

HANNU VÄLIMÄKI

Kymmenyksistä kirkollisveroon

KIRKOLLISVEROTUS SUOMEN
EVANKELISLUTERILAISESSA KIRKOSSA
REFORMAATIOSTA NYKYPÄIVIIN

SUOMEN KIRKKOHISTORIALLISEN SEURAN
TOIMITUKSIA 188

FINSKA KYRKO Historiska Samfundets
Handlingar 188

Hannu Välimäki

KYMMENYKSISTÄ KIRKOLLISVEROON

Kirkollisverotus Suomen evankelisluterilaisessa
kirkossa reformaatiosta nykypäiviin

ZUSAMMENFASSUNG

Vom Zehnten bis zur Kirchensteuer

Die kirchliche Besteuerung in der evangelisch-lutherischen Kirche Finnlands
von der Reformationszeit bis heute

HELSINKI 2002

SUOMEN KIRKKOHISTORIALLINEN SEURA
SOCIETAS HISTORIAE ECCLESIASTICAE FENNICA

Tutkimus on otettu julkaistavaksi Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimitusten sarjassa Jyväskylän yliopiston humanistisen tiedekunnan 17.9.2002 myöntämän väittelyluvan perusteella.

Esitarkastajat: professori Esko Koskenvesa ja professori Ilkka Nummela

Suomen kirkkohistoriallinen seura
PL 33 (Aleksanterinkatu 7)
FIN-00014 Helsingin yliopisto

Myynti: Tiedekirja, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki
Puh. (09) 635 177, telekopio 635 017
e-mail: tiedekirja@tsv.fi

Kannen suunnittelu: Liisa Seppo. Kuva Multian
kotiseutumuseon kappakokoelmasta. Kuvaus: Matti Jussila.

ISBN 952-5031-23-3
ISSN 0356-0759

Gummerus Kirjapaino Oy
Saarijärvi 2002

Abstract

KYMMENYKSISTÄ KIRKOLLISVEROON

Kirkollisverotus Suomen evankelisluterilaisessa kirkossa reformaatiosta nykypäiviin

FROM TITHES TO TAXES

Church taxation in the Evangelical-Lutheran Church of Finland from the Reformation to the present

Hannu Välimäki, University of Jyväskylä, Finland

Taxation has a basis in religion. According to the Old Testament, all the land belongs to the Lord. His overlordship was acknowledged in ancient times through the provision of tithes, i.e. one tenth of the produce of the land and of cattle. Some of this was given to the priests and Levites as payment in kind. Subsequently, tithing formed the financial foundation of the Catholic Church.

Tithing became common in western Europe around the year 800 and in Scandinavia in the early 12th century. In Finland, the Church was the earliest public authority and the first to levy taxes: for a parish to be founded, a church and a rectory had to be built and a priest hired.

The oldest church tax known to have existed in Finland was the 'food supplement' contributed to the upkeep of the parish priest. As late as in the 14th century, 'church tax' was understood to refer to payments made directly to priests. The taxpayers were farmers, hunters and fishermen, who paid their taxes mainly in kind (i.e. in grain, butter, livestock, furs, game and fish). The tithes were divided equally between the bishop, the vicar and the parish church; alms to the poor were distributed from the share of the parish church.

With the Reformation, the King of Sweden became the head of the Church in the realm. Soon the government appropriated most (two thirds) of the grain tithes, a major portion of other church income, and the 'surplus property' of the Church. Vicars were entitled to keep one third of the grain tithes they levied, and any other tithes in full.

When the Lutheran Church was made the State Church in the 17th century, the government took control of pay for clergymen. The most important decrees regarding this were issued by the King in 1617, 1681 and 1694, and remained for the most part in effect until 1886. These decrees provided in detail for the basis and units of pay for clergymen and for how the funds were to be levied. In the 18th century, church taxation was extended to wage earners, factories, institutions and merchants, and in 1772 church taxes were brought onto an equal footing with State taxes.

With the Church Act of 1869, the 'clergy fees' were changed into parish church fees. The Clergymen's Pay Decree of 1886 converted the tithes in kind to an annual payment in money, except for grain tithes from farms. All other payments were incorporated into a personal tax levied on all persons 16 years of age and older. Industrial institutions, merchants and property owners were also required to participate in church payments under the municipal taxation system.

The present church tax was enacted in the Clergymen's Pay Act of 1922. According to this act, all members of the Lutheran Church and all corporations subject to municipal taxation were also subject to church tax. It was significant that church tax was here linked to municipal taxation and no longer to property ownership, for instance. This increased the tax base considerably and shared the tax burden more equally. Since 1960, church tax has been levied in advance like all other direct taxes.

The government has granted the Evangelical-Lutheran Church of Finland the right of taxation due to its status as a public authority and to the social services it maintains (such as the upkeep of cemeteries). The church tax system has functioned well. The only change made to it since 1960 is the corporate tax rate: parishes today receive a portion of the corporate tax levied by the government (1.7% in 2002). However, there have been calls for discontinuing the provision of a portion of corporate tax to the Church or for replacing it with a government appropriation.

Saatteeksi

Saatuani kahdeksan vuotta sitten Lauri Ingmania kirkkopoliitikkona käsitelleen väitöskirjani valmiiksi haastattelija kyseli, mitä nyt aion tehdä. Vastasin, että ”istun täs soutulavittas ja kattelen järvelle”. Istuinkin siinä – vähän aikaa. Huomattavasti enemmän on kuitenkin tullut istutuksi työtuolilla ”ikääntyvien yliopistoa” käyden. Sen istumisen tuloksena on syntynyt tämäkin kirja.

Alkuaan tästä tutkimuksesta ei pitänyt tulla ollenkaan väitöskirjaa. Työni syveni kuitenkin sellaiseksi pitäessäni dosentiluentoja teemaani sivuavista aiheista Helsingin yliopistossa.

Kirkollisverotus sinänsä on tullut hyvinkin tutuksi toimittuani jo pitkään kotiseurakuntani luottamusmiehenä. Seurakunnan talousarviota valmisteltaessa ja hyväksyttäessä olen kuitenkin jatkuvasti miettinyt, miten perin erilaista seurakunnan taloudenhoito olisi ilman kirkollisveroa. Taitaisi kirkkoherroilla sekä talousjohtajilla ja -päälliköillä olla miettimistä, mistä ja miten saataisiin nykyisiä verotuloja vastaavat varat seurakunnan toiminta- ja kiinteistömenojen katteeksi. Into tutkimukseni tekemiseen on virinnyt tästä kyselystä: miten kirkollisverotus on aikoinaan syntynyt ja miten se on säilynyt halki vuosisatojen nykypäiviin saakka.

Kiitän professori Toivo Nygårdia, joka hyväksyi jo kypsään ikään ehtineen miehen tekemään tutkimusta Jyväskylän yliopistossa. Kiitän häntä lämpimästi myös harvinaisen mutkattomasta kanssakäymisestä, rohkaisusta, käsikirjoituksen lukemisesta ja viisaista asiantuntijan neuvoista. Toivottavasti olen osannut ottaa varteen ainakin osan näistä neuvoista.

Kiitän myös työni esitarkastajia, professori Ilkka Nummelaa ja professori Esko Koskenvesaa asiallisen kriittisistä, aiheellisista ja hyödyllisistä huomautuksista. Kiitän, että he jaksoivat käyttää osan lämpimästä kesästään tarkastustyöhön. Lehtori Jyrki Leijala on jälleen auliisti auttanut ATK-ongelmissa sopivalla ja sopimattomalla hetkellä. Englanninkielinen abtakti on filosofian kandidaatti Jaakko Mäntyjärven ja saksankielinen tiivistelmä Klaus-Jürgen Trabantin käsialaa. Kannen ulkoasun on suunnitellut Liisa Seppo.

Erityisen kiitollinen olen dosentti Hannu Mustakalliolle, joka taas on tehnyt kirjani eteen mittaamattomasti enemmän kuin kustannusyhteisön si-

teeriltä ikinä voisi edellyttää. Hänen osaavissa käsissään työni sai julkaisukelpoisen habituksen. Jäljittelemättömällä taidollaan ja tehollaan hän saattoi työni kaikkien omien kiireittensä keskellä painokuntoon.

Kiitän Kirkkohallitusta ja Seurakuntien taloussäätiötä tutkimustyöhön saamastani apurahasta. Suomen kirkkohistoriallisen seuran hallitusta kiitän kolmannen väitöskirjani ottamisesta toimitusten sarjassa julkaistavaksi. Kiitän arkistojen ja kirjastojen henkilöstöä ystävällisestä ja auliista palvelusta. Kiitän, että olen saanut käyttää Keuruun seurakunnan varsin kattavaa pöytäkirja- sekä asetuskokoelmaa. Iloitsen myös miellyttävästä yhteistyöstä Gummerus Kirjapaino Oy:n kanssa, joka osoitti painatusvaiheessa poikkeuksellista ripeyttä ja joustavuutta.

Ja lopuksi mutta ei vähiten: vilpitön kiitos lähimmilleni. Tiedän, miten paljon vaimoni Orpa, siisteyden ja järjestyksen ihminen, on kärsinyt työhuoneeni pöydän, laskutasot, kirjahyllyjen väliköt ja lattian täyttäneistä paperi- ja kirjaröykkiöistä. Sitä ”huomista” järjestely- ja siivouspäivää ei vain ole tahtonut tulla. Kiitos kärsivällisyydestä ja huolenpidosta. Ehkä nyt paperit häviävät ja kirjat löytävät hyllyihinsä. Kiitos myös pojallamme Jussille, miniä-Jaanalle ja heidän herttaiselle Hetalleen, tyttarellemme Kaisamajalle ja vävy-Cemille lämpimästä myötäelämisestä vaarin purtaessa tutkimuksensa parissa. Keuruulla työskennellessäni olen ajatuksissani jatkuvasti ollut kaukana heidän luonaan.

Omistan tämän kirjani Orpalle, Jussille, Jaanalle, Hetalle, Kaisamajalle ja Cemille!

Keuruulla 12. lokakuuta 2002

Hannu Välimäki

Sisällys

1	JOHDANTO	19
1.1	<i>Tutkimustehtävä ja lähteet</i>	19
	Vero ja maksu 19. Kirkollisvero 19. Tutkimustehtävä ja lähteet 20.	
1.2	<i>Kirkollisen kymmenysverotuksen synty ja kehitys keskiajalla</i>	23
	Kymmenysverotuksen uskonnollinen pohja 23. Kirkon talouden järjestäminen 25. Kymmenysverotus käyttöön kirkossa 26. Kymmenyslajit ja kymmenysten jako 28.	
1.3	<i>Kymmenysverotuksen tulo Skandinaviaan</i>	30
	Verotuksen yleispiirteitä Skandinaviassa 30. Islanti, Tanska, Norja ja Ruotsi 31.	
1.4	<i>Vapaaehtoisista maksuista kymmenysveroon Suomessa</i>	33
	Suomen asutus ja talous keskiajalla 33. Kirkon asema yhteiskunnassa 35. Kirkollisverotuksen kansallinen ja uskonnollinen perusta 36. Verotuksen alku 36.	
1.5	<i>Kymmenysverotuksen toimeenpano</i>	39
	Veropohja, veroperusteet ja veroyksiköt 39. Kirkollisverotuksen vakiintuminen ja kymmenys- eli vero-oikeudet 41. Suomalainen ja ruotsalainen oikeus sekä muut vero-oikeudet 42. Piispan-, papin- ja lukkarinvero sekä toimitusmaksut 44. Kirkon- ja köyhäinkymmenys sekä työvelvollisuus 46. Valmis verojärjestelmä Ruotsin luterilaiselle kirkolle 46.	
2	REFORMAATION VAIKUTUS KIRKOLLIS- VEROTUKSEEN (1520-luku – 1601)	48
2.1	<i>Uskonpuhdistuksen murros ja kirkon hallinnon uudistaminen</i>	48
	Kirkko paavin ohjauksesta kuninkaan alaisuuteen 48. Valtion ja kirkon keskushallinnon järjestäminen 50. Alue- ja paikallishallinto verotusorganisaationa 51.	
2.2	<i>Valtion ja kirkon talous</i>	54

	Taloudellinen kehitys ja verovelvollisuus 54. Kruununverot ja verotuksen tehostaminen 56. Kirkon talous ja kirkollisverotus 59.	
2.3	<i>Kirkon talouteen kohdistuneet reduktiotoimet</i> 60 Lainoja ja maksuosuuksia kirkolta kruunulle 60. Reduktiotoimien aloittaminen 62. Västeråsin resessi ja ordinantia 1527 63. Reduktiopäätösten toimeenpano ja seuraukset 65.	60
2.4	<i>Kirkollisverotus kirkkoreduktion jälkeen</i> 69 Verotusjärjestelmän muutos 69. Kymmenysverotuksen jatkuminen ja peruutusten palautuksia kirkolle 70. Lisämääräyksiä 'papinverosta' 1556–57 73. Vuoden 1571 kirkkojärjestyksen veromääräykset 75. Muita kymmenysmääräyksiä 76. Linköpingin valtiopäivät 1600: kymmenykset vuodentulon mukaan 77. Veroperusteet ennallaan reformaation jälkeen 77.	69
2.5	<i>Kirkollisverolajit</i> 78 Piispanvero sekä kaniikki- ja tuomiokirkkomaksut 78. 'Papinvero' 80. Kappalaisen, apulaisen ja lukkarin saatavat 83. 'Kirkonvero' ja viinijyvät 85. Toimitusmaksut ja muut velvoitteet 86. Köyhäinhoito 86.	78
2.6	<i>Kirkon ja seurakuntien omaisuus</i> 88 Pitäjänkirkot 88. Pappilat 88.	88
3	KIRKOLLISISTA KYMMENYKSISTÄ JULKISIIN KIRKOLLISIIN MAKSUIHIN (1602–1772) 90	
3.1	<i>Yleis- ja paikallishallinto 1600-luvun alussa</i> 90 Vuoden 1686 kirkkolaki ja kirkon asema 90. Aluehallinto, pitäjän itsehallinto ja verotus 91. Hiippakunta-, rovastikunta- ja seurakuntahallinto 92.	90
3.2	<i>Kruunun- ja kirkollisverotuksen uudistaminen</i> 94 Kruununverouudistusten jatkuminen 94. Voutisääntö 1602: veronkantouudistus ja vanhojen kirkollisverojen lakkauttaminen 95. Verouudistuksen vastustusta 99. Vero-tavaraudistus 1603 100. Kiinteä viljapalkka kirkkoherroille 1604 101. Siirtyminen manttaaliverotukseen ja	94

- kiinteä viljapalkka Pohjanmaan papeille 1608 102. Kruunu piispojen palkkaajaksi 1616 ja kirkkoherrat veroluetteloiden laatijoiksi 1623 104. Valituksia papinmaksuista 104.
- 3.3 *Papiston palkkausjärjestys 1617* 106
 Asetuksen antaminen ja sen tausta 106. Asetuksen sisältö 107. Asetuksen soveltaminen 108. Asetuksen merkitys 111. Papiston ja maksajien reagointi asetukseen 112.
- 3.4 *Kymmenysasetus 1638 lisäyksineen ja täsmennyksineen* 113
 Asetuksen antaminen ja sisältö 113. Poikkeukselliset kymmenykset Suomessa 116. Resoluutio Viipurin hiippakunnan papiston saatavista 1644 116. Kymmenysvoutien ja kirjureiden poistaminen 1644 119. Kuningatar Kristiinan yhtenäistämishje ja korvausviljan peruutus 1649 119. Papiston privilegit 1650 119. Pohjanmaan ja Ahvenanmaan papiston palkkausjärjestely 1651, 1653 120. Muita päätöksiä kirkollisista kymmenyksistä ja niiden kannosta 120. Papiston privilegit 1675 121.
- 3.5 *Papiston palkkausasetus 1681* 122
 Taustana epäselvät veroperusteet 122. Asetuksen säätämät maksut 123. Veropohja, maksuvelvolliset ja maksujen kanto 124. Papinsaatavat kaupunkiseurakunnassa 126. Asetuksen merkitys ja vastaanotto 128. Palkkausjärjestystä täydentävä resoluutio ja selitys 1681, 1682 129.
- 3.6 *Verotussäännösten täsmennyksiä ja verotuksen seurantaa* .. 130
 Pohjanmaan papiston palkkaus 1678, 1682 sekä Kaarle XI:n reduktio 1682 ja viljakymmenysten pienentäminen 1683 130. Vuoden 1686 kirkkolaki sekä ”kymmenystenpanot” 1688 131. Papiston palkkauksen tutkijakunta 1687–92: papinmaksujen määrä ja laatu alueittain 132.
- 3.7 *Asetus papiston saatavista ja oikeuksista Turun hiippakunnassa 1694* 136
 Papiston ja kansan toivoma uusi asetys 136. Entiset palkkausperusteet 136. Veropohja, palkanmaksajat ja maksutapa 138. Pohjanmaan ja Lapin pappien poikkeuksellinen palkkaus 139. Pappis-palkkaus Viipurin hiippakunnassa 141.

3.8	<i>Maksut ja velvoitteet pitäjänkirkolle sekä rakentamis- ja muut rasitteet</i>	141
	Pitäjänkirkon tulot ja menot 141. Kirkon rakentaminen ja ylläpito 144. Pappilan ja lukkarin virkatalon rakentaminen ja hoito 145. Raamatunpainatustynnyri ja Turun tuomiokirkon viljatynnyrit 147.	
3.9	<i>Papinmaksujen vakiintuminen ja veropohjan laajentuminen</i>	148
	Pappispalkan vahvistaminen pappissäädyn privilegeissä 1723 148. Kirkkouhrien ja kinkerilahjojen kieltäminen 149. Läntinen tutkijakunta 1725–27: papiston palkkaussopimukset lailliseksi 150. Äänioikeus papinvaalissa papinmaksujen mukaan 1739 151. Tehtaat, myllyt, laitokset, kauppiaat ja palkansaajat pappispalkan maksajiksi 151. Asetus papinsaataavista Pohjanmaalla 1743 152. Erityismääräyksiä lohikymmenyksistä 155. Kymmenysten kantotavan muutos Pohjanmaalla 1762 156. Yhteisöveron alkujuuret 1762 157. Kirkolliset maksut julkisiksi maksuiksi 1772 157.	
4	PAPINSAATAVISTA KIRKOLLISMAKSUUN (1773–1886)	159
4.1	<i>Yhteiskunnallinen muutos ja verotus 1700- ja 1800-luvun vaihteen Suomessa</i>	159
	Sisä- ja ulkopoliittinen murros ja kirkon asema 159. Väestö, talous ja verotus 160. Seurakunnan ja kirkon talous kunnan ja seurakunnan erottamisen jälkeen 162. Pappien palkkausperusteet ja palkka 163. Pappispalkkaus kaupungeissa 165.	
4.2	<i>Täsmennyksiä papiston ja lukkarien palkkausohjeisiin</i>	165
	Kalakymmenykset 1775 ja Ahvenanmaan pappien oikeus varsikymmenyksiinsä 165. Kymmenysten korottaminen Etelä-Pohjanmaalla 1805 166. Seurakuntien palkkaluokittelu Turun hiippakunnassa 1808 ja apulaispappien palkan korotuspyrkimykset 166. Kymmenysten asettaminen uudismaille 1814 167. Ohje pappien palkasta Turun hiippakunnassa 1858 167. Maakauppiaiden osallistuminen papiston palkkaukseen 1859 168. Kalakymmenykset papin palkkana 168.	

- 4.3 *Papiston palkkaus- ja maksuperusteudistuksen käynnistyminen valtiopäivillä 1863–64* 169
 Tammikuun valiokunta 1862: papiston palkkaus uudistus seuraaville valtiopäiville 169. Hallitsijan esitys vuosien 1863–64 valtiopäiville papiston palkkausperusteiden uudistamisesta 171. Valiokuntamietintö ja keskustelu säädyissä 173. Säätyjen vastaus 175. Kirkkoherran ja piispan palkkaus sekä palkkapitäjäjärjestelmän lakkauttaminen 1865 176.
- 4.4 *Palkkaus- ja veroperusteudistuksen eteneminen valtiopäiville 1867 ja hankkeen tyrehtyminen* 177
 Erimielinen papiston palkkauskomitea 1866 177. Palkkauskomitean vähemmistön kannan mukainen hallitsijan esitys vuoden 1867 valtiopäiville 179. Laki- ja talousvaliokunnan mietintö 181. Esityksen hylkääminen säädyissä 183. Säätyjen vastaus ja palkkausudistuksen tyrehtyminen 184. Muutoksia kirkon ja pappilan rakentamisvelvollisuuteen 185.
- 4.5 *Kirkkolaki 1869: papinmaksuista kirkollismaksuun* 185
 Kirkkolain keskeiset periaatteet: kirkon itsenäisyys ja uskonnonvapaus 185. Papinmaksut kirkollismaksuksi 186. Papin palkkaus sekä seurakunnan maksujen kanto, kassat ja omaisuus 187.
- 4.6 *Uusia palkkausaloitteita ja vuosien 1877–78 valtiopäivien väliaikaisratkaisu* 189
 Aloitteet pappispalkkauksen uudistamisesta ja virkatalojen rakentamisesta 1872 189. Vuoden 1872 valtiopäivien vastaus aloitteisiin 190. Uuden palkkauskomitean ehdotus 191. Hallitsijan esitys vuosien 1877–78 valtiopäiville 192. Valiokuntamietintö, säätyjen vastaus ja asetuksen vahvistamatta jättäminen 193.
- 4.7 *Papiston palkkausasetus 1886 ja uudet veroperusteet* 196
 Palkkausaloitteita vuoden 1882 valtiopäivillä 196. Hallitsijan esitysehdotus vuoden 1885 valtiopäiville ja sen hyväksyminen 197. Vuoden 1886 asetuksen säätämät maksut ja maksuperusteet sekä veropohja 200. Maksujen

kanto ja palkkausjärjestely 201. Asetuksen merkitys 201.
Seurakunnan talous ja rahastot vuoden 1886 asetuksen
jälkeen 203.

5	KIRKOLLISMAKSUSTA KIRKOLLISVEROON (1887–1922)...	205
5.1	<i>Vuoden 1886 palkkausasetuksen toteuttaminen ja sitä täydentävät asetukset</i>	205
	Vuoden 1886 palkkausasetuksen toimeenpano 205. Asetuksen tulkintaa 209.	
5.2	<i>Uusia määräyksiä kirkollismaksusta ja muista kirkollisista velvoitteista</i>	211
	Eriuskolaislaki 1889 211. Asetukset papiston virkataloista sekä osallistumisesta kirkon ja pappilan rakentamiseen ja kunnossa pitämiseen 1892 211. Kritiikkiä papiston palkkaus- ja virkataloasetusta kohtaan 213.	
5.3	<i>Muutoksia papiston palkkaukseen ja kirkollismaksujen perusteisiin</i>	215
	Taustana maailmankatsomuksellinen murros ja eduskunta-reformi 215. Kymmenyksistä irrottautuminen Euroopassa 216. Pappispalkkaus sekä seurakunnan ja kirkon talous 1900-luvun alkupuolella 218. Valtiopäiväaloitteet 1897–1904/05 ja hallitsijan esitys kirkollisten maksujen taksoitusperusteista 219. Puolueiden vaatimuksia pappispalkkauksen uudistamisesta 220. Palkkausaloitteita vuoden 1907 valtiopäivillä 222. Eduskunnan hyväksyntä aloitteille 224. Laki eräiden kirkollisten maksujen taksoittamisen perusteista 1908 225. Kirkolliskokous 1908: papiston palkkaus uudistettava 227. Kirkolliskokous-aloitteet kirkollisten maksujen taksoittamisesta 1908 229. Itseverotusoikeus kirkolle 232. Kirkollisen äänioikeuden irrottaminen varallisuudesta 234.	
5.4	<i>Kohti varsinaista kirkollisverotusta</i>	235
	Papiston palkkauskomitean asettaminen (1909) ja tehtävä 235. Komitean yleisperustelut: palkkausuudistus toteutettava ”historialliselta pohjalta” 236. Maksurasitus ja palkat tasoitettava 238. Palkkaus rahana maksettavaksi ja	

	seurakunnan kannettavaksi 240. Komitean asetus- ehdotus 240. Komitean ehdotusten vastaanotto 242. Vuoden 1918 kirkolliskokouksen lausunto palkkauskomitean mietinnöstä 243. Huolestuneisuutta kirkon taloudesta 246.	
5.5	<i>Papiston palkkauslain 1922 valmistelu</i> Papiston palkkauskomitean mietinnön tarkastuskomitea 1918–1920 247. Tarkastuskomitean mietintö 1921 249. Tarkastuskomitean lausunto pappiloiden torppien itsenäistämisestä 251. Piispainkokouksen lausunto tarkastetusta palkkauskomitean mietinnöstä 252. Eduskunta- aloitteita papiston palkkausudistuksen kiirehtimisestä 254.	247
5.6	<i>Papiston palkkauslain (1922) ja varsinaisen kirkollisveron säätäminen</i> Hallituksen esitys eduskunnalle papiston palkkauslaiksi ja papiston virkatalolaiksi 255. Hallituksen esityksen vastaan- otto 258. Eduskunnan laki- ja talousvaliokunnan muutos- ehdotukset lakiesitykseen 259. Lakiesityksen hyväksyminen 261. Palkkauspäätösten vahvistaminen 265. Palkkauslain merkitys: siirtyminen kunnallisverotukseen sidottuun varsinaiseen kirkollisverotukseen 266.	255
5.7	<i>Muita kirkollisverotukseen liittyviä uusia lakeja</i> Laki lukkari-urkuriin palkkauksesta ja virkataloista 1922 267. Laki papiston virkataloista 1922 270. Laki eräiden kirkollisten suoritusten perusteista 1922 273.	267
5.8	<i>Uskonnonvapaus ja kirkollisverotus</i> Uskonnonvapauskomitean mietintö 1908 274. Tuomio- kapitulien ja kirkolliskokouksen lausunnot uskonnon- vapauslakiehdotuksesta 276. Uskonnonvapauslakiehdotuksen raukeaminen ja uusi valmistelu 277. Uskonnonvapaus- komitean mietintö 1917 278. Kirkon virallinen kanta mietintöön 280. Korkeimman oikeuden ja kreikkalais- katolisen kirkon kirkollishallituksen lausunnot laki- ehdotuksesta 282. Hallituksen esitykset uskonnonvapauslaiksi sekä laiksi maan evankelisluterilaisten ja kreikkalauskatolisten seurakuntien avustamisesta yleisillä varoilla erinäisissä tapauksissa 283. Perustuslakivaliokunnan mietintö	274

lakiesityksistä 284. Uskonnonvapauslaki 1922 ja
kirkollisverotus 286.

6	KIRKOLLISVEROTUS VUOSINA 1923–2001	289
6.1	<i>Kymmenysjärjestelmän lopullinen purkaminen</i>	289
	Papiston palkkauslain (1922) toteuttaminen ja luontois- palkkauksesta luopuminen 289. Kruununkymmenysten lakkauttaminen 291. Piispojen palkkaus uudistus 1928 291. Viljamaksut rahamenoksi sekä viini- ja rakennusjyvien peruuttaminen valtiolle 1930 ja 1932 295.	
6.2	<i>Verotus- ja palkkaussäännösten täsmennyksiä ja muutoksia</i>	296
	Muutoksia papiston palkkaus- ja virkatalolakeihin 1933, 1935 ja 1941 296. Papiston palkkauslaki, laki seurakuntien virkataloista ja laki eräiden kirkollisten suoritusten perusteista 1944 297. Evankelisluterilaisen kirkon viimeinen palkkauslaki sekä laki seurakuntien virkataloista ja rahastoista 1966 299.	
6.3	<i>Kirkollisvero ennakoperintään</i>	301
	Fyysisten henkilöiden verorasitus 1951 301. Kirkko- hallituksen esitys kirkollisveron ennakoperinnästä 301. Ensimmäisen ylimääräisen kirkolliskokouksen (1951) kanta uudistukseen 302. Verokomitean ehdotus yhteisestä veron- kannosta 1951 304. Kirkollisverojen ennakoperintä- komitea 1951 305. Toisen ylimääräisen kirkolliskokouksen (1951) lausunto verokomitean ehdotuksista 306. Kirkollis- verotuksen uudistamiskomitean ehdotukset (1952) ja niiden hyväksyminen 307. Veronlisäys kirkollisveron maksamisen laiminlyönnistä 1953 310. Verolakikomiteoiden 1954 ja 1957 ehdotukset ja verotuslaki 1958 311. Vuoden 1959 ennakoperintälaki muutoksineen 313. Kirkkohallituksen verotusohjeita 314. Kirkollisveroäyrin käsitteestä luopuminen 2002 315.	
6.4	<i>Kirkollisverotuksen nykyinen säädöspohja ja kirkon elinten verolinjauksia</i>	316
	Kirkollisverotusta koskevat kirkkolainmuutokset 1959, 1964, 1975, 1993 316. Kirkollisverotuksen perussäännökset	

- ja niiden antaminen 319. Yhteisövero 322. Laajennetun piispainkokouksen kirkko ja valtio -komitea 1970: kirkollisverotus säilytettävä 323. Kirkkojärjestys-komitea 1979 326. Kirkkolain uudistamiskomitea 1988 327. Kirkon keskusrahaston toimintasuunnitelma 1987–2000 328.
- 6.5 *Valtion komiteoiden, toimikuntien ja työryhmien kirkollis-verotusta koskevia kannanottoja* 330
- Taustana puolueiden kirkkopoliittisten ohjelmien kannanotot kirkollisverotuksesta 330. Evankelisluterilaisen ja ortodoksisen kirkon verojakokomitea 1958 333. Kirkko ja valtio -komitea 1977: ei perustavia muutoksia kirkollisvero-järjestelmään 335. Yritysverotustoimikunta 1980: yhteisöjen kirkollisvero poistettava 340. Lausunnot Kirkko ja valtio -komitean mietinnöstä ja opetusministeriön kirkko ja valtio -työryhmän 1982 ehdotukset 341. Kirkon ja valtion yhteis-työelin opetusministeriön Kirkko ja valtio -työryhmän jatkajaksi 344. Yritysverotuksen kehittämislinja-komitea 1984 345. Verotulojen tilittämistoimikunta 1991 345. Valtion ja kirkon taloussuhteita käsittelevä toimikunta 1997 346.
- 6.6 *Kirkon sisäinen verotus ja verotulojen tasaaminen* 349
- Suomen evankelisluterilaisten seurakuntien vastikerahaston varat ja suoritukset 349. Kirkolliskokousrahasto ja Suomen evankelisluterilaisen kirkon yhteinen rahasto 350. Tuomio-kapitulien rahastot 352. Kirkon keskusrahasto kirkon yhteisen talouden hoitajaksi ja seurakuntien talouden tasaajaksi 353. Kirkon keskusrahasto kirkkohallituksen alaiseksi 358. Seurakuntien taloudellisen rasituksen tasoittaminen 1958 359. Seurakuntien taloudellisen aseman tasoittaminen 1967 363. Seurakuntien kantokykyluokitus-komitea 1973 366. Seurakuntien keskusrahastomaksujen korotus 369.

7 KYMMENYKSISTÄ KIRKOLLISVEROON SUOMEN EVANKELISLUTERILAISESSA KIRKOSSA	370
LIITTEET	378
1. Keskeisiä kirkollisverotapahtumia Suomessa	378
2. Veroyksiköitä ja verotustermejä	392
LYHENTEET	398
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	399
HENKILÖHAKEMISTO	437
ZUSAMMENFASSUNG	440

1 Johdanto

1.1 Tutkimustehtävä ja lähteet

Vero ja maksu. Verolla tarkoitetaan yksityisen tai yhteisön julkiselle vallalle maksamaa, tämän yksipuolisesti määräämää pakollista rahasuoritusta, johon saajan puolelta ei liity välitöntä vastasuoritusta.

Verotuksella on ollut aikojen kuluessa erilaisia tavoitteita. Tärkein niistä on ollut fiskaalinen: julkisyhteisö on kantanut veroja varaintarpeensa tyydyttämiseksi. Suurin osa julkisyhteisöjen tuloista onkin ollut veroja.

Aluksi verotus oli pääasiassa ansaintalähteeseen kohdistuvaa tuottoverotusta. Tyypillisiä tuottoveroja olivat maa-, rakennus- ja elinkeinoverot. Tulolähteen verotuksella ei ajan oloon voitu kuitenkaan tavoittaa kaikkia veronmaksukykyyn vaikuttavia tulolähteitä. Siksi päädyttiin vähitellen tuloverotukseen, joka otti huomioon paitsi verovelvollisen yksilönä myös hänen veronmaksukykinsä.

Laajasti määriteltynä veroja ovat myös esimerkiksi viranomaisille suoritettavat maksut, sakot ja sosiaaliturvamaksut. Suppeammin määriteltynä näitä ei lueta veroksi muuta kuin siltä osin kuin ne selvästi ylittävät viranomaisille palveluksista koituvat kustannukset. Tarkan rajan vetäminen veron ja maksun välille ei ole aina helppoa.¹

Kirkollisvero. Suomessa veroja voivat periä valtion ja kuntien lisäksi myös evankelisluterilaiset ja ortodoksiset seurakunnat jäseniltään. Niillä on siihen julkisoikeudellisesti säännelty oikeus. Veroa kutsutaan hieman harhaanjohtavasti kirkollisveroksi, vaikka veronsaajia eivät olekaan edellä mainitut

¹ Myrsky & Ossa 1995, 1, 12–15, 25; Andersson 1997, 1–2, 4, 14. – Erityisesti kirkollisveron osalta esim. Engelhardt 1968, 9–11; von Busse 1978, 151–152; Bäcker 1980, 1–2; Huber 1989, 130;

kirkot vaan nimenomaan näiden kirkkojen seurakunnat.

Kirkollisverotuksessa subjektiivinen verovelvollisuus kohdistuu seurakuntiin kuuluviin fyysisiin henkilöihin. Seurakunnasta eronneen henkilön velvollisuus maksaa kirkollisveroa lakkaa eroa seuraavan verovuoden alusta lukien. Myös kunnallisverotuksessa verovelvolliset oikeushenkilöt ja muut henkilöyhtymät uskonnollisia yhteisöjä lukuun ottamatta ovat velvollisia suorittamaan kirkollisveroa riippumatta siitä, kuuluvatko niiden omistajat tai jäsenet valtiokirkkoihin. Tämä kirkollisveron osuus menee evankelisluterilaiselle kirkolle, ellei yli puolet osakkeista tai osuuksista ole kuulunut verovuoden alussa ortodoksisen kirkkokunnan jäsenille tai ellei yhdistyksen jäsenten enemmistö ole kuulunut tähän kirkkokuntaan.

Kirkollisverosaatatavat ovat perittävässä ilman tuomiota ja päätöstä samassa järjestyksessä kuin muutkin julkisoikeudelliset suoritukset.²

Tulo- ja omaisuusverolain mukaan verovelvollisia ovat luonnolliset henkilöt, yhteisöt ja yhteisetuudet. Yhteisöt ovat yleensä oikeushenkilöitä. Muiden muassa evankelisluterilaiset ja ortodoksiset seurakunnat ja muut uskonnolliset yhdyskunnat ovat sellaisia. Evankelisluterilainen ja ortodoksinen kirkko sekä muu uskonnollinen yhdyskunta ja niiden seurakunnat ovat vapaat valtionverosta. Ne voivat kuitenkin olla verovelvollisia kunnalle, mutta vain liike- ja eräiden kiinteistötulojen osalta.³

Tutkimustehtävä ja lähteet. Tämän tutkimuksen tehtävänä on selvittää kirkollisverotuksen kehitys Suomen evankelisluterilaisessa kirkossa (myöhemmin Suomen kirkossa) reformaatiosta nykypäiviin. Tutkimus ulottuu Ruotsi-Suomen luterilaisen kirkon synnystä 1520-luvulta vuoteen 2001, jolloin annettiin uusimmat Suomen kirkon seurakuntien kirkollisverotusta koskevat säännökset.

Olen ottanut aikajänteeksi Suomen kirkon koko 500-vuotisen historian kirkollisverotuksen kokonaislinjan hahmottamiseksi. Tämän vuoksi keskityn tutkimuksessa kirkollisverosäädösten ja -määräysten syntytaustoihin, syntyyn ja kehitykseen sekä valtiovallan rooliin tässä prosessissa. Erityistä huomiota kiinnitän siihen, miten säädösmuutokset ovat vaikuttaneet verotuksen muotoutumiseen ja varsinkin aina kiistanalaisiin kysymyksiin vero-

² Merikoski 1976, 219, 257; Sakki 1989, 239–240; Andersson 1997, 14, 66–67.

³ Andersson 1995, 10–11, 49; Myrsky & Ossa 1995, 39.

pohjasta ja -perusteista, veroesinevalikoimista ja veronkantotavasta. Maa-kunta- ja pitäjänhistorioiden avulla seuraan esimerkinomaisesti säännösten soveltamista seurakunnissa. Verotussäädöksiin keskittymisen vuoksi esimerkiksi sinänsä tärkeä kirkollisverotusta koskenut lehdistökeskustelu on pitänyt jättää vähemmälle ja erikseen tutkittavaksi.

'Kirkollisvero' tarkoitti alkuaan "papinsaatavien" tai "papinmaksujen" eli palkan maksamista suoraan papeille sekä velvollisuutta rakentaa kirkko ja pappila sekä ylläpitää ne. Siksi kirkollisverotuksen historia on ollut varsinaisen kirkollisveron säätämiseen asti (1922) oleellisesti pappispalkkauksen ja seurakunnallisen rakennusrasituksen historiaa. Tutkimuksen kronologisiksi taitekohdiksi nousevat siten papiston palkkausetusten antamisajankohdat. Koska verojärjestelmät ovat yleensä syntyneet siten, että vanhojen verojen päälle on syntynyt aina uusi verokerrostuma, perinteinen verotuksen "ydin" on siirtynyt aina sukupolvelta toiselle.

Tarkastelen kirkollisverotuksen kehitystä systemaattis-kronologisesti kiinnittäen huomiota lähinnä veropohjan, -perusteiden ja veronkantotavan muuttumiseen. Näkökulma on veronmaksajan: hänen kannaltaan 'kirkollisveroa' ennen varsinaista kirkollisveroa oli kaikki, mitä hän joutui seurakunnan jäsenenä maksamaan: palkkaus sekä toimitus- ja muut maksut suoraan papille, pitäjänkirkon vaatimat tarveaineet sekä työpanos ja rahamaksut, työvelvollisuus ja ylipäättään kaikki häneltä vaadittu. Tämän mukaisesti tutkimus jakautuu kuuteen pääjaksoon.

Johdannossa (1) käsittelen myöhemmän kirkollisverotuksen perustana olleen kymmenysverotuksen syntyä ja kehitystä keskiajalla, jolloin kehittyivät verotuksen peruselementit ja -käsitteet. Varsinainen tutkimusjakso (2) alkaa reformaatiosta ja siihen liittyvästä kirkon ylimmän hallinnon järjestämisestä Ruotsissa 1520-luvulla, jolloin vauraan kirkon talous käytännöllisesti katsoen nollattiin. Jakso päättyy vuoteen 1601, jolloin keskiaikaiset kirkollisverot virallisesti kumottiin.

Kolmas jakso (3) ulottuu vanhojen kirkollisverojen kumoamisesta (1602) kirkollisten maksujen muuttumiseen julkisiksi maksuiksi (1772). Seuraavassa jaksossa (4) käsittelen siirtymistä papinmaksuista kirkollismaksuun sekä pyrkimyksiä irtautua vanhentuneista maksuperusteista ja luontoispalkoista (1773–1886). Luku 5 kattaa siirtymisvaiheen (1886–1922) kirkollismaksusta varsinaiseen kirkollisveroon.

Viimeisessä jaksossa (6) selvitän kymmenysjärjestelmän lopullista pur-

kamista ja siirtymistä kirkollisveron ennakoperintään eli nykyiseen kirkollisverotukseen. Samalla selvitän kirkollisverotuksen vaikutusta seurakuntien ja kirkon talouteen sekä valtiollisten ja kirkollisten komiteoiden ja työryhmien yleistä asennoitumista kirkollisverotukseen. Tutkimus päättyy vuoteen 2001, jolloin oli viimeistä vuotta voimassa kirkollisveroäyrin käsite ennen 1.1.2002 tapahtunutta siirtymistä prosenttipohjaiseen ”maksettavaan kirkollisveroon”. Lopuksi (7) kokoan kymmenyksistä varsinaiseen kirkollisverotukseen siirtymisen kehityspiirteet.

Tutkimuksen päälähteinä ovat kuninkaalliset ja keisarilliset asetukset, resoluutiot, kirjeet ja muut määräykset, valtiopäivien, kirkolliskokousten, senaatin, opetusministeriön, piispain- ja pappeinkokousten, laajennetun piispainkokouksen ja kirkkohallituksen pöytäkirjat, lait ja asetukset, kirkkolait, kirkon vuosikirjat, valtion ja kirkon viranomaisten päätökset sekä komiteoiden ja työryhmien mietinnöt. Säännösten toteutumista seurakunnissa seurataan esimerkinomaisesti maakunta- ja pitäjänhistorioiden avulla.

Suurena apuna ovat olleet varsinkin *K. G. Leinbergin* (1892–1907), *And. Anton Stiernmanin* (1728–1733), *Sven Wilskmanin* (1781–1782), *Olof Wallquistin* (1791) ja *Johan E. Waarasen* (1863–1878) lähdejulkaisut.

Keskiajan kymmenysverotusta ovat tutkineet erityisesti *Väinö Voionmaa* (1909, 1920), *Kauko Pirinen* (1962) ja *Aarre Läntinen* (1978). Vanhempaan kirkollisverotukseen samastuvaa pappispalkkausta koskevista tutkimuksista mainittakoon *Jacob Tengströmin* *Afhandling om presterliga tjenstgörningen och aflöningen i Åbo erke-stift I–III* (1820–1822) ja *Johannes Cederlöfin* *Det finländska prästerskapets ekonomiska ställning intill sjuttonde seklet* (1934).

Keskiaikaa lukuun ottamatta kirkollisverotuksesta Suomessa ei ole yhtenäistä tutkimusta. Sitä on käsitelty vain maakunta-, pitäjä- ja seurakuntahistorioissa sekä eri aiheisiin keskittyvissä tutkimuksissa. *Heli Kahra* on pro gradu -työssään (1964) tutkinut papiston palkkausta 1600-luvulla ja *Pekka Siljander* vastaavassa työssään vuoden 1886 palkkausetuksen mukaista pappispalkkausta (1980). Taustatietoa tarjoavat *Veli-Matti Aution* (1986, 1990, 1997), *Markku Heikkilän* (1985) ja *Tapani Vuorelan* (1976, 1980) laatimat kirkollistoimituskunnan/opetusministeriön tarinat.

Ulkomaisista tutkimuksista mainittakoon *Yngve Briliothin* (1925) katolisen kirkon verotusta Ruotsissa, *Sten Alsnen* (1966) pappiskymmenysten kehitymistä säädellyksi palkaksi Ruotsissa ja *Carl Axel Ekbomin* (1976) Norjan kymmenysverotusta koskevat tutkimukset.

1.2 Kirkollisen kymmenysverotuksen synty ja kehitys keskiajalla

Kymmenysverotuksen uskonnollinen pohja. Verotus on ollut yhteiskunnallisena ilmiönä tunnettu haki ihmiskunnan historian. Alkuaan verot olivat uskonnonharjoitusta ohjaaville papeille annettuja vapaaehtoisia ruoka- ja juomauhreja, jotka aikaa myöten muuttuivat pakollisiksi maksuiksi. Pian veroja alettiin kerätä myös maallisiin tarkoituksiin. Esimerkiksi Rooman valtakunnan tärkeimmän tulolähteen muodostivat maaverot. Veroilla katettiin muun muassa valtaeliitin, virkakoneiston, elintarvikehuollon ja sotaväen kulut. Sotakulut perittiin usein veroina hävinneeltä osapuolelta; esimerkiksi Ateenan on arvioitu perineen kukoistuskautenaan yli 50 prosenttia ja Rooman yli 90 prosenttia tuloistaan valloittamiltaan alueilta. Keisari Augustuskin (63 eKr–14 jKr) toimitti hallitsemassaan Palestiinan maakunnassa ensimmäisen, jouluevankeliumista tutun verollepanon (Luuk 2:1–3). Diocletianus (keisarina 284–305) uudisti radikaalisti verotusjärjestelmää määräten verotettavaksi maata ja sen tuottoa sekä karjaa.⁴

Vanhan testamentin mukaan koko maa on Herran. Siksi israelilaisetkaan – Herran omaisuuskansa – eivät saaneet käyttää omaisuuttaan mielensä mukaan. Ihmiset olivat Herralle vastuussa luomakunnasta ja sen hoidosta. Maa tuotti heille maallisen hyvän (2 Moos 19:5; 3 Moos 25:23; 5 Moos 28:1–14). Koska omaisuus oli perimmältään Herralta saatua lahjaa, maa palautui alkuperäiselle omistajalleen joka 50. vuosi eli riemuvuonna, jolloin myös velalliset saivat velkansa anteeksi (3 Moos 15:10–28, 38; 5 Moos 15:1–2).

Jumalan herruus tunnustettiin myös kymmenyksiiä maksamalla. Kymmenys oli Herralle annettu pyhä lahja, jonka tunnollinen suorittaminen tuotti myös ajallisen siunauksen. Mooseksen lain mukaan kymmenyksenä oli maksettava kymmenesosa kaikesta maan tuotosta ja karjasta (1 Moos 14:20; 28:20–22; 3 Moos 27:30–33; Mal 3:8–10). Satokymmenykset saattoi tarvittaessa lunastaa rahalla, jolloin lunastusarvo oli käypä arvo viidenneksellä korotettuna. Karjakymmenysten lunastaminen oli kiellettyä (3 Moos 27:30–33).

⁴ Myrsky 1997, 60, 71–72; Myöhänen 1999, 1224–1228; Esler 2000, 12–15; Freyne 2000, 122–124; Harries 2000, 34.

Juutalaisten tooran mukaan osa maan hedelmästä ja eläimistä suoritettavista kymmenyksistä oli annettava jumalanpalvelustarkoituksiin. Käytännössä ne maksettiin ilmestysmajassa palveleville leeviläisille, jotka antoivat edelleen kymmenesosan osuudestaan papeille. Papit ja leeviläiset saivat näin palkkansa kymmenyksistä (3 Moos 27:20–32; 4 Moos 18:21–32; 5 Moos 14:12). Kymmenyksiä kannettiin myös sosiaaliin tarkoituksiin eli leskien, orpojen ja muukalaisten elannoksi (4 Moos 18: 21, 26–29; 26:12–14; 5 Moos 14:27–29). Varsinaista temppeliveroa oli maksettava sovitussmaksuna Herralle puoli hopeasekeliä jokaisesta henkikirjoitetusta israelilaisesta (2 Moos 30:11–16).⁵

Myös Israelin ympärillä asuvat pakanakansat uhrasivat kymmenyksiä jumalilleen. Uskonnollisiin tarkoituksiin kerättyjen kymmenysten lisäksi valtiokin kantoi veronsa (1 Kun 10:14–15; 1 Sam 8:11, 15–17). Varsinkin Israelin kuninkaiden aikana verot olivat raskaat. Kuningas Daavid suorittui verotusta varten väestönlaskennan (2 Sam 24:1–3). Myös valtionvero oli kymmenysvero, joka suoritettiin työnä, luonnontuotteina tai rahana (1 Kun 4:7; 2 Kun 15:19–20). Verot käytettiin pääasiassa hallintokuluihin, hovin ylläpitoon sekä temppelin ja hallintorakennusten rakentamiseen. Kansa valitti alati verojen raskautta (1 Kun 12:3–4).

Israelilaiset määräisivät työveron myös kanaanilaisille (Tuom 1:28). Israelin ja Juudan kuninkaat verottivat lisäksi arabeja, mooabilaisia, aramilaisia ja filistealaisia (2 Sam 8:10–12). Myös persialaiset, egyptiläiset ja syyrialaiset olivat ankaria verottajia (Neh 5:4).⁶

Uuden testamentin kuvaamana aikana Rooman imperiumiin kuuluneiden palestiinalaisten oli maksettava Roomalle tulleja ja henkivero. Jeesus suhtautui keisarille maksettavaan henkiveroon myönteisesti ja hyväksyi myös temppeliveron (Matt 17:24–27; 22:15–22). Myös Paavali kehotti maksamaan säädetyt verot (Room 13:6–7). Kymmenysten maksamista pidettiin itsestään selvänä tapana eikä sitä kyseenalaisteta kertaakaan Uudessa testamentissa (Matt 23:23; Luuk 11:42; 18:12; Hepr 7:2, 5, 8–9). Työnteosta Jeesus edellytti maksettavan sovitun palkan, sillä ”työmies on palkkansa ansainnut”. Paavali katsoi myös evankeliumin julistajalla olevan oikeus ottaa työ-

⁵ *Mannermaa* 1912, 322; *Snell* 1992, 338–339.

⁶ *Mannermaa* 1912, 322; *Läntinen* 1978, 18; *Snell* 1992, 339.

tään palkkaa. Hän itse ei palkkaa ottanut, vaan hankki elantonsa teltantekijänä (Apt 18:3; 1 Kor 4:12; 9:1–8). Palkasta kuului maksaa oikeudenmukainen vero.

Uuden liiton jäsenen oli koko elämällään palveltava Kristusta ja lähimmäisiään. Koska myös kaikki kristityn omistama oli perimmältään Jumalan lahjaa, hänen tuli iloisin ja vapain sydämin antaa omastaan seurakunnan palvelijoille ja apua tarvitseville (Matt 23:23; Luuk 11:24; Room 15:25–27; 1 Kor 9:11; 16:1–2; 2 Kor 8:3–9; Gal 6:6; 1 Tim 5:17–18).⁷

Kirkon talouden järjestäminen. Jerusalemin alkuseurakunnassa syntynsä saanut kristittyjen yhteisö laajeni nopeasti. Uudet seurakunnat organisoituivat välittömästi (Apt 6:3–5; 14:23) ja muodostivat yhdessä alkukristillisen kirkon. Samalla lisääntyivät kirkon virat. Aluksi virat olivat karismaattisia, armolahjaisia, joiden haltijoille palkka oli sivuseikka: työ tehtiin kutsumuksesta. Seurakuntien jäsenistön kasvun ja uusien seurakuntien perustamisen myötä kasvoi myös työntekijätarve. Samalla karismaattiset virat alkoivat korvautua palkatuilla työntekijöillä.

Aluksi seurakunnilla ei ollut omia kokoontumistiloja, mutta pian seurakuntien jäsenmäärän kasvu ja toiminnan laajentuminen alkoivat edellyttää omia tiloja. Laajentuva seurakuntatyö vaati myös toimintavaroja. Niitä saatiin aluksi lahjoituksina kristittyjen antaessa yhteiseen käyttöön muun muassa leipää, viiniä, öljyä, hedelmiä ja ensisadon tuotteita (Apt 5:1–2; 11:29; Room 15:25, 31; 2 Kor 8:20). Näiden, usein kiittolisuuden osoituksina annettujen lahjojen vastaanottaminen oli sallittua, koska Raamattu ei kieltänyt sitä.⁸

Vainotulle ja pääosin vähävaraisten ihmisten kannattamalle kirkolle alkoi kertyä pitkäjänteisen toiminnan turvaavaa omaisuutta ainakin jo 200-luvulla. Yleisen oikeuskäsityksen mukaan yksittäisillä seurakunnilla oli yhdyskuntana oikeus ottaa vastaan ja omistaa lahjoituksina ja testamentteina saamaansa omaisuutta (*ius testandi*). Kirkkorakennusten lisäksi niiden omistukseen tuli taloja ja maata, joista kertyi pian huomattava omaisuus. Konstantinus Suuren hallitusajasta (306–337) alkaen myös hallitsijat antoivat lahjoituksia kirkolle ja vapauttivat ne usein maallisista rasitteista. Frankki-

⁷ Mannerman 1912, 322; Läntinen 1978, 18–19; Donahue 1992, 338, Snell 1992, 339–340.

⁸ Läntinen 1978, 18.

laishallitsijat antoivat kirkkoruhtinaille myös hengellisiä läänityksiä.⁹

Hiippakunnan muodosti aluksi vain yksi pitäjä (*parochia*) ainoana papinaan piispa, jolla oli hallinta- ja järjestelyoikeus hiippakunnan omaisuuteen. Näin kirkko valvoi, ettei sen omaisuutta anastettu väärin tarkoituksiin. Tästä sai alkunsa periaate, jonka mukaan kirkon tiloja ja kymmenyksiä sai käyttää vain sen itsensä hyväksi eikä sen omaisuutta saanut myydä tai luovuttaa.

Pitäjänkirkkojen jumalanpalveluksista huolehtivat piispan lähettämät papit. Heidän elatuksestaan vastasi seurakuntalaisten ohella piispa, joka maksoi heille palkkaa (*stipendium*) hallussaan olleesta hiippakunnan omaisuudesta. Muun omaisuuden piispa jakoi piispanistuimen, kirkkojen ja köyhien kesken. Maaomaisuutta voitiin myös läänittää ansioituneiden pappien elatukseksi (*precarium*). Pitäjänkirkkojen lisääntyttä ja kirkon omaisuuden vastaavasti ehtyessä papiston ylläpito alkoi siirtyä seurakuntalaisten vastuulle. Sitä varten kullakin kirkolla piti olla 800-luvulta lähtien tila (*mansus*) papin elättämiseksi. Papin oikeussuhde näin syntyneeseen pitäjänkirkon prebendaan (*beneficium*) muuttui siten, että tämä aiemmin hiippakunnan omaisuudeksi annettu maa katsottiin nyt paikalliskirkon omaisuudeksi; samalla paikallisseurakunnista tuli oikeussubjekteja. Papinvirkaan yhdistetystä maaomaisuudesta alettiin käyttää *beneficium*-termiä. Kirkon tuloille hankittiin myös monenlaisia rasitevapauksia.¹⁰

Kymmenysverotus käyttöön kirkossa. Pappien toimeentulona olivat aluksi vapaaehtoiset lahjat. Toimituspalkkiot olivat kiellettyjä. Jo 100-luvun lopulla heille alettiin maksaa kuukausittain tilapäisiä raha-avustuksia. Papit itse katsoivat olevansa oikeutettuja myös kymmenyksiin pitäessään itseään Vanhan testamentin ajan leeviläisten perillisinä. Kansalle korostettiin kymmenysten maksamisen olevan uskonnollinen velvollisuus. Toisaalta kymmenyksillä oli roomalainenkin esikuva: puolivapaiden talonpoikien tilanomistajille maksamat vuotuismaksut. Tämä kymmenysjärjestelmä siirtyi kirkolle sille lahjoitettujen maaomaisuuksien mukana. Myös Rooman valtio myönsi kirkolle erinäisiä kymmenysoikeuksia.¹¹

⁹ Mannerman 1912, 323; Feine 1950, 115; Plöchl 1960, 101–104, 255–265, 272; Pirinen 1962 a, 11.

¹⁰ Mannerman 1912, 323; Hyötyniemi 1930, 169–174, 176–178.

¹¹ Mannerman 1912, 322; Kuujo 1949, 83; Myöhänen 1999, 1236.

Kirkon kymmenyskäytäntö hyväksyttiin vähitellen, ja 400-luvulla kymmenyksiä perittiin jo hallitsijoiden tuella. Mâconin synodin (585) päätöksellä niiden maksaminen tuli pannaan uhalla pakolliseksi. Sen jälkeen kymmenykset yleistyivät nopeasti. Ilman valtiovallan ja varsinkin karolinkihallitsijoiden tukea kirkko tuskin olisi voinut toteuttaa kymmenysverotustaan. Karolinkien valtakunnassa maallinen laki määräsi (779) maksamaan kirkolliset kymmenykset, ja vuonna 782 ne otettiin yleisesti käyttöön kehittyvän seurakunta- ja pitäjäjärjestelmän tueksi koko läntisessä kirkossa. Kymmenyksiä koottiin ensisijaisesti papiston elatukseen sekä pitäjänkirkon rakentamiseen ja ylläpitoon.

Keski-Euroopassa ja Britanniassa siirryttiin 1000-luvulla luonnontuotteina tai rahana maksettaviin määräsuuruisiin kymmenyksiin. Kymmenysjärjestelmä muovautui kuitenkin eri puolilla kulloistenkin olojen mukaiseksi. Germaanialueilla kerättiin kiinteää, suullisiin sopimuksiin perustuvaa kymmenysveroa. Kymmenykset vakiintuivat 1200-luvulla, jolloin siirryttiin yleisesti kanonisen lain mukaisiin oikeisiin lyhdekymmenyksiin.¹²

Kirkon johto taivutteli kansaa suorittamaan kymmenykset täysimääräisesti. Paavit selittivät niiden maksamisen uskonnolliseksi velvollisuudeksi, ei vain kirkon talouden vaatimaksi uhraukseksi: ne annettiin suoraan Jumalalle, ja ellei hän saanut niitä, hän antoi vitsauksia. Kymmenysten tunnollinen suorittaminen toi myös ajallisen siunauksen. Kirkolle kymmenyksiin suostuminen merkitsi myös sen herruuden tunnustamista.

Kymmenysverotus oli kirkolle elintärkeä taatessaan sille vakaan talouden ja jatkuvat tulot. Piispa ei esimerkiksi saanut perustaa uutta papinvirkkaa, ellei sitä varten ollut pysyviä ja riittäviä tuloja. Avignonin paavien luotua kirkolle kalliin virkakoneiston eri maihin lähetettiin legaattien sijasta veronkerääjiä. Hallitsijat sallivat kirkon kantaa alueillaan veroja; yleensä ehtona oli, että kruunu sai osan tuloista, ainakin lainaksi.¹³

Itäisen kirkon alueella kymmenyksiä ei tunnettu. Siksi sen ja läntisen kirkon rajamaillakaan kymmenyksiä ei vaadittu. Kirkko tyytyi pieniin pöytä- ja uhrirahoihin ja eräissä tapauksissa messusujviin. Länsislaavilaisilla

¹² *Mannermaa* 1912, 322–323; *Kuujo* 1949, 83–85, 86–87; *Feine* 1954, 138, 159–165; *Pirinen* 1962 a, 11, 13–14; *Läntinen* 1978, 19–21.

¹³ *Mannermaa* 1912, 322; *Kuujo* 1949, 83, 86–87; *Feine* 1954, 138, 159–165; *Pirinen* 1962 a, 11, 16, 208–210; *Pirinen* 1991, 85–86.

alueilla ei kirkon kymmenysvaatimusta muutenkaan tunnustettu yleisesti. Ruhtinaat määräisivät, ketkä kymmenyksiä maksoivat.¹⁴

Kymmenyslajit ja kymmenysten jako. Kymmenysjärjestelmän muotoon vaikuttivat oleellisesti verotusalueen taloudelliset ja yhteiskunnalliset olot. Alkuaan agraarioloihin luotu järjestelmä verotti ensisijaisesti maataloustuotteita. Vähitellen viljakymmenykset rajoitettiin tärkeimpiin peltoviljoihin, joita oli melko helppo kontrolloida edunsaajan korjatta osuutensa suoraan pellolta lyhteinä tai kuhilaina.

Kanonisen lain mukaiset kymmenykset oli maksettava esine- eli omaisuus-kymmenyksinä (*decimae reales*), pellon hedelmästä (*decimae preediales*) ja karjasta (*decimae sangvinales*). Suuria kymmenyksiä (*decimae maiores*) olivat rukiista, ohrasta, kaurasta, vehnästä ja viinistä perityt peltokymmenykset sekä karja- eli verikymmenykset. Pienet kymmenykset (*decimae minutae*) maksettiin muun muassa rehusta, pien- ja siipikarjasta, hunajasta, pellavasta, hampusta ja puutarhatuotteista. Harvinaisempia henkilökymmenyksiä (*decimae personales*) suoritettiin elinkeinon harjoittamisesta ja muista henkilökohtaisista tuloista. Kymmenykset voitiin myös lunastaa rahalla (*decimae impropriae*).

Viljakymmenykset vaihtelivat sadon mukaan. Vanhoilla peltoviljelysalueilla niitä alettiin pian pitää lähinnä vanhoja pelloja koskevana maaverona. Kiistaa aiheuttivat tällöin uudisviljelmiltä maksettavat viljakymmenykset. Viljelyvaltaiseen talousmuotoon siirryttäessä kiinteät viljakymmenykset muuttuivat kanonisen lain mukaisiksi lyhdekymmenyksiksi.¹⁵

Puhtaan kymmenysjärjestelmän soveltaminen tuotti vaikeuksia varsinkin karjakymmenysten osalta. Koska maksuvelvollisuus koski vuoden aikana syntynyttä nuorta karjaa, harvassa talossa syntyi kymmentä kunkin laatuista uutta päätä. Siksi karjakymmenykset voitiin lunastaa myös rahalla. Pian lunastusmenetelmä ulotettiin muihinkin kymmenyksiin. Kanoninen oikeus salli sen, kunhan lunastussopimuksesta ei aiheutunut kirkolle vahinkoa. Lunastusten vakiintuessa kymmenyksistä jäi jäljelle vain vanha nimi, ja vuotui- seen tuottoon perustuvasta 10 %:n verosta tuli kiinteä maavero.

¹⁴ Kuujo 1949, 86; Pirinen 1962 a, 16.

¹⁵ Mannerman 1912, 323; Kuujo 1949, 84–86; Feine 1950, 164–165; Pirinen 1962 a, 12, 13; Läntinen 1978, 21.

Koska kymmenysvelvollisuuden katsottiin tarkoittavan ”kaikkea Jumalan antia ja lahjaa”, kymmenykset oli maksettava myös kaloista ja riistasta niiden valvonta-, säilytys- ja kuljetusongelmista huolimatta. Siksi muun muassa kalastuskymmenyksiin sovelletut järjestelmät olivat hyvin modifioituja. Kala- ja riistakymmenyksiä muutettiin yleisesti myös kiinteiksi sopimusmaksuiksi. Tätä vauhditti osaltaan asutuksen leviämisen takia heikentynyt riistakanta. Muutenkin kymmenysjärjestelmät kehittyivät varsin kirjaviksi Euroopassa.¹⁶

Lähetystyöllä rauhallisesti käännytetyillä läntisillä slaavilaisalueilla maksettiin myös kanonisista satokymmenyksistä poikkeavia kiinteitä kymmenyksiä. Ne eivät olleet ’oikeita’ kymmenyksiä, vaan suulliseen sopimukseen perustuneita ja sadosta riippumattomia kiinteitä viljamaksuja, jotka yleensä vietiin edunsaajalle. Niiden esikuvana oli maallisen verotuksen viljamaksu. Samantapainen viljavero olivat uuden kirkon hyväksi kannetut messujyvät. Ehtoollisella käynnin yhteydessä maksettiin lisäksi vapaaehtoisia uhrirahoja (*nummi missales*).¹⁷

Koska kanonisen oikeuden mukaan kirkon tulot kuuluivat viime kädessä piispalle, tämä jakoi niitä kirkollisiin tarkoituksiin. Roomassa oli käytössä nelijako, jolloin piispa, pitäjänkirkko, pitäjänpappi ja köyhät saivat kukin neljänneksen tuloista. Espanjassa sovellettiin kolmijakoa, jolloin piispa, pitäjänkirkko ja pappi saivat kukin kolmanneksen. Sama jako oli voimassa Englannissa, mutta siellä edunsaajina olivat pappi, pitäjänkirkko ja köyhät. Myös karolinkivaltakuntaan kuuluneilla ja sieltä käsin käännytetyillä alueilla vallitsi yleensä nelijako, mutta uudisasutusalueilla myös kolmijako. Jakotapa ei kuitenkaan säilynyt puhtaana, vaan papin kolmannesta (*tricesima* = 1/30) lukuun ottamatta muut osuudet joutuivat vieraisiin tarkoituksiin. Karjakymmenyksistä ja maatalouden sivutuotteista maksettiin pikkukymmenyksiä enintään pitäjänpapille.¹⁸

¹⁶ Kuujo 1949, 84–86; Pirinen 1962 a, 12–14; Läntinen 1978, 13, 21.

¹⁷ Kuujo 1949, 84–85; Pirinen 1962 a, 13–14.

¹⁸ Kuujo 1949, 83–84; Feine 1950, 116–117, 310–312; Plöchl 1960, 434; Pirinen 1962 a, 11–12; Läntinen 1978, 20.

1.3 Kymmenysverotuksen tulo Skandinaviaan

Verotuksen yleispiirteitä Skandinaviassa. Skandinaviassa kymmenykset olivat tuntemattomia vielä vuoden 1070 tienoilla, sillä verotusideologia sopi huonosti yhteen persoonallisen vapauden kanssa: vapaalle miehelle veron maksaminen oli orjuuttavaa. Veroja maksoivat vain lyödyt kapinalliset, valloitetut alueet ja valtiosta riippuvat ihmisryhmät. Esimerkiksi rauha saatettiin ”ostaa” veroa maksamalla. Vähitellen verottajan ja maksajan välille syntyi hallitsija–alamainen -suhde.¹⁹

Varsinaisesti verotus alkoi Skandinaviassa vapaaehtoisten lahjojen muutuksessa pakollisiksi maksuiksi, kun papit eivät tulleet enää toimeen pelkillä tilapäistuloilla ja toimitusmaksuilla. Muutosta tähän suuntaan merkitsi myös työ- ja muiden velvollisuuksien muuttaminen veroiksi 1100- ja 1200-luvuilla. Nämä normaalioloissa syntyneet verot vakinaistettiin myöhemmin. Esimerkiksi Tanskassa ja Norjassa sotapalvelus muunnettiin verosuorituksiksi. Muuallakin sotapalveluksesta selvisi suorittamalla maksun sotaväen varustamiseen. Koko Skandinaviassa maallisen rälssin synty vaikutti oleellisesti verojärjestelmään miehen vapautuessa veroista suorittamalla sotapalveluksen tai varustamalla miehen kuninkaan joukkoihin.²⁰

Valtiontalous tuli siten perustumaan veroihin, tulleihin, sota- ja ryöstötretkien tuottoon sekä maanvuokriin ja muihin maksuihin. Talous- ja verojärjestelmän perustana oli linnaläänitalous: linnaläänit tuottivat kruunun tarvitsemat varat ja turvasivat puolustuksen sotaväkineen ja linnoinneen. Pääveron ohella apuverot olivat tärkeitä valtiontaloudelle. Kirkon maaomaisuus sekä piispat olivat verovapaita jo 1200-luvun alussa; myöhemmin papitkin olivat hengellistä rälssiä. Paavi uhkasi (1296) pannalla maalliselle viranomaiselle veroja maksavia hengellisen säädyn jäseniä sekä niitä, jotka yrittivät asettaa sellaisia maksuja tälle säädylle.

Kymmenysverotus tuli Skandinaviaan valmiina järjestelmänä katolisen kirkon laajentuessa. Sitä ennen papeille oli alettu suorittaa toimitusmaksujen ja vapaaehtoisten lahjojen lisäksi kiinteitä maksuja. Kirkko ei tyytynyt tähän, vaan korvasi sen asteittain käyttöön otetulla kymmenysverotuksella. Erikoispiirteenä oli sen toteuttaminen eri aikoina eri edunsaajien osalta.

¹⁹ Poulsen 1995, 106–107.

²⁰ Cederlöf 1934, 7–8.

Järjestely oli yleensä valmis piispankymmenysten toteutuessa. Köyhien puolta ei pitänyt kukaan, joten he jäivät usein kymmenyksistä osattomiksi.²¹

Kymmenykset pysyivät Pohjoismaissa myös puhtaasti kirkollisena maksuna eikä niitä myöskään läänitetty. Vasta reformaation yhteydessä Tanskan aatelisto onnistui saamaan säteritiloilleen kymmenysvapauden. Ilman maallisen vallan tukea kirkollista verotusta ei voitu toteuttaa Skandinaviassa. Kymmenyksiä täydentävä vero oli uhri, johon kuului yleensä leipä särpimiseen tai rahamaksu isännältä ja emännältä kunakin vuoden neljänä uhripäivänä. Alttarilahja eli ruokalisä suoritettiin papille erityisinä juhlapäivinä 3–9 kertaa vuodessa.²²

Islanti, Tanska, Norja ja Ruotsi. Ensimmäisenä Skandinavian maista kymmenysverotukseen siirryttiin Islannissa (1097). Järjestelmä oli nelijakoinen; edunsaajina olivat piispa, pitäjänpappi ja -kirkko sekä köyhät. Köyhien neljänneksen käyttö jäi talonpoikien huoleksi.²³

Tanskassa Knut II Pyhän ihanteena oli Englannin papiston taloudellisesti riippumaton asema. Siksi hän määräsi (1086) papeille maksettavaksi vilja- ja pikkukymmenykset. Verotus toteutui vain osittain talonpoikien ja mahtimiesten noustua kapinaan kymmenyksiä vastaan; kuningas itse menetti määräyksen takia henkensä. Kymmenysverotus toteutui viimeistään 1100-luvun alussa Lundin arkkipiispanistuinta perustettaessa; ensimmäinen maininta piispankymmenyksistä on vuodelta 1135. Käytännössä piispa sai vain kiinteän rahamaksun, piispanlahjan eli kymmenyslunastuksen. Samoihin aikoihin kymmenysjärjestelmä vakiintui suurimmassa osassa Tanskaa, ja 1400-luvulla esivalta hyväksyi sen lopullisesti. Järjestelmä oli kolmijakoinen: kymmenykset jaettiin piispan sekä pitäjänpapin ja -kirkon kesken. Kymmenykset olivat ensimmäinen Tanskan siihen saakka verovapaille talonpojille langennut suuri vuotuinen vero.²⁴

Norjan kuninkaan Olavi Kyrren (1066–1093) rakennettua maahansa kir-

²¹ Cederlöf 1934, 10–11; Kuujo 1949, 87, 90; Pirinen 1962 a, 18–20; Läntinen 1978, 22–23; Poulsen 1995, 103–104, 107–108; Kivistö 2000, 76–80.

²² Kuujo 1949, 87; Pirinen 1962 a, 19–20, 28–29; Läntinen 1978, 22.

²³ Cederlöf 1934, 12–13; Kuujo 1949, 90; Pirinen 1962 a, 18; Läntinen 1978, 23; Poulsen 1995, 107–109; Kivistö 2000, 77.

²⁴ Mannermä 1912, 329; Cederlöf 1934, 6–7, 9–10; Pirinen 1962 a, 18–20; Läntinen 1978, 22.

kollisen organisaation papeille ja piispoille maksettiin aluksi kiinteä vuosipalkkio. Nokka- eli henkilöluvun mukaan määräytynyt maksu tunnettiin ”papinelatuksena”, ”papinmaksuna” ja ”piispanmaksuna”. Varsinaiseen kymmenysverotukseen siirtyminen kesti Norjassa koko 1100-luvun. Eräillä syrjäseuduilla kymmenysjärjestelmää ei saatu lainkaan voimaan. Järjestelmä oli kanonista lakia myötäillen yleensä nelijakoinen; edunsaajina olivat pitäjänpappi ja -kirkko, piispa sekä köyhät. Köyhien neljänneksen käyttö jäi täälläkin talonpoikien huoleksi. Kymmenykset maksettiin viljasta ja karjasta sekä kalastuksen ja kaupan tuotosta.²⁵

Ruotsissa kirkko organisoitui hitaammin kuin muissa pohjoismaissa sen ollessa aluksi Hampurin arkkipiispojen alaisena. Kirkon rakentaneet ja siinä käyvät ihmiset muodostivat pitäjän. Sitoutuessaan hoitamaan kirkon he saivat myös oikeuden päättää sen omaisuudesta. Paavi Gregorius VII korosti Ruotsiin lähettämässään kirjeessä (1081) kymmenysverotuksen tärkeyttä ja suositti maahan nelijakoista järjestelmää. Koska verotuksen järjestäminen edellytti kirkollista auktoriteettia, maakuntalakeihin otettiin verotusohjeita sisältävä kirkkokaari. Lähinnä kruunun heikkouden takia kymmenyksestä tuli valtakunnassa tunnustettu vero.²⁶

Kymmenysverotuksen vastustamisen takia sen toteuttaminen Ruotsissa kesti vuosisadan. Verotus toteutui eri aikaan eri edunsaajien osalta, ja jakoperuste vaihteli alueittain. Pääsääntönä oli, että viljakymmenyksistä pyrittiin ensiksi turvaamaan pitäjänpapin osuudeksi ainakin kolmannes, jossakin jopa puolet. Pappi sai myös muut kymmenykset kokonaan sekä maatilansa tulot ja toimitusmaksut. Loput kaksi kolmasosaa jäivät piispalle, pitäjänkirkolle ja köyhille; nämäkin tyytyivät aluksi kiinteisiin kymmenyslunastukseksi selitettyihin osuuksiin. 1200-luvulla jakosysteemiä järkytti talonpoikien vapaasti käytettävän köyhäinkymmenyksen peruuttaminen tuomiokapituleille. Eräillä alueilla piispalle maksettiin vielä keskiajan lopulla kymmenysten sijasta kiinteää voiveroa. Joskus piispankymmenykset korvattiin kiinteällä maksulla ja viljavero humalaverolla.²⁷

²⁵ *Mannermaa* 1912, 323, 329; *Voionmaa* 1920, 118; *Cederlöf* 1934, 10–11; *Pirinen* 1962 a, 18; *Ekbom* 1976, 8–22; *Läntinen* 1978, 22–23.

²⁶ *Mannermaa* 1912, 325; *Cederlöf* 1934, 13–18; *Pirinen* 1962 a, 20–21; *Läntinen* 1978, 23.

²⁷ *Mannermaa* 1912, 325; *Cederlöf* 1934, 18–20; *Pirinen* 1962 a, 20–24; *Läntinen* 1978, 23–25.

Kymmenykset oli Ruotsissa suoritettava viljasta, nauriista, herneistä, pel-lavasta ym. hyötykasveista, karjasta sekä metsästyksen ja kalastuksen tuo-tosta. Peltokymmenyksiä suoritettiin aluksi pääviljasta (ohra). Länsi-Göö-tanmaalla piispansääntö määräsi kymmenykset suoritettaviksi kaikesta maan hedelmästä, koska pellot olivat karuja ja pieniä. Vastarinnatta tämä ei sujunut, kun kymmenyksiä kieltäydyttiin maksamasta varsinkin uudis-pelloista ja kaskista. Koska kalastuksen tuottoa oli mahdoton valvoa, sen kymmenysosuus korvattiin kiinteällä verkko- ja nuottamaksulla. Karja- ja kalakymmenykset pappi peri yleensä yksinään. Kymmenysten tuotto riippui ratkaisevasti maksujen valvonnasta. Varmin tapa oli ottaa kymmenykset suoraan pellolta. Rahatalouden yleistyessä varsinkin kirkonkymmenyksiä lunastettiin rahalla sekä myytiin ja lainattiin.²⁸

1.4 Vapaaehtoisista maksuista kymmenysveroon Suomessa

Suomen asutus ja talous keskiajalla. Keskiajalla Ruotsin valtakuntaan kuulunut ”Itämaa” eli Suomi oli yhtenäinen kokonaisuus. Asutus oli keskit-tynyt Ahvenanmaalle, Lounais-Suomeen ja rannikkoalueille sekä jonkin verran sisämaahan. Kyrönmaa oli ainoa syvemmälle sisämaahan työntynyt pienehkö, mutta riistaisa asutuskieleke. Suomalaisten erämaiden laitamilta alkoi lappalaisasutus. Virallisen itärajan muodosti Viipurin itäpuolelta Poh-janlahden perukkaan kulkenut Pähkinäsaaren rauhan raja (1323). Myöhäis-keskiajalla asutus kasvoi voimakkaasti, joskin samaan aikaan alkoi muodos-tua myös autiotiloja. Asukasluku nousi 1500-luvun alkupuoliskolla noin 250 000:een. Voudintileistä saa hyvän kuvan asutuksen kehityksestä 1540-luvulta lähtien.

Eränautinnasta oli kehittynyt keskiajalla pysyvä oikeus, ja totunaiset pyyntialueet koettiin omiksi. Sisämaan erämaille oli noussut hajanaisia vil-jelyksiä ja taloja Maunu Eerikinpojan avattua (1334) vanhojen kylien vilje-lemättömät takamaat uudisasutukselle. Uudistaloille luvattiin neljän vuoden verovapaus jokaisesta raivatusta koukunmaasta. Erik Pommerilainen julisti (1411) asumattomat erämaat, metsät ja autiotilat kruunun omaisuudeksi, jota

²⁸ *Mannermaa* 1912, 325; *Pirinen* 1962 a, 24–28; *Läntinen* 1978, 24–25.

uudisasukkaat saattoivat käyttää. Vaikka asutus levisi pääosin spontaanisti, korpisiirtolaisuuden motiivina oli usein myös verojen ja muiden räsistusten pakoilu.²⁹

Suomi ei ollut vielä selväpiirteinen taloudellinen kokonaisuus, sillä alueelliset erot olivat suuret ja yhdistävät tekijät heikkoja. Tuotanto rajoittui lähinnä elintarvikkeisiin. Vaurautta loi varsinkin arvoturkisten kauppa. Pääasiallisia investoijia olivat peltoa raivanneet ja karjan päälukua lisänneet talonpojat. Kartanoiden talous oli vaatimatonta, ja suurin verotuotto saatiin alustalaisilta. Tulonsiirtojen suunta oli lähes poikkeuksetta talonpojilta yhteiskunnan ylemmille kerroksille. Talonpojat maksoivat pääosan kruunun sekä kirkon veroista ja maksuista. Heitä rasitti myös työ- ja kestityselvelisyys.

Vanhinta verokerrostumaa edustivat kirkolliset verot. Toisen pääryhmän muodostivat kruununverot ja kolmannen paikallisten virkamiesten palkkaukseen kerätyt verot. Olennaisena verorasituksen osana olivat myös ns. kestitysverot, joita kansan oli koottava maakunnissa liikkuville kruunun virkamiehille. Verojen myöntäminen veroihin kuului kansalle, joka teki niistä päätöksensä maakuntakäräjillä.³⁰

Koko Suomi kuului Turun hiippakuntaan, joka luettiin Ruotsin hallinnolliseksi osaksi. Turun piispalla oli ylin määräysvalta hiippakunnassaan ja keskeinen asema koko Suomessa: hän teki tärkeät päätökset hiippakunnassaan ja osallistui muidenkin päätösten tekemiseen Suomessa. Hän hyväksyi muun muassa uuden kirkon rakentamisen. Hän oli maan vaurain henkilö suuren virkaomaisuutensa, piispanpöytänsä ansiosta. Asutuksen levitessä hiippakuntaan rakennettiin keskiajalla yhteensä 101 kivikirkkoa.³¹

²⁹ Grotenfelt 1920, 2; Luukko 1950, 5; M. Juva 1965, 9–10; Suvanto 1973, 343; Kaukiainen 1980, 30–31, 34–37; Laakso 1982, 81; Orrman 1982, 129–132; Pirinen 1991, 146–147; Rasila 1993, 52; Jutikkala & Pirinen 1999, 28–30; Kivistö 2000, 78.

³⁰ Kuujo 1949, 93; Suvanto 1973, 149; Tornberg 1978, 80; Kaukiainen 1980, 115–117; Laakso 1982, 80; Seppälä 2000, 91–92.

³¹ Suvanto 1985, 134–141, 217; Pirinen 1991, 146–147; Hiekkänen 1994, 452; Uotila 1995, 37–51; Palola 1997, 57–59, 63–68, 81–83, 85–89, 291–306; Jutikkala & Pirinen 1999, 28–30; Palola 1999, 57, 59–60.

Kirkon asema yhteiskunnassa. Kun Ruotsista oli tullut yksi katolisen kirkon kirkkoprovinsseista, kirkko vaati oman lainsäädäntövaltansa ja oikeusjärjestyksensä noudattamista. Kirkon omia oikeuslähteitä olivat Vulgata-Raamattu ja kanoninen laki. Kirkon järjestys tuli voimaan vähitellen kruunun tunnustettua kanonisen oikeuden 1200-luvun alkupuolella; Suomessa sen saattoivat voimaan Turun piispat Pentti (1321–1338) ja Hemming (1338–1366). Hemmingin aikana kirkollisverotus vakiintui Uudellamaalla; hän määräsi kantamaan kymmenykset suoraan pellolta kanonisen lain mukaisesti. Varsinais-Suomessa ja Hämeessä verotus oli järjestetty jo aiemmin. Muutoin Suomessa noudatettiin pääasiassa Helsinglannin maakuntalain säännöksiä.

Kirkko pyrki luomaan itselleen kanonisen oikeuden mukaisen, valtiosta ja sen oikeusjärjestelmästä vapaan juridisen ja taloudellisen aseman. Tässä sillä oli tukenaan virkahierarkia, tuomiokapituli, kirkolliskokous sekä verotusoikeus, verovapaus ja merkittävään maaomaisuuteen perustunut vahva talous. Kirkko oli valtakunnassa keskeinen poliittis-yhteiskunnallinen valtakentijä, joka muodosti yhdessä kruunun kanssa julkisen vallan. Kuninkaalla oli suuri vaikutusvalta kirkon asioissa, muun muassa valta puuttua piispan- ja tärkeimpien papinvirkojen täyttämiseen ja oikeus osallistua kirkkoprovinsin kokouksiin.³²

Kirkon asemasta yhteiskunnassa tuli Ruotsissa 1300-luvulla valtakunnallinen kiistakysymys, kun maakuntalait korvattiin yhtenäisellä maan- ja kaupunginlailla. Tätä valmisteltaessa kirkon edustajat vaativat, ettei kirkkokokouksen saanut ottaa kanonisen lain ja kirkon privilegien kanssa ristiriidassa olevia asioita. Koska asiasta ei syntynyt sopua, uuteen lakiin ei otettu koko kirkkokokaarta. Maakuntalakien kirkkokokaaret jäivät siten edelleen käyttöön, ja Uplannin lain kirkkokokaari sai lopulta valtakunnallisen aseman. Kuninkaan pyrkimys puuttua muutenkin kirkon asioihin aiheutti jatkuvasti kiistoja kruunun ja kirkon oikeuksien välillä, vaikka kuningasvalta oli yleensä kirkolle myöttämielinen. Maunu Ladonlukko sitoutui hallitsijanvakuutukseensa (1291) erottamaan papiston ja kirkkojen oikeudet kruunun oikeuksista.

³² Cederlöf 1934, 20, 96; Pirinen 1955, 42; Kaukiainen 1980, 115–116; Ojanen 1990 a, 17; Pirinen 1991, 87, 89, 92.

Hänen määräämiensä rälssioikeuksien ulotuttua Suomeenkin kirkko piti kiinni maataloistaan ja muista etuuksistaan.³³

Kirkollisverotuksen kansallinen ja uskonnollinen perusta. Suomen kielessä sana ”vero” lieenee alkuaan merkinnyt suomalaisten muinaisuskoon liittynyttä uhria, uhrivarojen keräämistä. Uhraamiseen liittynyt ”vakka” on tarkoittanut uhriastiaa ja uhripitoja (esim. ”Ukon vakat”) sekä myöhemmin veroa (esim. ”voudinvakka”, ”tuomarinvakka”). Lähetyskaudella nämä pakanalliset uhriverot muuttuivat ensin kirkolle annetuiksi vapaaehtoisiksi ja pian pakollisiksi lahjoiksi. Lopulta ne muuttuivat kirkollisiksi veroiksi, jotka usein ymmärrettiin kirkon sovitusopin edellyttämiksi lahjoiksi tai uhreiksi. Paikoin papin tuloina mainitaan vielä 1500-luvulla ”uhrirahat”. Periaatteessa verojen suorittaminen kirkolle merkitsi alistumista sen valtaan.

Katolisen kirkon oli mukauduttava lähetysalueillaan vallitseviin oloihin. Suomessakin alettiin tulkita pakanallisia pitämyksiä ja tapoja kristilliseen suuntaan, jolloin monet vanhat tavat saivat uuden sisällön. Kirkkojen rakentaminenkaan ei ollut aluksi vain paikkakunnan ensimmäisten kristittyjen vallassa, vaan se riippui oleellisesti myös pakanallisen enemmistön suhtautumisesta vieraaseen kulttiin. Kirkon rakentaminen varmisti lopullisesti rajat toisuskoisia vastaan.³⁴

Paavi Gregorius IX valtuutti (1229) Turun piispan ottamaan haltuunsa uskonnonharjoitukseen käytetyt pakanalliset metsiköt ja pyhät paikat. Ne muodostivat kirkon ensimmäinen tulonlähteen Suomessa. Vastedes kirkon talous nojasi sen maaomaisuuteen ja kruunun sille suomaan (1281) verovapauteen. Muita tuloja kirkko sai lahjoituksista, testamenteista ja sakoista. Seurakunnat huolehtivat myös hautausmaista ja hautaamisesta.³⁵

Verotuksen alkua. Verojen maksaminen on aina kuulunut järjestyneen yhteiskunnan jäsenten velvollisuuksiin. Koska kirkko oli ensimmäinen julkinen organisaatio Suomessa, maakuntiin ensimmäisenä ilmaantuneena julki-

³³ Jaakkola 1924 b, 16–17; Niitemaa 1955, 458; Pirinen 1962 a, 36, 73–74; Suvanto 1973, 344; Läntinen 1978, 32; Pirinen 1991, 71–72, 88–89.

³⁴ Voionmaa 1920, 116–117; Harva 1948, 299–329; Niitemaa 1955, 457–458; Pirinen 1955, 42, 54–55, 63–64; Pirinen 1991, 91–92.

³⁵ Pirinen 1991, 58–59.

sen vallan edustajana siitä tuli täällä myös ensimmäinen verottaja. Heti hallintonsa järjestettyään kirkko pani toimeen kymmenysverotuksen ottaan perustaksi kulloisenkin alueen vallitsevan talousmuodon. Se sai vaatia kansalta myös erilaisia työsuorituksia ja kestäystä.

Lounais-Suomessa jonkinlainen kymmenysten kanto alkoi 1200-luvun alkupuolella. Kymmenysverotuksen tultua järjestetyksi kohta Pähkinäsaaren rauhan (1323) jälkeen myös Pohjois-Pohjanmaalla, Savossa ja Länsi-Karjalassa säännöllinen kirkollisverotus kattoi koko silloisen Suomen. Kanonisen oikeuden ja vanhojen maakuntalakien edellyttäessä, että pitäjät ylläpitävät itsenäisesti pappinsa ja muun virkakuntansa sekä kirkkonsa, pappilansa ja hautausmaansa, pitäjäläiset saivat tähän sitouduttuaan rakentaa ne. Kirkkopitäjien muodostamisella luotiin myös perusta säännölliselle verotukselle: piispa ei saanut myöntää niille papinvirkaa ilman sen ylläpitämiseksi osoitettuja pysyviä ja riittäviä tuloja. Verosta tuli rahvaan velvollisuus sekä kirkon ja kuninkaan oikeus. Oleellista oli verotuksen perustuminen ei vain hallinnollisiin käskyihin, vaan ennen kaikkea piispan ja maakuntien miesten välisiin keskinäisiin sopimuksiin.³⁶

Seurakuntien menot koostuivat pääasiassa pappien ja kirkonpalvelijoiden palkkauksesta sekä kirkkojen ja pappiloiden rakentamisesta ja ylläpidosta. Papiston palkkauksen pitäjäläiset suorittivat sille suoraan vilja- ja muina kymmenyksinä, toimitusmaksuina ja päivätöinä. Rakennuksista pitäjäläiset vastasivat yhdessä, ja myöhemmin tämä velvollisuus kytkettiin maanomistukseen. Ensimmäiset säännökset pitäjäläisten velvollisuudesta osallistua näiden kirkollisten maksujen suorittamiseen sisältyivät maakuntalakeihin. Myöhemmin niitä täydensivät muut määräykset. Koska vakituinen kirkollinen verotus syntyi eri yhteisöjen, maakuntien, pitäjien ja verokuntien kesken eri aikoina tehdyin sopimuksin, maakuntiin kehittyi omaperäisiä verotusjärjestelmiä.

Etupäässä luonnontuotteina vaihtelevin maksuperustein ja veroyksiköin maksettavat parselit sovittiin kunkin hallintoalueen kanssa erikseen. Verotus oli siten epäyhtenäinen maksuyskiköiden, veron määrän ja parselien vaihdellussa pitäjittäin ja kylittäin. Esimerkiksi Varsinais-Suomessa ei ollut kah-

³⁶ Voionmaa 1920, 134–136; Hyötyniemi 1930, 153–157, 161–164, 166, 168; A. I. Salminen 1933, 265–266; Jutikkala 1968 b, 42; Kaukiainen 1980, 117; Pirinen 1991, 90; Seppälä 1999, 47.

ta pitäjää, joissa verot olisi maksettu täysin samanlaisina. Verotuksen 'hajainaisuutta' selittää toki se, että satojen vuosien mittaisella keskiajalla esimerkiksi 1200-luvun alussa kehitysvaihe oli erilainen kuin 1400-luvun lopussa. Alueetkin kehittyivät eri tahdissa, ja verotus muokkautui muuttuvan yhteiskunnan tarpeiden mukaisesti. Esimerkiksi piispa Maunu myönsi hämäläisille verohelpotuksen venäläisten sinne tekemän hävitysretken (1292) jälkeen.³⁷

Vanhin suomalainen kirkollinen vero oli 'ruokalisä', jonka piispa Ragvald I (1259–1266) sääti piispa Bero I:n (1249–1258) lahjoitettua kuninkaalle "suomalaisten veron". Lahjoituksen jälkeen kirkolle oli järjestettävä uudet tulolähteet, joihin ruokalisä kuului. Käytännössä tämä tarkoitti aiempien uhrilahjojen korvikkeena vanhastaan olleen ruokalisän vakinaistamista. Niimensä mukaisesti ruokalisä suoritettiin ruoka-aineina ja tuotteina, sisämaassa viljana tai oravannahkoina, kalana ja muina vastaavina tavaroina ja rannikkoseuduilla voina. Sen merkitys papin palkkausmuotona oli paikoitellen hyvin suuri. Ruokalisä muuttuikin 1300-luvulla vapaaehtoisesta lahjasta vakinaiseksi veroksi, jonka suuruudeksi piispa Pentti määräsi piispa Hemmingin vahvistamana Uudellamaalla 10 markkaa (= 2 100 grammaa) voita savulta. Hämeen oikeuden mukaan ruokalisää maksettiin rukiina "yksi kukkurainen karpio" savulta. Maksajat paljoksuivat veroa, koska papeille oli maksettava myös toimituksista. Piispan mukaan toimitusmaksuilla ei ollut kuitenkaan mitään tekemistä ruokalisäveron kanssa. Ruokalisää maksettiin pitkään kymmenysten lisänä, eikä raja niiden välillä ollut aina täysin selvä.

Aluksi papeille ei maksettu säännöllistä palkkaa, vaan he saivat tulonsa pappiloista, toimitusmaksuista, lahjoista ja piispan luovuttamista tuloista. Pappien toimeentulosta joutuivat huolehtimaan enimmäkseen talonpojat. Ensimmäiset verot kannettiin muodollisesti kuninkaan nimissä. Kruunu ei sallinut piispojen yksinään määrätä kirkollistaloudesta.³⁸

Kanonisen oikeuden mukaan kirkko peri kymmenesosan viljasadosta, karjatuotteista ja vähitellen kaikesta muustakin talojen tuotosta. Viljakymmenyksiä kannettiin aluksi vain rannikkoalueilla, ja niiden osuus oli suurin

³⁷ Voionmaa 1920, 117; Kaukiainen 1980, 121; Pirinen 1991, 75, 87–89, 92; Kivistö 2000, 73; Seppälä 1999, 47–48; Seppälä 2000, 91.

³⁸ Simolin 1909, 9; E. W. Juva 1927, 143; Hyötyniemi 1930, 156; Cederlöf 1934, 84–86; Pirinen 1962 a, 72–73; Juva & Niitemaa & Tommila 1968, 121, 123–124; Kaukiainen 1980, 121.

Lounais-Suomen peltoalueilla. Kirkkoherran kymmenykset olivat runsaat, 120–180 ruistynnyriä vuodessa. Sisämaassa verotus perustui sopimuksiin, ja siellä arvokkaimpia parseleita olivat turkikset. Kansa alkoi käyttää kymmenyksistä nimitystä ”tihunti” ruotsin kielen *tionde*-sanana mukaan.

Kymmenykset jaettiin tasan piispan, pitäjänpapin ja -kirkon kesken. Kymmenyksistä kolmannes tai puolet meni Turkuun loppuosan jäädessä pitäjään. Verojen määrääminen ja kantaminen sekä tulojen jakaminen tulonsaajien kesken tuotti usein vaikeuksia. Järjestelmästä tuli sekava ja verotaakka pyrki alati kasvamaan. Verotulojen lisäksi kirkko sai edelleenkin testamentti- ja muita lahjoituksia. Oleellisena kirkon talouden perustana oli myös sen maaomaisuus, joka nousi pappiloita lukuun ottamatta vähintään 800 tilaan.³⁹

Maallinen verotus kehittyi Suomessa kirkollisverotusta myöhemmin. Sen alkuna on pidetty edellä mainittua piispa Bero I:n kuninkaalle lahjoittamaa ”suomalaisten veroa”. Kruununvero jakautui varsinaiseen pääveroon, paikallisiin velvollisuuksiin (päivätyöt), paikallisille virkamiehille maksettaviin veroihin (nimismiehenvero) ja linnaan kuljetettaviin kestitysveroihin (kinkerivero). Kaupungit maksoivat erillisen kaupunkiveron. Lisäksi tulivat sakkorahat, tullit ja apuverot, joihin kruunu tarvitsi veronmaksajien muodollisen suostumuksen. Kruunu sai tuloja myös viljelysiltä ja karjakartanoista alaisiltaan vuokraviljelijöiltä eli lampuodeilta (*landsbonde*) ja itsenäisiltä perintötalonpojilta (*skattebonde*). Sarkajako saattoi oikeaan suhteeseen edes yhden kylän piirissä jokaisen talonpojan omistusoikeuden ja verotuksen.⁴⁰

1.5 Kymmenysverotuksen toimeenpano

Veropohja, veroperusteet ja veroyksiköt. Keskiaikaisen kymmenysverotuksen veropohja oli kapea: se muodostui talonpoikien sadoista sekä erä- ja kalamiesten saaliista. Suomen vanhinta verokerrostumaa edusti subjektiiv-

³⁹ Simolin 1909, 9; Niitemaa 1955, 457–458; Pirinen 1955, 42, 55; Pirinen 1962 b, 217–218; Kaukiainen 1980, 117–120; Pirinen 1991, 91–92.

⁴⁰ Voionmaa 1920, 117; Voionmaa 1924, 87; Pirinen 1962 a, 30, 32–35; Jutikkala 1968 a, 43; Juva & Niitemaa & Tommila 1968, 121, 123–124; Pirinen 1991, 77, 90; Kivistö 1999, 36; J. T. Lappalainen 1999, 9.

eli henkilöverotus. Vero rasitti kutakin ruokakuntaa tai henkilöä (jousta) yhtä paljon. Ruokakunta tarkoitti alkuaan asuttua tilaa, josta käytettiin eri maakunnissa eri nimityksiä: koukku, talo, manttaali, savu, jousi, kiltti. Asutuksen laajentuessa vero alettiin määrätä tilan koon ja kulloistenkin resursien mukaan. Maaveroyksiköt koukku, manttaali, savu, täysvero, veromarkka ja veronahka syntyivät eri aikoina eri maakunnissa. Maaomaisuuden lisäksi otettiin usein huomioon myös kalavedet sekä metsien ja niittyjen koko ja laatu. Maavero oli puhdas varallisuusvero, jolla ei ollut mitään tekemistä maan tuoton kanssa.⁴¹

Yleisin veroyksikkö oli ”koukku” eli aura, maanomistuksen mukaan porrastettu, pysyvää maaverotusta osoittava yksikkö. Koukunala oli maa-ala, jonka yksi mies pystyi hoitamaan yhdellä auralla eli koukulla. Kyseessä oli siis yhden miehen omistama ja hoitama tila tai talo. Kirkko ja kruunu ottivat sellaisenaan käyttöön tämän alkuaan sisäsuomalainen maayksikön: siitä tuli talon etuisuuksien yleinen arviomitta, joka voitiin jakaa myös osiin. Papin kymmenysosuutta vastannut koukkuvero maksettiin hänelle viljana ja turkiksina. Myös kruununvero maksettiin koko läntisessä Suomessa koukun mukaan ja sisämaassa sopimusten mukaan.⁴²

Koukun rinnalle tuli 1300-luvun jälkipuoliskolla savuverotus. ”Savu” tarkoitti alkuaan veronmaksukykyistä talonpoikaistilaa, joka pian voitiin jakaa myös osiin. Siitäkin tuli siten koukun tavoin veronmaksukyvyyn arviomitta; lopulta ne tarkoittivat asiallisesti samaa asiaa. Koukun ja savun perusteella maksettiin useimmat kirkollismaksut, vero kruunulle, nimismiehenvero, siltamaksut ja kruunun virkamiesten kestitysmatkat. Kymmenykset ja niitä täydentävä ruokalisä suoritettiin talo- eli miesluvun mukaan. Karjalan oikeudessa ’savu’ eli ’suitsu’ tai ’talous’ sekä Ylä-Satakunnassa ja Hämeessä ’manttaali’ (*mantal* = miesluku) tarkoittivat samaa kuin talo.⁴³

Ainoa henkilöllinen veroperuste oli ’jousi’, joka tarkoitti täysikasvuista ja työkykyistä, jousen jännittämään pystyvää miestä. Nimensä mukaisesti jousi

⁴¹ E. W. Juva 1927, 142; P. Lappalainen 1971, 463; Seppälä 1999, 50.

⁴² Jutikkala 1958, 61–62; Pirinen 1962 a, 14, 122–125, 130–134, 181, 220–221; Suvanto 1973, 343–345; Kaukiainen 1980, 117, 121; Rasila 1993, 52.

⁴³ Jutikkala 1958, 63; Pirinen 1962 a, 60–61, 98, 107, 127, 139, 142–143, 151, 157, 160–163, 179, 182, 221; P. Lappalainen 1971, 463; Suvanto 1973, 344–345; Kaukiainen 1980, 121; M. Juva 1985, 55; Rasila 1993, 52.

oli varsinkin turkisveroalueiden verotusyksikkö. Se oli vallitseva veroyksikkö 1300-luvulla esimerkiksi Pohjois-Pohjanmaalla, missä talonpojat kutsuivat jousilukua kiltiksi ja koukkuja 'kilttikoukuiksi'.⁴⁴

Kirkollisverotuksen vakiintuminen ja kymmenys- eli vero-oikeudet. Piispa Hemming antoi Turun hiippakunnalle synodaalstatuutit (1352) edistääkseen kanonisen oikeuden voimaan saattamista. Niiden mukaan pappi ei saanut ottaa etukäteen maksua hautauksesta tai vihkimisestä, joita ei siis voitu evätä varattomilta maksun puuttumisen vuoksi. Sairaskäynti papin oli suoritettava omalla kustannuksella, ellei hänelle järjestetty muuta kyytiä. Kanonisen oikeuden mukaisesti piispa myös määräsi viljakymmenykset kannettavaksi vähentämättöminä suoraan pellolta. Kirkollinen verotus vakiinnutettiin koko Suomessa kirkkoa tyydyttävästi piispa Hemmingin piispuuskauden loppuun mennessä. Piispa Konrad Bitz puolestaan siirsi (1486) köyhäinkymmenykset tuomiokapitulille.⁴⁵

Kirkko otti aina verotusta vanhalle pohjalle järjestäessään joustavasti huomioon vallitsevan talousmuodon. Koska kanonisen oikeuden mukainen kymmenysverotus perustui ennen kaikkea peltoviljelyn ja karjatalouden tuoton verottamiseen, sitä varten luotiin kirkollisia kymmenys- eli vero-oikeuksia, alueellisia verotusjärjestelmiä eli suomalainen ja ruotsalainen oikeus. Niiden puitteissa suoritettiin kymmenysjärjestelyt maakunnissa. Kirkollisen verotuksen yhteydessä ne mainitaan ensimmäisen kerran arkkipiispa Birgerin Suomeen tekemältä tarkastusmatkalta (1369): hän määräsi kirjeessään maksettavaksi papille viljaa ja voita uhrilahjojen ja ruokalisän sijasta. Maallinen hallintopitäjäjako, pitäjien ja neljänneskuntien rajat noudattelivat paljolti näiden vero-oikeuksien rajoja. Sisämaan erätalouteen perustuvissa oikeuksissa verotus kohdistui metsästyksen ja kalastuksen tuottoon; aikaa myöten vero muuttui varsinkin metsästyksen osalta rahamaksuksi.⁴⁶

⁴⁴ Pirinen 1962 a, 100, 128, 158, 160–161, 166, 176; G. Kerckonen 1966, 14; Suvanto 1973, 347; Läntinen 1978, 69–70.

⁴⁵ Ojanen 1990 a, 17; Pirinen 1991, 87–89, 92, 122.

⁴⁶ Fontell 1883, 7–10, 29–31, 39–48, 53, 73; Voionmaa 1920, 117; Luukko 1950, 172; Niitemaa 1955, 457; Pirinen 1962 a, 30, 29–35; Läntinen 1978, 29–32.

Suomalainen ja ruotsalainen oikeus sekä muut vero-oikeudet. Vanhin vero-oikeus oli Varsinais-Suomen ja Satakunnan vanhoilla asutusalueilla voimassa ollut suomalainen oikeus. Tämä 1320-luvulta alkaen todennettava vero-oikeus pohjautui maanviljelykseen, jonka tuotosta kirkollisverona maksettiin oikeat kanoniset kymmenykset eli periaatteessa kymmenesosa sadosta, käytännössä kukkurainen ruiskarpio. Syysviljakymmenykset (ruis) jaettiin piispan, pitäjänpapin ja -kirkon kesken. Myös papin ruokalisä kannettiin rukiina. Pitäjänkirkon osuus jaettiin myöhemmin siten, että kanungit saivat siitä kaksi viidennestä loppuosan mennessä tuomio- ja pitäjänkirkolle. Piispa ja pitäjänpappi jakoivat kevätiljakymmenykset ohrasta, kaurasta, vehnästä ja pavuista. Satokymmenyksineen suomalainen oikeus oli ainoa kanonisen lain mukainen järjestelmä Turun hiippakunnassa.⁴⁷

Kirkko halusi viljakymmenykset lyhteinä pellolta, mutta voimaan jäi vanha perinnäistapa koota ne jyvänä kirkonaittaan. Järjestelmä oli siksi vakiintunut, ettei se enää 1300-luvulla aiheuttanut vakavia riitoja. Uuden ajan alussa suomalaiseen kymmenysoikeuteen kuului kokonaan tai osittain 33 pitäjää.⁴⁸

Ruotsalaisella oikeudella oli yhtymäkohtia Upsalan hiippakuntaan. Suomessa sen piiriin kuuluivat Ahvenanmaa, Uusimaa sekä Varsinais-Suomen, Satakunnan ja Pohjanmaan rannikon ja saariston ruotsalaisasutus ynnä sisämaan uudisasutus. Lähteissä se mainitaan ensimmäisen kerran maallisenä vero-oikeutena vuonna 1337, jolloin Turun tuomiorovasti Elavi sai asuttavakseen Ruskosta tilan, josta oli maksettava kruunulle veroa vuosittain neljä nelikkoa voita.

Ruotsalaisessa oikeudessa verotus pohjautui karjatalouteen, sisämaassa myös erätalouteen. Vero oli kymmenen naulaa voita. Myös papin ruokalisä oli voita. Karjataloutta verotettiin siis tarkoin, ja verotuksen piiriin joutuivat myös karjaa omistaneet maaseudun pieneläjät. Viljakymmenyksiä maksettiin vähemmän kuin suomalaisen oikeuden piirissä, ja ne jaettiin kahtia pitäjänpapille ja -kirkolle: syysviljakymmenykset papin ja kirkon kesken

⁴⁷ Fontell 1883, 28–29; Voionmaa 1920, 120; 24; Rinne 1952, 133–134; Pirinen 1955, 42; Papunen 1959, 118; Sähke 1963, 28; Pirinen 1962 a, 33–34, 210, 218; Suvanto 1973, 227; Läntinen 1978, 32–33, 35; Rasila 1993, 53.

⁴⁸ Fontell 1883, 42–48, 60–64; Oja 1955, 32–39; Luukko 1950, 172–173; Pirinen 1962 a, 32–35, 41–42, 217–219; Suvanto 1973, 163–180, 193–207; Läntinen 1978, 32–35; Pirinen 1991, 90–91.

sekä kevätiljakymmenykset papille yksinään. Piispan puuttuvat viljakymmenykset korvasi pääluvun mukaan maksettu nokkaverovoi (nokka = henkilö), jolloin jokaisesta seitsemän vuotta täyttäneestä henkilöstä oli suoritettava vuotuisena verona naula voita. Lehmäverovoi kannettiin papin ruokalisänä ja säännöllisenä tulona käytännöllisesti katsoen koko maassa. Saaristolaiset maksoivat kymmenyksiä kaloista ja hylkeistä. Sisämaassa piispankymmenykset maksettiin turkiksina.⁴⁹

Edellisten lisäksi Suomeen muodostui muitakin vero-oikeuksia. Ruotsalaisten uudisasukkaiden ”Helsinglannin oikeuden”, myöhemmin ”uusmaalaisen vero-oikeuden” erikoispiirteenä oli kymmenysrukiin jakaminen pitäjänpapin ja -kirkon kesken. Pappi sai myös koko suomalaisen oikeuden kevätiljaa vastaavan veron. Suomalaisen oikeuden rinnalle kehittyi ”Kyrön oikeus”, josta tuli erityisesti turkistalouteen nojautuneen laajan sisämaan vero-oikeus. Sen alueella piispalle maksettiin koukulta tai jouselta kymmenyksenä ’valkonahkoja’ eli näädän- ja karpännahkoja. Pappi ja pitäjänkirkko saivat osuutenaan ’harmaanahkoja’ eli oravannahkoja; paikoin papillekin maksettiin kaksi valkonahkaa. ”Hämeen oikeus” oli Kyrön oikeuden sovellutus. Pähkinäsaaren rauhassa voitettujen alueiden verotus järjestettiin Kyrön ja Hämeen oikeuksien mukaiseksi. Samat verotusperiaatteet ulottuivat itäisemmillekin turkisuusalueille, ”Savon ja Karjalan oikeuksiin”; niiden alueella vero maksettiin jousilta. Myös Pohjanmaalla oli oma kymmenysoikeutensa ja eri puolilla maata joukko sopimusoikeuksia.

Paikalliset olot määräsivät verotustavat ja -oikeudet. Periaatteessa yhteisiä verotusperusteita sovellettiin maakunnissa eri tavoin taloudellisten voimavarojen mukaan. Esimerkiksi Kyrön ja Hämeen oikeus oli sovitettu eränkäyntiin ja maatalouteen perustuvaan talousmuotoon. Veron tuottoa ei jaettu, vaan kukin edunsaaja kantoi veron oman perusteensa mukaan: piispa sai koukuilta arvoturkiksia ja pappi viljaa, voita, heiniä, kalaa ja osia suurriistasta. Savossa verotusjärjestelmä oli muunnelma sisämaan turkis- ja sittemmin kaskialueen oloihin sopeutetusta vero-oikeudesta, joka ei tuntenut lainkaan oikeita karjankasvusta ja sadosta maksettavia kymmenyksiä. Pää-

⁴⁹ Fontell 1883, 29–33; Voionmaa 1920, 119–120; Cederlöf 1934, 128; Jaakkola 1944, 20–21; Luukko 1950, 172–173; Niitemaa 1955, 457; Pirinen 1962 a, 27, 32–34, 42–50; Läntinen 1978, 40–52; Pirinen 1991, 91.

periaatteena oli, että piispa, pappi ja pitäjänkirkko saivat osuutensa eri kantoperustein: piispa maayksiköltä eli kiltiltä, pappi talonpoikaistalolta ja kirkko jousilta.⁵⁰

Piispan-, papin- ja lukkarinvero sekä toimitusmaksut. Sopimusoikeuksien kanta-alueella Hämeen ja Kyrön oikeuksissa veroperusteet olivat kunkin edunsaajan kohdalla erilaisia: piispanverossa koukku (Savossa 'kiltti'), papinverossa koukku ja talo, kirkonverossa jousi. Piispan kymmenysveron muututtua turkisverosta rahamaksuksi vero tunnettiin 'kilttiverona' ja 'piispankilttinä'. Turun piispa sai tulokseen helposti vaihdettavia tuotteita: ruista, voita ja turkiksia. Hänen tuloistaan viljakymmenyksistä kertyi 33 %, nokkaverosta 48 %, kilttiverosta 10 % ja kalaverosta 9 %; koko tulosta lähes puolet tuli (45 %) veroista. Piispa oli aikansa varakkain mies Suomessa.⁵¹

Papinvero oli vanhastaan monipuolinen, koska papin oli saatava siitä elantonsa. Piispa Ragvald I määräsi (1266) ruokalisän pysyväksi papinveroksi. Papeille vanhastaan annetut vapaaehtoiset lahjat tai uhrit korvattiin jo varhain suureksi osaksi pappien ja seurakuntalaisten kesken tehdyin palkkaussopimuksin, joilla määriteltiin tarkoin papille maksettava palkka toimitusmaksuineen. Papit perivät saatavansa suoraan seurakuntalaisilta luontois- tai rahasuorituksina.⁵²

Viimeistään 1300-luvun alkupuolelta lähtien piispa ja kuningas antoivat määräyksiä pappien palkkauksen järjestämisestä, jolloin Suomessakin yleistyivät varsinaiset papinkymmenykset. Ne suoritettiin viljakymmenyksinä rukiista, ohrasta, vehnästä, kaurasta ja pavuista sekä Kyrön oikeudessa myös hampusta ja humalasta tai karjataloustuotteina lehmäverovoita naula lehmältä. Hämeessä pappi peri ruokalisäveron lisäksi kaksi karpiota ohraa, karpion kauraa ja hieman heiniä papinkoukulta sekä talolta puoli leiviskää kuroja

⁵⁰ Voionmaa 1920, 117; M. Juva 1965, 10–11, 56; Pirinen 1962 a, passim; Läntinen 1978, passim; Pirinen 1982, 563; Pirinen 1991, 91; Rasila 1993, 53.

⁵¹ E. W. Juva 1927, 142; Jutikkala 1958, 60–61; Pirinen 1962 a, 100–101, 125, 129, 158–160, 182; P. Lappalainen 1971, 459, 461; Läntinen 1978, 69–70; Pirinen 1991, 147; Palola 1997, 86–87.

⁵² Suolahti 1919, 134–136; Voionmaa 1920, 118; Voionmaa 1924, 87; Cederlöf 1934, 96–102, 108; Luukko 1950, 191–192; Pirinen 1962 a, 36–37, 60–63, 73–75.

tai puoli karpiota ruista sekä lehmäverovoita naulan lypsävältä ja puoli naulaa maholta lehmältä. Hän sai myös hamppua, humalaa, liikkiön siasta ja hirvestä sekä karhusta lavan.

Oikeat kymmenykset oli suoritettava myös metsästyksen ja kalastuksen tuotosta: naimisissa olevien itsellisten neljä jousinahkaa tai leiviskä kuivia haukia sekä jousimiesten kaksi jousinahkaa sekä isommista riistaeläimistä reisiä, lapoja ja vasoja. Sisä-Suomessa säännöllisiin taloveroihin kuului myös siankinkku ja kalakymmenykset kehittyivät jo varhain pysyväksi veroksi. Lohikymmenykset oli jaettu perinteisesti piispan, pitäjänpapin ja -kirkon kesken. Pääsiäisenä kunkin rengin oli suoritettava kolme jousinahkaa tai yksi äyri rahaa ja piian kaksi jousinahkaa tai kaksi äyriytistä. Papinveroihin kuului myös verotilojen (*bol*) suorittama 'talo- eli bolvero'.⁵³

Jo keskiajalla papin apuna oli lukkari, tavallisesti yksi seutunsa parhaista ja arvostetuimmista isännistä, jonka pappi ja pitäjän miehet valitsivat tehtäväänsä. Maakuntalakien mukaan verotalonpojan oli suoritettava hänelle viljakymmenysalueella 'lukkaninvakkana' puoli pannia ohria sekä leipää ja särvintä tai maksettava ne rahana ja turkisveroalueella nahkoina. Savossa lukkari sai lukkarinvakan eli kapan ohria talolta ja suuressa osassa Hämettä kolmanneksen ohria savulta. Esimerkiksi Akaassa hän sai pannin ohria kuudelta savulta. Lukkarille kuuluivat myös toimitusmaksut ja usein kirkko-tila.⁵⁴

Osan palkastaan papit saivat toimitusmaksuina. Laissa säädetyn ja piispa Hemmingin vahvistaman taksan mukaan aikuisen hautausmaksu eli multaraha oli viisi äyriä ja 12–15-vuotiaan hautaamisesta kaksi äyriä, vihkimisestä neljä äyriä ja kirkottamisesta yksi äyri. Hautauksesta ja vihkimisestä ei saanut periä maksua ennen toimitusta ja sairaan luona papin oli käytävä omalla kustannuksellaan, ellei hän saanut muuta kyytiä.⁵⁵

⁵³ Melander 1920, 20–22; Voionmaa 1920, 132–134; K. Vilks 1949, 120–121; Luukko 1950, 192–193; Niitemaa 1955, 458; Pirinen 1962 a, 122, 128, 135.

⁵⁴ Voionmaa 1920, 138–139; Voionmaa 1924, 96–96; Niitemaa 1955, 458; Sandholm 1963, 87–90, 95–101, 108–126, 129–131, 148–152, 157–166, 168–179, 182–187; Pirinen 1962 a, 196–197, 206; Pirinen 1982, 565; Pirinen 1991, 161.

⁵⁵ E. Mäntylä 1976, 266; Juva & Niitemaa & Tommila 1968, 121, 123–124; Pirinen 1991, 89.

Kirkon- ja köyhäinkymmenys sekä työvelvollisuus. Kanonisen lain mukaan osa kymmenyksistä kuului pitäjänkirkolle. Suomalaisen ja ruotsalaisen oikeuden rannikkoseuduilla kirkko sai osansa ruiskymmenyksistä sekä sisämaassa ja pohjoisessa turkiksia. Jouset maksoivat verona oravannahan eli 'jousinahan' eli 'kirkon oravan' tai 'oikean oravan'. Piispa Hemmingin anomuksesta paavi suostui siihen, että asianosaisten suostumuksella pitäjänkirkon kymmenysosuudesta otettiin kolmasosa tuomiokirkon rakennusrahastoon. Pian osuus nousi puoleen, ja järjestelystä tuli pysyvä. Se helpotti tuomiokirkon korjaamista ja rakentamista, mutta haittasi seurakuntien omia rakennustöitä.⁵⁶

Kanonisen lain mukaan neljäsosa kymmenyksistä oli annettava köyhille. Ruotsissa ja Suomessa talonpojat saivat jakaa itse tämän avun köyhille. Kirkko piti huolta köyhistä ja sairaista myös luostareiden, erityisten veljeskuntien avulla. Lisäksi työssä oli mukana hospitaaliyhdistyksiä, joiden toimesta Pohjoismaihin perustettiin erilaisia armeliaisuuslaitoksia.⁵⁷

Kirkon sekä pappilan rakentamiseksi ja ylläpitämiseksi pitäjillä oli itsehallintoelimensä. Ainakin kerran vuodessa kokoontunut pitäjänkokous päätti seurakunnan omaisuudesta, varojen hoidosta ja työvelvollisuuden jaosta. Uplannin lain kirkkokaarella määrättiin pitäjässä maata omistavat suorittamaan päivätöitä miesluvun mukaan sekä hevosajoa maaluvun mukaan. Kirkkojen ja pappiloiden rakentamiseen ja korjaamiseen oli osallistuttava sakan uhalla. Osallistumisperusteena oli maanomistus, sisämaassa jousi.⁵⁸

Valmis verojärjestelmä Ruotsin luterilaiselle kirkolle. Luterilaiseksi muuttuva Ruotsin kirkko sai perinnökseen katoliselta kirkolta kruunun myötävaikutuksella luodun valmiin kymmenysverojärjestelmän. Kanonisen lain mukaan kymmenyksinä oli maksettava kymmenesosa maanviljelyksen, karjanhoidon ja erätalouden tuotosta. Kymmenykset jaettiin tasan piispan, papin sekä pitäjänkirkon ja köyhien kesken. Kymmenysverotuksensa, verovapautensa ja jatkuvasti lisääntyneen omaisuutensa turvin kirkko oli luonut toimintansa perustaksi vahvan talouden.

⁵⁶ *Mannermaa* 1912–1913, 325; *Pirinen* 1962 a, 128, 137, 150, 170–172, 185–189, 194–195; *Pirinen* 1982, 564; *Pirinen* 1991, 92.

⁵⁷ *Bergroth* 1903, 148; *Loimaranta* 1907, 226–227.

⁵⁸ *Niitemaa* 1955, 459; *Seppälä* 2000, 91–92.

Sama koski myös Ruotsin itäistä hiippakuntaa eli Suomea. Täälläkin papin pitäjään saamisen ehtona oli kirkon ja pappilan rakentaminen sekä papin pysyvät ja riittävät tulot. 'Kirkollisvero' tarkoitti täälläkin kymmenysten ja toimitusmaksujen maksamista sekä kirkon ja pappilan rakentamista ja ylläpitämistä. Talonpoikien ja täysi-ikäisten miesten varaan rakennettu veropohja oli kapea: talonpojat maksoivat viljakymmenykset rukiista ja ohrasta suoraan pellolta, karjakymmenykset ja lehmistä voita sekä nauriita, kaalia, hampua, pellavaa ja humalaa. Tavallisimpia veroyksiköitä olivat maa-alaan sidotut koukku, savu, talo, manttaali ja vero. Täysi-ikäiset miehet eli jouset maksoivat kymmenykset turkiksista sekä riista- ja kalansaaliista. Ruokalisä maksettiin ruoka-aineksina tai muina tuotteina. Papille annettiin myös vapaaehtoisia lahjoja.

2 Reformaation vaikutus kirkollisverotukseen (1520-luku – 1601)

2.1 Uskonpudistuksen murros ja kirkon hallinnon uudistaminen

Kirkko paavin ohjauksesta kuninkaan alaisuuteen. Keskiajan perintönä kirkolla oli Ruotsissa laajat kansalliset ja kansainväliset yhteydet Euroopan sydänmaihin. Suomessa kaikkien seurakuntien kuuluminen yhteen hiippakuntaan mahdollisti yhdenmukaisen kirkollisen toiminnan kehittämisen.¹

Ruotsalainen kanonisen oikeuden asiantuntija ja 1500-luvun alun murroskauden suuriin kirkkopoliittisiin kysymyksiin perehtynyt arkkidiakoni Laurentius Andreae omaksui jo varhain reformistisen ja kansalliskirkollisen kannan. Kuunneltuaan Olaus Petrin uskonpuhdistushenkistä julistusta hän kiinnostui ”uudesta suuntauksesta”, joka näytti tarjoavan hyvät mahdollisuudet myös kansalliskirkkoajatuksen kehittämiseen. Perehdyttyään lähemmin ja omakohtaisesti Martti Lutherin ajatuksiin hänestä tuli uskonpuhdistuksen vakaumuksellinen kannattaja. Siihen liittyi myös hänen ajamansa vaatimus kirkon omaisuuden luovuttamisesta valtion tarpeisiin. Kustaa Vaasan uskottuna ja vaikutusvaltaisena sihteerinä (1523–) hän saattoi linjata kirkkopoliittikkaa tähän suuntaan. Samalla hän kehitti Olaus Petrin kanssa uskonpuhdistuksen hengessä valtakunnan hallintoa.²

¹ M. Juva 1965, 13; Pirinen 1991, 378–379.

² Pirinen 1962 b, 12, 15, 36, 42–44, 47, 80, 120; Nuorteva 1997, 150, 152; Karonen 1999, 73–74.

Uskonpuhdistusprosessi muutti oleellisesti valtakunnan uskonto- ja kirkkopoliitiikkaa 1520-luvulla. Keskiajan lopulla kirkko oli Ruotsissakin puolustanut vapauttaan: kirkolla oli maallisesta yhteiskunnasta riippumaton oma valtapäiriinsä, joka käsitti hengellisen alueen lisäksi kirkon omaisuuden ja tulolähteet sekä hengellisen säädyn etuoikeudet. Reformaation seurauksena kirkon oli luovuttava ruhtinasabsolutismistaan. Vuosisatainen yhteys paavinistuimeen katkesi ja katolisen kirkkoprovinsin tilalle syntyi kansalliskirkko. Kirkon asema ja hallinto muuttuivat suuresti, kun paavin tilalle tulivat kuningas ja valtiopäivät. Kanoninen laki korvattiin osin uusilla kirkollisilla säännöksillä ja osin yhteiskunnallisella lailla. Kustaa Vaasa pyrki murtamaan kirkon taloudellisen aseman ja piispojen poliittisen vallan. Kirkon tulojen ja omaisuuden ottaminen kruunulle oli houkuttelevaa, kun siihen kerran oli mahdollisuus.

Lähinnä taloudellis-poliittisista syistä Ruotsissa käynnistyneen uskonpuhdistuksen opillinen perusta saatiin saksalaisilta reformaattoreilta, joiden mukaan maallinen valta kuului esivallalle ja hengellinen hallitusvalta saarnaviralle. Näiden Jumalan asettamien hallitusvaltojen oli pysyttävä omilla toimialueillaan toistensa tehtäviin sekaantumatta, mutta kuitenkin keskinäisessä vuorovaikutuksessa toimien. Tämä oppi kahdesta hallitusvallasta ja käsitys esivallan kristillisistä velvollisuuksista määrasivät pitkälti valtion ja kirkon kirkkopoliitiikan suunnan.

Katolisen kirkon sortuessa päättyi Suomessakin kirkollisen esivallan suhteellisen suuri riippumattomuus maallisesta vallasta. Kirkon merkitys suomalaisten henkisenä johtajana säilyi silti vahvana.³

Uskonpuhdistuksen luhistaessa Ruotsissa keskiaikaisen kirkollisen yhtenäisyyden valtiovalta piti edelleenkin uskonnollista yhtenäisyyttä korvaamattomana ja yhtenä valtakunnan olemassaolon keskeisenä perustekijänä. Valtio ja kirkko pyrkivät luomaan tunnustuksellisesti yhtenäisen valtakunnan. Ensimmäisen kerran valtakunta julistettiin luterilaiseksi Västeråsin valtiopäivillä 1544. Upsalan kokous 1593 toisti julistuksen ja määrätti näin kirkon luterilaisen tunnustusperustan. Päätöksen allekirjoittivat valtion ja kirkon korkeimmat edustajat. Kuningas ja valtiopäivät, joilla myös papisto säätyinä oli edustettuna, saattoivat päättää koko kirkkoa koskevista asioista.

³ Pirinen 1991, 266–267.

Siksi vuoden 1595 jälkeen ei kutsuttukaan enää koolle erityistä kirkolliskousta. Valtakunnan perustuslaki ja muu lainsäädäntö rakentuivat uskonnollisen yhtenäisyyden pohjalle. Kirkko ja sen oppi saivat perustuslailla turvatun aseman.

Kirkon ylimmän hallinnon siirtyessä paavilta kuninkaalle sen edellyttämä kuninkaan kirkollinen keskushallinto ei saanut vielä 1500-luvulla vakiintuneita muotoja. Pyrkimys luoda valtakunnallinen kirkollisten järjestyssääntöjen kokoelma tuotti arkipiispa Laurentius Petrin laatiman vuoden 1571 kirkkojärjestyksen (KJ). Kuningas Juhana III vahvisti sen, ja papisto hyväksyi sen Upsalan kirkolliskokouksessa 1593. Kirkkojärjestys oli valtakunnallinen, kirkon itsensä itselleen säätämän oikeuden kokoelma, joka edellytti myös kirkkoa koskevien maallisten säännösten pysyvän voimassa. Sitä täydensivät hiippakunnalliset säännökset ja varsinkin piispojen statuutit, joiden avulla he sovelsivat kirkkojärjestystä paikallisiin oloihin. Kirkkojärjestyksen ja kuninkaallisen asetuksen välinen raja oli siis periaatteessa erittäin selvä: asetukset koskivat kirkon toiminnasta aiheutuvaa taloudellista rasitusta ja suojelivat uskontoa.⁴

Valtion ja kirkon keskushallinnon järjestäminen. Kustaa Vaasa pyrki hallituskaudellaan (1523–1560) keskitettyyn hallintoon. Katolisen kirkon valtiollisen vallan murskaamisen jälkeen hänellä oli siihen hyvät edellytykset. Myös ylhäisaateli oli sidottu tukemaan hallitsijan politiikkaa. Virkamiehet palvelivat henkilökohtaisesti kuningasta kanslerin ja kirjurin hoitaessa kuninkaan kirjeenvaihdon sekä kamarimestarin apulaisineen verotuksen ja tilintarkastuksen. Finanssihallinnon tehostamiseksi perustettiin vero- ja laskukamariin jakautunut kamarineuvosto. Valtakunnan keskeisiä osia hallitsivat tililääneinä kuninkaan voudit. Kruunun hallinto keskittyi heille, ja heidän tuli valvoa kaikin tavoin kruunun etua. Kokonaisuudessaan valtion hallintokoneisto oli kevyt. Linnaläänien päällikköinä toimivat kruunulle tilivelvolliset voudit. Aluksi voutikunnat vastasivat linnaläänejä, mutta pian Suomikin jaettiin (1540) lähinnä vanhoja maakuntia vastanneisiin kahdeksaan voutikuntaan. Suoraan kuninkaan alaisia vouteja oli nelisenkymmentä.

⁴ *Kjöllnerström* 1955, 21–24; *Siljamäki* 1963, 77; *Pirinen* 1967, 70–71; *Laasonen* 1991, 17–18; *Pirinen* 1991, 378–379.

Linnaläänien määrä vakiintui 1570-luvulla 17:ään.⁵

Kustaa Vaasa katsoi omaksumansa *dominium directum* -periaatteen mukaisesti maan ja vesistöjen sekä niiden tuoton kuuluvan viime kädessä kuninkaalle. Hän mullisti siten silloisen yhteiskunnan voimatekijöiden välisen tasapainon. Kun kirkko, 'toinen valtiomahti', oli syösty asemastaan, kuningas otti haltuunsa sen omaisuuden. Samalla kirkon ja valtion suhde muuttui ongelmalliseksi. KJ 1571 teki kyllä selvän eron maallisen ja hengellisen hallitusvallan välillä, mutta se ei säätänyt, miten kirkon keskushallinto piti niiden kesken järjestää. Kuningas yritti tuloksetta luoda kirkollista keskuhallitusta eli yhteistä konsistoria, jolle hän olisi keskittänyt kirkon johdon.

Kuningas pyrki myös hiippakuntia pienentämällä ja vanhat tuomiokapitulit lakkauttamalla alentamaan piispat suunnilleen saksalaisten superintendenttien asemaan. Heillä ei olisi ollut piispanvihkimystä, ja he olisivat toimineet samalla hiippakuntakaupungin kirkkoherrana. Ruotsissa nämä suunnitelmat eivät kuitenkaan toteutuneet. Poliitiikkansa mukaisesti kuningas jakoi kuitenkin vuonna 1554 Turun hiippakunnan kahtia. Uuden Viipurin hiippakunnan toiminta käynnistyi vaivalloisesti kirkon taloudellisen riiston vuoksi. Tuomiokapituliakaan Viipuriin ei aluksi perustettu, koska se oltiin muualtakin lakkauttamassa. Apunaan piispalla oli kaupungin kirkkoherra ja Viipurin koulun rehtori. Uusi hiippakunta oli myös pitkään vailla omaa piispaa.⁶

Alue- ja paikallishallinto verotusorganisaationa. Ruotsin kaltaisessa harvaanasutussa maassa kaikkea valtaa ei voitu keskittää keskusvallalle, vaan sen oli käytettävä hyväkseen olemassa olevia hallinto-organisaatioita ja kehitettävä niitä. Kirkolla oli tähän ideologisia ja hallinnollisia voimia, joilla se sulki piiriinsä koko yhteiskunnan. Kirkolla oli myös kehittynyt alue- ja paikallishallinto, jota kruunu saattoi käyttää tarkoituksiinsa. Vastalahjana kirkko sai pitää korkeat virkansa ja hengellisen vaikutusvaltansa.⁷

Hallinnollista aluejärjestelmää muutettaessa pyrittiin kuroma umpeen kirkko- ja hallintopitäjien alueellista eroavuutta. Valtakuntaan oli näet muo-

⁵ M. Juva 1965, 16, 45–46, 49–51; Kaukiainen 1980, 127; A-M. Vilks 1998, 58; Karonen 1999, 62.

⁶ Siljamäki 1963, 39; Pirinen 1969, 13; Kansanaho 1978, 15; Paarma 1980, 25–33; Pirinen 1991, 297, 317.

⁷ Renvall 1949, 24–25; Kaukiainen 1980, 127; Nygård 1989, 34–36; Seppälä 1999, 47.

dostunut 1500-luvun puoliväliin mennessä kolme aluejärjestelmää: kirkollinen, hallinnollinen ja oikeudenhoidollinen. Oikeudenhoidolliset kihlakunnat olivat hallinnollisten voutikuntien pohjana. Esimerkiksi Turun linnalääniin kuului uuden ajan alussa kaksi voutikuntaa, kunnes kuningas jakoi (1556) kihlakunnat pienempiin voutikuntiin. Hallinnollinen järjestelmä jakautui hallintopitäjiin sekä vouti- ja verokuntiin. Kirkkopitäjien ja niiden rinnalle syntyneiden hallintopitäjien rajat eivät aina yhdentyneet. Verotusta varten muodostetun hallintopitäjän keskeisenä toimielimenä olivat käräjät. Niillä huolehdittiin oikeudenhoidosta ja paikallisesta itsehallinnosta, varsinkin yhteisten rasitusten jakamisesta. Tuomarina toimi kihlakunnantuomari apunaan talollisista valittu lautakunta.⁸

Suurin kameraalinen veronkantoyksikkö oli hallintopitäjä vero-, hallinto- ja käräjäpiireineen. Pitäjien kolme tai neljä verokuntaa eli -piiriä vastasivat kollektiivisesti sovitusta rahaverosta (*stadga penningar*). Maakunnan verokunnat pyrittiin saamaan mahdollisimman samankokoisiksi, jotta verorasitus olisi ollut suunnilleen sama. Verokunta sai huolehtiakseen lähinnä kinkerikuntien kestitysveroista, elävästä karjasta ja rakennusparseleista maakunnan mukaan. Esimerkiksi Pohjanmaalla verojärjestelmä oli vielä 1530-luvulla kollektiivinen; 1500-luvulla kokonainen pitäjä esiintyi kuitenkin enää harvoin veroyksikkönä.

Verokunnista käytettiin eri puolilla maata eri nimityksiä: veropiiri, bol, kanto-, nauta-, markka-, neljännes- ja kymmenyskunta. Pitäjään saattoi kuulua esimerkiksi kymmenen neljänneskuntaa, ja niistä kuhunkin kolme nautakuntaa. Savon pitäjissä oli neljä neljänneskuntaa ja niissä kussakin viisi kymmenyskuntaa. Varsinais-Suomessa verokunnasta käytettiin nimitystä ”booli” (*bol*), joka keskiajalla oli merkinnyt yleisesti täyttä tilaa. Satakunnassa, Hämeessä, Pohjanmaalla ja Porvoon läänissä käytettiin neljänneskunta-nimitystä. Verokuntien oli suoritettava kollektiivisesti veroja ja muita rasituksia.

Kullakin verokunnalla oli verokuntamieheksi valittu talonpoika, ”laskumies”, ”bolman” tai ”neljännesmies”, joka keräsi ja tilitti verosaatavat. He olivat usein ’verourakoitsijoita’, jotka maksoivat ensin omastaan kruunulle

⁸ V. Oksanen 1911, 2–6; Renvall 1949, 16–19; Oja 1955, 48–52; E. W. Juva & M. Juva 1964, 362–364; Tornberg 1972, 9, 11, 23; Karonen 1999, 64–66; Seppälä 1999, 50–51.

piirinsä veroja ja perivät ne sitten talollisilta. Verokuntamiehet kantoivat nimismiehenveroa lukuun ottamatta kaikki verot. Osa heistä sai työstään palkkaa, osa ei. Nimismies toimitti veronkantajien talonpojilta keräämät verot ja luovutti ne maavoudille, joka puolestaan teki niistä tilin linnanisännälle.⁹

Kirkolliseen aluejärjestelmään kuuluivat rovastikunnat, kirkkopitäjät ja yökunnat. Perusyksikkö oli pitäjä (lat. *parochia*), joka myöhemmin merkitsi nimenomaan kirkkopitäjää; kirkkopitäjät olivat syntyneet luonnonmukaisesti asutuksen laajentuessa. Vuoden 1540 tienoilla Suomessa oli 101 kirkkopitäjää eli emäseurakuntaa ja noin 50 kappelia. Asutuksen laajentuessa kirkkoja rakennettiin lisää, mutta niihin ei riittänyt heti omaa pappia. Niistä tuli siten autiokappeleita eli ”ratsukirkkoja”, joissa pappi ajoittain kävi ratsain. Vasta 1600-luvulla kappeleihin alettiin siirtää kappalaisia. Kappeliseurakunnat kehittyivät nopeasti itsenäisiksi kirkkopitäjiksi, sillä täydellinen kirkollinen toiminta niissä oli mahdollista vasta kirkon äärellä vakinaisesti asuvan papin pitäessä jumalanpalvelukset säännöllisesti.

Koska kirkkopitäjän alue oli verotuksen takia määriteltävä kylän tarkkuudella, se jaettiin yö- eli kinkerikuntiin, jotka järjestivät kestityksen papin ripitysmatkoilla. Pappilan rakennusvelvollisuus ja muut rasitukset jaettiin yökuntien kesken. Kirkkopitäjän taloudesta vastasi kirkkoherra, jonka johdolla pidetyssä kirkonkokouksessa päätettiin muistakin yhteisistä asioista.¹⁰

Kirkon taloudellisen aseman heikkenemisestä huolimatta Suomessa jatkettiin uusien kirkkopitäjien perustamista niin, että vuosina 1540–1593 niiden määrä kasvoi 101:stä 126:een. Suhteellisesti suurinta lisäys oli Pohjanmaalla, Savossa ja Karjalassa. Samalla perustettiin uusia kappeliseurakuntia. Perustamiseen tarvittiin maallisen vallan suostumus. Vuosisadan lopulla uusien seurakuntien perustamiseen vaikutti osaltaan Juhana III:n kirkkoa suosiva politiikka. Seurakuntien taloudellista asemaa helpotti hieman niiden vapautuminen ylläpitämästä tuomiokapituleja.¹¹

⁹ Voionmaa 1909, 1–10, 14–16; V. Oksanen 1911, 2–3; E. W. Juva & M. Juva 1964, 362, 366–367; M. Juva 1965, 12; Tornberg 1972, 9; A-M. Vilks 1998, 59–60.

¹⁰ Pirinen 1962 b, 236; Pirinen 1969, 26–27; Tornberg 1972, 9; Kansanaho 1978, 66–67; Pirinen 1991, 154–158.

¹¹ Pirinen 1962 b, 236; Pirinen 1969, 26–27; Tornberg 1972, 9; Pirinen 1991, 344–347.

Hiippakunnat olivat jakautuneet keskiajalta lähtien rovastikuntiin, jotka oli luotu kirkon aluehallinnollisiin tarpeisiin. Ensimmäiset tiedot rovastikuntajaosta sisältyvät Mikael Agricolan laatimaan luetteloon; sen mukaan rovastikuntia oli 19. Luettelossa ei mainittu piispan välittömään valvontaan kuuluneita Turkua ja Maariaa. Rovastikuntajako ei ollut erityisen kiinteä.¹²

Uuden ajan alussa arvovaltaiset maalaisseurakuntien kirkkoherrat saattoivat toimia ”rovasteina omassa seurakunnassaan” eli suoraan piispan alaisina. Rovastit sinänsä olivat alkuaan eräänlaisia piispan erikoisvaltuutettuja, joille tämä oli suonut joidenkin hallinto- ym. asioiden ratkaisuoikeuden ja tarkastusvallan rovastikunnissaan. Myös piispan posti kirkkoherroille kulki heidän kauttaan. Kustaa Vaasan aikana heidän tehtäviinsä kuului jonkin aikaa kruunulle peruutettujen kymmenysten tilittäminen. Tämän tehtävän joustavoittamiseksi rovastikuntajako mukautettiin voutikuntajakoon. Myöhemmin Ruotsin vallan aikana rovastikuntajaotus noudatti varsin tarkoin kihlakuntajaotusta. Pohjanmaalla kirkollinen aluejaotus oli hallinnollista jaotusta vanhempi, joten maallisiakin hallintopiirejä nimitettiin pitkään rovastikunniksi eikä kihlakunniksi. Myöhemmin rovastikuntajaotus irtautui täysin maallisesta hallintojaosta, ja rovastikunta jäi yhdeksi kirkon itsehallinnon portaakiksi. Rovastikuntaan kuului keskimäärin kahdeksan seurakuntaa.

Rovastikunnan esimieheksi määrätty kirkkoherra oli aluksi maarovasti (*praepositus ruralis, landsprost*), mutta myöhemmin nimeksi tuli rovastikunnan latinankielistä nimitystä (*contracta*) mukaillen kontraktirovasti. Rovastikunnan esimiehen nykyinen nimitys on lääninrovasti, vaikka sillä ei olekaan mitään tekemistä maallisen lääninhallinnon kanssa. Palkakseen rovasti sai viljatynnyrin, ”rovastintynnyrin”.¹³

2.2 Valtion ja kirkon talous

Taloudellinen kehitys ja verovelvollisuus. Suomen väkiluku kasvoi ripeästi keskiajan lopulla. Asutus ja taloudelliset resurssit keskittyivät Ahvenanmaalle, maan lounaisosaan, Uudellemaalle ja yleensä rannikkoseudulle. Asukastiheys vaihteli eri puolilla maata; pohjoisilla ja itäisillä alueilla se oli

¹² Pirinen 1969, 27; Pirinen 1991, 347.

¹³ Jokipii 1960, 137–139; Pirinen 1969, 27–28.

pienin. Asutus eteni vanhoilta ydinalueilta erämaihin. 1500-luku oli erityisesti Savon uudisasutuksen aikaa, jolloin asutukselle vallattiin uusia alueita enemmän kuin koskaan. Ensiksi asutettiin helpoimmin raivattavat alueet. 1560-luvulla taloja oli kaikkiaan noin 34 000. Viidesosa niistä oli Varsinais-Suomessa ja puolet koko asutuksesta ylipäätään läntisillä ydinalueilla.

Alueet olivat 1500-luvun alkupuolella talousmuodoiltaan erilaisia ja kehityserot suuret. Vauraimpia olivat peltoviljelyalueet, ja taloudelliselta painoarvoltaan merkittävin oli varsin 'eurooppalainen' Rauman ja Hankonien välinen maatalousseutu. Lounaisten maakuntien taloudellisesta ylivoimasta kertoo uuden systemaattisen verollepanon tuottokin (noin v. 1540): Lounais-Suomen, Satakunnan, Hämeen, Uudenmaan ja Ahvenanmaan muodostama maakuntaryhmä tuotti kolme neljännestä koko veromäärästä; Savon osuus verotuotosta oli vajaat 1/20. Itä-Suomessa kaskenpoltto antoi hyvät sadot, mutta vaati runsaasti maa-alaa ja edellytti liikkuvuutta. Pohjanmaalla elettiin enimmäkseen turkispyynnin ja tuottoisan kalastuksen varassa. Pohjois-Pohjanmaalla oli uuden ajan alussa tuskin puolta peltotehtaan taloa kohden, kun se Hämeen rintamailla oli kolme–neljä ja Turun liepeillä noin viisi hehtaaria. Heikon tiedon takia pienien viljaerien kuljettaminen sisämaasta Turkuun myytäväksi oli jokseenkin kannattamatonta.¹⁴

Talonpoikaistalot olivat perintö- eli verotaloja sekä ratsu-, kruunun- ja rälssitaloja. Verotalot olivat vero- eli perintötalonpoikien ja heidän perillistensä käytössä ja hallinnassa niin kauan kuin niistä maksettiin säännöllisesti verot. Omistusoikeus niihin oli viime kädessä kruunulla. Ratsutilat olivat sitoutuneet varustamaan sotaan ratsumiehen ja hevosien. Kruununtalonpojat asuivat entisiä perintötiloja, jotka kolmen vuoden maksamattomien verorästien takia olivat menettäneet sukuoikeutensa ja muuttuneet kruununtiloiksi. Kruununtalonpojillakaan ei ollut juridista oikeutta tilaansa. Verorasituksestaan ja asemaltaan vero- ja kruununtilat olivat yleensä samanlaisia. Rälssitalot olivat joko perintö- tai ei-perintötaloja. Aatelisten vanhoja rälssitaloja viljelivät vuokraajat eli lampuodit.¹⁵

Verovelvollisuus seurasi myös uudisasukkaita. Esimerkiksi Kainuun en-

¹⁴ M. Juva 1965, 10–11; Virrankoski 1975, 45–46; Jutikkala 1980, 160–162; Kaukiainen 1980, 34–39, 139–140; Pirinen 1982, 416–418; Keränen 1986, 244–246.

¹⁵ Jutikkala 1957, passim; Tornberg 1978, 88; Kujala 2001, 45.

simmäiset uudisasukkaat joutuivat pian taloksi asetuttuaan maksamaan veroa kruunulle. Verona kannettiin (1531) vuosittain kaksi kiihtelystä (80 kpl) ”harmaanahkoja” ja myöhemmin lisäksi kolme leiviskää kapahaukia. Vuoden 1555 veroluettelon mukaan vero kannettiin edelleenkin erätalouden tuotteina yleisimmän parselin ollessa kuivattu hauki. Uudisasukas muodosti veroyksikön, ”veronahan”, joten jokaiselta talonpojalta kannettiin yksi veronahka. Vuoteen 1576 asti vuotuisvero oli ainoa vakinainen kruununvero. Kruunu ei vaatinut osuuttaan edes viljakymmenyksistä, jotka lienevät menneet kokonaan kirkkoherralle.¹⁶

Kruununverot ja verotuksen tehostaminen. Verojen katsottiin vanhastaan perustuvan ruhtinaan ja kansan väliseen sopimukseen. Siksi niihin myöntäminen oli kuulunut aina kansalle, ja niistä oli yleensä sovittu pitäjien tai muiden verokuntien kanssa. Verojen määrä, parselit sekä verokuntien ja -yksiköiden nimitykset vaihtelivat maakunnittain ja pitäjittäin. Kirjavuutta lisäsi verojen kantaminen eri tarkoituksiin omien järjestelmiensä mukaan. Vanhinta kerrostumaa edustivat kirkolliset verot, jotka koottiin seurakunnittain niiden virkailijoiden toimesta. Toisen pääryhmän muodostivat kruununverot ja kolmannen paikallisten virkamiesten palkkaukseen ja toimintaan kerätyt verot.

Kruununvero jakautui varsinaiseen pääveroon sekä paikallisiin velvollisuuksiin (päivätyöt), paikallisille virkamiehille suoritettaviin veroihin (neljännes-, kymmenys- ja nimismiehenvero) sekä linnaan kuljetettaviin ja paikalla nautittaviin kestitysveroihin (kinkerivero). Kruunun ylivoimaisesti tärkein tulolähde oli talonpoikien maksama maavero. Linnaveron puitteissa talonpoikien oli rakennettava ja ylläpidettävä läänityslinnoja; heidän maksettavakseen tuli myös monenlaisia apuveroja.¹⁷

Koska uuden ajan alussa talonpoikaistaloissa elettiin lähes täysin omavaraisaloudessa, raha oli harvinaista. Siksi verotkin maksettiin lähes kokonaan luonnontuotteina. Verorasituksen huojentamiseksi kruunu salli yleensä parselien vaihtamisen toisiin, lähinnä rahaan. Raskaan verotuksen takia monet

¹⁶ Keränen 1986, 284–287; vrt. Pirinen 1982, 417–418, 422.

¹⁷ V. Oksanen 1911, 2, 6–7; Renvall 1949, 106–108; M. Juva 1965, 21; Jutikkala & Pirinen 1966, 80; Laakso 1982, 80, 83; Pirinen 1982, 422; Kivistö 1999, 36.

huonotuottoiset talot joutuivat taloudelliseen ahdinkoon, vaikka ahtaimmalle joutuneilta taloilta kannettiin vain vaadittua vähemmän veroa. Näistä taloista tuli ns. puolenveron taloja. Verovilja koottiin kruunun aittoihin, joissa se oli voutien alaisten nimismiesten ja neljännesmiesten hallussa ennen sen kuljettamista kaupunkeihin. Myös parselien kuljetus oli säilytetty talonpojille, joita pitkät ajomatkat rasittivat suuresti.¹⁸

Kustaa Vaasa ryhtyi 1530-luvulla yksinkertaistamaan ja yhdenmukaistamaan mutkikasta keskiaikaista verojärjestelmää. Samalla hän pyrki lisäämään kruunun tuloja. Ensi töikseen hän uudisti voutikuntahallinnon ja määräsi tarkan verokirjanpidon saadakseen entistä suuremman osan verotuloista keskushallinnon käyttöön. Kirkkoherrat ja nimismiehet tulivat tilivelvollisiksi kruununvoudille, ja kaikki ylimääräinen omaisuus ja verotuotto siirrettiin kuninkaan käyttöön. Kruunun virkamiehet kantoivat verot normaalisti kahdesti vuodessa.

Uudistukset olivat varsin realistisia, ja useimmissa lääneissä jäikin vamaan vanha veronkantojärjestelmä talonpoikien jatkaessa veron maksamista ”vanhan tavan ja sopimuksen mukaan”. Merkittäviä uudistuksia saatiin aikaan vain Varsinais-Suomessa, Satakunnassa ja Pohjanmaalla. Eniten kruunun verotuloa kasvattivat kirkkoreduktio ja nimismiehenveron peruutus sekä uudistilojen ja -peltojen verollepano. Verolukujen tarkistus olikin paikallaan, sillä edellinen verollepano oli sadan vuoden takaa, ja asutus oli siitä huomattavasti laajentunut. Kruunun vuotuiseen veroon jäi vielä 62 erinimistä ja eri perustein kannettavaa veroa.¹⁹

Verokamarissa laadittu yleiskatsaus (1530, 1533) kruunun raha- ja tavaratuloihin loi uuden perustan suunnitelmalliselle valtiontalouden hoidolle. Verotiedoista selvisivät kruunun käytettävissä olevat varat, mutta ne eivät ilmaisseet verokuorman jakautumista ja verotuksen edullisuutta kruunun kannalta. Veronkannon tehostamiseksi Suomessakin toteutettiin voutien kirjallinen tilinpito, jolloin maakirjoihin merkittiin kaikkien voutikuntaan kuuluvien talojen veroluvut. Pian muistakin veroista alettiin vaatia vastaavia luetteloita, joten verotilitykset tulivat yksityiskohtaisemmiksi. Veronkannon

¹⁸ Kuusi 1935, 402–403; Kojonen 1963, 487–488.

¹⁹ Luukko 1950, 425–433; Luukko 1954, 376–377; Soininen 1961, 239; Kaukiainen 1980, 127; Laakso 1982, 80; Mäkelä 1982, 76; Seppälä 1999, 47–49.

piiriin tuli myös uusia alueita. Muun muassa Oulujärven erämaan uudisasukkaat pantiin verolle (1554).²⁰

Kustaa Vaasan aikana suurin osa kruunun tuloista kertyi talonpoikien vuotuisesta eli maakirjaverosta. Tämä kiinteä ja muuttumaton vero jakautui pääveroon ja nimismiehenveroon, jotka tilitettiin aluksi erikseen, mutta sulautettiin myöhemmin tileissä yhdeksi pääveroksi. Kuningas tehosti sen kantoa ja pani maakirjojen avulla sekavan veronannon järjestykseen.

Maakirjassa lueteltiin kaikki tilat ja kunkin tilan vuotuisveron määrä. Lisäksi lueteltiin parselit: rahat, vilja, heinät, voi, liha, lehmät, lampaat, päivätyöt jne. Maakirjaverot katsottiin tilan vakinaiseksi veroksi. Myöhemmin tuli muitakin tilan tuottoon perustuvia veroja, jotka muodostivat tilan manttaaliveron. Manttaali (= miesluku) merkitsi nyt verolukua. Talonpoika, jonka talo tuotti täyden toimeentulon, oli täys- eli kokoverollinen. Epävarmoja veroja 1500-luvulla olivat kymmenykset, sakkorahat ja erinäiset muut arvioidut tulot.²¹

Maakirjavero kannettiin neljänneskunnan, savun ja manttaalin mukaan. Varsinais-Suomessa talonpojat maksoivat vuosittain pääveroa talonsa savun mukaan ja tekivät päivätyöt manttaalin mukaan. Puoliverolliset maksoivat manttaalilta puolet kokoverosta. Savossa pääveron veroyksikkö oli veronahka, myöhemmin veromarkka veronahan muututtua maaluvuksi. Päivätyöt suoritettiin useimmiten rahana tai ruokatavaroina. Tämän ”yhteisen rungon” rahallisen arvon mukaisesti verotus sovitettiin kansan elinkeinoihin, vanhoihin tapoihin ja kruunun tarpeisiin sopivaksi. Hämeessä vuotuista veroa maksettiin neljän eri perusteen mukaan: yksittäisillä tiloilla oli koukunsu, savunsa ja jousensa neljänneskunnaksi yhdistetyn taloryhmän maksaessa lisäksi säädetyn veron. Vero kannettiin pääosin viljana, heininä, hamppuna, humalana, voina, lihana, teuraseläiminä, kaloina, halkoina ja muina tuotteina. Niiden määrä ja laatu vaihtelivat hallintopitäjittäin.²²

Vuonna 1557 käyttöön otetussa verotusjärjestelmässä päävero kohdistui kylvön perusteella arvioituun peltoalaan, punnanmaahan. Vero oli kymmenen äyriä punnanmaalta, vakka ”nökkavero-ohria” talolta sekä ”nökkavero-

²⁰ M. Juva 1965, 54–55; Pirinen 1962 a, 330; Läntinen 1978, 16; Keränen 1986, 262, 284.

²¹ V. Oksanen 1911, 1, 6–8; V. Kerkkonen 1947, 141–142.

²² V. Oksanen 1911, 7–9; Jutikkala 1967, 210–214; Pirinen 1982, 417, 422.

voita” naula kultakin pitäjän asukkaalta. Nimismiehenverona oli maksettava kappa viljaa ja kaksi rukoa heiniä talolta. Lisäksi tulivat kirkolliset viljakymmenykset, ruokalisävoi ja lehmäverovoi sekä lukkarinvero. Kruunu kantoi 1500-luvun loppupuolella myös monia raskaita apuveroja varsinkin sotiensa rahoittamiseen.

Kruunu oli keskittänyt 1500-luvun puoliväliin mennessä itselleen kaikki tärkeimmät verot. Esimerkiksi kruunulle peruutettu nimismiehenvero tuotti sille lähes saman verran kuin päävero. Tästä summasta kruunu maksoi palkkana nimismiehille ja laamanneille vain pienen osan. Kustaa Vaasa tehosti veronkatoa, ohjasi verokertymästä entistä suuremman osan Tukholmaan ja kaappasi valtaosan kirkollisista veroista kruunulle. Ylimääräiset verotavarat pyrittiin myymään tehokkaasti mahdollisimman hyvään hintaan. Kantavin merkitys oli kirkon omaisuuden ja tulojen peruutuksella.²³

Kirkon talous ja kirkollisverotus. Piispojen aseman heikkenemisestä uskonpuhdistuksen jälkeen hyötyi varsinkin aatelisto, joka alkoi periä kirkolta takaisin sille joutunutta maaomaisuuttaan. Kirkon omaisuuden siirtyessä näin kruunulle ja aatelistolle ne pyrkivät ottamaan lampuodeista maksimaalisen taloudellisen hyödyn vanhoista sopimuksista piittaamatta. Monet hallitsijat yrittivät oikeutensa ylittäen alistaa koko kirkon holhoukseensa. Kustaa Vaasalle tämä merkitsi kuninkaan vallan korostamista sekä valtion edun kanssa ristiriitaan joutuneiden perinnäisten tapojen ja oikeuksien mitätöintä.

Reformaatiokauden alussa kirkollinen verotus pohjautui keskiajalla luotuihin maakunnallisiin järjestelmiin. Ainoan satoon perustuvan veron muodostivat kirkolliset kymmenykset niissä maakunnissa, joissa kymmenysveroa kerättiin (Ahvenanmaa, Varsinais-Suomi, Ala-Satakunta, Pohjanmaa ja Raaseporin lääni). Peltoviljelyalueilla verona maksettiin kymmenesosa sadosta ja karjan kasvusta. Turkis- ja sittemmin kaskialueen oloihin sopeutetun vero-oikeuden mukaan piispa, kirkkoherra ja pitäjänkirkko saivat kukin oman veronsa eri kantoperustein. Papinvero kannettiin talonpoikaistalolta, kirkkonvero jousilta ja piispanvero kiltiksi kutsutulta maayksiköltä. Vuosina

²³ Liakka 1934, 95; Renvall 1949, 111; Kojonen 1963, 487; Kaukiainen 1980, 127–128; Seppälä 1999, 51.

1555–56 toimeenpannun verotutkinnan yhteydessä kirkollisesta verotusjärjestelmästä laadittiin tarkka selvitys kuninkaalle.²⁴

Papit saivat ennen reformaatiota talonpojilta palkkanaan kolmanneksen kymmenyksistä sekä manttaalin mukaan maksettuna ruokalisänä puoli leiviskää ruokalisävoita. Köyhät saivat suorittaa sen muulla tavalla, esimerkiksi päivätöinä. Käytännössä kymmenysvero ei nimestään huolimatta ollut 1500-luvulla läheskään aina kymmenesosa sadosta, vaan huomattavasti vähemmän; esimerkiksi Hämeessä se kannettiin koukkuluvun mukaan. Veron tärkein osa oli vilja. Lounais-Suomessa maksettiin vuosina 1542–43 kymmenysviljana ruista 47 prosenttia enemmän kuin ohraa. Satakunnassa ruis ja ohra olivat jokseenkin yhtä tärkeitä. Kymmenysten kannon pohjaksi alettiin 1600-luvun alussa laatia vuotuisia kylvöluetteloita.²⁵

Piispan kantamia veroja olivat kilttivero ja -raha, nokkavero, vilja- ja turkis-, hylje- ja kalakymmenykset, ruokalisä sekä eri maakunnissa kannetut muut verot. Esimerkiksi Etelä-Pohjanmaalla kannettiin taloa kohden puoli leiviskää nokkaverohaukia tai sen sijasta vakka ohria. Nokkavero-ohria sanottiin 'piispanvakoiksi'. Ruotsalaisen oikeuden alueella kannettiin kilttiveron sijasta naula nokkaverovoita aikuiselta ja lapselta. Eri puolilla maata, muun muassa osassa Kyrönjoensuun pitäjää maksettiin vielä 1500-luvun alussa Turun piispalle kilttiveroa ja nokkaverohaukien sijasta 'piispanvakoja' piispan hevosohriksi. Kun kilttiveroksi ei saatu enää turkiksia, se otettiin rahana. Verotus kytkettiin viljellyn maan pinta-alaan, jonka lisääntyminen kasvatti myös verotuloja.²⁶

2.3 Kirkon talouteen kohdistuneet reduktiotoimet

Lainoja ja maksuosuuksia kirkolta kruunulle. Uskonpuhdistus sinänsä ei muuttanut kirkollista kymmenysverojärjestelmää Euroopassa. Martti Luther hyväksyi kymmenykset, koska ne mahdollistivat verotuksen mukauttamisen

²⁴ E. W. Juva 1927, 332; M. Juva 1965, 13–14; P. Lappalainen 1971, 461; Pirinen 1982, 563; Seppälä 1999, 51.

²⁵ Sähkö 1963, 28; G. Kerkkonen 1965, 96; Jutikkala 1967, 215; Suvanto 1973, 227.

²⁶ Luukko 1950, 427–428.

vuodentuloon ja maksajien muuhun maksukykyyn. Luterilaisten kirkkojen katoliselta kirkolta perimän valmiin kymmenysjärjestelmän vakiintumiseen vaikutti ratkaisevasti se, että talonpoikaiskapinaan osallistuneet eivät kieltäytyneet maksamasta papeille kymmenyksiä. Ratkaisevimmin muuttui reformaation johdosta kymmenysverojen käyttötarkoitus: valtio riisti omiin tarkoituksiinsa pääosan kirkolle aiemmin tulleista kymmenyksistä. Vain papiston kymmenysosuus ja osa pitäjänkirkkojen osuudesta pysyi ennallaan. Piispankymmenys otettiin kokonaan valtiolle.²⁷

Uskonpuhdistuskauden alussa kirkon talouteen kohdistuneet valtiovallan toimet alkoivat vaivihkaa. Aluksi kirkolta vaadittiin muun muassa sotalainoja, joille hankittiin muodollinen kirkollisten viranomaisten suostumus. Kruunu vaati kirkolta muitakin 'tilapäislainoja'. Sen jälkeen tulivat kirkolle määrätty tilapäisverot, kirkon tulojen ja omaisuuden pysyvä verottaminen sekä lopulta niiden peruutus. Samaan aikaan luterilainen propaganda muokkasi yleistä mielipidettä muistuttamalla kirkon ahneudesta, rikkauksista, turhuudesta ja ylellisyydestä. Myös luostarilaitosta sekä monia kirkon toimintoja – varsinkin messuja, joissa seurakunta ei ollut läsnä – pidettiin tarpeettomina, jopa Jumalan sanan vastaisina. Suurimpana epäkohtana pidettiin piispojen mahtiasemaa ja rikkautta. Heidän kauttaan arvostelu kohdistui myös tuomiokapitulilaitokseen. Kirkkoon kohdistuneet peruutustoimet osoittivat propagandan vaikuttaneen toivotulla tavalla kuninkaaseen ja yleiseen mielipiteeseen: kirkolla uskottiin todella olevan tarpeettomia rikkauksia, joita käytettiin turhuuteen ja ylellisyyteen ja joista se piti kiinni pelkästä ahneudesta.

Toimenpiteiden taustalla vaikutti lähinnä kaksi päämotiivia: kuninkaan pyrkimys keskittää valta itselleen ja halu parantaa valtion huonoa taloudellista tilaa kirkon omaisuuden avulla. Siksi kirkon mahti oli murrettava ja kirkon tulot sekä rikkaudet oli saatava valtiolle. Kuninkaan vaatiessa (1524) kirkolta avustusta Gotlannin sotaretkeen Upsalan, Strängnäsän ja Turun electukset suostuivat yhdessä vaatimukseen luvaten antaa sen, ”mitä kirkkojen kätköissä vielä oli jäljellä”. Nähtävästi tämä suostunta kannettiin myös eräissä Turun hiippakunnan seurakunnissa electus Erik Sveninpojan vastustuksesta huolimatta.²⁸

²⁷ *Mannermaa* 1912, 324, 327; *Mannermaa* 1913, 12–13.

²⁸ *Pirinen* 1962 b, 26–28; *Ojanen* 1990 a, 43.

Reduktiotoimien aloittaminen. Puolittain vapaaehtoisten suostuntojen jälkeen kruunu määräsi kirkolle tilapäisveroja, mutta ryhtyi pian verottamaan pysyvästi kirkon tuloja ja omaisuutta. Tukholman herrainpäivillä 1525 päätettiin ottaa seuraavan vuoden kirkonkymmenykset kruunulle. Pitäjänkirkkoille jätettiin vain viinikymmenykset eli ehtoollisaineiden ja kynttilöiden ostamiseen tarvittava osuus, 3/16 kirkonkymmenyksistä. Päätös tehtiin, vaikka hankkeelle olisi pitänyt saada pitäjien itsehallintoelinten suostumus. Samoihin aikoihin pakomatallaan hukkuneen Turun piispan Arvid Kurjen kuolinpesän omaisuus, hopeat ja rahat määrättiin luovutettaviksi kuninkaan tarpeisiin.

Tukholman herrainpäivien verotuspäätös vahvistettiin Vadstenan herrainpäivillä 1526. Päätöksen mukaan sinä talvena kannetuista kirkonkymmenyksistä otettiin kaksi kolmasosaa kruunulle. Vero ”korvamerkittiin” Lyypekin-velan maksuun. Tarkoituksena oli ollut ottaa kaksi kolmannesta koko papiston tuloista, mutta tulojensa paljastumista varonut papisto suostui mieluummin 15 000 markan tingittyyn, kiinteään sopimusmaksuun. Turun hiippakunnan osuudeksi tästä summasta tuli 20 prosenttia, arkkhiippakunnan jälkeen toiseksi suurin summa. Papiston ja tuomiokapitulin oli suoritettava vero electuksen laatiman taksoituksen mukaan. Piispan omakohtaista osallistumista veron maksamiseen ei siis vaadittu. Itse asiassa kyseessä oli lainaksi verhottu laitton verotus, jonka kirkonmiehet olivat ”vapaaehtoisesti” hyväksyneet.²⁹

Kohta Tukholman herrainpäivien jälkeen Kustaa Vaasalle ilmoitettiin Turun tuomiokapitulin uuden tuomiorovastin vaalista ja anottiin sen vahvistamista. Vahvistuksen hakeminen kuninkaalta oli uutta. Kuningas oli vaaliin tyytymätön ja ilmoitti voivansa kumotakin sen, koska se oli toimitettu häneltä kysymättä. Hän oli kuitenkin valmis hyväksymään sen, jos tuomiorovastin virasta tai jostakin muusta prebendasta suoritettiin kuninkaalle vuosittain 200 markkaa ”hyvän miehen” palkkaamiseksi kuninkaan kansliaan. Muistakin tuomiokirkoista oli jo otettu eräät prelatuurat hovin käyttöön, koska ne katsottiin hoville hyödyllisemmiksi kuin tuomiokirkoille. Dekaanin viran tulot oli peruutettu jo aiemmin kruunulle. Myös kuninkaanpitäjistä oli mak-

²⁹ *Stiernman 1728–1733 I, 37–38; Pohjolan-Pirhonen 1970, 24–25; Pirinen 1962 b, 28–31; Läntinen 1978, 220–221; Karonen 1999, 71.*

settava tukimaksua kuninkaan kansliaan. Talvella 1527 kuningas kehotti electusta avustamaan vouteja veronkannossa.³⁰

Västeråsin resessi ja ordinantia 1527. Västeråsin valtiopäivillä 1527 asioiden käsittely tapahtui entisillä herrainpäivillä omaksutun käytännön mukaisesti: käsittelyn pohjana olivat hallituksen esitykset, joihin jokainen neljästä säädystä niitä erikseen pohdittuaan antoi kirjallisen vastauksensa. Niiden pohjalta tehtiin yhteinen valtiopäiväpäätös, resessi.

Västeråsin valtiopäiville tehty esitys annettiin kuninkaan nimissä. Sen luki ensimmäisessä istunnossa Laurentius Andreae, joka oli yhdessä kuninkaan ja Olaus Petrin kanssa valmistautunut huolella valtiopäiviin. Kuninkaan esityksessä ei suoraan tuotu julki uudistusehdotuksia, vaan siinä paljastettiin muun muassa valtakunnan kurja taloudellinen tila. Samalla viitattiin itsekkäiden prelaattien maalliseen mahtiin ja kirkon rikkauksiin räikeänä vastakohtana valtion köyhyydelle. Kuningas katsoi valtakunnan hallitsimisen niissä oloissa mahdottomaksi ja ilmoitti luopuvansa kruunustaan. Kuninkaan esityksen keskeinen tarkoitus oli siis maaperän valmistelu kirkon talouteen kohdistuville toimille.³¹

Keskustelun avannut piispa Hannu Brask ei halunnut katolisen kirkon luopuvan valta-asemastaan eikä mitään muutoksia sen asemaan ilman paaivin suostumusta; papiston erioikeudet oli jätettävä ennalleen. Valtiolle voitiin suoda oikeus vain tilapäiseen veroon. Aateliston ilmoitettua yhtyvänsä Braskin kantaan kuningas poistui vihastuneena kokouksesta. Myönteisimminkin kuninkaan kirkollisiin uudistushankkeisiin suhtautui porvaristo, jonka ydinjoukkona olivat Olaus Petrin johtamat Tukholman porvarit. Kuninkaan kanssa sovintoa halunneiden talonpoikien mielestä kirkkoa oli verotettava, ettei heidän oma verotaakkansa entisestään lisääntyisi. He halusivat myös päästä pian heinätöihinsä.

Neuvottelun tuloksena syntyneen valtaneuvoston ja aateliston vastauksen mukaan tuomiokapitulien jäsenten oli sovittava kuninkaan kanssa, mitkä edut he saivat pitää. Heille varatun kohtuullisen elatuksen jälkeen ylimenevä osuus oli suoritettava rahana kuninkaan tarpeisiin. Aateliston taivuttua ku-

³⁰ Pirinen 1962 b, 31–35.

³¹ *Stiernman* 1728–1733 I, 56–67; *Svenska riksdagsakter* 1887, 83–86; *Holmquist* 1940, 15–16; *Pirinen* 1962 b, 36.

ningas palasi valtiopäiville. Säätyjen päätöksen pohjalta Laurentius Andreae muotoili valtiopäiväpäätöksen, Västeråsin resessin. Kirkon poliittisen ja taloudellisen vallan murttanut resessi oli voitto kuninkaan politiikalle.

Resessin mukaan kaikki kruunulle aikoinaan kuulunut ja sittemmin kirkon haltuun joutunut omaisuus peruutettiin sille. Kuninkaalla oli myös oikeus peruuttaa kruunulle piispojen, tuomiokapitulien ja luostarien tarpeeton omaisuus. Kirkko sai pitää omaisuutensa piispojen linnoja lukuun ottamatta. Kirkon oli ylläpidettävä omaisuudellaan kaikki tarpeelliset virat ja laitokset. Kirkon tuloista (*renthe*) otettiin kruunulle vielä vuotuisten vero- ja vuokratulojen ylijäämä, jota ei tarvittu viranhaltijoiden elatukseen. Tuomiokapitulien jäsenten oli sovittava kuninkaan kanssa heille jätettävistä tuloista, ja tarpeetomat tulot oli luovutettava pysyvänä verona kuninkaalle. Myöhemmin tämä kirkkoreduktioksi kutsuttu takavarikko vielä laajeni. Aatelisto puolestaan sai oikeuden peruuttaa tilat, jotka se oli Kaarle Knuutinpajan toimeenpaneman peruutuksen jälkeen (1454) luovuttanut kirkolle. Resessin mukaan myös Jumalan sanaa oli puhtaasti saarnattava kaikkialla valtakunnassa.³²

Resessin myötä kirkko tosiasiallisesti irrottautui Rooman paavin johdosta ja tuli seuraavina vuosikymmeninä yhä riippuvammaksi kuninkaasta. Kuninkaan oikeuksien lisääminen heikensi kirkon valtiollista ja oikeudellista asemaa. Esimerkiksi piispojen nimitysoikeus siirrettiin kuninkaalle, kirkkojen arvoirtaimisto otettiin kruunulle ja kirkko menetti kymmenysverosta, tärkeimmästä tulolähteestään kruunulle kaksi kolmannesta. Vain pitäjänpapi saivat pitää osuutensa (1/3) kymmenyksistä. Veronalaisiksi muutettuina heidänkin tulonsa kuitenkin pienenivät. Koska tuomiokapitulit menettivät verotulonsa ja omaisuutensa, valtion oli vastattava niiden ja piispanistuimen menoista. Tuomiokapitulien jäsenmäärä supistettiin minimiin.

Västeråsin resessii täydensi Kustaa Vaasan laadittama toimeenpanoasetus, Västeråsin ordinantia. Laurentius Andreaen laatima asetus selvensi ja täsmensi resessiiä. Tilaisuutta hyväkseen käyttäen kuningas supisti kirkon valtaa vielä siitakin, mitä resessi määräsi. Ordinantia määrittä perusteet uuden järjestyksen mukaiselle kirkon hallinnolle. Tavoitteena oli poistaa epä-

³² *Svenska riksdagsakter* 1887, 83–86; *Neovius* 1893, LV–LVI; A. I. Salminen 1933, 269; *Holmquist* 1940, 16–18; *Pirinen* 1962 b, 36–37; *M. Juva* 1965, 36–37; *Läntinen* 1978, 220–221; *Kaukiainen* 1980, 128; *Jutikkala* 1983, 13; *Kalderstam* 1989, 252; *Pirinen* 1991, 275; *Karonen* 1999, 74–75.

kohtia, jotka olivat rasittaneet ”kahden herruuden alaisena” elänyttä kansaa. Västeråsin päätöksissä ei mainittu mitään paavista, joten kuningas astui tämän tilalle kirkon ylimmäksi hallinnolliseksi pääksi ja alkoi hallita kirkkoa varsin suvereenisti.

Käytännössä ordinantialla lakkautettiin kirkon hallinnollinen ja oikeudellinen erikoisasema. Kirkosta tuli kuninkaan johtama, sisäisissä asioissaan suhteellisen itsenäinen kansalliskirkko. Korkeimpia kirkollisia virkoja täytettäessä oli kuultava kuningasta. Esimerkiksi jokaisen avoimeksi tulleen tuomiokapitulin viran tarpeellisuus voitiin tutkia ja jättää se täyttämättä sekä ottaa sen tulot ja omaisuus kruunulle. Piispa säilytti nimitysoikeuden tavallisiin papinvirkoihin. Oikeusasiansa kirkonmiesten oli vastedes ajettava yleisissä oikeusistuimissa, ja piispalle tulleet sakkotulot oli tilitettävä kruunulle. Piispojen ja tuomiokapitulien oli laadittava tuloistaan luettelo, jonka perusteella kuningas määräsi, mitä kirkko sai pitää.

Västeråsin resessi ja ordinantia vahvistettiin Strängnäsin herrainpäivillä 1529. Päätöksen perusteella myös piispojen linnat otettiin heti kruunulle.³³

Papinmaksuista päättäminen oli Västeråsin päätösten jälkeen kruunun vallassa. Hallitsijat antoivat jatkuvasti määräyksiä papeille jätetyn kymmenysosuuden maksamisesta, ja kymmenysten kanto siirtyi kuninkaan voudeille. Järjestelmä oli Suomessa voimassa pienin muutoksin vuosisatojen ajan.³⁴

Reduktiopäätösten toimeenpano ja seuraukset. Kustaa Vaasa käynnisti välittömästi Västeråsin päätösten hänelle suomin valtuuksin kirkon omaisuuden peruutukset. Päätöksiin vedoten ja niitä omavaltaisesti tulkiten hän siirsi kirkon tuloja ja omaisuutta pahasti velkaantuneelle valtiolle. Hän peruutti Västeråsin resessin ja ordinantian nojalla perinteisistä kirkollisista viljakymmenyksistä kruunulle kaksi kolmannesta eli piispan sekä pitäjänkirkon ja köyhien osuuden. Vain pitäjänpappi sai pitää osuutensa (1/3), josta käytettiin nimitystä ’kolmannesjyvät’, ’kolmannestihunti’, ’tertiaali’ tai ’tertiaalikymmenys’. Uusi verotusjärjestelmä pohjautui pääosin vanhaan kym-

³³ Svenska riksdagsakter 1887, 87–95; Holmquist 1933, 155–157; Pirinen 1962 b, 37–38; M. Juva 1965, 37; Läntinen 1978, 221; Kalderstam 1989, 161; Pirinen 1991, 276; Karonen 1999, 75.

³⁴ Leinberg 1892–1907 I, 25, 108–109; Luukko 1950, 484–490; III, 713–723; Blomstedt 1960, 354; Kojonen 1963, 374; G. Kerkkonen 1965, 96; Jutikkala 1967, 215; Ojanen 1973, 40, 45; Ojanen 1990 a, 29–30; Pirinen 1991, 353.

menysverotukseen, mutta käytännössä kaikki viljakymmenykset kuuluivat kruunulle. Papin osuus niistä oli vain hänelle maksettua palkkaa. Veron kantoivat kruununvoudit, joilta saajat perivät omat osuutensa.

Kruunu määräsi myös viljakymmenysten maksuperusteista ja kantotavasta sekä papille jätetystä kymmenysosuudesta. Kytkiessään kirkollisen verotuksen maalliseen verotukseen Kustaa Vaasa järkytti käsitystä papinmaksujen tuottamasta uskonnollisesta ansiosta, joten kansa alkoi niskuroida niitä vastaan. Kuningas peruutti kruunulle myös pappien ruokalisän ja lehmäverovoin; muut kymmenykset ja satunnaiset saatavansa he saivat pitää vanhan tavan mukaan kirkkokaaren säätämässä rajoissa. Papiston heikkoa taloudellista asemaa heikensi vielä siihenkin ulotettu verotus. Lukkarinverostakin otettiin puolet kruunulle. Veropohja ei muuttunut.³⁵

Kuninkaan peruuttaessa kruunulle piispojen, tuomiokirkkojen ja luostarien maaomaisuuden peruutustoimi ei koskenut vanhoja pappis- ja lukkarin-virkataloja, vaan ne jätettiin palvelemaan entistä tarkoitustaan. Koska uskonpuhdistus ei muuttanut kirkollisten laitosten oikeudellista luonnetta, kirkkorakennukset ja palauttamattomat virkatalot säilyttivät niille ominaisen oikeussubjektiivisuutensa.³⁶

Reduktiotoimet olivat niin pidäkkeettömiä, että kruunun takavarikoidessa kirkkojen ”liian” omaisuuden niistä vietiin monin paikoin arvoesineet niin tyystin, että joissakin kirkkoissa ehtoolliskalustona käytettiin savi- ja puu-astioita. Kansa ja papisto valittivat kirkon etua loukatun, koska jumalanpalveluksen hyväksi koottuja varoja käytettiin ”vieraisiin tarkoituksiin”. Kuningas torjui kritiikin toteamalla, että myös yhteisen hyvän valvominen sekä valtakunnan ja sen asukkaiden suojeleminen oli jumalanpalvelusta; kirkko ei myöskään ollut näkyvä rakennus eikä pappis- ja prelaattijoukko, vaan uskovien seurakunta.

Kirkkoreduktio murensi nopeasti kirkon vahvan keskiaikaisen taloudellisen perustan, teki siitä aineellisesti köyhän ja heikensi sen toimintamahdollisuuksia. Testamenttilahjoituksetkin ohjattiin kuninkaalle eikä enää ”hurskai-siin tarkoituksiin”.³⁷

³⁵ Suolahti 1919, 160; E. W. Juva 1927, 332; Ylönen 1951, 63; *Siljamäki* 1963, 39; P. Lappalainen 1971, 462; Läntinen 1978, 221–222.

³⁶ A. I. Salminen 1933, 272.

³⁷ Suolahti 1919, 160; *Siljamäki* 1963, 39.

Vuonna 1530 kuningas määräsi kaupunkiseurakunnat luovuttamaan kirkonkellot valtakunnan velan maksuksi. Örebron kokouksessa 1531 määräys ulotettiin myös maaseurakuntiin. Jos kelloja oli useita, kruunu otti niistä suurimman. Kirkon ainoasta kellosta oli suoritettava rahana puolet sen arvosta; seurakuntien oli siis käytännössä lunastettava kirkonkellot itselleen. Esimerkiksi Kyrön kirkkopitäjän oli maksettava kelloistaan 200 markkaa, ja annettava vielä kirkonkassoista 11 markkaa. Vielä vuonna 1552 Tavisalmen (Kuopion) seurakunta sai luvan korvata Savonlinnan kirkonkellon arvo kaloina tai muulla tavalla.

Kelloveron lisäksi kirkkojen vuoden 1531 kymmenykset ja maatulot peruutettiin kruunulle ehtoollisviiniin ja kynttilöihin tarvittavaa määrää lukuun ottamatta. Myös kaikki kirkkojen kirštuissa vielä oleva oli luovutettava kruunulle, ellei se ollut ehdottoman tarpeellista. Otettavaksi kelpasi lähes kaikki irtaimisto, jolla oli jotakin arvoa.³⁸

Kirkollisista veroista viimeisinä Kustaa Vaasan otti kruunulle vuonna 1556 ruokalisän ja lehmäveron, joissa molemmissa parselina oli voi. Veron määrä oli puoli leiviskää voita taloa eli manttaalia kohden. Aiemmin papille maksettuna lehmäverona kruunulle oli annettava vuosittain naula voita lehmältä. Veron tuotto oli paljon suurempi kuin ruokalisän tuotto. Ruokalisä ja lehmävero jäivät pysyviksi kruununveroiksi. Veronkanto siirtyi ainakin muodollisesti voudeille, joiden oli tilitettävä kirkkoherralle tämän palkka-saatavat. Samalla tarkistettiin veroperusteita.³⁹

Kun esimerkiksi Hämeessä kymmenyksiä vastannut 'papinvero' oli peruutettu kruunulle, osa siitä annettiin kirkkoherralle erityisenä vuotuisena määrärahana. Ruokalisäruis, lehmäverovoi ja kymmenyksiin kuuluneet kaurat joutuivat lyhentämättöminä kruunulle. Hattulan kihlakunnan vouti suoritti papeille sekä ns. kalastuskorvausrahoja että "kalaruista" enemmän kuin kannettu vero edellytti. Papinverolla ei siten ollut kymmenysten muodollisia tunnuksia, vaikka sitä kannettiin niiden sijasta.⁴⁰

Kustaa Vaasan hallituskauden loppuun mennessä kirkoista oli siirretty lähes kaikki kulta ja hopea, sakraaliesineet ja -vaatteet, ristit, koristeet,

³⁸ *Stiernman* 1728–1733 I, 134–135; *Neovius* 1893, LVII; *Vennola* 1904, 152–160; *Liakka* 1934, 96–97.

³⁹ *E. W. Juva* 1927, 333; *Luukko* 1950, 431; *Korhonen* 1981, 117–118.

⁴⁰ *E. Mäntylä* 1976, 267.

alttaritaulut, jopa kuparikatot Tukholmaan kuninkaan ”hopeakamariin”. Muun muassa Paavali Juusten totesi kirjeessään 1564, että Turun tuomiokirkosta sekä Raaseporin ja Etelä-Suomen kirkkoista oli viety kaikki hopea. Ahvenanmaan kirkkoista vietiin hopeaa 1,075 ja Turun tuomiokirkosta (1554) 1,520 luotia sekä Naantalin luostarista 28 markkaa ja 4 luotia kirkkohopeita. Pohjanmaalla vero tuotti suurimman osan (8/10) maakunnan silloisista vakinaisista kruunun tuloista. Uhraus oli merkittävä maakunnan taloudellisiin voimavaroihin nähden.⁴¹

Vuosina 1527–38 aatelisto otti takaisin Västeråsin resessin valtuuksin kirkkoille, luostareille, pappiloille ja piispanpöydälle luovuttamansa tilukset ja muun omaisuuden. Peruutukset olivat niin mittavia, että Kustaa Vaasa kielsi (1538) enemmät peruutukset sekä vahvisti kirkkoille ja pappiloille jääneen omaisuuden niille ”ikuisiksi ajoiksi”. Pian sen jälkeen (1540) hän kielsi ritaristoa, vapaasukuisia ja muita vastaavia ostamasta tai vaihtamasta tiluksia, taloja ja muuta omaisuutta luostareilta, kirkkoilta ja pappiloilta. Vuonna 1544 kuningas määräsi palauttamaan morsiuskruunut kirkkoihin. Myös kirkkojärjestyksessä 1571 todettiin epäkristilliseksi ottaa pappiloilta tilukset, jotka hurskaat vanhemmat olivat aikoinaan niille antaneet. Kirkkoreduktio kohteli pappiloita kovemmin kuin kuningas oli ajatellut; hänen tarkoitukseensa ei ollut alemman papiston aseman heikentäminen. Pienet pappilat jätettiin rauhaan suurempien menettäessä noin puolet tuloistaan.⁴²

Kirkkoreduktio, jota ei toteutettu kaikkialla yhdenmukaisesti, oli pääosin pantu toimeen 1550-luvulle tultaessa. Silloin kruunu oli ottanut takaisin kirkolle aikoinaan antamansa läänitykset sekä riistänyt kirkolta noin 13 700 tilaa. Niistä 6 300 oli kuulunut paikalliskirkkoille, ja yli 800 niistä oli ihmisten sielunsa pelastukseksi kirkkoille lahjoittamia kirkontiloja. Muut kruunulle peruutetut tulot kuten piispojen, tuomiokapitulin ja kirkkojen kymmenysosuudet olivat arvoltaan vielä suuremmat. Alttaritauluja lukuun ottamatta kirkot oli puhdistettu lähes kaikista käyttö- ja koriste-esineistä. Myös kirkolliset instituutiot olivat menettäneet suurimman osan tuloistaan. Raskaat taloudelliset menetykset lamauttivat paikoin pahastikin kirkollisen toiminnan.⁴³

⁴¹ *Neovius* 1893, LIX; *Vennola* 1904, 162–163.

⁴² *Neovius* 1893, LVIII; *H[eman]* 1912, 82–84; *Cederlöf* 1934, 37.

⁴³ *Neovius* 1893, LVI–LVII; *Salminen* 1933, 272; *Ojanen* 1973, 46; *Kaukiainen* 1980, 129; *Kalderstam* 1989, 164–165.

Kustaa Vaasan kirkolta ottamien verotulojen ja takavarikointien avulla kruunu vakaannutti taloutensa pitkäksi ajaksi talonpoikia ja porvareita uusilla veroilla rasittamatta. Kymmenysten ja muiden kirkollisten verojen osuus saattoi 1550-luvulla nousta 100 000:een ja maallisten verojen 200 000 markkaan. Samanaikaisesti tärkeimmän tulolähteen, vuotuisveron tuotto pieneni jatkuvasti. Finanssitalannetta heikensivät myös tilojen läänitykset ja lahjoitukset aatelisille ja muille. Samaan aikaan veroja pyrittiin myös muuttamaan rahana maksettaviksi.

Kaikesta huolimatta kruunun talousvaje oli jo vuonna 1573 160 000 taalaria. Kruunun saatavat koostuivat silloin viidestä pääryhmästä: vuotuisverosta, epävarmoista suorituksista, kirkollisista kymmenyksistä, linnojen ja karjakartanoiden veronkannosta ja vuorilaitosten tuloista. Tärkein tuloerä oli vuotuisvero, joka Ruotsissa tuotti 68 % ja Suomessa 82 % kaikista tuloista; vuotuisveron rahallinen arvo oli 100 796 taalaria.⁴⁴

Veropohjan pysyessä ennallaan kirkollisveron maksajan, talonpojan asemaa kirkkoreduktio ei muuttanut: hän suoritti samat verot kuin ennenkin, mutta niiden saajana oli nyt suurimmalta osaltaan kruunu.

2.4 Kirkollisverotus kirkkoreduktion jälkeen

Verotusjärjestelmän muutos. Kymmenysten ja muiden kirkollisten verojen kanto määrättiin 1550-luvulta lähtien voutien tehtäväksi, ja kirkon veronkanto-organisaatio pantiin palvelemaan myös kruunun kymmenysten koamista. Kruunu maksoi papeille palkkana tertiaalin, kolmasosan kymmenyksistä. Paikoin talonpojat maksoivat edelleenkin viljakymmenyksenään ”vanhan tavan mukaan” joka kymmenennen pannin tai vakan. Papit saivat pitää palkkanaan myös toimitusmaksut. Kirkkoherrojen varsinaisen palkan järjestely tapahtui aluksi kuninkaallisina vahvistuskirjein. Palkka oli pienempi kuin aiemmat kymmenykset, ja kirkon menot oli muutenkin tingitty minimiinsä. Kruunun puhdas voitto kymmenysten peruutuksesta oli siten ilmeisesti noin kaksi kolmannesta kirkollisverojen kokonaismäärästä. Uskonpuhdistus muutti siten suuresti kirkollisverotusta.

⁴⁴ Vennola 1899, V–VII; V. Kerkkonen 1947, 141–143; Kaukiainen 1980, 130–131.

Kruunun pidätettyä itselleen pääosan piispojen ja hiippakuntien tuloista sen oli alettava huolehtia kirkon yhteisten laitosten välttämättömistä menoista. Kun kilttivero oli peruutettu kruunulle (1548), kirkko tuki hiippakunnan johtoporrasta liittämällä virkoihin palkkapitäjiä. Kruunun kustannukset jäivät siten vähäisiksi. Palkkapitäjäjärjestelmästä luovuttiin vasta 1800-luvun puolivälissä, minkä jälkeen valtio suoritti kaikkien tuomiokapitulien menot.⁴⁵

Myös kirkollisten verojen peruuttaminen kruunulle merkitsi muutosta keskittävään suuntaan. Tähän oltiin pyrkimässä koko verotusjärjestelmässä, jossa kirkolliset verot muodostivat edelleenkin oman erillisen veroryhmän. Sodan rasitukset ja maanomistusolojen muutokset olivat muuttaneet verokuorman entistä epätasaisemmaksi.

Uhkaavasti lisääntyneen veronmaksukyvyttömyyden takia verotusperusteita yhtenäistettiin 1500-luvun lopulla nostamalla tai laskemalla veroyksiköitä, talojen savulukuja ja manttaalimääriä sekä lakkauttamalla kollektiivisia veroyksiköitä ja pyrkimällä rahaveroihin. Kirkollisista veroista ruokalisä, lukkarinvero ja nokkavero poistettiin verotalonpojilta yhdistämällä ne pääveroon. Lampuotien oli maksettava ne vastakin, sillä verouudistus ei koskenut heitä. Lukkarinverokin jäi ennalleen siellä, missä se oli maksettu rahana. Kaikkiaan 1600-luvun alkuun mennessä veroyksiköt olivat yksinkertaistuneet ja uudenaikaistuneet sekä muuttuneet yksilöllisiksi ja matemaattisesti käsiteltäviksi. Myös veroparselit olivat vähentyneet useista kymmenistä noin kymmeneen.⁴⁶

Kymmenysverotuksen jatkuminen ja peruutusten palautuksia kirkolle.

Kustaa Vaasa katsoi viljakymmenysten kuuluvan kokonaisuudessaan kruunulle. Papin osuus niistä oli vain hänelle maksettua palkkaa, jota kuningas saattoi säädellä valtakunnan kulloistenkin etujen mukaisesti. Tämä merkitsi pappien kymmenysosuuden melkoista vaihtelua eri aikoina. Viljakymmenysten muututtua kruunun kirkkoherroille maksamaksi palkaksi muut pappien kymmenysparselit pysyivät ennallaan. Kruunun peruuttamista veroista

⁴⁵ *Kopisto & Paloposki* 1967, 231–232; *Valtion ja kirkon taloudelliset suhteet* 1997, 2–3, 7, 17–18.

⁴⁶ *Renvall* 1949, 111–114, 116–117; *Jokipii* 1974, 290; *Laakso* 1982, 92, 95, 107, 111, 114–115.

osa maksettiin takaisin kirkkoherroille erityisenä vuotuisena määrärahana (*stadga*). Kruunu antoi myös pitäjänkirkkoille kymmenysosuudestaan 'viini-jyvät' ehtoollisaineiden ja kynttilävahan ostamiseen.⁴⁷

Kuninkaan peruutettua kruunulle kaiken sen, minkä katsoi kirkolle tarpeettomaksi, kruunun täytyi ennen pitkää palauttaa osa tuloista kirkolle erityisiä tarkoituksia varten. Näitä olivat varsinkin viini- ja rakennusjyvät, tuomiokirkkojen rovastintynnyrit sekä raamatunpainatustynnyrit. Niitä ei kannettu kruunulle, vaan ne menivät suoraan varsinaiseen tarkoitukseensa. Esimerkiksi Raamatun painattamiseen oli myönnetty jokaisesta seurakunnasta vuosittain tynnyri täysipainoista viljaa. Koko valtakunnassa niitä kertyi tuhat tynnyriä vuodessa.⁴⁸

Reformaation ja kirkkoreduktion jälkeinen kirkollisverotus pohjautui keskiajalla luotuun maakunnalliseen järjestelmään. Verotus jatkui kymmenysverotusta jäljittelevänä järjestelmänä ilman sille ominaisia muodollisia tuntomerkkejä. Talonpojat maksoivat vuosittain kymmenysveron, josta kirkkoherra sai kolmanneksen. Kruunu otti siitä kaksi kolmasosaa eli piispalle ja pitäjänkirkolle aiemmin menneen osuuden, mikä muutettiin vähin erin kruununkymmenyksiksi.

Kirkollisten verojen peruutusten myötä papeista ei tullut kuitenkaan täysin kruunun palkkalaisia. Kirkkoherra sai kantaa aluksi entiseen tapaan myös ruokalisäveron, piispalle kannetun nokkaveron ja toimitusmaksut. Lisäksi hän sai pikkukymmenyksiä ja muita maksuja, jotka pohjautuivat seurakuntalaisten kanssa tehtyihin sopimuksiin tai ikivanhaan keskiaikaiseen tapaan antaa papille lahjoja ja almuja. Pappien asemaa heikensi kuitenkin se, ettei kruunu pystynyt aina maksamaan heille kuuluvaa kymmenysosuutta. Verosupistukset korvattiin heille osin kuninkaan myöntämällä lisävastuksilla, osin seurakuntalaisten vapaaehtoisilla maksuilla, muun muassa siankinkulla.

Maalaispappien talouteen reduktio ei vaikuttanut yhtä haitallisesti kuin muihin, koska he saivat pitää entisen kolmanneksensa viljakymmenyksistä. Epäkohtana oli papin palkan riippuminen hallitsijan suosiosta ja talon-

⁴⁷ *Blomstedt* 1960, 356; *Ojanen* 1973, 45.

⁴⁸ *Palmén* 1912, 186–187.

poikien vuodentulosta. Pappienkin oli maksettava tuloistaan vero, myös kaikille säädetty hopeavero (1571).⁴⁹

Pitäjänkirkon tulot vähentyivät oleellisesti, sillä sen kymmenysosuudesta olivat jäljellä vain viinijyvät loppuosan mennessä kruunulle. Viinijyviä ei edes merkitty kaikkialla kirkon tileihin. Esimerkiksi Saarion pitäjässä (1539) kirkonkymmenystä ei maksettu enää viljana vaan rahana, yksi äyriytyinen kultakin jouselta. Myös piispalle aiemmin maksettu kilttiraha, puoli markkaa koukulta, meni kruunulle. Kuninkaalle maksettiin myös osa rovas-tinkäräjillä seurakuntalaisille langetetuista sakoista. Kirkkoherra maksoi aluksi tuloistaan kruunulle piispantaksarahoja sekä sotilasrahoja, mutta Kustaa Vaasan viimeisinä hallitusvuosina ne poistuivat.⁵⁰

Savossa vuosien 1555–56 verotutkinnan yhteydessä uudesta verotusjärjestelmästä kuninkaalle laaditun selvityksen mukaan alueella noudatettiin sisämaan turkis- ja sittemmin kaskialueen oloihin sopeutettua kirkollista vero-oikeutta. Se ei tuntenut peltoviljelyalueelle ominaisia oikeita kymmenyksiä, joita oli maksettava kymmenesosa sadosta ja karjankasvusta. Kukin edunsaaja – piispa, pappi ja pitäjänkirkko – sai veronsa eri kantopereustein: piispanvero kannettiin kiltiksi kutsutulta maayksiköltä, papinvero talonpoikaistalolta ja kirkonvero jousilta eli täysikasvuisilta miehiltä. Oulujärven erämaasta kruunu sai 1500-luvulla viljakymmenyksensä vain vuosilta 1576–80, määrältään aluksi 688 vakkaa ruista ja 4,5 kappaa ohraa ja lopulta (1580) enää 99 kappaa ruista.⁵¹

Reformaation jälkeen papin kymmenykset muodostivat kruununveron jälkeen merkittävimmän veron Suomessa. Eri tahoilla tehtyjen yksimielisten päätösten mukaan ne kuului suorittaa ”vastaan sanomatta”. Pitäjäläiset huolehtivat viime kädessä kirkon ja pappilan kunnosta sekä kirkollisten työtekijöiden palkkauksesta. Kirkonisännän ja suntion palkka maksettiin kirkonkassasta. Rakennustöihin osallistuttiin kirkonisännän laatiman luettelon mukaan. Rahaa tarvittiin ehtoollisaineiden ja kirkossa käytettävien esineiden kuten kellojen, ehtoollisastioiden, tekstiilien yms. hankintaan. Varat kirkonisännän hoitamaan kirkonkassaan koottiin sakkoina, kolehteina ja viinira-

⁴⁹ Simolin 1909, 38–41; Mannermaa 1912, 325–326; Renvall 1949, 111; *M. Juva* 1958, 410; *Pirinen* 1982, 571; *Ojanen* 1990 a, 30.

⁵⁰ *R. A. Mäntylä* 1960, 427; *M. Juva* 1965, 21.

⁵¹ *Pirinen* 1982, 563, 571; *Keränen* 1986, 287.

hoina. Kassa laskettiin aina piispantarkastuksen yhteydessä.⁵²

Västeråsin resessin suomin valtuuksin kuningas peruutti kruunulle myös piispan lohikymmenykset, jotka muuttuivat siten kruununkymmenyksiksi. Sen jälkeen kuningas luovutti puolet niistä Pohjanmaan kirkkoherroille henkilökohtaiseksi palkkaeduksi. Kirkkoherran kuoltua etu palautui kruunulle ja siirtyi joskus seuraavankin kirkkoherran nautittavaksi. Iin kirkkoherra esimerkiksi kantoi 1500-luvun puolivälissä täydet lohikymmenykset, mutta maksoi kruunulle 'papin taksaa' – ilmeisesti vanhana piispan osuutena – neljä–viisi tynnyriä lohta sekä 12 kapalohta. Vuonna 1574 peruutettiin puolet Iin lohikymmenyksistä kruunulle. Puolta lohikymmenystä nauttinut Limingan kirkkoherra sai taas (1590) täydet lohikymmenykset korvaukseksi pappilaa kohdanneista vihollisen tuhotöitä. Täyden kymmenysosuuden takaamisen papille ajateltiin varmistavan pyyntionnen ja vahvistavan turvallisuutta. Kruunu teki usein ratkaisunsa tapauskohtaisesti.⁵³

Lisämääräyksiä 'papinverosta' 1556–57. Vuosien 1555–56 verotutkinnan tulos tuli pian valtakunnallisesti ohjeelliseksi ja tasoitti kirkollisverotuksen paikallisia eroja. Vuonna 1556 kuninkaan kirjeessä korostettiin, että kymmenysten suorittaminen oli "Jumalan ja Ruotsin lain määräämä velvollisuus", jonka laiminlyönnistä seurasi rangaistuksena kuivuus, halla, sota ja rutto. Kymmenysten maksaminen oli siis edelleenkin uskonnollinen velvollisuus, vaikka kruunu veikin valtaosan sen tuotosta. Kirjeen nojalla piispa Paavali Juusten määräsi muiden muassa Savon rovastin kantamaan savolaisilta oikeat kymmenykset. Savonlinnan mahtimiehet Tuure Bielke ja Kustaa Fincke saivat valtuuden järjestää asian: kirkolliset verot peruutettiin kruunulle, joka osoitti niistä harkinnanvaraisen osuuden – tavallisesti puolet – pitäjänpapin käyttöön ja seurakunnan erinäisiin muihin tarpeisiin.

Kymmenysveron maksuhaluttomuus johti jatkuviin valituksiin ja käräjäoiteihin eri puolilla maata. Talonpojat eivät olleet kovin halukkaita maksamaan veroa kruunulle sekä tavallisena kruununverona että kirkollisverona.⁵⁴

Hallitus antoi vuonna 1556 selventäviä määräyksiä siitä, mitä seurakunta-

⁵² Koskimies 1954, 145; Ojanen 1973, 76–77; Jokipii 1974, 280; K. Heikkilä 1977, 51.

⁵³ K. Vilkuna 1949, 121–124.

⁵⁴ Pirinen 1982, 563–564, 567, 569–571.

laisten oli suoritettava papiston palkkauksena. Viljater tiaalin lisäksi kirkkoherralle kuului karja- ja voikymmenys sekä toimitusmaksu kasteesta, avioliittoon vihkimisestä ja hautauksesta. Hautauksesta taksa oli talollisen tai hänen vaimonsa hautaamisesta 'testamenttilehmä' vähintään kuuden lehmän karjasta ja puoli markkaa lehmältä sitä pienemmästä karjasta sekä yksi markka perivästä lapsesta ja palveluskunnasta ja neljäsosa markkaa muusta lapsesta.

Päävastuu kymmenysluetteloiden laatimisesta oli aluksi kirkkoherroilla, mutta varmistaakseen saatavansa kuningas siirsi (1556) myös niiden laatimisen papeilta voudeilleen. Näiden piti selvittää tilityksissään myös kruunulle peruutetut kirkolliset verot. Vouti kantoi vuotuisen sadon mukaan viljakymmenykset ja luovutti niistä tertiaal in kirkkoherralle ja viiniviljan pitäjänkirkolle. Kuningas Juhana III vahvisti säännön vuonna 1582.⁵⁵

Vuonna 1557 voimaan tullessa verotusjärjestelmässä kruunulle oli luovutettava pääveron lisäksi kymmenykset viljasta sekä ruokalisänä puoli leiviskää voita talolta ja lehmäverona naula voita lehmää kohden. Verouudistuksen jälkeen periaatteessa ainoan satoon perustuvan veron muodostivat kirkolliset kymmenykset. Kun niihin kuuluneet viljakymmenykset oli siirretty kruunulle, kaksi kolmannesta niistä muuttui kruunun- eli kuninkaan-kymmenykseksi.⁵⁶

Voikymmenyksenä papistolle maksettiin lehmäverovoita joko naula kantaneelta lehmältä tai puoli naulaa mahosta lehmästä tai naula lehmältä kuin lehmältä. Vuonna 1556 voikymmenyskin siirrettiin kruunulle; käytännössä vallitsi kuitenkin pitkään epätietoisuus siitä, kuuluiko se papeille vai kruunulle. Papit eivät pitäneet voikymmenystä lopullisesti menetettynä katsoen sen kuuluvan heille henkilökohtaisesti korvauksena kirkollisista toimituksista. Myös paikoin vielä maksettu ruokalisä otettiin kruunulle (1556).

Vuodesta 1557 lähtien peruutetut kirkolliset verot merkittiin kruununvoutien tilikirjoihin 'papi nveron' nimellä. Verojen määrä – kruununverot mukaan lukien – oli kokonaisuudessaan suuri. Määrää alensi kuitenkin esimerkiksi se, että köyhimmät talot maksoivat usein vain kymmenykset, jos aina niitäkään.⁵⁷

⁵⁵ *Tengström* 1820–1822 I, 337; *Ojanen* 1973, 40; *E.-L. Oksanen* 1981, 70, 72.

⁵⁶ *Cederlöf* 1934, 216; *Ylönen* 1951, 63; *Ojanen* 1973, 40.

⁵⁷ *Warelius* 1860, 9; *Melander* 1887, 179–180, 186; *Cederlöf* 1934, 184–185; *Blomstedt* 1960, 356; *Kojonen* 1963, 487; *Kaukiainen* 1980, 128; *Nikander* 1984, 78; *Seppälä* 1999, 48–49, 51.

Kruunun tulo kymmenysverotuksen toiseksi edunsaajaksi alkoi yhtenäistää 'papinverojen' kantoa, sillä niiden ja kruununveron määrääminen tulivat yhä enemmän toisistaan riippuviksi. Yhtenäistämisperkimyksistä huolimatta pitäjittäiset erot pysyivät pitkään suurina. Kun esimerkiksi Savo jaettiin (1572) kahteen voutikuntaan, kumpikin niistä alkoi kehittyä 'papinveron' kannossa omaan suuntaansa: Suur-Savossa vero perittiin savuittain ja pienemmän 'kirvesmiesrahan' eli vain alkuperäisen leipävakan lunastuksen maksavia 'kirvesmiehiä' oli runsaasti. Pien-Savossa viljavero ja siankinkku maksettiin kollektiivisesti leipäkunnittain, jolloin kussakin leipäväkassa oli 2–3 talonpoikaa.

Kruununveroon lähentymisestä huolimatta 'papinvero' pysyi edelleenkin tarkimpana verotusmuotona. Sen tuottoon vaikutti paljon se, miten moni verovelvollisista merkittiin 'kirvesmieheksi'. Vuoden 1589 verotarkastuksen jälkeen kaikki 'kirvesmiehet' oli merkitty verotalonpojiksi.⁵⁸

Vuoden 1571 kirkkojärjestyksen veromääräykset. Reformaation aikana Ruotsin kirkkoa ohanneet säännökset sisältyivät arkipiispa Laurentius Petrin kirkkojärjestykseen 1571, jonka esikuvina olivat Saksan evankelisten kirkkojen järjestyssäännöt. Kirkkojärjestys ei ollut kirkkolaki, vaan koko valtakuntaa varten tarkoitettu tunnustuskirjan luonteinen sääntökokoelma. Siihen sisältyi runsaasti kirkkokäsikirjaan kuuluvia ohjeita ja myös koulujärjestys. Kirkon ja valtion yhteyttä osaltaan vahvistanut kirkkojärjestys ei lisännyt hallitsijan oikeuksia kirkossa, vaan siinä pyrittiin saamaan valtion voimavarat kirkon käyttöön. Evankelisen uskon ohella Laurentius Petri tähdensi kirkon vapautta. Upsalan kokouksessa 1593 ohjeelliseksi tullut kirkkojärjestys muodostui suuntaa-antavaksi kirkon hallintoa sekä luterilaista jumalanpalveluselämää ja opetustointia järjesteltäessä. Sen täydennykseksi eri hiippakunnissa laadittiin paikallisiin tarpeisiin omia statuutteja.⁵⁹

Kirkkojärjestyksen mukaan jokaisessa seurakunnassa tai kirkkopitäjässä piti olla kirkkoherra tai saarnaaja. Piispan suorittaman tutkinnan jälkeen pappi voitiin lähettää seurakuntaan. Kirkkoherran palkkaetuihin kuuluivat vilja-, voi- ja karjakymmenykset vuoden kasvun mukaan sekä heinää, kaalia,

⁵⁸ Pirinen 1982, 565, 567, 569.

⁵⁹ Parvio 1959, 124–143; Kansanaho 1976, 15–16; Ojanen 1990 a, 64.

nauriita, herneitä, papuja, pellavaa, hamppua, puutarhatuotteita jne. Palkanmaksaja ja -saaja saivat sopia palkan keskenään muullakin tavoin. Lisäksi kirkkoherralle kuului pappila tuottoineen sekä tarpeellisine huoneineen ja rakennuksineen, kaskimaiden tuotto ja virkatalon metsästä saatava puutavara. Pitempään pitääjää palvelleen papin palkka oli korkeampi kuin vähemmän aikaa palvelleen. Papin vaihtuessa palkka voitiin sopia uudelleen.⁶⁰

Muita kymmenysmääräyksiä. Kuningas Juhana III määräsi (1570) Suomen voudit peruuttamaan kruunulle kaikki kirkolle läänitetyt kymmenykset sairaalaläänityksiä lukuun ottamatta. Toisaalta hänen hallitusajastaan lähtien kuninkaallisissa määräyksissä ja asetuksissa pyrittiin selvästi valvomaan papiston oikeuksia. Vuosien 1572 ja 1575 kymmenysmääräyksissä kuningas kehotti alamaisia suorittamaan kymmenyksensä sääntillisesti ja vouteja valvomaan niiden maksamista. Edellinen määräys velvoitti kirkkoherrat voutien ja kuudennusmiesten kanssa vastaamaan siitä, että sato arvioitiin heti korjuun jälkeen.

Vuoden 1576 käskykirjeessään Juhana III määräsi kaikkialla siirryttäväksi oikeisiin, vuodentulon mukaisiin kymmenyksiin. Muiden muassa Savon talonpojat valittivat heti muutossuunnitelmasta, koska ruotsalainen kymmenysjärjestelmä ei mitenkään sopinut Savoan. Kuningas ei valituksesta välittänyt. Suunnitelmaa ei kuitenkaan toteutettu, vaan kymmenykset oli edelleenkin maksettava kylvön eikä sadon mukaan. Jokaiselta kylvetyltä tynnyriltä oli siten maksettava kymmenyksinä kahdeksan kappaa. Myöhemmin kappaluku vaihteli jonkin verran. Juhana III:n aikana pohdittiin muutenkin kirkollisen verotusjärjestelmän perusteellista uudistamista.⁶¹

'Örebron artiklat' 27.5.1586 oikeuttivat papiston saamaan viljatertiaalin sa "varsi"- eli lyhdekymmenyksistä. Ellei sitä voitu toimittaa lyhteinä, talonpoikien oli kuljetettava tertiaali papeille samanaikaisesti kruunun osuuden kanssa. Tarvittaessa asiasta oli järjestettävä rovastinkäräjät; käräjillä voitiin käsitellä kymmenysten ohella myös kirkkorakennusta koskevia yms. asioita. Kymmenysten säännöllisen maksamisen turvaamiseksi kirkkoherran oli pi-

⁶⁰ *KJ 1571*, 24 §; *Kjöllerström* 1971, 157–160.

⁶¹ *Stiernman* 1728–1733 I, 362; *Wilschman* 1781–1782 I, 658; *Leinberg* 1892–1907 I, 110; *Loimaranta* 1907, 228; *Cederlöf* 1934, 238–242; *Alsne* 1966, 23; *Pirinen* 1982, 571.

dettävä luetteloa tertiaali- ja kirkonkymmenyksistä. Myös kuningas Sigismund vahvisti 16.3.1594 papistolle oikeuden pitää kolmasosansa kymmenyksistä.⁶²

Linköpingin valtiopäivät 1600: kymmenykset vuodentulon mukaan. Linköpingin valtiopäivillä 1600 vahvistettiin vakiintunut tapa maksaa kymmenykset vuodentulon mukaan. Kunkin talollisen ja maata viljelevän oli siten annettava kymmenys jokaisesta kuhilaasta tai yhteestä. Pappi sai ottaa siitä kolmanneksen ja viedä sen omaan kymmenyslatoonsa sekä puida parhaaksi katsomanaan aikana. Kontrollin vuoksi hänen oli valahtoisesti vahvistettava saamansa viljamäärä. Loppulaskelman teki vouti, joka saattoi vilppiä tehneet papit ja talonpojat lailliseen vastuuseen.

Kymmenysten maksaminen papistolle koski kaikkia. Aateliston säterit karjakartanoineen ja piiritaloineen vapautettiin valtiopäivillä vain kruunukymmenyksistä; säterien oli siis maksettava edelleenkin tertiaali papille. Koska voudeilla ei ollut aatelisilta mitään kannettavaa kruunulle, he eivät kantaneet myöskään papin tertiaalia. Pappien oli siis kannettava tertiaalinsa itse. Aateliset tekivät usein pappien kanssa sopimuksia vuosittain kannettavasta summasta. Osa aatelisista maksoi papille myös kalakymmenyksiä. Myös kuninkaan kartanoiden ja karjatalojen oli maksettava papin tertiaali.⁶³

Veroperusteet ennallaan reformaation jälkeen. Kirkollisveroperusteet pysyivät kirkkoreduktion jälkeen aluksi ennallaan. Vanhoja perusteita olivat siten koukku, savu ja jousi. Veronkannon keventämiseksi pitäjä oli jaettu verokuntiin, jotka edelleen oli jaettu jokseenkin yhtä suuriin, tavallisesti kymmenen koukun neljänneskuntiin. Niiden veronkannosta vastasi neljännesmies, joka arvioi yhdessä nimismiehen kanssa neljänneskunnalta kollektiivisesti kannettavan veromäärän ja jakoi sen osakkaiden kesken.⁶⁴

Vero- eli koukkuluvun määräsi joskus kylvömäärä. Vanha koukku-maan-

⁶² *Stiernman* 1728–1733 I, 362, 419–420; *Wilskman* 1781–1782 i, 509, 518; *Tengström* 1820–1822 I, 145–152; *Cederlöf* 1934, 238–242; *Alsne* 1966, 23.

⁶³ *Stiernman* 1728–1733 I, 511–512; *Wilskman* 1781–1782 I, 64; *Tengström* 1820–1822 I, 152–153; *Waarman* 1860, 2–3, 30–32; *Melander* 1887, 186–187; *Cederlöf* 1934, 242–243; *Alsne* 1966, 23.

⁶⁴ *Voionmaa* 1909, 6–9; *E.-L. Oksanen* 1981, 69.

omistussyksikkö tuli vähitellen tarkoittamaan kokotilaa. Koukuksi määriteltiin myös ala, jolle saattoi kylvää kolme puntaa viljaa (punta = 6 pannia = 4 tynnyriä). Esimerkiksi Hämeen ensimmäisen maakirjan (1539) mukaan pääveroa eli vuotuista veroa kannettiin joko kouku- tai jousiluvun mukaan. Savu veroperusteena tarkoitti itsenäistä, veroa maksavaa isäntää eli tilallista sekä kiinteää asumusta, siis myös torppaa. Tilan kokoa ei otettu huomioon tätä perustetta käytettäessä. 1500-luvun loppupuolella heikoimpia tiloja alettiin liittää yhteen samaksi savuksi. Jousi tarkoitti edelleenkin vähintään 15-vuotiasta miestä, joka kykeni jännittämään jousen. Jousiin luettiin savun omistaja, pojat ja vävyt, mutta ei palkollisia. Manttaaliksi sanottiin jokaista taloa tilusten koosta riippumatta, mutta verotuksessa niitä kohdeltiin kokotai puoliverollisina. Edelliset muodostivat aina koostaan riippumatta manttaalin. Puoliverollisilla oli vähemmän maata, joten puolen manttaalin taloina ne maksoivat veroakin vähemmän.⁶⁵

2.5 Kirkollisverolajit

Piispanvero sekä kaniikki- ja tuomiokirkkomaksut. Västeråsin resessin suotua kuninkaalle oikeuden ottaa piispanverot kruunulle hän teki (1528) piispa Martti Skytten kanssa sopimuksen, jonka mukaan tämä sai periä entiset saatavansa, kunhan suoritti kruunulle tuhat markkaa rahaa, kymmenen lästää ruista, ohraa ja voita, kuusi lästää kauraa, kymmenen kippuntaa haukia ja kolme lästää lohta. Vuonna 1548 sekä kiltti- että nokkavero peruutettiin pysyvästi kruunulle. Kilttirahaa valtio peri aluksi yhtä paljon kuin piispa aiemmin eli puoli äyriä kultakin viljellyltä punnanmaalta. Viljakymmenyksistä kruunulle peruutettiin tuomiokirkolle kuuluva osa (3/16) sekä tuomiokapitulin kaniikkien osuus (1/8). Kruunulle peruutettiin myös piispan lohikymmenykset, jotka muuttuivat siten todellisiksi kruununkymmenyksiksi. Feodaalinen oppi kaikesta maasta ja vedestä kuninkaan omaisuutena oikeutti hänet muutenkin parhaimpien lohikoskien tuottoon.⁶⁶

Västeråsin resessin peruutettua kruunulle piispan liialliset tulot kruunu arvioi, mitä piispa tarvitsi säädyllyiseksi toimeentulokseen. Esimerkiksi Mi-

⁶⁵ V. Oksanen 1911, 7; E-L. Oksanen 1981, 68–69.

⁶⁶ K. Vilkuna 1949, 124; Luukko 1950, 427–431, 459; Seppälä 1999, 49.

kael Agricola arvioi (1562) tuloikseen 267 tynnyriä yhdeksän karpiota ruista, 55 tynnyriä jyviä (ohraa), kuusi tynnyriä 23 karpiota vehnää, 20 tynnyriä 14 karpiota kauraa, kuusi tynnyriä kaksi karpiota papuja ja herneitä, 107 leiviskää voita, kolme leiviskää villaa ja 78 markkaa rahaa. Sen lisäksi hän sai muita piispa Martti Skyttelle vahvistettuja tuloja.⁶⁷

Piispanvero oli aikoinaan maksettu arvoturkiksina. Sen mukaan piispanveroyksiköitä nimitettiin vielä 1500-luvun puolivälissä koko- tai puolikilteiksi. Kilttijako oli alkuaan riippumaton maallisen verotuksen arviokunta-jaosta. Kirkollisten verojen peruutuksen jälkeen koko- ja puolikiltit samautuivat koko- ja puoliveroihin. Turkikset oli kuitenkin muutettu jo keskiajalla rahamaksuksi ja kilttirahaa kannettiin 1500-luvulla kaksitoista penninkiä kokoverolta ja kuusi penninkiä puoliverolta. Hollolassa taas kilttirahoja suoritettiin kolme äyriä koukulta. Piispa Martti Skytte sai veron vielä vuonna 1547, mutta seuraavana vuonna jo kruunu.⁶⁸

Vuotuisina piispankymmenyksinä maksettiin edelleenkin nokkaverona naula voita 'nokalta' eli hengeltä. Esimerkiksi Helsingin pitäjässä sen määrä oli (1548) yhteensä 74,5 leiviskää ja kuusi naulaa. Samoihin aikoihin pitäjä suoritti kasvatuloksen mukaan viljakymmenyksinä kaksi lästää ruista ja kaksi lästää ohraa, jotka jaettiin papin ja kirkon kesken. Kirkon osuus jakautui kaniikkien, tuomiokirkon ja pitäjänkirkon kesken. Veroa ei suoritettu rukina ja ohrina, vaan ne oli muutettu rahaksi. Viljan myynnistä oli kertynyt noin 90 markkaa.

Ilmajoella kannettiin vielä vuonna 1549 tuomiorovastin rahoja sekä piispan 'taksarahoja' ja 'knihtirahoja'. Seuraavina vuosikymmeninä niitä ei enää esiinny säännöllisesti tileissä. Vuosina 1584 ja 1589 kaikilta Turun hiippakunnan kirkoilta perittiin tynnyri viljaa Turun tuomiokirkon rakennusavuksi.⁶⁹

Vuodesta 1557 lähtien piispalle aiemmin maksettu nokkaverovoivo oli maksettava kruunulle. Esimerkiksi Elimäellä jokaisen talonpoikaistilalla asuvan pariskunnan oli maksettava sitä kaksi naulaa parilta eli naula 'nokalta'. Lehmäverovoivoita oli maksettava naula jokaisesta lypsävästä ja puoli naulaa mahosta lehmästä. Aluksi veroa kannettiin todellisen lehmäluvun

⁶⁷ *Tengström* 1820–1821 II, 31–32.

⁶⁸ *Tengström* 1820–1822 II, 31–32; *Kuusi* 1935, 397–398; *Pirinen* 1982, 564.

⁶⁹ *Liakka* 1934, 96; *Lähteenoja* 1946, 204; *G. Kerkkonen* 1965, 94–95.

mukaan, mutta myöhemmin kullekin tilalle vakiintui kiinteä, lehmien määräs-
tä riippumaton lehmäluku. Kilttiveroa oli suoritettava äyri punnanmaalta. Kus-
taa Vaasan viimeisinä hallitusvuosina vero yhdistettiin kruunun pääveroon.⁷⁰

'Papinvero'. Papinvero on ollut perinteisesti varsin monipuolinen, koska papin piti saada siitä elantonsa. Pelkkä pappilan tuotto ei häntä elättänyt. Viljavero oli yhteensä yksi karpio talolta. Tärkein parseli oli ruis, jonka osuus verosta oli kaksi kolmannesta ja ohran yksi kolmannes. Papin ruisve-
roa kutsuttiin 'leipävakaksi', josta tuli myös yksi papinveroyksiköistä. Kirk-
koreduktion jälkeenkin kymmenysvero oli osoitettavissa aktuaalisiin tarpei-
siin. Kirkkoherra kuittasi vuosittain osuutensa kruununvoudilta. Muu osa
kymmenyksistä koottiin pitäjien kymmenysaittoihin, joista mitattiin kirkko-
herran kuittausta vastaan säällinen määrä viljaa kirkkopitäjien toimenhalti-
joiden palkaksi sekä vaivaisten elatukseen.⁷¹

Kruunulle peruutetuista kirkollisista veroista tärkeimmän osan muodosti-
vat viljakymmenykset, ja kirkkoherran tertiaali oli merkittävin vero kruu-
nunveron jälkeen. Papistolle jäivät myös "epävarmat parselit" eli toimitus-
maksut ja muut suoritukset. Esimerkiksi ripitysmatkoillaan sairaiden luona
pappi keräsi maksuja ja nautti kestitystä. Kruunun otettua itselleen myös
ruokalisä-, lehmävero- ja nokkaverovoin esimerkiksi Pohjanmaan pienissä
pitäjissä kirkkoherrat valittivat, etteivät he tulleet enää toimeen ilman koko
tertiaaliaan. Kuningas läänittikin 1550-luvulla myös useissa suurissa seura-
kunnissa kruunun viljaosuuden kirkkoherroille.

Kirkkoherralle oli vanhastaan suoritettu myös karjatuotteita. Esimerkiksi
Savossa parseleita olivat rukiin, ohran sekä heinän tai kauran lisäksi sian-
kinkku ja voi. Kustakin talosta maksettava siankinkku oli myös korvattavis-
sa rahalla. Kultakin lehmältä maksettava lehmäverovoita naula lypsävältä ja
puoli naulaa muulta lehmältä. Karjakymmenyksiä elävästä karjasta makset-
tiin vain kruununkartanoista. Heinää oli annettava puoli parmasta tai sen
sijasta kolme kolmannesta kauraa tai yksi äyri rahaa. Muiden verojen tapaan
papinverokin oli vaihdettavissa muihin tuotteisiin.⁷²

⁷⁰ Kojonen 1963, 487; E-L. Oksanen 1981, 70.

⁷¹ Pirinen 1982, 564; Saloheimo 1990, 45.

⁷² Renvall 1949, 116; Luukko 1950, 428–431; E-L. Oksanen 1981, 71, 187; Pirinen
1982, 564–565.

Muiden muassa Hattulan kirkkoherra sai (1570) ohrat ja humalat lähes täysimääräisinä sekä jokseenkin kaikki entiset rahassa maksetut vero-osuudet; vain ns. sudennahkarahoista jäi osa kruunulle. Sen sijaan ruokalisäruis ja -voi, nokkavero- ja lehmäverovoi, kymmenyskaurat sekä suurin osa hampusta, kinkuista ja heinästä meni kruunulle. Kruunun peruutustoimet vaikuttivat myös maksuvelvollisten käyttäytymiseen: koska kruunu otti seurakunnilta pois niille kuuluvaa omaisuutta, hekin kieltäytyivät maksamasta papeilleen kymmenyksiä. Toisaalta peruutusten vuoksi kansa alkoi myös antaa pappiensa ylläpidoksi vapaaehtoisia suorituksia, jotka aikaa myöten muuttuivat pakollisiksi. Papin oli kannettava itse saatavansa. Kun kirkkoheralle kuului normaalisti puolet papinveron tuotosta, pappi kantoi tavallisesti veron toisesta ja vouti toisesta puolesta pitäjää. Sen jälkeen kantotulos tasattiin, ja pappi sai puolet siitä.⁷³

Papinvero vaihteli pitäjittäin. Esimerkiksi Hollolan kirkkopitäjässä kymmenyksiä ei maksettu (1553) sadon, vaan koukkuluvun mukaan: ruista, ohraa ja kauraa kolme pannia koukulta sekä heiniä yksi talvikuorma. Savulta kannettiin kinkku tai sen arvo ja lehmäverovoi puolesta yhteen naulaan lehmältä. Hollolan kuninkaankartanon perustamisen jälkeen kirkkoherra menetti virkatalonsa ja karjansa sekä ruokalisän, lehmäverovoin ja lukkarinvakat. Papit luettiin kartanon henkilökuntaan: he söivät kartanon pöydässä sekä saivat vuosittaisen palkan ja vaaterahan. Lisäksi kirkkoherra sai vastikeviljana puolet lukkarinverosta.

Etelä-Pohjanmaalla kirkkoherrat olivat kantaneet voikymmenyksenä naulan voita lehmältä 1550-luvun puoliväliin saakka, jolloin Kustaa Vaasa siirsi sen kruunulle eikä palauttanut sitä heille yrityksistä huolimatta. Kirkkoherrat vaativat kuitenkin tämänkin kymmenyksen suorittamista. Rahvaan valitettua siitä kuninkaalle tämä kielsi voikymmenyksen, mutta ennen pitkää se palautettiin papeille. Esimerkiksi Ilmajoella lehmäverona kannettiin talolliselta naula voita lehmältä. Nokkaverovoita oli maksettava naula lapselta tai talossa olevalta mieheltä.⁷⁴

Kirkkoherrojen toimeentulomahdollisuuksista Pohjanmaalla tehdyn tutkimuksen perusteella (1555) ehdotettiin muutoksia seitsemän pitäjän kirkko-

⁷³ Neovius 1893, LVI; Blomstedt 1960, 356–357; E. Mäntylä 1976, 256–257; E.-L. Oksanen 1981, 70, 187; Pirinen 1982, 569.

⁷⁴ Liakka 1934, 96; Kuusi 1935, 398–399; Pihlaja 1984, 344.

herrojen palkkaukseen. Heille piti myöntää puolet viljakymmenyksistä, kaikki pikkukymmenykset, ahmarahat, alttari- eli liinarahat, tuomiorovastinrahat, kalavero ja pappilavero. Neljän seurakunnan kirkkoherrat eivät tulleet toimeen, elleivät he saaneet pitää kaikkia viljakymmenyksiä. Tutkimuksen perusteella kruunulle peruutettiin kahtena seuraavana vuonna vain ruokalisä ja lehmävero. Myöhemmin eräille kirkkoherroille palautettiin kaikki viljakymmenykset, mutta he menettivät sen takia jonkin muun etuuden. Osa kirkkoherrojen viljakymmenyksistä peruutettiin 1560-luvulla.

Kuningas puuttui myös kirkon ja papiston kala-, lohi- ja hyljekymmenyksiin. Ensimmäisen kerran kannettua (1551) hyljeveroa maksoivat kaikki rannikkopitäjät Mustasaaresta Kemiin saakka. Pietarsaaren ja Kokkolan silakkakymmenyksistä suoritettiin (1556) puolet kirkkoherralle ja toinen puoli kuninkaalle. Myöhemmin hyljekymmenykset lienevät palautuneet papeille. Myös kirkkoherran lohikymmenysten maksamisesta oli kiistoja monissa pitäjissä. Esimerkiksi Kokemäellä hän oli saanut kymmenyksensä kalaluvun mukaan tai kokemalla pyydykset joka kymmenes päivä. Myöhemmin päätettiin, että kalat oli koottava yhteen ja kymmenykset suoritettava kirkkoherralle suoraan jakamattomasta kasasta. Kokemäellä talonpojat suostuivat antamaan kirkkoherralle lohen aina, kun kymmenen saalislohta tuli täyteen. Myöhemmin papin osuuden kanto oli säännöllisesti vuokrattuna, joten hänen itsensä ei tarvinnut enää puuttua siihen.⁷⁵

Viljakymmenysten ja nokkaverovoin lisäksi kirkkoherralle maksettiin perinteistä ruokalisää. Esimerkiksi Helsingin pitäjässä hän sai (1548) viljakymmenyksiä lästin ruista ja lähes yhtä paljon ohria ja nokkaverovoita naulan nokalta sekä ruokalisävoita yhteensä 201,5 leiviskää eli puolesta yhteen naulaa lehmältä. Elävistä eläimistä maksettiin karjakymmenys. Eli-mäellä kirkkoherralle maksettiin ruokalisävoita puoli naulaa savulta eli tilalta. Ilmajoella täyden veron talollinen maksoi ruokalisävoita puoli leiviskää manttaalilta; kirkkoherra sai siitä osan.⁷⁶

Loput kirkolliset verot olivat rahaveroja. Papinverotus tavoitti tällöin nekin taloudet, joilla ei ollut lainkaan kylvöä tai jotka huonon vuodontulon takia eivät tilapäisesti pystyneet viljaveriaan maksamaan. Näiltä oli vanhas-taan peritty ruisvakan lunastuksena kuusi Riian killinkiä tai puolitoista äyriä

⁷⁵ Luukko 1950, 428–431, 485–487; Jokipii 1974, 290; E-L. Oksanen 1981, 187.

⁷⁶ Liakka 1934, 95–96; G. Kerkkonen 1965, 94–96; E-L. Oksanen 1981, 70.

Ruotsin rahaa. Kuten aiemmin todettiin, Savossa tätä veroa nimitettiin 'kirvesmies- tai papinkirvesrahaksi'; sitä maksavilta 'kirvesmiehiltä' ei vaadittu muita papinveroja. Siitä oli siten tullut köyhimpien – ehkä vain tilapäisesti köyhtyneiden – talonpoikien minimivero. Maksuperiaate hyväksyttiin jo vuosien 1555–56 verotutkinnassa. Periaatteessa muitakin veroja voitiin maksaa rahana.⁷⁷

Uskonpuhdistuskauden alussa suurten seurakuntien kirkkoherrojen palkka koostui vilja-, karja-, voi-, kala- ja pikkukymmenyksistä, toimitusmaksuista, pääsiäisrahoista, testamenteista sekä halko- ja olkikuormista. Se takasi heille kohtalaisen tai erinomaisen toimeentulon. Varsinkin Pohjanmaan vilja- ja lohipitäjien kirkkoherrojen tulot olivat suuret. Palkkaus pysyi yleisesti 1550-luvun puoliväliin saakka entisellä kannalla. Esimerkiksi Mustasaaren kirkkoherralle suoritettut (1546) maksut käsittivät 20 eri parselia: ruis- ja ohrakymmenykset, ruokalisärukiit, ruokalisä- ja lehmäverovoi, nurmiheinä, humala, hamppu, silakat, suolattu ja kuivattu siika, hauki, hylkeenrasva, sääntöäyrityiset, kirkkoonotto- ja morsiusrahat, ruumisrahat ynnä testamenttilehmät sekä uhri-, karitsa-, palkollis- ja itsellisrahat. Palkan kokoaminen oli usein hankalaa.⁷⁸

Papitkin joutuivat maksamaan erinäisiä veroja muiden kansalaisten tapaan. Muun muassa Hämeen papisto osallistui (1545) Porvoossa sijainneen venäläisen lähetystön ylläpitämiseen. Parseleina olivat ruis-, lese- ja vehnä-jauhot, voi, silava, linnut, jänikset sekä kuivattu ja palvattu liha. Samana vuonna papit suorittivat lisäveroa Viipurin linnan muurien vahvistamiseksi. 'Hyvän papin' odotettiin tekevän testamenttinsakin kuninkaan hyväksi. Joskus kuningas jopa muutti pappien testamentteja tähän suuntaan.⁷⁹

Kappalaisen, apulaisen ja lukkarin saatavat. Reformaatio teki seurakunnan kirkkoherrasta entistä enemmän opettajan ja sananjulistajan. Työn lisääntyttyä kirkkoherrat tarvitsivat seurakuntiinsa lisätyövoimaa, joten heidän avukseen alettiin palkata kappalaisia. Aluksi näiden palkkauksesta huolehti yleensä kirkkoherra omilla varoillaan. Turun pappeinkokouksessa 1573 piispa Paavali Juusten kehotti kirkkoherroja antamaan näille 'sacellaneille'

⁷⁷ Pirinen 1982, 564–565.

⁷⁸ Luukko 1950, 484–485; M. Juva 1958, 411.

⁷⁹ Soikkeli 1908, 304–306; Ojanen 1973, 42.

palkan, joka vastasi heidän työtään ja takasi heille riittävän elannon. Myöhemmin kappalaiset saivat myös lukkarin tulot, jos he hoitivat tälle kuuluneet tehtävätkin. Kaarle-herttua antoi (1596) tästä suoranaisen määräyksen. Tavoitteena oli näin saada lisää kappalaisia avuksi kirkkoherroille, jotka eivät muuten pystyneet hoitamaan seurakuntiaan.⁸⁰

Kappalaisten taloudellinen asema oli yleensä heikko. Heidän oli tultava toimeen taloilta keräämillään viljakapoilla ja mahdollisesti joulun alla saamallaan ”jouluruoalla”. Heidän tilanteensa parani vasta, kun kruunu ryhtyi 1600-luvun lopulla toimiin kappalaispappiloiden aikaansaamiseksi. Vielä huonommassa asemassa olivat apulaiset, jotka perivät kappalaisten entiset kamarit ja joutuivat tyytymään palkkaan, jonka esimies heille maksoi.⁸¹

Keskiaikaisen säännön mukaan kirkkoherra maksoi palkan myös lukkarille. Käytäntö jatkui jonkin aikaa reformaation jälkeenkin. Palkan maksamisen siirtyessä seurakuntalaisten vastuulle lukkarinveroa kannettiin äyri savulta. Uplannin lain kirkkokaareissa lukkarin työstä mainittiin vain viittausenomaisesti. Turun piispa Paavali Juusten laati hiippakuntaansa varten keskiaikaisten määräysten pohjalta lukkarinsäännön. Säännön 15 kohtaan oli sisällytetty lukkarille uusia tehtäviä, muun muassa kirkkokurin ylläpitäminen. Palkasta ei mainittu mitään.⁸²

Esimerkiksi Pohjanmaalla ja Savossa talonpojat olivat vanhastaan maksaneet lukkarinverona ”lukkarinvakan” eli kapan ruista tai ohraa talolta sekä neljä kuudesosaa kalansaaliista. Puoliveroa maksavan talollisen maksuvelvollisuus oli puoli kappaa. Savossa perittiin ’kirvesmiehiltä’ paikoin kuusi penninkiä rahaa. Kirkkoreduktiossa lukkarinveronkin katsottiin (1557) olevan kruunun omaisuutta; lukkarille maksettiin siitä vain puolet.⁸³

1580-luvulla suoritettussa verotusuudistuksessa ruokalisä, lukkarinvero ja nokkavero poistettiin verotalonpojilta yhdistämällä ne pääveroon. Keskiajan lopulla ja uuden ajan alussa kannetut muutkin erilliset verot oli keskitetty vajaan vuosisadan kuluessa kruunun käsiin. Lukkarinvero jäi erillisenä verona ennalleen siellä, missä se maksettiin rahana. Vero vaihteli pitäjittäin. Esimerkiksi Elimäellä sitä kannettiin 18 penninkiä savulta. Ilmajoella ja

⁸⁰ E. O. Salonen 1905, 53; *H[eman]* 1912, 86–88; *Mannermaa* 1912, 326.

⁸¹ *M. Juva* 1958, 411.

⁸² *Sandholm* 1966, 278; *Ojanen* 1973, 56.

⁸³ *Luukko* 1950, 431–432; *Kojonen* 1963, 487; *Pirinen* 1982, 565.

Kyrössä maksettiin puoli pannia sekä rukiita että ohria ja kaksi rukoa eli yksi talvikuorma heiniä. Näistä lukkari sai palkakseen puolet, ja kruunu piti toisen puolen.⁸⁴

'Kirkonvero' ja viinijyvät. Seurakunnan menot koostuivat etupäässä kirkon kunnossapidosta ja kalustohankinnoista, ehtoollisaineiden ja kynttilöiden ostosta ja kirkonisännän palkasta. Kirkon ylläpito oli seurakuntalaisten vastuulla. Esimerkiksi kirkkoa korjattaessa hankinnat ja päivätyöt jaettiin pitäjäläisten kesken verolukujen suhteessa. Tilannetta helpottivat hieman lahjoittajien sekä kruunun kymmenystuloistaan antamat avustukset. Kruunun varoista kirkkoille ei paljon riittänyt varsinkaan sota-aikoina.

Kirkkoreduktion jälkeen seurakunnilla oli varmat tulonsa menetettyään vaikeuksia ylläpitää kirkkoaan ja sen jumalanpalveluselämää. Tuloja kertyi vain hautapaikka-, haudankaivu-, paarivaate- ja soittomaksuista, sakko- ja kolehtirahoista sekä liina- eli alttarirahoista, joiden sijasta itselliset suorittivat 'itsellisrahaa' muutaman penningin vuodessa. Kirkonvero oli ollut vanhastaan kuusi penninkiä jouselta. Esimerkiksi Hollolassa kultakin jouselta perittiin kirkolle 1540-luvun lopulla yksi äyrytinen. Toinen puoli näistä 'jousirahoista' oli suoritettava kuninkaalle toisen puolen jäädessä kirkon kunnossapitoon sekä viinin ja kynttilävahan hankkimiseen. Kustaa Vaasan hallituskauden lopulla jousilta peritty kirkonvero kannettiin yhdessä papinsaatavien kanssa. Myöhemmin se jäi papin säännölliseksi tuloksi.⁸⁵

Kirkkojen taloudellinen asema heikkeni entisestään 1540-luvulla, kun niille kuulunut osuus viljakymmenyksistä 'viinijyviä' lukuun ottamatta peruutettiin kruunulle. 'Viinijyvät' jaettiin kirkkoille kruununvarastoista viljana tai vastaavana rahamääränä. Viljan vuotuinen määrä oli kiintiöity kymmenysten vakio-osaksi (1/16); useissa seurakunnissa viiniviljana maksettiin säännöllisesti kaksi puntta viljaa. Vilja ei läheskään aina riittänyt, vaan seurakuntalaisilta kerättiin monin paikoin myös erityinen viinimaksu tai -vero. Kuningas antoikin muiden muassa piispa Paavali Juustenille oikeuden määrätä korotettavaksi viinijyvien määrää.⁸⁶

⁸⁴ Liakka 1934, 95; Renvall 1949, 114–116; E.-L. Oksanen 1981, 70.

⁸⁵ Kuusi 1935, 397; Pirinen 1982, 564.

⁸⁶ Luukko 1950, 459–460, 489–490; Pirinen 1955, 58; Blomstedt 1960, 324–325, 353–354, 356, 359; Kojonen 1963, 335–336; G. Kerkkonen 1965, 95; Ojanen 1973, 45; Paarma 1980, 316.

Toimitusmaksut ja muut velvoitteet. Papit perivät toimituksistaan maksuja yleisen taksan mukaan (1556). Paastonaikana kirkkoherrat kulkivat pitäjissään ripitysmatkoilla, joiden aikana he nauttivat keskiaikaiseen tapaan kestitystä ja kantoivat saataviaan yökunnittain. Yökunnilta he perivät myös hevosohria. Ripityskierros saattoi kestää kuukaudenkin. Kierroksillaan kirkkoherroilla oli tilaisuus kantaa samalla pääsiäismaksuna 'uhrirahaa', jota esimerkiksi Kyrössä ja Ilmajoella meni neljännesäyri talolta. Rovastinkäräjien pitämisestä jokainen kirkkopitäjä maksoi rovastille kaksi pannia ohria vuodessa.

Pitäjäläisten työvelvollisuus säilyi kirkkoreduktion jälkeenkin. Se kohdistui pääosin kirkon ja pappilan rakentamiseen ja korjauksiin. Työpäiviä oli tehtävä usein myös pappilaa.⁸⁷

Köyhäinhoito. Köyhäin- ja sairaanhoito oli ollut keskiajalla pääosin kirkon huolena. Suomessa sitä varten oli perustettu Turkuun ja Viipuriin ns. pyhänhengenhuone, jossa köyhät saivat asua kirkon huolenpidon varassa. Sairaita varten oli perustettu omat hospitaalisia. Toiminta ymmärrettiin yhdeksi ja samaksi diakoniseksi kokonaisuudeksi, jolla oli yhteinen tilinpito sekä esimies eli vouti ja sielunhoitaja.⁸⁸

Västeråsin resessi määräsi spitaalisairaaloiden kanssa meneteltäväksi kuten luostarien suhteen. Resessin nojalla oli anastettu myös hospitaalien ja muiden hyväntekeväisyyslaitosten omaisuutta. Kustaa Vaasa kielsi kuitenkin jo vuonna 1528 riistämästä "Pyhän Hengen majoilta, spitaalisairaaloilta ja sairastuvilta osuutta, jolla köyhiä oli ylläpidettävä, koska se oli vastoin Jumalankin tahtoa, joka on käskennyt pitää huolta köyhien menestymisestä".

Örebron kokouksessa 1529 säädettiin, että piispat eivät saaneet antaa "vähäisistä syistä" kansaa rasittavia kerjuulupia. Kustaa Vaasa määräsi (1540) erikseen tiet, joita kerjäläiset saivat kulkea. Irtolaisten oli hakeuduttava palvelustehtäviin tai mentävä kaivostöihin. Myöhemmin (1546) kuningas kehotti karkottamaan joutoväen kaupungeista, jotta talolliset saivat heistä apua peltotöihinsä. Vuoden 1577 asetuksen mukaan kulkurit voitiin ottaa

⁸⁷ Luukko 1950, 489–490; Kojonen 1963, 346.

⁸⁸ KJ 1571, 193; Loimaranta 1907, 227; Sandholm 1973, 21, 46–48; Paarma 1980, 317–319; Pulma 1994, 15–18.

välittömästi sotapalvelukseen. Muutenkin köyhät, sairaat, orvot ja muuten ”kyvyttömät” olivat viranomaisten isännyyden alaisia.

Muidenkin hallitsijoiden kanta oli sama. Juhana III määräsi Suomen voudit peruuttamaan kaikki kirkolle läänitetty kymmenykset spitaalil- ja muiden sairaaloiden läänityksiä lukuun ottamatta. Hän myös määräsi testamentissaan, ettei köyhille määrätystä maksuista saanut vähentää mitään, vaan pikemminkin heidän osuuttaan oli lisättävä.⁸⁹

Reformaation myötä vastuu köyhäin- ja sairaanhoidosta siirtyi siis periaatteessa kirkolta kruunulle sen otettua itselleen hospitaalien hyväksi aiemmin kannetut kymmenykset. Kustaa Vaasa ja Västeråsin valtiopäivien päätökset edellyttivät, että köyhistä pidettiin huolta. Hospitaalit luettiin kuitenkin edelleen kirkollisiksi laitoksiksi. Käytännössä köyhäin- ja sairaanhoito oli edelleenkin kirkollisen armeliaisuuden varassa.⁹⁰

Vuoden 1571 kirkkojärjestyksen mukaan jokaisen tuomiokirkon läheisyydessä piti olla hospitaali 30 sairaalle. Sen tarkastaja oli kaupungin kirkkoherra, kun taas pormestari ja raati asettivat taloudenhoitajan. Suuremmis- sa hospitaaleissa toimi myös kappalainen. Hospitaalin talous oli pääosin kruunun avustuksen varassa. Enimmäkseen elintarvikkeina ja halkoina antamiensa avustusten lisäksi kruunu myönsi niille läänityksiä. Joskus kuninkaat määräisivät niille maksettavaksi kymmenyksistä tilapäisiä lisäavustuksia. Myös kirkko tuki niitä. Kruunun ja kirkon yhteistyö tällä alalla oli saumatonta. Seurakunnissa kerättiin edelleenkin hospitaaleille kolehteja ja ns. hospitaaliavustuksia. Piispan oli valvottava, että köyhille kerätyt varat menivät kohteeseensa. Omaisuutensa hospitaalille luvannut vanhus voitiin ottaa hoitoon, jos siitä oli sovittu omaisten kanssa.

Kirkonmälle oli rakennettu ’almutuviksi’ köyhäintupia. ”Hyvin kristillisenä” tavoitteena pidettiin myös 4–6-paikkaisten sairastupien järjestämistä kaikkiin seurakuntiin. Seurakuntalaiset saattoivat kirkkomatkoillaan viedä niihin almuja.⁹¹

⁸⁹ *Leinberg* 1892–1907 I, 110; *Loimaranta* 1907, 228–230; *Nygård* 1989, 37.

⁹⁰ *KJ 1571*, 193; *Stiernman* 1728–1733 I, 68; *Leinberg* 1892–1907 I, 110; *Loimaranta* 1907, 228, 232; *Paarma* 1980, 318–319.

⁹¹ *Sandholm* 1973, 23, 47; *Paarma* 1980, 318–320; *Pirinen* 1983, 575–576.

2.6 Kirkon ja seurakuntien omaisuus

Pitäjänkirkot. 1500-luvun loppupuoliskon taloudellisesta epävakaudesta huolimatta eri puolille Suomea rakennettiin uusia kirkkoja, kappeleita ja saarnahuoneita. Pitäjän asukkaiden oli vastattava niiden rakentamisesta ja kustannuksista. Useimmiten hankkeisiin tarvittiin myös kruunun apua ja tukea; apu oli kuitenkin vähäistä. Muun muassa Savon papit valittivat Kustaa Vaasalle rakennusavustuksen olemattomuutta. Kuningas Juhana III edisti kirkkojen rakennushankkeita ja oli suopea niitä koskeville avustusanomuksille. Seurakuntalaisten oli myös pidettävä kirkkonsa hyvässä kunnossa. Köyhtyneet seurakunnat joutuivat usein anomaan siihenkin apua kruunulta.⁹²

Pappilat. Pappilan luovuttamisella talonpojat olivat alkuaan turvanneet kirkkoherransa toimeentulon. Myös useat yksityishenkilöt olivat lahjoittaneet kirkolle maatiloja ja muuta omaisuutta syntiensä sovituksi ja iankaikkiseksi autuudekseen. Pitäjäläisten oli perustettava 1500-luvulla syntyneisiin uusiin seurakuntiin myös pappilat ja ylläpidettävä ne. Maanlain mukaan pappilaksi oli aina annettava kokoverotila; rajana oli kymmenen veromarkkaa. Pappilarakennuksessa piti olla seitsemän huonetta. Pappiloihin käytettiin ensisijaisesti kruunun maita, koska vanhojen maakuntalakien määräyksiä ei voitu enää soveltaa eikä talonpoikia voinut siten velvoittaa perustamaan pappilaa. Pitäjäläiset eivät myöskään enää entiseen tapaan olleet halukkaita lahjoittamaan kirkolle omaisuuttaan, koska sen ei katsottu enää olevan tarpeen sielun pelastukseksi.⁹³

Reformaation jälkeen pappilat jäivät yleensä kirkkoherrojen käyttöön. He saattoivat myös menettää pappilansa ja karjansa ja joutua kokonaan kruunun rahapalkalle. Myöhemmin pappila voitiin luovuttaa heille takaisin. Myös keskiaikainen käytäntö, jonka mukaan pappilan ns. inventaario-omaisuus eli taloustavarat ja karja siirtyi vanhalta viranhaltijalta uudelle, alkoi jäädä pois käytännöstä. Papit toivat mukanaan pappiloihin oman irtaimistonsa. Papis-

⁹² Paarma 1980, 313–315; Pirinen 1982, 560.

⁹³ E. O. Salonen 1905, 52–53; Suolahti 1912, 160; A. I. Salminen 1933, 267; Blomstedt 1960, 351; Pirinen 1982, 562; Ramsay 1984, 256.

ton virkatalot olivat verovapaita. Myöhemmin kirkkoherrojen pappiloiden koko kasvoi siten, että niihin saattoi kuulua useita asuintupia kamareineen sekä runsaasti talousrakennuksia ja latoja.⁹⁴

Hoitaessaan lukkarin virkaa kappalaiset saivat myös lukkarin tulot ja asuttavakseen tämän virkatalon. Lukkarinvirkatalot olivat syntyneet keski-ajalla, kun kirkolle lahjoitettuja pieniä tiloja annettiin lukkareille. Myös papit luovuttivat heille pappilan torppia tai ulkopalstoja päivätöitä tai muita palveluksia vastaan. Niin ikään pitäjäläiset hankkivat tai yksityiset lahjoittivat suoraan lukkarille maata hänen palkakseen. Reformaation jälkeen lukkarien virkataloja luovutettiin kappalaisille. Joitakin harvoja jäi entiseen tarkoitukseensa. Isojaon yhteydessä muodostettiin jälleen useita uusia lukkarinvirkataloja.⁹⁵

⁹⁴ Kuusi 1935, 399; M. Juva 1985, 411; Pirinen 1991, 353.

⁹⁵ von Bonsdorff 1833, 98–99; E. O. Salonen 1905, 53; A. I. Salminen 1933, 266–268.

3 Kirkollisista kymmenyksistä julkisiin kirkollisiin maksuihin (1602–1772)

3.1 Yleis- ja paikallishallinto 1600-luvun alussa

Vuoden 1686 kirkkolaki ja kirkon asema. Reformaation jälkeen kirkko ja valtio olivat yhtä Ruotsi-Suomessa. Vuoden 1571 kirkkojärjestys ei kuitenkaan säättänyt mitään kirkon keskushallinnosta. Kustaa II Aadolfinkin suunnitelma ylikonsistorin luomisesta ylimmäksi kirkkohallintoelimeksi kaatui piispojen vastustukseen. Piispojen mielestä hanke olisi antanut valtiolle oikeuden puuttua sille kuulumattomiin kirkon asioihin ja kaventanut valtiopäiväpapiston kirkkohallinnollista vaikutusvaltaa. Vähitellen myös Uplandin lain kirkkokaari syrjäytyi, ja se korvattiin erikoissäännöillä, esimerkiksi kymmenysasetuksilla (1617, 1638, 1681). Maallinen laki oli vanhastaan määrännyt yksityiskohtaisesti, mitä taloudellisia rasituksia kirkon toiminta sai aiheuttaa maksajille.¹

Pappissäädyn esittämän kirkkojärjestysehdotuksen (1682) tavoitteena oli laatia koko valtakuntaan soveltuva yleinen laki. Kuninkaan neuvosto karsi ehdotuksesta esimerkiksi kaikki papiston palkkausmääräykset. Niiden ei katsottu kuuluvan kirkkolakiin, koska säännöksiä ei voitu laatia kaikkialle valtakuntaan sopiviksi ja palkkauksen perusteita piti voida muuttaa tarpeen mukaan. Siksi palkkauksesta oli säädettävä kuninkaan yksinomaiseen lain-

¹ *Kjöllerström* 1955, 18–21; *Heilimo* 1958, 25–27; *Pirinen* 1967, 71–72; *Laasonen* 1991, 197–198.

säädäntövaltaan jäävillä säännöillä, plakaateilla, ohjesäännöillä ja asetuksilla. Lopulta uusi kirkkojärjestys sai muodon ”kirkkolaki ja järjestys”, myöhemmin vain ”kirkkolaki”. Kirkkolain muuttaminen tuli säädystä riippuvaksi. Vuoden 1686 kirkkolain asemaa yleisenä lakina hämärsi kuitenkin se, että sitä muutettiin usein hallitsijan yksistään antamalla asetuksen luonteisilla säännöksillä.²

Vuoden 1686 kirkkolaki oli valtion laki, joka säänteli valtion uskontointia ja sitoi kaikki kansalaiset luterilaiseen tunnustukseen. Se keskitti lähes kaiken vallan kirkossa kuninkaalle ja lopetti siten muodollisesti kirkon itsenäisyyden. Kirkosta tuli valtion laitos, jonka toimintamahdollisuudet riippuivat kuninkaasta. Sellaisenakin kirkko onnistui säilyttämään itsenäisyytensä ja mahdollisuuden vaikuttaa omaan asemaansa ja toimintaansa.³

Kuninkaan vallan siirryttyä säädylle kirkon asema säilyi ennallaan. Papiston erityisasema vahvistui sen saatua hallitsijalta erioikeudet (1647, 1650, 1675). Niiden oli määrä muiden privilegien tavoin turvata vain asianomaisen säädyn etuja, mutta käytännössä niihin kytkettiin säännöksiä myös kirkon taloudellisista ja muista oikeuksista. Vuoden 1723 papiston erioikeudet annettiin valtiopäivien säätypäätösten nojalla. Kirkon ja papiston asema sekä taloudelliset ja muut etuudet saivat tuolloin perustuslain luontoisen turvan.⁴

Ruotsin varmistettua Itämeren herruuden kirkollista hallintoa keskitettiin entisestään. Piispojen asema vahvistui, kun tuomiokapitulit ja seurakunnat syrjäytettiin kirkon hallinnosta. Myös paikalliset hallinto- ja kirkkopitäjät pyrittiin yhtenäistämään alueellisesti. Rovastikuntalaitos pysyi ennallaan.⁵

Aluehallinto, pitäjän itsehallinto ja verotus. Suomessa oli 1600-luvun alussa noin 300 000–400 000 asukasta. Maa jakautui alueellisesti yhdeksään maakuntaan linnaläänijaotuksen mukaisesti. Linnalääni jakautui puolestaan voutikuntiin, joiden rajoja noudattelivat myös kihlakunnat ja rovastikunnat.

² Kjöllnerström 1955, 20–21; Heilimo 1958, 26; Pirinen 1967, 72–73; Laasonen 1991, 198–199.

³ Kjöllnerström 1955, 25–30; Pirinen 1967, 72–73, 75; Laasonen 1991, 198–200, Leino 2002, 118–146.

⁴ Kjöllnerström 1955, 15, 21; Pirinen 1967, 71–73; *Kirkon ja valtion taloudelliset suhteet* 1997, 3–4.

⁵ Parvio 1959, 78; *Kansanaho* 1978, 15; Ojanen 1990 a, 36; Laasonen 1991, 23.

Hallinto- ja verotusasioissa näitä nimityksiä käytettiin rinnakkain, joten voudit tekivät tilinsä vouti-, kihla- tai rovastikunnittain. Alueet erkanivat toisistaan vasta, kun verotuksen takia oli perustettava lisää voutikuntia.

Paikallishallinnon keskeiseksi elimeksi kehittyivät käräjät, joiden tehtävät olivat alkuaan vain oikeudenhoidollisia, mutta laajentuivat myöhemmin myös pitäjien vero-, elinkeino-, talous- ja ”kunnalliseen” hallintoon. Alkuaan verotusta varten luodun hallintopitäjän keskeisin henkilö, nimismies osallistui voudin käskyläisenä myös veronkantoon ottamalla vastaan verot alaisiltaan neljännesmiehiltä ja tilittämällä ne voudille. Talonpojat toimittivat veronsa neljännesmiehille, jotka organisoivat parselien kuljetukset kruunun veroaittaan. Uusien veropitäjien syntyessä entisten suurpitäjien aikainen neljänneskuntajako menetti merkityksensä.⁶

Pitäjän itsehallintosäädökset olivat Ruotsin vallan aikana ylimalkaisia. Sellaisia olivat myös vuosien 1650 ja 1723 pappisprivilegien ”itsehallintopykälät”, joiden mukaan hallintoelimenä oli joko laajempi pitäjänkokous tai suppeampi kuudennusmies- tai kirkkoneuvosto. Pitäjänkokous ja kihlakunnankäräjät käsitelivät aluksi samantapaisia asioita, mutta vähitellen pitäjänkokous kehittyi lähinnä kirkollisia asioita ja varsinkin seurakunnan taloutta käsitteleväksi elimeksi. Käräjillä käsiteltiin lähinnä hallintoa, veronkantoa ja oikeudenhoitoa koskevia asioita, joista hallinnolliset tehtävät siirtyivät vähitellen pitäjänkokoukselle.⁷

Hiippakunta-, rovastikunta- ja seurakuntahallinto. Rajan siirrettyä Stolbovan rauhassa 1617 idemmäksi Viipurin hiippakuntakin jatkoi toimintaansa täydellisenä vuodesta 1618. Uudenkaupungin rauhan jälkeen konsistori siirrettiin (1723) Viipurista Porvooseen. Sen sijaan suunnitelmat Turun hiippakunnan pirstomisesta (1637) sijoittamalla superintendentit Pohjanmaalle, Hämeeseen ja Lansipohjaan kariutuivat. 1700-luvun alussa Suomessa olivat siten toiminnassa Turun ja Porvoon hiippakunnat.

Yhtenäisen kirkkolain puuttuessa piispat laativat hiippakunnilleen statutteja, joihin oli yleensä tiivistetty vuoden 1571 kirkkojärjestyksen tär-

⁶ Luukko 1945, 192, 306–307, 318–319; Blomstedt 1960, 57–62, 79–82; Keränen 1968, 33–34, 305; Pulma 1994, 21; A-M. Viikuna 1998, 58–59, 61.

⁷ Huttunen 1956, 73–76, 84.

keimmät kohdat. Suomessa muiden muassa piispat Isak Rothovius ja Johannes Gezelius vanhempi laativat sellaiset (1628, 1666). Niihin sisältyi myös määräyksiä papin palkasta.⁸

Rovastikuntalaitos oli piispojen tärkeä hallintoväline. Rovastikuntaa kutsuttiin myös lääniksi tai kihlakunnaksi, joten perinteinen rovasti- ja maarovasti-nimitys vaihtui lääninrovastiksi. Etenkin piispa Rothovius oivalsi rovastien käyttökelpoisuuden ”tyorukkasinaan” ja antoi heille lisää oikeudellista valtaa sekä tarkastusoikeuden seurakunnissa. Piispan esityksestä kuningatar Kristiina myönsi rovasteille palkaksi seurakunnista kerättävän ruistynnyrin eli ’rovastintynnyrin’.⁹

Kirkkopitäjien eli seurakuntien asiat käsiteltiin pitäjän- eli kirkonkokouksessa. Tärkeimpänä asiaryhmänä olivat alkuaan seurakunnan taloudelliset asiat: suuret rakennus- ym. hankkeet, kassojen tilit ja kirkonkassasta annettavat lainat. Papiston privilegit määräisivät pidettäväksi ainakin kaksi pitäjänkokousta vuodessa. Kokouksen kutsui koolle sen puheenjohtaja eli kirkkoherra. Äänivalta kokouksessa oli maanomistajilla manttaaliluvun mukaan. Kaarle XI määräsi (1697) kaikki pitäjän äänivaltaiset saapumaan kokouksiin. Kuninkaallisen resoluution (1759) mukaan ratkaisut oli tehtävä ”yksimielisesti tai äänten enemmistön mukaan”.¹⁰

Kruunu käytti apunaan kirkon talouden valvonnassa ja veronkannossa myös seurakuntien kuudennusmiehiä. Juhana III oli määrännyt (1572), että kruununvoutien oli kymmenysten määräämiseksi laskettava leikattu sato pellolla yhdessä kuudennusmiesten ja pappien kanssa. Kuudennusmiehistä kaavailtiin siten eräänlaisia kruunun alivouteja. Uusi kirkkolainsäädäntö teki heistä kuitenkin pappien apulaisia ja pitäjäläisten luottamusmiehiä, jotka hoitivat kirkonisäntien kanssa asioita pitäjänkokousten väliajoilla. Myöhemmin he hoitivat kirkonisännän kanssa seurakunnan taloutta, valvoivat sen omaisuutta, kantoivat kymmenysveroja, hankkivat rakennustarvikkeita ja johtivat rakennustöitä. Jollakulla kuudennusmiehistä oli yksi kolmesta kirkon raha-

⁸ Grotenfelt 1912, 84–88; Ahti 1956, 5–6; Parvio 1958, 1–2, 9; Pirinen 1969, 13–16.

⁹ Pirinen 1969, 27–28; Ojanen 1990 a, 36.

¹⁰ Stiernman 1728–1733 III, 2134; Ahti 1956, 5–10, 12–14, 20–22; Blomstedt 1960, 76–77; Ojanen 1990 a, 60, 76; Laasonen 1991, 64–65, 152, 312–313; Laine 1995, 143.

kirstun avaimesta; muut avaimet olivat kirkkoherralla ja kirkkoväärtillä.¹¹

Kirkonisäntä eli kirkkoväärti hoiti seurakunnan kiinteistöt, hankki ehtool-lisviinin, vastasi seurakunnan menoista, verojen ja maksujen kannosta, kir-kon tileistä, kirkon ja pappilan kunnosta ja omaisuudesta sekä kirkolla tehtävistä päivätöistä. Rothoviuksen hiippakuntasäännön mukaan kirkko-herran oli yhdessä kirkkoväärtin kanssa myytävä viinijyvät ja ostettava rahoilla ehtoollisviini. Kirkon esimiehen arvostettua tehtävää hoiti taval-lisesti säätyläinen. Esimiehen läsnäolo merkittiin usein erikseen pitäjän-kokouksen pöytäkirjaan.¹²

3.2 Kruunun- ja kirkollisverotuksen uudistaminen

Kruununverouudistusten jatkuminen. Kustaa Vaasa oli luonut maakirja-uudistuksellaan kruununverotukselle pysyvän perustan. Kymmenysverotuk-sen muutos jatkui vielä 1600-luvulla muuttamalla kruunulle otettuja kirkon-kymmenyksiä kruununkymmenyksiksi ja maaveroiksi. Pääveroksi muodos-tui maakirja- eli vuotuisvero, jota kukin tila (talo) maksoi veroyksiköiden perusteella maakirjaan merkityn määrän. Myös vanhat tilapäisverot muuttui-vat maaveron osaksi. Toisena maaveron ytimenä olivat kruunulle peruute-tuista kirkonkymmenyksistä koostuneet kruununkymmenykset, joita kerät-tiin manttaalin mukaan. Esimerkiksi Varsinais-Suomessa maavero oli kol-mannes talon kruununveroista. Raskain verokuorma oli talonpojilla, ja Suo-menkin osuus oli suhteellisesti raskaampi kuin muualla valtakunnassa.

Kruunu kantoi myös suostuntaveroja eli kontribuutioita, joihin valtiopäi-vät suostuivat vain määräajaksi. Niitä maksoivat talonpoikien lisäksi muut-kin säädyt. Monet suostuntaverot muuttuivat vähitellen pysyviksi veroiksi. Maaveroakin alettiin kantaa yhä selvemmin määrättyihin tarkoituksiin kym-menysveron mennessä pääosin ajankohtaisiin tarpeisiin.¹³

¹¹ Ahti 1956, 18–19; Ursin 1961, 81–87; Ojanen 1973, 75; Laasonen 1991, 64–65, 152–154, 313; Ojanen 1998, 42, 60.

¹² Grotenfelt 1912, 88; Halila 1954, 553; Ahti 1956, 17–18; Kuusanmäki 1956, 432, 439–442; Matinolli 1970, 146–158; Ojanen 1973, 75; Ojanen 1990 a, 61, 76.

¹³ Jokipii 1956, 165; Blomstedt 1960, 88–89; Halila 1964, 409–410; Saloheimo 1990, 44–45; Pyllkkänen 1996, 53–54; Kujala 2001, 43; ks. Grotenfelt 1912, 16–22, 56–64, 74–76.

Koska valtiontaloutta ei saatu yrityksistä huolimatta vakaantumaan, talonpojat, ”veronalainen rahvas”, painostettiin valtiopäivillä hyväksymään uusi vero toisensa jälkeen. Kun näillä suostuntaveroilla oli yleensä taipumus jäädä pysyviksi, niistä kasvoi aina uusi kerrostuma vanhan maaveron päälle. Agraarisen maan kansantalous oli vielä luontoistaloutta, joten uudetkin verot maksettiin entiseen tapaan luonnossa, vaikka valtion suurvalta-asema ja valtiontalouden hoito edellyttivät jo rahataloutta ja -veroja.¹⁴

Myös paikallishallinnon tarpeisiin suoritettiin veroja, muun muassa nimismiehen ja pitäjänkirjurin kapat. Lisäksi tulivat seurakunnalliset velvoitteet papinmaksuineen ja muine rasituksineen. Useimmat uudet verot kannettiin manttaaliperusteen mukaan. Verot koottiin pääasiassa vanhaan tapaan neljänneskunnittain ja toimitettiin voudille kymmenysaittaan. Kirkolliset, oikeudelliset ja ylimääräiset verot kannettiin erikseen. Alamaisilla oli myös kyyditys- ja kestitysvelvollisuus.¹⁵

Koska papinkymmenykset ymmärrettiin kirkkoreduktion jälkeen kruunukymmenyksen luonteisiksi, kirkko joutui puolustamaan niiden uskonnollista luonnetta. Tämä aiheutti ajoittain ristiriitaa ja jännitystä kruunun ja kirkon välille, vaikka kirkko auttoi kruunua perimään sille kuuluvat kymmenykset. Papinkymmenyksille suotu privilegisuoja esti taas aatelia pitämästä niitä kruunukymmenysten kaltaisena maallisena verona, mikä olisi vapauttanut sen niiden maksamisesta. Vuosien 1638, 1671 ja 1681 asetuksilla säädeltiin sekä kruunun- että pappiskymmenyksiä. Asetukset olivat askeleita kohti papinkymmenysten sekularisointia.¹⁶

Voutisääntö 1602: veronkantouudistus ja vanhojen kirkollisverojen lakkauttaminen. Papiston palkkauksen – ja siis kirkollisverotuksen – järjestämistä vaikeutti sitä ohjaavan yleisen asetuksen puuttuminen. Kirkko-kaaren määräämiä kymmenyksiä ei maksettu enää kovin halukkaasti.

Kaarle-herttua uudisti veronkantojärjestelmän Porissa 9.2.1602 antamallaan voutisäännöllä. Sitä voi pitää koko 1600-luvun alkupuolen valtiontalouden ohjenuorana. Ohjeet ilmensivät osaltaan Kaarlen yhtenäistämispyrki-

¹⁴ Halila 1964, 409; Jutikkala & Pirinen 1999, 123–124.

¹⁵ Luukko 1945, 375–576; Jokipii 1956, 165; Blomstedt 1960, 88–89; Virrankoski 1975, 43; Pylkkänen 1996, 53–54; Kujala 2001, 43, 45.

¹⁶ Alsne 1966, 23–24.

myksiä, mutta niihin sisältyi myös kaksi valtakunnallisesta käytännöstä poikkeavaa seikkaa: määräys kirkollisten kymmenysten järjestämisestä Suomessa ja määräys laamanninrahoista. Voutisäännössä todettiin kymmenyksiä suoritettavan oikein muualla valtakunnassa, mutta Suomessa ei tiedetty niistä mitään; täällä tiedettiin vain se, mitä papit olivat ”mielivaltaisesti” kantaneet ”papinmaksuna” (*preste renthe*). Tämä käytäntö oli ehdottomasti lopetettava. Paikalliseen yhdenmukaisuuteen tähdännyt voutisääntö koski siten vain Suomea. Tarkoitus oli myös estää vouteja hyötymästä kruunun tuloilla.¹⁷

Voudinohjeissa todetaan muun muassa:

Vaikka Jumala itse on määrännyt ja käskennyt kymmenykset maksettaviksi, ja tästä pidetään kaikkialla muualla valtakunnassa huoli, ei täällä maankolkassa ole kuitenkaan kaikitenkaan mistään kymmenyksistä mitään varmaa tiedetty, paitsi mitä papit ovat oman mielivaltansa ja tahtonsa mukaan talonpojilta kantaneet, joka ei kylläkään ole vähän, mutta mitä ei kuitenkaan ole kutsuttu kymmenyksiksi, vaan papinveroksi. Niin on nyt tästä lähtien, niin aatelin kuin kruunun talonpoikien, niin ratsumiesten, nihtien kuin laivamiestenkin, maksettava kirkonaittoihin joka kylvetystä tynnyristä niin kaskimaalta kuin pelloltakin 9 kappaa, ja tästä pitääköön pappi – kuten Ruotsissa tapahtuu – kolmanneksen ja kruunu kaksi kolmannesta. Mutta mitä aatelin säterikartanoihin tulee ja karjakymmenysten maksuun eri pitäjissä, siitä sopikoon pappi niin pian kuin mahdollista aatelin ja muiden pitäjäläisten kanssa.¹⁸

Kaarle-herttua lakkautti voutisäännöllään vanhan, satoon perustuvan kymmenysten arviointijärjestelmän ja määräsi suorittamaan vuosittaiset kymmenykset kylvöalan mukaan. Tämä muutti pappien palkkauksen perinpohjin: todetusta tai kymmenysluetteloon vuosittain merkitystä, peltoon tai kaskeen kylvetystä tynnyrin kylvöstä oli suoritettava veroa yhdeksän kappaa. Siitä vähennettiin ensin ehtoollisviinin ostoon tarkoitettu ’viinivilja’, jonka määrä oli kiintiöity muuttumattomaksi. Lopuista viljakymmenyksistä pappisto sai teoriassa kolmanneksen ja kruunu kaksi kolmasosaa, käytännössä puolet ja puolet. Käskynhaltijoiden ja voutien oli järjestettävä kirkkoille kir-

¹⁷ *Stiernman* 1728–1733 I, 512–522; *Waaränen* 1863, 255–268; *Lehtinen* 1961, 158–159, 168.

¹⁸ *Stiernman* 1728–1733 I, 514–515; *Waaränen* 1863 I, 255; *Cederlöf* 1934, 243–244; *Blomstedt* 1960, 357; *Lehtinen* 1961, 159. – *Stiernman* kirjaa epätarkasti Kaarle-herttuan voutisäännön ”valtiopäiväpäätökseksi”. Kaarle oli kyllä pitänyt vähän aikaisemmin Turussa aateliskokouksen ja keskustellut talonpoikien kanssa ennen säännön antamista. *Stiernman* 1728–1733 I, 512; *Lehtinen* 1961, 158, 160.

konaitat kymmenysviljaa varten ja määrättävä kuudennusmiehet kantamaan pappien kanssa näiden viljakymmenykset, että papit saisivat oikein tertiaalinsa ja kantotulos olisi parempi. Käytännössä veroa kannettiin vain kuusi kappa tynnyriltä vuoteen 1638 saakka.

Karjakymmenyksistä Kaarle ei halunnut määrätä, vaan kehotti pappeja sopimaan niistä pitäjäläisten kanssa. Myös aatelin ja pappien oli sovittava erikseen säterien maksettavista kymmenyksistä. Kaarle pyrki näin juurruttamaan ruotsalaisen tavan Suomeenkin. Taustana oli hänen jo vuonna 1600 suorittamansa tutkimus Suomen verotuksesta. Kaarle ei ollut kuitenkaan ilmeisesti perillä siitä, että täällä papinmaksut oli nimenomaan sopeutettu viljelys- ja elinkeinoihin. Halutessaan muuttaa täällä vaatimuksiaan vastaimattomia verotusoloja hän asetti kyllä Suomen yhtenäisyyden valtakunnallisen yhtenäisyyden edelle, sillä maanlain kirkkokaaren mukaan viljakymmenykset oli erotettava jo pellolla sadosta. Kaarlen määräys kylvömäärään sidotusta taksasta rikkoi myös Linköpingin valtiopäivien (1600) päätöstä kymmenysten maksamisesta vuodentulon mukaan.¹⁹

Kaarlen uudistuksen päämotiivi oli veronkannon muuttaminen sotaoloihin sopivaksi ja verotavaroiden vaihtaminen joustavasti toimitettaviksi. Verotusta oli myös määrä yksinkertaistaa luomalla veronkannon rungoksi uusi parselyhdistelmä sekä vaihtamalla karja ja monet pienet tavaraerät rahana tai vahvistettuina verotavaroina suoritettaviksi. Poikkeukset yhteisestä verorungosta rajoitettiin vähimpään mahdolliseen. Pääveroista poistettiin siten muun muassa pavut, humala, leipä, kynttilät, kanat, munat ja oljet. Suuri osa veropuista ja -heinästä sekä päivätöistä vaihdettiin rahana suoritettavaksi. Verotavaroita samansuuruisiksi tasoittamalla yhdenmukaistettiin verotusoloja.

Uudistus miellytti talonpoikia, koska verotuksesta annettiin täsmälliset ohjeet ja väärinkäytöksiin syyllistyviä vouteja uhattiin rangaista. Talonpoikien silmissä Kaarle IX oli ”hyvä kuningas” ajaessaan korostetun yleisvaltakunnallista suunnitelmaansa. Kansan verotaakka kasvoi kuitenkin ennennäkemättömäksi muun muassa 1600-luvun alun ankarien katovuosien ja Puolan selkkausten takia.²⁰

¹⁹ Waaranen 1863, 197, 258; Melander 1887, 176, 190; Cederlöf 1934, 243–246; Blomstedt 1960, 354, 357–358; Lehtinen 1961, 159–160; Jutikkala 1967, 215; Pirinen 1982, 571.

²⁰ Luukko 1945, 31–32; Renvall 1949, 116; Matinolli 1964, 84–87; Blomstedt 1982, 323.

Kaarlen asetus koski vain Kustaa Vaasan kruunulle pidättämää kymmenysosuutta eli isoja kymmenyksiä sekä siihen liitettyä ruokalisää ja lehmäverovoita, jotka tällä asetuksella järjestettiin varsinaisiksi kymmenyksiksi. Oleellista oli myös parselien suorittaminen Ruotsin tapaan. Samalla määrättiin koko valtakunnassa käytettävät neljä tilavuusmittaa: tynnyri (31 kappa), panni (15 1/2 kappa), puoli pannia (7 3/4 kappa) ja kappa (1 3/4 kannua = 4,58 litraa).²¹

Veronkantouudistukseen asetetut odotukset osoittautuivat pian liian optimistisiksi. Talonpojat valittivat heti, etteivät he kyenneet maksamaan kymmenyksiään kahden perättäisen katovuoden takia. Kymmenys alennettiinkin (1602) tilapäisesti kolmeen kappaan, että kymmenyksen suhteen ”olisi silti järjestys ja se suoritettaisiin oikein. Ja elleivät he sitäkään tahdo suorittaa, meneteltäköön kymmenyksen suhteen, kuten tällä puolen tapahtuu, sillä siellä aiemmin vallinnutta järjestystä emme suinkaan halua pitää voimassa”. Koska paluuta vanhaan ei ollut, voutisääntö vaikutti ratkaisevasti veronmaksutapaan Suomessa. Määräys teki siten periaatteessa lopun keskiajalta periytyneistä kirkollisista veroista. Vanhoihin perinteisiin pohjautuneet ja kirkkoreduktion leimaamat erinimiset ja -määräiset veroperusteet sekä veroyksiköt ja -parselit saivat väistyä yhtenäisen valtakunnallisen verotus- ja palkkausjärjestelmän tieltä.²²

Uutta veronkantojärjestelmää ei kuitenkaan noudatettu Suomessa yhtenäisesti. Osa maksoi kymmenyksensä vanhojen, osa uusien määräysten ja osa halunsa ja kykynsä mukaan. Kymmenysten kantamista varten alettiin laatia vuotuisia kylvöluetteloita, ja 1600-luvun mittaan tulivat voimaan pysyvät kymmenystenpanot, jolloin kullekin talolle merkittiin veroluetteloon kiinteä kahdeksan kapan kylvömäärä tynnyriltä. Käytännössä vero oli aluksi vain kuusi kappa tynnyriltä. Hämäläiset maksoivat kuitenkin ohjeiden mukaiset kahdeksan kappa.²³

Uudistuksen myötä kymmenyksiä vastannut ’papinvero’, jolla nimellä kruunulle peruutetut verot oli vuodesta 1557 lähtien merkitty voutien tilikirjoihin, muuttui papin palkkaukseen meneväksi tertiaaliksi ja viinijyviksi. Käytännössä papin palkka jäi voutiohjeissa mainittua pienemmäksi, sillä

²¹ von Bonsdorff 1833, 444, 446–447; Blomstedt 1960, 357–359.

²² Waaranen 1863, 345; Cederlöf 1934, 244–245; Lehtinen 1961, 160–162.

²³ Cederlöf 1934, 244–246; Jutikkala 1967, 215; Viikki 1973, 521.

papit saivat kirkonaittoihin kerätyistä kymmenyksistä vain vajaan kolmanneksen. Papit vaativat usein myös voutiohjeen kumoamia pikkukymmenyksiä 'metsään' eli ulkopeltoihin ja kaskiin kylvetystä vehnästä, kaurasta, herneistä, pellavasta, hampusta, humalasta, nauriista ja kaalista. Joissakin pitäjissä kieltäydyttiin näistä laittomista, "ylimääräisistä" maksuista, mutta monin paikoin niitä maksettiin pitkään.²⁴

Verouudistuksen vastustusta. Voutisäännön määräyksistä luovuttiin Pohjanmaalla Kaarlen tutustuttua maakunnan oloihin. Siellä noudatettiin siten veronkantouudistuksen jälkeenkin yleisen maanlain säännöstä, jonka mukaan talonpoikien oli vuosittain luovutettava viljasadostaan veroksi yksi kymmenesosa, josta kirkkoherra sai kolmanneksen ja kruunu loput. Kymmenysten maksun tarkka valvonta oli hankalaa jo peltoviljelmillä, saati sitten hajanaisilla kaskimailla. Siksi kymmenysveron tuottokin vaihteli vuosittain tasaisista sadoista huolimatta. Myös vanha jousiluku säilyi kirkollisena veroperusteena vielä 1700-luvulla, vaikka sen alkuperäinen käyttöympäristö oli ollut keskiajan ja 1500-luvun kruununverotus. Jousilukua pidettiin tasapuolisena kantoperusteena verorasituksen jakautuessa täysi-ikäisten miesten lukumäärän mukaan.²⁵

Kaarle-herttuan verouudistusta vastustaneet Savon talonpojat saivat lykättyksi sitä. Lopulta määrättiin, että veroa oli toistaiseksi maksettava kolme panna (1 1/2 tynnyriä = noin 213 ltr) kokoverolta. Säännöstä tuli lopulta pysyvä Savossa ja Karjalassa. Örebron valtiopäivien aikana 1606 Savon talonpoikien edusmiehet yrittivät vielä saada helpotusta veroonsa vedoten peltojensa heikkouteen Viipurin läänin hyviin ja suuriin peltoihin verrattuna. Kuningas hylkäsi valituksen viitaten savolaisten hyviin metsiin, kalavesiin ja runsaisiin kaskiin. Kymmenyksiä tuli siten maksaa yhdeksän kappaa veromarkalta. Savossa vanhan järjestelmän mukainen papinvero maksettiin vielä tilivuonna 1605. Siihen päättyivät myös erilliset papinveron kantoluetelot kruunun tileissä, sillä uudet kymmenykset voitiin periä suoraan maakir-

²⁴ Renvall 1949, 116; Blomstedt 1960, 357–358; Blomstedt 1982, 323, 34, 356, 360; Pirinen 1982, 571; Nallinmaa-Luoto 1983, 581; Nallinmaa-Luoto 1990, 209.

²⁵ Luukko 1945, 384; Lehtinen 1961, 162; Vahtola 1980, 57; Keränen 1986, 297–299.

jasta näkyvän veromarkkaluvun perusteella. Nämä ”sopimuskymmenykset” tarkoittivat yhdistettyä kruunun- ja kirkonveroa, jollainen entinen papinverokin oli ollut Kustaa Vaasan peruutuksen jälkeen.

Savon papit menettivät uuteen järjestelmään siirryttäessä osan tuloistaan, sillä saatuaan aiemmin puolet papinverosta he saivat siitä nyt vain kolmanneksen. Uudet maksuperusteet ja tehostunut veronkantokaan eivät korvanneet heidän menetyksiään. Siksi he alkoivat vaatia itselleen myös karjakymmenyksiä, joita heille ei maksettu kuten muualla Suomessa. Talonpojat suostuivatkin (1607) maksamaan vuosittain kaksi kinkkua tai niiden arvon verolta, mutta eivät karjakymmenyksiä. Papit halusivat myös toimitusmaksuja ja muita saatavia, jotka he saivat pitää kokonaan. Käskynhaltijan Suur-Savon voudille antaman (1609) ohjeen mukaan kymmenykset oli kannettava myös autioviljasta, josta papeille kuului tertiaali. Nuijasodan jälkeen papit valittivat usein, että varsinkaan sotilaat, kirjurit ja eräät muut kruununpalvelijat eivät maksaneet papinmaksujaan. Käskynhaltija Arvid Stålbarm uhkasi kovalla 40 markan sakolla papinmaksunsa laiminlyöviä.²⁶

Verotavaraudistus 1603. Verot kannettiin 1600-luvun alkupuolella entiseen tapaan joko niinä parseleina, joina verot oli laskettu, tai niiden arvoa vastaavina muina tavaroina. Veron maksaminen muuna tavarana olikin pikemmin sääntö kuin poikkeus. Kymmenysvilja maksettiin vanhaan tapaan jyvänä.²⁷

Veronkantuudistuksen 1602 yhteydessä toteutettiin vuonna 1603 myös verotavaraudistus, yksi Kaarle IX:n merkittävimmistä hallinnollisista uudistuksista. Jo pyrkimys vähentää huomattavasti veronkantajien määrää edellytti parselivalikoiman yksinkertaistamista. Uudistuksen vaikutus näkyi ensimmäisen kerran jo vuoden 1604 tileissä suurena tavaravalikoiman supistumisena. Kaarlen uudistus muutti ja yksinkertaisti verotusta enemmän kuin hänen isänsä Kustaa Vaasan verouudistukset.

Kun keskiaikaisia parseleita korvattiin tärkeämmillä maataloustuotteilla tai rahalla, kruunun haluamat parselit vähenivät 26:een ja yksittäisen talonpojan maksettavaksi jäi keskimäärin 7–12 parselia. Vuotuinen vero, kymmenykset ja apuveroista maaretken vero kannettiin uudistuksen jälkeen

²⁶ Pirinen 1982, 571–574.

²⁷ Keränen 1986, 303–304.

enimmäkseen luonnontuotteista. Parselit voitiin yleisesti vaihtaa toisiin käyvän hintatason mukaan. Pietari Brahe oli ehdottanut (1638) luontoisverojen supistamista neljään parseliin: viljaan, voihin, kalaan ja terva. Ehdotus ei toteutunut valtakunnallisesti, mutta Brahe toteutti sitä hallitsemillaan alueilla. Uudistus lopetti myös viimeiset neljänneskunnilta ja muilta alueellisilta veroyksiköiltä kannetut kollektiiviverot.

Verotus yhdenmukaistui maakuntien sisällä, mutta niiden keskinäiset erot säilyivät. Esimerkiksi Pohjanmaalla vero maksettiin enimmäkseen rahana sekä Turun ja Viipurin linnaläänissä leipäviljana. Monissa maakunnissa jäivät voimaan myös keskiaikaiset veronimitykset. Uudistuksen yhteydessä hävisi myös verokuntamiehen toimi ja neljännesmiehenvero. Kaarlen kuudennussääntö tehosti kymmenysverotuksen valvontaa ja määräsi kirkonisännät seurakuntien taloudenhoitajiksi.²⁸

Myös päivätyövelvollisuus yhtenäistyi, kun vero määrättiin suoritettavaksi kaikissa maakunnissa todellisina työpäivinä. Käytännön tarpeista riippui, suoritettiinko vero rahana vai töinä. Monissa maakunnissa vaadittiin kuusi päivätyötä manttaalia kohden. Pitkien työmatkojen Savossa päivätyöt vähenivät yhteen työpäivään veromarkalta. Pohjanmaalla maaveroyksikkönä oli maantarkastuksen 1608 tuottama manttaali, jolta päivätyömäärä oli kuusi. Hämeessä päivätyöt tehtiin edelleen jousittain. Talonpojilta vaadittiin myös kuljetuksia ja kyydityksiä.²⁹

Kiinteä viljapalkka kirkkoherroille 1604. Kirkkoreduktiosta lähtien oli kirkkoherroille kruunulta tulevana palkkana ollut tertiaal eli kolmannesjyvät. Palkkaus pysyi siis jokseenkin ennallaan. Linköpingin valtiopäivillä 1600 oli päätetty, että Ruotsin lain kirkkokaaren mukaan kymmenykset oli suoritettava jokaisesta pellon tai kasken satokuhilaasta ja -lyhteestä. Kirkkoherra sai niistä täyden kolmanneksen. Hän sai viedä kymmenestä kuhilaasta ja lyhteestä kolme omaan kymmenyslatoonsa ja puida siellä, minkä jälkeen hänen oli ilmoitettava valaehtoisesti osuutensa määrä. Talonpojat puivat kymmenysviljasta loput kaksi kolmannesta ja veivät jyvät kirkonaittaan. Kymmenykset oli suoritettava oikein, että kukin olisi saanut niistä täyden osansa.

²⁸ Renvall 1949, 116; Jokipii 1956, 165, 168–172; Jutikkala 1967, 214; Seppälä 1999, 49.

²⁹ Seppälä 2000, 104.

Norrköpingin valtiopäivien 1604 päätöksen mukaan kirkkoherroille oli maksettava kiinteä viljapalkka. Sitä varten pitäjille määrättiin maksukiintiöt. Kiintiöitä ei kuitenkaan noudatettu sellaisenaan, vaan useille pitäjille myönnettiin niihin poikkeuksia. Myös hovimiesten, sotilaiden ja aatelistolollisten oli suoritettava kymmenykset kaskien ja peltojen kasvusta. Kaikkien oli maksettava osuutensa rangaistuksen uhalla.³⁰

Uudistuksen jälkeen esimerkiksi Pien-Savossa, missä kymmenykset oli maksettu kunakin vuonna lautamiesten arvioimien kiltti-, leipävakka-, jousi-, lehmä- ja sikalukujen mukaan, viljakymmenykset kannettiin kruununverojen tapaan veromarkkaluvun perusteella. Vanhojen koko- ja puolikilttien poistuessa käytöstä isoina kymmenyksinä perittiin yhdeksän kappa ruista tai ohraa ja pikkukymmenyksinä kappa kauraa sekä kaksi kappa papuja tai herneitä veromarkalta. Muun muassa Säämingissä vanhat kirkollisen verotuksen yksiköt näkyivät viimeisen kerran vuoden 1695 papinveroluettelossa.³¹

Valtiontalouden järjestelyissä kirkkoherran viljana saama palkka alennettiin (1605) kolmeksi puntalästiksi (ä 48 tynnyriä). Palkan kantoivat kirkkoherrat itse, jolloin he pääsivät alituisista riidoista voutien kanssa. Uudistuksen aiheuttamien uusien harmien takia Kaarle IX määräsi (1609), että voutien oli jälleen koottava pappienkin palkka kymmenysten kannon yhteydessä.³²

Siirtyminen manttaaliverotukseen ja kiinteä viljapalkka Pohjanmaan papeille 1608. Verotavaraudistus toteutui Suomessa vuoteen 1608 mennessä, jolloin sen sekä verotuottojen vähäisyyden ja talonpoikien kovan verorasituksen takia siirryttiin manttaaliverotukseen. Verotuksen kohdistuessa siten pääasiassa maaomaisuuteen kullekin talolle määrättiin sen arvioidun tuoton ilmaiseva veroluku eli manttaali. Talot arvioitiin kokomanttaalin sekä 1/2, 1/3, 1/4 tai 3/4 manttaalin suuruisiksi. Taloja jaettaessa manttaaliluvut vastaavasti pienenivät. Koukun, jousen, savun ja neljänneskunnan perusteella maakirjaan merkittyä vuotuista veroa suoritettiin pääasiassa

³⁰ *Stiernman* 1728–1733 I, 511–512; *Wilskman* 1781–1782 I, 171; *Tengström* 1820–1822 I, 152–154; *Ekman* 1862, 120.

³¹ *P. Lappalainen* 1971, 463, 465–466.

³² *Kopisto & Paloposki* 1967, 233.

luontoisparseleina, joiden määrä ja laatu vaihtelivat hallintopitäjittäin.

Uudistuksen jälkeen esimerkiksi Hämeen maakirjoista hävisi koukkunimitys ja veroa maksettiin verolta, jolloin entistä koukkua nimitettiin veroksi ja sen kahdestoistaosia äyreiksi. Talojen veroyksiköt vakiintuivat uusien perusteiden mukaisiksi. Tilojen koon muuttuminen ei enää järkyttänyt veroyksiköitä, sillä taloa halottaessa äyrlukukin tasattiin osien kesken ja taloja yhdistettäessä äyrluvut laskettiin vastaavasti yhteen. Taloa tarkoittaneet savuluvut muuttuivat jaollisiksi veromanttaaleiksi ja pian kameraaliseksi tilaluvuksi. Sisämaan metsästäjänveron yksiköstä jousesta tuli rannikko-seutujen nokkaa vastaava veroyksikkö. Palvelusväki ja tilattomat oli vapautettu varsinaisista veroista lukuun ottamatta jokaisen työkykyisen 15 vuotta täyttäneen maksamaa henkirahaa. Kruununveroon sisältyi edelleenkin muutamia päivätöitä.

Verotavaraudistuksen jälkeen vuotuinen vero ja kruununkymmenykset pysyivät vähäisin muutoksin muuttumattomina 1700-luvun loppuun saakka. Koska kruunu ei saavuttanut uudistuksella tavoittelevansa parannusta rahaveron tuottoon, se paikkasi vajetta muun muassa erilaisilla raha-apuveroilla (esim. ketunnahka-, kuukausi-, kyytimatka- ja pariskuntavero). Kustaa II Aadolfin aikana ylimääräiset verot ja tullit pyrittiin ulottamaan kaikkiin alamaisiin, joten alustalaisetkin joutuivat maksamaan kylvörahoja ja aateli pikkutullia. Suostuntaverot rasittivat kaikkia säätyjä.³³

Talous- ja liike-elämän vilkastumisen lisätessä suuresti rahankäyttöä 1600-luvulla parselit sai suorittaa myös rahana. Myös useimmat manttaalin mukaan suoritettavat uudet verot muuttuivat pysyviksi rahaveroiksi kruunun tarvitessa menoihinsa nimenomaan rahaa.³⁴

Pohjanmaan papeilla oli ollut vanhastaan erilaiset oikeudet kuin muualla Suomessa. Pappispalkka vaihteli kylvöalan ja vuodentulon mukaan, joten katovuodet koettelivat aina niin talonpoikia kuin kirkkoherrojakin. Satoheilahtelujen eliminoinemiseksi kirkkoherroille toivottiin kiinteää viljapalkkaa. Hallitus määräsi (1608) kruunun tuloja lisätäkseen ja palkkausta tasapuolistakseen Pohjanmaan kirkkoherrojen yhtenäiseksi viljapalkaksi 70 tynny-

³³ Jokipii 1956, 167–168; Jutikkala 1967, 211, 214–215; Rasila 1993, 54; Seppälä 1999, 49, 56.

³⁴ Kuusi 1935, 403; Kojonen 1963, 488; Viikki 1973, 523.

riä vuodessa. Määräystä ei yleensä noudatettu suurimpien seurakuntien kirkkoherrojen ollessa siihen tyytymättömiä.³⁵

Kruunu piispojen palkkaajaksi 1616 ja kirkkoherrat veroluetteloiden laatijoiksi 1623. Kun kruunu oli peruuttanut kirkkoreduktiossa itselleen piispanistuinten sekä tuomiokapitulien verotulot ja omaisuuden, se saattoi periaatteessa määrätä hiippakuntahallituksen muodosta ja kustannuksista. Käytännössä tuomiokapitulilaitos siirtyi kruunun ylläpidettäväksi. Suomen osalta siitä oli annettu määräykset Kaarle-herttuan ja valtaneuvoston päätöksellä (1595). Määräyksiä täydensi Kustaa II Aadolfin koko valtakuntaa varten vuonna 1616 antama asetus, jonka mukaan valtiovallan oli kirkkoreduktiossa tapahtuneen johdosta huolehdittava piispan ja tuomiokapitulin kustannuksista. Valtiolle tästä aiheutunut taloudellinen rasitus oli Suomen osalta vähäinen, koska hiippakuntia oli vain kaksi ja piispoilla oli omat palkkapitäjänsä.³⁶

Käskykirjeellä karjaveron kantamisesta (1623) kirkkoherrat määrättiin veroluetteloiden laatijoiksi. Perusteluna oli se, että papit tunsivat parhaiten pitäjäläistensä varallisuuden ja virkansakin puolesta he olivat aina opettaneet kansaa rehellisyyteen. Valistuneina miehinä heidän edellytettiin myös ymmärtävän kruunun rahantarpeen sen sotiessa katolilaisia vastaan. Veroluetteloiden lisäksi pappien oli laadittava myös väestöluettelot.³⁷

Valituksia papinmaksuista. Koska papinmaksuja ei ollut yleensä tarkoin määriteltä, ne synnyttivät jatkuvia tulkintoja ja riitoja 1600-luvulla. Papit valittivat, etteivät he saaneet kaikkea päätösten ja asetusten mukaan heille kuuluvaa tuloa. Turun ja Viipurin hiippakunnan talonpojat taas valittivat papiston tunnottomuudesta ja kohtuuttomista vaatimuksista saatavia periesiään. Riitoja aiheutti usein myös sopimusten epäselvyys ja epätietoisuus kymmenysten laskentatavasta. Niin ikään verojen kantotavasta pitkin kuljetusmatkoineen ja muine rasituksineen valitettiin paljon. Suomen talonpoikien nimissä laaditussa valtiopäiväanomuksessa todettiin, että suurimpana

³⁵ Luukko 1945, 714; Alsne 1966, 23; Pihlaja 1984, 343–344, 349; Laasonen 1991, 120.

³⁶ Kansanaho 1975, 442, 444.

³⁷ M. Juva 1955, 32.

syynä maan kurjaan tilaan ja kansan köyhyyteen oli papisto, joka mielivaltaisesti ja laittomasti oli vaatinut talonpojilta liikaa kymmenyksiä, testamenttilehmiä, pääsiäisrahoja, maksua haudalla veisaamisesta jne.³⁸

Myös sotien ja kadon rasittamat Savon ja Karjalan talonpojat pyysivät vapautusta pappien kohtuuttomista vaatimuksista heidän pannessaan muutenkin huonosti toimeentuleville talonpojille vielä ”taakan kuorman päälle”. Talonpojat ihmettelivät varsinkin pappien voiveroa, joka jo sata vuotta aiemmin oli otettu papistolta kruunulle. Papit olivat myös tyytyneet aiemmin kolmeen viljatynnyriin verotalolta, mutta määrä oli nostettu (1638) neljään tynnyriin verolta. Talonpojat pyysivät vapautusta lisätynnyristä ja toivoivat sovun säilymiseksi pappien tyytyvän kolmesti vuodessa saamiinsa vapaaehtoihin lahjoihin. Valituksissa viitattiin muun muassa Pietari Brahen antamiin (1638) lievempiin määräyksiin. Jo aiemmin kenraalikuvernööri Nils Bielkekin oli valittanut (1624) piispojen ja pappien ottavan liikaa talonpojilta.

Muullakin talonpojat valittivat pappien ylimääräisistä ja laittomista vaatimuksista, muun muassa ruokalisista, voista, kaloista ja oravannahoista. Pahinta epäsopua aiheuttivat kalakymmenykset Ahvenanmaalla. Kaikkiaan papeista tehtiin 1600-luvun puolivälissä enemmän valituksia kuin muista virkamiehistä. Paras sopusuhteinen Pohjanmaalla, missä pappien palkkauksesta ei juuri valitettu. Toisaalta rovastin- ja piispantarkastuksissa muistutettiin myös talonpoikien velvollisuudesta maksaa pappien lailliset saatavat täysimääräisinä.³⁹

Pohjanmaan papit katsoivat, etteivät he tulleet toimeen 70 viljatynnyrillä suuren kestitysvelvollisuutensa takia. Heille ei riittänyt tertiaalikaan, koska maakunnassa saatiin usein huono sato eikä siellä kasvanut vehnää, kauraa, hennettä ja papua. Kustaa II Aadolf otti (1613) valituksen huomioon ja järjesti palkkauksen siten, että kirkkoherrat saivat jälleen tertiaalinsa sekä vuotuiset määrätynnyrit korvauksena kestityksestä ja pienistä tiluksista. Kirkkoherrat eivät tyytyneet tähänkään, vaan vaativat – turhaan – paluuta aikaisempaan palkkaustapaan.

Etelä-Pohjanmaan papit vaativat myös Kustaa Vaasan kruunulle ottaman voikymmenyksen palauttamista. Rahvaan valitettua tästä (1614) Kustaa II

³⁸ *Lindeqvist* 1909, 6, 11; *Lindeqvist* 1910, 22–23; *Lindeqvist* 1926, 168; *Pihlaja* 1984, 344.

³⁹ *Lindeqvist* 1910, 22–25, 30.

Aadolfille hän kielsi pappeja rasittamasta talonpoikia uudella verolla. Vuonna 1626 hänen oli kuitenkin pakko myöntää papeille tämä oikeus. Se merkitsi heille huomattavaa palkanlisää, sillä 1600-luvun alussa pappi sai esimerkiksi Lapväärtin pitäjän vajaasta 1 200 lehmästä voiveroa noin 60 leiviskää. Lisäksi hän sai kalakymmenykset.⁴⁰

3.3 Papiston palkkausjärjestys 1617

Asetuksen antaminen ja sen tausta. Kustaa II Aadolfin aikana hallitus oli merkantilististen periaatteiden mukaisesti vähentänyt parselimäärää ja pyrkinyt lisäämään rahan osuutta veronkannossa. Käytännössä perusveroja maksettiin rahana vain vähän, koska talonpoikien omakin talous oli pääosin luontoistaloutta. Toisaalta kruununkin halusi viljaverot luonnossa voidakseen käyttää ne heti armeijan huoltoon sekä viljavarastojen keräämiseen katovuosien varalle. Suomeenkin alettiin puuhata kruununmakasiineja. Rahassa maksetut perusverot oli maksettava vuotuisen markkinahinnan mukaan.⁴¹

Kruunu puuttui usein papiston palkkauskysymykseen pappien ja rahvaan valitettua papinmaksuista. Kun kansa alkoi Suomessa yhä yleisemmin käsittää lahjaluonteisina pidetyt papinmaksut palkaksi eikä uskonnolliseksi ansioksi, se ei ollut enää kovin halukas maksamaan niitä. Pappispalkkaus sinänsä rakentui pääosin pitäjittäin laadittujen palkkaussopimusten pohjalle. Kirkkoherrojen palkkana olivat yleensä vilja-, voi- ja kalakymmenykset, pääsiäisrahat, toimitusmaksut ja päivätyöt. Kruunu puolestaan oli halunnut maksuihin valtakunnallista yhtenäisyyttä erinäisin ohjein ja määräyksin. Voidakseen säädellä entistä tarkemmin pappispalkkoja ja -maksuja sekä niiden maksuperusteita hallitus pyrki luomaan vanhaan kymmenysjärjestelmään perustuvan yhtenäisen palkkausjärjestelmän. Suurvalta-aseman saavuttanut valtiokin halusi kasvavan rahantarpeensa tyydyttämiseksi lisätä samalla omaa kymmenysosuuttaan.⁴²

Papisto oli tyytymätön sille säädettyyn (1608) kiinteään 70 tynnyrin

⁴⁰ *Tengström* 1820–1822 I, 97–99; *Luukko* 1945, 714–715; *Pihlaja* 1984, 344.

⁴¹ *von Bonsdorff* 1833 I, 891; *I. Salonen* 1967, 394–395.

⁴² *Blomstedt* 1960, 358; *Halila* 1964, 409; *Saloheimo* 1980, 389–390; *Pirinen* 1982, 563, 567, 571–573.

vuotuisen viljapalkkaan ja pyysi siksi kuningasta antamaan asetuksen palkkauksestaan. Kustaa II Aadolfin 24.2.1617 Örebrossa antama papiston palkkausasetus, 'Örebron sääntö' – *Ordningh för Presterskapet om Upbörden, som införas skall i den Nya Kyrko-Ordningen* – pohjautui vuoden 1571 kirkkojärjestykseen ja maanlain kirkkokaareen. Kuten asetuksen otsikko osoittaa, kuningas aikoi sisällyttää sen suunnittelemaansa uuteen kirkkojärjestykseen. Hän halusi poistaa asetuksellaan ”kaiken epäjärjestyksen” Suomesta ja yhdenmukaistaa papiston kymmenykset ja tulot Ruotsissa suoritettavia vastaaviksi. Vaikka asetus oli tarkoitettu valtakunnalliseksi, se säilytti esimerkiksi Viipurin ja Savonlinnan läänien papiston vanhat karjakymmenykset, voiveron ja muut lisämaksut.

Asetus kokosi yhteen ja vahvisti yleensä aikaisemmat määräykset vakiinnuttaen siten kymmenys- ja niiden kantojärjestelmän sekä papiston palkkauksen. Entistä käytäntöä ei siis haluttu muuttaa. Käskynhaltijoiden ja voutien oli valvottava uusien määräysten noudattamista. Kuningas vahvisti vielä reskriptissään 7.9.1617 sen, mitä Kustaa Vaasa ja Juhana III olivat aiemmin määränneet papiston kymmenyksistä. Uuteen palkkauskäytäntöön siirryttiin noin vuodesta 1630 lähtien.⁴³

Asetuksen sisältö. Asetus määritteli papiston palkkauksen kohta kohdalta. Papinsaatavia olivat siten kymmenykset, pääsiäisrahat sekä toimitusmaksut ja muut vähäisemmät tulot. Kymmenyksiä olivat peltokymmenykset (ruis, ohra, vehnä, kaura, herne, pavut, humala, pellava, hamppu, hunaja, kaali ja nauris) sekä voi-, karja-, kala- ja riistakymmenykset.

Kukin tila maksoi viljakymmenyksiä peltojen ja kaskien rukiista ja ohrasta kuusi kappaa tynnyrin kylvöltä. Kirkkoherra sai siitä kolmanneksen lopun mennessä kruunulle. Voikymmenys oli naula lehmältä. Karjakymmenys oli maksettava vuoden aikana syntyneistä vasikoista, varsoista, vuonista, porsaista, karitsoista, kileistä ja hanhista. Ellei vuodessa syntynyt kymmentä kunkin lajin yksilöä, kymmenys maksettiin yleensä vasta määrän täyttyttyä tai rahana. Maksu varsasta ja vasikasta oli kuusi, karitsasta, vuonasta ja kilistä neljä sekä porsaasta ja hanhesta kolme äyriä.

⁴³ *Wilskman* 1781–1782 I, 502–503; *Tengström* 1820–1822 I, 155–158; *Melander* 1887, 175; *Cederlöf* 1934, 255; *Lehtinen* 1961, 163; *Alsne* 1966, 24; *J. W. Ruuth & Halila* 1974, 320–321.

Kalastuskymmenykset oli maksettava kutuaikana kaikista nuotta-apajista. Saaristolaistalollisten tuli maksaa nelikko kalaa veneeltä ja ulkosaaristos-
sa suola- tai kapakalaa viljakymmenyksen sijasta. Metsänriistasta kirkkoher-
ralle kuului kymmenys joko heti luonnossa tai myöhemmin rahana kymme-
nesosa saaliin arvosta. Hän sai myös lavan hirvestä, peurasta, porosta ja
metsävuohesta sekä kymmenyksen hylkeenpyynnistä. Lisäksi papilla oli
oikeus kymmenyksen tapaiseen ruokalisään ”siellä, missä sen antaminen oli
vielä tapana”. Voikymmenys oli maksettava olavinpäivän ja karitsat sekä
kilit laurinpäivän aikaan sekä pellava, hamppu, kaali ja nauriit 14 päivää
ennen mikkelinmessua. Kaikki kymmenykset oli toimitettava pyhäinpäivään
mennessä. Asetuksessa mainittu hunajakymmenys ei ilmeisesti koskenut
Suomea. Ruokalisänä papille oli annettava joulupaisti vanhaan tapaan. Ve-
ropohja ei laajentunut.

Toimitusmaksuna papille oli maksettava vihkimisestä 12 hopeaäyriä sekä
synnyttäneen vaimon kirkottamisesta ja hautauksesta kolme hopeamarkkaa.
Talollisen ja hänen vaimonsa hautauksesta maksu oli entiseen tapaan lehmä.
Köyhiltä maksuja ei peritty. Pääsiäisrahaa ehtoolliselle pääseviltä pojilta,
tyttäriltä, vävyiltä, miniöiltä, rengeiltä ja piioilta oli maksettava yksi äyri
vuodessa. Maata viljelemättömältä ja karjaa omistamattomalta käsityöläisel-
tä ja virkamieheltä maksu oli kaksi hopeamarkkaa sekä maata viljelevältä ja
karjaa pitävältä sama kuin talolliselta eli 12 äyriä.⁴⁴

Kymmenys tarkoitti verolukua, ei nimensä mukaisesti kymmenesosaa
vuodentulosta. Tarkoitus lieene ollut, että kymmenysten vakiinnuttua papit
palvelisivat maksutta seurakuntalaisiaan. Näin ei kuitenkaan käynyt, vaan
papit perivät toimituksistaan edelleenkin luontois- ja rahamaksuja. Aiem-
missa asetuksissa oli jo annettu määräyksiä toimitusmaksujen suuruudesta,
jotka vuoden 1617 asetus lopulta vahvisti.⁴⁵

Asetuksen soveltaminen. Voudit keräsivät viljakymmenykset sekä pikku-
kymmenykset (vehnä, kaura, herneet, pavut) kruunun kymmenysaittaan,
josta he luovuttivat kirkkoherralle hänen tertiaalinsa. Talojen oli tarkoitus

⁴⁴ *Tengström* 1820–1822 I, 32–35; *Ekman* 1863, 129, 135; *Melander* 1887, 175–
176, 179–180, 182–186, 190, 197–198.

⁴⁵ *Melander* 1887, 176, 180, 185–186, 198; *Cederlöf* 1934, 245–246, 260–261;
Lehtinen 1961, 162; *Pirinen* 1962 a, 201; *Saloheimo* 1990, 479.

maksaa pikkukymmenykset vain niistä lajeista, joita ne viljelivät, vaikka käytäntö monesti olikin toinen. Ahvenanmaalla ja Pohjanmaalla pikkukymmenyksiä ei kannettu lainkaan. Siksi Ahvenanmaan papisto sai puolet viljakymmenyksistä, ja Pohjanmaan papit saivat korvausta kruunun viljaosuudesta. Kiinteä viljakymmenys tuli voimaan myös Viipurin ja Savonlinnan lääneissä, ja sitä kannettiin kolme tynnyriä koko verolta tai yhdeksän (myöhemmin 12) kappaa veromarkalta. Kirkkoherra sai tästä kolmanneksen. Humala, pellava, hamppu, kaali ja nauris maksettiin sadon mukaan. Kymmenystä humalasta, pellavasta ja hampusta papit eivät saaneet ainakaan Kustaa II Aadolfin aikana.

Etelä-Pohjanmaan kirkkoherrat olivat saaneet vanhastaan lehmäverovoin-
sa, kunnes Kustaa Vaasa siirsi senkin kruunulle. Varsinais-Suomessa voikymmenyksiä ei maksettu. 'Papinheiniä' Etelä-Pohjanmaalla maksettiin talvikuorma talosta, ellei niitä korvattu rahalla tai tervalla. Osassa Hämettä karjakymmenyksiä ei maksettu lainkaan, ja Itä-Suomessa ne jäivät usein maksamatta.⁴⁶

Varsinkin Pohjois-Pohjanmaan rannikkopitäjissä kirkkoherrojen lohikymmenykset olivat tuottoisia. Ikivanhan tavan mukaan heille annettiin kymmenesosa suoraan jakamattomasta saaliista. Hän saattoi saada myös joka kymmenennen vuorokauden saaliin. Kruunun suuret lohitulot vakiinnutettiin (1618) määrätyiksi vuotuismaksuiksi.⁴⁷

Viljakymmenyksiä suoritettiin 1620-luvulla yleensä kuusi kappaa tynnyrin kylvöltä. Kun papiston oli vaikea saada Suomessa pikkukymmenyksiä, kenraalikuvernööri Nils Bielke vahvisti (1628) papiston oikeuden niihin. Aiemmin talonpojat olivat joutuneet maksamaan pikkukymmenykset muissa viljalajeissa, jos eivät viljelleet vehnää, kauraa, herneitä, papuja jne. Kun piispa Elimaeus valitti kuninkaalle (1622), etteivät papit saaneet Viipurin hiippakunnassa karjakymmenyksiä, kuningas vahvisti pappien oikeuden niihin kuten Ruotsissakin. Kala- ja eräkymmenyksiä maksettiin kaikkialla maassa. Papistolle myönnetyt (1629, 1630) voikymmenykset vakinaistettiin vasta vuonna 1681.⁴⁸

⁴⁶ Ekman 1863, 60–61; Melander 1887, 176–186; Cederlöf 1934, 203–205, 247; M. Juva 1955, 33; Blomstedt 1960, 359–360.

⁴⁷ K. Vilkuna 1949, 109, 119, 123–124; Virrankoski 1973, 680.

⁴⁸ Tengström 1820–1822 I, 152–153; Melander 1887, 178–179, 183, 197; Leinberg 1892–1907 I, 5; Luukko 1945, 714; Lehtinen 1961, 163–174; Alsne 1966, 23; Laasonen 1991, 120.

Papit valittivat usein, etteivät voudit mitanneet oikeudenmukaisesti heidän osuuttaan aittaan kootusta kymmenysviljasta. Asiaa ei auttanut, vaikka sekä papilla että voudilla oli avain aittaan. Kenraalikuvernööri Bielke määräsi (1628) aitan varustettavaksi kahdella lukolla, jolloin sinne pääsi vain molempien ollessa yhtä aikaa paikalla. Tertiaalivilja oli myös säilytettävä eri laarissa. Kirkkoherra sai hallita omaa tertiaaliaan ja ottaa sen aitasta aina halutessaan.⁴⁹

Pohjanmaan papisto ilmoitti (1638), että kirkkoherroilla oli joka kylässä yksi tai kaksi valantehnyttä miestä, jotka heti elonkorjuun jälkeen arvioivat kunkin pellon tuottaman viljamäärän. Näiden tietojen mukaan kirkkoherra laati kymmenysluettelot. Ahvenanmaalla talonpojat olisivat halunneet maksaa kymmenykset kylvön mukaan kuten mannermaalla, mutta eivät saaneet siihen lupaa.⁵⁰

Totunnaiset toimitusmaksut olivat osin asetukseen perustuvia, osin vapaaehtoisia ja sopimuksenvaraisia. Raskain maksu oli testamenttilehmä ja ruumisraha. Käytännössä papille maksettiin isännän kuoltua härkä ja emännän kuoltua lehmä, ellei niitä suoritettu rahana. Pienemmistä karjoista 'testamenti' suoritettiin muina eläiminä tai rahana. Kohtuuttomana pidetystä maksusta käräjoitiin usein eri puolilla maata, koska seurakuntalaiset eivät halunneet luovuttaa parasta lehmäänsä. Rahakorvauksetkin olivat harvinaisia, koska talollisilla ei ollut käteistä rahaa. Kirkkoherrat pyrkivät myös ottamaan testamenttilehmän jopa kahden lehmän talosta. Pohjanmaan rahvaan valitettua menettelystä (1604) Kaarle-herttua kielsi sen jyrkästi.

Piispa Eskil Petraeus kielsi pappien sairaskäynneillään perimät maksut. Näiden oli tyydyttävä vapaaehtoiisiin lahjoihin tai enintään kohtuullisiin korvauksiin, mikä tarkoitti yleensä pientä rahasummaa tai ruokatavaraa.⁵¹

Pääsiäisrahat perustuivat vanhaan velvollisuuteen antaa kirkkoherralle lahjoja uhripäivinä. Palkkausasetus 1617 laillisti ja yhdenmukaisti veroksi tämän uhriluonteisen lahjan, ja pääsiäisrahat tulivat osaksi kirkkoherran vakinaisia saatavia. Papisto piti tärkeänä niiden kantamista tilattomilta, jotka

⁴⁹ *Tengström* 1820–1822 I, 194–196; *Leinberg* 1892–1907 I, 200; *Cederlöf* 1934, 254–255.

⁵⁰ *Melander* 1887, 175; *Luukko* 1945, 384–385; *Lehtinen* 1961, 162–163.

⁵¹ *Melander* 1887, 197–198; *M. Juva* 1955, 34; *Blomstedt* 1960, 362, 364–366; *Virrankoski* 1973, 682; *Nikander* 1984, 80–81; *Ojanen* 1990 a, 70.

eivät muuten osallistuneet papin palkkaukseen. Määräys koski siis niitä, joilla ei ollut viljelystä eikä karjaa ja jotka eivät siten maksaneet myöskään kymmenyksiä. Pääsiäisrahaa perittiin ehtoollisikään tulleilta pojilta, tyttäriltä, vävyiltä, miniöiltä, reingeiltä ja piioilta äyri vuodessa. Maata viljelemättömältä ja karjaa omistamattomalta käsityöläiseltä ja virkamieheltä maksu oli kaksi hopeamarkkaa sekä maata viljelevältä ja karjaa pitävältä sama kuin talolliselta eli 12 äyriä. Pääsiäisrahojen määrä vaihteli pitäjittäin. Papit kan-toivat tavallisesti maksun sen nimen mukaisesti pääsiäisen aikaan ripitysmatkoillaan. Maksujen kannossa ilmenneiden väärinkäytösten takia kenraalikuvernööri Bielke kielsi matkat ”kansaa liiaksi rasittavina”. Kuningas palautti oikeuden Turun hiippakunnan papeille (1660).⁵²

Myös vanha tapa antaa papille lahja ehtoollisella säilyi. Paikoin ”rippi”- eli pääsiäisrahoja pidettiin papin palkkana ripittämisestä ja ehtoollisen jakamisesta. Käsitys perustui katoliseen tapaan tuoda papille kirkkoon ”uhri” uhripäiviksi määrättyinä juhlina. Sen jäänneenä ehtoollisvieraat jättivät vielä 1600-luvulla vanhaan tapaan rahalahjan alttariliinalle. Kaarle XI kielsi tavan ja käski tuoda rukouspäivän jumalanpalveluksen jälkeen lahjan kuoriin asetetulle pöydälle. Kaikki eivät suostuneet tähän edes pappien vaatimuksesta, ja ennen pitkää tämä riitoja ja pahennusta aiheuttanut tapa kiellettiin kokonaan.⁵³

Asetuksen merkitys. Papiston palkkausasetus 1617 vakiinnutti ja yhdenmukaisti papinsaatavat ja kymmenysten kantojärjestelmän poistaen niiden suhteen rehottaneen pahimman mielivallan. Asetus myös vaimensi kirkkoon kohdistuneet peruatustoimet.

Käytännössä pappien palkka maksettiin vain osaksi asetuksen mukaisesti, joskin heidän tärkeimmät tulonsa koostuivat edelleenkin vilja-, karja-, kala- ja eräkymmenyksistä. Palkan säännöllisin osa oli tärkeä viljatertiaali, joka tarkoitti eri tavoin määräytyvää suhteellisen kiinteää vuotuista maksua. Vaikka sadot 1600-luvulla paranivat, kirkkoherran viljaosuus ei kasvanut vastaavasti. Kirkkoherra sai myös vuotuiset ’lisätynnyrit’ osin korvauksena

⁵² Melander 1887, 198; Liakka 1934, 96; Cederlöf 1934, 203–205; M. Juva 1955, 33; R. A. Mäntylä 1960, 430; Viikki 1973, 522; Virrankoski 1973, 680; E-L. Oksanen 1981, 18, 187–188; Pirinen 1982, 574; Ojanen 1990 a, 70.

⁵³ Warelilus 1862, 19–20.

menetetystäkestityksestä ja osin pappilan pienistä tiluksista. Yksityiskohdittain palkkaus vaihteli eri pitäjissä seurakuntalaisten suorittaessa papilleen myös keskinäisesti sovittuja maksuja. Kappalaisen ja lukkarin hieman viljaa ja joitakin toimitusmaksuja käsittänyt palkka oli vaatimaton. Siksi vapaaehtoiset annit olivat heidän toimeentulolleen tärkeitä.

Asetuksen antamisen jälkeen papit pyrkivät aluksi kantamaan tertiaalinsa suoraan talonpojilta entiseen tapaan, mikä aiheutti paljon sekaannusta ja rettelöintiä. Siksi tähdennettiin, että kruununvouti kantoi kaikki kymmenykset, ja pappien tertiaali suoritettiin vasta kymmenysaittaan kootusta viljasta.⁵⁴

Kaupunkilaispappien palkkaus jäi pääosin sopimusten varaan. Pääsiäisrahat olivat heille huomattavasti tärkeämpiä kuin maalla.

Papiston ja maksajien reagointi asetukseen. Koska vuoden 1617 palkkausasetuksessa ei määritelty täsmällisesti papinmaksujen suuruutta, pappien ja maksajien välille syntyi niistä jatkuvasti riitoja. Papit valittivat talonpoikien antavan kymmenykset vain kotopelloista mutta ei kaskista ja muista peltotilkuista. Koska myös aatelisto ja ritaristo pyrkivät vapautumaan kymmenyksistä, niitä kertyi vain vähän. Käräjillä ratkottiinkin jatkuvasti kiistoja maksamattomista papinmaksuista. Kun myös säädetyt valtiopäivillä pappispalkkauksen epäkohdista, kuningas kehotti maaherroja huolehtimaan, että pappien kymmenykset maksettiin asetusten mukaisesti.

Papit taas pitivät kruunulta saamaansa palkkaa riittämättömänä ja saivat siksi usein kruunulta lisäpalkkaa. Koska lisäpalkat olivat henkilökohtaisia, juuri yhtenäistettyyn palkkausjärjestelmään ei tarvinnut niiden takia tehdä heti muutoksia.⁵⁵

Piispa Rothoviuksen aikana papiston talous vakiintui Turun hiippakunnassa pappien saadessa säädetyt saatavansa melko hyvin. Vain aatelisto kieltäytyi kruununverovapauteensa ja erioikeuksiinsa vedoten velvoitteistaan ja kielsi niiden hoitamisen myös alustalaisiltaan. Siksi kirkolliset rasi-

⁵⁴ Bergroth 1903, 148; Cederlöf 1934, 203–204, 245.246; M. Juva 1955, 32–33; Blomstedt 1960, 358; Alsne 1966, 24; Virrankoski 1973, 679; Blomstedt 1982, 323.

⁵⁵ Kuusi 1935, 401–402; Blomstedt 1960, 358; Kopisto & Paloposki 1976, 233–234; Nikander 1984, 81; Pihlaja 1984, 344.

tukset kohdistuivat entistä raskaammin alempisäätyisiin. Papisto valitti tästä jatkuvasti mutta tuloksetta. Valtaneuvosto ilmoitti (1635) piispa Rothoviukselle rahvaan valittaneen myös pappien kohtuuttomista palkkavaatimuksista, koska tuomiokapituli oli laiminlyönyt niiden valvonnan. Piispan oli tutkittava asia ja palautettava järjestys siten, ettei rahvaan tarvinnut tehdä kirkkoherralleen palveluksia enempää kuin ”vanha järjestys ja kohtuus” edellyttivät.

Piispa puuttui asiaan vasta vuonna 1639 vaatiensa pappeja lopettamaan kohtuuttoman kiskomisen. Kirkkoherroilla oli oikeus kantaa pitäjästään heille vanhastaan kuuluneet tulot, mutta pitäjänkäynteihin oli lupa vain asukkaiden nimenomaisesta kutsusta. Kirkkoherra ei saanut myöskään kantaa kappalaisen tuloja, vaikka sellaista ei seurakunnassa ollutkaan. Jos kappalaisia oli kaksi, pitäjä oli jaettava alueellisesti näiden kesken saatavien kannon helpottamiseksi. Kirkkoherrojen ja kappalaisten oli huolehdittava itse palkkaamiensa henkilökohtaisten apulaisten palkkauksesta rasittamatta sillä seurakuntalaisia.⁵⁶

3.4 Kymmenysasetus 1638 lisäyksineen ja täsmennyksineen

Asetuksen antaminen ja sisältö. Kustaa II Aadolfin jälkeen kymmenysten maksamisessa vallitsi tietty jännitys aateliston ja papiston välillä. Muiden muassa Johannes Rudbeckius puolusti papiston kymmenysoikeutta korostaen, että sen kiistäminen oli ”rikos Jumalaa ja isien säännöksiä” vastaan. Vuoden 1617 palkkausasetuksen määräämien kymmenysten vähentyessä jatkuvasti myös kruunun osuus niistä väheni.

Säätyjen pohdittua kymmenysasiaa valtiopäivillä annettiin 22.2.1638 kuningatar Kristiinan nimissä uusi asetusta (*Kongl. Mayt:s till Sverige Ordning och Stadga om kyrkiotijenderne i Riket*) kirkonkymmenyksistä. Vaikka Linköpingin valtiopäivien 19.3.1600 ja Norrköpingin valtiopäivien 22.3.1604 päätökseen perustunut asetusta annettiin nimensä mukaisesti kirkonkymmenyksistä, sen määräykset koskivat varsinaisesti kruunun viljakymmenyk-

⁵⁶ *Lagus* 1836–1839 I, 89–90, 105; *Leinberg* 1892–1907 II, 89; *Suolahti* 1919, 184; *M. Juva* 1955, 37–48; *Parvio* 1959, 157–159.

sen maksuvelvollisuutta ja kantotapaa. Samalla annettiin määräyksiä myös papiston kymmenyksistä. Asetuksessa määriteltiin entistä tarkemmin kymmenysten saajat, maksajat ja maksuista vapautetut sekä maksujen kantotapa. Kymmenykset säädettiin maksettaviksi koko valtakunnassa taas sadon mukaan. Samalla määrättiin, että tynnyri sisälsi kaksi pannia, neljä puolipannia, kahdeksan neljännestä ja 32 suomalaista kappaa.⁵⁷

Vaikka kymmenysten todettiin vähentyneen vuosi vuodelta säännösten kirjavan tulkinnan ja maksujen laiminlyöntien vuoksi, asetuksessa luettiin silti ensimmäiseksi ”privilegien selkeän kirjaimen perusteella” kruunun-kymmenyksistä vapautetut: kreivien, vapaaherrojen, ritarien ja nuorten miesten linnat, aateliskartanot, talot ja torpat sekä ritarien ja aatelisten viljelemien säterikartanoiden omaisuus. Maksuvapaus koski myös aatelisia, joilla oli siihen ikimuistoinen tai todisteellinen erioikeus, sekä ei-vapaita miehiä, joille kuningas oli erikseen tällaisen vapautuksen antanut. Myös virkata-loaan itse viljelevä tai kappalaista asuttava kirkkoherra oli vapaa kruunun-kymmenyksistä. Maksajia olivat kappalaisia lukuun ottamatta ylipäätään kaikki maanviljelystä harjoittavat, joiden oli suoritettava papistolle tertiaali kaikesta, ”mitä Jumala vuodentuloksi antaa”.⁵⁸

Kymmenysten kannosta ja sen valvonnasta annettujen tarkkojen ohjeiden mukaan jokaisen kirkon viereen oli rakennettava yksi tai kaksi ”kymmenys-aittaa ja -latoa”, joihin vilja olkineen voitiin tuoda puitavaksi. Lyhteet tai kuhilaat laski pellolla kruunun määräämä mies ja kirkon kuudennusmies kirkkoherran avustamana. Kirkon- ja kruununkymmenykseksi otettiin joka kymmenes kuhilas tai lyhde – edellyttäen että ne olivat yhtä suuria. Kirkkoherra sai niistä heti kolmanneksen pappilaan toimitettuna, ja kruunulle tuleva loppuosa toimitettiin kymmenyslatoon puitavaksi ja sieltä kruununkymmenyksenä kirkonaitaan. Oljet sai maksaja itse pitää.

Jos talolliset eivät voineet huonojen tieyhteyksien takia tuoda kymmenysviljaansa kirkolle tai ”kymmenyshuoneita” ei ollut vielä rakennettu, he saivat puida sen ladossaan ja toimittaa sieltä kaksi kolmasosaa viljasta kirkonaitaan ja loput pappilaan. Ennen puintia voudin, nimismiehen tai neljännes-

⁵⁷ *Stiernman* 1728–1729 II, 954–955; *Wilskman* 1781–1782 I, 663–664; *Tengström* 1820–1822 I, 160–161; *von Bonsdorff* 1833, 444–445; *Melander* 1887, 199; *Cederlöf* 1934, 245–248; *Lehtinen* 1961, 162; *Alsne* 1966, 24–25.

⁵⁸ *Tengström* 1820–1822 I, 162–164.

miehen oli kirkon kuudennusmiehen kanssa valan velvoituksin laskettava sato pellolla. Kirkkoherran oli annettava kihlakunnan- tai kymmenysvoudille laskelma, että hänen saamansa osan ja kruununkymmenyksen suhde oli oikea. Asetus edellytti siten kuhilaiden laskentaa koko valtakunnassa.⁵⁹

Kirkonaitta oli varustettava kolmella lukolla, joiden avaimet olivat kihlakunnanvoudilla, kirkkoherralla ja kuudennusmiehellä. Heidän kaikkien oli oltava yhdessä läsnä aittaa avattaessa. Voudin ja kirkkoherran oli kirjattava aittaan tuotu ja sieltä toimitettu vilja. Luettelo oli laadittava kaksin kappalein, joista toinen toimitettiin voudille ja toinen kirkkoherralle.⁶⁰

Asetuksen määräykset papiston kymmenyksistä koskivat vain viljateriaalia. Ilmeisen tietoisesti hallitus käsitteli asetuksessa sisäkkäin sekä kruunun- että kirkkollisia kymmenyksiä, sillä se oli yksi keino torjua aateliston pyrkimykset ottaa kymmenykset pois papistolta. Molempien kymmenyslajien yhtäläinen kanto ja valvonta olivat mahdollisia vain, jos niiden suoritusperustekin oli sama eli määräprosentti vuotuisesta kasvusta.

Asetus koski myös kaupunkiseurakunnan kirkkoherran pääosin pääsiis-rahoista eli uhreista kertyvää palkkausta, joka oli yleensä heikompi kuin maaseudulla. Kirkkoherra sai nyt tertiaalikymmenyksen myös kaupungissa sijaitsevien peltojen sadosta sekä voi- ja karjakymmenykset. Rannikkokaupungeissa hän sai lisäksi lohikymmenyksiä. Muita juridisesti varmoja tuloja hänellä ei ollut, kun ehtoollisvieraiden aiemmin antamat lahjatkin kiellettiin. Tuomiokapitulit vaativat turhaan papeille korvausta tästä menetyksestä. Pappien itsensä viljelemä pappila oli vapaa kruununkymmenyksistä.⁶¹

Kirkkoherrojen oli kehotettava kuulijoitaan suorittamaan kymmenykset oikein ja valvottava niiden perintää. Kymmenysaitassa piti olla kaksi lukkoa ja oma laarinsa kummallekin kymmenysviljalle.⁶²

⁵⁹ *Tengström* 1820–1822 I, 165–166.

⁶⁰ *Wilskman* 1781–1782 I, 664–668; *Tengström* 1820–1822 I, 161–169; *von Bonsdorff* 1833 I, 413; *Ekman* 1863, 32–38, 119; *Cederlöf* 1934, 246; *Luukko* 1945, 385–386.

⁶¹ *Wilskman* 1781–1782 II, 6656–6666; *Tengström* 1820–1822 I, 165; *Grotenfelt* 1912, 78–82; *Alsne* 1966, 26.

⁶² *Tengström* 1820–1822 I, 41; *Melander* 1887, 176; *Leinberg* 1892–1907 I, 200; *Grotenfelt* 1912, 82–83; *Cederlöf* 1934, 246, 254–255; *Luukko* 1945, 385–386; *M. Juva* 1955, 34.

Poikkeukselliset kymmenykset Suomessa. Kreivi Pietari Brahe ilmoitti heti vuoden 1638 asetuksen antamisen jälkeen holhoojahallitukselle, ettei sen säätämää järjestelmää voitu soveltaa Suomessa. Pitäjien laajuuden takia sadon arviointi olisi ollut vaikeaa ja viivästyttänyt syyskylvöjä; sato ei voinut odottaa pelloilla laskentaa. Myös Suomen rahvas oli ollut tyytymätön päätökseen. Hallituksen suostumuksella Brahe saattoikin solmia Turun ja Hämeen läänien rahvaan kanssa sopimuksen, jonka mukaan kymmenyksiä maksettiin kuuden kapan sijasta kahdeksan kappaa tynnyrin kylvöltä, jotta kymmenysten tarkastajia ei tarvinnut enää rasittaa eikä viedä kymmenyksiä kaukaa kirkonaittaan. Hyvityksenä tästä rahvas oli siis valmis maksamaan kaksi ylimääräistä kymmenyskappaa. Kreivin laskelmien mukaan kruunu olisi saanut tällä järjestelyllä kymmenyksiä koko maassa 3 000 tynnyriä aiempaa enemmän. Brahen aikana kiteytetty käytäntö jäi voimaan vastedeskin. Kiinteä taksa säilyi myös Viipurin läänissä, missä kymmenyksiä suoritettiin neljä tynnyriä kokoverolta.⁶³

Kuninkaan kirjeellä vuodelta 1638 hankalasti kannettavat varsikymmenykset vaihdettiin kiinteisiin kahdeksan kapan kymmenyksiin tynnyrin kylvöltä. Kirkkoherra sai siitä kolmanneksen. Määräys ei koskenut Ahvenanmaata ja Pohjanmaata.⁶⁴

Resoluutio Viipurin hiippakunnan papiston saatavista 1644. Viipurin uusi piispa Petrus Bjugg (piispana 1642–1656) sai pian nimityksensä jälkeen hallitukselta yksityiskohtaiset ohjeet hiippakunnan toiminnan tehostamiseksi. Samat 25-kohtaiset ohjeet oli annettu Strängnäsän piispalle Johannes Matthiaelle, joka kuningatar Kristiinan opettajana ja hovisaarnaajana oli todennäköisesti laatinutkin ne. Hän oli ilmeisesti kirjoittanut myös Bjuggille annetut ohjeet tai oli ainakin vaikuttanut niihin vahvasti. Ohjeet koskivat pääasiassa rovastien tehtäviä, mutta niissä oli neuvoja myös kirkkoherroille ja kappalaisille.⁶⁵

⁶³ *Cederlöf* 1934, 246–247; *Lehtinen* 1961, 163. – Grotenfeltin mukaan kenraalikuvernööri Pietari Brahe laati 30.10.1639 määräyksen papinsaataavista Suomessa. Luettelossa mainittu alkuperäinen asiakirja lienee palanut Turun palossa. *Grotenfelt* 1912, 88.

⁶⁴ *Lehtinen* 1961, 162–163.

⁶⁵ *Wallquist* 1791–1792 II, 481–497; *Parvio* 1963, 79–83.

Heti Viipuriin saavuttuaan ja ohjesäännön saatuaan Bjugg kutsui koolle pappeinkokouksen selvittääkseen hiippakunnan tilan ja käynnistääkseen tarvittavat uudistukset. Kokouksessa ilmeni monenlaisia puutteita seurakuntien hoidossa. Siksi piispa antoi rovasteilleen yksityiskohtaiset toimintaohjeet, joista hän mainitsi myös kertomuksessaan hallitukselle 3.7.1643. Tiukat ohjeet vaikuttivat varsin todennäköisesti pappien saatavia koskevan hallituksen linjan kiristymiseen ja kirkkoherrojen saatavien hyvin yksityiskoh-
taiseen määrittelyyn.⁶⁶

Piispa Bjuggin aloitteesta annettiin 4.7.1644 kuningatar Kristiinan nimisä kuninkaallinen resoluutio papiston saatavista. Se sisälsi täsmentäviä määräyksiä papiston saatavista ja niiden maksamisesta. Kirkkoherra ei saanut kerjätä elatustaan ja oikeuksiaan pitäjäläisiltä, joiden puolestaan oli taattava hänen vuotuiset oikeutensa. Saataviin kuuluivat: 1) tertiaali viljakymmenyksistä (vehnä, ruis, ohra, herneet, pavut) vuotuisen kasvun mukaan; 2) kymmenys humalasta, pellavasta, hampusta, nauriista ja kaalista sekä saaristolaistalollisilta ja pellottomilta veneen omistavilta rannikkolaisilta niiden sijasta keväällä neljä nippua kalaa ja syksyllä nelikko silakkaa; 3) karjakymmenys kymmenestä vuoden aikana syntyneestä eläimestä; määrän jäädessä vajaaksi kunkin eläimen arvona vasikasta kolme äyriä sekä karitsasta, kilistä ja porsaasta yksi äyri; 4) voita markka lehmältä; 5) pääsiäisrahat aiempien päätösten ja määräysten sekä kuninkaallisten sääntöjen kirjaimen mukaan.

Pitäjässä sijaitsevan ritariston ja aateliston kantakartanon oli annettava 1/40 kaikesta viljasta sekä voi-, kala- ja karjakymmenykset ja pääsiäisrahat keskinäisen sopimuksen mukaan joko karjana tai viljana.

Toimitusmaksu kasteesta ja kuulutuksesta oli neljä äyriä, kirkottamisesta kahdeksan ja vihkimisestä 26 äyriä sekä sairaan luona käynnistä neljä kappa ruista. Isännän tai emännän hautauksesta oli annettava testamenttilehmä vähintään kuuden lehmän karjasta, 4–6 lehmän karjasta kaksi hopeataalaria ja sitä pienemmästä karjasta kaksi taalaria, perivästä lapsesta 16 äyriä sekä muusta lapsesta, rengistä ja piiasta kahdeksan äyriä. Rahvasta oli kehotettava suorittamaan kaikki nämä kirkkoherran saatavat ”Jumalan sanan ja Ruotsin lain mukaan”. Tunnollista maksajaa odotti onni ja menestys.

Kappalainen sai puoli tynnyriä viljaa talolta sekä satunnaisveron kirkkoa

⁶⁶ *Leinberg* 1892–1907 II, 247–248; *J. Gummerus* 1902, 99–106; *Parvio* 1963, 79.

lähinnä asuvilta. Lukkari, joka osasi opettaa nuorisolle aapista ja katekismusta, auttoi kirkkoherraa laulussa ja johti kuoroa, sai asunnon lämpöineen kirkon luota, kapan ruista, ohraa ja kauraa sekä kasteesta äyriin ja vihkimisestä ja hautauksesta kaksi äyriä.

Käkisalmen läänin kirkkoherrat saivat eräänlaista ”syrjäseutulisiä” kruunulta viljana ja rahana tulevana deputaattina. Sen piti olla kaikille sama: 12 tynnyriä viljaa ja 40 hopeataalaria. Rovastit saivat seurakunnista kerätyn tynnyrin ruista ”rovastintynnyrinä” määräysten ja valtakunnallisen käytännön mukaisesti. Sitä vastaan heidän oli tehtävä tarkastusmatkoja seurakuntiin.⁶⁷

Resoluutio noudatteli tarkoin vuoden 1617 kymmenysjärjestyksen määräyksiä, ja sitä noudatettiin suurimmassa osassa Suomea. Myöhemmin (n. 1650) piispa Bjugg antoi kirkollissäädoskoosteessaan (*Kyrkliga stadga för Wiborgs stift*) rovastinohjeita yksityiskohtaisemmat toimintaohjeet papistolle. Juhana III:n, Kustaa II Adolfin ja kuningatar Kristiinan antamiin määräyksiin perustuvat ohjeet olivat lähinnä laaja yhteenveto pappien palkkaetu- ja koskevista määräyksistä. Sen papinsaattavia käsittelevä kohta oli sukua hallituksen 4.7.1644 antamalle resoluutiolle.⁶⁸

Kirkkoherran palkkaan kuului myös hänen virkatalokseen perustettu ja rakennettu pappila. Se oli yleensä pitäjän suurin talo, mutta ei juuri muuten poikennut suurimmista talonpoikaistaloista. Useimmissa pappiloissa kylvettiin 4–6 tynnyriä viljaa, kun parhaissa viljapitäjissä talojen keskikylvö oli noin puolta pienempi. Pappilan karja oli useimmiten noin 50-päinen, mistä lehmiä oli 20–30. Pappilalla oli muiden talojen tapaan osuus yhteiseen metsään ja kalastukseen. Lohipitäjien pappiloilla oli myös yksityisiä patoja. Kunnolla hoidettuna pappila antoi papille seudun oloihin katsoen hyvät tulot. Pappila oli myös useimmista veroista vapaa.⁶⁹

Lukkarin palkaksi määriteltiin kolme kappaletta viljaa talolta. Velvollisuuksiin kuulumattomista palveluista hän sai usein eri korvauksen.⁷⁰

⁶⁷ Tengström 1820–1822 I, 38–40; Ekman 1863, 67–69; Leinberg 1892–1907 I, 63; Parvio 1963, 81–83, 88, 169; J. W. Ruuth & Halila 1974, 321; Saloheimo 1976, 268.

⁶⁸ Leinberg 1892–1907 VII, 62, 71–88; Parvio 1963, 87.

⁶⁹ Virrankoski 1973, 679.

⁷⁰ M. Juva 1955, 42; Ojanen 1990 a, 69.

Kymmenysvoutien ja -kirjureiden poistaminen 1644. Aluksi kirkkoherrat olivat pyrkineet kantamaan tertiaalinsa itse. Kun tämä aiheutti runsaasti sekaannusta ja rettelöintiä, kruununvouti määrättiin kantamaan koko viljakymmenys kymmenysaittaan, josta kirkkoherrakin sai sitten osansa. Muut saatavansa kirkkoherra kokosi itse pitäjältä toimituksia suorittaessaan tai ne tuotiin pappilaan. Koontitehtäviin otettiin myös kymmenysvouteja ja -kirjureita. Pian heistä kuitenkin katsottiin olevan kruunulle, talonpojille ja papeille enemmän haittaa kuin hyötyä, joten heidät poistettiin vuoden 1644 valtioväiväpäätöksellä. Tertiaalinkin kanto siirtyi siten taas kirkkoherralle, vaikka kenraalikuvernööri Pietari Brahe oli juuri kieltänyt heitä kulkemasta pitäjällä ja kehottanut rahvasta toimittamaan sakon uhalla tertiaalin ja muut saatavat pappilaan. Kun kymmenysten maksamisessa ilmeni epäselvyyttä ja laiminlyöntejä, kuningas uhkasi palauttaa kymmenysvoudit, ellei tilanne parantunut.⁷¹

Kuningatar Kristiinan yhtenäistämisohje ja korvausviljan peruutus 1649. Papisto sai myös kruunulta tuloja, jotka olivat syntyneet Kustaa Vaasan peruutusten yhteydessä lisätiluksensa menettäneiden pappien saadessa vuotuiseksi korvaukseksi suunnilleen saman viljamäärän, jonka heidän lampuotinsa olivat aiemmin maksaneet. Kruunu saattoi maksaa tätä 'korvausviljaa' kirkkoherroille myös siksi, että he joutuivat ruokkimaan ja majoittamaan matkustajia ja sotaväkeä kestitystien varrella sijaitsevassa pappilassaan. Muiden muassa Hämeenkyrön kirkkoherra sai (1634–35) korvausviljaa kahdeksan tynnyriä vuodessa. Viranhaltijan vaihtuessa kruunu pyrki usein vähentämään korvausviljan määrää. Avustus peruutettiin kruunulle lopullisesti vuonna 1649.⁷²

Papiston privilegit 1650. Aatelisto oli saanut vuonna 1569 ensimmäiset privilegensä. Porvarien oikeudet taattiin eri kaupungeille annetuissa oikeuksissa. Aikaa myöten papiston oikeuksien ja palkkauksen sekä kirkollisten maksujen kannalta tärkeät papiston ensimmäiset privilegit (1647) oli vahvistettu vain väliaikaisiksi, mutta kuningatar Kristiina vahvisti ne pysyviksi

⁷¹ *Stiernman* 1728–1729 II, 1081; *Blomstedt* 1960, 358; *Saloheimo* 1990, 479.

⁷² *Stiernman* 1728–1733 II, 1131; *Wilskman* 1781–1782 I, 261; *M. Juva* 1955, 37; *Nallinmaa-Luoto* 1983, 582–583.

vuonna 1650. Aateliston privilegeihin verrattuna niissä oli niukalti määräyksiä: muun muassa pappiloille luvattiin vapautuksia veroista ja yleisistä rasituksista. Kirkkoherrat saivat pitää seurakunnissaan pitäjänkokouksia, joissa päätettiin pitäjien taloudesta, kansanopetuksesta ja köyhäinhoidosta sekä valvottiin kirkkokuria. Talonpojat eivät privilegeja saaneet; heidän velvollisuutenaan oli verojen maksaminen ja miehistön hankkiminen armeijalle.⁷³

Pohjanmaan ja Ahvenanmaan papiston palkkausjärjestely 1651, 1653. Pohjanmaan ja Ahvenanmaan kirkkoherrat olivat perinteisesti saaneet kantaa kymmenyksensä varsineen eli lyhteinä.

Pohjanmaan papiston valitettua, ettei kirkkoherroille 1608 määrätty 70 tynnyrin vuotuinen viljapalkka riittänyt, Kustaa II Aadolf järjesti heidän palkkauksensa uudelleen. Kirkkoherrat saivat tällöin kymmenyksistä kolmanneksen ja seurakunnat vuosittain kruunulta erilliset viiniviljaerät, jotka muualla vähennettiin kymmenyksistä. Kirkkoherroille annettiin lisäksi korvikejyvät suuren kestitysvelvollisuuden ja pappiloiden pienten tilusten korvauksena; jyvämäärä oli 8–24 tynnyriä vuodessa pitäjän mukaan. Vuonna 1649 suurempien seurakuntien korvikejyvät peruutettiin kruunulle, mutta ne palautettiin uudelleen vuonna 1651 Pietari Brahen välityksellä kaikille Pohjanmaan kirkkoherroille. Ahvenanmaalla papit saivat 1653 puolet alkuperäisistä kymmenyksistä kruunun saadessa toisen puolen.⁷⁴

Muita päätöksiä kirkollisista kymmenyksistä ja niiden kannosta. Kruunun ja pappien kymmenysosuuden jatkuvasti vähentyessä kuningas asetti (1658) erityisiä kymmenystarkastajia valvomaan kirkollisten kymmenysten suorittamista niin kuin vuoden 1638 valtiopäiväpäätos määräsi. Maaherroilla oli valta järjestää maksujen tarkastus ja valvonta. Alamaisia kehoitettiin suorittamaan kymmenyksensä säädetyllä tavalla ja ”omaatuntoansa tutkiskellen”. Kehotus koski sekä kruunulle että papeille kuuluvaa kymmenysosuutta. Kymmenysperusteet ja -maksut pysyivät vuoden 1644 kuninkaallisen päätöksen mukaisina.

⁷³ *Stiernman* 1728–1729 I, 321; *Wilskman* 1781, 464; *Ekman* 1863, 26; *Jutikkala* 1968 b, 74–75; *Laasonen* 1991, 114; *Laine* 1995, 142.

⁷⁴ *Tengström* 1820–1822 I, 97–101; *Leinberg* 1892–1907 III, 232; *Luukko* 1945, 714–715.

Kristiinankaupungin porvaristo sekä rannikon kalavesien haltijat määrättiin kuninkaallisella resoluutiolla 1664 maksamaan kalakymmenykset papilleen. Samalla maaherran oli valvottava, että Närpiön pappi sai kymmenyksensä muualla Suomessa ja Ruotsissa vallitsevaan tapaan.

Kuninkaallisella kirjeellä (1668) kaupunkilaiset ja porvarit saivat luvan antaa vapaaehtoisia lahjoja papeille ehtoollisella käyntiä edeltävän ripille kirjoittautumisen yhteydessä.⁷⁵

Vuoden 1638 kymmenysasetuksessa oli tarkat määräykset kymmenysten kantotavasta. Papisto oli kuitenkin kantotapaan tyytymätön, koska voudit pitivät papiston kymmenysosuutta liian kauan hallussaan. Pappien piti ”kerjäten, rukoillen ja uhatenkin” yrittää saada se itselleen. Resoluutio vuodelta 1675 vahvisti pappien oikeuden ottaa osansa kymmenysaitasta aina sitä halutessaan.⁷⁶

Papiston privilegit 1675. Kaarle XI vahvisti vuonna 1675 papistolle uudet privilegit, joilla sille vakuutettiin ”Jumalan ja maallisen lain sekä esi-isien ja aikaisempien kuninkaiden” vahvistama kymmenysoikeus. Privilegit olivat erityisen tärkeitä papiston yhteiskunnallisen aseman ja merkityksen kannalta, sillä niiden määräykset vahvistivat papistolle palkkion liittymisestä hallitsijan rintamaan kuningatar Kristiinan ja aateliston välisessä kamppailussa. Privilegeissa taattiin papiston maaomaisuuden, pappiloiden ja kymmenysvero-oikeuden sekä piispankartanoiden säilyminen sen hallussa. Pitäjäläisten oli myös huolehdittava pappiloiden rakentamisesta ja ylläpidosta. Privilegeissa vahvistettiin siten Kaarle IX:n päätökseen (1607) sisältyneet papiston oikeudet.⁷⁷

⁷⁵ *Wilskman* 1781–1782 I, 514–515, 668; *Tengström* 1820–1822, I, 306–307; *Leinberg* 1892–1907 IV, 91–92.

⁷⁶ *Tengström* 1820–1822 I, 193–195; *Leinberg* 1892–1907 III, 200; *Cederlöf* 1934, 254–255.

⁷⁷ *Wilskman* 1781–1782 I, 669; *Laine* 1995, 142–143.

3.5 Papiston palkkausasetus 1681

Taustana epäselvät veroperusteet. Olojen kehittyminen muutti huomattavasti Suomen yhteiskuntarakennetta, minkä johdosta myös kirkollisten kymmenysten vanhat maksuperusteet ja -tavat alkoivat olla ongelmallisia. Vuoden 1617 asetusta ei voitu panna täytäntöön kaikkialla ja kaikilta osin, eikä vuoden 1638 asetukseen poistanut ongelmia. Aatelisto ja rahvas vaativat useilla valtiopäivillä tarkempia ohjeita siitä, mitä heidän oli vuosittain maksettava kirkkoherroille, kappalaisille ja lukkareille. Myös Kaarle XI piti pappien palkkausta sekavana ja epäkäytännöllisenä.

Uudella asetuksella oli tarkoitus yhdenmukaistaa ja tasoittaa verotusta ja toimitusmaksuja sekä poistaa vanhentuneita veroja. Tavoitteena oli myös estää rasittamasta maksuilla liikaa rahvasta, sillä valtaosa papistosta sai edelleenkin maksunsa ”vanhan tavan” ja ikiaikaisten sopimusten mukaisesti. Uudistuksen oli määrä parantaa sekä papiston että rahvaan asemaa.⁷⁸

Papiston palkkauksen herättäessä yhä kasvavaa tyytymättömyyttä Kaarle XI antoi 8.2.1681 palkkausta yhtenäistääkseen uuden papiston palkkausasetuksen (*Kongl. Mays:s Påbudh och Förordning huruledes medh Presterskaps upbörd aff Allmogen widh Trolofningar, Barndoop, kyrkiogång, Begrafningar, såsom och Lijkstool, Tijonde samt till Capellaners och Kläckares underhåld förhållas skalla*). Tämä edellisiä yleisempi ja selkeämpi asetus sisälsi määräykset papiston kymmenyksistä ja toimitusmaksuista sekä kappalaisten ja lukkareiden ylläpidosta. ’Örebron sääntöä’ 1617 sekä Viipurin hiippakunnalle 1644 annettua resoluutiota myötäillen asetuksen tarkennetut määräykset papinmaksujen maksuvelvollisuudesta loivat entistä varmemman pohjan kirkollisverotukselle. Tavoitteena oli ollut myös talonpojille edullisemman maksujärjestelmän luominen. Asetuksen pohjalta seurakunnissa laadittiin 1700-luvulle saakka runsaasti papiston ja seurakuntalaisten keskinäisiä palkkaussopimuksia, mikä vähensi huomattavasti palkkarii-toja. Asetusta noudatettiin Suomessa eräin erityismääräyksiin ja täydennyksin yli 200 vuotta. Ruotsissa asetus oli voimassa vuoteen 1862.⁷⁹

⁷⁸ Ylönen 1951, 64; Alsne 1966, 26; Virrankoski 1973, 685.

⁷⁹ Tengström 1820–1822 I, 36–38, 46–47; Ekman 1863, 38, 69; Suolahti 1919, 136; Alsne 1966, 26–27; Virrankoski 1973, 685; Kansanaho 1976, 81–83; Laasonen 1991, 120; Lahti 1991, 70.

Asetuksen säätämät maksut. Uusi palkkausasetus säilytti vanhat vilja- ja karjakymmenykset sekä voiveron. Papit saivat talonpojilta sekä muilta taloa viljeleviltä ja talon omistavilta tertiaalin rukiista, vehnästä, ohrasta, kaurasta, herneistä ja pavuista vuodentulon mukaan sekä täyden kymmenyksen humalasta, hampusta, pellavasta, nauriista ja kaalista sellaisenaan vaihtamatta sitä puhtaaseen viljaan. Kymmenyksiä ei tarvinnut maksaa kaskimailla viljellystä viljasta.

Karjakymmenykset oli maksettava kaikesta siitoksesta: varsoista, vasi-koista, karitsoista, kileistä, porsaista ja hanhista. Ellei kymmenysmäärä täytynyt vuoden aikana, niiden arvona oli maksettava papeille vasikasta kaksi, karitsasta ja vuohesta yksi sekä porsaasta ja hanhasta puoli hopeaäyriä. Pakottavasta syystä eli silloin, kun maksajat eivät voineet korvata karjakymmenyksiä karjatuotteilla tai rahalla, ne sai suorittaa viljana. Voikymmenys oli markka lehmältä; ellei lehmiä ollut, voikymmenystä ei saanut vaatia.

Meren rannalla asuvien sekä vähän maata, mutta veneen omistavien saaristolais- ja talonpoikaisten oli maksettava papille edellisten sijasta keväällä neljä nippua kalaa ja syksyllä nelikko silakkaa. Silakanpyynnistä merellä oli maksettava tynnyri tuoreita silakoita nuottakunnalta tai nelikko suolattuja silakoita kalastusveneeltä. Talvinuotta- ja muusta kuin edellä mainitusta kalastuksesta oli maksettava kymmenesosa saaliista. Kymmenykset kuului suorittaa myös hylkeenpyynnistä.

Voikymmenys oli suoritettava vanhaan tapaan olavinmessuun mennessä, karjakymmenys laurinmessuun sekä hamput, pellavat, nauriit ja kaalit mikkelinmessuun mennessä; kaikki kymmenykset piti suorittaa pyhäinpäivään mennessä.

Isännän tai emännän hautausmaksuna ja 'testamenttina' pappi sai edelleenkin lehmän vähintään 6 lehmän talosta, 4–6 lehmän talosta 2 hopeataalaria ja sitä pienemmästä talosta 1 hopeataalarin. Perineen lapsen hautaamisesta maksu oli 16 sekä muusta lapsesta ja palvelusväestä 8 hopeaäyriä. Kasteesta ja avioliittoon kuuluttamisesta maksu oli 4 sekä vihkimisestä ja kirkottamisesta 8 hopeaäyriä. Juuston ja sukien antaminen papille vihkimisen yhteydessä kiellettiin. Sairaana luona käynnistä sai ottaa enintään 4 kappaa ruista tai ohraa; köyhiltä ei saanut vaatia mitään.⁸⁰

⁸⁰ *Wilskman* 1781–1782 I, 102; *Tengström* 1820–1822 I, 37–43; *Ekman* 1863, 69–72.

Ruokalisä ja eräät muut maksut, muun muassa heinävero ja päivätyöt kiellettiin. Vuotuinen pääsiäisraha oli hopeaäyri kultakin ehtoollisella käyneeltä talonväkeen kuuluvalla isännältä, emännältä, pojalta, tyttäreltä, vävyiltä, miniältä, rengiltä ja piialta. Virkamiehet ja maalla asuvat elinkeinonharjoittajat, jotka eivät viljelleet maata tai kaskea eivätkä omistaneet karjaa, maksoivat kaksi hopeamarkkaa vuodessa; maanviljelystä tai karjanhoitoa harjoittaessaan he maksoivat saman kuin talolliset. Pääsiäisrahojen jättäminen alttariliinalle oli ehdottomasti kielletty. Asetus kielsi myös pappien ripitysmatkoillaan keräämät ”rippirahat”; pitäjänkäyntiä sinänsä ei kielletty.

Kappalainen sai vaatia kokotalolta enintään puoli pannia, puolitalolta kuudesosa tynnyriä sekä neljännestalolta ja sitä pienemmältä torpalta kahdeksasosa tynnyriä viljaa vuodessa. Lukkari sai talonpojalta vuodessa kappan ruista, ohraa ja kauraa sekä vihkimisestä, kirkottamisesta ja hautauksesta kaksi hopeaäyriä sekä kasteesta hopeaäyriin. Papit eivät saaneet vaatia rahvaalta asetuksen sallimaa enempää eikä lainkaan siinä mainitsemattomia parseleita. Maksunsa laiminlyöneeltä ei saanut kieltää toimituksia, vaan asia oli ratkaistava laillisesti.

Pappilan rakentamiseen pitäjäläisten oli osallistuttava asetusten mukaisesti. Säterienkin oli kohtuullista maksaa kymmenykset samoin perustein kuin talollisten. Kaupunkien porvariston oli palkattava papistonsa.⁸¹

Veropohja, maksuvelvolliset ja maksujen kanto. Asetus ei muuttanut veropohjaa, joten kirkkoherra sai edelleenkin tertaalinsa sadosta vuotuisen kasvun mukaan kaikilta taloa viljeleviltä ja hallitsevilta. Maksut suoritettiin talon sijaintipitäjän papistolle. Maksuvelvollisuus koski myös yhteisesti viljeltyjä ja rakennuksia vailla olevia taloja; pappi sai niistä saatavansa kuten erillisestä talosta. Virkamiesten ja muiden maata viljelemättömien maalaisten papinmaksu oli kaksi hopeamarkkaa. Myös henkilöveron luonteiset päivätyöt tulivat keskinäisten sopimusten perusteella laillisesti velvoittaviksi. Köyhät vapautettiin papinmaksuista. Papistolle oli varustettava myös ”heidän arvonsa mukainen” pappila.

⁸¹ *Wilskman* 1781–1782 I, 102–105; *Tengström* 1820–1822 I, 42–45, 47–54; *Ekman* 1863, 71–76.

Valtaosa pappien tuloista tuli siis talollisilta, joiden omakin toimeentulo oli säiden, sotien ja kulkutautien armoilla. Toisin kuin talollinen, pappi pystyi kuitenkin usein säästämään saamiaan luonnontuotteita ja eläimiä, joiden ylimäärää hän sai myös rajoitetusti myydä. Papit itsekkin viljelivät maata; kappalaiset hankkivat usein taloihseen autiotiloja.⁸²

Papin palkka oli paljolti ”hyvän tavan” varassa, siis melko epävarma. Kun talonpojan oli vaikea selviytyä jo kruununverosta, hän yritti tinkiä ainakin papinmaksuista. Papitkin jättivät usein saatavansa perimättä, koska he eivät halunneet edistää vaatimuksillaan mahdollista talon autoitumista. Osa papeista taas riitautti saatavansa.

Vanhan kymmenysten kantotavan mukaan kuhilaat laskettiin pellolla, minkä jälkeen toimitettiin koepuinti. Sen perusteella laskettiin kruunun ja papin kymmenysosuus. Tapa koettiin hankalaksi ja väärinkäytöksille alttiiksi. Puinti myöhästyi usein, koska viljaa ei voitu korjata ennen kymmenyslaskentaa. Talonpojilla oli myös suuri kiusaus viedä viljaa salaa pois pelloilta. Viranomaiset olivat selvillä näistä hankaluuksista ja suosittivat vakainaista kymmenysveroa, johon jossakin mentiinkin jo 1600-luvulla.⁸³

Vuoden 1681 asetuksen mukaan kaikki kymmenykset oli suoritettava pyhäinpäivään mennessä ja kruununkymmenykset joulukuun puoliväliin mennessä. Kun kymmenysviljasta oli erotettu papin kolmannes, loppuosa koottiin kymmenysaittaan, josta mitattiin kirkkoherran kuittausta vastaan säällinen määrä viljaa pitäjän vaivaisten elannoksi ja kirkkopitäjän toimihenkilöiden palkkoihin. Vouti jakoi muutkin korvaukset niihin oikeutetuille. Ylijäämä ajatettiin talollisilla lääninjyvästään. Kirkkoherralla ja voudilla piti olla aittaan oma lukko ja avain, joten se voitiin avata vain molempien samanaikaisesti läsnä ollen. Maallinen ja hengellinen esivalta hoiti siis yhdessä luontoissuoritusten keruun. Valvontakin oli siten kaksinkertainen.⁸⁴

Verovilja voitiin koota myös kyläkunnittain määrättyihin riisiin, joissa se puitiin. Kirkkoherra kantoi osan saatavistaan itse perinteisillä pitäjänkäyn-

⁸² *Wilskman* 1781–1782 I, 664–666; *Tengström* 1820–1822 I, 41, 43–44; *Warelius* 1862, 8–9; *Ekman* 1863, 117; *Mannermaa* 1912, 326; *Laine* 1995, 158–160, 166.

⁸³ *Alanen* 1948, 456; *Virrankoski* 1973, 684–685.

⁸⁴ *Tengström* 1820–1822 I, 41; *Leinberg* 1892–1907 III, 19; *Suolahti* 1919, 104–105; *Halila* 1954, 5566; *Blomstedt* 1960, 358; *Saloheimo* 1990, 45.

neillään, ja osan niistä seurakuntalaiset toivat pappilaan. Painavin pappilaan kuljetetuista parseleista oli viljater tiaali. Esimerkiksi Paltamossa ja Sotkamossa papinmaksut tuotiin pappilaan, vaikka kirkkoherra kiersi pitäjän neljästi vuodessa. Lapissa ja Pohjois-Pohjanmaalla vilja tuotiin pappilaan joulun alla; samalla annettiin joululahjaksi paisti, leipää ja muita tuotteita. Joulun jälkeen talolliset ajoivat 'papinheinät' pappilan latoihin.⁸⁵

Muiden veronsaajien tavoin pappienkin oli vaikea saada saataviaan ajoissa ja täysimääräisinä pitkälistien sotien köyhdyttämältä kansalta. Papinmaksut pyrkivät muiden verojen tapaan rästyttämään; usein rästit perittiin vasta papin kuoltua. Papit hakivat palkkojaan myös käräjillä ja valittivat valtiopäivillä kymmenysosuuksiensa epäsäännöllisestä suorittamista. Satakunnan papit valittivat, etteivät he saaneet muiden pappien tavoin sadon mukaan laskettuja vilja- ja voikymmenyksiä, vaan ainoastaan määrätyn taksan mukaisen suorituksen siitä. Varsinais-Suomen ja Viipurin seudun papit valittivat, etteivät he saaneet kala- ja karjakymmenyksiään Ruotsin malliin eivätkä talolliset kuljettaneet heidän saataviaan pappilaan. Pappien mielestä kymmenysten keruu alensi koko säädyn arvoa. Seurakuntalaiset taas syyttivät usein käräjillä pappeja liiallisista vaatimuksista.⁸⁶

Asetusta rikkoneita uhkasi käräjillä tutkinta ja rangaistus. Papin rangaistuksena oli ensimmäisellä kerralla määrääaikainen virasta erottaminen ja toisella kerralla viran menetys. Kenraalikuvernöörien, maaherrojen ja nimismiesten oli valvottava, että sielunhoitajat ja kuulijat noudattivat asetusta. Myös arkkipiispan, piispojen, superintendenttien ja konsistorien oli papiston esivaltana muistutettava rahvasta asetuksen tarkasta noudattamisesta. Pappi ei saanut myöskään saamatta jääneen palkkansa takia evätä keneltäkään kirkollista toimitusta.⁸⁷

Papinsaatavat kaupunkiseurakunnassa. Vuosien 1618, 1638 ja 1681 asetukset järjestivät maaseutupapiston palkkauksen vanhan kymmenysjärjestelmän pohjalta. Lähinnä maatalouteen perustuneet kymmenysperusteet eivät

⁸⁵ Halila 1954, 566; Virrankoski 1973, 680–681.

⁸⁶ Leinberg 1892–1907 III, 1–2; Lähteenoja 1932, 270; Nallinmaa-Luoto 1983, 583.

⁸⁷ Tengström 1820–1822 I, 44–45; Ekman 1861, 75–76.

kuitenkaan soveltuneet sellaisinaan kaupunkeihin, joten pappispalkkaus jäi niissä etupäässä sopimusten varaan.⁸⁸

Kaupunkiseurakuntien pappien palkkausperusteista oli 1600-luvun asetuksissa erillismääräyksiä. Niiden mukaan kirkkoherra sai kaupunkilaisten peltojen viljasadosta vuotuisena kymmenyksenä puolet kruunun saamista kymmenyksistä. Maatalosta tuli maksaa vuotuiset papinmaksut ja kalansaa- liista samat kymmenykset kuin maalaistenkin. Kirkkoherran ainoan säännöllisen palkan muodostivat toimitusmaksut ja pääsiäisrahat, yleensä hopeaäyri hengeltä; sekin jäi usein saamatta. Esimerkiksi Hämeenlinnassa oikeuden todettua (1671) edellisen vuoden pääsiäisrahojen olevan vielä maksamatta kaupunginvoudin oli ulosmitattava ne ”välittömästi ja verukkeitta”. Nämä tilanteet olivat toistuvia. Joidenkuiden kirkkoherrojen palkka oli hyvä: esimerkiksi Turun kirkkoherra – myös akatemian professori – kilpaili palkassa piispan kanssa. Muutkin tuomiokirkon virat olivat hyväpalkkaisia. Turussa palkka maksettiin 1650-luvulla jo osittain rahana.⁸⁹

Kaupunkipappien lopullinen palkkaus perustui keskinäisiin sopimuksiin. Esimerkiksi Vehkalahden papistolle vähävaraiset porvarit maksoivat pääsiäisrahoja markan ja varakkaammat enemmän. Maistraatti asetti maksujen taksoittamista varten erityiset taksoitusmiehet, ja se myös yleensä kokosi palkkasaatavat kaupungista. Kirkkoherra saattoi kerätä itsekin maksuja tiloilta, ja sielunhoitomatkoillaan hän sai venekunnilta kalaa. Rauman kirkkoherra sai palkkaussäännön mukaan lästin (= 12 tynnyriä) viljaa. Kymmenyksistä kertyi vehnää, rukiita, ohria, kauroja ja herneitä. Isännän kuoltua talosta tuotiin härkä ja emännän kuoltua lehmä, ja jouluksi annettiin lampaanpaisti ja kynttilöitä. Oulun kirkkoherra sai tertiaalin maaseurakunnan viljakymmenyksistä ja kruunulta vastikeviljaa, kuorman heiniä talolta, naulan voita lehmältä, lohikymmenykset Oulujoen kalastuksesta, pääsiäisrahat ja toimitusmaksut.⁹⁰

⁸⁸ *Mannermaa* 1912, 326.

⁸⁹ *Stiernman* 1728–1733 II, 954; III, 2668; *Wilskman* 1781–1782 I, 496, 514, 665–666; *Wareljus* 1862, 33–34; *Mannermaa* 1912, 326; *Lindegqvist* 1926, 169; *Ranta* 1975, 772, 785–786; *M. Heikkilä* 1989 a, 43.

⁹⁰ *Lähteenoja* 1932, 270–271; *Nordenstreng & Halila* 1974, 100; *Palola* 2000, 95.

Asetuksen merkitys ja vastaanotto. Vuoden 1681 asetuksen kymmenysmääräykset koskivat ”isoja kymmenyksiä” sekä niihin liitettyä ruokalisää ja lehmäverovoitoa, jotka Kustaa Vaasa oli peruuttanut kruunulle ja jotka vuonna 1602 oli järjestetty varsinaisiksi kymmenyksiksi. Papit saivat myös kymmenyksen luonteisia tuloja, joihin kruunu ei ollut kajonnut. Esimerkiksi kirkkoherran tertiaaliin liittyivät usein ”kyvyn mukaan” viljana, hamppuna, papuina, pellavana, halkoina ja heininä maksetut ”apukymmenykset”. Parseelit vaihtelivat pitäjittäin.

Viljatertiaali oli edelleenkin kirkkoherran tärkein palkanosa. Toinen keskeinen osa koostui jo vuoden 1617 palkkausasetuksen laillistamista ’liina’- eli pääsiäisrahoista. Nämä alkuaan uhriluontoiset maksut olivat täysin vakiintuneita papinsaatavia, joita maksoivat viljelyksiä ja karjaa omistamattomat. Kyseessä oli siis kymmenyksiä vastaava itsellisten ja palkollisten maksu, jota useimmat talollisetkin maksoivat.

Vaikka asetus kielsi pappien ripitysmatkoillaan keräämät ”rippirahat”, se ei kieltänyt heitä suorittamasta pitäjällä kirkollisia toimituksia, kuulustelemasta kristinopin taitoa sekä keräämästä seurakuntalaisilta säännölliset tulonsa ja nauttimasta kestitystä. Tämän käytännön pohjalta kehittyivät lukuinkerit.

Väestönlisäyksen vuoksi suurimpiin seurakuntiin jouduttiin palkkaamaan kappalainen, joskus useampikin. Aluksi he olivat kirkkoherran henkilökohdaisia apulaisia, mutta vuoden 1681 asetus vakiinnutti heille omat tulot sen velvoittaessa seurakunnat palkkaamaan kappalaisen. Vapauduttuaan palkkaamasta kappalaista kirkkoherrat alkoivat palkata omia apulaisia.⁹¹

Uusi palkkaussääntö poikkesi vain vähän vanhoista asetuksista. Ehkä siksi se vakiintui hitaasti, vaikka lupasikin helpotuksia talonpojille. Papit olivat siihen tyytymättömiä koko maassa, ja piispatkin esittivät siitä kuninkaalle huomautuksia. Asetusta pidettiin epäkäytännöllisenä ja kaikkiin oloihin soveltumattomana. Esimerkiksi Hollolassa sitä ei noudatettu seurakuntalaisia liikaa rasittavana, vaan papiston kanssa tehtiin oma palkkaussopimus.

Uusi asetus aiheutti myös väärinkäsityksiä pappien ja seurakuntalaisten välillä. Mahdollistaessaan papin ja seurakuntien keskinäiset palkkaussopi-

⁹¹ *Mannermaa* 1912, 326; *Blomstedt* 1960, 359–360; *P. Lappalainen* 1971, 463; *E.-L. Oksanen* 1981, 187, 189; *Pirinen* 1982, 574; *Nallinmaa-Luoto* 1983, 582; *Kallio* 1987, 237; *Saloheimo* 1990, 479; *Laine* 1995, 158.

mukset palkat muodostuivat pitäjissä erilaisiksi. Asetuksessa ei ollut myöskään määräyksiä ruukkien, sahojen, myllyjen, sotilaiden jne osallistumisesta papin palkkaamiseen eikä pitäjänapulaisen palkasta. Asetus jäi tältä osin vain ohjeelliseksi, kun pitäjissä haluttiin pysyä vanhassa järjestelmässä ja hoitaa papinsaavat edelleenkin pappien ja seurakuntalaisten keskinäisin sopimuksin.⁹²

Esimerkiksi uuteen asetukseen tyytymättömien vehkalahtelaisten papistonsa kanssa tekemän (1687) palkkaussopimuksen mukaan palkka maksettiin tertiaaliviljana, voina, herneinä, papuina, humalana, pellavana ja lohena. Keuruulla karjakymmenyksestä oli muodostunut vakinainen viljavero, jota 1600-luvun lopulla tehdyn palkkaussopimuksen mukaan suuret talot maksoivat karja- ja voikymmenysten korvauksena 20 kappaa, keskikokoiset puoli tynnyriä ja pienet talot kymmenen kappaa vuodessa. Elimäen rahvas taas valitti kuninkaalle Pyhtään kirkkoherran kantavan tertiaalinsa lisäksi kuusi kappaa viljaa talonpojalta. Kukin talo teki hänelle myös vuotuisen päivätyön, jonka sai vaihtaa viljaksikin.⁹³

Palkkausjärjestystä täydentävä resoluutio ja selitys 1681, 1682. Vuoden 1681 asetuksen aiheuttaman kritiikin vuoksi Kaarle XI antoi 20.9.1681 piispa Gezeliuksen välityksellä asetusta täydentävän resoluution ja selityksen Turun hiippakuntaa varten. Sen mukaan seurakuntalaisilla oli oikeus maksaa vapaaehtoisesti papilleen asetuksen määrää enemmänkin. Köyhiltä tätä ei saanut vaatia. Kymmenykset oli maksettava pellossa kasvaneesta rukiista ja ohrasta sekä huhdassa kasvaneesta vehnästä, kaurasta, herneistä, pavuista, kaalista, nauriista, pellavasta, hampusta tai muusta viljasta. Kaskimaat olivat vapaat maksuista. Kuninkaankartanoista, säteritiloilta piiri- ja rajataloineen sekä muilta taloilta, joille kymmenysosuutta ei laskettu, papille tuli tertiaali vainiossa tai uudismaassa kasvaneesta vehnästä, rukiista, ohrasta, kaurasta sekä herneistä ja pavuista. Niille voitiin määrätä myös vuotuinen papin tertiaalikymmenys kultakin kylvetyltä tynnyrinalta, jolloin muut viljamak-

⁹² *Tengström* 1820–1822 I, 56; *Suolahti* 1919, 136; *Ylönen* 1951, 64; *Jokipii* 1959, 492–496; *Kopisto & Paloposki* 1967, 234; *Virrankoski* 1973, 685; *Saloheimo* 1976, 269.

⁹³ *Sillanpää* 1969, 368; *Nordenstreng & Halila* 1974, 100–101; *E-L. Oksanen* 1981, 187.

sut jäivät pois. Säterit eivät siten voineet enää kieltäytyä papinkymmenyksen maksamisesta. Kansaa ei voinut myöskään vapauttaa pääsiäisrahojen maksamisesta.

Sopimuksen mukaan palkkauksessa sai noudattaa myös vanhaa tapaa maksaa kymmenyksenä kahdeksan kappaa puhdasta viljaa tynnyrin kylvöltä. Turun hiippakunnassa voitiin ottaa huomioon myös muista hiippakunnista poikkeavat luonnon- ym. olot. Säädetty parselelit sai vaihtaa samanarvoiseen parseliin. Papit eivät saaneet ajaa omaa etuaan kristinoppia kuulustellessaan ja hoitaessaan armonvälineitä pitäjällä.⁹⁴

Toisessa vuoden 1681 palkkausjärjestystä koskevassa resoluutiossaan vuonna 1682 Kaarle XI määräsi, että maaherran, piispan ja seurakunnan oli yhdessä päätettävä papiston palkasta, elleivät papit ja rahvas tai rahvas päässeet keskinäiseen sopimukseen asetuksen (1681) tai vanhan tavan mukaisista papinsaataavista. Ahvenanmaalla kirkkoherrat saivat kantaa kuninkaallisten kirjeiden 27.10.1653 ja 27.9.1681 nojalla puolet alkuperäisestä kirkonkymmenyksestä ja kruunu toisen puolen.⁹⁵

3.6 Verotussäännösten täsmennyksiä ja verotuksen seurantaa

Pohjanmaan papiston palkkaus 1678, 1682 sekä Kaarle XI:n reduktio 1682 ja viljakymmenysten pienentäminen 1683. Kuningas Kaarle XI salli vuosina 1678 ja 1682 Pohjanmaan papiston pysyä vanhassa palkkauksessaan. Jälkimmäisessä yhteydessä 'korvausjyvät' peruutettiin reduktiokollegion päätöksen (1675) mukaisesti pappiloiden kestityksen osalta. Myöhemminkin ne kuuluivat vain ajoittain pappien palkkaetuihin. Kaarlen reduktiossa 1682 seurakunnille tulleita lahjoitusmaita otettiin takaisin kruunulle. Myös pappien viljakymmenysten lakimääräinen osuus pieneni, kun vuonna 1683 asetuksella määrättiin maksettavaksi kahdeksan kappaa kylvetyltä tynnyriltä aiemman yhdeksän kapin asemesta. Tertiaalin pienennettyä kirkko-

⁹⁴ *Tengström* 1820–1822 I, 47–54; *Wilskman* 1781–1782 I, 559, 648; *Ekman* 1863, 76–82; *Laasonen* 1991, 120.

⁹⁵ *Stiernman* 1728–1733 I, 1567; III, 1900; *Wilskman* 1781–1782 I, 507, 1125; *Warelius* 1862, 9–10, 12.

herrat tekivät pitäjäläisten kanssa sopimuksia vakituudesta kymmenysviljämäärästä. Reduktio merkitsi tärkeintä kirkollistalouteen kohdistunutta muutosta Ruotsissa sitten Kustaa Vaasan reduktion.⁹⁶

Vuoden 1686 kirkkolaki sekä ”kymmenystenpanot” 1688. Sisällöltään yleisen lain ihannetta vastannut vuoden 1686 kirkkolaki oli valtion laki. Papiston palkkaussäännösten ei katsottu kuuluvan siihen, koska esivalta saattoi muuttaa palkkausperusteita. Papiston palkkaussäädökset ja muut muuttuvat asiat tulivat kuninkaallisiin säädöksiin. Vuoden 1686 kirkkolaki ei vaikuttanut juuri muutenkaan kirkon taloudellisiin oloihin. Se velvoitti kuitenkin pitäjäläiset rakentamaan ja ylläpitämään kirkon siihen kuuluvine tarpeineen sekä perustamaan ja ylläpitämään hautausmaan. Viranhaltijan vaihtuessa oli toimitettava aina kirkon omaisuuden inventaario. Kirkkoheran oli huolehdittava myös köyhistä ja sairaista.⁹⁷

Koska pitäjänkirkon ja pitäjäläisten suorittamia kustannuksia ei ollut rajattu, rasituksia pyrittiin siirtämään mahdollisimman paljon kirkolle. Tilanne selkiytyi vasta kuninkaan määrättyä (1752) ajotyöt ja rakennustarpeet suoritettavaksi manttaaliperusteella. Kirjeen mukaan näistä ja muista velvoitteista päätettäessä ei tarvittu enää yksimielisyyttä; enemmistöpäätös riitti. Pienet tilat hoitivat rasituksensa yhteisesti. Päivätyöt suoritettiin ruokakunnittain. Kirkon rakennustarpeisiin, kirvesmiesten palkkoihin ja irtaimistohankintoihin kerättiin myös raha- ja luontoismaksuja.⁹⁸

Kuten aiemmin todettiin (3.2), Norrköpingin valtiopäiväpäätöksellä 1604 oli papiston viljakymmenykset muutettu kiinteämääräisiksi. Suomessa tätä päätöstä ei kuitenkaan noudatettu. Asiaan palattiin vuonna 1688 piispa Johannes Gezelius vanhemmalle osoitetussa kuninkaallisessa resoluutiossa. Sen mukaan Turun hiippakunnassakin voi- ja karjakymmenykset muutettiin muualla valtakunnassa vallinneen käytännön mukaisesti kiinteämääräisiksi. Arviointien perusteella taloille määritettiin siten karjan määrästä riippuma-

⁹⁶ *Tengström* 1820–1822 I, 55–56; *Luukko* 1945, 715; *Blomstedt* 1960, 358; *K. Heikkilä* 1977, 80; *Kalderstam* 1989, 230–233; *Ojanen* 1990 a, 46.

⁹⁷ *KL* 1686, XXIV: XXIV, XIX: XVII; *Kjöllerström* 1955, 25–30; *Pirinen* 1968, 72–73; *Pulma* 1994, 33; *Valtion ja kirkon taloudelliset suhteet* 1997, 3–4, 14–16.

⁹⁸ *Wilskman* 1781–1782 I, 346; *Tengström* 1820–1822 I, 457; *Ahti* 1956, 13–16.

ton pysyvä lehmäluku. Viljakymmenykset maksettiin entiseen tapaan manttaaleittain. Säädös virallisti papinmaksujen suorittamisen vuoden 1681 palkkausjärjestyksen mukaan myös kappalaisille ja apupapeille, jotka olivat välttämättömiä Turun hiippakunnan väkirikkaissa ja laajoissa seurakunnissa.⁹⁹

Seurakuntalaiset suorittivat papeilleen myös keskinäisiin sopimuksiin perustuneita muita maksuja kuten varsinaisiin viljakymmenyksiin liittyneitä, maksukyvyyn ja varallisuuden mukaan maksettuja 'apukymmenyksiä'. Niihin velvoitti vain tottumus ja maantapa. Näiden lahjaveron luonteisten maksujen määrä vaihteli suuresti pitäjän ja vuodentulon mukaan; ne eivät myöskään rästytyneet. Joissakin seurakunnissa kirkkoherralle oli taattu tietty viljamäärä tertiaalina ja apukymmenyksinä, joten apukymmenysten maksaminen päättyi heti tertiaalin täytyttyä. "Kymmenyksiksi" kutsuttuja lahjoja annettiin myös elinkeinojen tuotosta.¹⁰⁰

Papiston palkkauksen tutkijakunta 1687–92: papinmaksujen määrä ja laatu alueittain. Hallitus suunnitteli pian vuoden 1681 palkkausasetuksen antamisen jälkeen uutta palkkaussääntöä, koska se määräsi (1684) maaherran laatimaan perusteellisen selvityksen Pohjanmaan papiston palkkaustavasta. Syynä olivat jatkuvat kiistat lakiin perustumattomista sopimuksista ja muistakin papinsaataavista. Vuonna 1686 Kaarle XI määräsi maaherrat tutkimaan piispojen ja kirkkoherrojen kanssa seurakuntalaisten kymmenys-, testamentti- ja muut papinmaksut lääneittäin koko Suomessa. Näin syntynyt papiston palkkauksen tutkijakunta keräytti vuosina 1687–92 pitäjittäin toimitetuilla tutkintakäräjillä tiedot kaikista pappien tuloista. Piispan, kirkkoherrojen ja kansaa edustavien kuudennusmiesten oli vahvistettava tarkastuskertomukset jokaisessa pitäjässä. Maaherran lähettäessä kertomukset kuninkaalle tämän oli omassa lausunnossaan ilmoitettava, mikä palkkausjärjestys sopi parhaiten hänen alueelleen.¹⁰¹

Tutkittuja seurakuntia oli 134. Tutkijakunnan pöytäkirjat antavat kattavan ja tarkan kuvan silloisiin asetuksiin, määräyksiin ja vanhoihin palkkaussopimuksiin perustuneista papinmaksuista. Tiedot osoittavat, että seurakunta-

⁹⁹ Tengström 1820–1822 I, 58–59; Virrankoski 1973, 679–680.

¹⁰⁰ Blomstedt 1960, 359; Virrankoski 1973, 680; Blomstedt 1982, 616.

¹⁰¹ Tengström 1820–1822 I, 56–57; Luukko 1945, 718; Ylönen 1951, 64–65; Kopisto & Paloposki 1967, 234–236; Saloheimo 1990, 481.

laisten maksaman 'kirkollisveron' muodostivat viljater tiaali, apuvilja, pikkukymmenykset, karja-, voi-, kala-, riista-, turkis- ja joulukymmenykset sekä pääsiäisrahat, kyyditys, kestitys, päivätyöt ja toimitusmaksut.

Tärkein papinsaattava oli rukiista ja ohrasta maksettu viljater tiaali, jonka määrä alueittain oli 33–56 tynnyriä seurakunnittaisen vaihteluvälin ollessa alle kymmenestä yli sataan tynnyriin. Vähiten viljaa maksettiin Hämeessä, Varsinais-Suomessa, Satakunnassa ja Uudellamaalla sekä eniten Pohjanmaalla, missä pitäjät olivat laajoja ja viljakymmenykset maksettiin vuodentulon mukaan. Papit saivat myös hieman herneitä ja papuja sekä vapaaehtoisia 'apukymmenyksiä' eli apuviljaa, usein karjakymmenysten korvauksena. Karjalassa ja Savossa apuviljaa sanottiin 'aprakaksi', maksuksi, jota ei määrätty asetuksissa, vaan joka suoritettiin vanhaan tapaan. Karjalassa sitä maksettiin paljon; Savossa sen osuus papin viljatuloista oli lähes kolme neljäsosaa. Pohjanmaalla kirkkoherrat saivat kruunulta 'korvausjyviä'.¹⁰²

Karjakymmenys suoritettiin tai korvattiin rahana kaikkialla Pohjanmaalla, puolessa Uudenmaan ja Karjalan pitäjistä, joissakin osissa Varsinais-Suomea, mutta Hämeessä ja Savossa ei lainkaan. Voikymmenyksiä tai niiden korvauksia maksettiin lähes kaikissa pitäjissä, yleensä naula lehmältä; joskus ne korvattiin juustona tai viljana. Pikkukymmenyksiä maksettiin kaikkialla humalasta, hampusta, pellavasta, nauriista, kaalista jne. vuodentulon mukaan; ne maksettiin usein rahana. Papit saivat myös asetuksissa mainitsemattomia heiniä ja olkia tai ne korvattiin rahalla tai tervatynnyrillä. Lähes kaikkialla he saivat myös halkoja tai rahakorvausta niistä. Riistakymmenyksinä papit saivat Pohjanmaan pohjoisosissa villiriistaa sekä etelämpänä peuran- ja karhunlihaa, lintuja ja oravannahkoja. Kalakymmenyksinä maksettiin koko maassa lohta ja muuta kalaa.

Vuoden 1617 palkkaasetus oli kehottanut antamaan papeille joulukymmenykset "vanhan tavan mukaan", mutta myöhemmin ne kiellettiin. Siitä huolimatta papit kautta Suomen keräsivät joulun aikaan 'joulupaistina eli -ruokana' lahjaluonteisia parseleita. Tähän sisältyi tavallisesti leipää, lampaan- tai naudanreisi tai -lapa tai muuta riistaa sekä kynttilöitä.¹⁰³

¹⁰² KA 8084, 8684, 8703, 9196; *Luukko* 1945, 714–715, 718; *Ylönen* 1951, 66–67, 69; *Kahra* 1964, 14–28; *Blomstedt* 1960, 359; *Saloheimo* 1990, 481–482.

¹⁰³ *Leinberg* 1892–1907 III, 62; *Cederlöf* 1934, 171–172; *Luukko* 1945, 718–721; *K. Vilku* 1948, 109–123; *Ylönen* 1951, 67–69; *Blomstedt* 1969, 359–362; *Kahra* 1964, 31–39, 44–45; *Saloheimo* 1990, 482.

Vuoden 1617 palkkausasetuksen laillistamat ja vuoden 1681 asetuksen vahvistamat pääsiäisrahat olivat ainoa henkilöperusteinen vero. Niiden määrä vaihteli pitäjittäin ja niitä maksettiin usein asetuksen vaatimaa enemmän. Kaupunkien porvarit maksoivat enemmän kuin maaseudun talolliset. Toimitusmaksut suoritettiin yleensä asetuksen mukaisesti. Varsinkin hautausmaksut olivat asetuksen mukaiset paitsi Varsinais-Suomessa ja Satakunnassa, missä isännän hautaamisesta annettiin lehmän sijasta härkä. Korvaus testamenttilehmästä oli 10–12 taalaria. Käynnistä sairaan luona perittiin 4–8 kappaa viljaa, muuta ruokaa tai rahaa, useimmissa seurakunnissa ei mitään. Tarkimmin asetuksen mukaisia taksoja noudatettiin Viipurin hiippakunnassa. Toimitusmaksut olivat korkeimpia Länsi-Suomessa, missä seurakuntalaisten varallisuuskin oli parempi. Kirkkoherran tavallista pienempää tertiaalia kompensoitiin usein suuremmilla toimitusmaksuilla.

Kirkkoherrojen palkkaetuihin oli kuulunut myös kyyditys ja kestitys ripitys- ja saatavienkeruumatkoilla pitäjällä. Nämä vuoden 1681 asetuksen kieltämät matkat jatkuivat yleisesti. Papille tehtiin myös yksi tai useampi päivätyö tai se korvattiin viljalla.¹⁰⁴

Tutkinta osoitti pappien tertiaalin sekä karja- ja voikymmenysten olleen Pohjanmaalla suurempia kuin muualla Suomessa. Useiden Pohjois-Pohjanmaan kirkkoherrojen palkat olivat maan suurimmat tuottoisien lohikymmenysten ansiosta. Papit hakeutuivatkin mielellään Pohjanmaalle. Toiseksi eniten voi- ja karjakymmenyksiä maksettiin Varsinais-Suomessa ja vähiten sisämaassa pienen karjavarannon takia. Pikkukymmenyksiä maksettiin eniten Etelä-Suomessa, kun taas pääsiäis- ja toimitusmaksuja kertyi eniten runsasväkisillä lounaisilla alueilla.

Vuoden 1681 asetuksen mukaan kappalaisilla oli oikeus saada kahdeksan kappaa viljaa koko- ja puolitalolta sekä vähemmän muilta tiloilta ja torpilta. Tarkastus osoitti heidän saaneen yleensä 15 kappaa talolta eli kaksi kertaa asetuksen vaatiman määrän. Köyhemmissä pitäjissä maksettiin 3–12 viljakappaa. Kappalaiset saivat myös vapaaehtoisia parseleita: ruokaa, ruoka-aineita ja muita tuotteita. Itselliset tekivät heille lisäksi päivätöitä. Pohjois-Pohjanmaalla kappalaispalkkakin oli tavallista parempi lohikymmenysten ja

¹⁰⁴ *Tengström* 1820–22 I, 35, 42; *Leinberg* 1892–1907 III, 62; *Simolin* 1909, 194; *Luukko* 1945, 717, 721–722; *Ylönen* 1951, 69–71; *Blomstedt* 1960, 361–362, 364–366; *Kahra* 1964, 46–64.

muiden parseleiden ansiosta. Kirkkoherran kuului maksaa apulaisensa palkka, mutta usein sen maksoivat seurakuntalaiset. Palkka oli tavallisesti 2–4 kappaa viljaa talolta. Karjalassa, Savossa ja Pohjanmaalla apulaisia ei juuri ollut.

Kun lukkarinvakat oli peruutettu 1500-luvulla viljakymmenysten mukana kruunulle, lukkarin palkaksi jäi kolmen viljatynnyrin vuotuinen korvaus. Myöhemmin lukkarit alkoivat kantaa 1–2 viljakappaa talolta vuodessa. Liäksi he saivat pikkuparseleita.¹⁰⁵

Kertomukset osoittivat papinsaatavien todellisen määrän ja laadun. Esi-merkiksi asetuksen vastaisia heiniä, olkia, joulukestejä ja päivätöitä vaadittiin edelleenkin kautta maan, ja papit saivat vieläkin ylimääräisiä lahjoja. Maksut vastasivat hyvin vanhojen vuosien 1617 ja 1638 asetusten määräyksiä, mutta eivät uutta vuoden 1681 asetusta. Maksajien mielestä siis vanha, alueelliset olot huomioon ottava järjestelmä oli parempi kuin yhtenäiseen palkkaustapaan pyrkivä uusi asetus. Maksut rasittivat edelleenkin suuresti talollisia. Säterit suorittivat papeille vain viljaa – jos sitäkään.

Tutkijakunnan mukaan seurakunnissa haluttiin noudattaa perinteistä palkkaustapaa mieluummin kuin vuoden 1681 palkkausasetusta. Uusi asetus olisi ollut talollisille edullisempikin, sillä se vapautti heidät eräistä parseleista, päivätöistä ja joulukestistä, laski kappalaisen viljapalkkaa ja kielsi ylimääräiset lahjat. Asetuksella oli tarkoitus saattaa koko maassa voimaan karja- ja voikymmenykset, joita oli vaadittu koko 1600-luvun ajan pappispalkkauksen yhtenäistämiseksi. Kappalaisille tutkijakunta esitti oikeutta periä hautausmaksuja heidän palkkansa parantamiseksi; taksa olisi ollut isännän tai emännän hautaamisesta lammas ja lapsen hautaamisesta 24 kupariäyriä. Muuten papiston palkkaus katsottiin aiheelliseksi jättää näiden tarkkojen tutkimusten jälkeen suurin piirtein ennalleen.

Papit toivoivat saataviensa vakiinnuttamista vuoden 1681 asetuksen mukaisiksi, jottei heidän toimeentulonsa olisi riippunut vain seurakuntalaisten hyväntahtoisuudesta. Heillä oli varsin vähän laillisia, täysin varmoja saatavia: jokseenkin varmoja olivat vain tertiaali, pääsiäisrahat ja toimitusmaksut. Muut saatavat riippuivat maksajien hyvästä tahdosta. Kansa ei pitänyt myöskään kymmenysten maksamista enää kovin tärkeänä kymmenysten

¹⁰⁵ *Leinberg* 1892–1907 III, 63; *Suolahti* 1919, 26–35; *Luukko* 1945, 722–724; *M. Juva* 1955, 102; *Blomstedt* 1960, 363–364, 367–368; *Kahra* 1964, 65–79.

”valtiollistamisen” horjutettua käsitystä niiden uskonnollisesta luonteesta. Luontoistaloudessa huonoina vuosina kaikkia maksuja ei voitu suorittaa eikä saada; pikkukymmenyksiä pappi ei saanut jälkikäteenkään parempina vuosina, koska ne eivät rästytyneet.¹⁰⁶

3.7 Asetus papiston saatavista ja oikeuksista Turun hiippakunnassa 1694

Papiston ja kansan toivoma uusi aset. Kuten edellä todettiin, varsinkin papisto oli tyytymätön vuoden 1681 palkkausasetukseen. Rahvaskin oli valittanut raskasta maksuvelvollisuuttaan. Lähinnä papiston pyynnöstä asetusta täsmennettiin 23.2.1694 asetuksella papiston saatavista ja oikeuksista Turun hiippakunnassa. Siihen liittyi myös erillinen selitys 19.10.1694 Turun piispalle ja konsistorille. Asetusta laadittaessa oli otettu huomioon pappispalkkauksen tutkijakuntien sekä piispojen, maaherrojen ja kamarikollegion antamat lausunnot. Uusi asetusta oli käytännössä vain vuoden 1681 asetuksen sovellus Suomen oloihin. Ruotsin vallan loppuun asti voimassa ollut asetusta vahvisti 1600-luvun alusta voimassa olleet pappien palkkausperusteet.¹⁰⁷

Entiset palkkausperusteet. Asetuksen mukaan kymmenysviljaa oli maksettava entiset kahdeksan kappaa tynnyrin kylvöltä, josta kirkkoherra sai kolmanneksen. Kaskimailla viljelystä viljasta kymmenyksiä ei tarvinnut edelleenkään maksaa. Seudun ”laadun ja luonnon” takia kymmenysten periminen määräsuuruisina – eikä vuotuisen kasvun perusteella – oli varmempaa sekä kruunulle että papistolle. Kymmenykset oli suoritettava myös pellossa ja huhdassa viljelystä herneestä, kaalista, nauriista, pellavasta, hampusta ja humalasta; niitä voitiin vaatia vain talolta, jossa niitä todella viljeltiin. Karjakymmenykset oli suoritettava vuoden 1681 asetuksen mukaisina koko siitoksesta varsoja lukuun ottamatta. Ellei vuodessa syntynyt kymmentä kunakin lajin yksilöä, korvausta oli maksettava vasikasta kaksi, karitsasta ja

¹⁰⁶ Luukko 1945, 641, 723; Ylönen 1951, 71–73; Blomstedt 1960, 359–360; Kahra 1964, 21–22, 80–81, 83–84; K. Heikkilä 1977, 80; Virrankoski 1973, 685.

¹⁰⁷ Tengström 1820–1822 I, 63–64; Nikander 1984, 78.

kilistä yksi sekä porsaasta ja hanhesta puoli hopeaäyriä. Voikymmenys oli naula lehmältä tai sen korvauksena juustoa tai kahdeksan kupariäyriä.

Kunkin nuottakunnan oli maksettava tynnyri tuoretta silakkaa. Kalastusta harjoittava talollinen sai korvata sen neljällä kuparitaalarilla. Kirkkoherralla oli oikeus myös suomukala- ja talvinuottasaaliiseen. Olkia, heiniä ja halkoja papit eivät saaneet vaatia. Papin kiertely pitäjällä vaatimassa joulu- ja muuta ruokaa kiellettiin.

Pääsiäisrahoja oli suoritettava hopeaäyri kultakin ehtooillisella käyvältä vaimolta, pojalta, tyttäreltä, vävyiltä, rengiltä ja piialta. Muut maalla asuvat elinkeinonharjoittajat, jotka eivät suorittaneet kymmenyksiä, sekä maata tai kaskea viljelemättömät ja karjaa omistamattomat maksoivat kaksi hopeamarkkaa vuodessa. Jos he harjoittivat maanviljelystä ja karjanhoitoa, maksu oli sama kuin talolliselta. Rahoja ei saanut asettaa alttariliinalle, ja niiden periminen ripitysmatkoilla oli kielletty.

Toimitusmaksuina papisto sai vuoden 1694 ohjeen mukaisesti isännän ja emännän hautauksesta testamenttilehmän vähintään kuuden lehmän karjasta, 4–6 lehmän karjasta kaksi hopeataalaria ja sitä pienemmästä karjasta hopeataalarin. Perineestä lapsesta maksu oli 16 hopeaäyriä sekä muusta lapsesta ja palveluskunnasta kahdeksan hopeaäyriä. Lapsen kastamisesta ja aviokuulutuksesta maksu oli neljä sekä kirkottamisesta ja vihkimisestä kahdeksan hopeaäyriä. Sukkia tai muuta ylimääräistä ei saanut enää palkkioksi vaatia. Kauas pitäjälle tekemästään sielunhoitomatkasta pappi sai ottaa enintään neljä kappaa ruista tai ohraa, mutta köyhiltä ei mitään.¹⁰⁸

Asetus laillisti myös kappalaisen palkan, joka ei siten enää ollut vapaaehtoisuuden varassa. Rahvaan valitettua, että maksuvelvollisuus oli sama talon koosta riippumatta, palkaksi määrättiin enintään kahdeksan viljakappaa vuodessa koko- ja puolen manttaalin taloilta sekä neljä kappaa neljänneksen ja sitä pienemmiltä taloilta ja torpilta. Kuningas vaati myös Turun hiippakunnan kappalaisia tyytymään asetukseen, koska oli kohtuutonta rasittaa samansuuruisilla maksuilla sekä pieniä että suuria taloja. Useimmilla kappalaisilla oli myös pappila, jonka he saivat vastakin pitää elantonaan ja tulonaan. Pappilan rakennusvelvollisuus määräytyi asetusten mukaan. Pitäjänapulaisia asetusta ei koskenut. Lukkarille oli maksettava vuosittain kappaa ruista,

¹⁰⁸ Tengström 1820–1822 I, 63–68; Blomstedt 1960, 357.

ohraa ja kauraa sekä vihkimisestä ja hautauksesta kaksi hopeäyriä.

Maksuvelvollisia olivat edelleenkin maatalot ja säteritilat isännän säätyyn katsomatta. Talolliset vapautettiin samalla kaskimaaverosta. Pienen palkan vuoksi ritarien ja sotilaiden oli maksettava Suomessa papilleen vain kahdeksan hopeäyriä vuodessa, kun Ruotsissa maksu oli 12 hopeäyriä. Seudun laadun ja luonnon mukaisena pidettiin sitä, että kymmenykset perittiin määräsuuruksina eikä vuoden kasvun perusteella. Veronmaksajan oli itse erotettava tertiaali ja toimitettava se suoraan papille paikkakunnalla vallitsevan tavan mukaisesti. Kruununkymmenykset oli toimitettava kruunun kymmenysaittaan.¹⁰⁹

Veropohja, palkanmaksajat ja maksutapa. Asetus ei muuttanut veropohjaa. Papin palkan maksoivat edelleenkin pääasiassa talolliset. Uudistilalliset pääsivät varsinaisia taloja vähemmällä. Karjakymmenyksenä oli maksettava joka kymmenes vuoden mittaan syntynyt vasikka, karitsa, vohla, porsas ja hanhi. Ruokkolehmän osalta vasikan maksoi ruokkoaja, ei omistaja. Ellei vuodessa syntynyt kymmentä eläintä, kymmenys oli maksettava, kunnes kymmenes eläin oli syntynyt tai korvattava niiden arvona vasikasta kaksi äyriä, karitsasta ja kilistä yksi äyri sekä hanhesta ja porsaasta puoli äyriä. Kymmenyksen sai maksaa myös viljana, ellei sitä kyetty maksamaan karjatuotteina tai rahana. Karjakymmenyksistä oli siten kehittyvässä vakinainen viljavero, jonka määrä oli esimerkiksi kymmenen kappaa talolta.

Voikymmenystä oli maksettava naula lehmältä. Koska asetus ei erotellut lypsävää ja mahoja lehmää, mahon lehmän voikymmenyksestä kiisteltiin jatkuvasti. Pohjalaisille annetun päätöksen (1749) mukaan kymmenys oli maksettava myös mahalta lehmältä. Monissa seurakunnissa kiistaa aiheuttaneet voikymmenykset vaihdettiin viljaan.¹¹⁰

Ammattilaisten, virkamiesten sekä peltoa ja karjaa omistamattomien ammatinharjoittajien ja muiden työllään ansaitsevien itsellisten oli maksettava kirkkoherralle 16 äyriä. Oman elinkeinonsa ohessa maata viljelevien tai karjaa pitävien oli lisäksi maksettava talollisten maksama määrä. Kalastusta harjoittavan ammattilaisen tai itsellisen oli maksettava muiden tapaan myös kalakymmenykset. Sotilaiden ainoa maksu kirkkoherralle oli kahdeksan äy-

¹⁰⁹ *Tengström* 1820–1822 I, 69–71, 72–77; *Blomstedt* 1960, 357–358; *Nikander* 1984, 78; *Myllyniemi* 1990, 293–294.

¹¹⁰ *Tengström* 1820–1822 I, 41, 47–51, 63–66, 72–74; *Warelius* 1862, 12–13.

riä; sotaretkellä tai kruunun käskystä muualla ollessaan heidän ei tarvinnut maksaa sitäkään. Taloa pitäneen sotilaan papinmaksu määräytyi kuten talollisen. Virastaan eronnut sotilas maksoi itsellisten tapaan 16 äyriä ja työhön kykenemätön puolet siitä.

Saaristossa ja rannikkopitäjissä asuvien oli maksettava nuottakunnittain tynnyri tuoretta silakkaa vuodessa. Pappi itse huolehti niiden keräämisestä ja suolaamisesta omiin astioihin. Talvinuotan saaliista ja suomukaloista nuottakunnat maksoivat kymmenesosan. Kukin venekunta maksoi vuosittain myös nelikon suolattua verkkohailia astioineen. Kalakymmenykset oli maksettava muuallakin, ”missä saalis riitti siihen”. Vieraan pitäjän alueella kalastava maksoi kymmenyksistä puolet asianomaisen pitäjän papille ja puolet omalle papilleen. Kymmenys oli maksettava myös rantavesistä pyydetystä hylkeistä.¹¹¹

Papit keräsivät yleensä itse saatavansa. Tämä aiheutti usein riitoja ja käräjäntejä joidenkuiden pappien pyrkiessä esivallan avulla perimään ”oikeutensa” maksajilta. Yleensä papit eivät perineet saataviaan kovimman mukaan ja tinkivät varattomimpien maksuista. Kymmenyslyhteet laskettiin pellolla, etteivät talolliset olisi pimitäneet tulojaan.¹¹²

Pohjanmaan ja Lapin pappien poikkeuksellinen palkkaus. Pohjanmaan papit saivat vuonna 1694 oikeuden pysyä vanhassa palkkauksessa. Muuallakin maassa oli ajaututtu pappispalkkauksen yhtenäistämiseen tähdänneistä määräyksistä huolimatta vanhaan palkkauskäytäntöön. Kukin seurakunta sopi siten erikseen pappinsa kanssa tämän palkkauksesta. Parselit sovittiin tällöin monin paikoin korvattavaksi rahalla. Ennen pitkää tämä kävi papeille epäedulliseksi rahanarvon alentumisen heikentäessä samassa suhteessa heidän palkkojaan. Papit anoivatkin vuoden 1697 valtiopäivillä palkkauksensa suorittamista vanhojen perusteiden mukaan. Hallitus suostui 1704 siihen, ettei vuoden 1694 palkkausetusta sovellettu toistaiseksi Etelä-Pohjanmaalla muutamia pitäjiä lukuun ottamatta.¹¹³

¹¹¹ *Tengström* 1820–1822 I, 70–71; *Warelius* 1862, 14–15, 30–32.

¹¹² *Blomstedt* 1960, 362–364, 366; *Kojonen* 1963, 375–376; *Saloheimo* 1980, 388; *Halila* 1984, 219.

¹¹³ *Tengström* 1820–1822 I, 115; *Suolahti* 1919, 171–172; *Pihlaja* 1984, 344–345.

Venäläisten miehitettyä suuren Pohjan sodan aikana Suomen papit joutuivat hoitamaan voudin tehtäviä (1713–14) ja keräämään verot manttaalin mukaan. Sotavahinkojen takia kuningas antoi vuonna 1719 resoluution, jonka mukaan pahiten kärsineissä ja huonosatoisissa Pohjanmaan seurakunnissa kirkkoherroille maksettiin hakemuksesta kruununkymmenyksistä kaksi kolmasosaa normaalin kolmanneksen sijasta. Vastaava oikeus oli myönnetty jo aiemmin Kemin, Pudasjärven ja Iijoen kirkkoherroille. Kirkkoherrojen oli edelleenkin laadittava kantoluettelot ja osallistuttava verojen kantoon.¹¹⁴

Alkuaan kruunun oli pitänyt palkata Lapin papit ja rakentaa sen kirkot. Kruunu antoikin vuosittain viljaa ja rahaa papeille. Esimerkiksi Kuusamon kirkkoherra sai siltä vuodessa 40 tynnyriä viljaa ja 40 hopeataalaria; kato-vuosina ne muodostivat hänen ainoat tulonsa. Kruunu maksoi palkan vuoden alussa niin, että papit saattoivat ostaa tarvikkeita vuoden varalle. Muuten Lapin papiston oli tultava toimeen pappiloittensa niityn ja kalaveden varassa. Vuodelta 1686 peräisin olevan kuninkaan päätöksen mukaan se sai kantaa kymmenysverona vuosittain kaksi paria lapinkintaita tai puoli leiviskää haukia verolappalaiselta sekä pääsiäisrahana yhden oravannahan kulta-kin ripillä käyvältä. Joulukestityksenä pappi sai leiviskän lihaa tai kalaa ja naulan painoisen juuston tai joka 30. poronvasan. Isännän tai hänen vaimon- sa hautauksesta oli annettava poronvasa sekä lapsen, piian, rengin ”tai muun köyhän ihmisen” hautaamisesta puoli leiviskää haukia tai kaksi paria kintaita. Kasteesta, kuulutuksesta, vihkimisestä ja kirkottamisesta oli maksettava sama tai 12 oravannahkaa.

Ilmeisesti vuoden 1696 palkkasääntöä ei voitu eikä haluttukaan käytännössä noudattaa. Siksi pappien tulot vaihtelivat melkoisesti eri vuosina. Vuodelta 1749 peräisin olevassa lapinsäännössä papille määrättiin varattavaksi kahdeksan lehmän ja yhden hevosen laidunmaa. Pappilalla oli oikeus myös kalavesiin. Lapin pappien toimeentulon heikennyttyä heille myönnettiin (1741) verovapaus, joka uudistettiin 1744. Palkkauksen kriittisen tilanteen vuoksi Lapin kirkollisasiain johtokunnalta anottiin 1773 Lapin pappien palkkauksen uudistamista ja parantamista.¹¹⁵

¹¹⁴ *Lagus* 1836–1839 II, 86–97; *Ranta* 1985, 145–146; *Kuvaja* 2000, 118, 122.

¹¹⁵ *Halila* 1954, 571–573.

Pappispalkkaus Viipurin hiippakunnassa. Viipurin hiippakunnan piispa ja konsistori tekivät huomautuksen siitä, että papiston palkkausasetuksessa oli todettu olleen epäselvyyttä verolukuun perustuvasta verotuksesta. Vastauskirjeessään 13.9.1695 kuningas vaati kymmenykset laskettavaksi Viipurin läänissä entiseen tapaan veroluvun mukaan. Samalla hän viittasi määräykseen, jonka mukaan jokaiselta peltoon ja kaskeen kylvetyltä tynnyriltä oli maksettava kymmenyksinä kahdeksan kappaa viljaa; kaurasta sitä ei tarvinnut maksaa. Koska sikäläisillä talonpojilla oli paljon kaskiviljelmää ja vain vähän kotipeltoa, veromaan verolukua tuli soveltaa myös kaskimaahan pappien saamisten turvaamiseksi. Kymmenystä ei tarvinnut maksaa varsasta, hirvestä, porosta ja hylkeenpyynnistä kuten ei Turun hiippakunnassakaan. Suomukalasta papeille kuului joka kymmenennen päivän saalis. Säterien torpparit maksoivat velvoitteensa varallisuuden mukaan.¹¹⁶

3.8 Maksut ja velvoitteet pitäjänkirkolle sekä rakentamis- ja muut rasitteet

Pitäjänkirkon tulot ja menot. Pitäjänkirkko oli saanut vanhastaan kolmanneksen kirkollisista kymmenyksistä. Niihin sisältyi myös köyhille tarkoitettu osuus. Kirkkoreduktiossa tämä kymmenysosuus peruutettiin kruunulle 'viiniviljaa' lukuun ottamatta. Pitäjäläisten oli vastattava kaikista muista menoista. Kirkkolaki ei kuitenkaan määrännyt, mikä osa kirkon ja pappilan rakennus- ja ylläpitokustannuksista oli pitäjäläisten ja mikä itse pitäjänkirkon suoritettava. Siksi maksajat yrittivät säilyttää mahdollisimman suuren osan rasituksista kirkolle. Pitäjäläisiltä vaadittiin päivä- ja ajotöitä sekä rakennustarvikkeita, joita talojen oli aluksi hankittava yleensä yhtä paljon ja myöhemmin varallisuuden mukaan jyvitettyinä. Rahapalkkoihin tarvittavien suoritusten jakoperusteena oli tavallisesti manttaaliluku tai henkilöperuste. Koska kuitenkin suuri osa töistä tehtiin päivätöinä, rahallisia kustannuksia ei ollut kovinkaan paljon. Juoksevat menot peitettiin monissa pitäjissä kokonaan tilapäisillä maksuilla varsinaiseen verotukseen turvautumatta. Ennen suuria kirkonrakennustöitä oli kerättävä rakennusrahasto.¹¹⁷

¹¹⁶ *Neovius* 1891–1892 I, 39; *Lagus* 1836–1839 I, 38–41; *Simolin* 1912, 134.

¹¹⁷ *M. Juva* 1955, 21, 23; *Ahti* 1956, 15, 43–46; *Kojonen* 1963, 337.

Kirkkolaki määräsi tarkoin kirkolle kerättyjen varojen valvonnasta, mutta ei niiden keräämisestä. Pitäjäläiset maksoivat kassoihin jyvitetty osuutensa ja lisävaroja saatiin muista maksuista, sakoista, kolehdeista ja lahjoituksista. Suurempia menoja varten kirkonkokouksessa sovittiin kulloinkin tilapäisenä verona koottava määrä. Vero kannettiin kantoluettelon mukaan esimerkiksi manttaaliperusteella. Rannikkopitäjissä kirkkojen tulot olivat suuremmat kuin sisämaassa, sillä meren armoilla eläneet asukkaat olivat tottuneet uhraamaan kiitos- ja muita uhreja kirkolle. Sisämaassakin pitäjänkirkkojen tulot lisääntyivät 1620- ja 1630-luvuilla.¹¹⁸

Asetuksilla määrätty, papeille suoraan maksettavat saatavat olivat ainoita pitäjäläisten maksamia säännöllisiä maksuja. Lisäksi he joutuivat suorittamaan veroluonteisia maksuja toimihenkilöiden palkkoihin, kirkon, pappilan ja hautausmaan rakentamiseen ja kunnossapitoon, irtaimistohankintoihin sekä köyhäinhoitoon. Nämä menot olivat varsin vähäiset, ja suuriin hankkeisiin tarkoitettuja tilapäisverojakin kannettiin harvoin.¹¹⁹

Eniten tuloja pitäjänkirkko sai hautasijoista, paarivaatteen lainasta ja kelonsoitosta kannetuista hautausmaksuista. Ne, jotka eivät olleet avustaneet kirkon rakentamista, maksoivat hautapaikastaan muita enemmän. Ilmainen hautaus suotiin periaatteessa vain papille ja muulle kirkonpalvelijalle; myös köyhät saivat ”vapaan mullan”. Luottamushenkilö ja kirkolle lahjoituksia tehnyt saattoi saada kokonaan tai osittain ilmaisen hautapaikan. Kallein hautasija oli sakariston tai kuorin alla. Kun kirkkoon hautaaminen kiellettiin (1774), hautasijamaksut vähenivät huomattavasti.¹²⁰

Seurakunnan talous sinänsä oli 1800-luvulle saakka yksinkertainen. Kirkonisännän hoidossa oli kolme eri kassaa: kirkon-, viini- sekä köyhäin- eli vaivaiskassa. Tärkein ja suurin oli kirkonkassa toimihenkilöiden palkkojen maksamista ja yleisiä menoja varten. Suuria menoeriä kassasta ei maksettu, vaan niistä päätettiin aina erikseen. Köyhäinkassa oli puutteenalaisten avustamista varten. Pienin kassoista oli yleensä viinikassa, jonka varoilla hankit-

¹¹⁸ *M. Juva* 1955, 21, 23; *Ahti* 1956, 15, 43–46; *Kuusanmäki* 1956, 432, 463–464; *Kojonen* 1963, 334–335, 337; *Vahtola* 1980, 55–57.

¹¹⁹ *M. Juva* 1955, 23; *Ahti* 1956, 15–16, 53; *Nikander* 1984, 83–84.

¹²⁰ *KL* 1686, XXIV:30; esim. *M. Juva* 1955, 21; *Ahti* 1956, 33–35, 42; *Blomstedt* 1960, 354; *R. A. Mäntylä* 1960, 427–428; *Kojonen* 1963, 334–335; *Nikander* 1984, 83–84; *M. Heikkilä* 1989 a, 42–43; *Ojanen* 1990 a, 69.

tiin ehtoollistarpeet ja kynttilävaha. Kassojen varat pidettiin tarkasti erillään, ja jokaisesta niistä tehtiin eri tilitys.¹²¹

Viinikassan päätulo kertyi 'viiniviljasta eli -jyvistä'. Viiniviljaksi erotettiin noin kymmenesosa kirkonaitaan kootusta kymmenysviljasta ennen sen jakamista papeille ja kruunulle. Tähän vakioituun viljakiintiöön ei juuri puututtu 1600-luvun alkupuolella. Piispa Rothoviuksen konstituutioissa vuotuiseksi viinijyvämääräksi määrättiin neljä tynnyriä. Viljamäärä oli kuitenkin riittämätön, joten sitä kannettiin säännöllisesti määräystä enemmän. Ehtoollisviinistä aiheutuneen suuren menoerän vuoksi viinikassoissa oli jatkuva vaje, joten niihin lainattiin varoja kirkonkassasta. Useimmiten vaje katettiin keräämällä ehtoolliselle ilmoittautuvilta maksu, vuoden 1739 asetuksen mukaan yksi ja käytännössä puolesta kahteen hopeaäyriä. Jossakin maksu suoritettiin viljana. Maksuun oltiin usein hyvin tyytymättömiä.

Papit olivat valittaneet jo Kustaa Vaasan hallituskauden alussa kirkkojen rakennusavustusten pienuutta. Valitusten johdosta kruunun kymmenystuloista kirkkoille tulevat viinijyvät kiintiöitiin vuonna 1613. Esimerkiksi Hämeessä niihin saatiin vielä 1600-luvun lopulla keskimäärin 65 prosentin korotus. Samalla viinivilja jaettiin tasapuolisemmin seurakunnille, minkä ansiosta sen määrä lisääntyi joissakin seurakunnissa jopa kaksin- tai kolminkertaiseksi.¹²²

Kirkon ja valtion yhteistoiminnan tiivistyessä myös kruunun pitäjänkirkkoille köyhiä varten antama avustus kiintiöitiin vuonna 1606. Vuodelta 1617 peräisin olleen 'Örebron säännön' määrättyä seurakunnat huolehtimaan köyhistä niihin perustettiin vaivauskassoja ja kirkkojen läheisyyteen rakennettiin köyhäintupia, joissa seurakuntalaiset elättivät 'kirkonköyhiään' tuomalla heille almuina ruokaa ja vaatteita. Vaivauskassoista jaettiin köyhille vuosittain avustuksia. Kerjuukin oli sallittua oman seurakunnan alueella.

Vaivauskassa sai pääosan tuloistaan vapaaehtoisista lahjoista, 'uhreista', jotka koottiin kirkossa erityisellä uhritukilla, sittemmin vaivaispojalla; myöhemmin uudeksi maksuksi tulivat 'vaivaisjyvät'. Esimerkiksi Juvalla ja Mikkelissä kruunun lisäävustus 'pitäjänvaivaisille' vakiintui panniksi viljaa

¹²¹ *Koskimies* 1954, 145–146; *Kuusanmäki* 1956, 432, 463–464; R. A. Mäntylä 1960, 428; *Kojonen* 1963, 335–336; *Vahtola* 1980, 55–57; *Ojanen* 1990 a, 76.

¹²² *M. Juva* 1955, 21–23; *Ahti* 1956, 16–17, 58; *Blomstedt* 1960, 354–358.

ja leiviskäksi lihaa köyhää kohden ja 20 kuormaksi halkoja köyhäintupaa kohden. Köyhäinhoito pyrittiin järjestämään mahdollisimman vähin kustannuksin.

Vuoden 1686 kirkkolaki määräsi köyhäintuvan rakentamisesta. Sen säädöksiä täydensi vuoden 1698 köyhäinhoitoasetus, ja vuoden 1766 vastaava asetus yksilöi entistä tarkemmin köyhäinhoidon piiriin kuuluvat. Säädökset asettivat vaivashoidon yksiselitteisesti kotiseurakunnan velvollisuudeksi. Myös pienten hospitaalien kustannukset lankesivat seurakunnan ja kaupungin maksettaviksi.¹²³

Kirkon rakentaminen ja ylläpito. Kirkkolaki velvoitti pitäjäläiset – myös kappelien asukkaat – rakentamaan ja ylläpitämään kirkkonsa. Se rakennettiin yökunnittain jäänteinä ajalta, jolloin pappi kulki pitäjällä suorittamassa kirkollisia toimituksia ja perimässä saatavansa. Matkoilla papille oli annettava kestitystä, jota varten ja kirkollisten maksujen suorittamiseksi pitäjä oli jaettu yökuntiin. Järjestelmän varsinainen tehtävä päättyi, kun kukin alkoi viedä vero-osuutensa suoraan pappilaan. Yökuntajako kuitenkin säilyi, ja siitä kehittyivät myöhemmät kinker- eli lukuspiirit, joiden velvollisuutena oli majoittaa pappi lukusmatkoillaan.¹²⁴

Kirkon rakentamista ja kunnossapitoa varten oli säädetty päivätyövelvollisuus, joka jakautui manttaalin mukaan. Kappelilaisten oli vastattava oman kappelinsa lisäksi myös emäkirkon rakentamisesta ja korjauksista. Työt tehtiin pääosin taksvärkkitöinä: talolliset toivat rakennusaineet ja tekivät päivätoita manttaaliluvun mukaan. Pienehköt korjaustyöt maksettiin kirkonkassasta.

Kirkon tai pappilan rakentaminen omin varoin oli tuottanut vanhastaan rakentajalle patronaattioikeuden. Kirkkoreduktiossa tämä oikeus siirtyi kuninkaalle. Kirkon vanhaa esineistöä ei saanut luovuttaa pois eikä kirkolle kuuluvia maakartanoita saanut myydä kuin äärimmäisessä hätässä. Kirkkoherran vaihtuessa oli suoritettava inventaario, jossa tutkittiin kirkkorakennuksen sekä irtaimiston kunto ja määrä.¹²⁵

¹²³ KL 1686 28:1–6; Wallqvist 1791–1792 II, 269; Lagus 1836, 143; Loimaranta 1907, 229–232, 235; M. Juva 1955, 23–24; Pirinen 1982, 575–576; M. Heikkilä 1989 a, 70–71; Laasonen 1991, 68; Pulma 1994, 32–33.

¹²⁴ M. Juva 1955, 23; Ahti 1956, 15–16, 53; Nikander 1984, 83–84.

¹²⁵ KL 1686 XIX:12–15, 17, XXVI:1–7; Laasonen 1983, 15–16.

Papit olivat jo 1500-luvulla valittaneet kirkkojensa rakennusavustusten olevan niin vähäisiä, että talonpojat joutuivat itse huolehtimaan kirkkojensa rakentamisesta ja ylläpidosta. 1700-luvulla papit anoivat valtakunnallisia kolehteja sodissa hävitettyjen kirkkojen rakentamiseen. Anomuksia oli paljon eikä läheskään kaikkiin niistä voitu suostua. Pitäjäläisetkään eivät halunneet koota etukäteen kirkon rakennusvaroja manttaaliperusteella usean vuoden aikana. Isännät ostivat enintään rakennustarvikkeita.¹²⁶

Pappilan ja lukkarin virkatalon rakentaminen ja hoito. Papiston palkkauksen tärkeänä osana olivat olleet vanhastaan virkatalot. Kun pitäjään oli rakennettu kirkko, asukkaiden oli vanhojen maakuntalakien mukaan hankittava myös papille asunto ja maata. Pitäjäläisten rakentama ja seurakunnan omistama pappila kuului aluksi vain kirkkoherralle. Västeråsin resessissä 1527 pappilat katsottiin seurakuntapapiston tarpeelliseksi toimeentuloksi, joten niitä ei peruutettu kruunulle. Seurakuntalaisia ei kuitenkaan voitu enää velvoittaa hankkimaan papilleen virkataloa, koska maakuntalakien kirkkokaaria ei enää noudatettu. Siksi pappiloita erotettiin muun muassa kruununtiloista.

Sigismundin ja Kustaa II Aadolfin aikana pappilat pysyivät entisellään. Kuninkaallisessa selityksessä Turun hiippakuntaa varten 30.11.1643 maaherrat määrättiin valitsemaan pappiloita uusien seurakuntien tarpeiksi. Myös yksityishenkilöt lahjoittivat maata tähän tarkoitukseen. Reformaation jälkeen syntyneitä kirkkoherranvirkataloja kutsuttiin ”uusiksi” ja ennen sitä syntyneitä ”vanhoiksi”.

Pappilan rakentamisvelvollisuus oli talollisille raskas. Sitä vaadittiin usein sakon uhalla, sillä laiminlyöntejä tapahtui paljon. 1700-luvun alussa seurakuntalaiset maksoivat usein osuutensa rahana, ja kertyneillä varoilla työ teetettiin ammattimiehillä. Pappilan kunnossapito kuului alkuaan kirkkoherralle, mutta jo 1600-luvun alussa peltojen ja viljelysten kunnossapito sekä suuremmat korjaustyöt siirtyivät pitäjäläisten vastuulle. Käräjillä vaadittiin jatkuvasti pitäjäläisiä hoitamaan tämä velvollisuutensa. Pienehköt korjaukset yökunnat hoitivat harkintansa mukaan.¹²⁷

¹²⁶ Kuusanmäki 1956, 462–463, 465–466; Pirinen 1982, 560.

¹²⁷ H(eman) 1912, 81; A. I. Salminen 1933, 262; M. Juva 1955, 34–35; Blomstedt 1960, 347; R. A. Mäntylä 1960, 431; E.-L. Oksanen 1981, 189; Nallinmaa-Luoto 1983, 584.

Feodaalioikeudellisten virtausten vallitessa 1600-luvun asetuksissa korostettiin valtion oikeutta kirkollisvirkataloihin. Tämä ilmeni varsinkin kunnikaallisessa selityksessä 23.12.1672 papiston valituksiin ja vuoden 1675 papiston erioikeuksissa. Kuningas vakuutti kuitenkin kirjeessään (1684), että kaikki kirkolle ja pappisvirkataloja varten annettu pysyi edelleenkin koskemattomana. Myöskään vuoden 1686 kirkkolailla ei haluttu horjuttaa kirkollisvirkatalojen oikeudellista asemaa ja luonnetta.¹²⁸

Pappisvirkatalojen rakentamisesta ja maiden hoidosta säädettiin papiston palkkausasetuksissa sekä yleisessä laissa ja asetuksissa. Vuoden 1681 palkkausasetus määräsi pappiloihin lisää tilaa ja talolliset osallistumaan pappilan rakentamiseen tilaluvun mukaan. Vuoden 1734 maanlain rakennuskaaren mukaan pappilaan kuului seitsemän huonetta sekä lato, ruoka- ja luhtiaitta, kaksipohjainen jyvääitta luhteineen, navetta ja talli. Rakentamiseen piti kaikkien osallistua taloluvun mukaan. Huoneet oli toimitettava valmiina kirkkoherralle, jonka oli sitten pidettävä ne kunnossa. Epäkuntoiset rakennukset oli pitäjäläisten korjattava; rakennusaineet sai ottaa pappilan metsästä.

Virkatalojen tilukset koostuivat useimmiten yhteismaasta otetuista tai talollisten omista tiloistaan luovuttamista maista. Joskus virkatalo ostettiin tai saatiin lahjoituksena. Virkatalon haltijan piti itse hoitaa maita tai antaa ne vuokralle. Koska pappilaa ei merkitty manttaaliluetteloihin, se oli vapaa manttaalin mukaan määräytyvistä veroista ja velvoitteista. Kun pappilan verovapaus palautettiin (1734), kumottiin samalla velvollisuus tuoda kirkkoherralle heiniä tiloilta, jotka eivät olleet lahjoittaneet maitaan pappilaan.¹²⁹

Ennen 1680-lukua kappalaisen virkatalo oli Suomessa harvinainen. Kappalaiset asuivat kirkkoherran pappilan kappalaistuvassa tai omassa talossaan. Pitäjäläisten ei tarvinnut vielä laittaa kappalaisille virkataloja. Halutessaan sellaisen kappalaiset itse joutuivat usein rakentamaan ja hoitamaan sen. Piispa Rothovius määräsi kappelilaiset rakentamaan emäseurakunnan avustamana pappilat kappalaisilleen. Määräystä ei juuri noudatettu. Uudet kappalaiset saivat kyllä anoa autiotiloja.

Kappalaiset saivat aluksi lukkarin virkatalon ja muut tulot, jos he suorittivat myös tämän tehtävät. Moni lukkari sai tällöin kirkkoherran pappilasta

¹²⁸ A. I. Salminen 1933, 272–273.

¹²⁹ Bergroth 1903, 148–149; Hahnsson 1903, 15; Suolahti 1912, 160–161, 164; M. Juva 1955, 35; Nallinmaa-Luoto 1983, 584; Ojanen 1990 a, 70.

torpan tai työtilan päivätoita vastaan. Kaarle XI antoi köyhille kappalaisille virkataloiksi noin puolen manttaalin tiloja kruunun maista, ja vuonna 1689 kuningas käski luovuttaa kappalaispappiloiksi sopivia kruununtiloja. Pitäjätkin hankkivat kappalaisille virkataloja; muun muassa Hämeessä lähes kaikki kappalaiset olivat saaneet sellaisen 1600-luvun loppuun mennessä. Vuonna 1789 hallitus ilmoitti, että kappalaisten tehtävien lisääntyessä seurakuntien oli hankittava heille virkatalot. Sitä ei katsottu enää kruunun velvollisuudeksi. Muutama pitäjä noudattikin määräystä, useimmat eivät.¹³⁰

Saatuinaan omat virkatalonsa kappalaiset luopuivat lukkarien virkataloista. Kuningas suostui myös papiston anomukseen, jonka mukaan lukkareille erotettiin alueita jakamattomasta maasta, jos kruununmailla oli siihen tilaa eikä kenenkään oikeutta loukattu. Joukossa oli jopa manttaaliin pantuja suuria virkataloja. Vuoden 1723 pappisprivilegien mukaan lukkarinvirkatalot nauttivat samoja vapauksia kuin vanhat kappalaisten virkatalot. Maakirjoihin piti merkitä talot yleensä sekä erikseen pappis- ja lukkarinvirkatalot.¹³¹

Raamatunpainatustynnyri ja Turun tuomiokirkon viljatynnyrit. Kirkkojen viini- ja rakennusjyvät, tuomiokirkon viljatynnyrit, rovastintynnyrit sekä raamatunpainatustynnyri katsottiin ”lyhennyksiksi”, joita kirkkoreduktion jälkeen ei kannettu kruunulle, vaan jotka käytettiin suoraan tarkoitukseensa.

Raamatunpainatustynnyrillä kustannettiin kaksi ruotsinkielistä Raamatun painosta. Kun jälkimmäinen niistä – Kustaa Aadolfin raamattupainos – näytti riittävän pitkäksi aikaa, raamatunpainatustynnyrin tuottoja alettiin käyttää muihin tarkoituksiin: ensin käsikirjan ja sitten Ruotsin vanhojen lakien painamiseen. Papisto halusi tulot alkuperäiseen tarkoitukseensa, mutta niitä käytettiin yleensä kirjallisuuden edistämiseen. Varoista myönnettiin esimerkiksi 6 000 hopeataalaria historiallisten teosten painatukseen. Tynnyreitä kertyi tuolloin Suomesta vuosittain noin 162, joiden tuotosta Suomeen jäi vain 3 527 hopeataalaria Gezeliusten suureen raamattuteokseen. Myö-

¹³⁰ Bergroth 1903, 149; Hahnsson 1903, 15; E. O. Salonen 1905, 53; A. I. Salminen 1933, 14–15; M. Juva 1955, 38–41; Blomstedt 1960, 349; Virrankoski 1973, 682–684.

¹³¹ H(eman) 1912, 89.

hemmin (1697) osa tynnyrien tuotosta määrättiin lisäpalkaksi eräille opettajille. Varsinaiseen tarkoitukseensa Suomeen saatiin varoja vasta Suomen piipliaseuralle (per. 1812) myönnettynä avustuksena Raamattujen painattamiseen.¹³²

Vuoden 1686 kirkkolaki vahvisti tuomiokirkon ylläpitämiseksi viljana maksettavan ”tuomiokirkon tynnyrin”. Kirkon taloudenhoitaja otti viljan vastaan ja möi sen piispan ja tuomiokapitulin hyväksymään hintaan; varat käytettiin tuomiokirkon hyväksi. Tuomiokirkon suuriin rakennus- ja korjaustöihin oli anottava erikseen avustusta maaherran välityksellä.

Piispa Rothovius pyysi (1627) huonokuntoisen Turun tuomiokirkon korjauksiin jokaiselta pitäjältä vuosittain kaksi viljatynnyriä entisen yhden asemesta kuten Strängnäs ja Västerås tuomiokirkotkin olivat saaneet. Hän katsoi suurten seurakuntien suoriutuvan helposti tästä velvoitteesta. Kuningat suostui pyyntöön ja velvoitti (1630) Turun hiippakunnan kirkot ja kapelit suorittamaan vuosittain kaksi ”tuomiokirkkotynnyriä” Turun tuomiokirkon korjauksiin. Kuusi vuotta myöhemmin sama oikeus myönnettiin Viipurin tuomiokirkolle.¹³³

3.9 Papinmaksujen vakiintuminen ja veropohjan laajentaminen

Pappispalkan vahvistaminen pappissäädyn privilegeissa 1723. Vaikka papiston palkkausta oli pyritty jatkuvasti eri asetuksin yhtenäistämään, vanha palkkausjärjestelmä pysyi ennallaan useimmissa seurakunnissa. Agraarisen maan eri osien kehityserojen vuoksi myös palkkauksen taso ja maksutapa vaihtelivat. Pohjanmaalla ja Ahvenanmaalla noudatettiin vanhoja asetuksia, ja monessa muussakin pitäjässä palkkauskäytäntö oli ikivanhan tavan mukainen. Seurakunnissa oli siten laadittu runsaasti omia palkkaussopimuksia, joista osa oli hallituksen vahvistamia, osa vain papin virka-ajaksi tehtyjä. Koostumukseltaan varsin kirjavan papin palkan pääosan muodosti kuitenkin aina viljatertiaali, karja- ja kalakymmenykset, voivero sekä pääsiäis-

¹³² Palmén 1912, 187–188.

¹³³ KL 1686, XXVI:1–5; Leinberg 1892–1907 II, 31–32, 96–97; Parvio 1959, 93–95, 98.

raha ja toimitusmaksut. Parselimäärää lisäsi myös oikeus vaihtaa voikymmenys rahaksi tai muiksi parseleiksi. Veronkantoon yritettiin saada järjestystä myös pitäjäsopimusten avulla, jolloin parseleiden määrä ja laatu määrättiin vakioksi kullekin pitäjälle.

Asetusten, sopimusten ja vanhan tavan mukainen palkkaus vahvistettiin perustuslain turvan omaavissa vuoden 1723 pappisprivilegeissä, joissa säädettiin myös pappispalkan perusteista. Säädös edellytti virallisen, tuomiokapitulin vahvistaman palkkasopimuksen tekemistä seurakunnan ja pappien kesken. Papiston erioikeuksiin kuului myös oikeus nauttia tulot pappilasta. Sopimusten mukaiset pappien palkkaedut pysyivät yleensä pitkään muuttumattomina.¹³⁴

Vuoden 1723 pappisprivilegien takaamana papit saivat edelleenkin palkkanaan kymmenykset maanviljelyksen, karjanhoidon, metsästyksen ja kalastuksen tuotosta sekä joskus myös kaupan voitosta ja kaupunkitalosta. Muusta tulosta kymmenyksiä ei yleensä maksettu; myös maaseudun teollisuuslaitokset olivat maksuista vapaat. Papit saivat pitää myös virkatalonsa siihen kuuluvine tiluksineen. Talonpoikien oli kuljetettava laamannikunnan alueella tertiaalivilja kirkkoherran määräämään paikkaan. Tästä talonpoikaissäätö valitti ajoittain valtiopäivillä. Kaikki talolliset, uudisasukkaat ja rengit maksoivat myös pääsiäisrahaa kuusi kupariäyriä, käsityöläiset ja vuokramiehet 16 sekä sotilaat kahdeksan hopeäyriä.¹³⁵

Pohjois-Karjalan kirkkoherroilla säilyi koko 1700-luvun palkan lisänä valtion tuki, ns. deputaatti. Esimerkiksi Liperin, Pielisjärven ja Tohmajärven kirkkoherrat saivat sitä 16 sekä Kiteen kahdeksan ja Ilomantsin kirkkoherrat neljä viljatynnyriä, noin 10–15 % viljapalkasta.¹³⁶

Kirkkoughrien ja kinkerilahjojen kieltäminen. Kaarle XI:n kieltämät kirkkoughrit kiellettiin uudelleen vuoden 1720 valtiopäivillä. Ne jatkuivat kuitenkin erityisesti ehtoollisen yhteydessä. Myös kymmenyksiä kannettiin perinteisen satojuhlan aikoihin ja kirkollisten merkkimiesten päivien tienoilla sekä ruokalisää joulun ja pääsiäisen aikoihin. Ruokalisä käsitti jouluaterian

¹³⁴ Ekman 1863, 25–57; Bergroth 1903, 148–149; Mannerman 1912, 327; Ojanen 1973, 175; Nikander 1984, 78–79; Ojanen 1990 a, 69–70; Kuusterä 1992, 60.

¹³⁵ Bergroth 1903, 150; K. Heikkilä 1977, 81; Nallinmaa-Luoto 1990, 209.

¹³⁶ Saloheimo 1980, 389–390.

ainekset, jotka oli vanhastaan pyhitetty vuodentulon menestykseksi. Pyhäinpäivän aikaan papille annettiin leipää ja lihaa. Kymmenyksetkin sinänsä perustuivat osin vanhoihin perinnäistapoihin, kun kotoisille jumalille oli ollut tapana uhrata pieniä antimia.

Myös saatavien veronkantotapa liittyi vanhoihin juhla-aikoihin pappien kulkiessa silloin taloissa kirkollisia toimituksia suorittaen, maksuja perien ja kestitystä nauttien. Kiertueita kutsuttiin usein 'ripitysvakoiksi', myöhemmin 'ripitysmatkoiksi'. Keskiaikaisen kestitysveron korvaukseksi papit vaativat viljaa tai rahaa. Syksyllä kiertueisiin liittyi vuodentulon ja karjan siunaaminen. Kenraalikuvernööri Bielken kiellettyä kiertueet (1616) piispa Rothovius määräsi vuonna 1628 ripitykset kirkossa toimitettaviksi; vain kirkosta kaukana asuvat saivat kokoontua määräpaikkoihin pitäjälle ripitystä varten.

Lahjankeräily kinkereillä kiellettiin vuonna 1727. Kieltoa ei kuitenkaan valvottu hyvin, joten joulupaistin keruu ja ripitysmatkat jatkuivat maaseudulla 1800-luvun puoliväliin saakka. Talonpojat alkoivat vain tuoda lahjansa verojen mukana pappilaan. Myös elämän käännekohtiin liittyi edelleen uhrijuhlia. Papeille annetut uhrin vakiintuivat vähitellen rahamaksuiksi: kaste neljä, kirkotus kahdeksan, kuulutus ja vihkiminen yhteensä 12 äyriä sekä lahjaksi sukia ym. Moni määräsi kuolinvuoteellaan uhriveron eli testamenttimaksun.¹³⁷

Kansa ei pitänyt siitä, että osa kappalaisista kulki jouluaikaan pitäjällä ruokalisää keräämässä. Kun asiasta oli valitettu valtiopäivillä ja ehdotettu jouluruoan viemistä kappalaisten kotiin, muun muassa Porvoon tuomiokapituli kehotti (1727) rovasteja etsimään keinoja pappien ja seurakuntalaisten suhteiden parantamiseksi.¹³⁸

Läntinen tutkijakunta 1725–27: papiston palkkaussopimukset lailliksi. Isonvihan jälkeen kruunu asetti kaksi tutkijakuntaa selvittämään maan taloudellista tilaa ja laatimaan esityksiä sen parantamiseksi.

Läntinen tutkijakunta otti kantaa myös runsaasti riitoja aiheuttaneeseen pappispalkkaukseen. Laatimansa julistuksen avulla se pystyi järjestämään väliaikaisesti papiston palkkausolot lailliselle ja yhdenmukaiselle kannalle. Palkkausperusteeksi ei kelvannut enää ”ikivanha tapa” eivätkä suulliset so-

¹³⁷ *Suolahti* 1919, 136–154.

¹³⁸ *Hornborg* 1872, 157.

pimukset, vaan ne oli korvattava säädösten mukaisilla laillisilla eli maaherran, tuomiokapitulin edustajan ja seurakunnan luottamusmiesten allekirjoituksin vahvistamilla sopimuksilla. Papin palkkaus ei saanut ylittää vuosien 1681 ja 1694 asetusten määräyksiä, ellei seurakuntalaisten kanssa toisin sovittu.¹³⁹

Äänioikeus papinvaalissa papinmaksujen mukaan 1739. Vuoden 1739 papinvaaliasetuksen mukaan kirkkoherranvaalissa tuomiokapituli asetti ehdolle kolme ansioituneinta hakijaa, joista kansa äänesti kirkkoherransa. Äänioikeutettuja olivat papin palkkaamiseen osallistuvat. Maaseudulla ääniluettelo tehtiin siten manttaaliluvun mukaan. Manttaaliperuste ulotettiin sellaisiinkin, joilta äänioikeutta ei voinut kieltää. Manttaaliksi luettiin siten esimerkiksi yksi ruukin masuuni tai kaksi tehtaan peltivasaraa. Tilattomilla ja palkkollisilla ei ollut äänioikeutta. Kaupungeissa äänioikeusperusteet vaihtelivat yhtenäisten säädösten puuttuessa. Pääperusteena oli useimmiten talon tai tontin omistaminen.¹⁴⁰

Tehtaat, myllyt, laitokset, kauppiat ja palkansaajat pappispalkan maksajiksi. Suomen 1700-luvun vaatimattomassa teollisuudessa johtava asema oli rautateollisuudella. Valtiovalta oli siirtänyt sitä Suomeen, koska Ruotsissa rautaruukkien tarvitseman puuhiilen pelättiin ehtyvän. Hiilensaannin turvaamiseksi useimmiten ruotsalaisten omistamille ruukeille oli osoitettu valtavat maaomaisuudet.¹⁴¹

Sitä mukaa kuin Suomeen perustettiin teollisuuslaitoksia, niitä vaadittiin osallistumaan papiston palkkaukseen. Siihen velvoittavien säännösten puuttuessa maksut järjestettiin sopimuksin. Kuninkaallinen päätös vuodelta 1727 velvoitti tehtaat ja muut laitokset osallistumaan papin palkkaamiseen, koska niillä oli myös äänioikeus papinvaalissa. Maksuvelvollisuus perusteltiin siis papinvaalin äänioikeudella. Maaherran ja tuomiokapitulin oli tehtävä kuninkaalle esitys näistä maksuista maatalojen maksuihin verrattuna, minkä jälkeen kuningas antoi lääneittäin päätöksiä vuorilaitosten, ruukkien, sahojen, myllyjen ja muiden teollisuuslaitosten papinmaksuista. Papin valintaan sekä

¹³⁹ Alho 1940, 184–205.

¹⁴⁰ Vuorio 1975, 11; Laasonen 1991, 293–294.

¹⁴¹ Kuusterä 1992, 60–61.

kirkon ja pappilan rakentamiseen osallistuvien laitosten omistajien tai haltijoiden oli maksettava papeille keskinäisesti sovittu summa, ellei siitä ollut muuta erityistä suostumusta. Ellei maksusta päästy sopimukseen, hallitus tutki ja vahvisti asian. Jos laitoksella oli oma saarnaaja, hän sai sovittun palkan pitäjän varsinaisten pappien etujen vähentymättä.¹⁴²

Vuonna 1734 papinmaksuvelvollisuus ulotettiin myös kauppiaisiin, virkamiehiin ja sotilaisiin sekä näiden omistamiin tai hallitsemiin taloihin. Jos he asuivat muualla, he maksoivat papinmaksun talon sijaintiseurakunnan papistolle.¹⁴³

Vuonna 1741 rahvaan valituksien johdosta annetulla kuninkaallisella päätöksellä myllyt ja tehtaat velvoitettiin osallistumaan kirkon ja kirkkoheran pappilan rakentamiseen. Säterien ja piiritalojen tiluksilla olevat tehtaat olivat vapaat pappilan rakentamisesta. Vastaavalla papiston valitusten johdosta annetulla päätöksellä (1762) selitettiin manttaalin merkitsevän samaa kuin talo- ja tilaluku. Kamarikollegion täsmennyksen (1782) mukaan maatilojen velvollisuus osallistua kirkon ja pappilan rakentamiseen määräytyi vähentämättömän manttaalin mukaan. Kappalaisten ja pitäjänapulaisten oli itse rakennettava ja ylläpidettävä virkatalonsa.

Kaupungeissa piti vuoden 1734 lain mukaan rakentaa ja korjata huoneita papille niiden, jotka omistivat siellä huoneen tai maata tai harjoittivat elinkeinoa ja joita ei ollut erikseen tästä velvollisuudesta vapautettu. Kunnallishallituksesta kaupungissa annetun asetuksen (1873) mukaan näiden maksuperusteeksi tuli kunnallinen tulotaksoitus.¹⁴⁴

Asetus papinsaataavista Pohjanmaalla 1743. Suurten nälkävuosien sekä isonvihan aikana ja jälkeen talonpojat olivat tyytymättömiä papiston palkkaamiseen. Osa rahvaasta olisi suostunut vakinaiseen kymmenysveroon osan ollessa vanhan käytännön kannalla. Esimerkiksi pohjalaisten halutessa pysyä vanhassa tavassa maaherrojen oli taivuteltava heitä kymmenysten vakinaistamiseen. Veroperusteeksi tarjottiin kylvöä, maaperän laatua ja yh-

¹⁴² *Stiernman* 1728–1733 II, 1564; III, 2668; *Wilskman* 1781–1782 I, 119, 224, 260, 499, 648, 1130; *Tengström* 1820–1822 I, 283, 316–318; *Warelius* 1862, 32–33; *Mannermaa* 1912, 326–327.

¹⁴³ *Wilskman* 1781–1782 I, 511; *Tengström* 1820–1822 I, 326.

¹⁴⁴ *Tengström* 1820–1822 I, 316–317; *Palkkauskomitea* 1918, 195–197.

deksän edellisen vuoden kymmenysten keskiarvoa. Myös monissa kuninkaallisissa kirjeissä ja päätöksissä kehoitettiin vakinaistamaan kymmenysverot.¹⁴⁵

Palkkausjärjestelyjen sujuessa hitaasti varsinkin Pohjanmaalla sen rahvas anoi vuoden 1742 valtiopäivillä asetusta papiston saatavista, koska yleiset säädökset eivät soveltuneet sellaisinaan Pohjanmaan erityisoloihin. Talonpojat kokivat aluksi uudistuksen suuntautuneen heitä vastaan, mutta huomattuaan sen helpottavan veronkantoa he hyväksyivät sen. Turun tuomiokapituli ja Pohjanmaan maaherra saivat kuitenkin laadittavakseen uuden palkkausedotuksen. Perusteellisen käsittelyn jälkeen annettiin vuonna 1743 asetus Pohjanmaan papinsaativista. Kuningas uudisti sen vuonna 1792.¹⁴⁶

Uusi asetus toteutti papiston pitkäaikaisen toiveen saada kantaa viljakymmenykset ”varsineen” eli pellolla arvioitun lyhdemäärän mukaan rukiista, ohrasta ja kaurasta. Viljakymmenykset oli siten sidottu kiinteästi vuodentuloon. Tertiaali oli toimitettava pappilaan, jos se kävi ”suuremmitta vaikeuksista”. Syrjemmältä ja huonojen teiden takaa sen sai tuoda puituna. Kymmenykset kannettiin myös herneistä, pellavasta, hampusta, humalasta, kaalista ja nauriista kasvun mukaan. Karjakymmenykset oli suoritettava varsoista, vasikoista, lampaista, karitsoista, porsaista ja hanhista joko luonnossa tai rahana varsasta neljä ja vasikasta kaksi hopeaäyriä sekä karitsasta yksi hopeaäyri. Voikymmenys oli markka lehmältä sekä suurista taloista lisäksi leipä ja juustoja 2–2 3/4 hopeaäyriin arvosta. Samalla kansa vapautui vanhan ”tavallisen” kevätvoim maksamisesta. Heinää tarvitsi antaa vain vähän tai ei ollenkaan.

Kymmenykset oli suoritettava myös kalastuksen tuotosta. Silakanpyytäjät maksoivat erikseen puoli tynnyriä tai neljänneksen veneeltä. Lohikymmenykset pysyivät ennallaan. Tervan ja laudan valmistuksesta kymmenyksiä ei tarvinnut maksaa. Tyytymättömyyttä aiheuttanut sekava ruokalisän, joulupaistin ja kinkerieväiden kanto sekä kyyditysrasitus lopetettiin. Kymmenysten kantoajat olivat vuoden 1681 asetuksen mukaiset.¹⁴⁷

Toimitusmaksuja oli maksettava isännän tai emännän hautauksesta vä-

¹⁴⁵ Alanen 1948, 456–458.

¹⁴⁶ Tengström 1820–1822 I, 115, 124, 264; Halila 1954, 553–554; Pihlaja 1984, 344–345; Vilmusenaho 1985, 73.

¹⁴⁷ Tengström 1820–1822 I, 114–118; Ekman 1863, 94–97.

hintään kuuden lehmän talosta lehmä, vähintään neljän lehmän talosta kaksi hopeataalaria ja alle neljän lehmän talosta taalari. Taloa pitävästä pojasta ja vävystä tai näiden vaimosta sekä muusta ripille päässeestä lapsesta maksu oli hopeataalari ja palkollisista 16 äyriä. Kuulutuksesta ja vihkimisestä maksu oli hopeataalari ja pari villasukkia sekä kasteesta ja kirkottamisesta yhteensä 12 hopeaäyriä.

Pääsiäisrahaa talollisen ja hänen vaimonsa oli maksettava vuodessa kaksi hopeaäyriä sekä lasten, palvelusväen ja taloa pitäneiden leskien hopeaäyri. Torppareiden ja itsellisten maksu oli 16 äyriä, ja jos he viljelivät maata ja pitivät karjaa sama maksu kuin talollisilta. Sotilaiden ja merimiesten vuosimaksu oli kahdeksan hopeaäyriä. Uudisasukkaille taattiin viiden–kuuden vuoden vapautus papinmaksuista pääsiäisrahaa ja muita vähäisiä maksuja lukuun ottamatta.

Pappiloille oli suoritettava yksi päivätyö. Velvoite ei koskenut papille heinää antavia pitäjiä. Polttopuita sai toimittaa harkinnan mukaan pappilaan, jossa ei ollut riittävästi metsää. Pappiloiden rakentaminen ja kunnossapito tapahtui säädösten mukaan.¹⁴⁸

Kappalaisen saataviin kuului asetuksen mukaan vuosittain viljapalkkaa vähintään neljännesmanttaalin talolta 16 kappaa ja pienemmiltä taloilta kahdeksasta kymmeneen kappaa. Lisäksi kunkin talonsavun piti toimittaa vuosittain kaksi markkaa voita sekä juustoja 2 – 2 2/3 hopeaäyrin arvosta ja leipiä sopimuksen mukaan. Tilattomien oli tehtävä yksi päivätyö vuodessa. Alle 15-vuotiaiden vainajien hautaamisesta kappalainen sai kahdeksan hopeaäyriä, minkä itsellisperhe saattoi korvata päivätyöllä. Laulusta haudalla maksettiin sopimuksen mukaan, ja vihkimisestä pariskunta antoi sukat. Kappalaiselle oli oikeus antaa myös metsänantimia, kalaa tai jotakin muuta, mitä ”Jumala heille suo”. Lisäksi tuli mahdollisen virkatalon tuotto.¹⁴⁹

Asetus määräsi myös tutkittavaksi pitäjänapulaisen tarpeellisuuden. Apupapeille ei määrätty vakiopalkkaa, mutta heille sai maksaa neljä kappaa viljaa suuremmista taloista ja vähemmän heikommista sekä leipää tai muuta. He saivat myös ottaa vastaan lahjoja. Muun muassa Siikajoella oli tapana

¹⁴⁸ *Tengström* 1820–1822 I, 118–124; *Ekman* 1863, 97–103; *Halila* 1954, 554–566; *Vilmusenaho* 1985, 72, 75.

¹⁴⁹ *Tengström* 1820–1822 I, 120–122; *Ekman* 1863, 99–101; *Halila* 1954, 555; *Koskimies* 1954, 145–150; *Kojonen* 1963, 381.

maksaa pitäjänapulaiselle pitäjän yläosassa 4–8 ja alaosassa 3–4 viljakappaa. Apulainen kulki vielä vuonna 1804 verokierteilla pitäjässä pitäen samalla ’nurkkasaarnoja’. Pitäjiä kiertelevillä papeilla ei ollut oikeutta vaatia rahvaalta muuta kuin asetusten mukaisia maksuja.¹⁵⁰

Vaikka vuoden 1743 asetus lopetti palkkariidat monessa seurakunnassa, se ei pystynyt kaikkialla vakiinnuttamaan papinmaksuja. Taloudellista murroskautta elävissä pitäjissä oli jatkuvaa erimielisyyttä verotuksen detaljeista. Valtiopäivävalituksessaan (1746) Pohjois-Pohjanmaan rahvas toivoi varsinkin karjanpuutteen takia raskaaksi kokemiensa karjakymmenysten lieventämistä ja korvaamista rahassa; asia jäi avoimeksi. Riitoja aiheutti myös kohutuuttomana pidetty – mutta papille hyvin tärkeä – heinävero, koska heinän saanti karjalle oli muutenkin vaikeaa. Pohjanmaalla ei noudatettu muutenkaan aina kruunun määräämiä palkkaussopimuksia, vaan papisto ja seurakuntalaiset tekivät edelleenkin keskinäisiä sopimuksia. Kymmenysten kannon yksinkertaistamiseksi määrättiin kansan toivomuksesta kullekin alueelle sadosta riippumaton sama vero joka vuodeksi. Näin päästiin eroon jokasyksyisestä sadon mittaamisesta.¹⁵¹

Pohjanmaan suurpitäjien kirkkoherrojen tulot olivat jonkin verran suuremmat kuin muualla Suomessa. Limingan kirkkoherran virka oli maakunnan hyvätuloisimpia. Vuonna 1755 sen tulot arvioitiin 40 881 kuparitaalariksi, josta viljakymmenysten osuus oli noin 27 %, olkien ja heinien 20 %, pappilan tuoton 10 % ja pääsiäisrahojen 5 %. Apulaispappien taloudellinen tila oli aivan toinen.¹⁵²

Erityismääräyksiä lohikymmenyksistä. Vain kirkkoherrojen nauttimat lohikymmenykset perustuivat myös vuoden 1743 asetukseen Pohjanmaan pappisoikeuksista; asetus ei siten koskenut Tornionjokilaaksoa. Asetuksen mukaan kruunun lohikalastuksesta oli suoritettava papistolle kymmenyksiä ”toistaiseksi” entiseen tapaan. Hallitsijalla oli siis oikeus vastedes määrätä vanhalta kirkko-oikeudelliselta pohjalta syntyneistä lohikymmenyksistä, joiden luonne ei ollut muuttunut myöskään Kustaa Vaasan peruutuksissa.

¹⁵⁰ *Tengström* 1820–1822 I, 122–124, 264; *Ekman* 1863, 101–102; *Kojonen* 1963, 381; *Vilmusenaho* 1985, 74–76.

¹⁵¹ *Kojonen* 1963, 489; *Vilmusenaho* 1985, 72.

¹⁵² *Halila* 1954, 367–368.

Pohjanmaan rannikkopitäjien lohikymmenykset kirkkoherra kantoi ikivanhan tavan mukaan suoraan pyyntipaikalla. Hän sai kymmenesosan jakamattomasta saaliista siten, että pyyntivuoron vaihtuessa illalla vuorokauden saalis aseteltiin patokentälle kymmeneen samanarvoiseen riviin. Yksi riveistä oli papinkymmenys, joka arvottiin hänelle ensimmäisenä. Kirkkoherralle tuli siten ”kaikkina aikoina” hänelle kuuluvana kymmenysoikeutena joka kymmenes lohi. Samoin maksettiin yleensä myös siikkakymmenykset.

Kirkkoherra saattoi myös käydä päivittäin tai parhaan sesongin aikana aamuin illoin kalakentällä perimässä osansa lohisaaliista. Samalla hän piti hartaushetken kalastajille; kansa käsitti antavansa lohett uhrina juuri näiden rukousten edestä. Kemijoien suurilla lohipadoilla kirkkoherra sai joskus lohikymmenyksensä myös siten, että hänen miehensä kokivat pyydykset joka kymmenes vuorokausi. Kymmeneen ’ruotiin’ jakautuneista padoista yksi, ”vaivaton ruoti” oli kirkkoherran. Pyyntiä tällä ruodilla sanottiin ”vaivattomaksi pyynniksi”, koska kirkkoherrat itse eivät juurikaan pyydyksiä kokeineet eivätkä osallistuneet padon rakennuskustannuksiin.¹⁵³

Pohjois-Pohjanmaalla kappalaisillakin oli lohi- ja muita kalatuloja. Kermissä jokainen kappalainen sai sopimuksen (1735) mukaan kahdeksan tuoretta lohta kutakin kullekuntaa kohden. Myöhemmin niiden yhteispainoksi täsmennettiin puoli tynnyriä (= ”puolikkakalat”). Kappalaisilla oli muitakin kalasaatavia sekä puolen manttaalin kalastusoikeus. Sellainen oli myös Iin kappalaisella.¹⁵⁴

Kymmenysten kantotavan muutos Pohjanmaalla 1762. Pohjanmaalla maaherra Piper oli hyvin selvillä siitä, miten vaivalloista kymmenysten vuotuinen laskenta oli nimismiehille. Eteläpohjalaiset itsekin halusivat siihen muutosta. Muiden muassa närpiöläiset vaativat sitä valtiopäivävalituksessaan 1746, ja pietarsaarelaiset anoivat (1752) kymmenysveron vakinaistamista. Lopulta koko maakunta pyysi sitä rahvaan valituksessa valtiopäivillä 1756.

Kuningas määräsi kymmenysveron vakinaistettavaksi niin pian kuin veromittausta ja verollepanoa maakunnassa olivat tapahtuneet. Rahvas suostui

¹⁵³ K. Vilkuna 1940, 77–80; K. Vilkuna 1948, 108–109, 113–115, 124–125; K. Vilkuna 1949, 109–112; Halila 1954, 559–561.

¹⁵⁴ Halila 1954, 561–562.

järjestämään asian sopimusteitse välttyäkseen jokavuotiselta vaivalta. Ensin se oli valmis suorittamaan kymmenyksiä kymmenen edellisen vuoden vuodentulon keskiarvon mukaan. Kamarikollegion hylättyä ehdotuksen kansa oli valmis korottamaan hieman kymmenysmäärää. Sopimus syntyi, ja kuningas vahvisti sen vuonna 1762. Kymmenysmäärät pysyivät sitten samoina 1700-luvun loppuun saakka.¹⁵⁵

Yhteisöveron alkujuuret 1762. Papiston palkkaus muuttui hitaasti, mutta rahatalouteen siirtymiseltä sekään ei välttynyt. Kirkollisverotuksen vanhana perustana olivat maaomaisuuteen ja sen tuottoon kohdistuneet kymmenykset, jotka perittiin kaikilta yksityisiä ja yhteisöjä erottelematta. Kuninkaan päätöksessä vuodelta 1762 vahvistettiin perusteet, joiden mukaan vuorilaitosten, sahojen, myllyjen sekä messinki-, lasi-, kalkki-, paperi- ja muiden tehtaiden oli osallistuttava papiston palkkaukseen. Maaherrojen ja tuomiokapitulien oli ehdotettava ”jokin varma” maatiloja vastaava suhdeluku, jonka mukaan niiden oli suoritettava papinsaataavansa ”sen mukaan kuin koh- tuulliseksi arvataan”.

Tämän mukaisesti yleensä eri läänejä varten annetuilla kuninkaallisilla päätöksillä vahvistettiin näille laitoksille papinmaksut. Esimerkiksi jokaisesta ahjosta, sulatusuunista tai muusta yksiköstä oli yleensä maksettava määrätty summa. Harvemmin maksuperusteena oli tehtaan tuotantoarvo tai sen maksama kruununvero. Maksut suoritettiin joko rahana taikka luonnossa rautana tai muuna tuotteena tai viljana ja voina. Elinkeinoelämän kehittyessä myös muunlaiset yhtiöt joutuivat maksamaan kirkollisia veroja. Varsinkin kaupungeissa niiden osuus kirkollisista maksuista oli merkittävä. Kirkolliset kiinteistöverot katsottiin omaisuuteen kuuluviksi rasitteiksi, jotka oli suoritettava riippumatta siitä, oliko omistaja luterilaisen kirkon jäsen vai ei.¹⁵⁶

Kirkolliset maksut julkisiksi maksuiksi 1772. Reformaation jälkeen papin palkka oli aina määräytynyt yleisen lain, ei kirkkolain mukaan. Varsinkin Pohjanmaalla ja Ahvenanmaalla noudatettiin pitkään 1600- ja 1700-luvun

¹⁵⁵ Alanen 1948, 456–458.

¹⁵⁶ Wilskman 1781–1782 I, 499; II, 1119, 1130; Tengström 1820–1822 I, 317–318; Kirkko-valtio -komitea 1970, 40–41; Valtion ja kirkon taloudelliset suhteet 1997, 9.

asetuksia. Joissakin seurakunnissa noudatettiin hallituksen vahvistamia, toisissa vain papin toimiajaksi tehtyjä palkkaussopimuksia. Palkkaus määräytyi usein myös vanhan tavan mukaan. Papin päätulona olivat tertiaali-, karja-, voi- ja kalakymmenykset. Lisäksi pappi sai toimitusmaksut.

Vuoden 1772 hallitusmuoto teki Ruotsin valtakunnasta virallisesti tunnustuksellisen valtion. Kirkko oli osa valtiota. Siksi myös kirkolliset maksut olivat julkisia maksuja ja rinnasteisia valtion perimiin veroihin.¹⁵⁷

¹⁵⁷ *Bergroth* 1903, 149; *Halila* 1954, 567–568.

4 Papinsaataavista kirkollismaksuun (1773–1886)

4.1 Yhteiskunnallinen muutos ja verotus 1700- ja 1800-luvun vaihteen Suomessa

Sisä- ja ulkopoliittinen murros ja kirkon asema. Kuningas Aadolf Fredrikin kuoltua (1771) valtaan nousi hänen poikansa Kustaa III, joka oli hyvin perillä ranskalaisesta itsevaltiudesta. Hän teki verettömän vallankaappauksen vuonna 1772 säätyjen hyväksyessä yksimielisesti hänen ehdotuksensa uudeksi hallitusmuodoksi. Sen jälkeen hallitusvalta kuului yksin kuninkaalle. Samalla Kustaa III soi aatelin kustannuksella alemmille säädyille huomattavia etuja.¹

Aatelittomien säätyjen vuoden 1789 valtiopäivillä hyväksymä yhdistys- ja vakuuskirja lisäsi edelleen hallitsijan valtaa. Asiakirja antoi myös sääty-yhteiskuntaa murentaen erioikeudet talonpojille, jotka saivat siten muun muassa täydellisen omistusoikeuden perintötilaansa: se ei joutunut enää kruunulle kolmen vuoden maksamattomista veroista, sitä ei tarvinnut tarjota kruunulle, kun se myytiin suvun ulkopuolelle, eikä kruunulla ollut valvontaoikeutta talonpojan isännöimään tilaan. Myös kaikki entiset verollepanot olivat voimassa ”ikuisiin aikoihin”, joten maaveron korottaminen edellytti perustuslain muuttamista. Myöhemmin tällä oli erittäin suuri merkitys talonpojille, sillä tilojen tuoton kasvaessa verot pysyivät ennallaan. Uudisasutukset vapautettiin kokonaan verosta.²

Ruotsin ja Venäjän sodassa 1808–09 Venäjä valloitti Suomen, ja se

¹ Karonen 1999, 401–403.

² Jutikkala 1958, 497–503; Pohjolan-Pirhonen 1970, 28–34, 51–53, 398–405; Karonen 1999, 416–418.

liitettiin autonomisena suuriruhtinaskuntana Venäjään. Keisari Aleksanteri I vakuutti Porvoon valtiopäivillä 1809 pitävänsä voimassa maan uskonnon ja perustuslait sekä kaikkien oikeudet. Myös luterilaisen kirkon oikeudellinen asema pysyi ennallaan ortodoksisen keisarin käyttäessä kirkollista valtaansa Suomessa luterilaiseen kirkkoon kuuluvien viranomaisten välityksellä. Senaattiin perustetussa kirkollisasiain toimituskunnassa valmisteltiin senaatille esiteltävät kirkkoa koskevat asiat. Seurakuntien itsehallinto ja taloudenhoito pysyivät entisellään. Valtion ja kunnan kanssa samaan valtapiiiriin kuuluvana seurakunta oli yhteiskuntajärjestyksen keskeinen osa.³

Kansankirkoksi koettu Suomen luterilainen kirkko oli kansallisen identiteetin ja yhteiskunnan moraalinen tukipilari. Kirkko erotti Suomen Venäjäästä selvemmin kuin valtiolliset suhteet. Sen maalliseen hallintoon kuuluneet tehtävät kuten väestökirjanpito, alkeisopetus, viralliset kuulutukset ja muut hallinnolliset tehtävät antoivat kirkolle viranomaisuuteen. Kirkolla oli myös kouluasioihin ja köyhäinhoitoon liittyvää paikallishallinnollista valtaa. Seurakuntien omaisuus ja niille suotu verotusoikeus tekivät niistä taloudellisesti riippumattomia.⁴

Väestö, talous ja verotus. Suomen väkiluku oli vuonna 1810 noin 850 000. Vuosina 1820–60 se kasvoi noin prosentin vuodessa. Talous pysyi agraarisena: vuonna 1860 ammatissa toimivasta väestöstä 85 % sai elantonsa maa- ja metsätaloudesta. Maatalousväestö jakautui maanomistajiin, maanvuokraajiin (lampuodit, maatorpparit, mäkitupalaiset), maattomiin vuosipalkollisiin (pehtorit, voudit ym. työnjohtajat, rengit, piiat, muonamiehet) ja tilapäistyössä oleviin (itselliset, loiset, irtaimet päivätyöläiset). Jäykkä maanomistusjärjestelmä takasi turvallisuudentunteen talollisille. Muuttoliike avasi tilattomille uusia ansiomahdollisuuksia.

Suomi oli leimallisesti pikkutilallisten maa: viljelysmaata oli hehtaari asukasta kohden. Karjatalous oli hallitseva, ja yli 60 prosenttia peltoalasta oli rehuntuotannossa. Maatalouden kaupallistuminen loi maahan vaurautta, vaikka viljanviljely myyntiä varten olikin ulkomaisen kilpailun takia jok-

³ Halila 1962, 489, 493–497; Kalleinen 1994, 3; Haapala 1995, 37–38; Jussila 1996, 62; Karonen 1999, 421–422.

⁴ Halila 1962, 457; Haapala 1995, 36–37, 45.

seenkin kannattamatonta. Maa myös teollistui vähitellen. Ripeimmin kasvoi kaupallinen sektori. Bruttokansantuote kasvoi vuosina 1820–60 verkkaisesti, 1,3–1,4 prosenttia vuodessa. Alueelliset erot olivat suuret ja rakennemuutos hidas. Vielä Suomen itsenäistymisen aikoihin alkutuotannon työllisyysosuus oli noin 60 prosenttia.⁵

Suomen taloudellisia oloja oli edistänyt suuresti isojakoasetus (1775). Sen mukaan pellot ja niityt sai antaa talolle neljänä ja metsät kahtena kappaleena, yksityisille talonpojille jopa yhtenä kappaleena. Taka- ja liikamaat otettiin kruunulle. Isojako kannusti uudisraivaukseen, kun uudispellot kuuluivat ilman tulkinnanvaraisuutta talolle, jonka isossajaossa käytyjen rajojen sisällä ne sijaitsivat. Taloluku nousi 1800-luvun alussa yli 58 000:een.⁶

Kotimainen keskushallinto kokosi tarvitsemansa varat pääosin maaveeroilla ja jossakin määrin henkiveroina. Verotuksen muodolliset puitteet pysyivät muuttumattomina miltei koko autonomian ajan, vaikka yhteiskunnan muuttuessa suurin osa verorasituksesta tuli uusien yhteiskuntaryhmien kannettavaksi. Suuri veromuutos oli sisäisten tullien ja suostuntaverojen lakkauttaminen. Teknisesti merkittävä oli verotuksen alueellisia eroja vähentänyt parseliuudistus, jolloin koko maahan määrättiin yhteinen veroluku ja parselien määrä rajattiin viiteen. Tämä yksinkertaisti maaveron laskemista ja kantamista, mutta nosti sitä samalla tuntuvasti. Vuoden 1841 tullitaksa alensi monien hyödykkeiden tuontitulleja. Henkiverojärjestelmää muutettiin 1860-luvulla siten, että kaikki 16–64-vuotiaat maksoivat yhden henkirahan (miehet 2 mk, naiset 1 mk), ja alimmat tuloryhmät vapautettiin verosta kokonaan.

Periaatteellisesti suurin merkitys oli tulon ja omaisuuden pohjalta laskeutulla yleisellä tuloverolla. Sen tuotto oli kuitenkin pieni eikä sitä peritty enää vuoden 1885 jälkeen. Myös maaveroja lievennettiin. 1890-luvun alussa alulle pannut välittömän verotuksen uudistussuunnitelmat jähmetti toinen sortokausi.⁷

⁵ Raivio 1960, 33–35; Haatanen 1968, 25–27, 36–47; Hjerppe 1990, 20–21, 43; Haapala 1995, 75–77, 79–80, 83–84; Karonen 1999, 37.

⁶ Jutikkala 1958, 497–503; Karonen 1999, 45.

⁷ Kuusterä 1989, 147, 150–152.

Seurakunnan ja kirkon talous kunnan ja seurakunnan erottamisen jälkeen. Vanhaluterilaista yhtenäiskulttuuria edustaneen pitäjän itsehallinnon uudistusvaatimukset johtivat kunnallisasetuksen antamiseen vuonna 1865. Se uudisti täysin pitäjän itsehallinnon: kunnan ja seurakunnan hallinto erotettiin, ja pitäjänkokouksen tilalle tuli kuntakokous. Pitäjänhallinnon kunnalliset tehtävät koottiin kunnallisasetukseen, ja kirkollisista asioista säädettiin vuoden 1869 kirkkolaissa.

Uudistus vapautti kirkon ja seurakunnan monista yhteiskunnallisista tehtävistä. Kirkonkokouksen asialistalta jäivät vähitellen pois kunnan toimivaltaan siirtyneet asiat. Kunnat hankkivat varansa kunnallisverotuksella, ja seurakunnat saivat pitää omaisuutensa, papinmaksunsa sekä muut tulolähteensä. Seurakuntien talous pysyi lähes ennallaan: papit saivat palkkansa suoraan seurakuntalaisilta ja muu toiminta sekä rakennuskulut rahoitettiin entiseen tapaan. Vaivaiskassat siirtyivät kuntien haltuun. Kaupunkiseurakuntien talous oli jo entuudestaan erillään kaupungin taloudesta.⁸

Talouselämän kehittyessä ja rahatalouden yleistyessä seurakunnissakin siirryttiin uudenlaiseen taloudenpitoon. Hintojen kohottua pienin maksuin kootut kirkonkassat menettivät merkityksensä, joten niiden tilalle oli perustettava uusia, esimerkiksi erilaisia rakennus- ja korjausrahastoja. Uutta ajattelua edusti seurakunnan virkatalorahasto, johon varat kerättiin manttaaliluvun mukaan. Lisääntyvien teollisuuslaitostenkin haluttiin osallistuvan papiston palkkaamiseen. Velvoittavien säännösten puuttuessa niiden osallistuminen tähän oli ollut sopimuksenvaraista.

Pappien työtehtävien muuttuminen herätti myös tarpeen arvioida uudeleen heidän palkkaustaan. Samalla eräissä seurakunnissa alettiin taloudellisten olojen kehittyessä siirtyä kohti rahapalkkausta. Aidoissa maalaispitäjissä tähän ei ollut kuitenkaan vielä mahdollisuuksia.⁹

Jo Venäjän vallan alkuaikoina senaatti oli omaksunut periaatteen, että valtion ja kirkon talous oli pidettävä selvästi erillään. Kirkon talous oli sen oma asia, vaikka valtiolla olikin sen suhteen huomattavat vaikutus- ja valvontaoikeudet. Valtio rahoitti myös suoraan kirkollista työtä maksamalla vankila- ja sotilaspappien sekä Lapin seurakuntien katekeettojen ja osin pappienkin

⁸ AsK 4/6.2.1865; 40/8.12.1873; Rinne 1947, 9, 18, 25–27, 30–31; Kansanaho 1976, 97–98; Heikkilä 1989 a, 104–105; Ojanen 1990 b, 209–210.

⁹ Koskimies 1954, 245; Kansanaho 1976, 90–91; M. Heikkilä 1989 a, 104–105.

palkat sekä avustamalla köyhien seurakuntien rakennushankkeita. Senaatti tuki myös ylimääräisten papinvirkojen perustamista köyhille seuduille ja nosti kappalaisten ja ylimääräisten pappien minimipalkan 60 viljatynnyriin sekä myönsi siihen asteittain alenevan avustuksen neljäksi vuodeksi.

Vuonna 1851 perustetun Kuopion hiippakunnan piispa sai palkkansa kokonaan valtiolta. Valtio avusti myös papiston eläkekassaa.¹⁰

Pappien palkkausperusteet ja palkka. Vaikka pappien palkkaustasoa ja -tapaa oli pyritty yhtenäistämään 1600- ja 1700-luvulla lukuisin säännöksin ja tuomiokapitulien ohjein, kirkkoherrojen ja muiden pappien palkkaerot olivat silti edelleenkin suuret. Pääosin luontoissuorituksiin ja pappilan tuottoon perustunut palkkaus vaihteli eri puolilla maata, koska siitä ei ollut tarkkoja ohjeita tai niiden sijasta noudatettiin ”vanhaa tapaa” paikallisine erikoisuuksineen.¹¹

Kirkkoreduktion jälkeen kruununvouti oli maksanut papin tertiaalin kruunun kantamista kymmenyksistä. 1800-luvulta lähtien papit kantoivat itse kymmenyksensä. Tertiaalia suuremmat suostuntajyivät olivat suoraan papille viljakymmenyksistä tuleva osuus, joka vaihteli seurakunnittain sopimusten mukaan. Voisaatavat maksettiin manttaalille lasketun ”normaalin” lehmäluvun mukaisesti karjaa laskematta sekä pikkukymmenykset karjan ja viljelyn tuotosta. Henkilöperusteiset pääsiäisrahat ja toimitusmaksut olivat entiset testamenttilehmiä myöten.¹²

Säännösten mukaan kirkkoherran palkka koostui seuraavista palkkaeduista: 1) tertiaalina kahdeksan kappaa viljaa tynnyrin kylvöltä sekä varsi-kymmenykset Pohjanmaalla ja Ahvenanmaalla; 2) pikkukymmenykset sadon mukaan; 3) voikymmenystä naula lehmältä; 4) karjakymmenys varsoista, vasikoista, lampaista, vohlista, porsaista ja hanhista tai niiden arvo rahana; 5) kala- ja hyljekymmenys eri perusteiden mukaan; 6) pääsiäisrahat kultakin talollisen talouteen kuuluvalta, ripillä käyneeltä hengeltä; 7) hautausrahana isännän tai emännän kuoltua testamenttilehmä vähintään kuuden lehmän karjasta sekä rahakorvaus pienemmästä karjasta ja muista perheeseen kuuluvista; 8) toimitusmaksu kasteesta, kuulutuksesta, vihkimisestä,

¹⁰ Vuorela 1980, 184–185, 187, 190, 302–304.

¹¹ Vp 1877–78 Asiak. I, ltvm n:o 6; Vp 1885 Asiak. II, ltvm n:o 5.

¹² Lahti 1991, 70–71.

kirkottamisesta ja sairaan ripittämisestä; 9) ruokasaatavat ”vanhan tavan mukaan”; 10) useimmissa Pohjanmaan seurakunnissa kruunun korvausjyvät (8–50 tynnyriä) peruutetuista kirkontiluksista tai kestityskorvauksena; 11) päivätyöt monin paikoin.¹³

Esimerkiksi Hollolan kirkkoherra sai siten pappilan tuoton lisäksi 328 viljatynnyriä, pikkuparseleita sekä pääsiäisrahat, toimitusmaksut ja muut saatavat asetusten mukaan. Huittisten kirkkoherra sai vuosituloinaan (10 000 markkaa) virkatalon tuoton (12 %), viljatertiaalin (20 %), voikymmenykset (29 %), pääsiäisrahat (18 %), pikkukymmenykset ja testamenttilehmät (21 %) sekä karjakymmenyksenä joka kymmenennen lampaan. Laihian kirkkoherran vuosipalkan pääosan muodosti sekä manttaalin että sadon mukaan maksettu viljatertiaali (n. 200 tynnyriä), lehmäluvun mukaan maksettu voikymmenys (6–7 naulaa/talo, 1–2 naulaa/torppa) sekä pääsiäisrahat ja testamenttilehmät.¹⁴

Kappalaisen palkka oli kahdeksan kappaa viljaa 1/2–1/4 manttaalin ja neljä kappaa sitä pienemmältä tilalta. Pohjanmaalla maksu oli 16 viljakappaa vähintään neljännesmanttaalin ja 8–10 kappaa pienemmältä tilalta sekä juustoa, leipää ja voita suuremmilta tiloilta. Jos kappalaisia oli useita, kukin heistä peri maksunsa määrätystä piiristä. He saivat myös säädetyn korvauksen toimituksista ja lahjoja sekä itsellisiltä yhden päivätyön vuodessa.

Esimerkiksi Isojoen kappalainen sai (1820) 40 tynnyriä viljaa, 15 leiviskää voita ja kaksi juustoa talosta sekä lihaa, pellavaa, hampppua, villoja jne. Hämeenlinnassa kappalaisen palkka vuokratuokoihin oli (1833) puolet kirkkoherran palkasta. Vihtin kappalaisen palkka oli noin 27, Ulvilan kappalaisen 40 ja Kullaan kappalaisen 25 (myöhemmin 75) tynnyriä viljaa sekä itsellisten päivätyöt ja toimituspalkkiot. Jurvan kappalaisen viljapalkka oli 49 tynnyriä sekä voita kuusi leiviskää, 150 juustoa sekä 200 päivätyötä. Asikkalan kappalainen sai 130 tynnyriä viljaa, 12 tynnyriä kauraa, 12 tynnyriä papuja, 54 leiviskää lihaa, 25 leiviskää humalaa, 25 leiviskää pellavaa, 27 leiviskää hampppua ja 515 olkikerppoa. Saarijärven kappalaiselle tuli puustellinsa tuoton lisäksi ainakin 15 kappaa viljaa talolta sekä kuivattua kalaa ja lihaa.¹⁵

¹³ Vp 1867 Asiak. HE n:o 5; Vp 1885 Asiak. II, HE n:o 19, Itvm n:o 5.

¹⁴ Kuusi 1937, 233–234; Viikki 1973, 324; Viikki 1988, 383.

¹⁵ Koskimies 1954, 152; Blomstedt 1960, 616; Innamaa 1968, 500–503; Pihlaja 1984, 346; Kallio 1987, 237; M. Heikkilä 1989 a, 104; Myllyniemi 1990, 294.

Pappispalkkaus kaupungeissa. Ainoa yleinen säännös 1800-luvulla pappien palkkaamisesta kaupungeissa oli, että kaupungin alueeseen kuuluvasta maasta oli suoritettava tertiaalijyvät. Muuten palkkaus suoritettiin ”vanhan tavan mukaan” tai kaupunkilaisten ja papiston keskinäisten sopimusten mukaisesti. Myös kruunu myönsi joidenkin kaupunkien papistolle palkkausavustuksia.

Hämeenlinnassa kerättiin sopimuksen (1833) mukaan papiston palkkaukseen kaupungissa 500 ruplaa siten, että jokaisesta uuden tonttijaon mukaisesta tontista oli maksettava neljä ruplaa ja vanhan asemakaavan mukaisista pienemmistä tonteista kolme ruplaa. Virkamiehet ja muut palkansaaajat maksoivat tulojensa mukaan; tätä varten heidät oli jaettu viiteen ryhmään.¹⁶

Vaasassa kaupungin henkikirjoihin merkitty luterilainen mies maksoi (1859) 25 ja nainen 15 kopeekkaa sekä kaupungin lahjoitusmailla asuvat tilalliset kahdeskymmenesosan heidän kaupungille maksamastaan tilusverosta. Lisämäärä perittiin palkansaaajilta varallisuusluokkien ja -ryhmien mukaan. Lopullisen päätöksen mukaan (1861) papiston ja toimihenkilöiden palkkaukseen kukin luterilaiseen seurakuntaan kuuluva mies maksoi kaksi markkaa ja nainen yhden markan. Osan palkkauksesta maksoivat kaupunki ja puuvillatehdas. Puuttuva erä perittiin kaupungin porvaristolta varallisuusryhmien mukaan.¹⁷

4.2 Täsmennyksiä papiston ja lukkarien palkkausohjeisiin

Kalakymmenykset 1775 ja Ahvenanmaan pappien oikeus varsikymmenyksiinsä. Vuoden 1694 papiston palkkausasetuksen mukaan jokaisesta silakkanuotasta oli maksettava tynnyri tuoretta silakkaa ja joka kymmenes suomukala. Määräystä täydennettiin kuninkaallisella kirjeellä 1775 siten, että verkkokalastuksesta oli maksettava tynnyri suolasilakkaa venekuntaa kohden ja tynnyri tuoretta silakkaa kultakin talvinuotalta. Myös kalastusta harjoittavien torppareiden, käsityöläisten, rakuunoiden sekä sota- ja muonamiesten oli maksettava nämä kymmenykset, vaikka olisivat kalas-

¹⁶ Vp 1877–78 Asiak. I, ltvm n:o 6; Vp 1885 Asiak. II, ltvm n:o 5; M. Heikkilä 1989 a, 103–104.

¹⁷ Wuorinen 1969, 55–56.

taneet toisten vesillä maanomistuksensa perusteella. Tämä epämääräisesti muotoiltu määräys aiheutti runsaasti riitoja, kuten myös määräys, että kaikkien karjaa pitävien oli maksettava voikymmenystä markka lehmältä.¹⁸

Kuninkaallinen päätös vuodelta 1776 oikeutti Ahvenanmaan kirkkoherrat perimään entiseen tapaan viljakymmenyksensä lyhteinä, elleivät maksajat itse suostuneet muunlaiseen kymmenystenpanossa heille tulevaan osuuteen.¹⁹

Kymmenysten korottaminen Etelä-Pohjanmaalla 1805. Etelä-Pohjanmaan itäisen voutikunnan pitäjät olivat saaneet (1790) omat kymmenysmääriänsä. Esimerkiksi Alavudella se oli kirkkoherralla 9 tynnyriä 19 kappaa, Kuortaneella 25 tynnyriä 9 kappaa, Alajärvellä 14 tynnyriä 15 kappaa, Suur-Ilmajoella 94 tynnyriä 14 kappaa, Suur-Lapualla 82,5 tynnyriä ja Suur-Pietarsaassa 130 tynnyriä 20 kappaa ruista ja ohraa.

Vaasan läänin rahvaan anottua valtiopäivillä 1800 kymmenysveron lopullista vakauttamista kamarikollegio katsoi, ettei sitä pitänyt tehdä ”ikuisiksi ajoiksi”. Kymmenykset oli säädettävä määräajaksi kerrallaan, koska viljelytaito oli suuresti edistynyt ja edistyi vastakin. Kansalla ei pitänyt siten olla mitään valittamista vuoden 1762 sopimuksesta. Kun eteläpohjalaiset kutsuttiin (1801) Vaasaan neuvottelemaan uudesta kymmenyssopimuksesta, rahvas vastusti rasituksensa lisäämistä katsoen maksavansa jo muutenkin kymmenyksiä enemmän kuin muut. Kamarikollegion määrättyä vuonna 1805, että kymmenykset oli laskettava pellolla kymmenenä perättäisenä vuotena täsmällisen veron määräämiseksi, eteläpohjalaiset taipuivat laske-
misesta aiheutuvan vaivan takia ja kymmenyksiä korotettiin noin 45 %.²⁰

Seurakuntien palkkaluokittelu Turun hiippakunnassa 1808 ja apulaispappien palkan korotuspyrkimykset. Turun hiippakunnassa oli kehitetty 1700-luvulla voimakkaasti seurakuntaverkkoa. Seurakuntajaot olivat vaikuttaneet kielteisesti papiston palkkaukseen, sillä seurakunnan jäsenmäärän pientyminen alensi myös palkkoja. Kirkkoherrojen palkkaukseen se ei niinkään koskenut, koska kirkkoherrakuntien jaot olivat harvinaisia. Sen

¹⁸ Ekman 1863, 137, 138; Nikander 1984, 80.

¹⁹ Wilskman 1781–1782 I, 129; Tengström 1820–1822 III, 5–6.

²⁰ Tengström 1820–1822 III, 647–648; Hällström 1824, 331; Alanen 1948, 458–459.

sijaan pienten kappelien ja saarnahuonekuntien alempi papisto oli muuttunut suoranaiseksi pappisköyhälistöksi. Seurakuntajaoista tuli siten vahvasti palkkapoliittinen kysymys ja papin palkasta usein jakojen este.²¹

Turun tuomiokapituli ryhmitteli huhtikuussa 1808 seurakunnat palkkauksen perusteella kolmeen ryhmään. Piispa, sittemmin arkkipiispa Jacob Tengström yritti virka-aikanaan (1808–1832) ilman sanottavia tuloksia kohentaa myös apulaispappien palkkausta. Hänen muistutuksellaan asiasta vuoden 1825 synodaalikokouksessa oli lähinnä moraalinen merkitys. Hiippakunnan kappalaiset sen sijaan jaettiin kolmeen palkkausluokkaan. Vaikka Tengström ei pystynytkään paljon vaikuttamaan pappien palkkoihin, apulaisten viljapalkkaa nostettiin silti hieman vielä hänen aikanaan.²²

Kymmenysten asettaminen uudismaille 1814. Kaarle XIII lähetti vuonna 1814 maaherroille kiertokirjeen, joka koski kymmenysten asettamisperusteita uudisasutuksille ja käyttöön otetuille autiotaloille. Sen mukaan Turun ja Porin, Uudenmaan ja Hämeen läänissä sekä osassa Kymenkartanon lääninä kymmenykset oli laskettava keskimäärin kahdeksaksi kapaksi viljaa tynnyrinalta; kolmannes siitä muodosti kirkkoherran tertiaalin. Kuopion läänissä ja Savoon luettavassa Kymenkartanon läänin osassa viljakymmenys oli keskimäärin tynnyri viljaa manttaalilta, josta puolet oli kirkkoherran tertiaalia. Myös Pohjanmaalla kirkkoherrat saivat puolet kruununkymmenyksistä, mutta ellei se heitä tyydyttänyt, sovellettiin vuoden 1681 määräystä ja muita sille alueelle annettuja asetuksia tai tehtyjä sopimuksia.²³

Ohje pappien palkasta Turun hiippakunnassa 1858. Vuonna 1858 annettun Turun arkkihiippakunnan kiertokirjeen mukaan Turun hiippakunnassa papin palkkaetuna oli vapaan asunnon lisäksi 60 tynnyriä viljaa. Papinviran tullessa avoimeksi palkkaus oli nostettava tähän määrään tai virka oli lakautettava.²⁴

Papiston palkkaukseen oltiin yleisesti tyytymättömiä, sillä palkkaerot olivat suuret ja palkanmaksu sekava liian monien parseleiden takia. ”Sur-

²¹ Vuorela 1976, 115–116, 123.

²² Anthoni 1928, 102–106, 110–112, 174–175; Viikki 1973, 524.

²³ von Bonsdorff 1833 I, 423; Hornborg 1872, 250.

²⁴ Turun tklin kiertok. 29.7.1858; Vp 1885 Asiak. II. ltv:n n:o 5; Nikander 1984, 82.

keimpana kaikista saatavista” pidettiin isännän tai emännän hautausmaksuna yli kuuden lehmän karjasta maksettavaa testamenttilehmää. Siksi monet ilmoittivat lehmälukunsa vilpillisesti, ja varsinkaan kappeleissa sitä ei pidetty edes syntinä. Uutta palkkauslakia pidettiin hyvin tarpeellisena.²⁵

Maakauppiaiden osallistuminen papiston palkkaukseen 1859. Vuoden 1859 maakauppa-asetus velvoitti maakauppiaat osallistumaan papiston palkkaukseen sekä pappilan rakentamiseen ja korjaamiseen. Maksuja alettiin määrätä vasta 1870-luvulla, kun noususuhdanne ja kauppojen lisääntyminen havahduttivat papiston vaatimaan kauppiailta henkilökohtaisten maksujen lisäksi myös heidän liikkeistään asetuksen määrittämiä maksuja. Sekavien maksuperusteiden takia senaatti antoi uudet ohjeet tämän veron määrittämisestä. Kirkonkokouksessa oli siten tehtävä asiasta vapaaehtoinen sopimus ja jätettävä se senaatin vahvistettavaksi. Ellei sopimukseen päästy, kuvernöörillä oli oikeus tuomiokapitulin suostumuksella määrätä kyseinen maksu ja vahvistuttaa se senaatilla.

Maksuperuste sekä kirkon ja pappilan rakentamisvelvollisuus määräytyi manttaalin mukaan, joskin se kauppiaille määrättyinä vaihteli eri lääneissä 1/8:sta 1/12–1/24:een manttaaliin. Palkkauksen tapahtuessa rahamaksuin rakennusrasitukselle oli määrättävä eri peruste. Maksukiistojen jälkeen senaatti jätti (1878) maaseudun liikkeenharjoittajista vain maakauppiaat verovelvollisiksi. Samalla se ilmoitti maakauppojen kirkollismaksujen lakkaavan vuoden 1879 elinkeinolain astuessa voimaan.²⁶

Kalakymmenykset papin palkkana. Pohjanmaan kirkkoherrat joutuivat tekemään (1870) selkoa tuloistaan ja varsinkin lohikymmenyksistään kalastuksenvalvojalle. Pappien varovasti ilmoittamien keskiarvojen mukaan Kalajoella määrä oli neljästä kymmeneen, Haukiputaalla ja Kiimingissä yhteensä 20, Iissä 316 (parhaina vuosina 600) leiviskää sekä Pyhäjoella kuudesta kahdeksaan, Siikajoella ja Oulussa kuusi tynnyriä (á 14 leiviskää), Muhoksella 1 000 markan, Simossa 800 markan, Kemissä 3 093–3 678 markan arvosta tuoretta lohta. Kemissä kirkkoherra sai hyvät lohitulot Pyhäkosken kymmenyksistä, meripyynnistä ja pappilan pato-osuuksista.

²⁵ Alanen 1953, 809–810.

²⁶ AsK 19.12.1859; Alanen 1957, 341–346.

Valvoja piti Kemin kirkkoherran ilmoittamaa määrää liian pienenä, sillä edellisinä vuosina tämä oli vuokrannut lohikymmenystensä kanto-oikeudet 20 000 markan vuosimaksusta. Valvoja totesi ammattikalastajien tietojen mukaan, että vuosina 1853–65 lohta saatiin varovasti arvioiden keskimäärin 1 543 tynnyriä vuodessa. Kymmenykset olisivat siten olleet huomattavasti Kemin rovastin ilmoittamaa suuremmat. Tuloja lisäsivät vielä runsaat siika- ja nahkiaiskymmenykset. Kiiminkijoen varren seurakunnissa kymmenykset jakautuivat kalastukseen oikeutettujen talojen manttaalien mukaan. Kalakymmenykset tulivat puustellin ja tavanomaisten kymmenysten lisäksi. Kirkkokoukukset halusivat säilyttää lohikymmenykset ja pitivät luonnollisena, että papit nauttivat kunnon tuloja.²⁷

4.3 Papiston palkkaus- ja maksuperuste uudistuksen käynnistyminen valtiopäivillä 1863–64

Tammikuun valiokunta 1862: papiston palkkausuudistus seuraaville valtiopäiville. Suomessa virinneet uudistushankkeet edellyttivät toteutuakseen säätyjen myötävaikutusta. Eri tahojen toivomuksesta hallitsija kutsui manifestillaan (1861) säätyjen edustajia valiokuntaan, jonka tehtävänä oli olojen taas salliessa valtiopäivien kokoontumisen antaa lausunto erinäisten asioiden järjestämisestä maan tarpeiden mukaisesti. Kansa pelkäsi, että valiokunnalla aiottiin syrjäyttää säädyt, joiden kokoontumista se oli hartaasti odottanut. Mieliä tynnyttääkseen hallitsija selitti reskriptissään, että valiokunta selvitti vain maan tarpeet ja valmisti valtiopäivillä perustuslain mukaisesti ratkaistavaksi aiottuja ehdotuksia. Keisari muutti siten reskriptillään valiokunnan neuvoa-antavaksi komiteaksi.²⁸

Kokoontumisajankohdasta nimensä saanut valiokunta oli koolla Helsingissä 20.1.–6.3.1862. Sen avulla senaatti halusi tietää säätyjen kannan seuraaville valtiopäiville valmistelemiinsa asioihin. Yksi niistä oli papinmaksujen perusteiden, maksuunpanon ja kannon perusteellisen uudistaminen (36. kysymys, lohko d). Senaattikin oli katsonut sen välttämättömäksi papiston

²⁷ K. Vilkuna 1949, 116–119.

²⁸ Tammikuun valiokunta 1862, 1–8; Paunu 1952, 191–192, 194–196; Krusius-Ahrenberg 1981 a, 66–68.

palkkauksen perustuessa vielä kymmenysjärjestelmän mukaisiin maksuihin. Senaatin mielestä pappispalkat olivat ”maatalouden raskaimpia taakkoja” maahan tai satoon perustuvan verotuksen jarruttaessa maanviljelyn nyky-aikaistamista. Myös toimitusmaksuista ja varsinkin ”ruumisrahasta” oli luovuttava sekä korvattava se kiinteillä viljamaksuilla. Myös riitoja aiheuttanut pappien toimittama maksujen kanto oli muutettava.²⁹

Asiasta käytettiin valiokunnassa 25 puheenvuoroa, joista lähinnä saajia edustavassa pappissäädyssä 12 ja lähinnä niiden maksajia edustavassa talonpoikaissäädyssä kahdeksan. Puheissa arvosteltiin kauttaaltaan pappien palkkaustapaa: se oli epävaka, luonnoton, eri lailla maata omistavia ja muita seurakuntalaisia rasittava sekä etenkin tilallisille epäoikeudenmukainen, kohtuuton ja maatalouden kehitystä jarruttava. Pappien palkkaerot olivat suuret, ja palkan kantotapa oli huono. Toimitusmaksut testamenttilehmiseen halvensivat papistoa ja toimituksia. Myös pappilat olivat usein liian suuria.

Palkkauksen uudistamista pidettiin siten tärkeänä sekä papeille että maksajille. Valiokunnassa hahmoteltiinkin jo uutta pappispalkkausta, jonka yksityiskohdista oltiin kyllä hyvin erimielisiä. Osa puhujista halusi säilyttää vanhan manttaaliperusteen sekä lehmäluvun mukaisen voiveron, ja osa piti manttaalia täysin sopimattomana maksuperusteena, koska maa ei pappia tarvinnut. Monia miellytti Tanskassa tehty ehdotus papistolta vapautuvien kymmenysten kokoamisesta palkkausrahastoksi, josta maksettaisiin kaikki pappien palkat ja eläkkeet.

Valiokunta piti pappispalkkauksen perusteellista uudistamista tärkeimpänä kirkollishallinnollisena asiana. Siksi se oli käsiteltävä jo seuraavilla valtiopäivillä, joille senaatin oli annettava asiasta niin valmis lakiehdotus, että säädyt saattoivat hyväksyä sen yksimielisesti.³⁰

Senaatti oli aikonut vain tiedustella säädyltä seuraavilla valtiopäivillä, halusivatko ne papiston palkkauksen uudelleen järjestämistä. Jos säädyt olisivat halunneet sitä, senaatti olisi valmistellut asian sitä seuraaville valtiopäiville. Keskustelun jälkeen valiokunta äänesti kuitenkin kahdesta vaihtoehdosta: 1) pitkö hallituksen laatia asiasta lakiehdotus heti seuraaville valtiopäiville, vai 2) tiedustellaanko seuraavilla valtiopäivillä vain säätyjen

²⁹ Vuorela 1980, 304–305; *Krusius-Ahrenberg* 1981 a, 86.

³⁰ *Tammikuun valiokunta* 1862, 46, 216–218, 220–224, 227–233; Vuorela 1980, 302.

halukkuutta uuteen palkkausjärjestelyyn, minkä jälkeen asia vasta valmisteltiin sitä seuraaville valtiopäiville. Äänin 34–14 valiokunta kannatti jälkimmäistä eli senaatin alkuperäistä suunnitelmaa. Eriävän mielipiteen mukaan asia olisi pitänyt päättää heti seuraavilla valtiopäivillä.³¹

Hallitsijan esitys vuosien 1863–64 valtiopäiville papiston palkkausperusteiden uudistamisesta. Kirkollishallintoa koskevat asiat valmisteli vuosien 1863–64 valtiopäiville kirkollistoimituskunnan päällikön johtama valiokunta. Se ei siis valmistellut vielä varsinaista lakiehdotusta papiston palkkausjärjestelmän uudistamiseksi, vaan laati ainoastaan uuden palkkauslain suunnitteluperiaatteet sisältävän 15-kohtaisen esitysehdotuksen Ruotsissa juuri toteutetun (1862) palkkausuudistuksen mukaisesti.

Myös senaatin valiokunta katsoi tammikuun valiokunnan näkemyksiin yhtyen papiston palkkausjärjestelmän pahimmiksi epäkohdiksi suuret palkkaerot, maksurasituksen epätasaisen ja kohtuuttoman jakautumisen verovelvollisten kesken, eräät sopimattomat parselit ja palkan huonon kantotavan. Palkkauksen piti olla virkatehtäviä vastaava, kohtuullinen ja tasapuolinen. Vakinaiselle papille kuului myös virkatalo, joskin suurimmista niistä oli mahdollista erottaa osia seurakunnan hallintaan.

Senaatin hyväksyttyä yksimielisesti valiokunnan esitysehdotuksen hallitsija vahvisti sen annettavaksi vuosien 1863–64 valtiopäiville esityksenä papiston palkkauksen perusteiden järjestämisestä maan evankelisluterilaisissa seurakunnissa.³²

Hallitsijan esitysehdotuksessa todettiin tammikuun valiokunnan mukaisesti 1600- ja 1700-luvulta peräisin olevien palkkausperusteiden vanhentuneen. Alkuaankin kohtuuttomat säännökset olivat käyneet olojen kehittyessä yhä sopimattommiksi. Siksi seurakunnat olivat tehneet pappiensa kanssa palkkaussopimuksia, joista osan hallitus oli vahvistanut ja osa oli sovittu vain suullisesti vanhaan tapaan. Pahimpia epäkohtia olivat palkkojen epätasaisuus, maksujen epätasainen ja kohtuuton jakautuminen maksajille sekä varsinkin sopimattomat maksuperusteet ja sopimaton palkan kantotapa.

Esityksen mukaan kunkin seurakunnan oli palkattava kirkkoherra, kapp-

³¹ *Tammikuun valiokunta* 1862, 234.

³² *Österbladh* 1933–1934 I, 171; *Vuorela* 1980, 305–306; *Tuominen* 1981, 623–624; ks. myös *Alsne* 1966, 27.

lainen ja pitäjänapulainen, joiden kesken palkkatulot oli jaettava. Vakinaisella papistolla oli oikeus palkata apulainen. Papeille oli taattava virkatehtäviä ja elinkustannuksia vastaava kohtuullinen tulo, ja palkat oli maksettava koko maassa samojen perusteiden mukaan. Seurakunnan oli annettava vakinaiselle papille palkkaan laskettava asunto tarpeellisine talousrakennuksineen ja ylläpidettävä ne. Osa suurimmista pappiloista voitiin erottaa seurakunnan hallintaan. Palkat laskettiin pääasiassa viljana tai olojen mukaan muina parseleina. Maata omistamattomat suorittivat maksunsa rahana. Palkan kantoi seurakunnan valitsema kantomies. Rästikannon suoritti maalla kruununvouti ja kaupungissa maistraatti ”vastahakoisen” kustannuksella.

Kaikki kymmenykset vaihdettiin määrätyiksi, tilojen suorittamiksi vuosimaksuiksi. Myös tehtaille ja muille senkaltaisille laitoksille oli määrättävä vastaavat maksut, jotka määräytyivät esimerkiksi kruununveron, tuotannon tai työntekijämäärän mukaan. Saman hiippakunnan seurakunnissa maksut oli määrättävä mahdollisimman samanlaisiksi. Pääsiäisrahat, toimitusmaksut, päivätyöt ja muut pienehköt maksut vaihdettiin kaikkien seurakuntalaisten suoritettaviksi maksuiksi. Papintodistus oli maksullinen.

Palkkausjärjestely oli esityksen mukaan toimitettava kirkkoherrakunnissa pikimmiten. Sen suoritti kussakin läänissä järjestelykomitea, jossa oli hallitsijan määräämä puheenjohtaja sekä kuvernöörin ja tuomiokapitulin nimeämä jäsen. Toimituksissa oli aina läsnä myös asianomaisen seurakunnan jäsenten ja papiston valitsema jäsen. Pitäjänkokouksen ehdotettua palkkasumman jakamista maksajien ja pappien kesken järjestelykomitea teki siitä ehdotuksensa. Sen jälkeen kuvernööri lähetti asiakirjat seurakunnan ja sen pappien sekä tuomiokapitulin lausunnon ja oman lausuntonsa myötä hallitsijan ratkaistavaksi. Palkkauspäätös voitiin panna täytäntöön viranhaltijan vaihtuessa tai sopimuksen mukaan. Palkkausjärjestely oli voimassa 25–50 vuotta.³³

Valtiopäiväsäädyille ei siis annettu valmista lakiehdotusta papiston palkkausjärjestelystä, vaan ainoastaan varsin tulkinnanvarainen esitys järjestelyn periaatteista. Kirkollistoimituskunta ei ollut ilmeisesti halunnutkaan antaa säädyille tilaisuutta lausua mielipidettään varsinaisesta palkkauslaista. Jos säädyt olisivat hyväksyneet esityksen palkkausperiaatteet, itse palkkauslaki olisi annettu senaatin valmistelemana hallitsijan asetuksena. Aiemmankin

³³ *Propositioner 1863–64 I*, HE n:o 24.

käytännön mukaan pappispalkkauksesta päättämisen oli katsottu kuuluvan yksinomaan hallitsijan taloudellisen lainsäädäntövallan piiriin. Valtiopäivätoiminnan jälleen käynnistyttyä säätyjen lainsäädäntövaltaa haluttiin kuitenkin tulkita mahdollisimman laajasti.³⁴

Valiokuntamietintö ja keskustelu säädyissä. Vuosien 1863–64 valtiopäivien yhdistetty laki- ja talousvaliokunta suhtautui yleensä myönteisesti hallitsijan esitykseen. Se teki kuitenkin merkittävän periaatteellisen linjauksen todetessaan, että katolisella ajalla valtiolla ei ollut ollut mitään tekemistä papiston palkkauksen kanssa, mutta reformaation aikana se oli ottanut oikeudekseen määrätä myös tästä. Valtiolla oli edelleenkin tämä oikeus, sillä pappi toimi aina myös kunnassa ja oli siten itse asiassa kunnan virkamies. Koska kunta toteutti valtion asettamia tavoitteita sen ohjauksessa, myös papiston palkkausasiat kuuluivat valtionhallinnon piiriin. Valiokunta tulkitsi myös Kustaa Vaasan peruuttaneen kruunulle koko kymmenysveron, josta hallitsija myönsi osan papiston palkkaukseen. Valtio oli siis saanut ”reformaation johtavien aatteiden mukaisesti” takaisin oikeutensa määrätä ja järjestää papiston palkkausasiat.

Epäoikeudenmukaisiksi koettuihin, vuosisataisiin papiston palkkausperusteisiin ei ollut tehty perustavia muutoksia. Vain niiden pahimpia puutteita oli korjattu maksajien ja palkansaajien keskinäisin palkkaussopimuksin. Valiokunnan mielestä palkkaustapa ei sopinut enää silloiseen yhteiskuntaan, joten sen epäkohdat oli välttämättä korjattava hallitsijan esittämällä tavalla. Vaikka valiokunta pitikin esityksessä ilmaistuja palkkausjärjestelmän yleisperiaatteita liian epämääräisinä, se esitti konkreettisia muutoksia vain kolmeen sen 15 kohdasta. Se ei katsonut aiheelliseksi muuttaa esimerkiksi palkan kantotapaa.

Valiokunnassa ehdotettiin myös siirtymistä maanomistukseen perustuvasta palkkaustavasta kaikkiin seurakuntalaisiin kohdistuvaan henkilöverotukseen. Esitystä pidettiin järkevänä mutta niin vaikeasti toteutettavana, että se olisi siirtänyt koko uudistuksen hamaan tulevaisuuteen. Uudistuksen katsottiin myös hyödyttävän liikaa maanomistajia.³⁵

³⁴ Pirinen 1968, 72–90; Vuorela 1980, 307.

³⁵ *Propositioner 1863–64 I*, HE n:o 24, ltvm; Vuorela 1980, 306–307; Tuominen 1981, 624.

Ritaristo ja aatelisto keskusteli vilkkaasti valiokunnan mietinnöstä. Kirkollispäällikkö Viktor Furuholm korosti, ettei asiaa tulisi siirtää seuraaville valtiopäiville, mutta kannatti sitä lopulta itsekin. Puheissa vaadittiin palkkojen tasoittamista, sillä varsinkin suurten seurakuntien kirkkoherrojen palkat olivat liiallisia ja apulaisten palkat huonoja. Palkkaus oli myös sidottava seurakunnan väkilukuun eikä maanomistukseen. Myös apulaisten palkkausta oli parannettava ja siirrettävä se seurakunnan maksettavaksi.

Sääty kannatti asian siirtämistä seuraaville valtiopäiville esittäen samalla komitean asettamista valmistelemaan sitä niin, että palkkauksen perusteeksi otettaisiin maanomistuksen sijasta henkilökohtaiset maksut. Sääty toivoi muidenkin säätyjen yhtyvän päätökseensä. Kirkollispäällikkö Furuholm vastusti komitean asettamista ja sen ohjeistusta ihmetellen, että asiaa lykätessä haluttiin kuitenkin ottaa kantaa uudistuksen keskeisimpään periaatteeseen; ilmeisesti esitys henkilöverotuksesta ei miellyttänyt häntä.³⁶

Porvarissäädyssä asiasta käytettiin vain kaksi puheenvuoroa, joissa toivottiin palkkauksen perustuvan manttaaliperusteen sijasta henkilölukuun, sillä ”pappi palveli seurakuntalaisia eikä maata”. Säädyn ylivoimainen enemmistö yhtyi komitean asettamispyyntöön ja toivoi sen saavan laatia ehdotuksensa vapaasti.³⁷

Talonpoikaissäädyssäkin asian käsittely oli lyhyt puhemiehen katsottua asian voivan siirtyä seuraaville valtiopäiville. Vain yksi kuudesta puhujasta toivoi palkkauksen pysyvän manttaalipohjaisena ja luonnossa maksettavana. Muuten vallinnutta palkkaustapaa pidettiin ”luonnottomana”. Sääty toivoi myös pappien luopuvan ’testamenttilehmästä’ jo seuraavilla valtiopäivillä. Palkkauskomitean asettamispyyntöön yhtyen sääty toivoi sen laativan lakiehdotuksen siten, että pappispalkkaus irrotettiin maanviljelyksestä, kaikki kymmenykset lakkautettiin ja palkat maksettiin seurakunnan väkilukuun perustuvan taksoituksen mukaan.³⁸

Pisin keskustelu käytiin pappissäädyssä, jossa puututtiin voimakkaasti myös kirkon ja valtion suhteeseen, koska säädyllä oli mahdollisuus ensimmäisen kerran sitten reformaation lausua siitä käsityksensä. Keskustelun avanneen professori A. F. Granfeltin mielestä valiokunnan mietintö nojasi

³⁶ *Rit. & aat. 1863–64 Ptk. V, 654–672; Vuorela 1980, 307.*

³⁷ *Porvs. 1863–64 Ptk. IV, 432–434.*

³⁸ *Tps. 1863–64 Ptk. II, 728–729.*

väärään käsitykseen kirkon ja valtion suhteesta: sekoittaessaan kirkkoon kuuluvan seurakunnan ja valtioon kuuluvan kunnan valiokunta oli pitänyt kirkkoa ”valtiolle alistettuna valtionlaitoksena”. Siksi valtion oli katsottu voivan määrätä kirkon omaisuudesta. Säädyn muitakin puhujia ärsytti pap-pien rinnastaminen kunnan virkamiehiin.

Sääty torjui jyrkästi valtion valtaoikeuksien laajentamiseen kirkossa täh-dänneet pyrkimykset. Kirkon piti tarvittaessa vaikka irtautua valtiosta. Pa-piston palkkauksesta päättäminenkin oli yksinomaan kirkon asia. Valtion oli vain annettava siihen taloudellista tukea, sillä ottaessaan aikoinaan haltuunsa kirkon omaisuutta se oli loukannut kirkon taloudellisia etuja ja oli siten sille korvausvelvollinen. Valtion tehtävänä oli myös valvoa, ettei kirkon omai-suutta käytetty vieraisiin tarkoituksiin.

Sääty hylkäsi äänin 19–8 valiokunnan mietinnön muun muassa pappispri-vilegejä loukkaavana. Pappispalkan ja sen maksutavan määrääminen oli lähinnä kirkon oma asia. Sääty vastusti myös palkkauksen irrottamista maanomistuksesta ja henkilöluvun mukaan määräytyvää palkkausta, koska se siirtäisi maksurasitusta köyhälle tilattomalle väestölle. Sääty hyväksyi pääsiäisrahojen, toimitusmaksujen, päivätöiden ja muiden maksujen vaihta-misen määrätyksi maksuksi, mutta ei papiston tuloja alentavaa virkatalojen lohkamista. Komitean asettamisen hyväksyessään sääty edellytti sen laati-van palkkausperusteet ”historialliset olosuhteet” ja voimassa olevat sään-nökset huomioon ottaen.³⁹

Säätyjen vastaus. Valiokunnan mietinnöstä säädyissä keskusteltaessa pa-piston palkkaustapaa pidettiin kauttaaltaan vanhentuneena ja sopimattoma-na. Seurakunnan oli palkattava kaikki papit ja palkat sekä niiden maksurasi-tus oli tasoitettava. Kymmenykset oli lakkautettava ja papeille oli maksetta-va määrätty palkka. Pappissäätyä lukuun ottamatta säädyt vaativat palk-kauksen irrottamista manttaaliperusteesta ja sitomista seurakunnan väki-lukuun. Asia haluttiin siirtää palkkauskomitean valmisteltavaksi ja sen jäl-keen seuraaville valtiopäiville.

Vastauksessaan säädyt myönsivät palkkausjärjestelyn tarpeellisuuden ja esittivät asian siirtämistä sen tärkeydestä huolimatta seuraaville valtiopäivil-

³⁹ *Pps. 1863–64* Ptk. III, 746–755, 758, 776–784; *Österbladh* 1933–1934 I, 172–173; *Vuorela* 1980, 307.

le, koska aika ei riittänyt sen käsittelyyn. Samalla ne anoivat palkkauskomitean asettamista valmistelevaan asiasta ehdotusta seuraaville valtiopäiville lausumatta mitään kiistanalaisista maksuperusteista. Päätökseen liitettiin myös ote pappissäädyn pöytäkirjasta.⁴⁰

Vuosien 1863–64 valtiopäivät osoittivat säätyjen haluavan uudistaa pappiston palkkausperusteet ja paljastivat hankkeen uudistuslinjat. Valtiopäivät toivoivat myös hallituksen käynnistävän heti uudistuksen valmistelun.

Kirkkoherran ja piispan palkkaus sekä palkkapitäjäjärjestelmän lakauttaminen 1865. Vuonna 1865 senaatti päätti, että kirkkoherra sai luontoissuorituksina jyväveron lisäksi voita sekä rahaverona pääsiäisrahat, karjakymmenykset, hautausmaksut, pikkukymmenykset ja kalaveron.

Tästä huolimatta seurakunnat tekivät edelleenkin palkkaussopimuksia pappiensa kanssa. Syynä oli useimmiten se, että kappelien erottua emäseurakunnista itsenäisiksi seurakunniksi kirkkoherrojen palkkakin oli pienentynyt huomattavasti. Esimerkiksi Ulvilassa kirkkoherralle sovittiin maksettavaksi 9–10 markkaa uudelta manttaalilta, ja sen katsottiin kuittaavan myös pääsiäisrahat. Karjanomistajat maksoivat yhdestä lehmästä 30 penniä ja 25 penniä kultakin seuraavalta lehmältä. Lampaista pikkukymmenystä ei ollut tarvinnut maksaa.⁴¹

Tuomiokapitulien valtiolle aiheuttama taloudellinen rasitus Suomessa oli aluksi vähäinen, koska maassa oli vain kaksi hiippakuntaa ja piispoilla palkkapitäjät, joista saadut tulot peittivät suurimman osan hiippakuntahallinnon menoista. Kirkko itse tuki siten ratkaisevasti vallinnutta palkkausjärjestelmää.

Kun kolmas eli Kuopion hiippakunta perustettiin (1851), sen piispalla ei ollut enää palkkapitäjää, vaan valtio suoritti kokonaan hiippakuntahallituksen ja piispan menot. Asia ei herättänyt tässä vaiheessa minkäänlaista periaatteellista keskustelua, koska hiippakunta perustettiin kirkollisen hallinnon ja valvonnan tehostamiseksi erityisesti herätysliikkeiden aiheuttamassa uudessa tilanteessa. Kirkollisen järjestyksen ylläpitäminen oli valtiovallan intressien mukaista. Piispan vuosipalkka oli 625 viljatynnyriä sekä virka-asunto Kuopion kaupungissa.⁴²

⁴⁰ *Propositioner 1863–64 I*, säätyjen vastaus/HE n:o 24; *Österbladh* 1933–1934 I, 173; *Tuominen* 1964, 363; *Vuorela* 1980, 308; *Tuominen* 1981, 624.

⁴¹ *Innamaa* 1968, 500.

⁴² *AsK* 18.3.1850, 21–22; 15/24.4.1865.

Kun palkkapitäjäjärjestelmästä luovuttiin kokonaan vuonna 1865, kaikkien kolmen hiippakuntahallituksen menot oli korvattava valtion varoista.⁴³

4.4 Palkkaus- ja veroperusteudistuksen eteneminen valtiopäiville 1867 ja hankkeen tyrehtyminen

Erimielinen papiston palkkauskomitea 1866. Hallitsija asetti säätyjen toivoman komitean valmistelemaan asetusehdotusta papinmaksuista ja niiden perusteista. Senaatin nimetessä komiteaan jäseniä kirkollistoimituskunnan päällikkö Furuhielm ja esittelijäsihteeri G. M. Waenerberg halusivat siihen henkilöitä, jotka eivät vuosien 1863–64 valtiopäivillä olleet osallistuneet palkkauskasian käsittelyyn. Senaatin enemmistö nimitti kuitenkin komitean siten, että kuudesta siihen kutsutusta jäsenestä viisi oli ollut sanotuilla valtiopäivillä asiaa käsittelemässä.⁴⁴

Palkkauskomitea oli erimielinen uudistuksen keskeisistä periaatteista. Palkkauskysymystä taloudelliselta kannalta tarkastellut komitean puheenjohtaja, maaherra S. H. Antell katsoi, että maanomistukseen ja satomäärään perustuvat maksut haittasivat maanviljelyksen kehitystä ja olivat maanomistajille epäoikeudenmukaisia muiden päästessä niistä ”kuin koira veräjästä”. Samaa seikkaa senaattikin oli alkuaan painottanut. Puheenjohtajan tavoin komitean enemmistö (4/6) kannatti perinteisestä palkkauskäytännöstä luopumista ja siirtymistä uusien perusteiden mukaisiin papinmaksuihin.⁴⁵

Komitean enemmistö ehdotti pappispalkkauksen muuttamista henkilöperusteiseksi siten, että palkat – pappiloita, sportteleita ja lahjanluonteisia maksuja lukuun ottamatta – laskettaisiin viljana kymmenen edellisen vuoden keskiarvon mukaan. Saatu palkkasumma jaettaisiin kirkkoherrakunnan kaikkien 16 vuotta täyttäneiden henkilöiden kesken, ja näin saatu henkilömaksu vahvistettaisiin vuosittain seurakunnan palkkaluokituksen mukaisesti. Seurakunnalta papistolle tuleva vuosipalkka laskettaisiin tämän henkilöperusteen mukaan. Henkilömaksut piti käyttää lyhentämättöminä papiston

⁴³ AsK 15/24.4.1865; *Kansanaho* 1975, 442–443.

⁴⁴ *Vuorela* 1980, 308–309.

⁴⁵ KA VSV 55/1866 Papiston palkkauskomitean ptk. 21.3.1865, 18.8.1865; *Vuorela* 1980, 309–310; *Tuominen* 1981, 624.

palkkaukseen, josta koko seurakunta oli siten vastuussa. Kirkonkokous päättäisi, miten suuri osa palkasta suoritettiin viljana, muina parseleina tai rahana. Palkkojen tasoittamiseksi seurakuntia voitiin myös ehdottaa jaettaviksi. Maksujen kannosta huolehtisi kunnallislautakunta.

Seurakunnan vakinaisten pappien palkka ehdotettiin määräytyväksi virka-aseman ja -tehtävien mukaan. Virkamatkoillaan he saisivat vapaan kyydin ja virkatodistuksista vahvistetun lunastusmaksun. Seurakunnan oli varustettava vakinaiselle papille myös virkatalo ulkorakennuksineen ja ylläpidettävä ne; kaupunkiseurakunta sai antaa papille täydellisen virkatalon tai sitä vastaavan vuokratilaa.

Palkkausjärjestely oli pantava toimeen pikimmiten. Se oli aloitettava kirkonkokouksella, johon oli hankittu kaikki papiston palkkausasiakirjat ja -sopimukset sekä luotettava selvitys palkan määrästä ja pappilan puhtaasta tulosta. Kokouksen oli valittava uskotut miehet laatimaan ehdotus palkkausjärjestelystä, joka oli vielä hyväksyttävä uudessa kirkonkokouksessa maaherran ja tuomiokapitulin edustajan, uskottujen miesten ja asianomaisen papin läsnäollessa. Tuomiokapitulin toimitettua asiakirjat lausuntoineen maaherralle tämä lähetti ne omine lausuntoineen hallitsijan ratkaistavaksi. Palkkausjärjestely oli tehtävä 25–50 vuodeksi.⁴⁶

Komitean vähemmistö liitti eriävään mielipiteeseensä vanhaan kymmenysjärjestelmään nojaavan lakiehdotuksen, joka keskeisiltä osiltaan oli vuosien 1863–64 valtiopäiville annetun esityksen mukainen. Sen perustelut heijastelivat pelkoja, joita liberaali uudistuspolitiikka ja varsinkin säädettyä aiottu eriuskolaislaki oli herättänyt papiston piirissä. Valtioirkkojärjestelmä koettiin kirkon ja papiston lujaksi tueksi, minkä konkreetein ilmaus oli valtion kirkolle viljakymmenyksinä antama tuki. Pappispalkkauksessa oli tukeuduttava pitkän kehityksen tuloksena syntyneeseen ”valtiokirkolliseen” järjestelmään ja sen etuihin. Uudet ajatukset ja jyrkät muutokset koettiin kirkolle kohtalokkaiksi.⁴⁷

Komitean kannanottojen perustelut paljastivat palkkaus uudistuksen rintamalinjat entistä selkeämmin. Enemmistö halusi uudistaa pappispalkkauksen

⁴⁶ *Propositioner 1867 I*, HE n:o 5.

⁴⁷ KA VSV 55/1866 Papiston palkkauskomitean ptk. 21.3.1865, 18.8.1865; *Propositioner 1867 I*, HE n:o 5; *Österbladh 1933–1934 I*, 245; Vuorela 1980, 310; Krusius-Ahrenberg 1981 b, 239; Tuominen 1981, 624.

perusteellisesti ja muuttaa sen manttaaliperusteisesta henkilöperusteiseksi, jolloin pappispalkan maksajaksi tulisivat kaikki vähintään 16-vuotiaat seurakuntaiset ja palkan kantaisi kunnallislautakunta. Myös pappiloita esitettiin seurakunnan ylläpidettäviksi. Vähemmistö halusi pitää voimassa vanhan kymmenysjärjestelmän.

Palkkauskomitean vähemmistön kannan mukainen hallitsijan esitys vuoden 1867 valtiopäiville. Esittelijäsihteeri Waenerberg piti palkkauskomitean enemmistön ehdotusta järkevänä: oli luonnollista, ettei papin palkan maksuperusteena olisi maanomistus, vuotuinen sato, karjan määrä tai muu vastaava seikka, vaan että palkan maksoivat papin palveluja tarvitsevat ihmiset. Koska komitea ei ollut kuitenkaan selvittänyt kyllin perusteellisesti enemmistön ehdottaman uudistuksen toteuttamismahdollisuuksia, hän esitti säädyille annettavan esityksen pohjaksi komitean vähemmistön ehdotuksen. Tämä oli hänen mielestään ”vähemmän ristiriidassa historiallisten olosuhteiden ja ikivanhojen tapojen kanssa” ja yleensäkin toteuttamiskelpoisempi. Samalla hän esitti kirkkoherrojen vuosipalkan alarajan nostamista 60 viljattynnyristä 80 tai 100 tynnyriin sekä valtion seurakunnille maksaman taloudellisen tuen karsimista valtion alettua maksaa piispojen palkkauksen.

Senaatti hyväksyi kirkollistoimituskunnan periaatekannan ja asetti sen päällikön ja esittelijäsihteerin sekä kolmen senaattorin muodostaman valiokunnan tarkastamaan yksityiskohtaisesti ehdotusta. Sen oli laadittava ehdotuksensa vuosien 1863–64 valtiopäiville annetun esityksen ja palkkauskomitean vähemmistön lausumien pohjalta. Senaatti puolestaan hyväksyi valiokunnan muokkaaman lakiehdotuksen keskeisimmiltä osiltaan yksimielisesti. Sekin siis torjui palkkauskomitean enemmistön ehdotuksen katsoessaan tämän aiheuttavan selkkauksia seurakunnissa ja olevan käytännössä vaikea toteuttaa.⁴⁸

Hallitsijan esitysehdotus säädyille oli pääosin sama kuin vuosien 1863–64 valtiopäiville annettu vastaava esitys, koska säädyt eivät olleet hylänneet sitä palkkauskomitean asettamista pyytäessään. Perustelutkin olivat samat: suuret palkkaerot, epätasaiset ja epäoikeudenmukaiset papinmaksut, eräät sopimattomat maksuperusteet ja sopimaton palkkauksen kantotapa. Hallitsija esitti siten säätyjen hyväksyttäväksi palkkauskomitean vähemmistön eh-

⁴⁸ Vuorela 1980, 311.

dotuksen katsoessaan enemmistön ehdotuksen vallinneiden olojen ja ikivanhan tavan vastaiseksi, vaikeasti toteutettavaksi ja riitoja aiheuttavaksi. Esiityksen liitteenä oli myös komitean varsinainen ehdotus sekä kaksi edellisten valtiopäivien talonpoikaissäädystä tehtyä asiaan liittyvää anomusehdotusta.⁴⁹

Esitysehdotuksen mukaan kunkin seurakunnan oli palkattava pappinsa, ja palkan maksutapa sekä jako palkansaajien kesken oli järjestettävä asetuksen mukaisesti. Papilla oli oikeus hänen virka-asemaansa ja -tehtäviään sekä paikkakunnan elinkustannuksia vastaavaan ”riittävään” palkkaan. Palkka ja maksut oli suhteutettava samassa hiippakunnassa tai samalla alueella vallitsevaan maksutasoon ja aiemmin suoritettuun palkkaan. Palkkaedut taatiin ”täysin entisiä etuja vastaaviksi”. Palkan määrä oli 80 tynnyriä viljaa tai sen arvo. Jos vakinaisia pappeja oli useampia, palkka oli jaettava näiden kesken. Kirkkoherrakunnan seurakunnat osallistuivat yhteisen kirkkoherran palkkaamiseen, kun taas kappalaisen, saarnaajan ja pitäjänapulaisen palkkasivat ne seurakunnat, joita he palvelivat. Palkka laskettiin pääasiassa jyvänä, ja maata omistamattomat suorittivat sen rahana tai muina maksajan valitsemina parseleina. Rahana suoritettavien maksujen lisäksi oli maksettava asetuksen mukaiset lisäpalkat.

Pääsiäisrahat, päivätyöt sekä ruumis- ja hautausmaksut vaihdettiin määrätyiksi, talollisten ja muiden seurakuntalaisten maksettaviksi maksuiksi. Toimituksesta, joka suoritettiin pyhänä kirkossa tai papin kotona ”tavanomaiseen aikaan”, ei enää peritty maksua. Aviokuulutuksesta, muista toimituksista ja virkatodistuksista oli maksettava taksan mukaan. Pitäjällä suoritettua toimituksesta papille kuului myös kyyditys. Kunnallislautakunta tai valitut henkilöt kantoivat papinmaksut seurakunnan kustannuksella. Rästikanon suoritti kruununvouti tai maistraatti maksajien kustannuksella.

Vuoden kasvun tai sopimuksen mukaan maksettu viljatertiaali sekä voi-, kala-, ja karjakymmenykset muutettiin määrätyiksi maksuiksi. Säterit maksoivat tertiaalim kymmenystenpanon tai sopimuksen mukaan. Vuorilaitosten, ruukkien, sahojen, myllyjen, tehtaiden ja muiden laitosten maksut määrättiin yleisten ja alueellisten säännösten tai niiden puuttuessa kruununveron, valmisteiden arvon tai työntekijämäärän mukaan. Kirkkoherran ”kiistattomana

⁴⁹ *Propositioner 1867 I*, HE n:o 5; *Österbladh 1933–1934 I*, 245; *Vuorela 1980*, 311; *Krusius-Ahrenberg 1981 b*, 239; *Tuominen 1981*, 624.

oikeutena” ollut tertiaali pysyi mautilojen manttaalin mukaan maksamana pysyvänä palkanlisänä. Palkkausmuutokset voitiin toteuttaa palkansaajan vaihtuessa tai sovitusta ajankohdasta lukien.

Seurakunnan oli varustettava kirkkoherralle virkatalo tarpeellisine rakennuksineen ja ylläpidettävä ne; mautilan tuotto otettiin huomioon palkkaa määrättäessä todellisesta arvostaan tai arvioidun vuokratuoton mukaan. Erikseen sovittaessa pappilan saattoi myös vuokrata. Muille vakinaisille papeille kuului pappila asuinhuoneineen ja ulkorakennuksineen. Mautilojen osallistuminen pappilan rakentamiseen ja kunnossapitoon määräytyi manttaalin mukaan. Kaupunkiseurakunta sai antaa papeilleen virkatalon tai sitä vastaavan vuokratuhan.

Palkkausjärjestely oli suoritettava mahdollisimman pian. Sen suorittivat läänikohtaiset järjestelykomiteat, joihin kuului keisarin määräämä puheentohtaja ja kaksi jäsentä sekä jokaisessa toimituksessa asianomaisen seurakunnan ja papiston valitsema jäsen. Pitäjänkokouksessa oli ensin hankittava luotettava tieto pappien kokonaispalkkauksesta ja suotava tilaisuus ehdottaa palkkasumman jakamista palkanmaksajien ja -saajan kesken. Järjestelykomitean tehtyä oman palkkausedotuksensa pitäjänkokouksen ehdotuksen, olojen ja säädettyjen perusteiden pohjalta kuvernööri hankki siitä lausunnot seurakunnalta ja palkansaajilta sekä lähetti asiakirjat tuomiokapitulin lausunnon ja oman lausuntonsa kera keisarille, joka lopullisesti ratkaisi asian. Vahvistettu järjestely oli pantava toimeen vähintään 25 ja enintään 50 vuoden kuluessa.⁵⁰

Laki- ja talousvaliokunnan mietintö. Vuoden 1867 valtiopäivien laki- ja talousvaliokunta katsoi uudet papiston palkkaussäädökset välttämättömäksi suurten palkkauserojen vuoksi. Esimerkiksi Turun arkkihiippakunnassa sekä Porvoon ja Kuopion hiippakunnissa kirkkoherrojen keskipalkat olivat 5 830, 5 219 ja 7 219 mk sekä kappalaisten vastaavasti 1 520, 2 092 ja 2 045 mk.

Valiokunnan enemmistö yhtyi esitysehdotuksen pääperusteisiin, mutta uusista palkkausperusteista ja palkkauksen toteuttamistavasta ei syntynyt yksimielisyyttä. Useimmat porvarissäädyn sekä monet talonpoikaissäädyn sekä ritariston ja aateliston valiokuntaedustajat yhtyivät palkkauskomitean enemmistön ehdotukseen. Kaikki pappissäädyn ja useimmat ritariston ja

⁵⁰ *Propositioner 1867 I, HE n:o 5.*

aateliston sekä talonpoikaissäädyn edustajat taas katsoivat, että papiston palkkauksen piti vastakin perustua maaomaisuuteen. Pappissäädyn kannan tueksi viitattiin muun muassa papiston edut turvaaviin vuoden 1723 pappisprivilegeihin.⁵¹

Valiokunta halusi myös pienentää vakinaisen papin palkan esitetystä 80:stä 60:een viljatynnyriin. Palkka oli laskettava pääasiassa viljana ja poikkeuksellisesti myös voina, kalana ja rahana. Muina etuina papin oli saatava vapaat asuinhuoneet ulkorakennuksineen, polttopuut, puutarhamaata pappilan läheltä, perunamaata sekä karjasuoja hevoselle ja kahdelle lehmälle. Palkkaeroja kaventaakseen valiokunnan enemmistö halusi poistaa esitysehdotuksesta maininnan saman seurakunnan pappien palkkasuhteiden pitämisestä ennallaan. Enemmistön mielestä myös muita kymmenyksiä rahamääräksi muutettaessa voi- ja kalakymmenykset piti maksaa sellaisinaan mutta karjakymmenykset rahana; myös toimitusmaksut oli vaihdettava rahaveroksi. Seurakunnalla piti olla oikeus päättää, kantoiko pappi saatavansa entiseen tapaan.

Valiokunnan mietintö oli varovainen, ja monet muutosesitykset olivat lähinnä teknisiä ja stilistisiä. Myös aikaisemmin kiistoja aiheuttanut kysymys kirkon ja valtion oikeudesta päättää papiston palkkauksesta sivuutettiin vähin äänin. Vain vapaaherra H. G. Boije katsoi eriävässä mielipiteessään, että niin kauan kuin kirkon ja valtion suhteet ja pappien palkkausperusteet katsottiin kirkon omaisuudeksi, johon ei voinut kajota, palkkauksen ajanmukaistaminen oli mahdotonta. Asia korjautui vain henkilöperusteisella maksujärjestelmällä; viimeinen keino oli pappien palkkaustulojen peruuttaminen valtiolle ja pappien rinnastaminen valtion virkamiehiin.

Muissa 11 eriävässä mielipiteessä katsottiin, ettei lakiehdotus edes valiokunnan täsmentämänä taannut tasaisempia palkkoja eikä tasapuolista maksurasitusta. Kirkkoherran palkaksi ehdotettiin myös 160 tynnyriä viljaa tai 3 200 mk rahaa sekä kappalaisten, saarnaajien ja pitäjänapulaisien palkaksi puolet siitä. Papit oli myös ehdottomasti vapautettava palkan kantamisesta.⁵²

⁵¹ *Propositioner 1867 I*, Itvm/HE n:o 5; *Österbladh 1933–1934 I*, 245–246; *Tuominen 1981*, 624.

⁵² *Propositioner 1867 I*, Itvm/HE n:o 5 vastalauseineen; *Vuorela 1980*, 311–312; *Krusius-Ahrenberg 1981*, 239; *Tuominen 1981*, 624.

Esityksen hylkääminen säädysissä. Pappissäädysssä hallitsijan esityksen katsottiin vastaavan edellisten valtiopäivien päätöstä. Säädysssä kyseltiin myös, miksi piti siirtyä henkilömaksuihin ja vaikeasti toteutettavaan järjestelmään, joka sopi ehkä Etelä-Suomeen mutta ei Itä- ja Pohjois-Suomen pienille ja köyhille seurakunnille. Palkkauksen historiallisista ja juridisista perusteista oli pidettävä kiinni eikä manttaaliperusteista verotusta saanut muuttaa henkilöperusteiseksi. Piispa F. L. Schauman puolusti selkeästi henkilöverotusta, sillä ”lauman eikä maan” (*hjorden, inte jorden*) oli vastattava paimenensa palkkauksesta. Esimerkiksi ei-luterilaisen velvollisuus maksaa veroa luterilaiselle papistolle poistui vain muuttamalla pappispalkkaus henkilöperusteiseksi. Hän huomautti myös, ettei tertiaalia voinut pitää ”valtion lahjana” kirkolle, kuten mietinnön eriävässä mielipiteessä oli esitetty.

Säädysssä esitettiin valiokuntamietinnön hyväksymistä, seurakunnille oikeutta sopia pappiensa kanssa palkkauksesta ja asian siirtämistä seuraaville valtiopäiville. Sääty hyväksyi lopulta valiokunnan ehdotukset ja siten koko lakiehdotuksen katsoen sen täsmennyksin ja lisäyksin järjestävän papiston palkkauksen ”tydyttävästi”.⁵³

Ritaristossa ja aatelistossa asiasta käytettiin 18 puheenvuoroa. Useimpien puhujien mielestä pappien palkkauksen oli perustuttava maanomistuksen sijasta henkilölukuun. Eräät puhujat totesivat myös, että koska pappien palkan tuli maksamaan seurakunta, valtiolla ei pitänyt olla sen kanssa mitään tekemistä. Myöskään uskonnonvapauteen ei kuulunut, että valtio palkkasi papit. Toisaalta muistutettiin kymmenystenpanonkin olevan veron asettamista, joten valtion piti jollakin tavalla puuttua siihen jättämättä sitä tyystin seurakuntalaisten ja pappien vapaasti sovittavaksi. Lopulta sääty hylkäsi esitysehdotuksen ja valiokuntamietinnön.⁵⁴

Porvarissääty hylkäsi keskustelutta ja yksimielisesti esitysehdotuksen ja valiokunnan mietinnön. Samalla se pyysi asiasta seuraaville valtiopäiville uutta esitystä, jossa papiston palkkauksen laskenta- ja maksuperusteeksi otettaisiin seurakunnan väkiluku. Talonpoikaissäädyn lyhyessä keskustelussa esitysehdotus torjuttiin, koska maahan sidottu palkkaus vapautti suuren

⁵³ Pps. 1867 Ptk. II, 739–744, 748, 752, 759, 761, 763–764, 767–768, 770–772; V. T. Rosenqvist 1928 II, 53–54; Österbladh 1933–1934 I, 247; Krusius-Ahrenberg 1981 b, 239; Tuominen 1981, 624.

⁵⁴ Rit. & aat. 1867 Ptk. II, 218–236; Krusius-Ahrenberg 1981 b, 239.

osan ihmisistä kokonaan papin palkkaamisesta. Sääty pyrki muutenkin purkamaan kaikkien verojen sidonnaisuuden maahan. Sääty hylkäsi ehdotuksen ja anoi hallitsijalta uutta esitystä, joka oli valmisteltava esitysehdotukseen liitetyn lakiehdotuksen perusteiden mukaan.⁵⁵

Pappissääty hyväksyi siis ainoana säätynä hallitsijan esitysehdotuksen. Papisto puolusti ymmärrettävästi omia palkkaetujaan. Vallinnut palkkausta-pa oli sille edullinen, joten se halunnut siihen muutoksia.

Säätyjen vastaus ja palkkaus uudistuksen tyrehtyminen. Säädyt ilmoittivat vastauksenaan armolliseen esitykseen, että vain pappissääty oli hyväksynyt esityksen todettuaan sen pääperiaatteiden olevan omiaan muutamien lisäyksin ja muutoksin järjestämään palkkausasian tyydyttävällä tavalla. Muut säädyt olivat hylänneet sen, koska se ei niiden mielestä korjannut pappispalkkauksen olennaisimpia epäkohtia. Palkkauksen ajanmukaistaminen edellytti perusteellisempia muutoksia. Porvaris- ja talonpoikaissääty olivat myös anoneet seuraaville valtiopäiville hallitsijan uutta esitystä palkkauksen järjestämiseksi siten, että pappismaksut olisivat määräytyneet seurakunnan asukasluvun perusteella. Kolmen säädyn hylättyä esityksen se siis raukesi.⁵⁶

Palkkaus uudistus kaatui säätyjen – pappissäätyä lukuun ottamatta – voimakkaaseen pyrkimykseen siirtyä maanomistus pohjaisesta henkilöperusteiseen verotukseen. Pappissääty katsoi maanomistukseen sidotun järjestelmän antavan kirkolle ja papistolle parhaan turvan uusia uskonnollisia ja yhteiskunnallisia virtauksia vastaan. Asiaan vaikutti ratkaisevasti se, että kirkollistoimituskunta ei halunnut toteuttaa kirkkoa koskevaa suurta uudistusta papiston ja sen konservatiivisen siiven tahdon vastaisesti. Siksi toimituskunta otti kerkeästi huomioon papiston ja sen konservatiivisen siiven mielipiteet. Tulkitessaan asian myös papiston erioikeuksia koskevaksi se katsoi, ettei uudistusta voitu toteuttaa ilman pappissäädyn suostumusta.

Säätyjen kielteisen vastauksen johdosta senaatti luopui koko uudistus-hankkeesta ja esitti alistuksessaan, ettei asiassa ryhdyttäisi enää uusiin toimiin. Välttämättömäksi koettu palkkaus uudistus sai siinä vaiheessa raueta.⁵⁷

⁵⁵ *Porvs. 1867 Ptk. I, 621–622; Tps. 1867 Ptk. II, 557–560; Krusius-Ahrenberg 1981 b, 239.*

⁵⁶ *Propositioner 1867 I, säät. vast. HE:een n:o 5; Tuominen 1964, 363; Vuorela 1980, 312; Tuominen 1981, 624.*

⁵⁷ *Vuorela 1980, 312.*

Muutoksia kirkon ja pappilan rakentamisvelvollisuuteen. Hallitsija antoi vuoden 1867 valtiopäiville myös esitysehdotukset kirkon ja pappilan rakentamisen osallistumisperusteista. Toisessa niistä osallistumisvelvollisuutta esitettiin määräytymään maatiljan jaetun eli uuden manttaalin mukaan. Toisessa esitettiin, että kirkon, tapulin ja kirkonaidan itselleen rakentanut kappeliseurakunta oli vapaa näistä velvoitteista emäkirkon suhteen.

Yhdistetty laki- ja talousvaliokunta esitti manttaaliehdotuksen hyväksymistä. Kappeliseurakunnan vapauttamisehtoihin se esitti lisättäväksi myös oman papin palkkaamisen säännöllisten jumalanpalvelusten pitämiseksi sekä oman hautausmaan ylläpitämisen. Myös säädty ilmoittivat vastauksessaan hyväksyvänsä armolliset esitykset. Asiasta annettiin asetukset samana ja seuraavana vuonna.⁵⁸

4.5 Kirkkolaki 1869: papinmaksuista kirkollismaksuun

Kirkkolain keskeiset periaatteet: kirkon itsenäisyys ja uskonnonvapaus. Ehdotus kirkkolaiksi Suomen evankelisluterilaista kirkkoa varten valmisteltiin professori F. L. Schaumanin johdolla. Hänen kirkko-oikeudellisen ajattelunsa johtavana periaatteena oli kirkon itsenäisyyden ja vapauden tunnistaminen ja turvaaminen. Sen näkyvimpiä merkkejä olivat kirkolliskokouksen perustaminen kirkon omaksi päättäväksi elimeksi, seurakuntien hallinnon kehittäminen ja kirkon oma talous. Kirkon ja valtion oli tuettava toisiaan pyrkimättä kuitenkaan määräämään ja hallitsemaan toisiaan. Kirkko oli valtiosta erillinen julkisoikeudellinen yhteisö. Schauman piti merkittävänä Kustaa II Aadolfin antamaa asetusta, jonka mukaan valtiovallan oli kirkkoreduktion takia huolehdittava piispojen ja tuomiokapitulien kustannuksista. Tämä valtion taloudellinen tuki ei vaikuttanut siten esimerkiksi tuomiokapitulin jäsenten virkasuhteeseen: he olivat kirkon virassa nimittäjän roolista riippumatta.

Myös kirkkolakikomitean mielestä valtio saattoi kirkon itsenäisyyteen kajoamatta avustaa sitä taloudellisesti. Kirkon oli syytä luopua avustuksesta vasta, jos se uhkasi sen vapautta ja itsenäisyyttä. Tuomiokapitulin kuluista valtio saattoi

⁵⁸ *Propositioner 1867 I*, he n:o 6–7; *Vp 1867 Asiak. I*, ltvm n:o 1–2; säät. vast. HE:een 6–7; *AsK* 30/9.7.1867, 12/10.3.1868; *Tuominen* 1981, 625.

vastata, mutta paikallisseurakuntien oli oltava taloudellisesti itsenäisiä.⁵⁹

Schauman määrittä kirkon perustaviksi tekijöiksi sen tunnustuksen, yksityiset jäsenet ja järjestysmuodon eli sen, miten jäsenet muodostavat kirkko-yhteisön. Kirkon järjestysmuodon perusyksikkö on seurakunta, jonka jäsenen velvollisuuksiin kuului muun muassa pappien ja kirkonpalvelijoiden palkkaaminen. Papiston erioikeudet vuodelta 1723 ja erityisasetukset määräsivät, miten palkkaus oli suoritettava. Joissakin seurakunnissa (varsinkin Lapissa) osa tai pääosa pappien palkkauksesta suoritettiin yleisistä varoista. Seurakuntalaisten oli myös rakennettava ja ylläpidettävä kirkko ja pappila sekä osallistuttava seurakunnan muiden tehtävien ja köyhäinhoidon vaatimiin velvollisuuksiin.⁶⁰

Valtion ja kirkon toimintapiirit selkiytyivät kirkkolain laatimisprosessin myötä. Kirkko sai oman, valtiosta erillisen julkisoikeudellisen aseman ja kirkolliskokous aktiivisen roolin kirkkolain säätäjänä. Kirkkolakiin otettiin vain kirkkoa itseään koskevia määräyksiä. Kirkon suhdetta valtioon tai muihin uskontokuntiin koskevat säännökset sekä ns. sekalaisasiat – avioliitto, vala, köyhäinhoito, kasvatus ja uskonnonopetus – kuuluivat valtion lainsäädännön piiriin, ja kirkko antoi niistä vain lausunnon. Maassa vallitsi periaatteessa uskonnonvapaus, sillä kirkkolaki oli säädetty vain evankelisluterilaista kirkkoa varten.

Papisto ja seurakunnat olivat perinteisesti kantaneet tulonsa suoraan seurakuntalaisilta. Kun maalaiskuntien ja seurakuntien hallinto erotettiin (1865), papinmaksut ja muut kirkolliset saatavat sekä seurakuntien omaisuus jäivät ennalleen. Kaupungin ja seurakunnan talous olivat jo vanhastaan erillään. Itse kirkkolakiin tuli vain vähän taloutta koskevia säännöksiä, sillä muun muassa papiston palkkausta, virkataloja ja kirkollisverotusta koskevat säännökset jätettiin enimmäkseen kirkon lainsäädäntövallan ulkopuolelle. Kirkolla oli kuitenkin vastakin oma talous, ja sen seurakunnat saivat pitää omaisuutensa ja verotusoikeutensa.⁶¹

Papinmaksut kirkollismaksuksi. Kirkkolain mukaan kukin luterilainen kristitty oli sen seurakunnan jäsen, jonka kirkonkirjoihin hänet oli merkitty.

⁵⁹ *Kansanaho* 1975, 442–445; *Leino* 2002, 148–150.

⁶⁰ *Schauman* 1853, 195–198; *Pirinen* 1983 b, 258–259.

⁶¹ *M. Juva* 1976 b, 101; *Valtion ja kirkon taloudelliset suhteet* 1997, 18.

Kastetulla oli oikeus kristilliseen kasvatukseen ja opetukseen sekä oikeus nauttia ”seurakunnan muita etuja” konfirmaation jälkeen.

Seurakuntalaisten palvelemiseksi kussakin seurakunnassa piti olla yksi tai useampi pappi.

Seurakunnalla oli oikeus hoitaa itse asiansa ja omaisuutensa kirkkolaissa säädetyllä tavalla, ja sen jäsenen oli osallistuttava säädetyllä tavalla seurakunnan velvollisuuksiin. Kunkin seurakunnan ”tuli olla osallisena niiden varojen hankkimisessa, joita tarvitaan kaiken sen voimassa pitämiseen, mikä kuuluu seurakunnan kirkollisiin asioihin, niinkuin siitä on erittäin säädetty”.⁶²

Oikeusistuimen myöhemmän tulkinnan mukaan (25.9.1896) pappisvirkatuloista 19.7.1892 annetussa asetuksessa sana ”seurakunta” tarkoitti kaikkia niitä, jotka maksoivat papille palkkaa, eikä vain tilallisia.⁶³

Kirkollisverotuksen kannalta uusi kirkkolaki oli käänteentekevä, sillä seurakunnalla katsottiin olevan muitakin kuin papiston palkkauksesta sekä rakennusten rakentamisesta ja ylläpidosta aiheutuvia menoja. Seurakuntalaisten oli osallistuttava kaikkien ”seurakunnan kirkollisiin asioihin” kuuluvien menojen rahoittamiseen. Varojen hankkimiseen oli osallistuttava niin kuin siitä oli ”erikseen säädetty”, ts. yleisen lain säädösten mukaan. Kirkkolailla ei säädetty verovelvollisuutta, sillä verojen määrääminen oli aina kuulunut kansalle ja sen valitsemille elimille eli yleisen lain säätäjälle. Kirkkolain mukaan kirkonkokouksen asiana oli päättää suostumuksista papiston ja kirkonpalvelijoiden palkkaamiseksi sekä ”kirkollisiin asioihin” tarvittavien maksujen taksoittamisesta.⁶⁴

Koska seurakuntalaisten edellytettiin kirkkolain mukaan osallistuvan seurakunnan kaikkeen ”kirkolliseen” toimintaan tarvittavien varojen hankkimiseen, kyse ei ollut enää pelkkien papinsaatavien eli -maksujen tai rakentamiseen erikseen kerättävien maksujen suorittamisesta. Uuden kirkkolain myötä papinmaksujen voi siten katsoa muuttuneen kirkollismaksuksi.

Papin palkkaus sekä seurakunnan maksujen kanto, kassat ja omaisuus. Papinvirkaan astuneella oli oikeus ottaa virkansa vastaan tuloineen. Vaki-

⁶² *KL 1869*, 4, 8–9, 10–11 §§.

⁶³ *F. Nordlund 1899*, 98–99.

⁶⁴ *KL 1869*, 10, 299, 307, 329, 351 §§.

naisen papin palkkasi säädetyllä tavalla se seurakunta tai laitos, jonka palveluksessa hän oli. Apulaispapin palkan maksoi se, jonka apuna hän oli, ja tarvittaessa hänen palkkansa määräsi tuomiokapituli. Papin palkkavuosi oli 1.5.–30.4. ja virkaan nimitetty sai ottaa viran vastaan virka- ja palkkavuoden päätyttyä. Tulot siltä ajalta saivat edellisen papin oikeudenomistajat. Virkaa hoitamaan määrätty sai nauttia täysin vapaana olevan palkan.⁶⁵

Uusi kirkkolaki merkitsi oleellista muutosta papin palkkaamisessa. Kun ”kuulijat” olivat aiemmin sopineet pappinsa palkkauksesta, laki edellytti nyt nimenomaan seurakunnan palkkaavan papin.

Seurakunnan yhteisiä asioita hoiti yleinen kirkonkokous, jonka asiana oli muun muassa maksujen määrääminen sekä varojen myöntäminen papiston ja kirkonpalvelijoiden palkkoihin. Päätetyt maksut kantoivat seurakunnan valitsemat kantomiehet. Mitään suurempaa maksua kirkon rahoista tai jyvistä ei saanut maksaa ilman kirkonkokouksen päätöstä. Seurakunta määräsi myös, paljonko kirkon varoja oli kirkkoraadin valvonnassa ja paljonko kirkkoväärtin hallussa käytettäväksi juokseviin kuluihin. Seurakunnan varat ja omaisuus oli talletettava sen päättämällä tavalla. Päätöksiin saivat osallistua kaikki äänivaltaiset seurakuntalaiset. Mantaalin ja muun kiinteän omaisuuden mukaan lasketuista maksuista päättivät vain sellaista maata tai omaisuutta hallitsevat.

Jokaisessa seurakunnassa piti olla kirkko, joka oli seurakunnan rakennettava ja ylläpidettävä yleisessä laissa ja asetuksissa säädetyllä tavalla. Sen sekä kellotapulien ja hautausmaan rakentamisesta tai korjaamisesta oli päätettävä kirkonkokouksessa. Uuden kirkon rakentamista tai kirkon sisustamista koskeva päätös oli lähetettävä tuomiokapitulille, joka toimitti sen lausuntoineen esivallan tutkittavaksi. Seurakunnan oli kartutettava kirkon rakennuskassaa vuotuisilla maksuilla niiltä, jotka lain mukaan olivat velvolliset rakentamaan kirkkoa. Kirkonkokous päätti maksujen vuotuisen määrän. Jos kirkon tarpeista puuttui jotakin eikä sitä saatu kirkon varoilla täytetyksi, seurakunnan oli suoritettava lisämaksua.

Kirkon omia maatiloja ei saanut erottaa tai myydä kuin suurimmassa tarpeessa tai ”kirkon erinomaiseksi hyödyksi”. Näin tehtäessä asiasta oli ilmoitettava kirkonkokouksen neuvottelun jälkeen tuomiokapitulille, joka

⁶⁵ KL 1869, 256–262 §§.

lausuntoineen lähetti sen esivallan ratkaistavaksi. Seurakunnan varoja ja tuloja sai käyttää vain kirkon tarpeisiin. Myöskään tiettyyn tarkoitukseen määrättyjä tai annettuja varoja ei saanut käyttää mihinkään muuhun. Puuttuvat varat oli koottava lisämaksuin.⁶⁶

4.6 Uusia palkkausaloitteita ja vuosien 1877–78 valtiopäivien väliaikaisratkaisu

Aloitteet pappispalkkauksen uudistamisesta ja virkatalojen rakentamisesta 1872. Papiston palkkausta koskevan armollisen esityksen rauettua vuoden 1867 valtiopäivillä seuraavilla valtiopäivillä, jotka kokoontuivat 1872, asiasta tehtiin pappissäädyssä kaksi ja talonpoikaissäädyssä viisi anomusehdotusta.

Pappissäädyn anomusehdotuksissa esitettiin papiston palkkauksen ja sen kantotavan uudistamista sekä pappiloiden rakentamisen ja kunnossapidon siirtämistä seurakunnille. Samalla tuli määrätä tarkoin pappiloiden huoneiden määrä ja laatu. Pappiloiden haltijoilta haluttiin periä palkkauksen järjestämisen yhteydessä kohtuullinen korvaus. Seurakuntien piti rakentaa myös kappalaisten ja pitäjänapulaisten virkatalojen ”huonerakennukset”.⁶⁷

Talonpoikaissäädyn viidestä anomusehdotuksesta neljä koski palkkauksen järjestämistä ja yksi virkataloja. Niissä esitettiin pappien palkan alentamista, koska kunnallishallinnon myötä heidän työnsäkin oli vähentynyt, aloitteissa annettiin ymmärtää. Palkka oli laskettava pääosin jyvistä ja osaksi rahana. Myös kaikki kymmenykset, pääsiäisrahat, päivätyöt ja muut pikkuparselit oli vaihdettava tietyksi jyvä- tai rahamaksuksi. Maksu oli määrättävä niin suureksi, että se kattoi myös testamenttirahat ja -lehmät sekä muut toimituspalkkiot. Etenkin testamenttilehmästä maksajalle aiheutuva ”epätasainen ja muutenkin korkea” vero oli lakkautettava, sillä se teki vääryyttä sekä perilliselle että ulkopuolisille velkojille; vain testamenttirahat oli korvattava vuotuisella maksulla. Pitäjällä suoritettavista toimituksista pappi olisi saanut vain kyytirahan. Tilallisten maksut oli jaettava heidän suoritetta-

⁶⁶ *KL* 1869, 119, 257, 292–294, 299–300, 303–305, 306–329, 352 §§.

⁶⁷ *Pps.* 1872 Ptk. I, 110, 170, 327; *Österbladh* 1933–1934 I, 322.

vikseen sekä torppareiden, itsellisten ja käsityöläisten maksut näiden suoritettavaksi. Jyvätorppareiden ja tilallisten kirjoissa olevien henkilöiden pääsiäisrahat oli lakkautettava. Pappien oli kannettava itse maksunsa.

Aloitteissa esitettiin myös pappispalkkojen määräämistä henkiluvun perusteella joko siten, että valtio palkkaisi papit ja kantaisi heidän palkkansa, jolloin vain tertiaalikymmenys pysyisi maaverona ja kaikki muut maksut määräytyisivät henkiluvun mukaan. Toinen vaihtoehto oli, että kunta kantaisi pappispalkat. Tässä tapauksessa kruunu luopuisi tertiaalista ja kaikki maksut suoritettaisiin henkiluvun perusteella, jolloin kaikki 16–64-vuotiaat maksaisivat papin silloisten tulojen perusteella lasketun ja koko maassa yhtäläisen henkimaksun. Tilanhaltijat maksaisivat erikseen täydet papinsaatavat. Palkkauksessa otettaisiin huomioon myös puustellin puhdas tulo. Kappalaisen ja pitäjänapulaisen palkka olisi esityksen mukaan puolet kirkkoherran palkasta. Lukkarin palkkausperuste olisi sama kuin pappien. Virantoimiuksista suoritettaisiin kohtuullinen taksa. Kaikki muut palkkausperusteet oli lakkautettava. Saatavien kantaminen tulisi kunnallislautakunnan tehtäväksi.

Papit piti myös velvoittaa rakentamaan ja ylläpitämään itse virkatalonsa. Pitäjä hankki vain rakennustarpeet, ellei niitä saataisi pappilan metsästä. Perusteluna oli kirkkoherrojen tehtävien vähentyminen vaivashoidon siirryttyä pois heiltä.⁶⁸

Pappis- ja talonpoikaissäätöjen mielestä pappien palkkausjärjestelmä oli vihdoinkin uudistettava perusteellisesti. Siksi hallitsijan toivottiin antavan siitä uuden esityksen seuraaville valtiopäiville.⁶⁹

Vuoden 1872 valtiopäivien vastaus aloitteisiin. Vuoden 1872 valtiopäivien yleinen valmistusvaliokunta totesi palkkausuudistuksen aikaisemmat vaiheet kerrattuaan pappispalkkauksen epäkohtien olevan ennallaan. Siksi asia oli korjattava ”tavalla tai toisella” siitä huolimatta, että säädyt eivät olleet pystyneet määrittämään uudistuksen suuntaa. Anomusehdotusten johdosta valiokuntakin tyytyi ehdottamaan vain, että säädyt saisivat seuraaville valtiopäiville esityksen papiston palkkauksen järjestämisen perusteista sekä pappilan rakentamisesta ja ylläpidosta.⁷⁰

⁶⁸ *Tps.* 1872 Ptk. I, 82–83, 88–90.

⁶⁹ *Vp* 1872 Asiak. IV, yvm n:o 22; *Tuominen* 1981, 624.

⁷⁰ *Vp* 1872 Asiak. IV, yvm n:o 22.

Talonpoikaissäädystä oli jätetty vielä erikseen anomusehdotus palkansaajan velvollisuudesta kantaa palkkaviljansa puhtaana rahana vuoden verohinnan mukaan. Valiokunta katsoi aloitteen tarkoittavan samaa kuin papiston erioikeuksissa vahvistettu papiston kiistaton oikeus saada palkkansa vanhan tavan mukaan viljana, joten se ei antanut aihetta toimenpiteisiin.⁷¹

Ritaristo ja aatelisto sekä porvaris- ja talonpoikaissäätö hyväksyivät valiokunnan mietinnön vähin puhein ja muutoksitta. Pappissäädystä ehdotettiin mietinnön hylkäämistä, koska asia ei ollut vielä kypsä ratkaistavaksi. Säätö hyväksyi kuitenkin sen ylivoimaisella enemmistöllä. Kun valiokuntamietintö oli hyväksytty kaikissa säädöksissä, ne pyysivät yhteisesti hallitsijalta seuraaville valtiopäiville esitystä papiston palkkauksen järjestämisen perusteista maan evankelisluterilaisissa seurakunnissa. Uudistuksen suunnasta ei katsottu voitavan lausua mitään. Esityksen toivottiin sisältävän myös määräyksiä pappilarakennusten rakentamis- ja ylläpitovelvollisuudesta.⁷²

Vuoden 1872 valtiopäiväaloitteet osoittivat papiston palkkausasian yhä hyvin ajankohtaiseksi. Toimeliaimpia olivat ymmärrettävästi säädöt, joita asia käytännössä eniten koski: pappissäädyn papit palkansaajina ja talonpoikaissäädyn talolliset palkanmaksajina. Edellisiä kiusasivat palkkauksen epäoikeudenmukaisuus ja sen aiheuttamat kiistat seurakunnissa, ja jälkimmäisiä rasitti maanomistukseen sidottu verotus. Paineet henkilöperusteiseen verotukseen siirtymiseen kasvoivat. Myös pappilarasitus haluttiin siirtää seurakunnille.

Uuden palkkauskomitean ehdotus. Hallitsija otti huomioon vuoden 1872 valtiopäivillä hyväksytyt aloitteet, ja asiaa valmistelevaan asetettiin uusi palkkauskomitea. Se laati yksimielisen asetusehdotuksen pappispalkkauksen järjestämisestä. Perusteluissaan komitea katsoi, ettei vaikeaa ja erimielisyyttä aiheuttanutta palkkauskysymystä pitänyt ratkaista siirtymällä suoraan seurakunnan väkiluvun mukaiseen palkkaukseen, vaan pysyvin ratkaisu oli löydettävissä ”historiallisesti olevista oloista” eli voimassa olevat palkkausperusteet pääosin säilyttäen. Tältä pohjalta komitea oli pyrkinyt luomaan

⁷¹ Vp 1872 Asiak. IV, yvm n:o 9.

⁷² Rit. & aat. 1872 Ptk. III, 208–209; Pps. 1872 Ptk. III, 1568–1569; Porvs. 1872 Ptk. III, 1958; Tps. 1872 Ptk. II, 689; Vp 1872 Asiak. IV, säätöjen anomus; Österbladh 1933–1934 I, 322; Tuominen 1981, 624.

edellytykset suuremmille muutoksille. Ehdotus ei siten sisältänyt mitään aiemmista ehdotuksista olennaisesti poikkeavaa. Komitea pyysi hallitsijaa laadituttamaan erikseen myös uuden papiston virkatalojärjestyksen.⁷³

Hallitsijan esitys vuosien 1877–78 valtiopäiville. Hallitsija antoi pääpiirteissään komitean ehdotuksen mukaisen esityksen papiston palkkausperusteista vuosien 1877–78 valtiopäiville. Siinä todettiin palkkauskomiteaan yhtyen, ettei perusteita voitu muuttaa suoraan henkilölukuun perustuviksi, vaan ne oli pidettävä pääosin ennallaan. Niiden uudistamiseen oli kuitenkin varauduttava ajan ollessa siihen kypsä.⁷⁴

Asetusehdotuksen mukaan kunkin seurakunnan oli säädetyin perustein suoritettava papistolleen sovittu, viran mukainen ”riittävä palkka”. Palkat oli laskettava pääasiassa jyvänä ja muuten voina, kaloina ja rahana. Maksaja sai lunastaa parselit käyvän verohinnan mukaan. Vakinaiselle papille kuului myös virkatalo tai – ”ellei sitä voitu tehdä ilman melkoista vaikeutta” – ajanmukaiset asuinhuoneet tarpeellisine ulkorakennuksineen, polttopuut, puutarha- ja kasvimaata sekä laidunta hevoselle ja muutamalle lehmälle. Osan pappilasta sai antaa vuokralle ja ottaa torpparin vuokratulon jäädessä papille. Virkatalon edut ja maatilan arvioitu tulo laskettiin osaksi papin palkkaa. Rahana maksetut valtionavut, kruununkymmenys sekä vastaavat lisät lakkautettiin. Palkkauksen järjestämiskomitean oli jaettava maksut palkansaajien ja maksajien kesken. Kaupunkiseurakunnat saivat sopia vapaasti pappiensa kanssa palkoista ja virkataloista.

Kirkkoherran tertiaalivilja sekä muille papeille suoritettava jyväpalkka pysytettiin maataloilta menevänä palkkausapuna. Vuodentulon tai sopimuksen mukaan maksetut kymmenykset muutettiin kultakin tilalta maksettavaksi määräsommaksi säännösten, aiemman palkan ja hiippakunnan muissa vastaavissa kirkkoherrakunnissa suoritettavien maksujen mukaan. Papiston voi-, kala- tai karjakymmenys ja kaikki muut luonnontuotemaksut muutettiin määrätyksi yleisten perusteiden mukaiseksi vuosimaksuksi. Päivätyöt, pääsiäisrahat, ruokasaatatavat ja toimitusmaksut muutettiin henkilömaksuiksi, jotka jaettiin kiinteistönomistajien ja muiden vähintään 16-vuotiaiden seura-

⁷³ Vp 1877–78 Asiak. I, HE n:o 19; *Österbladh* 1933–1934 I, 393.

⁷⁴ Vp 1877–78 Asiak. I, HE n:o 19; *Österbladh* 1933–1934 I, 393; Tuominen 1981, 624.

kuntalaisten kesken tasan tai luokkajaon mukaan. Toimituspalkkiota ei saanut enää ottaa ja sairaan luokse sai vain vapaan kyydin. Virkatodistuspalkko oli taksan mukainen.

Vuorikaivosten, ruukkien, sahojen, myllyjen, tehtaiden ja muiden teollisuuslaitosten tai kiinteää omaisuutta omistamattomien henkilöiden maksuja määrättäessä oli otettava huomioon koko maata ja määrättyjä paikkakuntia koskevat asetukset ja määräykset. Niiden puuttuessa maksuperusteena olivat laitosten maksamat kunnallisverot. Saatavat kantoi palkanmaksajien ja -saajien kustannuksella kunnallislautakunta tai kirkonkokouksen valitsema henkilö tai henkilöt määrättyinä kantopäivinä. Palkansaaja sai itsekin suorittaaannon sovittuaan siitä maksajien kanssa.

Palkkausjärjestely oli toimitettava mahdollisimman pian. Sen suorittivat lääneittäin järjestämiskomiteat, joihin kuului senaatin määräämä puheenjohtaja, kuvernööri ja tuomiokapitulin nimeämä jäsen sekä kussakin toimituksessa kirkkoherrakunnan jäsenten ja papiston nimeämä edustaja. Komitea teki ehdotuksensa kirkonkokouksen esityksen pohjalta. Hankittuaan esityksestä lausunnot seurakunnalta, palkansaajilta ja tuomiokapitulilta kuvernööri lähetti asiakirjat omine lausuntoineen senaatin ratkaistavaksi. Järjestely voitiin ottaa käyttöön papiston vaihtuessa tai sopimuksen mukaan.

Pappispuustellien uudisrakentamista ja ylläpitoa varten jokaiseen seurakuntaan oli perustettava puustellinrakennuskassa, johon pappien palkkasummasta siirrettiin vuosittain kohtuullinen osa; seurakunnan oli avustettava kassaa yhtä suurella summalla. Maksujen määrän ja perusteet määräsi järjestämiskomitea. Rakennuskassan perustamiseen voitiin käyttää myös puustellin metsänmyyntituloja asianomaisella luvalla.⁷⁵

Valiokuntamietintö, säätyjen vastaus ja asetuksen vahvistamatta jättäminen. Valtiopäivien yhdistetty laki- ja talousvaliokunta totesi kirkkoherran saatavien sisältävän 11 eri tuloerää. Myös palkkaerot olivat suuret. Esimerkiksi Turun arkkihippakunnassa sekä Porvoon ja Kuopion hiippakunnissa kirkkoherrojen palkat vaihtelivat välillä 16 000–1 800, 10 000–1 400 ja 15 200–2 100 mk sekä kappalaisten 4 500–500, 4 600–500 ja 4 300–700 mk. Pappien yhteenlasketut palkkasummat sanotuissa hiippakunnissa olivat vastaavasti 1 022 700, 624 700 ja 498 600 mk.

⁷⁵ Vp 1877–78 Asiak. I, HE n:o 19.

Valiokunta katsoi pappispalkkauksen suurimmiksi epäkohdiksi edelleenkin suuret palkkaerot, maksujen epätasaisen ja kohtuuttoman jakautumisen maksajien kesken, eräät sopimattomat parselit sekä palkkojen sopimattoman kantotavan. Epäkohtia oli esitetty korjattavaksi joko siirtymällä maatilojen verottamisesta suoraan seurakuntien väkiluvun mukaiseen verotukseen tai parantamalla kymmenysten kantotapaa ja vaihtamalla muut palkkaerät henkilömaksuiksi. Valiokunnan mielestä vain henkilölukuun perustuva malli saattoi ”lopullisesti ja tyydyttävästi” poistaa palkkausepäkohdat.

Valiokunnan mielestä siirtyminen täysin uuteen järjestelmään, joka aiheuttaisi monia käytännön ongelmia, ja liian nopea kehitys ”mullistaisi vaarallisesti” olot. Parhaiten ajan tarpeita vastasi asetus, joka ”on johdattavana siltana nyt voimassa olevista papiston palkkauksen määräyksistä sen lopulliseen järjestämiseen”. Valiokunta hyväksyi asetusehdotuksen juuri tällaisena ”välitysehdotuksena”, jonka oli määrä järjestää myös paljon riitaa aiheuttanut pappiloiden kunnossapito. Asetuksen yksityiskohtiin valiokunta esitti joitakin muutoksia. Palkat muun muassa esitettiin laskettavaksi myös kauroina. Useat muutosesitykset olivat ”kirjoituspuvussa tehtäviä”; tulkinanvaraisuuksille ei haluttu jättää sijaa. Kaikkiaan valiokunta esitti muutoksia seitsemään asetusehdotuksen 23 pykälästä.

Mietintöön liitetyissä kolmessa eriävässä mielipiteessä arvosteltiin varsinkin mahdollisuutta vaihtaa parselit rahassa maksettaviksi verohinnan mukaan. Menettelyä pidettiin palkansaajille epäedullisena, joten parselien arvo vaadittiin määriteltäväksi käyvän hinnan mukaan. Pappien piti myös saada kantaa palkkansa itse.⁷⁶

Säädyt olivat asiasta erimielisiä. Ritaristo ja aatelisto sekä porvarissääty hyväksyivät enemmistöllään valiokuntamietinnön lähes sellaisenaan. Näiden säätyjen keskusteluissa haluttiin myös vahvasti palkkauksen muuttamista henkilöperusteiseksi vastaisuudessa ja korostettiin asian erioikeusluonnetta, joten papiston kanta siihen oli tärkeä.⁷⁷

Pappissäädyssä asiasta käytiin pitkä keskustelu. Osa puhujista piti esitysehdotuksen ja valiokuntamietinnön pääperiaatteita hyvinä ja oikeina, osa

⁷⁶ Vp 1877–78 Asiak. I, ltvm n:o 6; *Österbladh* 1933–1934 I, 393; *Tuominen* 1981, 624.

⁷⁷ Vp 1877–78 Asiak. I, ltvm n:o 6, liitteet; *Rit. ja aat.* 1877–78 Ptk. III, 114–143, 214–238, 242–249, 268–288; *Porvs.* 1877–78 Ptk. IV, 1048–1677; V, 2750–2754, 2816–2823, 2884–2886, 2914–2920.

huonoina ja vastustettavina. Esityksen yksityiskohdista oltiin voimakkaasti eri mieltä. Suurin yksittäinen huolenaihe oli palkkojen mahdollinen pienentyminen, joten niistä haluttiin sopia edelleenkin paikallisesti. Järjestämiskomiteat – joita pidettiin jopa kirkkolain vastaisina – olivat siten tarpeettomia. Sääty teki mietintöön lukuisia muutoksia: muun muassa asetusehdotuksen sana ”kunta” korvattiin kauttaaltaan sanalla ”seurakunta”. Sääty halusi myös pysyttää entiset parselit ja hyväksyi määräyksen, että asetuksella oli sama voima kuin papiston vuoden 1723 erioikeuksilla, kunnes ne perustuslaillisesti ja pappissäädyn suostumuksella muutettaisiin.⁷⁸

Talonpoikaissäädystä papisto sai osakseen myötätuntoa: sen palkka oli usein mitätön ja maksutapa sopimaton, ja palkkausta säätelivät monet ja vaikeasti tulkittavat asetukset. Uusi järjestely oli siten hyvin tarpeellinen. Papisto oli Suomen kansan turva, ja siksi sille oli taattava riittävä laillinen palkka. Esitetty asetus ei asiaa kuitenkaan vielä parantanut. Koska papiston tulot seurakunnista perustuivat erioikeuksiin, asetuksessa ei ollut syytä korostaa seurakuntien velvollisuutta maksaa papeilleen kohtuullista palkkaa, vaan ainoastaan sitä, että sopimattomasti määrättyjen ja jaettujen tulojen järjestäminen oli tarpeen. Papiston palkat oli määriteltävä tarkoin, pääasias-
sa jyvänä sekä ehdotuksessa mainittuina muina parseleina.

Laki- ja talousvaliokunnan sovittelun jälkeenkin monet talonpoikaissäädyn edustajat pelkäsivät pappispalkkauksen jäävän ennalleen, ellei sääty hyväksyisi kiistanalaisia pykäläiä valiokunnan esittämässä muodossa.⁷⁹

Valiokunnan toiseen sovitteluun jäi neljä asiaa, joista pappissääty oli riitauttanut kolme sekä ritaristo ja aatelisto yhden. Ensimmäinen koski voikymmenystä, jonka pappissääty halusi säilyttää, toinen puustellin rakennuskassaa, kolmas puustellin huonokuntoisuuden korvausvelvollisuutta ja neljäs palkansaajan oikeutta toimittaa itse palkankanto. Pappissäädyn selitettyä nämä kohdat erioikeuksiaan koskeviksi valiokunta ehdotti ne puustellin korvauskysymystä lukuun ottamatta hyväksyttäväksi pappissäädyn ehdottamalla tavalla.⁸⁰

⁷⁸ *Pps.* 1877–78 Ptk. III, 1507–1681; V, 2606–2713, 3189–3197, 3338–3353, 3391–3393, 3400–3401; *Vp* 1877–78 Asiak. I, ltvm n:o 6, liitteet; *Österblad* 1933–1934 I, 393–394; *Tuominen* 1981, 625.

⁷⁹ *Tps.* 1877–78 Ptk. II, 1316–1389, 1500–1504; III, 1844–1846, 2044–2053, 2119–2120.

⁸⁰ *Vp* 1877–78 Asiak. I, ltvm n:o 6, liite.

Koska säädyt eivät päässeet toisenkaan sovittelun jälkeen yhteisymmärrykseen edellä mainituista pykälistä, asetusehdotuksesta poistettiin kiistanalaiset, puustellin rakentamista ja ylläpitoa sekä palkkojen kantoa koskevat pykälät. Säädyt lisäsivät asetukseen vielä loppusäädöksen (21 §), jonka mukaan papiston erioikeuksia (1723) koskevia asetuksen kohtia voitiin muuttaa vain perustuslaillisessa järjestyksessä, mihin laki- ja talousvaliokuntakin oli jo sovittelun perusteluissa viitannut. Säätäjien mielestä lopullisen ja tyydyttävän palkkausratkaisun oli rakennuttava henkilömaksun varaan. Siihen oli kuitenkin edettävä vähitellen. Tätä tavoitetta säädylle nyt annettu esitysikin pääosin palveli vanhan ja uuden palkkauskäytännön ”välityasetuksena”. Poistettuaan asetusesityksestä erimielisyyttä aiheuttaneet pykälät säädyt hyväksyivät sen väliaikaiseksi, lopullisen tavoitteen mukaisen asetuksen säätämiseen saakka. Säädyt anoivat hallitsijalta myös esitystä papiston virkatalojärjestykseksi.⁸¹

Esitysehdotukseen tehtyjen muutosten takia hallitsija ei vahvistanut palkkausasetusta eikä hyväksynyt myöskään virkatalojärjestystä koskevaa anomusta. Papiston palkkaus ja veroperusteet jäivät jälleen muuttamatta.⁸²

4.7 Papiston palkkausasetus 1886 ja uudet veroperusteet

Palkkausaloitteita vuoden 1882 valtiopäivillä. Yhteiskunnallisen kehityksen ja kaupungistumisen myötä vanha papinmaksujen suorittamisvelvollisuus kävi yhä hankalammaksi. Maaseurakunnissa palkat maksettiin edelleenkin etupäässä luontoistuotteina. Pappien tulot vaihtelivat suuresti eri seurakunnissa, ja heidän oli kannettava itse maksunsa. Käytännössä papit ilmoittivat saarnastuolista, milloin he vastaanottivat saatavansa, jotka sitten yleensä tuotiin pappilaan.⁸³

Papiston palkkausuudistuksen rauettua vuoden 1882 valtiopäivillä asiasta jätettiin neljä uutta aloitetta, kolme pappis- ja yksi talonpoikaissäädystä. Pappissäädyn aloitteissa toivottiin seuraaville valtiopäiville lakiesitystä vel-

⁸¹ Vp 1877–78 Asiak. I, Itvm n:o 6; yhteensovitus ja säätäjien vastaus/HE n:o 19; Tuominen 1981, 625.

⁸² Tuominen 1981, 625.

⁸³ Kansanaho 1976, 112; Lahti 1991, 71.

vollisuudesta osallistua kirkon ja pappilan rakentamiseen ja kunnossapitoon kaupungissa sekä säädöksiä teollisuuslaitosten, yhtiöiden ja maakauppiaiden velvollisuudesta osallistua papiston palkkaamiseen. Erityisesti toivottiin Pohjanmaalla ja Ahvenanmaalla vallitsevan palkkaustavan muuttamista.

Talopoikaissäädyn aloitteesta esitettiin lakkautettavaksi Pohjanmaan ja Ahvenanmaan papiston oikeus kantaa palkkansa lisäksi tiloilta joka 30. kuhilas ns. kymmenysviljana. Hallitsijalta pyydettiin esitystä seuraaville valtiopäiville ainakin tämän etuuden muuttamisesta tiloilta maksettavaksi määräsummaksi.⁸⁴

Yhdistetty laki- ja talousvaliokunta totesi aloitteita käsitellessään kirkon ja pappilan rakentamista ja ylläpitämistä koskevien säännösten vanhentuneen ja ehdotti esityksen pyytämistä asiasta seuraaville valtiopäiville. Palkkaussasiat valiokunta ehdotti otettavaksi huomioon laadittaessa esitystä papiston palkkauksen yleisestä järjestämisestä, josta säädty toivoivat saavansa esityksen ”piakkoin”. Eriävässä mielipiteessä esitettiin Pohjanmaan papiston palkkoja koskevan asetuksen (1743) kumoamista, vaikka yleistä palkkausesitystä ei säädylle annettaisikaan.

Säädty hyväksyivät anomusmietinnön ja toivoivat saavansa pian esityksen papiston palkkauksen järjestämisestä. Samalla ne hyväksyivät ”kohtuullisen vaatimuksen” myös teollisuuslaitosten, yhtiöiden ja maakauppiaiden osallistumisesta papiston palkkaamiseen.⁸⁵

Myös papisto oli kokouksissaan vaatinut jatkuvasti palkkauksensa uudistamista. Se toivoi muun muassa kappalaisten ja pitäjänapulaisten vapauttamista pappilansa rakentamisesta ja velvollisuuden siirtämistä seurakunnille. Pappien ja maksajien välejä hiertänyt palkkaus piti muuttaa ”vanhan tavan” mukaisesta täsmällisesti määräytyksi eikä pappien pitänyt enää kulkea pitäjillä keräämässä palkkaparseleitaan.⁸⁶

Hallitsijan esitysehdotus vuoden 1885 valtiopäiville ja sen hyväksyminen. Säätöjen toivoma palkkausesitys ilmoitettiin laaditun pääosin vuo-

⁸⁴ *Pps. 1882 Ptk. I*, 76–79, 135–136; *Tps. 1882 Ptk. I*, 219–220; *Vp 1882 Asiak. V*, am n:o 29; *Österbladh 1933–1934 I*, 464–466; *Tuominen 1964*, 363.

⁸⁵ *Vp 1882 Asiak. V*, am n:o 29; *Österbladh 1933–1934 I*, 466; *Tuominen 1964*, 363–364.

⁸⁶ *Esim. Ppk. ptk. Porvoo 1866*, 135; 1875, 109, 140–141; 1880, 108–109.

sien 1877–78 valtiopäiville annetun esityksen ja säätyjen siihen antaman vastauksen mukaiseksi. Siihen oli kuitenkin tehty muutama merkittävä muutos: seurakuntaa ei enää velvoitettu suorittamaan papistolleen ”riittävää” palkkaa ja vuori- sekä muille teollisuuslaitoksille ehdotettiin säädettäväksi nimenomainen velvollisuus osallistua papiston palkkaamiseen, kun aiemmin oli määritelty vain niiden suorittamien maksujen perusteet ilman suoranaista maksuvelvoitetta. Esitys tähtäsi yhdenmukaisempaan palkkausjärjestelmään koko maassa. Säätyjen aiemmin hylkäämät pykälät palkan kantamisesta olivat jälleen mukana. Muut muutokset ja korjaukset olivat lähinnä stilistisiä. Säätyjen toivomaa kirkon ja papiston virkatalojen rakentamista ja kunnossapitoa koskevaa säädöstä esityksessä ei ollut, sillä komitea valmisti sitä parhaillaan ja siitä oli määrä säätää erikseen.⁸⁷

Valtiopäivien yhdistetty laki- ja talousvaliokunta totesi monista parannusyrityksistä huolimatta papiston palkkauksessa olevan edelleenkin korjausta kaipaavia epäkohtia. Pahimpia niistä olivat pappien kohtuuttomat palkkaerot, papinsaatavien kirjavuus sekä sopimattomat palkkausperusteet varsinkin Pohjanmaalla ja Ahvenanmaalla. Siksi lainsäädäntöä oli muutettava. Valiokunta yhtyi hallitsijan esityksen pääperusteisiin. Perusteluiksi riittivät säätyjen aiemmat lausunnot.

Valiokunta hyväksyi muutoksitta puolet asetusehdotuksen 22 pykälästä. Asiallisia muutoksia se esitti neljään pykälään. Niissä papeille ehdotettiin ”täysin määrin” aiempaa vastaavaa palkkaa ja sen maksutavan järjestämistä ”vähin erin”. Vuoden kasvun mukaan suoritettut kymmenykset oli muutettava nyt säädettävän lain mukaisiksi. Papiston kesken palkka oli jaettava siten, että kirkkoherra sai kaksi kertaa enemmän kuin muu pappi. Kappeliseurakunnasta kirkkoherra sai kolmasosan palkasta ja kappalainen loput. Palkan sai jakaa toisinkin, jos seurakunta ja papisto niin sopivat tai ”asianhaarat sitä vaativat”. Kahdessa pykälässä muutettiin hieman virkatodistustaksoja. Muut muutokset olivat vähäisiä täsmennyksiä, lisäyksiä, poistoja ja stilistisiä korjauksia. Eriävässä mielipiteessä vaadittiin, että palkansaajan itsensä oli suoritettava palkankanto, elleivät papisto ja seurakunta siitä toisin sopineet.⁸⁸

Ritaristo ja aatelisto hyväksyi vähin puhein valiokunnan mietinnön lähes

⁸⁷ Vp 1885 Asiak. II, HE n:o 19; *Österbladh* 1933–1934 I, 549; *Tuominen* 1964, 363; *Tuominen* 1981, 625.

⁸⁸ Vp 1885 Asiak. II, Itvm n:o 5.

sellaisenaan. Säädyssä ihmeteltiin kyllä, että uskonnonvapauden jälkeenkin maata ja teollisuuslaitoksia omistavien oli maksettava palkkaa vain yhden tunnustuskunnan papistolle. Mietintö katsottiin pappissäädyn ja muun valiokunnan kompromissiksi. Porvarissäädyssä taas korostettiin, että asetusehdotuksen mukaan pappien palkat pysyivät maksutavan muutoksesta huolimatta ennallaan. Tämäkin sääty hyväksyi mietinnön jokseenkin sellaisenaan.⁸⁹

Pappissäädyssä käytiin jälleen periaatteellista keskustelua valtiovallan oikeudesta tehdä esityksiä papiston palkkauksesta. Jotkut puhujat katsoivat tämän oikeuden kuuluvan kirkkolain mukaan vain kirkolliskokoukselle; sen olisi pitänyt saada antaa ainakin lausuntonsa palkkausasiasta. Asia koski myös papiston erioikeuksia. Eräät puhujat muistuttivat nimenomaan säätyjen anoneen hallitsijalta esitystä pappispalkkauksen järjestämisestä. Valtio ei määrännyt vastaisuudessakaan papin palkan määrää vaan kukin seurakunta erikseen. ”Ahtaaseen yhtäläisyyteen” ei ollut syytä pyrkiä. Säädyssä katsottiin myös koostumukseltaan kirkolle vieraan järjestämiskomitean olevan ”vieras elementti” papin ja seurakunnan välissä. Sääty hyväksyi kuitenkin valtaosan valiokunnan muotoilemista pykälistä sellaisinaan ja kaksi stilistisin muutoksin.⁹⁰

Eniten muutoksia valiokunnan mietintöön esitti talonpoikaissääty. Säädyssä pidettiin kuitenkin tärkeimpänä asetusehdotuksen hyväksymistä vihdoin, sillä maassa oli kipeämpiäkin uudistustarpeita kuin papiston palkkaus. Puheissa paljoksuttiin kirkkoherran ja muiden pappien suurta palkkaeroa ja kirkkoherran kappelista saamaa suurta palkkaa. Sääty hyväksyi lopulta sellaisinaan kahdeksan mietinnön pykälää ja esitti neljän pykälän suomenkieliseen tekstiin kielellisiä korjauksia, jotka kaikki hyväksyttiin. Muihin seitsemään pykälään esitettiin tuloksetta asiallisia muutoksia. Eriävässä mielipiteessä vaadittiin papeille oikeutta koota itse palkkansa, ellei siitä toisin sovittu.⁹¹

Yhteensovituksen jälkeen säädty ilmoittivat käyttäneensä ”nyt tarjona olevaa tilaisuutta koettaakseen edistää tämän tärkeän kysymyksen ratkaise-

⁸⁹ *Rit. & aat.* 1885 Ptk. I, 46–47; III, 1236–1246, 1375, 1378; *Porvs.* 1885 Ptk. III, 1245–1255, 1351–1352, 1374–1375; *Vp* 1885 Asiak. II, Itvm n:o 5.

⁹⁰ *Pps.* 1885 Ptk. I, 30–34, 39–51; II, 1097, 1153–1188, 1254, 1257–1263; *Vp* 1885 Asiak. II, Itvm n:o 5; *Österbladh* 1933–1934 I, 549–551.

⁹¹ *Tps.* 1885 Ptk. IV, 1269–1270, 1304–1325, 1402, 1418; *Vp* 1885 Asiak. II, Itvm n:o 5.

mista”. Koska esitysehdotus saattoi poistaa joitakin pappispalkkauksen epäkohtia, säädyt hyväksyivät sen vähäisiä muutoksia lukuun ottamatta valio-kunnan esittämässä muodossa.

Hallitsija vahvisti 5.8.1886 asetuksen papiston palkkauksen järjestämisestä maan evankelisluterilaisissa seurakunnissa. Lähes neljännesvuosisadan vireillä ollut asia oli saatu jollakin tapaa päätökseen.⁹²

Vuoden 1886 asetuksen säätämät maksut ja maksuperusteet sekä veropohja. Vuonna 1886 annetun papiston palkkausasetuksen mukaan papistolle taattiin ”täysin määrin” entiset palkkaedut. Palkan jako saajien kesken ja maksutapa oli järjestettävä seurakunnittain ”vähin erin”. Järjestely koski myös niitä paikkakuntia, joilla kymmenykset suoritettiin vuoden kasvun tai sopimuksen mukaan. Kaupunkiseurakunnat saivat edelleenkin sopia papiensa kanssa vapaasti palkoista ja virkataloista. Yhdistetyssä maa- ja kaupunkiseurakunnassa kaupunkiseurakunnan piti osallistua papin palkkaukseen sen väkiluvun suhteessa. Kappeliseurakunnista kirkkoherralle tuli kolmasosa sen palkkamäärästä loppuosan jäädessä kappalaiselle. Kappalainen, saarnaaja ja pitäjänapulainen saivat palkkansa siitä seurakunnasta, jota he palvelivat. Kirkkoherran palkka oli kaksinkertainen muiden pappien palkkaan verrattuna. Näistä jakoperusteista sai poiketa seurakunnan ja papiston erikseen sopiessa tai asianhaarojen sitä vaatiessa.

Palkat oli laskettava pääasiassa jyvänä (ruis, ohra) ja rahana sekä kauroina, voina ja kaloina ”siellä, missä se oli ollut tapana”. Manttaaliperusteisten maksujen pohjana oli uusi manttaali, ja uudistalojen maksuperuste oli sama niiden tultua täyden veron alaisiksi. Palkassa oli otettava huomioon virkata-loedut ja arvioitu puhdas vuokratulo. Palkkaukseen osallistuivat myös vuorilaitokset, tehtaat ja muut teollisuuslaitokset, maakauppiaat sekä kiinteää omaisuutta omistavat; niiden maksut määräytyivät kunnallistaksoituksen mukaan. Valtion suorittamat kruununkymmenykset ja muut maksut peruutettiin ja niistä muodostettiin vähävaraisten seurakuntien avustusrahas-to.

Kolmannesjyvät ja jyväpalkat pysytettiin maatilojen suoritettavana papiston palkanlisänä. Vuoden kasvun tai sopimuksen mukaan suoritettu kymmenys muutettiin tilojen manttaaliperusteella suoritettavaksi määrätyksi mak-

⁹² Vp 1885 Asiak. II, säätyjen vastaus/HE n:o 19; AsK 27/5.8.1886; Tuominen 1964, 383.

suksi. Maksut määräytyivät säännösten mukaan ottaen huomioon ennestään suoritettut maksut sekä maksutaso hiippakunnan muissa seurakunnissa. Kaikki muut voi-, kala-, ja karjakymmenykset sekä muista luonnontuotteista kuin jyvistä suoritettut maksut vaihdettiin vuosimaksuiksi. Pääsiäisrahat, päivätyöt, ruokalisät ja toimitusmaksut vaihdettiin kiinteistönomistajien ja muiden 16 vuotta täyttäneiden henkilömaksuksi. Järjestämiskomitea jakoi maksun tasan kullekin tai luokkajaon mukaan. Pappi ei saanut vaatia palkkaa yksityisistä toimituksista kotonaan, kirkossa tai hautausmaalla; toimituksesta pitäjällä, paitsi sairaan luona käynnistä, pappi sai sovitun palkkion ja vapaan kyydin. Virkatodistuksista tuli taksan mukainen lunastus.⁹³

Maksujen kanto ja palkkausjärjestely. Maksut kantoi kirkonkokouksen valitsema henkilö tai henkilöt seurakunnan tarkastaman luettelon mukaan. Kannettu palkka tilityksineen oli toimitettava palkansaajien kotiin. Kanto-kustannukset jaettiin tasan palkanantajien ja -saajien kesken. Palkansaaja sai sovittaessa toimittaa kannon itsekkin.

Ehdotuksen kunkin seurakunnan palkkauksen järjestämiseksi laati lääni-kohtainen järjestämiskomitea, johon kuului senaatin määräämä puheenjohtaja, kuvernöörin sekä tuomiokapitulin ja jokaisessa toimituksessa asianomaisen kirkkoherrakunnan jäsenten ja papiston valitsema edustaja. Järjestely alkoi kirkonkokouksella, jossa hankittiin tieto papin palkkauksesta ja tehtiin ehdotus palkkasumman jakamisesta palkanmaksajan ja -saajan kesken. Hankittuaan ehdotuksesta lausunnon seurakunnalta, palkansaajilta ja tuomiokapitulilta kuvernööri lähetti sen omine lausuntoineen senaatin ratkaistavaksi. Järjestely tuli voimaan papiston vaihtuessa tai muulloinkin niin sovittaessa.

Vuoden 1723 pappiserioikeuksia vastaavilla asetuksen kohdilla oli niitä vastaava voima, kunnes niitä muutettiin perustuslaillisessa järjestyksessä. Pappisvirkatalon hankkimisesta ja ylläpitämisestä oli voimassa, mitä siitä oli säädetty tai vastedes säädettiin.⁹⁴

Asetuksen merkitys. Maaseudun taloudellisia oloja myötäileväksi laadittu asetus oli maltillinen. Sen suurin ansio oli, että se täsmensi aiempia hyvin

⁹³ AsK 27/5.8.1886, 1–11 §§.

⁹⁴ AsK 27/5.8.1886, 9, 12–22 §§.

tulkinnanvaraisia ohjeita. Asetus vahvisti myös seurakunnan roolia palkkaussopimusten teossa: ehdotus palkan määrästä ja sen jakamisesta papiston ja maksajien kesken tehtiin kirkonkokouksessa, seurakunta sai antaa lausuntonsa palkkausehdotuksesta, ja yksityisellä seurakuntalaiselle oli varattu valitustie. Valtiovalta kontrolloi palkkaussopimuksia vaatimalla ne vahvistettavakseen; vain senaatin vahvistamat sopimukset olivat laillisia eikä ”viljejä” sopimuksia voitu enää tehdä. Virkataloasiat erotettiin papiston varsinaisesta palkkauksesta ja siirrettiin erityislainsäädäntöön. Asetuksessa ei kuitenkaan otettu riittävästi huomioon jo näköpiirissä ollutta rahatalouteen siirtymistä. Siksi sitä haluttiin muuttaa jo sen soveltamisen alkaessa. Pitkän siirtymävaiheen takia koko palkkausudistus olikin toteutuessaan vanhentunut.

Asetukseen oltiin myös tyytymättömiä, sillä perustuessaan pääosin vanhoihin asetuksiin se sisälsi paljon valmiiksi vanhentunutta: maksurasitus kohdistui pääasiassa maanomistajiin, se oli epätasainen ja vaihteli manttaalien ja luonnontuotteiden hintojen mukaan. Tuotehintojen moninkertaistuminen sekä maaseudulle perustetut uudet tehdaslaitokset ja kaupat lisäsivät huomattavasti pappien palkkaa. Oli myös seurakuntia, joiden papeilla oli aivan riittämätön palkka. Tyytymättömyyttä aiheuttivat myös palkan kantomatapa ja virkatalojen hoito.⁹⁵

Asetus ei juuri antanut toivoa nuorille papeille; he jäivät edelleenkin esimiestensä ja tuomiokapitulien armoille. Esimerkiksi 8 000 markan palkkaa nauttivan kirkkoherran avuksi määrätty pappi saattoi saada tältä vain asunnon. Vuoden kuluttua kirkkoherra ilmoitti, että antaessaan hänelle koko vuosipalkkansa (40 viljatynnyriä) apulainen sai sillä kuitatuksi asuntonsa ja ruokansa sekä leskikassan ja kunnan maksut. Perheellinen apupappi ei elänyt 500–600 markan vuosipalkalla. Rengeilläkin saattoi olla parempi palkka.⁹⁶

Uusi asetus määräsi pappien palkkauksen perusteista, laadusta, kannosta ja palkkausjärjestelyn toimeenpanosta. Vanhasta kymmenysjärjestelmästä luovuttiin, palkkaus tuli manttaaliperusteiseksi, vähintään 16-vuotiaille seurakuntalaisille tuli ns. henkivero ja teollisuuslaitosten, maakauppiaiden sekä

⁹⁵ Tuominen 1958, 399; Kena 1979, 175–176; M. Heikkilä 1985, 403.

⁹⁶ Bergroth 1889, 198–200.

tilattoman väestön oli maksettava kunnallisveron perusteella laskettu rahamäärä. Pappien palkkaus määritettiin tiettyä viljamääränä tai rahasummana. Veropohjakin siis laajeni ja vakiintui. Asetus poisti näin monta palkkauseräkohtaa ja tasoitti palkkoja alentamalla kirkkoherrojen ja nostamalla kapalaisten palkkoja. Palkan kantaminen siirtyi pääasiassa seurakunnalle.

Kun vuoden 1869 kirkkolain mukaan seurakunnan jäsenten oli osallistuttava niiden varojen hankkimiseen, joita tarvittiin ”seurakunnan kirkollisten asioiden voimassa pitämiseen”, uuden palkkausasetuksen myötä voidaan katsoa seurakunnissa siirtyneen myös käytännössä papinmaksuista kirkollismaksuihin. Seurakuntalaiset eivät enää maksaneet suoraan papille tämän ”saatavia”, vaan suorittivat maksunsa seurakunnalle pappien palkkamenojen ohella muihinkin menoihin käytettäväksi. Sen jälkeen seurakunnissa oli mahdollista laatia myös talousarvioita.

Seurakunnan talous ja rahastot vuoden 1886 asetuksen jälkeen. Seurakuntien taloutta hoidettiin vielä 1900-luvun alussa eri tarkoituksiin osoitettujen rahastojen avulla. Vuoden 1886 asetus oli askel kohti rahataloutta. Papinsaatavia alettiin kerätä rahasuorituksina useissa kaupunkiseurakunnissa. Maaseurakunnissa palkka maksettiin pääosin luontoissuorituksina 1920-luvun alkuun saakka.⁹⁷

Seurakunnilla oli edelleenkin kirkon-, viini- ja vaivauskassa, palkkakassat sekä kiertokoulu-, diakonaatti-, rakennus-, raamattu- ja pyhäkoulurahasto sekä muita rahastoja. Kirkonkassaan tuli varoja muun muassa sukuhautojen myynnistä ja kolehdeista. Veroluonteisia maksuja kannettiin vain viinikassaan, johon jokainen ripillä käynyt suoritti vuosittain määrätyn maksun. Muihin kassoihin kerättiin veroluonteisia maksuja vain tarvittaessa; yleensä niihin turvauduttiin vasta suuria rakennus- ja korjaustöitä tehtäessä. Hankkeita rahoitettiin myös vapaaehtoisesti. Köyhäinhoidon siirryttyä kuntien vastuulle (1865, lopullisesti 1878) monet seurakunnat olivat luovuttaneet vaivauskassansakin kunnille.⁹⁸

Kuopion hiippakunnan piispa Gustaf Johansson katsoi (1890) yhteiskunnallisen vaivahoidon riittämättömäksi. Hänen mukaansa kirkon oli ryhdyt-

⁹⁷ M. Heikkilä 1989 a, 189–190.

⁹⁸ AsK 4/6.2.1865 6 §; Kojonen 1963, 798; Innamaa 1968, 232; M. Heikkilä 1989 a, 143.

tävä edistämään vapaata rakkaudentointia. Kuopion hiippakunnassa ryhdyttiinkin käytännön toimiin ja laadittiin (1892) Kuopion hiippakunnan diakoniasäännöt. Nämä senaatin vuonna 1893 hyväksymät säännöt merkitsivät järjestetyn seurakunnallisen diakonian alkua Suomessa. Seurakunnat veloitettiin perustamaan erityinen diakonaattikassa eli -rahasto. Rahaston varojen keräämisestä syntyi kiista jo senaatissa vähemmistön vaatiessa köyhäinhoitokolehtien luovuttamista edelleen kunnalle. Kuopion tuomiokapituli ratkaisi ongelman siten, että kunnalle menevää kolehtia kannettaessa toinen haavi voitiin osoittaa diakonaattikassalle. Yleisten kolehtien lakkauttaminen (1895) loi paremmat mahdollisuudet seurakuntien diakonaattirahastojen kartuttamiseen.⁹⁹

⁹⁹ Mustakallio 2001, 45, 48–52, 56–60.

5 Kirkollismaksusta kirkollisveroon (1887–1922)

5.1 Vuoden 1886 palkkausasetuksen toteuttaminen ja sitä täydentävät asetukset

Vuoden 1886 palkkausasetuksen toimeenpano. Ensimmäinen asetuksen 1886 mukainen palkkauksen järjestelyehdotus laadittiin vuonna 1890, ja suurin osa palkkausjärjestelyistä saatiin vahvistetuksi 1890-luvun puolivälissä. 1900-luvun alkuun mennessä niitä oli 410 maalaisseurakunnassa (89 %). Viimeinen järjestely suoritettiin loppuun asetuksen edellyttämän siirtymäkauden viimeisenä vuotena 1916.¹

Vaikka asetuksella oli pyritty yhdenmukaistamaan ja yksinkertaistamaan pappispalkkausta, se oli edelleenkin monimutkainen. Manttaalilta maksettiin entiseen tapaan tietty määrä luonnontuotteita tai rahaa. Eniten papin-palkkaan sidottuja manttaaleja oli vanhoissa maanviljelyspitäjissä. Manttaaliveron määrä ja henkilömaksut vaihtelivat melkoisesti seurakunnittain. Tilallisten ja tilattomien henkilömaksu oli useimmiten sama. Korkeimpia maksut olivat kaupungeissa, joissa ei yleensä ollut manttaalimaksuja. Virkatilan laskettu tuotto oli yleensä neljäsosa palkasta. Maltillinen palkkaus uudistus myötäili maaseudun taloudellisia oloja.²

Uutta asetusta sovellettiin seurakunnissa eri tavoin. Esimerkiksi Huittisissa palkkausta muutettaessa seurakuntalaisille oli tärkeää saada itse päättää,

¹ *Siljander* 1980, 14, 19, liite n:o 1; *M. Heikkilä* 1985, 403.

² *Kortekangas* 1969, 459–460; *M. Juva* 1976 b, 101; *M. Heikkilä* 1985, 403; *Myllyniemi* 1990, 295.

maksoivatko he ruis- ja voisaatavat luonnossa vai rahana. Vahvistetun palkkaussäännön (1896) mukaan kirkkoherra sai emäseurakunnasta vuodessa tynnyrin ruista, karjakymmenysten korvauksena 12 mk manttaalilta ja voisaatavia lehmäluvun mukaan puoli naulaa, henkilömaksut sekä kaupoilta ja teollisuuslaitoksilta 60 penniä kunnallisäyryltä. Kappalainen sai noin puolet kirkkoherran palkasta. Asikkalassa talolliset maksoivat (1892) kirkkoherralle manttaalia kohden kolme hehtolitraa rukiita ja ohria sekä yhdeksän markkaa rahaa, henkilömaksua mieheltä markan ja naiselta 50 penniä. Käsityöläiset ja muut ammatinharjoittajat maksoivat yli 400 markan tuloista neljä prosenttia. Kappalaisen palkka oli kaksi kolmasosaa kirkkoherran palkasta. Haukiputaalla kirkkoherran palkaksi sovittiin (1888) tihuntijyviä 50 kappaa manttaalilta, voita naula lehmältä, kalatihunnit, heiniä 40 leiviskää manttaalilta, vasikannahka, kolmannes lampaasta, villoja kaksi kolmasosaa naulaa sekä leipä ja juusto talolta, pääsiäisrahaa isäntävältä 12 penniä ja muilta kuusi penniä ynnä toimitusmaksuja. Palkkaa maksoivat myös höyrysahat ja mylly. Kappalaisen vuositulot olivat lähes kolme neljäsosaa kirkkoherran tuloista.³

Ulvilan kirkkoherra sai (1893) manttaaliverona rukiita, ohria ja rahaa manttaalilta, kalakymmenyksistä kaksi kolmannesta, karjarahana 285 grammaa voita lehmältä, henkilömaksuna mieheltä markan ja naiselta 70 penniä sekä osan teollisuuslaitoksilta taksoitetusta verosta. Kappalaisten palkka oli puolet tai kolmannes kirkkoherran palkasta. Kun tehtaille oli määrätty manttaali, jonka mukaan seurakunta saattoi verottaa niitä, höyrysaha arvioitiin yhden manttaalin arvoiseksi jokaisen 5 000 tukin sahaamisesta ja mylly 1/12 manttaaliksi jokaisesta kruunulle maksettavasta verotynnyristä. Villatehdas arvioitiin neljännesmanttaaliksi sekä oluttehdas jokaisesta 25 000 ja viinatehdas 10 000 kannun valmistuserästä yhdeksi manttaaliksi. Tiilitehdas määritettiin yhden manttaalin arvoiseksi aina 200 000 tiilen valmistuserästä, mekaaninen tehdas sekä tulitikkutehdas puolen manttaalin, ruukin masuuni kahden ja kankirautatehdas kunkin ahjon osalta yhden manttaalin arvoiseksi. Kuvernööri ja tuomiokapituli suostuivat tähän ”hyvällä perustuksella nojamaan” päätökseen. Höyrysahtojen ja muidenkin teollisuuslaitosten omistajat valittivat senaattiin saakka tästä verotuksesta.

³ Vahtola 1980, 131–134; Blomstedt 1982, 316–317; Viikki 1989, 383–384.

Nakkilan uudessa seurakunnassa luontoissaavat kuten jyvät, kalat ja voi pidettiin ennallaan. Kirkkoherra sai maksun karjakymmenyksistä ja toimituksista. Pääsiäisrahat, päivätyöt ja muut pienet maksut korvattiin henkilömaksulla, joka jaettiin tasan kaikkien 16 vuotta täyttäneiden kesken. Tehtaat, opettajat, kauppiaat ja vastaavat maksoivat äyri lukunsa mukaan.⁴

Pitkän siirtymävaiheen takia palkkausuudistus oli jo toteutuessaan vanhentunut. Tyytymättömyyttä aiheuttivat varsinkin palkkauksen ja maksurasituksen epätasaisuus ja palkan kantotapa. Asetusta pidettiin vanhakantaisena, sillä papin palkkaaminen jäi edelleenkin pääasiassa maanomistajien rasitteeksi. Rasitus myös vaihteli kansalaisryhmittäin, pitäjittäin, tiloittain ja hintojen mukaan. Manttaali- ja voimaksut olivat erilaisia, ja henkilömaksu vaihteli seurakunnittain jopa 10–20 pennistä 2–3 markkaan. Sen mukaisesti vaihtelivat myös pappien palkat erittäin suurista hyvin pieniin. Seurakunta-jaot synnyttivät useita pieniä seurakuntia, jotka eivät voineet taata papeilleen riittävää palkkaa. Palkkojen selvittämistä haittasi myös se, etteivät papit antaneet aina tarkkoja tietoja tuloistaan. Siksi esimerkiksi piispainkokouksessa (1894) tehtiin aloite pappien palkkaluetteloiden tutkimisesta kontrahti- ja pappeinkokouksissa. Asia ei kuitenkaan edennyt.⁵

Varsinkin voi-, kala- ja karjakymmenyksiä koskevat asetuksen maksuperustesäännökset olivat vajavaisia määritessään ne kaikki vaihdettaviksi vuosimaksuihin; voi- ja kalakymmenykset sai kuitenkin jättää vaihtamattakin paikallisten olojen mukaan. Järjestämiskomitea määräsi vuosimaksut yleisten tai alueellisten perusteiden mukaan. Käytännössä voikymmenyksiä maksettiin sekä lehmä- että manttaaliperusteen mukaan, sillä asetuksen katsottiin siirtäneen voikymmenykset osittain ja kalakymmenykset lähes kokonaan manttaalille. Voisaatavien maksuperusteena oli tavallisesti lehmäluku sekä vilja- ja lohikymmenysten perusteena manttaali.

Palkkauspäätösten mukaan seurakunnissa voisaatavien maksuperusteena oli joko lehmäluku (63 %), manttaali (18 %) tai tilallisilla manttaali ja tilattomilla lehmäluku (2 %); loppuissa seurakunnissa voikymmenyksiä ei maksettu lainkaan. Karjakymmenykset voitiin korvata rahamaksuilla tai vilja-, voi- ja kalamaksuilla. Viljakymmenykset maksettiin rukiina ja ohrana.

⁴ Innamaa 1968, 500–502, 513–514.

⁵ Piispainkok. ptk. 6.4.1894 4 §; Bergroth 1889, 197–198; Nyholm 1909, 18, 188; Tuominen 1958, 399; Kena 1979, 175–176; Siljander 1980, 13–16, liite n:o 1.

Papit saivat lisäksi tai korvauksena myös lihaa, halkoja, heiniä, olkia, juustoja ja muita tuotteita. Suurin osa papinsaataavista vietiin pappilaan. Kansa piti palkkauskäytäntöä joustavana. Asetuksen tavoitteet jäivät usein saavuttamatta, koska palkkausta ei järjestetty sen mukaiseksi.⁶

Varsinkin asetuksen 1 §:n määräys, jonka mukaan papiston palkkaetujen oli ”täysin määrin” vastattava entisiä etuja, aiheutti paljon epäselvyyttä. Siksi palkkauksia katsottiin järjestellyn sekä ”liialla pelonalaisuudella” että ”liialla kevytmielisyydellä”. Koska kyse oli kuitenkin ennen muuta maksujen tasoittamisesta, luonnontuotteiden arvo oli arvioitava tarkoin. Myös kirkkokokousten esitykset palkan jakamisesta olivat monesti vaikeasti toteutettavissa ja asetuksen vastaisiakin. Monet kokoukset eivät tehneet esitystä lainkaan, vaan jättivät senkin järjestämiskomitealle. Tämä ei enteillyt hyvää lopputulosta, joka edellytti pappien antavan tuloistaan täydelliset tiedot.⁷

Papisto puolestaan toivoi eläkeoikeutta, ylimääräisten pappien palkan parantamista, kirkollisviraston leski- ja orpokassan toiminnan tehostamista ja papiston siihen maksamien maksujen keventämistä. Savonlinnan pappeinkokous asetti komiteankin laatimaan ehdotusta ylimääräisten pappien palkan korottamiseksi. Palkan tuli olla 800 markkaa sekä täysihoito ja toimitusmaksut. Valtiolta toivottiin avustusta sitä tarvitseville papeille.⁸

Maaseurakunnissa arvosteltiin maksujen keräystapaa yhden kerätessä yksiä maksuja ja toisen toisia, vieläpä eri aikoihin. Maksuperustekaan ei ollut aina selvä: joitakin maksuja kerättiin manttaalin mukaan, yksiä savulta, toisia henkilömaksuina ja usein varallisuuden mukaan porrastettuna. Lähes jokaista rahantarvetta varten oli oma maksutapansa. Keräystapa teki vääryyttä vähävaraisille maksajille. Myös maksamisajankohta oli sekava ja vaihteleva, koska siitä ei ollut määräyksiä kirkkolaissa eikä asetuksissa. Asiaan vaadittiin selvempiä ohjeita. Maksujen määräytymisajankohdaksi esitettiin vappua. Keräysluettelo piti tehdä kirkonkirjojen nojalla.⁹

⁶ AsK 27/5.8.1886, 3, 7–8 §; *Palkkauskomitea* 1918, 8, 34; *Siljander* 1980, 20–27, 46, 103–106.

⁷ *Walle* 1888, 260–268; *Bergroth* 1889, 197; *Bergroth* 1903, 150; *F. Nordlund* 1891, 166–170; *von Pfaler* 1901, 186–191.

⁸ *Ppk. ptk. Porvoo* 1890, 187; *Ppk. ptk. Savonlinna* 1900, 29–42; *Bergroth* 1889, 198–200; *Blomberg* 1891, 429–436; *K. I. Nordlund* 1892, 119–127; *Vja* 1901, 373–389, Komitean ehdotus ylimääräisten pappien palkankorotukseksi.

⁹ *Hahnsson* 1901, 32–37; *Vja* 1909, 362–364 (Kysymyksiä ja vastauksia).

Asetuksen tulkintaa. Sitä mukaa kuin seurakunnissa otettiin käyttöön uuden asetuksen mukaiset palkkaussopimukset, alkoivat myös tulkintaerimielisyydet. Epätietoisuutta oli varsinkin siitä, miten asetusta oli kussakin tilanteessa tulkittava. Siksi kirkollinen aikakauslehti *Vartija* avasi palstansa asiaa koskeneille kysymyksille ja vastauksille sekä julkaisi useita pappispalkkausta koskevia senaatin periaateratkaisuja.

Kun esimerkiksi manttaaliin pannun maatilan omistavalla tuomarilla oli myös kunnallistaksoitettuja virkatuloja, seurakunta katsoi asetuksen ja palkkaussäännön mukaan hänet maksuvelvolliseksi papiston palkkaukseen sekä tilansa että virkatulojensa osalta. Tuomarin valitettua asiasta kuvernööri ja senaatti katsoivat, ettei häntä voitu omistamansa talon vuoksi lukea pelkäksi virkamieheksi. Päätös oli laatuaan ensimmäinen.¹⁰

Myös leski, jonka miehellä oli seurakunnassa maatala sekä kunnallisverotettuja virkatuloja, oli määrätty maksamaan kirkkoherran palkkausta niistä molemmista. Kuvernööri kumosi verotuksen katsoen, että lesken oli maksettava papinsaatatavat vain maatilasta. Perusteena oli kiistelty palkkausasetuksen 4 §, jonka mukaan papin palkkaukseen osallistuivat muun muassa kiinteää omaisuutta omistamattomat kunnallistaksoituksen mukaan, ellei muita varmoja määräyksiä ollut. Senaatti määräsi lesken maksamaan saatavat sekä maatilasta että palkastaan tai eläkkeestään, mutta ei muusta kunnan verottamasta tulosta. Päätöksen katsottiin supistavan kirkon verotusoikeutta, koska kunnan verottamasta muusta tulosta ei voitu määrätä papinmaksuja. Tilanhaltijan oli siten maksettava pienestä eläkkeestään kirkollismaksuja, mutta ei suurtilan omistajan suurista koroistaan. Senaatin mukaan papiston palkkaamiseen oli osallistuttava paitsi maatilan myös palkan, palkkion, eläkkeen ja liiketulojen osalta, mutta ei kunnan verottaman perinnön eikä korko- ja metsänmyyntitulojen osalta. Myöskään maatorppareiden ei tarvinnut maksaa papinsaattavia kunnallistaksoitetusta tulosta, joka oli saatu manttaaliin pantua maata viljelemällä. Lampuotien ja vuokramiesten verovelvollisuudesta ei ollut selviä määräyksiä. Manttaaliin panematonta maata viljeleviä kruunun- ja säteritorppia voitiin kyllä verottaa vuoden 1886 asetuksen perusteella.¹¹

¹⁰ *Vja* 1900, 239 (Palkansaajan velvollisuus maksaa papistolle palkkaa).

¹¹ *Bergroth* 1900, 239; *Vja* 1898, 98–99 (Huomattava päätös); 1900, 407–408; 1902, 25–27 (Huomattavia päätöksiä), 101–103 (Huomattava päätös); 1909, 263–264 (Kysymyksiä ja vastauksia).

Myös meijerit olivat vapaat maksuista, koska ne eivät vanhan lain mukaan harjoittaneet varsinaista teollista toimintaa, vaan valmistivat vain voita osakkaittensa maidosta. Ratkaisujen mukaan osakeyhtiötkin suorittivat kirkollisia maksuja vain kiinteistöistään. Sääntö ei koskenut avoimia yhtiötä, joissa omistajien vastuu ja voitto-osuus oli henkilökohtainen. Kaupunkiseurakunnille tämä oli tärkeä ratkaisu.¹²

Seurakuntalaisen oli suoritettava palkkaus- ja muita kirkollisia maksuja seurakuntaan, jossa hän oli kirjoilla. Maatilasta maksut menivät siihen seurakuntaan, jonka alueella maatilaa oli, koska papinsaavatavat kuuluivat maatilojen reaaliseseen rasitukseen. Torppari oli kirjoilla siellä, missä hänen isäntänsäkin oli, ja maksoi sinne kirkolliset maksunsa. Myllärit, sahanisännät jne maksoivat liikkeestään ja toimestaan, kuten muutkin ja myös äänestivät sen mukaisesti. Jos uusi palkkausjärjestys ei ollut vielä voimassa eikä uutta verotusperustetta siten ollut, verotus tapahtui voimassa olevan kirkollisen äänilistan perusteella.¹³

Maksujen kanto- ja rästiluettelon piti olla nähtävillä tarkistamista ja oikaisua varten. Koska laki ei säättänyt mitään kantoluettelon laatimisajankohdasta, henkilömaksut oli syytä ottaa kantoluetteloon toukokuun 1. päivän tilanteen mukaisesti. Perheenhaltija vastasi koko perhevähensä, myös palkollisten henkilömaksuista. Ellei lohi- ja muita kalakymmenyksiä ollut muutettu määräsommiksi, niiden määrää ei yleensä voitu säädetyin perustein puutua panna kantoluetteloon; ne jäivät siten entiseen tapaan palkansaajan ja -maksajan kesken sovittaviksi. Vaihtoehtona oli ottaa papistolle kymmenesosa kruunulle menevien kymmenysten määrästä ja merkitä se kantokirjaan. Kantoluettelosta tehdyt muistutukset käsitteli kirkonkokous tai sen valitsema valtuuskunta.¹⁴

Esittelijäsihteeri Yrjö Loimaranta selvensi, että papisto oli oikeutettu senaatin päätöksen mukaisesti kantamaan viljasaatavansa entiseen tapaan luonnossa. Papisto oli kuitenkin joutunut monin paikoin ottamaan vastaan osan palkastaan rahana, jolloin ongelmana oli rahaksi arvioitavan viljan hintaperuste. Loimarannan mukaan korkein hinta oli tällöin kunakin kuu-

¹² *F. Nordlund* 1897, 229; *Vja* 1898, 240–241 (Huomattava päätös).

¹³ *Vja* 1900, 386, 388 (Käytännöllisiä kysymyksiä); 1900, 406–408 (Kysymyksiä ja vastauksia).

¹⁴ *Vja* 1901, 79–80 (Kysymyksiä ja vastauksia); 1902, 385–387 (Käytännöllisiä kysymyksiä).

kautena voimassa oleva rajahinta. Hän toivoi kuitenkin pappien vapaaehtoisesti kantavan viljasaatavansa sitä alempien hintojen mukaan, kuten he usein olivat menettelleetkin. Oli moraalisesti oikeampaa pitää rajahintoja alimpina luvallisina kuin korkeimpina sallittuina hintoina.¹⁵

5.2 Uusia määräyksiä kirkollismaksusta ja muista kirkollisista velvoitteista

Eriuskolaislaki 1889. Eriuskolaislain 1889 mukaan muuhun protestanttiseen yhdyskuntaan kuin luterilaiseen kirkkoon kuuluva, joka osallistui kirkkokoyhdyskuntansa papiston ja muiden kirkonpalvelijoiden palkkaamiseen, oli vapautettava henkilökohtaisista maksuista luterilaiselle kirkolle. Tämä koski kuitenkin vain henkilökohtaista veroa, joten hän oli velvollinen edelleenkin suorittamaan manttaaliperusteella määräytyvät maksut kiinteistöstä ja liikkeestään luterilaisen tai ortodoksisen kirkon papistolle ja kirkonpalvelijoille sekä osallistumaan niiden kirkon ja pappisvirkatalon rakentamiseen.¹⁶

Protestanttiseen kirkkokoyhdyskuntaan kuuluvat eivät saaneet luvatta hankkia ja hallita seurakuntiaan, laitoksiaan tai säätiöitään varten hankittua muuta omaisuutta kuin kirkon, hautausmaan sille rakennettuine tarpeellisine rakennuksineen ja koulun tontin.¹⁷

Asetukset papiston virkataloista sekä osallistumisesta kirkon ja pappilan rakentamiseen ja kunnossa pitämiseen 1892. Vuonna 1892 annettu asetus Suomen luterilaisten seurakuntien papiston virkataloista määrittä virkataloksi tilan, joka oli annettu vakinaiselle papille pysyväksi asunnoksi ”virkakartanona” tai palkkatilaksi. Virkakartanona saattoi olla vain yksi tila kutakin papinvirkaa varten. Virkataloa rakennettaessa oli otettava huomioon sen haltijan kohtuulliset tarpeet, eikä se saanut toisaalta myöskään ”ylenmäärin rasittaa” rakennusvelvollisia. Palkkatila oli varustettava sen haltijan tarpeelliseksi katsomilla rakennuksilla.

¹⁵ Loimaranta 1919, 27–28.

¹⁶ AsK 33/11.11.1889 18 §; Brotherus 1923, 192–196; Murtorinne 1967, 3.

¹⁷ AsK 33/11.11.1889 4 §; Vja 1900, 406–407 (Kysymyksiä ja vastauksia); Bergroth 1903, 150.

Asetuksessa luettiin yksitellen virkakartanoon kuuluvat rakennukset ja niiden rakennustapa: päärakennus, renkitupa, leivintupa, ruoka-aita, kellari, talli, navetta ja keittuhuone, vaunuvaja, halkovaja, varasto, jyvääita ja sauna sekä maanviljelystä varten maituhuone, lampola, sikala, kalustovaja ja riihi luuvineen ja latoineen. Ellei papin palkkaetuihin maalla kuulunut maanviljelystilaa, papille oli annettava asuinhuoneet tarpeellisine ulkorakennuksineen ja polttopuineen, kaksi hehtaaria viljelysmaata asunnon vierestä sekä laidunta hevoselle ja kahdelle lehmälle. Virkatalon haltija sai myös antaa virkatalonsa tai osan siitä vuokralle määräajaksi. Kaupunkiseurakunnan vakinaisella papilla oli oikeus saada joko virkatalo tai sitä vastaava vuokratara. Seurakunnat saivat päättää itse virkatalokustannusten suorittamisesta. Myös kirkkoherran viralliselle apulaiselle oli hankittava asunto.

Virkatalon rakentamista ja ylläpitämistä varten oli koottava niin suuri virkatalon rakennuskassa, että sen korot riittivät vuotuisiin menoihin. Sen pääomaksi oli käytettävä virkatalon metsänmyyntitulot, vahingonkorvaukset sekä seurakunnan ja vakinaisten pappien vuotuiset maksut, enintään 4–5 % pääomasta. Papiston maksu sai olla enintään kolmasosa seurakunnan maksusta. Pääoman määrän sekä siihen suoritettavien maksujen suhteen määräsi kirkonkokous, ja kassan kartuttua päätettyyn määrään maksujen suorittaminen siihen lakkasi. Ylijäämä oli käytettävä virkatalon parannuksiin ja sen jälkeen seurakunnan muihin kirkollisiin tarkoituksiin. Vaje oli vastaavasti katettava lisämaksuin. Rakennuskassaa hoiti kirkkoväärti kirkkoneuvoston valvonnassa, ja seurakunnan oikeutta papiston virkataloihin valvoi virkatalolautakunta.

Virkatalot oli saatettava asetuksen mukaisiksi 1.5.1900 mennessä. Asetuksella kumottiin samalla kaikki asiasta aiemmin annetut, sen kanssa ristiriidassa olevat asetukset. Papiston erioikeuksia (1723) vastaavat osat olivat voimassa niiden muuttamiseen asti.¹⁸

Virkataloasetuskin aiheutti tulkintaerimielisyyksiä. Esimerkiksi pappia ei katsottu säätyerioikeuksien nojalla velvolliseksi suorittamaan maksuja virkatalon rakennuskassaan, jos seurakunta oli sitoutunut yksinään tai lakimääräistä suuremmalta osalta rakentamaan ja ylläpitämään virkatalon rakennuksia. Kirkon rakentamiseen pappi kyllä katsottiin velvolliseksi manttaaliin

¹⁸ AsK 29/19.7.1892.

pannun virkatalonsa perusteella. Kaikkien papistolle palkkaa maksavien tilallisten ja tilattomien oli osallistuttava myös kappalaisen virkatalon rakentamiseen.¹⁹

Asetus velvollisuudesta osallistua kirkon ja ”kaiken siihen kuuluvan” rakentamiseen ja kunnossa pitämiseen maan evankelisluterilaisissa seurakunnissa rajasi tämän velvollisuuden kaikkiin papistolle palkkaa maksaviin. Rasitusperuste oli sama kuin papiston palkkaa suoritettaessa. Maksajina olivat myös papit. Maa- ja kaupunkiseurakunnan yhteiseen kirkkoon kohdistuva rasitus jakautui seurakunnille niiden jäsenmäärien suhteessa. Asetuksella muutettiin samalla ritariston ja aateliston erioikeuksien 12. sekä papiston erioikeuksien (1723) 7. kohta sekä kumottiin asiasta annetut aiemmat säädökset.²⁰

Pappilan rakennus- ja kunnossapitokustannukset oli suoritettava virkatalon rakennuskassasta. Maksuja tähän kassaan oli suoritettava kaikkien papille palkkaa maksavien palkkausrasitusta vastaavin perustein. Kaupunkiseurakunnan papille, joka ei saanut vuokratrahaa, oli rakennettava virkakartano. Kustannuksista vastasivat papiston palkkaamiseen velvolliset samoin maksuperustein.²¹

Odotetut asetukset kirkon ja papiston virkatalojen rakentamisesta ja kunnossa pitämisestä määräisivät virallisesti seurakuntalaiset maksamaan kirkollismaksua muuhunkin kuin papiston palkkaukseen. Aiemmin niiden rakentamisesta ja kunnossapidosta sekä niihin tarvittavien rakennustarpeiden luovuttamisesta, päätöistä ja rahamaksuista oli päätetty joka kerta erikseen kirkonkokouksessa, elleivät kirkonkassan varat siihen riittäneet.

Kritiikkiä papiston palkkaus- ja virkataloasetusta kohtaan. Noin kymmenen vuoden kuluttua uuden palkkausasetuksen antamisesta noin 15 % vakinaisista papeista sai palkkaa alle 3 000 markkaa keskipalkan ollessa 5 500 markkaa. Yksittäiset palkat olivat ”äärettömän” epätasaiset vaihteluvälin ollessa 1 100–17 000 markkaa. Järjestelmän katsottiin vaikuttavan

¹⁹ F. Nordlund 1898, 55–56; Hahnsson 1899, 256–257; F. Nordlund 1899, 98–99; Vja 1899, 192–195 (Papin velvollisuus rakentaa kirkkoa).

²⁰ AsK 29/19.7.1892.

²¹ AsK 29/19.7.1892.

koko papistoon demoralisoivasti pappien odottaessa vain pääsyä paremmin palkattuun virkaan. Myös seurakuntalaisten suorittamat papinmaksut vaihtelivat suuresti.²²

Papisto ja seurakuntalaiset pitivät yleisesti vuoden 1886 palkkausasetusta ja vuoden 1892 virkataloasetusta epäonnistuneina. Yleinen mielipide vaati niiden korvaamista ajanmukaisilla säädöksillä. Tyytymättömyyttä aiheutti varsinkin virkatalon rakennusten suurellisuus. Myös pappiloiden omistusoikeudesta käytiin jatkuvasti keskustelua ja niiden liikamaita haluttiin vuokrattavan tilattomille. Virkatalot kuuluivat kuitenkin papiston laillisiin etuihin, sillä niiden tulot olivat usein muodostaneet heidän palkkauksensa tärkeimmän osan. Papistolla oli myös erioikeuksiensa nojalla tilaisuus vaikuttaa kaikkiin virkatalojen vastaista käyttämistä koskeviin toimiin.²³

Kappalaisten virkatalojen osalta virkataloasetukseen oltiin tyytyväisempiä. Suurin epätietoisuus vallitsi virkatalojen torppia koskevista asetuksen epämääräisistä määräyksistä. Riitojen välttämiseksi asetukseen kaivattiin selkeitä määräyksiä myös lähtö- ja tulokatselmuksista ja puutteellisuuksien korjaamisesta sekä määräystä virkatalon antamisesta vuokralle pitemmäksi-kin ajaksi (40–50 vuotta) papin, seurakunnan ja tuomiokapitulin siihen suostuessa.²⁴

Virkataloasetuksen pelättiin aiheuttavan kiistoja myös virkatalon rakennuskassan ylijäämän käyttämisestä. Asetuksen mukaan se voitiin käyttää virkatalon parannuksiin ja ”sen jälkeen muihin sellaisiin kirkollisiin tarkoituksiin seurakunnassa”. Kiistoja arveltiin syntyvän erityisesti siitä, että suurin osa ylijäämästä haluttiin käyttää virkatalon hyväksi, mutta papisto halusi käyttää siitä huomattavan osan omaan palkkaukseensa ja seurakunnan toimintaan.²⁵

²² V. Salminen 1907, 185–188.

²³ *Kertomus kirkon tilasta 1903–1907*, 53; Virkkunen 1908, 23–28.

²⁴ *Bergroth* 1903, 150; *Nyholm* 1903, 68–70; *J. Johansson* 1908, 363–366.

²⁵ *J. R. Forsman* 1898, 196, 202–206.

5.3 Muutoksia papiston palkkaukseen ja kirkollismaksujen perusteisiin

Taustana maailmankatsomuksellinen murros ja eduskuntareformi. 1800- ja 1900-luvun taitteessa Suomen poliittis-yhteiskunnallinen tilanne muuttui perusteellisesti. Tähän ajanjaksoon sijoittuivat ensimmäinen sortokausi, suurlakko, säätyvaltiopäivien lakkaaminen ja eduskuntauudistus, sosialismin voimakas leviäminen ja nykyaikaisen puolue toiminnan alku. Jo venäläinen sortokausi oli horjuttanut kansalaisten luottamusta sääty-yhteiskunnan auktoriteetteihin: perustuslakeihin, keisariin ja kirkkoon. Sitä seurannut luonnontieteellisten katsomusten sekä sosialististen aatteiden siivittäjä ja radikalismien sävyttämä maailmankatsomuksellinen murros horjutti edelleen kirkon ja papiston asemaa. Kirkko ja sen edustama arvomaailma joutuivat voimakkaan kritiikin kohteeksi.²⁶

Suomessa oli voimassa vuoden 1772 hallitusmuoto, jonka mukaan (1 §) ”kirkon oikeus on vahvistettava” kuninkaan ja kruunun oikeutta loukkamatta. Uskonnonvapauden varaan rakentuneen vuoden 1869 kirkkolain 14 §:n mukaan ”kirkon ylin hallitus koko maassa on Suomen hallituksen asia, ja sitä hoidetaan erittäin säädetyllä tavalla”. Luterilainen kirkko sai siten ”ulkonaisena yhdyskuntana” kirkkolain rajoissa järjestää toiminnalleen tarpeelliset puitteet ja laitokset. Kirkolliskokoukselle suodut valtuudet antoivat kirkolle huomattavaa liikkumavaraa suhteessa valtioon. Laki piti valtion ja kirkon valtiopiirit erillään eikä valtion kuulunut sekaantua kirkon asioihin enempää kuin sen etu vaati. Uuden kirkkolain myötä luterilainen kirkko siis lakkasi asiallisesti olemasta valtion hallitsema ”pakkokirkko”.

Kirkon asemasta johtui, että muun muassa papiston palkkauksesta sekä kirkkojen ja virkatalojen rakentamisesta säädettiin yleisellä lailla. Sisäisissä asioissaan kirkko oli täysin itsenäinen. Valtio oli suonut seurakunnille verotusoikeuden ja oikeuden omaisuuteensa.²⁷

Pietistinen mielipide vaati kirkon ja valtion sidonnaisuuden höllentämistä liberaalien vaatiessa kirkon ja valtion toimialojen selkeää rajaamista. Työ-

²⁶ Murtorinne 1964, 296–299; Puntila 1971, 22–23; Jutikkala 1972, 71–72, 74–75; Veikkola 1980, 18–19; Polvinen 1984, 35, 44–51, 101–102, 108–109; Jussila 1990, 363–364, 377–380; Jutikkala & Pirinen 1999, 310–334.

²⁷ F. Nordlund 1895, 347, 353; Bergroth 1903, 165–171; M. Juva 1976 b, 96–98.

väenlehdissä arvosteltiin voimakkaasti kirkkoa ja papistoa. Jatkuvana puheenaiheena olivat muun muassa papiston ahneus ja korkeat palkat. Pappeja arvosteltiin myös saataviensa kovakätisestä perinnästä jopa ulosottoteitse ja ”hääräämisestä” vilja- ja voikauppiaina. Papeilla oli ”leipävirka”, jonka pääasiana oli saada paremmat palkkaedut ja asunnot. Myös eräät nuorsuomalaiset ja ruotsalaisen väestöryhmän edustajat esittivät kristinuskonvas-
taista kritiikkiä.²⁸

Sosiaalidemokraattisen puolueen Forssan kokouksessa 1903 esittämät vaatimukset uskonnon julistamisesta yksityisasiaksi, kirkon ja valtion erot-
tamisesta sekä uskonnonopetuksen poistamisesta kouluista laukaisivat voi-
makkaan keskustelun kirkon asemasta yhteiskunnassa. Kirkon piirissä oltiin
huolestuneita sen etuja valvoneen pappissäädyn katoamisesta eduskuntare-
formissa. Papisto pelkäsi menettävänsä samalla säätyerioikeutensa. Myös
vaatimukset kirkon ja valtion erottamisesta pelottivat sitä. Siksi kirkon pii-
rissä vaadittiin, että kirkon aseman turvaamiseksi kirkkoa koskevien säädös-
ten ja papiston säätyerioikeuksien muuttamiseen tai kumoamiseen piti aina
saada kirkolliskokouksen suostumus. Valtion mahdollisesti lakkauttaessa
taloudellisen tukensa kirkon oli saatava toimintansa tueksi itseverotus-
oikeus.

Kirkon ja valtion erottamisesta tehtyjen useiden aloitteiden vuoksi kirkon
piirissä katsottiin, että kirkon ja valtion suhteita muutettaessa kirkon oli
ainakin saatava vapaasti laatia ja vahvistuttaa hallitsijalla kaikki sen omaan
toimintaan liittyvät lait. Kirkkoa koskevien perustuslain luonteisten lakien
muuttamiseen tai kumoamiseen oli saatava kirkolliskokouksen suostumus.
Voidakseen järjestää olonsa kirkon oli saatava myös itseverotusoikeus.²⁹

Kymmenyksistä irrottautuminen Euroopassa. Eri puolilla Eurooppaa py-
rittiin yleisesti eroon vanhasta kymmenysverotuksesta 1800-luvun puolivä-
listä lähtien. Saksan maakirkkojen piirissä säädettiin lakeja, joista osa koski
maaomaisuutta rasittavia suorituksia yleensä ja osa erityisesti kymmenyksiä.
Muun muassa Preussissa säädetyin lain (1872) mukaan hengellisten laitosten

²⁸ Soikkanen 1961, 149–154, 196; Kuoppala 1963, 286–287; Larkio 1967, 11–12, 28–29, 105; M. Juva 1976 b, 97.

²⁹ Hedberg & Hellman & Hjelt 1906, 277–279; Mustakallio 1983, 56–57; Pikku-
saari 1998, 127–130.

nauttimat maarasitukset oli arvioitava ja muunnettava määrätyksi maksuksi. Baijerissa laki (1872) määräsi siihenastisen vapaaehtoisen lunastuksen pakolliseksi. Muissakin Saksan osavaltioissa säädettiin vastaavia lakeja. Englannissa, Irlannissa ja Itävallassa kymmenykset oli muutettu rahamaksuiksi 1800-luvun puoliväliin mennessä. Italiassa kymmenykset lakkautettiin (1887) osittain ja muutettiin rahamaksuksi.³⁰

Tanskassa viljakymmenyksen sai suorittaa vuoden 1856 alusta lähtien joko määrättynä rahamaksuna tai luonnossa. Vuonna 1903 kymmenykset poistettiin ja lunastettiin täydellisesti. Norjassa maaverojen korjaamista koskevan lain (1897) rinnalle säädettiin laki kuninkaan- ja kirkonkymmenysten poistamisesta sekä kirkonrahaston perustamisesta. Kymmenykset muutettiin rahamaksuksi kymmenen edellisen vuoden arvion mukaan, ja ne lakkasivat vuoden 1918 alussa määrättyjä lunastuksia vastaan. Ruotsissa määrättiin (1862) kymmenykset ja muut tulot suoritettaviksi osin rahana, osin luonnon tuotteina. Maavero poistettiin vuonna 1892, ja kaikki papiston kymmenykset ja kiinteästä omaisuudesta suoritettut maksut peruutettiin (1910) valtiolle rahahyvitystä vastaan. Sen jälkeen valtio suoritti vuosittain seurakunnille kamarikollegion arvioiman rahakorvauksen.

Sadan vuoden aikana kymmenykset muuttuivat siten jokseenkin samansuuntaisesti koko Euroopassa. Niiden poistamisen jälkeen kirkkoille oli yleensä turvattu niitä vastaavat tulot, koska niillä oli ollut kymmenyksiinsä vahvat oikeudelliset perusteet ja kirkkojen talous oli perustunut niiden varaan. Kymmenykset oli muutettu yleensä rahamaksuiksi, ja niitä oli siirretty muidenkin kuin vain maata omistavien rasitukseksi. Kymmenysten lunastukset olivat siten onnistuneet vain valtioiden taloudellisella tuella.³¹

Kuten aiemmin on todettu (4.7), Suomessa kymmenykset lakkautti vuonna 1886 annettu papiston palkkausasetus. Niitä ei kuitenkaan peruutettu valtiolle, vaan ne muutettiin henkilö- ja manttaaliperusteisiksi maksuiksi, ja pappispalkka määritettiin asetuksen mukaisilla palkkaussopimuksilla. Pappinsaavat maksettiin kaupunkiseurakunnissa raha- ja maaseurakunnissa pääosin luontoissuorituksina 1920-luvun alkuun asti.

³⁰ *Mannermaa* 1913, 10–12.

³¹ *Mannermaa* 1912, 327–333, *Mannermaa* 1913, 12–13.

Pappispalkkaus sekä seurakuntien ja kirkon talous 1900-luvun alkupuolella. Pappien palkkaus tapahtui 1900-luvun alkupuolella vuoden 1886 palkkausetuksen määrittämien palkkaussopimusten mukaisesti. Esimerkiksi vuonna 1911 vakinaisten pappien palkkatulo rahaksi muutettuine asuntoetuineen ja virkatalon puhtaine tuloineen vaihteli alle 3 000 markasta yli 7 000 markkaan. Alle 3 000 markkaa sai 25 % ja yli 7 000 markkaa 28 % papeista. Vuonna 1917 palkat vaihtelivat vastaavasti alle 3 000 markasta (2 % papeista) yli 20 000 markkaan (2 %). Palkat voitiin maksaa viljana, voina tai rahana. Esimerkiksi Karjalan kannaksella niistä 46 % maksettiin (1907) luontoistuotteina. Papit määräsivät usein viljan ja voin hinnan markkinahintaa alhaisemmaksi vaihtaessaan niitä rahamaksuksi.

Piispainkokous jakoi kirkkoherrakunnat kolmeen luokkaan kirkkoherran tulojen mukaan. Ensimmäisessä luokassa tulot olivat vähintään 10 000 markkaa, toisessa luokassa 6 000–10 000 markkaa ja kolmannessa luokassa alle 6 000 markkaa.³²

Valtion suorituksia (1908) luterilaiselle kirkolle ja sen seurakunnille olivat esimerkiksi tuomiokapitulien menot, rovastintynnyrit, papiston kruununkymmenykset, deputaatit ja virkataloverot. Lapin seurakuntien papiston palkkaus oli suurimmaksi osaksi valtionavun varassa, ja valtio kustansi siellä myös kirkollisesta toiminnasta aiheutuneet pääomamenot. Valtion-apua saivat myös Helsingin Nikolainkirkko, Turun ja Porvoon tuomiokirkko sekä maalaiskirkot viini- ja rakennusjyvinä. Menot olivat yhteensä noin 4,6 miljoonaa markkaa. Piispainkokous toivoi valtion myöntävän tuomiokapituileille myös käyttövaroja ja rakennuttavan virkatalot maan kaikille piispoille, kuten aiemminkin oli tehty.³³

Kullakin seurakunnalla oli edelleenkin ainakin kirkon-, viini-, pappilan rakennus- ja diakonaattikassa. Monessa seurakunnassa oli myös kiertokoulu-, kirkon rakennus-, urku- ja kirkon lämmityskassa jne. Lahjoituskassat olivat useimmiten syntyneet erityisiin tarkoituksiin. Kirkon ja pappilan rakennuskassojen keräämisen alkaessa piispainkokous oli päättänyt, että tuo-

³² *Piispainkok. ptk.* 17.12.1907 4 §; *Kertomus kirkon tilasta 1908–1912*, 27; *1913–1917*, 23; *Harjanne* 1911, 205–209.

³³ *Piispainkok. ptk.* 6.11.1900 17–18 §§; *Kertomus kirkon tilasta 1908–1912*, 57–59; *1913–1917*, 26–27; *SKVK* 1928, 22–23; *M. Heikkilä* 1985, 168. – Deputaatti oli luontoisvero, jota maksettiin erityisesti Viipurin läänin papistolle Vanhan Suomen aikana.

miokapitulien oli kiertokirjeissään kehotettava seurakuntia pitämään niiden ja muiden kassojen varat pankissa tai sijoittamaan niitä arvopapereihin. Rahat ja arvokirjat oli säilytettävä kolmella lukolla varustetussa palonkestävässä kassa-arkussa tai kaapissa.³⁴

Vuoden 1886 palkkausasetuksen myötä syntyneestä, Valtiokonttorin hoitamasta Suomen evankelisluterilaisten seurakuntain vastikerahastosta maksettiin köyhille seurakunnille pappien ja lukkarien palkkaus- sekä rakennusavustuksia. Sen tulot kertyivät valtiolle peruutetuista vastike- ja kymmenysjyvistä, deputaateista sekä korkotuloista.³⁵

Vuoden 1898 kunnallisasetus lopetti yleisen, manttaalin tai henkilön mukaan määräytyneen kunnanveron. Sen tilalle tuli veroäyryn perusteella määräytyvä kunnallisvero. Äyryn perusteena oli 100–300 markan tulo sen mukaan kuin kunta päätti. Tehtaita ja vastaavia laitoksia verotettiin manttaaliksi muutettuina niiden oletetun tuloksen mukaan. Taksoituksen toimitti kuntakokous.³⁶

Valtiopäiväaloitteet 1897–1904/05 ja hallitsijan esitys kirkollisten maksujen taksoitusperusteista. Vuoden 1897 valtiopäivillä ritaristossa ja aate-listossa jätettiin anomusehdotus vuoden 1886 palkkausasetuksen 4 §:n selventämiseksi siten, että maakauppiaiden ja kiinteää omaisuutta vailla olevien maksut papistolle otettaisiin huomioon osana henkilömaksua, johon pääsiäisrahat, päivätyöt, ruoka-avut sekä hautaus- ja kirkottamismaksut oli vaihdettu. Asiasta ei syntynyt säätypäätöstä, joten se raukesi.³⁷

Vuoden 1900 valtiopäivien talonpoikaissäädystä esitettiin selvitettäväksi, miten vuoden 1886 palkkausasetuksen mukaiset palkkausjärjestelyt olivat muuttaneet pappien palkkoja. Sääty katsoi korotusten kohdistuneen erityisesti vähävaraisiin, koska asetusta saattoi tulkita ”miten vain”. Eniten epäselvyyttä oli aiheuttanut se, keitä asetuksen 4 §:ssä mainitut ”ilman kiinteää

³⁴ *Kertomus kirkon tilasta 1903–1907*, 53–54; *Piispainkok. ptk.*, 6.4.1894 3 §; 30.5.1894 2 §.

³⁵ *Kertomus kirkon tilasta 1903–1907*, 53–54; 1908–1912, 62–63; 1913–1917, 27, 49–52.

³⁶ *AsK* 21/1.6.1898, 5–6, 78 §§; *Innamaa* 1968, 234–235.

³⁷ *Rit. & aat.* 1897 Ptk. I, 157; Ptk. III 1621–1630, 1688; *Vp* 1897 Asiak. V:1, Itvm n:o 16, am n:o 10; *Vja* 1897, 211–218 (Papiston palkkausiasia valtiopäivillä, vastalause: Walle, Schroderus, Forsman, Pöysti.

omaisuutta olevat” todella olivat. Selvityksen perusteella seuraaville valtiopäiville piti tarvittaessa antaa esitysehdotus asetuksen muuttamisesta. Vaikka aloite katsottiin ennenaikaiseksi, sääty lähetti sen äänestäen laki- ja talousvaliokuntaan, joka ei ehtinyt käsitellä sitä.³⁸

Myös toiseksi viimeisillä säätyvaltiopäivillä (1904–05) talonpoikaissäädyssä esitettiin komitean asettamista tutkimaan vuoden 1886 palkkausasetuksen (4 §) palkkausperusteita ja laatimaan ehdotus niiden selventämiseksi. Koska asetus oli mielivaltaisesti tulkittavissa, papinmaksut oli laskettu seurakunnissa eri tavoin ja henkilömaksut olivat jopa moninkertaistuneet. Eräät papit olivat kantaneet myös lisämaksuja kunnallistaksoituksen mukaan muun muassa kauppiaiden voitosta, metsänmyynnistä ja koroista. Palkkaus saatiin tyydyttäväksi vain hylkäämällä vanhat maksuperusteet ja siirtymällä asukasluvun mukaiseen palkkausjärjestelmään. Papille tuli maksaa seurakunnan jäseniltä ja maksuvelvollisilta laitoksilta kirkollisen taksoituksen perusteella kannettava määrätty ja kohtuullinen rahapalkka. Sääty lähetti keskustelutta esitykset laki- ja talousvaliokuntaan, joka ei ehtinyt käsitellä niitä.³⁹

Hallitsija antoi vuosien 1904–05 valtiopäiville esitysehdotuksen eräiden kirkollisten maksujen taksoittamisen perusteista. Sen mukaan kirkolliset maksut, joiden taksoittamisesta ei ollut säännöksiä, oli suoritettava samalla perusteella kuin seurakuntien oli osallistuttava kirkon rakentamiseen ja ylläpitämiseen. Esitysehdotus jäi esittelemättä, joten sitä ei voitu käsitellä säädysissä.⁴⁰

Puolueiden vaatimuksia pappispalkkauksen uudistamisesta. Suurlakon jälkeen syntyneet uudenaikaiset puolueet ottivat puoluekokouksissaan ja -ohjelmissaan aktiivisesti kantaa myös kirkkopoliittisiin kysymyksiin, muun muassa pappispalkkaukseen.

Sosiaalidemokraattisen puolueen Forssan kokous 1903 päätti muun muassa, että uskonto oli julistettava yksityisasiaksi, kirkko erotettava valtiosta, uskonnonopetus poistettava kouluista sekä uskonnolliset ja kirkolliset yhdyskunnat katsottava yksityisiksi yhdistyksiksi. Puolue ilmoitti myös vas-

³⁸ *Tps. 1900* Ptk. I, 138–139, 231–236; III, 1516; ae n:o 35.

³⁹ *Tps. 1904–05* Ptk. I, 451–459; II 1199–1200.

⁴⁰ *Vp 1904–05* Asiak. II, HE n:o 7; ltvm n:o 3; *Pps. 1904–05*, Ptk., 853, 882.

tustavansa kaikkea valtiollista ja uskonnollista holhousta. Ensimmäisiin eduskuntavaaleihin valmistautuvan puolueen puoluekokouksessa 1906 ja sen hyväksymässä vaaliohjelmassa uskontokysymys sivuutettiin tyystin, eivätkä valitsijajyhdistyksetkään ottaneet kantaa kirkkopoliittisiin kysymyksiin. Vaalitaktiset näkökohdat olivat tärkeämpiä kuin ideologia, ja ilmeisesti varsinkin naisäänestäjien takia Forssan uskontopykälä pidettiin piilossa suurlta yleisöltä.⁴¹

(Vanha)suomalaisen puolueen vakavaa paneutumista kirkollisiin kysymyksiin osoitti muun muassa se, että puoluevaltuuskunta asetti (1906) erityisvaliokunnan pohtimaan ajankohtaisia kirkollisia kysymyksiä. Saman vuoden puoluekokouksessa asetettiin erillinen kirkollisten asioiden valiokunta valmistelemaan kyseisiä asioita. Valiokunnan puheenjohtaja Lauri Ingman korosti erityisesti virkatalojen säädelyonnetta: niitä oli käytettävä ”opetusviran ylläpitämiseen seurakunnassa”. Puoluekokous vaati papiston palkan tutkimista ja mahdollista korjaamista sekä sen muuttamista kohtuulliseksi määräpalkaksi. Virkatalojen saattamiseksi tuottoisammiksi ne oli luovutettava seurakuntien hallintaan. Tämä vaatimus tuli myös puolueen ohjelmaan.⁴²

Myös Suomen maalaisväestön liiton, sittemmin maalaisliiton ohjelmaan papiston palkkauksen uudistaminen kuului vuodesta 1906 lähtien. Santeri Alkion aatemaailmaa ja radikaalia kirkkopoliitiikkaa kannattanut Etelä-Pohjanmaan nuorsuomalainen maalaisliitto ryhtyi yhteistyöhön tämän emäpuolueen kanssa. Maalaispuolueet halusivat muuttaa papiston palkkaus- ja virkatalojärjestelmää, sillä maalaisväestö koki papinmaksujen perusteena olleen manttaalin epäoikeudenmukaiseksi rasitteeksi. Suurinta katkeruutta aiheuttivat papiston virkatalot, joiden rakentamisesta ja kunnossapidosta aiheutuvat kustannukset kohdistuivat jälleen raskaimpina maanomistajiin. Suomen maalaisväestön liiton ohjelman mukaan papiston virkatalot palkkaetuna oli lakkautettava ja palkat tasoitettava kohtuulliseksi rahapalkaksi.⁴³

⁴¹ Soikkanen 1961, 142–157; Borg 1965, 32–33; Murtorinne 1967, 13–14; Soikkanen 1975, 55; Mustakallio 1983, 56, 250–251.

⁴² *Suomalaisen puolueen ohjelma* 1906, 15; Borg 1965, 88; Lindström 1973, 142–144; Kena 1979, 176; Mustakallio 1983, 286–288; Välimäki 1994, 194–105.

⁴³ *Suomen maalaisväestön liiton ohjelma* 1906; Borg 1965, 91; Lindström 1973, 156–157; Hakalehto 1986, 172; Mustakallio 1983, 262–265.

Kirkkopoliitikka nousi vuonna 1906 pidetyn nuorsuomalaisten puoluekokouksen pääkysymykseksi; tässäkin kokouksessa asiaa valmisti erillinen kirkollisten kysymysten valiokunta. Papiston palkkauksen puoluekokous esitti järjestettäväksi uudelleen siten, että palkat tasoitettaisiin sekä suoritetaisiin vakioisina ja kohtuullisina rahapalkkoina. Maatalousväestö piti vapauttaa virkatalojen rakentamis- ja ylläpitovelvollisuudesta. Alkuperäistä ehdotusta radikaalimman puoluekokouspäätöksen ja -ohjelman mukaan virkatalot oli saatettava tuottoisammiksi vuokraamalla tai myymällä ne. Näin saatavat pääomatulot oli käytettävä papiston palkkaukseen ja muihin seurakunnallisiin tarkoituksiin. Papit saivat järjestää asumisensa itse, ”kuten muutkin virkamiehet”.⁴⁴

Puolueiden kirkkopoliittinen aktivoituminen ennakoiki kirkollisten kysymysten tulevan ennen pitkää valtioelinten käsiteltäviksi.

Palkkausaloitteita vuoden 1907 valtiopäivillä. Yksikamarisen eduskunnan ensimmäisillä valtiopäivillä 1907 tehtiin neljä aloitetta papiston palkkauksen uudistamiseksi.

Nuorsuomalaisten (Antti Mikkola ym.) anomusehdotuksessa todettiin vuoden 1886 asetuksen mukaisessa pappispalkkauksessa olevan tuntuvia puutteita: asetus oli nostanut palkkoja tuntuvasti, palkat olivat edelleenkin epätasaisia ja joko liian suuria tai liian pieniä, maksajien palkkausrasitus oli epätasainen ja varsinkin maanomistajille kohtuuton vanhentuneen manttaaliperusteen takia. Epäkohtien korjaamiseksi palkat oli tasoitettava kohtuullisiksi, lähinnä uskonnonopettajien palkkaa vastaaviksi rahapalkkoiksi. Maksuperusteet oli muutettava oikeudenmukaisiksi ja palkkauksen maksajiksi oli saatava kaikki seurakuntalaiset maksukykynsä mukaan.⁴⁵

Vanhasuomalaisten (Lauri Ingman ym.) anomusehdotuksessa pappispalkkauksen pahimmiksi epäkohdiksi nähtiin palkkojen vuotuinen vaihtelu ja epätasaisuus, etenkin monien suurten seurakuntien kirkkoherrojen kohtuuttomat palkat. Vaikka vuoden 1886 asetuksella oli pyritty tasoittamaan palkkoja ja uudistamaan palkkausperusteet sekä maksutapa, se oli todellisuudessa nostanut palkkoja. Tilanteen korjaamiseksi palkat oli tasoitettava

⁴⁴ *Nuorsuomalaisen puolueen ohjelma* 1906, 32; *Borg* 1965, 64; *Lindström* 1973, 147–148; *Mustakallio* 1983, 296–297, 320–305.

⁴⁵ *Vp 1907 Ptk. I*, 319–320; *Liitt. V*, ae n:o 41; ks. *Virkkunen* 1908, 25–26.

ja muutettava määräpalkkoiksi, jaettava suuret seurakunnat ja suotava seura-kunnille oikeus järjestää vapaasti pappiensa palkat. Pääasiassa maataloja rasittava maavero palkkausperusteena oli kohtuuton, joten sen tilalle oli otettava kohtuullinen henkilövero sekä progressiivinen tulo- ja omaisuus-vero. Palkka oli kannettava kirkkoneuvoston toimesta muiden kirkollisten maksujen yhteydessä tulo- ja menoarvion mukaan; tuloina oli otettava ensin huomioon virkatalon tuotto ja loppuosa oli hankittava verotuksella.

Saman ryhmän virkataloja koskevassa anomusehdotuksessa todettiin, että virkatalojen tuotto oli huono ja niiden hoito häiritsi papin virkatehtäviä. Virkatalot piti saada tuottoisammiksi siirtämällä ne seurakuntien hallintaan. Pääperiaatteena piti olla, että pappi asui virkatalossa, josta hänelle erotettiin pienehkö viljelypalsta, ja loppuosa luovutettiin tilattomalle väestölle pitkäaikaisin vuokrasopimuksin. Säädeluonteisten virkatalojen myynti ei ollut mahdollista seurakunnan oikeutta loukkaamatta, sillä ne oli tarkoitettu ”opetusviran ylläpitämiseen seurakunnassa”. Niiden hallinto oli alkuaan uskottu perustuslain luonteisilla säädöksillä papistolle, jotta niiden hallinto pysyi heillä vastedeskin, mutta siihen osallistuivat myös seurakunnat ja siviilivi-ranomaiset.⁴⁶

Suomen maalaisväestön liiton edustajat (Kyösti Kallio ym.) totesivat anomuksessaan, ettei pappien uusi palkkaustapa ollut aiempaa parempi. Seurakuntalaiset vastustivat uusia säädöksiä jyrkästi, koska ne olivat nosta-neet veroja ja pappien palkkoja. Palkat ja maksut olivat edelleenkin epätasai-sia, ja palkkauksen maksoivat pääosin maanviljelijät epäoikeudenmukaisen manttaaliperusteen vuoksi. Epäkohtien korjaamiseksi kaikkien kirkollisten maksujen perusteeksi oli otettava kunnallisen veroperusteen mukaisesti määräytyvä henkilövero ja veroperusteeksi manttaalin sijasta sen tuotto. Papeille tuli maksaa kohtuullinen rahapalkka ja järjestää vakituiset, entistä pienemmät asunnot, ettei niiden ylläpidosta tulisi uutta ”loukkauskiveä” kansalle. Virkatalot palkkaetuna oli lakkautettava.⁴⁷

Uutta aloitteissa oli kunnallisen tai kirkollisen taksoituksen perusteella määrättävä vero, jonka suuruus määräytyisi tulo- ja menoarvion mukaan. Veron tuotolla maksettaisiin pappien palkat ja muut seurakunnan ”kirkolli-

⁴⁶ Vp 1907 Ptk. I, 319; Liitt. V, ae n:o 43, 44; *Virkkunen* 1908, 26–27; *Mustakallio* 1983, 452; *Välimäki* 1994, 121–122.

⁴⁷ Vp 1907 Ptk. II, 1081; Liitt. V, ae n:o 194; ks. *Virkkunen* 1908, 27.

set” menot. Uutta oli Ingmanin ym. aloitteessa palkkausperusteeksi esitetty progressiivinen tulo- ja omaisuusvero.

Eduskunnan hyväksyntä aloitteille. Aloitteita käsitelleen eduskunnan laki- ja talousvaliokunnan enemmistö korosti perustuslain velvoittavan valtiovallan huolehtimaan, että luterilaisen kirkon papisto sai sille kuuluvan palkkauksen. Esitetyt uudistukset oli toteutettava, sillä yhä kasvanut tyytymättömyys papiston palkkauksen perusteita ja kantotapaa kohtaan haittasi jo kirkon työtä. Valiokunnan vähemmistön mielestä eduskunnan ei tullut lainkaan kajota pappien palkka-asiaan, vaan jättää se seurakuntien huoleksi; pappien palkkaamiseen piti osallistua vain pappia tarvitsevien.

Anomusehdotuksiin yhtyen valiokunta esitti, että seurakuntien oli maksettava papistolleen rahapalkka, jonka määrän ja jaon pappiensä kesken seurakunnat saivat määrätä viranomaisten valvonnassa pidettävissä kirkonkokouksissa. Palkkausjärjestelyissä oli muutenkin korostettava seurakuntien ratkaisuvaltaa. ”Ylen korkeat” palkat oli alennettava ja vilkkaan seurakunnasta toiseen siirtymisen hillitsemiseksi papeille oli myönnettävä määrävuosikorotukset 5, 10 ja 15 vuoden yhtäjaksoisen palveluksen jälkeen. Palkat oli määrä maksaa kuhunkin seurakuntaan perustettavasta rahastosta, jonka tuloina olivat virkatalon tuotto, 16 vuotta täyttäneen seurakuntalaisen henkilömaksu ja tarvittaessa vuotuisen taksoituksen perusteella määräytyvä progressiivinen tulovero. Laissa oli säädettävä ylin henkilömaksu, josta olivat vapaat vähävaraisuuden takia valtiolle ja kunnalle menevistä maksuista vapautetut.

Papiston virkatalojen hallinto oli siirrettävä seurakunnille. Niiden vuotuisen tulo ja rakennusrahaston ylijäämä oli siirrettävä papiston palkkausrahastoon. Osa virkatalojen maista oli vuokrattava pienehköinä palstoina tilattomille tai jätettävä tonteiksi. Valiokunta uskoi vuokratuottojen kutistavan seurakunnan palkkausrasituksen ”aivan mitättömiin”. Seurakuntien oli saatava säilyttää virkatalot myös pappiloina pienehköine maa-alueineen. Virkatalojen myyntiä valiokunta ei kannattanut, koska se uhkasi hävittää arvokkaan seurakuntien kiinteän omaisuuden, joka oikein käytettynä aikaa myöten tuotti suuremman hyödyn. Virkatalojen metsiä oli hallittava yhteisinä metsämaina.⁴⁸

⁴⁸ Vp 1907 Asiak. V, ltvm n:o 7, am n:o 14; Liitt. V, ae n:o 14, 43, 44, 194; *Mustakallio* 1983, 453; *Välimäki* 1994, 121.

Eduskunta ei hyväksynyt valiokunnan mietintöä sellaisenaan, mutta katsoi aiheelliseksi pappien palkkauksen muuttamisen kohtuulliseksi rahapalkaksi, palkkojen tasoittamisen ja maksuperusteiden ajanmukaistamisen. Seurakunnat saivat järjestää papistonsa palkkauksen lain säätämässä puitteissa. Myös vuoden 1892 asetus pappilan rakentamisesta ja ylläpitämisestä rasitti seurakuntia ja haittasi myös pappeja, joilta maanviljelys ei oikein sujunut. Tuottavuuden parantamiseksi virkatalot oli siirrettävä seurakuntien hoitoon.

Eduskunta hyväksyi 37 puheenvuoron saattelemana ponnin, jonka mukaan eduskunta anoi hallitsijalta vuoden 1909 valtiopäiville armollista esitystä luterilaisten seurakuntien papiston palkkauksen uudelleen järjestämisestä ”siihen suuntaan, että pappien palkka tulisi kohtuulliseksi ja rahassa määräytyksi, sekä papiston virkatalot tarkoituksenmukaisesti käytetyiksi”. Samalla virkatalojen hallinto siirrettäisiin seurakunnille.⁴⁹

Ponnin välja muotoilu oli tilanteeseen ilmeisen sopiva, sillä tavoitteena oli saada pikainen korjaus sekä papiston että seurakuntalaisten kipeäksi kokemaan epäkohtaan. Ponsi jätti hallitukselle vapaat kädet ehdotustensa tekemiseen.

Eduskunnan käsitellessä papiston palkkaussasiaa siitä käytiin keskustelua myös julkisuudessa. Lehdissä viitattiin pilakuvien kera pappien rikkauksiin ja ”pohjattomiin kukkaroihin”, rahanahneisiin ja saatavistaan huolen pitäviin palkkapaimeniin ja ylellisiin pappiloihin. Papiston palkkojen yhdeksi tasauskeinoksi esitettiin muun muassa luterilaisen kirkon yhteistä palkkausrahastoa, josta maksettaisiin kaikkien pappien palkat. Seurakunnat itse huolehtisivat pappiensä asunnoista ja vuokratuloista. Rahaston varat kerättäisiin seurakunnilta henkilömaksuina (á 1 mk) sekä varallisuuden mukaisina maksuina. Rahaston säästöistä muodostettaisiin vararahasto. Järjestelmä oli tarkoitettu tasaamaan eri seurakuntien palkkausrasitusta.⁵⁰

Laki eräiden kirkollisten maksujen taksoittamisen perusteista 1908. Senaatti antoi vuoden 1907 valtiopäiville esityksen eräiden kirkollisten maksujen taksoittamisen perusteista. Sen mukaan ne kirkolliset maksut, joiden

⁴⁹ Vp 1907 Ptk. III, 2960–2983; Asiak. V, Itvm n:o 7, am n:o 14; Tuominen 1958, 399; Mustakallio 1983, 453–454; M. Heikkilä 1985, 403.

⁵⁰ J. Koskinen 1907, 166–171; Larkio 1968, 77–78.

taksoittamisesta ei ollut aiempia määräyksiä, oli suoritettava saman perusteen mukaan kuin oli säädetty velvollisuudesta osallistua kirkon rakentamiseen ja kunnossa pitämiseen Suomen evankelisluterilaisissa seurakunnissa. Esitys oli sama kuin hallitsijan vuosien 1904–05 valtiopäiville esittelemättä jäänyt esitysehdotus.

Esityksen perusteluissa todettiin kirkkolain 1869 10 §:n määräävän, että kunkin seurakunnan (eli seurakuntalaisten) tulee osallistua ”seurakunnan kirkollisten asioiden” voimassa pitämiseen tarvittavien varojen hankkimiseen. Useissa asetuksissa oli sittemmin määrätty näiden maksujen suoritusperusteet. Vuoden 1886 asetuksen mukaan papiston palkkaus suoritettiin pääasiassa manttaaliin pannusta maasta ja palkkaamiseen osallistuivat myös tehtaat, vuori- ja muut teollisuuslaitokset, maakauppiaat sekä kiinteää omaisuutta omistamattomat henkilöt kunnallisten maksujen perusteella. Kaupungit saivat ikivanhaan tapaan sopia pappiensa kanssa palkoista ja virkataloista; maksuperusteena oli yleensä kunnallistaksoitus. Kirkon sekä pappilan rakentamiseen ja kunnossa pitämiseen oli vuoden 1892 asetusten mukaan osallistuttava kaikkien, jotka suorittivat palkkaa papistolle.

Seurakunnassa tarvittavien muiden varojen maksuperusteista ei ollut määräyksiä, eikä niihin voinut soveltaa myöskään edellä mainittujen asetusten määräyksiä. Siksi kirkonkokouksen oli aina vahvistettava erikseen myös taksoitusperuste myöntäessään varoja näihin tarkoituksiin. Yleisten määräysten puuttuessa näistä päätöksistä oli usein sukeutunut riitoja ja maksujen viivästymisiä. Siksi maksujen taksoittamisperusteista annettiin erilliset lakisäädökset.⁵¹

Eduskunnan laki- ja talousvaliokunta katsoi sekä papiston palkkaus- että kirkon ja pappilan rakentamisrasituksen perusteiden kohtelevan epätasaisesti maksuvelvollisia. Myös luterilaiseen kirkkoon kuulumattoman maanomistajan – kreikkalaiskatolista lukuun ottamatta – velvollisuus suorittaa maksu- ja tälle kirkolle oli epäoikeudenmukainen. Siinä toivossa, että tällaiset epäkohdat ”ennen pitkää” poistettaisiin, valiokunnan enemmistö hyväksyi armollisen esityksen. Valiokunnan viisi sosialistijäsentä ehdottivat vastalauseessaan esityksen hylkäämistä, koska sen hyväksyminen olisi ”tarpeetonta sekaantumista seurakuntien sisäiseen itsehallintoon”.

⁵¹ Vp 1907 Asiak. I, HE n:o 6.

Suuri valiokunta piti senaatin esitystä tarpeellisenä. Eduskunta hyväksyi (äänin 97–83) hallituksen esityksen sellaisenaan, ja laki vahvistettiin helmikuussa 1908. Sen mukaan kirkolliset maksut, joiden taksoittamisesta ei ollut aiempia määräyksiä, oli suoritettava sen perusteen mukaan, joka oli säädetty velvollisuudesta osallistua kirkon rakentamiseen ja kunnossa pitämiseen luterilaisissa seurakunnissa.⁵²

Lain myötä poistui kiistoja aiheuttanut epäselvyys kirkollisten maksujen perusteista. Aiemmissa säädöksissä ei ollut aina ollut kyllin selkeitä määräyksiä sovellettavista maksuperusteista, minkä vuoksi ne eivät enää kaikilta osin soveltuneet muuttuneisiin oloihin.

Kirkolliskokous 1908: papiston palkkaus uudistettava. Laaja tyytymättömyys pappien palkkaukseen ja siitä tehdyt eduskunta-aloitteet aiheuttivat toimia myös kirkon omassa piirissä. Huolestusta herätti erityisesti eduskunnan puuttuminen papiston palkkauskysymykseen; valtiovallan pelättiin vastedeskin määräävän palkkausuudistuksen suunnan.

Vuoden 1908 kirkolliskokouksessa palkkauskysymyksen nosti esille kaksi lähes samansisältöistä anomusehdotusta (seminaarinjohtaja K. Raitio ja maisteri Oskar Nissinen ym.). Niiden tekijät pitivät tärkeänä, että palkkausuudistus pysyi alusta alkaen kirkon käsissä ennen kuin se ”kirkon ulkopuolelta ajettuna olisi saanut sen etujen kannalta epäsuotavat mittasuhteet ja muodot asian vaikeuden ja arkaluontoisuuden takia”. Aloitteiden mukaan vuoden 1886 asetus ei ollut poistanut palkkauksen perusepäkohtia: palkkaerot olivat kohtuuttomat, palkkausrasitus oli epätasainen, pappilan rakentamisvelvollisuus tuotti maksajille ainaista mielialapahaa ja palkan kantaminen oli papille epämieluisaa. Virkansa kunnolla hoitavalle papille virkatalo oli pikemminkin rasite kuin palkanlisä.

Aloitteissa esitettiin palkkojen tasoittamista työn määrää ja paikallisia oloja vastaaviksi kohtuullisiksi rahapalkoiksi. Maksuvelvollisuus oli ulotettava kaikkiin seurakuntalaisiin kunkin maksukyvyn mukaan. Virkatalot oli siirrettävä seurakunnille ja papeille oli jätettävä vain asunto ja vähän viljelysmaata tai heille oli annettava vuokratilaa. Virkatalon rakennukset olisi voitu myydä ja muodostaa saaduista varoista seurakuntakohtainen tai valta-

⁵² Vp 1907 Ptk. I, 27, 30, 1503, 1549, 1578, 1630; Asiak. I, HE n:o 6; Itvm n:o 2; suurvm n:o 5; AsK 7/13.2.1908.

kunnallinen rahasto, jonka korot käytettäisiin pappien palkkojen ja eläkkeiden maksamiseen sekä muihin kirkon tarpeisiin.⁵³

Aloitteet käsitelty kirkolliskokouksen talousvaliokunta totesi vuoden 1886 asetuksen poistaneen monta palkkausepäkohtaa, joten sitä noudattavissa seurakunnissa pappien palkkaerot eivät olleet enää ”suunnattomia”. Maksajien asemaa asetus ei ollut parantanut ikivanhojen ja sopimattomien palkkausperusteiden vuoksi. Maksujen perustaminen maaveroon ja sen säilyttäminen pääasiassa maanomistajille oli kohtuutonta. Vuoden 1886 asetus oli lisännyt entisestään heidän maksurasitustaan siirtämällä suurimman osan kala- ja voikymmenyksistäkin manttaalille. Valiokunnan mielestä manttaali oli muutenkin mitä epäoikeudenmukaisin verotusperuste. Pappispalkkauksen muutkin ”räikeät” epäkohdat oli korjattava.

Palkkauksen korjauskeinoja pohtiessaan valiokunta totesi ”usein seisoneensa neuvottomana tämän suuren ja vaikean kysymyksen edessä”. Ratkaisunaan se esitti, että luonnontuotteiden arvon noususta ja rahan arvon alenemisesta huolimatta papiston palkat oli maksettava vain rahana. Tertiaalikymmenys oli säilytettävä papistolle taattuna erioikeutena, mutta se ei saanut enää rasittaa vain maaomaisuutta. Palkkaerojen tasaamiseksi laissa oli määrättävä palkan ylä- ja alaraja. Pienille seurakunnille oli suotava oikeus järjestää palkkaus paikallisten olojen mukaan. Seurakunnille oli taattava muutenkin mahdollisimman laaja oikeus järjestää pappiensa palkkaus. Palkat oli maksettava kuhunkin seurakuntaan perustettavasta kirkollisesta rahastosta, jonka tuloina olivat virkatalojen tulot sekä kultakin 16 vuotta täyttäneeltä perittävä pieni henkilömaksu ja tarvittaessa ”nyky aikaan sopivalla tavalla” – esimerkiksi progressiivisella tulo- ja omaisuusverotuksella – koottava erä. Seurakunnat suorittaisivat taksoituksen ja kokoaisivat varat, joten myös palkkausrahaston tuli olla seurakunnallinen eikä valtakunnallinen. Rahastoon voitiin yhdistää kaikki seurakunnan kassat, mutta erillään hoidettuina.

Valiokunta myönsi, ettei näinkään järjestetty palkkaus poistanut seurakuntien suuria palkkauseroja. Suurissa seurakunnissa palkkaus pysyisi edelleenkin suhteettoman suurena pieniin seurakuntiin verrattuna. Siksi seura-

⁵³ *Kk 1908 Ptk.*, 173–177, 308–314, ae n:o 4, 22; *Kmaa* 129/13.11.1908, Täysistunto: uusia anomusehdotuksia; 130/16.11.1908, Pappien palkkauksen ja virkatalojen uudelleenjärjestäminen.

kunnan pappien lukumääräksi tuli määrätä yksi pappi 4 000:ta henkeä kohden samalla kun edistettiin suurten seurakuntien jakamista. Valiokunta piti tärkeänä myös pappien eläkelaitoksen perustamista ja apulaispappien aseman parantamista ”pikimmiten”.⁵⁴

Kirkolliskokous oli talousvaliokunnan mietinnöstä erimielinen. Osa edustajista kannatti valiokunnan pontta, jonka mukaan hallitsijaa pyydetäisiin ottamaan huomioon kirkolliskokouksen esitykset hänen valmistuttuaan armollista esitystä palkkauksen järjestämisestä. Kokouksessa katsottiin myös, että asian keskeneräisyyden vuoksi valiokunnan yksityiskohtaisia esityksiä ei voitu hyväksyä. Pitkän keskustelun jälkeen kirkolliskokous hyväksyi ponnen, jonka mukaan se piti tärkeänä papiston palkkauksen uudelleen järjestämistä ja toivoi komitean asettamista sitä valmistelemaan. Uudistuksen yksityiskohtaisia suuntaviivoja kokous ei kyennyt esittämään ennen asian perusteellista selvitystä. Se pyysi antamaan asetettavalle komitealle talousvaliokunnan mietinnön ja asiasta annetut lausunnot sekä toivoi vielä saavansa antaa lausunnon asiaa koskevasta armollisesta esityksestä eduskunnalle.⁵⁵

Kirkkokin halusi pappispalkkauksen uudelleen järjestämistä, sillä vuoden 1886 palkkausasetus oli jättänyt uudistuksen puolitiehen. Palkkausperusteet olivat vanhakantaiset ja epäoikeudenmukaiset. Rahatalouteen siirtyvässä maassa maanomistukseen ja manttaaliin perustuvat ja luontoistuotteina maksettavat kirkollismaksut olivat aikansa eläneitä. Myös kirkko halusi vaikuttaa lopputulokseen pyytämällä mahdollisuutta lausunnon antamiseen asiaa koskevasta hallitsijan esityksestä eduskunnalle.

Kirkolliskokousaloitteet kirkollisten maksujen taksoittamisesta 1908.

Vuoden 1908 kirkolliskokoukselle jätettiin myös anomusehdotus kirkkolain muuttamisesta siten, että seurakunta voisi tehdä kassatilityksen kalenterivuositain kirkollisvuositaisen (1.5.–30.4.) tilityksen sijasta. Käytössä ollut tilitystapa aiheutti seurakunnissa sekaannusta, koska muun muassa korot tilitettiin kalenterivuositain.

⁵⁴ *Kk 1908 Liitt. IV E*, tvm n:o 3.

⁵⁵ *Kk 1908 Ptk.*, 335–351, 1143–1178; *Liitt. IV E*, tvm n:o 3; *Liitt. V*, 47–48, kirje hallitsijalle; *Kmaa* 128/11.11.1908, Pappien palkkojen uudestaan järjestäminen; *M. Heikkilä* 1985, 403–404.

Toisessa anomusehdotuksessa toivottiin kirkkolakiin määräystä, että seurakunnassa verotettaisiin vain vuoden alussa kirkonkirjoissa olevia maksuvelvollisia. Perusteluissa todettiin, että vaikka seurakunnilla oli verotusoikeus, verojen taksoituksesta ja kannosta ei ollut kunnallisasetuksen tapaisia määräyksiä. Siksi taksoituskäytäntö vaihteli seurakunnissa: jossakin verovelvollisiksi merkittiin kaikki kirkonkirjoissa olevat maksuvelvolliset, josakin myös ne seurakunnasta muuttaneet, jotka edellisenä vuonna olivat suorittaneet palkkaa papistolle. Joku saattoi näin tulla taksoitetuksi kahdessa seurakunnassa samana vuonna tai jäädä kokonaan taksoittamatta. Kirkollisten verojen maksuunpano, kanto ja tilitys toivottiin yhtenäistettävän kunnallisen verotuslainsäädännön kanssa.⁵⁶

Anomusehdotukset käsitellyt kirkkolakivaliokunta katsoi ongelmien aiheutuneen puutteellisesta lainsäädännöstä. Siksi se toivoi kirkkolakikomitean laativan kirkkolakiin sellaiset säännösehdotukset, että kirkonkokouksen tai kirkkovaltuuston päättämien verojen maksuunpano, kanto ja tilitys tulisivat yhdenmukaisiksi kunnallisverotusta koskevan lainsäädännön kanssa. Seurakunnalle oli myös laadittava aina seuraavaksi kalenterivuodeksi tulo- ja menoarvio sekä päätettävä kalenterivuositain seurakunnan rahastojen ja muiden varojen tilit. Kokous hyväksyi kirkkolakivaliokunnan mietinnön keskustelutta ja antoi asian kirkkolakikomitean valmisteltavaksi.⁵⁷

Kirkolliskokouksen 1908 asettama kirkkolakikomitea huomautti kirkolliskokouksen tarkoituksena olleen vain verotuksen toimeenpanosäännösten täsmentäminen, ei puuttuminen yleisellä lailla vahvistettuihin kirkollisveroperusteisiin. Tehtävänsä mukaisesti komitea laati kirkkolain muutosesitykset kirkollista verotusta koskevien säännösten yhtenäistämiseksi kunnallisten verotussäännösten kanssa sekä kirkollisessa verotuksessa ilmenneiden puutteellisuuden poistamiseksi. Niiden mukaan kirkonkokouksen tai kirkkovaltuuston oli vahvistettava seuraavalle kalenterivuodelle tulo- ja menoarvio kaikkine tuloinen ja menoineen. Siinä kannettavaksi päätetty tuloerä oli kaikkien siihen velvollisten suoritettava kirkollismaksuna säädettyjen jakoperusteiden mukaan. Seurakunnasta verotusvuoden aikana muuttanut henkilö suoritti henkilömaksunsa entiseen seurakuntaansa. Tulo- ja menoarvion vahvistamisen jälkeen oli laadittava maksuunpano- ja kantoluettelo kirkon-

⁵⁶ *Kk 1908 Ptk.*, 169–170, 314–315, ae n:o 3, 23.

⁵⁷ *Kk 1908 Ptk.*, 588, 595–604; Liitt. IV B, klvm n:o 9, 11.

kokouksen tai kirkkovaltuuston tarkistettavaksi. Maksut oli kannettava kirkkoneuvoston määräämänä aikana ja sen määräämässä paikassa. Kantomies merkitsi maksamatta jääneet maksut rästilueteloon ja peritytti ne maksuvelvollisilta.⁵⁸

Vuoden 1913 kirkolliskokouksen kirkkolakivaliokunta totesi, että kirkkolakikomitean ehdotuksista oli antanut lausuntonsa 385 seurakuntaa, joista 359 puolsi niitä sellaisinaan, 16 erinäisin muutoksin ja 10 esitti niiden hylkäämistä. Myös valiokunta yhtyi komitean esityksiin, mutta esitti kirkollismaksujen erottamista papiston palkkauksesta ja niiden maksattamista erikseen, koska osa kirkollismaksusta olisi vuoden 1886 asetuksen mukaan pitänyt maksaa seuraavan kalenterivuoden alussa toimitettavan kunnallistaksoituksen ja osa edellisen vuoden papiston palkkauksen maksuunpanon nojalla. Myös ajalla 1.1.–1.5. muuttanut henkilö olisi voinut joutua suorittamaan papiston palkkausta toiselle ja muita kirkollismaksuja toiselle seurakunnalle. Muuten papiston palkkauksen ja kirkollismaksujen maksuunpano oli syytä yhdistää.

Kirkkolakivaliokunta esitti myös, että tulo- ja menoarvion perusteella toimitettavaa pappispalkkauksen maksuunpanoa varten arvioitu lisämaksu oli jaettava verovelvollisten kesken ja laadittava maksuunpano- ja kantoluettelo. Toiseen seurakuntaan muuttaneen oli suoritettava henkilömaksu entisessä seurakunnassa.⁵⁹

Kirkolliskokouksen yleisistunnossa ehdotettuja kirkkolain täsmennyksiä pidettiin tarpeellisina. Kiistaa aiheutti se, että kirkkolaissa ei määrätty rästikannon suorittamista ennen perintätoimiin ryhtymistä. Äänestyksen jälkeenkään tätä täsmennystä ei kirkkolakiin tullut. Kannon järjestäminen jäi kirkkoneuvoston harkintaan, kuten kirkkolakikomitea oli esittänyt. Kirkolliskokouksen hyväksymät kirkkolakimuutokset vahvistettiin kesäkuussa 1918.⁶⁰

Talousarvion laatimispakko jäntevöitti seurakunnan taloussuunnittelua. Sen muuttaminen kalenterivuositaiseksi synkronoi kirkollisverotuksen paremmin muuhun verotukseen. Täsmennetyt säädökset yhtenäistivät myös kirkollismaksun kannon eri seurakunnissa ja estivät niiden kannon kahdelta vuodelta.

⁵⁸ *Kk 1913 Liitt.* III, klkm n:o III–IV.

⁵⁹ *Kk 1913 Liitt.* IX B, klvm n:o 12; ks. *Serlachius & Erich* 1913, 249.

⁶⁰ *Kk 1913 Ptk.*, 646–661; *Liitt.* X, 65, 67, 69, 70–72; *AsK* 59/25.6.1918.

Itseverotusoikeus kirkolle. Suomen kirkon piispojen palkat, tuomiokapitulien menot ja eräät muut kirkon yhteiset kulut maksoi pääosin valtio. Kirkolla oli myös rajoitettu oikeus kerätä varoja yleisiin tarpeisiinsa, esimerkiksi komiteoiden, kirkolliskokouksen ja piispainkokouksen kuluihin. Maksut jyvitettiin seurakunnille väkiluvun mukaan. Kirkolle kertyi kuitenkin jatkuvasti uusia tehtäviä, joita valtio ei kustantanut. Siksi kirkolliskokousaloitteessa 1903 ehdotettiin kirkkolain muuttamista siten, että se soisi seurakunnille itseverotusoikeuden muitakin kuin kirkkolaissa lueteltuja kirkollisia ja uskonnollisia tarpeita varten. Asia annettiin valmisteltavaksi kirkkolakikomitealle, joka muutti kirkkolain 10 §:ää siten, että seurakunnan tuli osallistua paitsi seurakunnan ”kirkollisiin asioihin” myös ”uskonnollisen elämän edistämiseen” tarvittavien varojen keräämiseen. Vuoden 1908 kirkolliskokous piti kirkkolain kyseisen pykälän muuttamista tarpeettomana.⁶¹

Kirkolle oli kertynyt 1900-luvun alkupuolella jatkuvasti uusia yhteisiä tehtäviä, jotka oli jotenkin rahoitettava. Esimerkiksi kirkolliskokouksen menot oli maksettu valtiokonttorilta saadulla korottomalla lainalla, joka sitten oli maksettu tuomiokapitulien määräämällä tavalla seurakuntien kirkonkasvoista. Vuoden 1908 kirkolliskokous päätti perustaa erityisen kirkolliskokousrahaston, johon seurakunnat maksoivat vuosittain etukäteen 20 000 mk.⁶²

Turun arkkihiippakunnan vuonna 1908 pidetty synodaalikokous tähtäsi vielä pitemmälle kirkolliskokoukselle jättämässään aloitteessa kirkkolain 455 §:n muuttamisesta siten, että kirkko saisi oikeuden verottaa jäseniään yleisiin tarpeisiin. Kirkon itseverotusoikeus laajentaisi sen oman toiminnan taloudellista pohjaa, aloitteessa todettiin. Arkkipiispa Gustaf Johansson muistutti kokouksessa, ettei kirkolla ollut varsinaista aloiteoikeutta verotusasioihin, vaan ainoastaan ehdotuksen ”herättämis- ja valmistamisoikeus”; kirkolliskokous saattoi siis vain tehdä anomuksen asiasta. Uudistusta pidettiin joka tapauksessa hyvänä ja tärkeänä.⁶³

Vuoden 1908 kirkolliskokouksen kirkkolakivaliokuntakin totesi, ettei kirkkolaki suonut kirkolle oikeutta verottaa jäseniään yleisiä tarpeita varten.

⁶¹ *KL* 1869 10, 307 §§; *Kk* 1903 Ptk., 106, 129–130, 1089–1092; Liitt. IV, ae n:o 5; V A, klvm n:o 14; *Kk* 1908 Ptk., 395; IV B, klvm n:o 2.

⁶² *Kk* 1908 Ptk., 329–335; Liitt. IV E, tvn n:o 1; *Kertomus kirkon tilasta 1908–1912*, 63; *M. Juva* 1976 a, 91,

⁶³ *Ppk. Turku 1907*, 116–117, 120–122; *Kmaa* 115/12.10.1908, Turun arkkihiippakunnan synodaalikokoukselle jättämä kysymys.

Olojen muuttuessa kirkolle tuli kuitenkin yhä uusia rahoitustarpeita, joita valtio ei hoitanut. Siksi kirkolle piti suoda jäsentensä verotusoikeus. Verotusoikeus oli rajattava siten, että vero olisi enintään penni kirkonkirjoissa olevalta hengeltä. Vaihtoehtona olisi tietty prosentti seurakunnan kirkollisiin tarpeisiinsa maksamasta summasta. Valiokunta ehdotti kirkkolakikomitean valmistelevan asiaa edellä mainittuun suuntaan. Kokous hyväksyi mietinnön siten laajennettuna, että komitean oli laadittava ehdotus hallitukselle tehtävästä anomuksesta, joka koski kirkon itseverotusoikeutta, ja valmisteltava sitä tarkoittavat muutokset kirkkolakiin.⁶⁴

Vuoden 1908 kirkolliskokouksen asettama kirkkolakikomitea totesi professori Robert Hermansonin laajaan asiantuntijanlausuntoon nojautuen, ettei kirkolliskokouksen tarvinnut tehdä alamaista anomusta itseverotusoikeuden myöntämisestä kirkolle, koska komitean esittämä kirkkolain muutos ei ollut perustuslain luonteinen. Riitti että ehdotettu muutos hyväksyttiin valtiopäivillä ja hallitsija vahvisti sen. Komitea laati siten tarvittavat muutosehdotukset kirkkolain pykäliin 455, 460 ja 463. Niiden mukaan kirkolliskokouksella oli oikeus määrätä maksettavaksi ”kristinopin taidon edistämiseksi ja kristillisen elämän vartuttamiseksi ynnä tarkoituksiin, joita on pidettävä seurakunnille yhteisinä” kirkonkassoista varoja, jotka taksoitetaan kirkon jäseniltä kirkollisten maksujen suorittamisesta säädettyjen perusteiden mukaan. Maksujen määrä vuodessa sai olla enintään kaksi penniä kirkonkirjoissa ollutta henkilöä kohden. Kerättyjen varojen käytöstä määräsi kirkolliskokous, jonka edustavuus takasi varojen tasapuolisen ja oikean käytön.

Vuoden 1913 kirkolliskokous hyväksyi ehdotetut muutokset kirkkolakiin. Kun lainmuutos vahvistettiin vasta vuonna 1918, vero oli kutistunut rahanarvon alennuttua aivan mitättömäksi. Vuoden 1918 kirkolliskokous hyväksyikin anomusehdotuksen tämän ’penniveron’ nostamisesta 10 penniin hengeltä. Asia annettiin kirkkolakikomitean valmisteltavaksi.⁶⁵

⁶⁴ *Kk 1908* Ptk., 39, 62, 1115–1130; Liitt. IV B, klvm n:o 15; *US 255/4.11.1908*, Kirkolliskokous; *Ingman 1912*, 183–185; *US 160/16.7.1912*, Kirkon itseverotusoikeudesta; *Kk 1913* Liitt. III, klkm n:o XV; *M. Juva 1976 a*, 91; *Välimäki 1994*, 119–120.

⁶⁵ *Kk 1913* Ptk., 575–580; Liitt. III, klkm n:o XV; IX B, klvm n:o 6; *AsK 59/25.6.1918*; *Kk 1918* Ptk., 195–196, 916–921; Liitt. IV D, tvn n:o 4; ks. *Ingman 1912*, 183–185; *US 160/16.7.1912*, Kirkon itseverotusoikeudesta; *Brotherus 1923*, 286.

Kirkollisen äänioikeuden irrottaminen varallisuudesta. Vuoden 1869 kirkkolain mukaan oikeus valita pappia oli jokaisella, ”jonka hallussa on maatalo tahi muu tila maalla taikka kartano kaupungissa, sekä myös kaikilla toisen suojeluksesta vapailla perheillä seurakunnassa, jotka papinpalkkaa maksavat. Älköön kuitenkaan kukaan suurempaa ääntövaltaa käyttäkö kuin kuudenneksi osaksi seurakunnan koko ääntövallasta”. Äänioikeus oli siis sidottu papin palkkauksen suorittamiseen ja sitä kautta varallisuuteen. Tämä sekä isännän oikeus käyttää äänivaltaa koko perhekuntansa puolesta aiheutti suurta ärtymystä 1900-luvun alussa. Vaali koettiin ”rahavaaliksi” ja pappi rikkaiden papiksi. Ongelmaan ei kuitenkaan puututtu, koska ikivanha osallistumisoikeus papinvaaliin perustui papin palkan maksamiseen.⁶⁶

Yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden astuttua voimaan valtiollisissa vaaleissa (1906) myös kirkon piirissä katsottiin varallisuuteen sidotun äänioikeuden vanhentuneen. Vuoden 1908 kirkolliskokoukselle jätettiin aloitteet kirkollisen äänioikeuden ja vaalikelpoisuuden laajentamisesta. Kokous hylkäsi varallisuuteen sidotun äänioikeuden ja hyväksyi pääperiaatteeksi yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden jokaiselle 24 vuotta täyttäneelle konfirmoidulle seurakunnan jäsenelle. Kullakin oli yksi ääni ja yksi lisä-ääni 40 ikävuoden ja toinen lisä-ääni 10 avioliittovuoden jälkeen.⁶⁷

Kirkkolakikomitea valmisteli kirkolliskokouksen päätöksen mukaisen kirkkolain muutosehdotuksen vuoden 1913 kirkolliskokoukselle, jonka kirkkolakivaliokunta esitti pienin muutoksin kirkkolakikomitean ehdotuksen hyväksymistä. Toisessa mietintöön liitettyssä vastalauseessa esitettiin äänioikeusmuutoksen rajaamista vain papinvaaliin kirkollisen äänioikeuden jäädessä ennalleen. Kokous hyväksyi valiokunnan ehdotuksen.

Vaikka eräät kokousedustajat pitivät yleistä äänioikeutta turmiollisena koko yhteiskunnalle, vuoden 1913 kirkolliskokous purki äänioikeuden sidonnaisuuden omaisuuteen ja hyväksyi määrääenemmistön turvin yleisen ja yhtäläisen kirkollisen äänioikeuden sekä yhden lisä-äänien 40 vuotta täyttäneille ja toisen 10 vuotta avioliitossa olleille. Äänestäjällä oli siten vaaleissa käytettäväänsä enimmillään kolme ääntä. Uudistus antoi kirkollisen äänioikeuden myös naisille, mutta esitys heidän vaalikelpoisuudestaan raukesi.

⁶⁶ KL 1869, 195–196 §§; Larkio 1968, 75–76.

⁶⁷ Kk 1908 Ptk., 40–42, 71–100, 263–267; Liitt. IV C, yvm n:o 6, 10; Vuorio 1975, 65–66, 72–76; M. Juva 1976 a, 87–90; M. Heikkilä 1985, 404.

Äänioikeusuudistus ei saanut lainvoimaa vielä autonomian ajalla.⁶⁸

Kirkolliskokouksen hyväksymä uudistus oli selvä signaali siitä, että omaisuus ei voinut olla enää yksinomainen äänioikeusperuste seurakunnan hallintoa ja taloutta järjestettäessä ja hoidettaessa.

5.4 Kohti varsinaista kirkollisverotusta

Papiston palkkauskomitean asettaminen (1909) ja tehtävä. Papiston palkkausasia ei edennyt niin ripeästi kuin eduskunta vuonna 1907 oli toivonut. Eduskunnan anottua jo vuoden 1909 valtiopäiville hallituksen esitystä asiasta senaatissa katsottiin ajan olevan liian lyhyt niin vaikean ja monitahoisien asian selvittämiseen. Senaatin asettama valiokunta katsoi myös, että keisarilta oli saatava lupa asian valmisteluun. Joulukuussa 1908 senaatti ilmoittikin, ettei hallituksen esitystä ehdittäisi valmistella vuoden 1909 valtiopäiville. Keisari Nikolai II antoi senaatin pyytämän valmisteluluvan vasta syksyllä 1909 ja määräsi senaatin laatimaan ehdotuksen papiston palkkausasetukseksi.⁶⁹

Senaatti asetti huhtikuussa 1909 kirkolliskokouksen toivoman komitean valmistelemaan luterilaisten seurakuntien papiston palkkauksen uudelleen järjestämistä. Komitean johtoon tuli piispa J. R. Koskimies, joka ensin epäroi tehtävään ryhtymistä kirjoittaen päiväkirjaansa: ”Y. Kn (kirkollis-asiain päällikkö Y. K. Yrjö-Koskinen) tuli ehdottamaan, että rupeaisin pj:ksi asetettavaan kom:aan pap. palkkausta varten. En tiedä! – – Laadittin ehdokaslista: Karilas, Hellman – –. Semmoinenkin joukko! Tiedä, ryhdyinkö koko hommaan!” Kolmen päivän kuluttua hän kuitenkin jatkoi: ”Neuvottelu Y.K:n kanssa.”⁷⁰

Kesällä 1909 Koskimies pyysi Lauri Ingmania komitean sihteeriksi – ellei häntä määrätty sen jäseneksi Josua Johanssonin paikalle. Samana päivänä hän toivoi kirjeessään Yrjö-Koskiselle, että Johanssonin paikalle tulisi

⁶⁸ *Kk 1913* Ptk., 678–860; Liitt. III, klkm n:o 13; Liitt. IV B, klvm n:o 1; *Kmaa* 20/7.6.1918, Kirkkolakiin vahvistetut muutokset I (Yrjö Loimaranta); *Vuorio* 1975, 66–71, 76–79; *M. Juva* 1976 a, 92–95; *M. Heikkilä* 1985, 404.

⁶⁹ KA Tal.os. ptk. 29.5.1908; *Tuominen* 1958, 399; *M. Heikkilä* 1985, 403.

⁷⁰ HYK JRK Pvk. 20.4.1909, 23.4.1909.

”pappi ja suomenmielinen, joka etevällä tavalla voisi edustaa sekä Savoa että Hämettä”. Koskimies pyysi tuloksetta jäseneksi entistä asessoritove-riaan, Maarian kirkkoherraa I. M. Tallgrenia. Lauri Ingmanin kieltäytyttyä sihteerin tehtävästä siihen tuli Niilo Karilaan ehdotuksesta V. Hirvinen.⁷¹

Koskimiehen lisäksi komitean jäseniksi tulivat lopulta esittelijäsihteeri Niilo Karilas (hänen kuoltuaan asessori J. A. Mannermaa), lääninrovasti Josua Johansson (hänen kuoltuaan kirkkoherra G. A. Heman), kihlakunnan-tuomari E. A. Stigzelius, maanviljelysneuvos Emil af Hällström, kappalai-nen Vihtori Salminen, maanviljelijät Erkki Antila, Juho Koskinen ja Onni Puhakka sekä torppari Heikki Repo. Sihteerinä oli maanmittauksen ylihalli-tuksen sihteeri V. V. Hirvinen ja hänen tultuaan senaattoriksi pastori Kyösti Sipilä.⁷²

Komitea sai laadittavakseen myös asiaa koskevan esityksen, jonka val-mistuksen keisari oli uskonut senaatille. Evästykseseen komitea sai vuoden 1908 kirkolliskokouksen talousvaliokunnan mietinnön. Komitea työskenteli perusteellisesti ja laati erilaisia taustaselvityksiä. Mahdollisesti se myös hidasteli taktisesti odotellen sopivaa ajankohtaa palkkausasian esille ottami-seen venäläistyneen senaatin hallitsemassa maassa. Komitean mietintö val-mistui 7.2.1918, ja se allekirjoitettiin 30.5.1918.⁷³

Komitean yleisperustelut: palkkausuudistus toteutettava ”historiallisel-ta pohjalta”. Palkkauskomitea totesi, että vuoden 1886 asetuksessa oli kritisoitu samoja asioita kuin jo vuosien 1863–64 valtiopäiville annetussa

⁷¹ KA Tal.os. ptk 23.4.1909; KA LI A 2 J. R. Koskimies Lauri Ingmanille 13.7.1909; HYK JRK Kons.k. J. R. Koskimies Y. K. Yrjö-Koskiselle 13.7.1909, I. M. Tallgrenille 7.8.1909, Yrjö Loimarannalle 22.8.1909, Yrjö-Koskiselle 6.9.1909, Niilo Karilaalle 22.9. ja 23.10.1909, V. Hirviselle 23.10.1909; JRK Y. K. Yrjö-Koskinen Koskimiehelle 30.8.1909, Niilo Karilas Koskimiehelle 28.9.1909; *Mustakallio* 1989, 30–32.

⁷² KA Tal.os. ptk 23.4.1909; *Palkkauskomitea* 1918, III–IV. Koskimies ja Man-nermaa – myöhemmin Oulun tuomiorovasti ja Oulun hiippakunnan piispa – olivat kirkkolain ja kirkollistalouden asiantuntijoita sekä eturivin kirkkopoliitik-koja ja poliitikkoja. Mannermaa toimi myöhemmin myös raamatunkäännösko-mitean puheenjohtajana, oli suunnittelemassa papiston eläkelaitosta ja toimi kokoomuksen edustakuntaryhmän puheenjohtajana. *Mustakallio* 2002 a, b.

⁷³ KA Tal.os. ptk 23.4.1909; *Palkkauskomitea* 1918, III–IV; Tuominen 1958, 399; *Kena* 1979, 176; *M. Heikkilä* 1985, 403–404.

esityksessä: palkkausrasitus oli epätasainen ja kohdistui erityisesti maanomistajiin, pappien palkkaerot olivat suuret, palkat vaihtelivat eri vuosina ja palkan kantotapa oli huono. Vuoden 1886 asetuksen myötä palkat olivat myös nousseet monissa seurakunnissa.

Todellisen tilanteen selvittääkseen komitea hankki tiedot sekä vanhaa palkkausta että vuoden 1886 asetusta noudattavien maaseurakuntien papiston palkoista kirkollisvuodelta 1909–10. Mietintöön sisältyi tilastoja jokaisen seurakunnan manttaaliluvusta sekä luontoispalkkauksen määrästä, lajista, rahallisesta arvosta ja maksajista. Komitea perehtyi papiston palkkaukseen myös Skandinavian maissa, Saksassa ja Englannissa todeten kirkkojen näissä maissa yleensä saaneen pitää kymmenyksiä vastaavat maksunsa, koska kirkkoilla oli katsottu olevan niihin vanhat ja vahvat juridiset perusteet ja ne muodostivat kirkkojen toiminnan taloudellisen perustan. Yksinomaan maaomaisuuteen perustuvaa maksurasitusta oli näissä maissa voitu vähentää vain valtion tehokkaalla tuella siten, että se oli ottanut kantaakseen tuntuvan osan maanomistajien aiemmista rasituksista. Siitä lähtien kymmenykset oli myös voitu suorittaa rahamaksuina.⁷⁴

Komitea katsoi, että Suomessa kymmenyksistä luopumista vaadittaessa ei juurikaan ollut otettu huomioon kirkon vuosisataista, lain vahvistamaa oikeutta niihin. Komitea korosti, ettei kirkolta saanut ottaa ilman täyttä korvausta kymmenyksiä, jotka ”kautta vuosisatojen olivat olleet sille lain vahvistamana taloudellisena tukena”. Manttaalin vapauttaminen noin vain kymmenysmaksuista oli kohtuutonta, kun vielä maataloihin ”kiinni kasvanut” manttaalivero oli nostanut suuresti niiden arvoa. Sinänsä tarpeellisen palkkaus uudistuksen ehdottomana edellytyksenä oli, että kirkolle taattiin vastaava pysyvä tulo, jos maksut siirrettiin suuremman joukon maksettavaksi vain manttaalia rasittamasta.

Uudistus oli toteutettava yhdessä muiden maarasitus uudistusten kanssa, kuten muuallakin oli tehty. Verotuslaitoksen yleistä uudistusta pohtinut komiteakaan ei löytänyt keinoja asian ratkaisemiseksi, sillä Suomessa oli vaikea muuttaa maatalojen rasituksia tasaisesti koko yhteiskunnan kannettaviksi. Tätä ei voitu ehdottaa pappispalkkaukseenkaan siksi, että hallituksen

⁷⁴ KA Vuoden 1918 palkkauskomitean arkisto Ea 1–4; KA SKHSA Asiakirjoja komiteasta, joka on laatinut 1917 (!) annetun mietinnön pappispalkkauksen uudestaan järjestämiseksi; *Palkkauskomitea* 1918, 40, 59, 77–87, 88–91.

ohjeen mukaan sen järjestäminen ei saanut lisätä valtion menoja. Papiston palkkausperusteet oli siis pidettävä ”vuosisataisella historiallisella pohjalla”. Kunnallistaksoitukseen perustuva pappispalkkaus oli ehkä ajanmukaisempi, mutta se ei olisi sanottavasti parantanut tilannetta veronmaksajien pysyessä pääosin ennallaan.⁷⁵

Maksurasitus ja palkat tasoitettava. Laajimmin komitea käsitteli pappispalkkauksen maksuvelvollisuutta todeten sen koostuvan vuoden 1886 aseituksen mukaan neljästä erästä: maatilojen suorittamasta palkanlisästä, henkilömaksuista, vuori- ja teollisuuslaitosten sekä maakauppiaiden ja kiinteää omaisuutta omistamattomien henkilöiden maksuista. Maatilojen oli suoritettava ”varmaksi määräksi kultakin tilalta vahvistettuina” kolmannesjyvät, voi-, kala- ja karjakymmenykset sekä jyvät-palkat kappalaisille, saarnaajille ja pitäjänapulaisille. Voi- ja kalakymmenykset voitiin palkanjärjestelyssä jättää myös vaihtamatta tilalta maksettaviin vuosimaksuihin. Kalakymmenys suoritettiin yleensä ”vanhan tavan mukaan”, joten se ei siis ollut siirtynyt vain maanomistajien lisärasitteeksi, kuten oli väitetty. Myös manttaalille siirretty vakioinen voimaksu oli määrätty maataloja rasittamatta samaksi kuin aiempi lehmäluvun mukainen maksu. Rasitus kasvoi vain kolmessa seurakunnassa, joissa tilojen oli suoritettava voita sekä manttaalin että lehmäluvun mukaan.⁷⁶

Komitea katsoi väitteen palkkausrasituksen kohdistumisesta raskaimmin maataloihin pitävän kyllä paikkansa, sillä manttaalin mukaisten saatavien lisäksi maatiloja rasittivat myös säädetyt henkilömaksut. Keskimääräinen maksu manttaalilta oli 127,34 mk hajonnan ollessa 33–636 mk. Oloiltaan vaihtelevassa ja laajassa maassa tilojen manttaaliperusteinen maksurasitus luonnollisesti vaihteli. Maanomistajien tyytymättömyys oli ymmärrettävää, sillä maksu nousi manttaalikoon kasvaessa. Tyytymättömiä oltiin Pohjanmaalla, missä manttaalilta perityt maksut olivat suurimmat. Vaikka maksuperusteeksi otettaisiin tulo- ja omaisuusvero, maatilojen maksujen arvioitiin pysyvän lähes ennallaan, koska verotus kohdistuisi silloinkin pääosin maakiinteistöön ja sen tuottoon. Henkilöä kohden laskettu maksurasitus riippui enemmän seurakunnan suhteellisesta väkiluvusta kuin manttaalimaksusta.

⁷⁵ *Palkkauskomitea* 1918, 66–76, 88–91; *Kena* 1979, 177.

⁷⁶ *Palkkauskomitea* 1918, 41–46; ks. *AsK* 27/8.1886 4, 7–8, 10 §§.

Komitea katsoi suhtautumisen manttaaliperusteiseen palkkaukseen yhdeksi keskeisimmistä ongelmistaan. Maksurasitusta voitiin sen mielestä tasata eri tavoin: suuria seurakuntia jakamalla ja niihin uusia papinvirkoja perustamalla, alentamalla palkkoja ”riittäviksi” suuripalkkaisissa seurakunnissa, lakkauttamalla seurakunnasta toinen virka ja maksamalla jäljelle jäävälle papille riittävä palkka ja yhdistämällä pieniä seurakuntia tai palkkaamalla niille yhteinen pappi. Ellei tämä ollut mahdollista, seurakunnalle oli maksettava avustusta vastikerahastosta tai perustettavasta tasoitusrahastosta. Jos korkeasti verotetut seurakunnat halusivat pysyä itsenäisinä, niiden oli kannettava myös siitä aiheutuva rasitus. Tuotoltaan erilaisten manttaalien rasitusta voitiin tasoittaa myös maatilojen luokituksella. Palkkaus oli tarkistettava 20 vuoden kuluttua.⁷⁷

Myös papiston palkat komitea totesi liian epätasaisiksi. Jossakin seurakunnassa kirkkoherran palkka saattoi olla 1 680 mk ja kappalaisen 1 431 mk, jossakin 26 811 mk ja 13 405 mk; ero oli kohtuuton. Hiippakunnittain pappien alimmat keskipalkat olivat 5 720 markasta 8 880 markkaan. Rovastikunnittain keskipalkat olivat 3 663 mk–11 438 mk. Palkka vaihteli seurakunnan väkiluvun ja pinta-alan mukaan. Liian pieniä palkat olivat saaristo-, erämaa- ja muuten liian pienissä seurakunnissa. Asetuksen suoma mahdollisuus jakaa kirkkoherran ja kappalaisen palkka seurakunnassa muutenkin kuin suhteessa 2:1 oli käytetty vähän.

Palkkojen tasauskeinoksi komitea ehdotti myös seurakuntien osallistumista taloudellisesti heikkojen seurakuntien tukemiseen, sillä kirkolla oli oikeus tietyin ehdoin verottaa seurakuntia yhteisiä tarpeita varten. Avustamiseen sai kuitenkin käyttää vain virkatalojen ja muita vastaavia tuloja, mutta ei oman seurakunnan hyväksi koottavia kymmenyksiä, henkilömaksuja eikä muita tuloja. Avustustoimintaa varten oli siten perustettava kirkon tasoitusrahasto, jonka ensisijaisena tehtävänä oli avustaa seurakuntia, jotka eivät itse pystyneet maksamaan papistolleen riittävää palkkaa eivätkä saaneet siihen vastikerahastosta riittävää avustusta. Avustuksen oli määrä pienentyä seurakunnan palkanmaksukyvyn parantuessa.

Pappispalkkojen vuotuinen vaihtelu oli luonnollista, sillä viisi kuudesosaa maatilojen maksuista suoritettiin luonnontuotteina; voikymmenys mak-

⁷⁷ *Palkkauskomitea* 1918, 40, 47–76, 98–99, 110, 115–132, 166–167, 223; *Kena* 1979, 177–178.

settiin pääasiassa lehmäluvun mukaan. Maatilojen vilja- ja voimaksujen muodostaessa lähes 62 % pappien tuloista myös palkat vaihtelivat niiden vuotuisen hinnan mukaan.⁷⁸

Palkkaus rahana maksettavaksi ja seurakunnan kannettavaksi. Vuoden 1886 palkkausasetuksen mukaan seurakunnan suorittama papiston palkkaus laskettiin ”pääasiallisesti jyvissä ja rahassa”. Komitean keräämän aineiston mukaan suurin osa manttaalimaksuista ja noin puolet koko maan papiston palkkauksesta suoritettiin luonnontuotteina. Palkkauksen uudistamisaloitteissa oli vaadittu palkan maksamista rahana, koska yhteiskunnassa oli jo muutenkin siirrytty luontoistaloudesta rahatalouteen. Rahanarvon alentumisesta ja luonnontuotteiden arvon kohoamisesta huolimatta komitea ehdotti siirtymistä pelkkään rahapalkkaukseen vain lohi- ja muut kalakymmenykset olojen mukaan säilyttäen. Luonnontuotteet ehdotettiin muutettavaksi rahamaksuksi kymmenen viimeisen vuoden verohinnan mukaan sekä voi- ja karjakymmenykset vastaavana aikana suoritettujen erien keskiarvon mukaan.

Hallitus oli esittänyt jo vuosien 1863–64 valtiopäiville pappien vapauttamista palkkojensa kantamisesta. Vuoden 1886 asetuksen mukaan papistolle menevät maksut kantoi yksi tai useampi kirkonkokouksen valitsema henkilö tai palkansaaja itse. Komitea katsoi itse palkkansa perivän papin saattavan itsensä ikävään asemaan ja ehdotti yksin seurakuntaa palkan kantajaksi ja sen kulujen maksajaksi. Seurakuntien kulujen arvioitiin kompensoituvan niille siirtyvien virkatalojen tuotolla.⁷⁹

Komitean asetusehdotus. Palkkauskomitea laati asetusehdotuksensa vuoden 1886 palkkausasetuksen pohjalle. Sen mukaan papit nauttivat seurakunnalta palkkaetuja, joiden oli ”yleensä” – ei enää ”täysin määrin” – vastattava aiempia etuja. Palkkaa voitiin siten alentaakin. Järjestelykomitean oli ehdotettava palkan määrä. Palkka maksettiin yksinomaan rahana, elleivät paikalliset olot ”toistaiseksi” vaatineet poikkeusta lohi- ja muiden kalakymmenysten osalta.

Palkkoja oli tasoitettava siten, että kirkkoherra sai palkkauksesta kolme viidesosaa ja kappalainen kaksi viidesosaa, kappeliseurakunnassa neljäsosan

⁷⁸ *Palkkauskomitea* 1918, 91–115, 129–149.

⁷⁹ *Palkkauskomitea* 1918, 150–153; *Kena* 1979, 179.

ja kolme neljäsosaa. Maaseurakunnassa kirkkoherran palkka olisi 5 000–15 000 mk ja kappalaisen 3 750–10 000 mk vapaine asuntoineen, polttopui-
neen, puutarha- ja heinämaineen sekä laidun- ja muine virkataloetuineen. Papistolle tulevat maksut rajattiin 3,10 markkaan kutakin seurakunnan kir-
joissa olevaa henkilöä kohden. Tätä suurempia maksuja voitiin ”hieman”
alentaa ja alle 1,90 markan maksuja vastaavasti korottaa. Useaa seurakuntaa
palvelevan pitäjänapulaisen palkka oli vähennettävä pappien palkkasum-
masta ennen sen jakamista.

Papiston palkkauksen muodostivat virkatalon tuoton lisäksi kolmannes-
jyvät, kappalaisten, saarnaajien ja pitäjänapulaisen rahamaksuksi muutetut
jyväpalkat, voi- ja karjakymmenysten sijasta maksettavat vuosimaksut, lohi-
ja muut kalakymmenykset, teollisuuslaitosten, yhtiöiden ja osuuskuntien
maksut sekä 16-vuotiaiden seurakuntalaisten henkilömaksut aiemmin vah-
vistetun perusteen mukaan. Yksityisestä toimituksesta papin kotona, kirkos-
sa ja lähinnä kirkkoa olevalla hautausmaalla pappi ei saanut ottaa palkkaa.
Sairaana luona käynnistä sai ottaa vapaan kyydityksen ja virkatodistuksista
lunastusmaksun.

Komitea ehdotti myös tasoitusrahaston perustamista sellaisten maaseura-
kuntien avustamiseksi, jotka eivät kyenneet itse maksamaan papistolleen
riittävää palkkaa eivätkä saaneet vastikerahastolta riittävää avustusta. Ra-
haston varat piti koota maaseurakunnilta siten, että ne maksoivat kolme
prosenttia virkatalojen puhtaasta metsätulosta, osan virka- ja palkkatilojen
puhtaasta tuotosta sekä sen osan yhtiöiden ja vastaavien maksuista, jota ei
käytetty seurakunnan papiston palkkaamiseen.

Kaupunkiseurakunnat saivat entiseen tapaan sopia pappiensa kanssa pal-
koista ja virkataloista. Palkoille määrättiin kuitenkin alarajat: tuomiorovasti
10 000 mk, kirkkoherra 5 000 mk ja kappalainen 3 700 mk. Papeille kuului
myös pappila- tai virka-asuntoetu tai niiden sijasta vuokratuotto.⁸⁰

Talouselämän kehitystä myötäillen asetusehdotus laajensi hieman vero-
pohjaa. Kun vuoden 1886 asetus oli määrännyt vuorikaivokset, tehtaas-
t ja muut teollisuuslaitokset, maakauppias- ja kiinteä omaisuusomistamat-
tomat osallistumaan pappien palkkaukseen, verovelvollisten joukkoon lisät-
tiin nyt osake- ja muut yhtiöt sekä kunnallisverotetut osuuskunnat. Näiden
sekä muustakin kuin kiinteästä omaisuudesta tuloja saavien henkilöiden

⁸⁰ *Palkkauskomitea* 1918, 88–92, 129–138, 1–17, 160–161, 169–172.

maksujen perusteena olivat kunnallisverot. Maksujen kytkennästä kunnallisverotukseen tuli pääsääntö, kun vuoden 1886 asetuksen mukaan se oli toissijainen maksuperuste, ellei siitä ollut muita ”varmoja määräyksiä”. Järjestämiskomitean oli ehdotettava papistolle tulevien maksujen jako maksajille. Maatiloilta tulevien maksujen kokonaissumma voitiin rasituksen tasaamiseksi jakaa palkkausjärjestelyn yhteydessä eri tiloille manttaaliin pannun maan luokittelun perusteella. Muuten maksuperusteena oli uusi manttaali.

Palkkausjärjestely, jonka senaatti vahvisti, oli toimitettava lääneittäin mahdollisimman pian, ja se oli voimassa 20 vuotta kerrallaan. Järjestelyn yhteydessä oli harkittava myös suuren seurakunnan mahdollinen jakaminen ja kappeliseurakuntien muodostaminen itsenäisiksi kirkkoherrakunniksi. Tavoitteena oli yhden vakinaisen papin palkkaaminen kutakin 5 000:ta henkeä kohden.

Vireillä olevaan virkatalolakiin viitaten asetusehdotuksessa todettiin papin virkatalon hankkimisesta, hoidosta ja kunnossapidosta olevan voimassa, mitä siitä oli säädetty tai vastedes säädettiin. Papiston erioikeuksia (1723) vastaavat asetuksen säännökset olivat voimassa, kunnes niitä perustuslaillisesti muutettiin.⁸¹

Palkkauskomitean ehdotus oli varovainen. Huomattavin uudistus oli siirtyminen luontoissuorituksista rahapalkkaan. Saatavien kannon siirtäminen papeilta seurakunnalle merkitsi huomattavaa periaatteellista muutosta, jonka johdosta seurakunnan viranhaltijat saivat palkkansa seurakunnalta. Rahastosta kustannettiin muukin seurakunnan toiminta. Suuri uudistus oli myös ehdotus virkatalojen ja palkkatilojen siirtämisestä seurakuntien hoitoon. Muita huomattavia uudistusesityksiä olivat papiston palkkojen tasoittaminen, maksurasituksen oikeudenmukaisempi jakaminen sekä tasoitusrahaston perustaminen.

Varsinaisesta kirkollisverosta mietinnössä ei mainittu sanallakaan. Seurakuntalaisten oli vain suoritettava eri perustein määräytyviä erilaisia ”maksuja” papiston palkkaukseen.

Komitean ehdotusten vastaanotto. Jo palkkauskomitean työskentelyn aikana paine pappispalkkauksen muuttamiseen oli kasvanut entisestään. Syyinä olivat varsinkin kansan elämään vaikuttaneet yhteiskunnalliset ja talou-

⁸¹ *Palkkauskomitea* 1918, 166–178.

delliset tekijät sekä sota-ajan maatalouteen ja teollisuuteen kohdistuneet rajoitukset. Rahanarvon voimakas aleneminen nosti hintoja, ja hyvistä kotimaisista viljasadoista huolimatta maassa oli viljapula tuonnin tyrehtyttyä Venäjältä. Elintarvikesäännöstely ja puute häiritsivät osaltaan yhteiskuntarauhaa. Myös papiston palkkauskäytäntöä arvosteltiin näinä aikoina voimakkaasti luonnontuotteiden hinnan kohoamisen nostaessa maalaispappien tuloja. Varsinkin työväenlehistössä pyrittiin tällöin monin esimerkein osoittamaan papiston ahneus ja sydämettömyys. Yksityisten pappien toimet ja virheet yleistettiin koko papistoa ja kirkkoa koskeviksi. Sosialistisen työväenliikkeen johto vaati muun muassa vuoden 1886 palkkausasetuksen kumoamista ja agitoi kansaa jättämään papinsaavat maksamatta ulosotosakin.⁸²

Palkkauskomitean ehdotuksesta ei ehditty juurikaan keskustella ennen vuoden 1918 kirkolliskokousta. Komitean jäsenen J. A. Mannermaan selostettua Kuopion hiippakunnan pappeinkokouksessa 1918 mietinnön pääkohтия monet vastustivat viljapalkan poistamista ja siirtymistä pelkkään rahapalkkaan. Rahanarvon romahtaminen ja ankara elintarvikepula osoittivat vanhan järjestelmän kouriintuntuvat edut. Ajan yleisen epävarmuuden takia pelättiin suuria muutoksia, vaikka palkkojen tasoittamisen katsottiinkin olevan paikallaan. Papiston virkatalojen tuottoarvioita vaadittiin alennettavaksi. Tuomiokapituleja pyydettiin huolehtimaan varsinkin ylimääräisten pappien palkoista, sillä huonon palkan takia pappispula uhkasi vakavasti kirkkoa. Erityistä huolestusta herätti huhu, että hallitus suunnittelisi virkatalojen ottamista pois papeilta. Esittelijäsihteeri Yrjö Loimaranta torjui huhun perättömänä, mutta mainitsi kyllä pappiloiden torppien itsenäistämisestä olleen epävirallisesti puhetta.⁸³

Vuoden 1918 kirkolliskokouksen lausunto palkkauskomitean mietinnöstä. Hallitus pyysi kirkolliskokoukselta lausunnon jo palkkauskomitean mietinnöstä eikä vasta hallitsijan esityksestä eduskunnalle, kuten vuoden 1918

⁸² *Kertomus Suomen kirkon tilasta 1918–1922*, 86–87; *Huovinen* 1965, 17, 20, 25, 46, 49–50; *Waris* 1968, 19; *Virrankoski* 1975, 189–190; *Kena* 1979, 175–176.

⁸³ *Ppk. ptk Kuopio 1917*, 90–99; *Kmaa* 44/3.9.1918, Papiston luonnontuotepalkat tällä hetkellä (Maaseutupappi); *J. Gummerus* 1920, 254–255; *Kena* 1979, 179–180.

kirkolliskokous oli toivonut. Kirkko sai siten tilaisuuden vaikuttaa asian valmisteluun ennen sen etenemistä hallituksen esitykseksi eduskunnalle.⁸⁴

Palkkauskomitean mietintö jaettiin kirkolliskokouksessa vasta lähetekeskustelua edeltävänä iltana. Keskustelu asiasta oli kuitenkin vilkas. Kiistaa syntyi lähinnä siitä, oliko papiston kannalta edullisempaa siirtyä rahapalkkaan vai pysyä luontoispalkkauksessa. Tähän todettiin, ettei palkkauskomitealla ollut muuta vaihtoehtoa kuin esittää rahapalkkaan siirtymistä, koska vuoden 1908 kirkolliskokous oli edellyttänyt sitä. Lähetekeskustelun jälkeen asia lähetettiin talousvaliokuntaan.⁸⁵

Piispa Koskimiehen johtama talousvaliokunta totesi komitean ehdotusten rakentuneen ”historialliselle pohjalle” eli komitea oli pyrkinyt voimassa olevia säännöksiä kehittämällä ajanmukaisiin tuloksiin. Valiokuntakin katsoi komitean saavuttaneen tämän tavoitteen. Se yhtyi yksimielisesti mietinnön tärkeimpiin uudistusesityksiin ja perusteluihin papiston palkan muuttamisesta rahapalkaksi ja virkatalojen hoidon siirtämisestä seurakunnille. Komitean käyttämät palkkatiedot todettiin tosin pahasti vanhentuneiksi. Valiokunta hyväksyi myös lukkarinvirkataloista laaditun asetusehdotuksen sekä komitean näkemyksen, jonka mukaan säädeluonteisia virkataloja ei kirkon edun kannalta pitänyt myydä. Valiokunnassa epäiltiin myös, oliko viisasta toteuttaa ehdotettuja suuria uudistuksia epävakaisissa taloudellisissa oloissa. Ratkaisuja ei kuitenkaan haluttu siirtää, sillä palkkausepäkohdat olivat suuret ja uudistusten toimeenpano siirtyi joka tapauksessa kauas tulevaisuuteen.

Valiokunta teki joitakin muutoksia asetusehdotuksen yksittäisiin pykäliin. Periaatteellisesti merkittävää niissä oli palkkauksen järjestämiskomitean määrääminen ilman maaherran ja tuomiokapitulin ehdotusta, koska niiden katsottiin rajoittavan senaatin määräysvaltaa. Valiokunta esitti myös 50 prosentin korotusta komitean ehdottamiin palkkamääriin ja rahapalkaksi muutettaviin kymmenyksiin luettaviksi myös lohi- ja kalakymmenykset. Luonnontuotteita rahamaksuksi muunnettaessa ne oli laskettava 20 viimeisen vuoden eikä komitean ehdottaman 10 vuoden keskiverohinnan mukaan.⁸⁶

⁸⁴ *Kk 1918 Liitt. kk:n ohjelma*; IV D, tvm n:o 2; ks. *Kk 1908 Ptk.*, 173–177, 184–214, 308–314, 335–351; *Liitt. IV E tvm. n:o 3*.

⁸⁵ *Kk 1918 Ptk.*, 49–60.

⁸⁶ *Kk 1918 Liitt. IV D, tvm n:o 2*; *Kena 1979*, 180.

Täysistunnossa keskustelua käytiin varsinkin rahapalkkaan siirtymisen ajankohdasta ja tarkoituksenmukaisuudesta, vaikka useimmat edustajat olivat olleet vuonna 1908 päättämässä lähes yksimielisesti siihen siirtymisestä. Varsinkin vanhemmat papit halusivat uudistushankkeen raukeavan, koska se saattoi yhteiskunnallisen rauhattomuuden vuoksi osoittautua tuhoisaksi kirkolle. Uskonnonvapauslain aiheuttaman mahdollisen joukkoeroamisen kirkosta pelättiin lisäävän siihen jäävien maksurasitusta. Siksi virkatalojakaan ei pitänyt vielä luovuttaa seurakunnille. Esitettyjä rahapalkkojakin pidettiin ”nälkäpalkkoina”.

Palkkausuudistusta puolsivat voimakkaasti varsinkin palkkauskomitean jäsenet piispa J. R. Koskimies ja tuomiorovasti J. A. Mannermaa. Eduskunnassakin jo tarmokkaasti ajettuun palkkausuudistukseen viitaten he korostivat, ettei uudistustieltä ollut enää paluuta: jos papisto hylkäisi ehdotuksen, tehtäisiin varmasti heti muu, papeille epäedullisempi palkkaratkaisu kirkon mieltä ehkä enää kysymättä. Heidän mielestään rahapalkka oli edullisempi sekä papeille että seurakunnille. Myös nuorempi papisto kannatti uudistuksen toteuttamista.⁸⁷

Uuteen palkkausjärjestelmään siirtymisen aikataulu aiheutti runsaasti keskustelua. Palkkauskomitea oli katsonut, että viranhaltijoita ei voinut pakkottaa uuteen järjestelmään perustuslain taatessa heille viran suomat edut; näihin oikeuksiin ei pitänyt lainsäädännöllisesti kajota. Eräät edustajat ehdottivat siirtymäajaksi kymmentä vuotta, sillä papeilla oli moraalinen velvollisuus luopua omista eduistaan kirkon työn hyväksi, vaikka J. A. Mannermaa huomauttikin papiston menettävän ehdotetun palkkauslain myötä monin verroin enemmän kuin kenenkään tavallisen maanomistajan. Keskustelussa pahoiteltiin myös papiston eläkelaitoksen unohtumista. Myös talousvaliokunnan ehdotus virkatodistusten lunastusmaksujen poistamisesta palkkauslaista aiheutti yllättävän paljon keskustelua.⁸⁸

Kirkolliskokous hyväksyi äänin 64–14 talousvaliokunnan – ja siten myös palkkauskomitean – mietinnön vähäisin muutoksin. Hyväksytyksi tuli myös hallituksen vaikutusvallan lisääntymistä kirkon asioissa tarkoittava valiokunnan muutosesitys palkkauslain 18 §:ään: tuomiokapitulien myötävaiku-

⁸⁷ *Kk 1918 Ptk.*, 49–60, 773–774, 853–856; *Kmaa* 54/15.11.1918, Kirkolliskokouksesta (Kertoja); *Kena* 1979, 180–183.

⁸⁸ *Kk 1918 Ptk.*, 746–749, 768–777.

tusta ei pidetty tarpeellisena järjestämiskomiteaa asetettaessa, vaan sen asetti senaatti ilman maaherran ja tuomiokapitulin ehdotusta.⁸⁹

Huolestuneisuutta kirkon taloudesta. Kirkon piirissä oli oltu huolestuneita varsinkin uskonnonvapauden seurauksista ja tähän liittyvästä kirkon talouden turvaamisesta. Muiden muassa piispat olivat pohtineet tätä ”vaaramomenttia” jo vuonna 1912. Myös virkatalojen torppien itsenäistäminen ja muun kirkon maaomaisuuden pakkoluovutus uhkasivat heikentää seurakuntien taloutta ja vaikuttaa siten myös pappispalkkoihin. Kirkon maaomaisuuteen ei haluttu kajottavan.⁹⁰

Kesällä 1918 hyväksytyn torpparilain odotettiin saavan jatkokseen lain kruunun ja kirkon virkatalojen torppien itsenäistämistä. Tärkeällä näköalapaikalla ollut kirkollistoimituskunnan esittelijäsihteeri Yrjö Loimaranta torjui Tampereen pappeinkokouksessa 1918 huhut kirkon virkatalojen takavarikoinnista, mutta myönsi asiasta kyllä keskustellun epävirallisesti. Hän itse ei pitänyt uudistuksen pitkittämistä viisaana ja katsoi kirkon vastaanhangoitteillaan vain huonontavan uudistusehtoja. Huolestusta aiheuttivat kuitenkin vasemmiston taholta esitetyt vaatimukset kapitalismin kanssa liittoutuneen kirkon omaisuuden siirtämisestä yhteiskunnalle.⁹¹

Lokakuussa 1918 kirkollistoimituskunta toivoi oikeustoimituskunnan ryhtyvän toimiin sääteitä koskevan lainsäädännön aikaansaamiseksi. Samalla oli harkittava lainsäädännön ulottamista koskemaan myös luostareita ja pappiloita. Senaattori E. N. Setälän esittämä pyyntö tarkoitti kirkon maanomistukseen liittyvien juridisten ongelmien selvittämistä. Toimenpide hidasti osaltaan papiston palkkausuudistusta.⁹²

Meneillään olleet maanomistus uudistukset, muun muassa torpparilaki, toivat eittämättä lisäväriä myös vuoden 1918 kirkolliskokouksen käymään papiston palkkauslakia koskevaan keskusteluun. Ne vaikuttivat ymmärrettävästi varsinkin viljelijäväestön mielialoihin virkatalojen maiden hoidon ja viljelyn oltua jo vuosia ”suurennuslasin alla”. Sekä papin viranhoidon että

⁸⁹ *Kk 1918 Ptk.*, 853–857; *Kena* 1979, 183.

⁹⁰ *Autio* 1986, 116.

⁹¹ Esim. SS 18/15.10.1918, Kirkkopoliittisia suuntaviivoja (J. A-io [Ailio]); *Kena* 1979, 179; *Autio* 1986, 116.

⁹² *Kena* 1979, 223–224; *Autio* 1986, 116.

virikatalon hoidon katsottiin kärsivän papin huolehtiessa itse maanviljelyksestä. Vasemmisto puolestaan vaati ”kapitalismin kanssa liittoutuneen rikkaan kirkon” omaisuuden siirtämistä yhteiskunnalle sekä kirkon erottamista valtiosta. Valppaimmin kansan yleistä mielialaa seuranneet papit pitivät palkkaus uudistusta välttämättömänä, sillä pula-ajan takia siinä ilmenneet epäkohdat tuntuivat entistä räikeämmiltä. Pappien itsensä toivottiin tarkastelevan tilannetta varsinkin seurakunnan vähävähäisimpien kannalta ja nopeuttavan pitkään pahennusta aiheuttaneen pappispalkkauksen uudistamista.⁹³

Palkkausasian ohella päivänpolttavana kysymyksenä oli esillä pappien eläkejärjestelmän luominen, jota oli suunniteltu jo 1890-luvulta lähtien. Vuoden 1908 kirkolliskokous asetti asiaa selvittämään komitean, jonka mietinnön mukaan 70 vuotta täyttäneille papeille olisi maksettu täysi eläke. Tätä varten oli perustettava eläkelaitos, joka saisi tulonsa osakkaiden vuosimaksuista, palkansäästöistä, valtionavusta ja pääoman koroista. Suomen kirkollisviraston leski- ja orpokassan valtuutetut esittivät (1918) leskiapujen korottamiseen kahden prosentin maksua palkkatulosta.⁹⁴

5.5 Papiston palkkauslain 1922 valmistelu

Papiston palkkauskomitean mietinnön tarkastuskomitea 1918–1920.

Saatuaan lokakuussa 1918 kirkolliskokouksen lausunnon palkkauskomitean mietinnöstä senaatti katsoi komitean ehdotusten vanhentuneen sota-ajan aiheuttamien taloudellisten muutosten vuoksi. Päivää ennen hajoamistaan Paasikiven senaatti asetti (26.11.1918) uuden komitean tarkastamaan palkkauskomitean mietintöä. Kuusijäsenisen komitean puheenjohtajaksi tuli palkkauskomitean puheenjohtaja J. R. Koskimies. Komitean jäsenet olivat samat kuin varsinaisessa palkkauskomiteassa; ilmeisesti komitea ja sen tulokset miellyttivät hallitusta. Uutena komiteaan nimettiin esittelijäsihteeri

⁹³ *Kk 1918* Ptk., 51–55, 60; *SS* 18/5.10.1918, Kirkkopoliittisia suuntaviivoja (J. A[il]io); *Ilkka* 202/14.11.1918, Pappien palkat ja nykyinen aika; *Kena* 1979, 183–184.

⁹⁴ *Kk 1908* Ptk., 1112–1115; *Kk 1913* Liitt. VIII, pappiseläkelaitoskomitean mietintö; *Kmaa* 3.11.1.1918, Pappien ja lukkarien leskiapujen kalliinajan koroitukset; *Hurmerinta* 1912, 232–240.

Yrjö Loimaranta, jonka ilmeisesti ajateltiin vastaperustettujen Virkamiesliiton ja Pappisliiton johtoportaisissa toimivana voivan koordinoida papiston ja muiden virkamiesten palkkausudistusta inflaation mullistettua virkamieskunnan toimeentuloedellytykset.

Tarkastuskomitean tehtävänä oli paitsi tarkastaa palkkauskomitean mietintö myös laatia ehdotus papiston palkkauksen järjestämisestä ”niin hyvin maksuperusteisiin kuin palkkamääriin nähden enemmän ajan vaatimuksia vastaavalle kannalle, kuin mitä vastamainittu komitea sille annettujen ohjeiden mukaan on katsonut mahdolliseksi ehdottaa”. Toimeksiannon mukaan papeille piti maksaa yhtenäisten perusteiden mukainen määräpalkka. Sen määrittämiseksi ja suorittamiseksi komitean oli tutkittava myös seurakuntien jakaminen palkkausluokkiin sekä mahdollisuus perustaa yhteinen kirkollinen rahasto, josta papiston palkat maksettaisiin.⁹⁵

Komitean miehittäminen pääosin palkkauskomitean entisillä jäsenillä osoitti senaatin hyväksyneen palkkauskomitean päälinjaukset. Samalla se odotti tarkastuskomitealta ajanmukaisempia ehdotuksia pitkään valmistellun ja arvostelua herättäneen asian ratkaisemiseksi.

Tarkastuskomitea ei työskennellyt kovinkaan ripeästi. Hidasteluun vaikutti muun muassa kirkollisessa lehdistössä kuumana käyty keskustelu papiloiden torppareiden asemasta. Esittelijäsihteeri Loimarannan mielestä kirkollis- ja opetusministeriön oli viisasta odottaa tilanteen rauhoittumista ennen palkkausesityksen antamista. Myös lähestyvän uskonnonvapauslain vaikutuksia seurakuntien jäsenmääriin ja palkkausperusteisiin oli vaikea arvioida. Komitean mietintö valmistui syyskuussa 1920, ja se julkistettiin tammi-kuussa 1921.⁹⁶

⁹⁵ KA Tal.os. ptk. 26.11.1918; *Tarkastuskomitea* 1921, 1–2; *Kmaa* 59/3.12.1918, Papiston palkkaus valiokunnalle; ks. *Kmaa* 4/15.1.1918, Suomen kirkon Pappisliitto perustettu; *Kena* 1979, 223; *Autio* 1986, 115–116. – Koskimiehen ja Loimarannan lisäksi tarkastuskomiteaan tulivat palkkauskomiteassa toimineet J. A. Mannermaa, J. E. Antila ja Kyösti Sipilä sekä maanmittaushallituksen yliapulainen, kamarineuvos V. J. Nohrström. Senaatissa arvosteltiin torpparien edustuksen puuttumista komiteasta. *Autio* 1986, 116.

⁹⁶ *Tarkastuskomitea* 1921, 1; *Kmaa* 40/1.6.1920, Papiston palkkauskysymys; 52/16.7.1920, Virkataloasiasta (Nuori pappi); *Kena* 1979, 238–241; *Autio* 1986, 117.

Tarkastuskomitean mietintö 1921. Tarkastuskomitea katsoi, että papiston palkkauksen uudistaminen oli mahdollista täydentämällä ja kehittämällä palkkauskomitean ehdotuksia. Palkkojen piti yleensä olla entisen suuruisia, mutta niitä voitiin myös korottaa tai alentaa palkkauslain määräämien ylä- ja alarajojen puitteissa. Hankittuaan työnsä pohjaksi tuomiokapituleilta tiedot kirkollisvuoden 1918–19 palkkauseristä ja rahaksi arvioituista luonnontuotteista komitea ehdotti maksimipalkkojen korottamista palkkauskomitean ehdottamista noin kolminkertaisiksi ja minimipalkkoja noin viisinkertaisiksi. Papinmaksut taas saisivat olla enintään 12 markkaa seurakunnan jäsentä kohden. Palkkoja oli tarkistettava kolmen edellisen vuoden verohinnan mukaan, jos yleinen hintataso muuttui 20 prosentilla. Palkka oli maksettava yksinomaan rahana paikallisia lohi- ja kalakymmenyksiä lukuun ottamatta. Seurakunnan oli kannettava palkka omalla kustannuksellaan. Palkkausjärjestely oli toimitettava lääneittäin mahdollisimman pian.

Tarkastuskomitea totesi palkkauskomitean myöntäneen, että raskaimman palkkauskuorman kantoivat maatilat. Komitea oli kuitenkin päätenyt siihen, että manttaaliperusteesta oli mahdoton luopua lähinnä neljästä syystä: 1) kirkolta ei voinut riistää perustuslain sille turvaamia kymmenyksiä ilman täyttä korvausta, 2) manttaalia ei voinut kohtuussyistäkään ”noin vain” vapauttaa vuosisataisista kymmenysmaksuista, jotka olivat ”kasvaneet kiinni” maatiloihin niiden arvoa korottaen, 3) ei ollut sopivaa keinoa vapauttaa maatilat kymmenyksistä ja siirtää ne tasaisesti koko yhteiskunnan kannettavaksi, 4) maarasituksen vapauttaminen saattoi tapahtua vasta yleisten vero-uudistusten yhteydessä.

Komitea yhtyi palkkauskomitean kantaan, jonka mukaan ”vuosisataisella historiallisella pohjalla seisten” papiston palkkausoloja voitiin parantaa tyydyttäväksi. Uusille urille lähteminen oli uskaliaasta, sillä tulevan uskonnonvapauslain vaikutuksista palkkausperusteisiin ja seurakuntien kokoon ei ollut vielä tietoa. Siksi keskeisenä palkkausperusteena piti säilyttää manttaali. Paras keino tasoittaa maksurasitusta oli kunnallisverotettujen kaivosten, tehtaiden ja muiden teollisuuslaitosten, osake- ja muiden yhtiöiden, osuuskuntien ja muusta kuin kiinteästä omaisuudesta tuloja saavien yksityishenkilöiden maksujen suhteuttaminen maatilojen maksuihin. Maatilojen rasitus oli palkanjärjestelyssä tasattavissa myös jakamalla manttaaliin pantu maa luokkiin, joilla oli erilainen maksuvelvollisuus. Seurakuntien jakaminen palkkausluokkiin ei ollut tarpeellista.

Tarkastuskomitean ehdotus papinmaksuista ja niiden maksajista oli lähes sama kuin palkkauskomitean ehdotus: 1) maataloilta tulevat maksut; 2) kolmannesjyvät sekä kappalaisille, saarnaajille ja pitäjänapulaisille maksettavat jyvät-palkat rahamaksuksi muutettuna; 3) voi-, karja- ym. kymmenykset korvaavat vuosimaksut; 4) lohi- ja kalakymmenykset; 5) kunnallisverotettujen kaivosten, tehtaiden ja muiden teollisuuslaitosten, osake- ja muiden yhtiöiden, osuuskuntien ja muusta kuin kiinteästä omaisuudesta tuloja saavien yksityishenkilöiden maksut kunnallisverojen mukaan; 6) 16 vuotta täyttäneiden seurakuntalaisten henkilömaksut palkkausjärjestelyssä vahvistetun perusteen mukaan; 7) virkatalolain mukaan papistolle tuleva määrä. Yksityisestä toimituksesta kirkossa, hautausmaalla tai papin kotona ei saanut ottaa palkkiota. Virkatodistuksista sai ottaa valtioneuvoston vahvistaman taksan mukaisen lunastusmaksun.

Komitea kannatti myös luterilaisten seurakuntien tasoitusrahaston perustamista kirkon yhteisiä tarkoituksia varten, muun muassa vähävaraisten seurakuntien avustamiseen. Tasoitusrahaston rinnalle ei tarvittu muuta valtakunnallista kirkollista rahastoa. Papiston virkatalojen myyntiä komitea ei pitänyt suotavana, koska ne muodostivat kirkolle tärkeän ja varman kiinteistöpääoman. Pappilalle oli erotettava maa-alue, jolla pystyi elättämään hevosen ja 4–5 lehmää.⁹⁷

Palkkauserusteiden osalta muutokset palkkauskomitean esityksiin verrattuna olivat lähinnä stilistisiä. Kun palkkauskomitea esitti esimerkiksi papiston saavan palkkaetunsa ”seurakunnalta”, tarkastuskomitea totesi ”kussakin seurakunnassa” suoritettavan yleensä entiset papiston palkkauskannat. Tarkastuskomitea esitti myös seurakunnasta kertyvien palkkaerien käyttämistä oman papiston palkkaamisen ohella kirkon yhteisiin tarpeisiin. Molempien komiteoiden mukaan pappien palkkoja voitiin korottaa tai alentaa, ja tarkastuskomitea ehdotti niihin myös indeksiehtoa. Tarkastuskomitean vähemmistö ehdotti uuden järjestelyn toteuttamista kolmen vuoden kuluessa ja siitä aiheutuvan etujen menetyksen korvaamista papeille tasoitusrahaston varoilla.⁹⁸

Uskonnonvapauslain säätämisen keskeneräisyyden vuoksi tarkastuskomitean kannanotot olivat varovaisia, ja se esitti palkkauskomitean peruslinjausten

⁹⁷ *Tarkastuskomitea* 1921, 2–16.

⁹⁸ *Tarkastuskomitea* 1921, 17–29.

hyväksymistä pienehköin muutoksin ja lisäyksin. Maksurasituksen tasoittaminen oli tärkeää, mutta seurakuntien palkkaluokittelu ei ollut siinä tarpeellinen.

Tarkastuskomitean mietintö käynnisti melkoisen lehdistökeskustelun. Palkkausuudistuksen viivästymisen katsottiin aiheuttaneen vahinkoa kansankirkon työlle. Toisaalta siitä katsottiin olleen hyötyäkin, koska taloudelliset olot olivat valmistelun aikana muuttuneet suuresti. Palkkausuudistusta oli kuitenkin kiirehdittävä, vaikka sen pelättiinkin jäävän liian varovaiseksi. Tarkastuskomitean ehdotuksia pidettiin liian varovaisina ja sen väitettiin katsoneen liian yksipuolisesti papiston etua. Vakavimpia puutteita mietinnössä olivat muun muassa pappien palkkojen määrittäminen liian korkeiksi, manttaaliperusteen säilyttäminen, papeille jäävän viljelysmaan maksimialan jättäminen määrittelemättä, tasausrahaston käyttäminen suureksi osaksi pappien palkkaukseen sekä pappien eläkelaitoksen poisjääminen.⁹⁹

Huolta kannettiin myös pappispulasta, jonka yhdeksi merkittäväksi syyksi katsottiin varsinkin kappalaisten ja yleensä nuoremman papiston ”kurjat” palkat. Valtiokin tarjosi aloitteleville virkamiehilleen paremmat taloudelliset edut. Pappien opintovaatimuksia oli kyllä lisätty, mutta apulaispappien palkkoja ei. Siksi nuoret eivät enää hakeutuneet kalliisiin opintoihin, joita tulevat ansiot eivät enää näyttäneet korvaavan. Uhkaavan pappispulan torjumiseksi nimenomaan nuorten pappien palkkausta oli korjattava.¹⁰⁰

Tarkastuskomitean lausunto pappiloiden torppien itsenäistämisestä. Torpparilain jälkitoimiin kuului myös suunnitelma luterilaisten seurakuntien virkatalojen torppien itsenäistämisestä torpparivapautuksen yhtenäisyyden ja yleisen edun nimissä. Senaatin asettaman (1918) asetuskomitean oli laadittava ehdotuksia myös papiston virkatalojen vastaisesta käytöstä. Sitä varten papistolle lähetettiin laaja kysely, johon se yleensä vastasi. Turun tuomiokapituli ja sitä tukenut piispainkokous vastustivat kyselyä. Niiden mielestä toimenpiteestä olisi pitänyt pyytää lausunto kirkolliskokoukselta tai

⁹⁹ *Kmaa* 19/11.3.1921, Papiston palkkauksesta (F. L[ujanen]); *Hbl* 158/12.6.1921, En gynnad grupp tjänstemän, Pappispalkkakysymys sanomalehtien pohdittavana; *Kmaa* 14/22.2.1921, Papiston palkkauksen uudestaan järjestäminen; 15/25.2.1921, Epäsuhteet papiston palkkauslaissa ja sen uudestaan järjestely (pk); 43/14.6.1921, Kirkon ja valtion välien järjestäminen; *Savo* 43/21.2.1922, Kysymys kirkon omaisuudesta; *Hbl* 151/15.6.1922, Kirkon prelaatit.

¹⁰⁰ *J. Gummerus* 1920, 193–196, 252–257; *Kena* 1979, 239–241.

ainakin synodaalikokouksilta, koska asia koski kirkolle taattuja erioikeuksia ja sen taloudellista perustaa. Piispainkokous muistutti myös hallituksen jo pyytäneen asiasta lausunnon papiston palkkauskomitean tarkastuskomitealta. Tarkoitua oli näin jarruttaa seurakuntien maaomaisuuden takavarikointiin tähdenneitä hankkeita. Tarkastuskomitean vähemmistö piti torppien itse-
näistämistä välttämättömänä asutuspolitiikan ja kirkon kannalta.¹⁰¹

Eduskunta hyväksyi vuonna 1921 lain evankelisluterilaisten ja kreikkalaiskatolisten seurakuntien papiston ja lukkarien virkataloihin kuuluvien torppien ja mäkitupa-alueiden lunastamisesta. Laki ja sen täytäntöönpano-
asetus erosivat yleisestä torpparilaista esimerkiksi siten, että pappiloiden torpparit saivat lunastaa arviohintaan jopa kaksi kertaa enemmän viljelys-
maata (20 ha) kuin yksityiset torpparit yleensä. Perusteluna oli, että maan omisti tässä tapauksessa tavallaan yhteiskunta eikä haluttu myöskään muo-
dostaa kääpiötiloja.¹⁰²

**Piispainkokouksen lausunto tarkastetusta palkkauskomitean mietin-
nöstä.** Koska papiston palkkauskomitean työ eteni verkkaisesti, piispainko-
kous oli tammikuussa 1917 asettanut komitean laatimaan kohtuullisille pe-
rusteille rakentuvat pappisvirkojen uudet palkkausarviot kaikissa hiippakun-
nissa. Komitea laati arviot vuodelta 1916 papiston antamien ilmoitusten
perusteella. Ne osoittivat rukiin hehtoliträn keskihinnan olleen tuolloin 16
mk, ohran 12 mk, kauran 9 mk ja voikilon 3 mk. Komitea ehdotti, että
papisto saisi vähentää palkkailmoituksissaan 10 % tulojensa kokonaissum-
masta, koska ulosotossakin tuloista jäi saamatta noin 10 %.¹⁰³

¹⁰¹ KA Kirk. ja opmin. kirje papiston palkkauskomitean puheenjohtajalle 27.10.1919; Kirk. ja opmin. KD II 1919, 25/569, papiston palkkauskomitean mietintöä tarkastamaan asetetun komitean lausunto; VN päätös 27.11.1919; *Piispainkok. ptk.* 21–22.10.1919 (*SKJS* 1919, 11, 29); *Kmaa* 92/2.12.1919, Papiston virkatalojen torppien lunastus; 6/3.1.1920, Lakiesitys pappisvirkatalojen torpparien ja mäkitupalaisten itsenäistymisestä; 11/10.2.1920, Pappisvirkatalojen torpat ja mäkituvat; *Tarkastuskomitea* 1921, 1; *AsK* 73/18.3.1921, 180/16.6.1921; *Kena* 1979, 221–225; *Autio* 1986, 117, 125–126.

¹⁰² *Vp* 1919 Asiak. II, HE n:o 59; *Vp* 1920 Ptk., 1043–1044, 1356–1359; Asiak. I, HE n:o 59; Asiak. III:2 mtvm n:o 7, suurvm n:o 39; *AsK* 73/18.3.1921, 180/16.6.1921; *Kmaa* 21/18.3.1921, Papiston virkatalojen torpparit itsenäistyvät (Yrjö Loimaranta); *Kena* 1979, 225–226; *Autio* 1986, 126.

¹⁰³ *Piispainkok. ptk.* 18.1.1917, 6 §, 21.1.1920 11 §; *Pasanen* 1968, 32; *Siljander* 1980, 76–77.

Senaattori E. N. Setälä oli aikonut pyytää tuomiokapituleilta lausunnot tarkastuskomitean mietinnöstä. Esittelijäsihteeri Loimaranta ja esittelijä Kyösti Sipilä saivat kuitenkin hänet luopumaan ajatuksesta. Arkkipiispa Gustaf Johansson puolestaan lähetti syyskuussa 1921 palkkaus- ja virkatalo-lakeja koskevat kirjeet presidentille, opetusministeri Niilo Liakalle ja piis-poilte korostaen, että kirkon ja valtion suhteiden höltyessä oli tärkeää taata kirkolle riittävät taloudelliset toimintaedellytykset. Samalla hän toivoi, ettei valmisteilla olleita lakiehdotuksia annettaisi eduskunnalle, ennen kuin aina-kin piispainkokous saisi lausua mielipiteensä papiston palkkaussasiasta.¹⁰⁴

Piispainkokous keskusteli lokakuussa 1921 laajasti palkkauskomitean mietinnöstä ja asetti jaoston laatimaan siitä lausuntoa. Eräät piispainkokouk-sen jäsenet halusivat lykätä lain säätämistä, kunnes taloudelliset olot olisivat vakiintuneet. Kokouksen enemmistön mielestä tämä ei ollut mahdollista, koska kirkko, eduskunta ja julkinen sana olivat jo pitkään vaatineet palk-kaus uudistusta.

Piispainkokous kannatti pääpiirteissään tarkastuskomitean ehdotuksia korostaen, että papiston palkkauksen oli perustuttava komitean esittämää selvemmin historialliselle luonnontuotepohjalle, ”vaikkakin muuttunein muodoin”. Manttaaliverojen lakkauttaminen korvauksetta olisi ”aiheeton lahjoitus”. Myös virkatalot olivat kirkolle luovuttamattomia. Uskonnon-vapauslain sekä kirkon ja valtion suhteiden höllentymisen vuoksi kirkon piti olla taloudellisesti riippumaton. Tasoitusrahastokin oli tärkeä, mutta sitä ei pitänyt perustaa palkanmaksua varten. Komitean esittämiä palkkoja oli ko-rotettava 20–25 prosenttia hintatason kohottua huomattavasti. Maksajilla piti olla oikeus suorittaa kaikki maksunsa rahana. Palkkauslakia säädettäessä oli noudatettava sekä muodollisesti oikeaa lainsäädäntömenetelmää että var-sinkin ”asiallista oikeutta”. Lain tärkeimmillä kohdilla piti pysyttää perus-tuslain suoja. Seurakuntien tehokkaampi hoito edellytti myös pappien eläke-laitoksen perustamista. Uutta palkkausjärjestelyä toteutettaessa viranhaltijan laillisia oikeuksia ei saanut muuttaa, ellei tämä suostunut sopimukseen seu-rakuntansa kanssa. Piispainkokous kannatti siten hidasta siirtymistä uuteen järjestelmään.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Kena 1979, 227–238; Autio 1986, 116–117.

¹⁰⁵ Piispainkok. ptk. 5.–6.10.1921, 2, 9 §§ (SKVK 1921–1925, 7–18); Kena 1979, 241–243; Autio 1986, 117.

Piispainkokouksen lausunto oli varovainen. Vaikka enemmistö puolsi uudistusta, sen keskeisimpään kohtaan eli rahapalkkaukseen siirtymiseen kokous suhtautui varauksellisemmin kuin kirkolliskokous. Vanhojen piispojen katsoessa asiaa erityisesti kirkon oikeuksien kannalta piispainkokous piti myös luonnontuotepalkkausta rahapalkkausta parempana. Piispa Jaakko Gummerus ja esittelijäsihteeri Loimaranta ehdottivat joustavampaa, yleisen mielipiteen huomioon ottavaa menettelyä.¹⁰⁶

Eduskunta-aloitteita papiston palkkaus uudistuksen kiirehtimisestä. Kuten aiemmin todettiin (5.3), eduskunta oli jo vuoden 1907 valtiopäivillä anonut hallitsijalta esitystä papiston palkkauksen uudelleen järjestämisestä ja esittänyt järjestelyn perusteet. Tämän johdosta senaatti oli asettanut (1909) palkkauskomitean, joka antoi mietintönsä vuonna 1918. Myös vuoden 1918 kirkolliskokous oli antanut pyydetyn lausunnon mietinnöstä.

Kun palkkauskomitean mietintö annettiin tarkastuskomitean tutkittavaksi, eräät kansanedustajat totesivat vuoden 1919 valtiopäivillä ratkaisun lykkääntyvän entisestäänkin. Jo palkkauskomitean työ oli kestänyt kauan, vaikka eduskunta oli asettanut jo yli 10 vuotta aiemmin uudistukselle selkeät suuntaviivat, joihin komitea saattoi nojautua. Tämä osoitti osaltaan, että tarpeellisia uudistuksia haluttiin viivyttää. Papiston palkkojen epätasaisuus ja varsinkin virkatalojen käyttö vaativat kuitenkin pikaisia korjauksia, joihin voitiin ryhtyä jo palkkauskomitean mietinnön ja kirkolliskokouksen siitä antaman lausunnon perusteella. Siksi seitsemän edustajan (Torppa ym.) allekirjoittamassa aloitteessa esitettiin, että eduskunta kehottaisi hallitusta kiirehtimään asian valmistelua. Esitys asiasta piti saada jo meneillään oleville valtiopäiville. Aloite lähetettiin laki- ja talousvaliokuntaan, joka ei kuitenkaan ehtinyt käsitellä sitä.¹⁰⁷

Samoin valtiopäivillä jätetyssä aloitteessa (Hästbacka ym.) esitettiin, että maaseudulla papiston virkataloiksi määrätty maanviljelystilat lakkautettaisiin. Papille varattaisiin vain tarpeelliset asuin- ja muut rakennukset, maata elättämään ”välttämätön määrä kotieläimiä” ja metsää polttopuiksi. Muu osa virkatalosta oli myytävä ja sen hinnasta saatu korko käytettävä

¹⁰⁶ Kena 1979, 243; Autio 1986, 117.

¹⁰⁷ Vp 1919 Ptk. I, 509; Liitt. V, ae n:o 74.

papin palkkaukseen ja muihin kirkollisiin tarpeisiin. Aloite uudistettiin sellaisenaan seuraavilla valtiopäivillä.¹⁰⁸

Vuoden 1920 alussa voimaan astunut laki tulojen ilmoittamisvelvollisuudesta oli kiristänyt kaikkein vähätuloisimpien verotusta, sillä kunnallisisetuksen myöntämä huojennus alle 400 markkaa tuloa saavalle oli menettänyt merkityksensä rahanarvon alennuttua. Koska vuoden 1886 palkkausasetuksen mukaan kiinteää omaisuutta omistamattomien papinmaksut pohjautuivat kunnallisiin maksuihin, alle 400 markkaa tuloa saavat oli vapautettava myös näistä maksuista; heidän oli siis suoritettava papistolle vain henkilömaksut. Rahanarvon alenemisen mitätöityä huojennuksen vähävaraisten oli käytännössä maksettava nämäkin maksut henkilömaksun lisäksi, mikä merkitsi heille odottamatonta kirkollista lisäveroa.

Epäkohdan korjaamiseksi vuoden 1920 valtiopäivillä tehtiin aloite (Hii-denheimo ja Virkkunen) vähävaraisten verotusrajan nostamisesta kunnallisverotuksessa 400 markasta 3 000 markkaan. Tämän oli määrä olla perusteena myös kunnallisverotuksen nojalla maksettavassa papiston palkkauksessa. Hallituksen esitystä asiasta toivottiin pikaisesti jo vuoden 1920 valtiopäiville. Laki- ja talousvaliokunnan puollettua aloitetta se hyväksyttiin yhdessä muiden kunnallisverotukseen liittyvien aloitteiden kanssa jo samoilla valtiopäivillä.¹⁰⁹

5.6 Papiston palkkauslain (1922) ja varsinaisen kirkollisveron säätäminen

Hallituksen esitys eduskunnalle papiston palkkauslaiksi ja papiston virkatalolaiksi. J. H. Vennolan hallitus antoi keväällä 1921 eduskunnalle lakiesitykset papiston palkkauksesta ja virkataloista sekä eräiden kirkollisten suoritusten perusteista. Hallitus ilmoitti tukeutuneensa esitysten valmistelussa osittain tarkastuskomitean ehdotuksiin.

Lakiesityksen perusteluissa todettiin papiston palkkausasetus vuodelta 1886 ja asetus papiston virkataloista vuodelta 1892 epätyytyttäväksi. Syynä oli varsinkin epätasainen maksurasitus siitä johtuvine kohtuuttomuuksineen.

¹⁰⁸ *Vp 1919 Liitt. V, ae n:o 73; Vp 1920 Liitt. V, ae n:o 48.*

¹⁰⁹ *Vp 1920 Ptk. I, 80; II, 1400, 1450, 1633, 1656–1658, 1712–1713; Liitt. V, ae n:o 45; Asiak. I, ltvm n:o 5, suurvm n:o 50, 50 a.*

Esimerkiksi maaseutupapiston palkkauksesta vastasivat pääosin manttaaliin pannut maanomistajat. Kirkollisvuonna 1909–10 maatilojen maksut olivat olleet noin kaksi kolmannesta kaikista papinmaksuista, vaikka vain pieni osa seurakuntalaisista omisti manttaaliin pantua maata. Epäkohta oli tullut yhä räikeämmäksi luonnontuotteiden arvon noustua ja rahanarvon alennuttua. Myös palkkojen epätasaisuutta ja varsinkin joidenkin kirkkoherrojen kohutuuttomia palkkoja oli arvosteltu. Kirkolliskokous ja eduskunta olivat vaatineet näiden epäkohtien korjaamista.

Hallituksen lakiesitys rakentui periaatteelle, jonka mukaan seurakuntien tuli itse palkata pappinsa ja palkkaukseen oli käytettävä ensisijaisesti virkatalojen tuloja. Tarvittavat lisävarat oli kerättävä henkilömaksuina ja kunnallisverotukseen perustuvalla kirkollisverolla. Seurakunnat saivat itse päättää palkkausjärjestelyssä papiston palkoista ikälisineen määrättyjen minimi- ja maksimimäärien puitteissa ottaen huomioon seurakunnan väkiluku, vaikeahoitoisuus, maksukyky ja entinen maksurasitus. Jos yleinen hintataso muuttui 20 prosenttia kolmessa vuodessa vuoden 1921 verohinnasta, palkkoja oli vastaavasti tarkistettava. Palkkamuutokset vahvisti valtioneuvosto tuomiokapitulien esityksestä. Suuri seurakunta sai maksaa lisäpalkkiota myös kanslia-avun hankkimiseksi. Yksityiset toimitukset papin kotona, kirkossa tai hautausmaalla olivat maksuttomia. Virkatodistuksista sai ottaa valtioneuvoston vahvistaman taksan mukaisen lunastuksen.

Manttaaliin sidotun papiston palkkauserusteen lakatessa papin palkan maksoi seurakunta seurakuntarahastosta. Rahaston tuloina olivat sen korot, ylijäämä ja seurakunnan hoidossa olevan virkatalon puhdas tulo sekä 16 vuotta täyttäneiden seurakuntalaisten henkilömaksu (2–5 mk) ja kaikille kunnallisverotuksessa taksoitettujen tulojen mukaan määrättävä kirkollisvero. Kirkollisvero kannettiin vain, jos rahaston muut vuositulot eivät riittäneet papiston palkkaukseen ja muihin tarkoituksiin. Vero ei koskenut luterilaiseen kirkkoon kuulumatonta eikä muuta uskonnollista yhdyskuntaa ja sen seurakuntaa. Ellei seurakuntarahaston vuosituloja tarvittu palkkaukseen, niitä sai seurakunnan päätöksellä käyttää myös rahaston pääoman kartuttamiseen, kirkon ja virkatalojen pieniin korjauksiin, kirkollisiin opetus- ja muihin tarkoituksiin sekä seurakunnan anomuksesta myös muihin rakennus- ja suurehkoja varoja vaativiin kirkollisiin tarkoituksiin.

Palkkausjärjestely oli pantava toimeen seurakunnissa mahdollisimman pian ja viimeistään kolmen vuoden kuluessa. Päätös palkkausjärjestelystä oli

toimitettava maaherralle, joka tuomiokapitulin lausunnon hankittuaan alisti sen valtioneuvoston ratkaistavaksi. Järjestelyn tullessa voimaan valtion suoritamat papiston raha- tai muut palkkaedut peruutettiin seurakunnilta ja pantiin evankelisluterilaisten seurakuntien vastikerahastoon. Kirkollista taositusrahastoa hallitus ei esittänyt, koska seurakunnat eivät olleet voineet antaa asiasta lausuntoaan. Sen sijaan hallitus suositti kirkkolain 455 §:ssä säädetyn itseverotusoikeuden kehittämistä.¹¹⁰

Hallituksen esitys poikkesi oleellisesti komitean ehdotuksesta erityisesti kahdessa kohdassa. Huomattavin muutos oli manttaaliin perustuvien kirkollisten maksujen lakkauttaminen ja siirtyminen kunnallisverotuksen perusteella määräytyvään kirkollisveroon. Esittelijäsihteeri Loimaranta oli tuloksetta yrittänyt saada manttaaliveron säilymään papiston palkkauksessa, kuten komiteat olivat ehdottaneet. Toinen muutos koski tasausrahastoa, jonka hallitus jätti pois esityksestään ehdottaen kirkon itseverotusoikeuden kehittämistä tyydyttämään kirkon yhteisiä tarpeita.

Palkkauslain toteuttamista kiirehdyttiin niin, että sitä alettaisiin noudattaa esimerkiksi viiden vuoden kuluessa sen voimaantulosta. Koska viranhaltijoiden velvoittaminen uuteen järjestelmään oli kirkkolain vastaista, kirkolliskokouksen toivottiin muuttavan kirkkolakia niin, että uusi palkkausjärjestelmä voitiin toteuttaa viivytyksettä. Hallitus vetosi tässä asiassa myös papiston vapaaehtoisuuteen.¹¹¹

Lakiesityksessään papiston virkataloista hallitus esitti virkatalojen säilyttämistä, ellei niitä myyty entiseen tarkoitukseensa. Pappilat esitettiin siirrettäväksi seurakuntien hoitoon niiden tuottavuuden lisäämiseksi. Maalla vakinaiselle papille kuului pappila laillisine asuinhuoneineen, ulkorakennuksineen ja polttopuineen, puutarha sekä maata ja laidunta vähintään hevoselle ja kahdelle lehmälle. Viranhaltija sai vuokrata pappilan maan määräajaksi. Pappilaetu voitiin myös korvata rahana. Seurakunnan hoitoon siirtyvät virka- ja palkkatilat oli annettava vuokralle kokonaisina tai määräaloina. Vuokramaksut menivät seurakuntarahastoon. Kaupunkiseurakunnassa vakinaiselle papille kuului pappila tai virka-asunto tai sitä vastaava vuokratilaa.

Kustannukset pappilan ja virka-asunnon rakentamisesta ja kunnossapi-

¹¹⁰ Vp 1921 Asiak. III, HE n:o 85.

¹¹¹ Vp 1921 Ptk. III, 2325, 2378, 2748; Asiak. III:1, HE n:o 85; Kena 1979, 244; Autio 1986, 118.

dosta suoritettiin virkatalorahastosta, jonka pääoman oli oltava niin suuri, että sen korko riitti vuotuisiin menoihin. Valtioneuvosto määräsi kunkin seurakunnan rahaston suuruuden. Rahaston pääoma oli koottava entisten varojen lisäksi sen vuotuisesta ylijäämästä, virkatalojen metsän ja maa-ainesten myynnistä, vahingonkorvauksista ja verosta. Verona oli koottava vuosittain 4–5 prosenttia rahaston pääomasta, kunnes pääoma täyttyi. Veroperusteet olivat samat kuin koottaessa maksuja seurakuntarahastoon papiston palkkausta varten. Rahaston vaje seurakunnan oli täytettävä säädetyllä vuosi-
verolla. Rahaston kunkin vuoden ylijäämä oli siirrettävä seurakuntarahastoon. Kaupunkiseurakunta sai itse päättää kustannusten suorittamisesta.¹¹²

Papiston palkkaus- ja virkatalolakiesityksiin sisältynyt manttaaliin sidotun palkkausperusteen lakkaaminen ei koskenut lukkarien ja urkuri-
en palkkauksen maksamista eikä kirkon, kellotapul-
in, kirkonaidan ja hautausmaan rakentamista ja kunnossa pitämistä. Varat niihin ja muihin kirkollisiin tarpeisiin oli koottava samojen perusteiden mukaan kuin papiston palkkaus. Tätä varten hallitus antoi erikseen lakiesityksen eräiden kirkollisten suoritusten perusteista. Sen mukaan seurakunnan jäsenten ja muiden papiston palkkausta suorittavien oli osallistuttava lukkarien ja urkuri-
en palkkaukseen sekä kirkon, kellotapul-
in, kirkonaidan ja hautausmaan rakentamiseen ja kunnossa pitämiseen samojen perusteiden mukaan kuin papiston palkkaukseen.¹¹³

Hallituksen esityksen vastaanotto. Julkisuudessa hallituksen esitys katsottiin laaditun ”kirkolle suopeassa mielessä”. Huomauttamista löytyi varsinkin tasausrahaston poistamisesta sekä manttaalimaksuista luopumisesta kirkon saamatta siitä korvausta, kuten muualla oli tapahtunut. Myös ehdotettuja minimipalkkoja ja pappiloihin jätettyä maa-aluetta pidettiin liian pieninä. Toisaalta eräiden kirkkoherrojen suhteettomia palkkoja korjaavan lain aikaansaaminen oli hyvä asia.¹¹⁴

¹¹² Vp 1921 Asiak. III, HE n:o 85.

¹¹³ Vp 1921 Asiak. III, HE n:o 85.

¹¹⁴ Kmaa 18/8.3.1921, Epäsuhteet papiston palkkauksessa ja sen uudestaan järjesty-
ly (pk); 20/15.3.1921, Papiston palkkojen uusi arvioiminen (Yrjö Loimaranta);
25/31.3.1922, Papiston palkkausasia (K. W. P.) 26/1.4.1922; 27/7.4.1922, Pappien palkkauksen uusi järjestelyehdotus (piispa Gummeruksen haastattelu), Papiston palkkauksen uudestaan järjestely (F. L[ujanen]).

Pappisliittokin oli yleensä tyytyväinen hallituksen lakiesitykseen. Se piti hyvänä, ettei uskonnonvapauden toteutuessa pappien taloudellinen asema jäänyt riippumaan kirkon asemassa kenties tapahtuvista muutoksista. Pappien veljespiireille lähetetyn kyselyn tulokset olivat samansuuntaiset. Kansanedustaja, tohtori Paavo Virkkusen kerrottua myöhemmin, että valiokuntakäsittelyssä lakiin oli tulossa papeille epäedullisia muutoksia, Pappisliiton keskustoimikunta ryhtyi vastustamaan huononnuksia. Piispa Jaakko Gummerus ja rovasti Julius Lindberg valtuutettiin pyytämään opetusministeri Liakalta, että tämä tekisi voitavansa papistolle edullisen ja tasapuolisen lain aikaansaamiseksi.¹¹⁵

Eduskunnan laki- ja talousvaliokunnan muutosehdotukset lakiesitykseen. Eduskunnan laki- ja talousvaliokunta laati kuukaudessa mietintönsä lakiesityksestä. Sen takana olivat lähinnä valiokunnan maalaisliittolaiset jäsenet sosiaalidemokraattien tukemina. Valiokunta piti palkkauslakiesityksen periaatteita pääosin oikeina: papiston häilyvä palkka tuli kohtuulliseksi rahapalkaksi, palkkaerot kaventuivat, maksurasitus tuli tasaisemmaksi ja oikeudenmukaisemmaksi ja ikivanha manttaaliverotus tertiaali-, voi- ja kalakymmenyksineen lakkautettiin. Muutoksen myötä muidenkin verovelvollisten kuin maanomistajien oli osallistuttava tulojensa mukaan papiston palkkaukseen. Huomattava parannus oli myös virkatalojen siirtäminen seurakuntien hoitoon ja palkkauksen maksaminen seurakuntarahastosta, jolloin papisto vapautui palkankannosta.

Valiokunta muutti lakiesitystä radikaalimpaan ja papistolle epäedullisempaan suuntaan. Palkat oli määrättävä täsmällisesti ilman mainintaa, että niiden tuli olla ”yleensä” laissa mainitun suuruiset ja peruspalkkoihin tuli sisällyttää virkataloedut. Pappi ei saanut vapaata kyyditystä seurakuntamatkoillaan ja seurakunnan väkilukurajaa nostettiin kirkkoherran palkkaa alentavasti. Toisaalta valiokunta salli ikälisiin oikeuttavaksi ajaksi koko seurakunnallisen palveluksen, ei vain palvelua samassa virassa. Palkkojen inflaatiotarkistusrajan valiokunta muutti 20:stä kymmeneen prosenttiin.

Seurakuntarahastoon maksettavista tuloeristä valiokunta muutti 16 vuotta täyttäneiden ”henkilöveron” kirkkolain mukaiseksi ”henkilömaksuksi”. Alle

¹¹⁵ Heinonen 1969, 52; Autio 1986, 118.

kymmenen veroäyrin tuloista kirkollisveroa ei tarvinnut maksaa. Seurakuntarahastosta oli maksettava papiston palkkojen lisäksi myös lukkarien ja urkurien sekä muiden seurakunnan palvelijoiden palkat. Kaupunkiseurakunnat saivat halutessaan suorittaa palkkauksen seurakunnan yleisestä rahastosta. Valiokunta hyväksyi myös hallituksen kannan olla perustamatta tasoitusrahastoa. Sen sijaan se esitti, että suurista virkataloista ja tuottavista metsistä ”ansiotonta tuloa” saavilta seurakunnilta oli perittävä vuotuinen maksu vastikerahastolle. Niin ikään valiokunta vaihtoi seurakunnan palkkausjärjestelyehdotusta laativan valiokunnan puheenjohtajaksi lääninrovastin tilalle maaherran määräämän lainoppineen. Palkkausjärjestely oli toteutettava viimeistään kahden vuoden kuluessa lain voimaantulosta.

Torpparilakia varten valiokunta muokkasi virkatalolakia siten, että se mahdollisti seurakunnan virkatalon pakkolunastuksen asutustarkoitukseen. Muutenkin virka- ja palkkatiloista oli luovutettava osia tilattoman väestön asuttamiseen tai ne oli vuokrattava etupäässä muuta viljelysmaata omistamattomille. Virkatalon vähäiset korjaustyöt voitiin palkkausta järjestettäessä jättää sen haltijan asiaksi. Valiokunta esitti myös lakiesityksen julistamista kiireelliseksi.¹¹⁶

Kokoomuksen, ruotsalaisen kansanpuolueen, edistyspuolueen ja eräät sosiaalidemokraattiset valiokuntaedustajat jättivät valiokunnan mietintöön yhteensä neljä vastalauseetta, joissa pyrittiin palauttamaan muutettuja kohtia hallituksen esittämään muotoon.

Porvaripuolueiden vastalauseissa vastustettiin virkataloedun sisällyttämistä pappien peruspalkkaan, koska näille ei maksettu lapsiavustusta kuten muille virkamiehille. Virkataloetu piti ainakin arvostaa enintään 10 prosenttiin peruspalkasta. Palkan piti olla ”yleensä” laissa määrätyn suuruinen, koska kaupunkiseurakunnatkin saivat vapaasti päättää pappiensa palkoista. Vastalauseissa arvosteltiin myös tuomiokapitulin edustajan poisjättämistä palkkauksen järjestelyvaliokunnasta ja vaadittiin lääninrovastin palauttamista sen puheenjohtajaksi. Kahden tai useamman papin sijoittamista asumaan samaan pappilaan ei pidetty sopivana. Vastikerahaston varoja esitettiin käytettäväksi myös kirkon yhteisiin tarkoituksiin.¹¹⁷

¹¹⁶ Vp 1921 Asiak. 3, Itvm n:o 15; Kena 1979, 245–246.

¹¹⁷ Vp 1921 Asiak. III, Itvm n:o 15, vastalauseet I–III; Kena 1979, 246.

Sosiaalidemokraattien vastalause oli radikaalein: kunnalle verovelvollisten yhteisöjen, laitosten ja säätiöiden velvollisuus ottaa osaa papiston palkan ja muiden kirkollisten maksujen suorittamiseen oli poistettava. Seurakunnalliset rasitukset oli kohdistettava vain seurakunnan yksityisiin jäseniin, ei yhteisöihin. Myös kirkolliset virkatalot oli siirrettävä kohtuullisesta korvauksesta kunnille, jotka saattoivat saaduilla tuloilla avustaa tasapuolisesti eri seurakuntia.¹¹⁸

Valiokunnan mietintö herätti ankaraa arvostelua etenkin kirkollisessa lehdistössä sen muutettua radikaalisti hallituksen esitystä. Arvostelua herätti varsinkin pyrkimys huonontaa oleellisesti papiston palkkoja vähentämällä virkataloetujen arvo peruspalkasta. Muutoksen arveltiin osoittautuvan tuhoisaksi pappien toimeentulolle. Virkataloetua arvioitaessa ei otettu huomioon pappilan asemaa seurakuntaelämän keskuksena ja papin edustusvelvollisuuksia. Ehdotuksen katsottiin myös rajoittavan seurakunnan itsemääräämisoikeutta palkan ylärajan määrittämisessä.

Pappisliitto yritti saada pappien asemaan korjausta kääntymällä opetusministeri Liakan puoleen. Yhteydenoton jälkeen tämä arvostelikin eduskunnassa voimakkaasti valiokunnan ehdotusta ja varsinkin seurakunnan itsemääräämisoikeuden rajoittamista, palkkojen huonontamista sekä tasoitus- ja vastikerahastojen yhdistämistä.¹¹⁹

Lakiesityksen hyväksyminen. Laki- ja talousvaliokunnan mietintöä käsiteltäessä opetusministeri Liakka puolusti lujasti lakiesitystään korostaen sen perustuneen kahteen päänäkökohtaan. Toisaalta seurakuntien oli saatava mahdollisimman vapaasti järjestää papistonsa palkkaus. Toisaalta papistolle riittävän toimeentulon takaava palkkamäärä oli jaettava tasaisemmin maksajien kesken. Valiokunta ei ollut kuitenkaan itsehallintoon tähtäävien yleisten pyrkimysten mukaisesti luottanut seurakuntien kykyyn käyttää oikein tätä vapauttaan. Liakka piti valiokunnan esittämää palkkausratkaisua pappien palkan pienentämisineen epäonnistuneena, joten suuren valiokunnan oli palautettava se hallituksen esityksen mukaiseksi. Hän ei hyväksynyt myöskään tasoitusrahaston ohittamista, sillä kirkko tarvitsi varoja yleisiin tarpeisiin.

¹¹⁸ Vp 1921 Asiak. III, ltvm n:o 15, vastalause IV.

¹¹⁹ Kmaa 81/28.10.1921, Pappila-puustellit (pk); Heinonen 1969, 52; Kena 1979, 245–248; Autio 1986, 118–120; ks. Vp 1921 Ptk. III, 2751–2755.

Varojen ohjaamista vastikerahastoon hän ei hyväksynyt, sillä seurakuntien ja valtion maksuja ei saanut yhdistää ja vastikerahasto voitiin lakkauttaa milloin vain. Niin ikään Liakka korosti papiston palkkaukseksi tarkoitettujen säädeluonteisten virkatalojen olevan vaarassa joutua kokonaan asutustarkeoituksiin valiokunnan tekemien muutosten takia; asutuskysymys voitiin järjestää muutenkin puuttumatta näihin sääteisiin. Hän toivoikin eduskunnan palaavan myös virkatalolain osalta hallituksen esityksen kannalle.¹²⁰

Opetusministeri Liakka ei tahtonut hyväksyä oman puolueensa maalaisliiton kulttuuripolitiikkaa. Taustansa vuoksi hän ymmärsi puoluetovereitaan paremmin papiston ja muun virkamieskunnan toimeentulohuolia, joten palkkauslain eduskuntakäsittelyssäkin hän poikkesi puolueensa yleisestä linjasta.¹²¹

Lakiesityksen ensimmäisessä käsittelyssä edustajat olivat tyytyväisiä, että odotettu palkkausudistus oli vihdoinkin saatu käsittelyyn sekä epäoikeudenmukaiset ja vanhat maksujen manttaaliperusteet uudistettaviksi. Siihen yksituumaisuus päättyikin. Useat puhujat katsoivat valiokunnan muuttaneen hallituksen esitystä oleellisesti huonompaan suuntaan. Muun muassa palkkojen alentaminen hallituksen esittämistä oli ”vihamielinen isku” kirkkoa ja papistoa vastaan, eikä valiokunta sallinut myöskään seurakunnan ylittää laissa määrättyjä palkkoja. Palkkauksen järjestelyvaliokunnan kokoonpanoonkin oltiin tyytymättömiä. Eduskunnassa kokoomuksen ja ruotsalaisen kansanpuolueen edustajat yhtyivät laki- ja talousvaliokunnan mietintöön liitettyyn ensimmäiseen vastalauseeseen ja vaativat suurta valiokuntaa palauttamaan lakiesityksen hallituksen esityksen mukaiseksi.¹²²

Vasemmisto arvosteli laitosten, osuuskuntien ja aatteellisten yhdistysten pakollista osallistumista papiston palkkaamiseen ja muihin kirkollisiin menoihin. Oli myös periaatteellisesti väärin ja uskonnonvapauden vastaista, etteivät laitokset saaneet olla itse päättämässä näistä maksuista, vaan ne joutuivat seurakuntalaisten ”pakkoverotettaviksi”. Ryhmä esittikin edustajiensa valiokuntamietintöön liittämän vastalauseen hyväksymistä.¹²³

Lakiesitykseen tuli vain vähän muutoksia suuressa valiokunnassa. Olen-

¹²⁰ Vp 1921 Ptk. III, 2751–2755; Kena 1979, 246–248.

¹²¹ Autio 1986, 120.

¹²² Vp 1922 Ptk. III, 2749–2756, 2758–2759, 2932–2936, 2942–2944, 3087–3091, 3094–3096; Kena 1979, 246–249; Autio 1986, 119.

¹²³ Vp 1921 Ptk. III, 2756–2758, 2937–2940, 2942–2944; Kena 1979, 248.

naisin muutos oli selvää huojennusta papistolle merkinnyt luontoisetujen arvioiminen enintään 15 prosentiksi peruspalkasta. Merkittävä muutos oli myös vakinaiseen pappisvirkaan kelpoisen apulaispapin palkkauksen rinnastaminen kappalaisen palkkaan. Inflaatiotarkistusrajaksi suuri valiokunta määrittä vähintään 10 prosenttia. Virkatalolaissa seurakunta velvoitettiin luovuttamaan maa-alue kunnalle yleisen tarpeen sitä vaatiessa; lisäksi kaupunkiseurakunnan tuli antaa vakinaiselle papille pappila tai virkatalo.¹²⁴

Lain toisessa, sisällön kannalta ratkaisevassa käsittelyssä kokoomuspuolueen ja ruotsalaisen kansanpuolueen edustajat korostivat, että oli korkea aika järjestää pappien palkkaus uudelleen, tasoittaa epätasainen ja epäoikeudenmukainen maksurasitus ja poistaa manttaalivero. Myös kirkko ja papisto hyväksyivät mielellään nämä uudistukset. Seurakuntia ja pappeja ei saanut asettaa vastakkain, sillä kyse oli pikemminkin seurakuntien eduista. Myös virkatalojen saaminen tuottavammiksi oli seurakunnan etu. Pappia ei saanut kuitenkaan häätää tilaltaan pappiloiden säädelyluonnetta loukkaamatta. Kansallisen kulttuurin kannalta oli tärkeää taata papistolle riittävä toimeentulo. Hallituksen esittämät kohtuulliset palkat riittivät siihen, joten lait tuli hyväksyä sen mukaisina. Vasemmisto halusi laista papeille epäedullisemmän sisällyttämällä luontoisedut kokonaan heidän peruspalkkaansa. Samaten se vaati pappiloiden luovuttamista kunnille.¹²⁵

Palkkauslain veropykälää (6 §) käsiteltäessä vasemmisto esitti, että se hyväksyttäisiin laki- ja talousvaliokunnan mietintöön sisältyvän ensimmäisen vastalauseen mukaisesti. Sen mukaan kunnallisveron perusteella suoritettavan veron maksamiseen osallistuivat seurakunnan jäsenet kunnallisverotuksessa taksoitettujen tulojensa mukaan. Yhtiöitä ei saanut siihen pakottaa. Oikeisto piti yhteisöveroa oikeutettuna vedoten kirkon merkitykseen ”toisena kulttuurimahtina”. Julkisoikeudellisen aseman omaava kirkko oli valtion rinnalla ”suurin, mahtavin ja vaikuttavin kulttuurilaitos”. Siksi oli kohtuullista, että myös taloudelliset järjestöt kannattivat sitä. Monien seurakuntien talous rakentui olennaisesti yhteisöveron varaan, joten sen poistaminen kiristäisi tuntuvasti niiden henkilöverotusta ja varsinkin köyhien seurakuntalaisten maksuja. Yleiseltäkin kannalta oli suotavaa, ettei varattomia seurakuntalaisia rasitettu silloin, kun tarvittavat varat voitiin saada kohtuul-

¹²⁴ Vp 1921 Asiak. III, suurvm n:o 93, 93 a; Kena 1979, 248.

¹²⁵ Vp 1921 Ptk. III, 2932–2941; Kena 1979, 248–249.

lisella ja asianmukaisella tavalla. Äänestyksen jälkeen yhteisövero jäi palkkauslakiin.¹²⁶

Lopulta vasemmistokaan ei halunnut kaataa palkkauslakia yhteisöverokysymykseen saatuaan aikaan heikennyksiä papiston palkkaukseen. Se ei ollut huolissaan yhtiöiden maksuvelvollisuudesta sinänsä, vaan seurakuntien saamista tuloista. Seurakuntien ajaminen taloudelliseen umpikujaan kypsyttäisi ne hyväksymään vasemmiston päätavoitteen, kirkon ja valtion erottamisen. Oikeisto taas ei pitänyt palkkauksen heikentymistä kohtalokkaana, kun sen vastapainona oli yhteisöveron säilyminen, vastike- ja tasausrahostojen yhdistäminen sekä vuokratiljelyn suosiminen seurakunnalle jäävillä virkatalomailloilla.¹²⁷

Muiden puolueiden edustajien käydessä keskustelua maalaisliiton edustajat, joilla oli ollut suuri vaikutus lain sisältöön, olivat tyytyväisiä lähinnä siihen, että laki oli saatu aikaan. He arvostelivat myös ”virkamieskirkkoa”, korostivat palkkojen tasausta, suurten virkatalojen lakkauttamista ja asutuspoliittisia taustatekijöitä.¹²⁸

Eduskunta julisti papiston palkkauslain kiireelliseksi ja hyväksyi sen vuoden 1921 valtiopäivien viimeistä edellisenä istuntopäivänä 2.6.1922. Presidentti vahvisti lain 4.8.1922. Hallituksen nopeasti antaman lain täytäntöönpanoasetuksen mukaan seurakunnissa oli ryhdyttävä viipymättä toimiin palkkauksen järjestämiseksi. Ennen palkkausedotuksen laatimista oli hankittava luotettavat tiedot seurakunnan alueesta ja väkiluvusta, paikkakunnan yleisestä hintatasosta, papiston virkatalojen koosta ja papiston palkkauksesta kirkollisvuonna 1.5.1921–30.4.1922 kaikkine etuineen. Järjestelyehdotuksen tuli sisältää muun muassa esitykset seurakunnan vakinaiselle papistolle suoritettavasta peruspalkasta ja sen jakamisesta pappien kesken. Lisäksi oli laadittava esitys seurakuntarahastoon suoritettavasta henkilömaksusta. Kuhunkin maaseurakuntaan ja tarvittaessa myös kaupunkiseurakuntaan oli viipymättä muodostettava seurakuntarahasto.¹²⁹

¹²⁶ Vp 1922 Ptk. III, 2933–2934, 2941–2945, 3094; Kena 1979, 248–249; Autio 1986, 119.

¹²⁷ Vp 1922 Ptk. III, 2942–2944, 3087–3091, 3094–3096; Kena 1979, 248–249; Autio 1986, 119.

¹²⁸ Vp 1921 Ptk. III, 2944, 3095–3096; Kena 1979, 249.

¹²⁹ Vp 1921 Ptk. III, 2748–2759, 2953–2954, 3087–3097; AsK 180/4.8.1922; Koskimies 1954, 245–246; Jääskeläinen 1973, 195; Kena 1979, 249.

Pappi ei saanut ottaa korvausta yksityisestä kirkollisesta toimituksesta; sen sijaan matkasta sai ottaa korvauksen. Kielto pysyi voimassa myös vuosien 1944 ja 1966 palkkauslaeissa. Myöhemmin kirkon sopimusvaltuuskunta on määritellyt taksat, joiden mukaan seurakunnat voivat maksaa näitä korvauksia papiston avuksi pyydetyille papeille.¹³⁰

Palkkauspäätösten vahvistaminen. Palkkausehdotusten käsittely valtioneuvostossa perustui siihen, että opetusministeriön haluttiin suorittavan tietynlaisen pappien palkkojen yhdenmukaistamistarkastuksen. Maaherrojen lähettämiä seurakuntien palkkausehdotuksia alkoi virrata opetusministeriöön vuoden 1924 alussa. Niistä muodostunut ruuhka alkoi purkautua vasta vuoden 1926 aikana. Valtaosa ehdotuksista voitiin vahvistaa suoralta kädeltä, koska suurin osa seurakunnista ymmärsi papin kohtuullisen toimeentulon tärkeyden ja sen, että vallinneen pappispulan aikana papin saanti riippui suuresti palkasta. Palkkojen ylärajan määrittäminen laissa ehkäisi osaltaan palkkariitoja.

Maaseudulla palkkausjärjestelyn sujuvuus vaihteli paikkakunnittain. Kaupungeissa palkkauskiiSTAT olivat vähäisiä. Monet seurakunnat käyttivät kuitenkin tilaisuutta ja yleistä mielialaa hyväkseen alentaakseen seurakunnan maksurasitusta. Vuosien mittaan patoutunutta kirkonvastaisuutta voitiin näin purkaa vaarattomasti. Joissakin tapauksissa seurakuntalaiset uhkasivat joukkoerolla vauhdittaakseen palkan alentamista. Erityisesti seurakunnan vaikeahoitoisuuden määrittely tuotti vaikeuksia. Ministeriössä laadituin kompromissein kiiSTAT kyettiin yleensä ratkaisemaan. Vastikerahastosta saatavia avustuksia koskevat anomukset valtioneuvosto useimmiten hylkäsi, koska rahaston varat olivat niukat. Vahvistettujen palkkojen korjaamiseen ministeriö suhtautui aluksi nihkeästi hankalien ennakkotapausten välttämiseksi.¹³¹

Pappisliiton saamien tietojen mukaan uuden lain vaatimiin palkkausjärjestelyihin liittyi erimielisyyksiä eräissä Savon, Karjalan ja Pohjanmaan

¹³⁰ AsK 180/4.8.1922 10 §; 1032/29.12.1944 21 §; 105/25.2.1966 25 §. – Helsingin pappien veljespiirin nimissä lähetettiin 1940- ja 1950-lukujen taitteessa kirkolliskokousedustajille kirje, jossa esitettiin palkkauslaista poistettavaksi yksityisten toimitusten palkkiot kieltävä pykälä. Hanke jäi ajatuksen asteelle. *Niinivaara* 1949, 90–92; *Niinivaara* 1950, 41–42; *Lähteenmäki* 1949, 87–89; *Vuornos* 1951, 89–90.

¹³¹ *Autio* 1986, 121–122.

seurakunnissa, joissa oli kirkosta eroamisen uhalla haluttu saada palkkausjärjestys voimaan sopimusteitse lain määräämän järjestyksen sijasta. Liiton keskuustoimikunta kehotti veljespiirejä tarkkailemaan paikkakunnillaan sopimustilannetta. Palkkaussopimukset oli tehtävä aina laillisesti eikä pakotukseen tullut myöntyä.¹³²

Palkkauslain merkitys: siirtyminen kunnallisverotukseen sidottuun varsinaiseen kirkollisverotukseen. Laki evankelisluterilaisten seurakuntien papiston palkkauksesta velvoitti kunkin seurakunnan palkkaamaan papistonsa ja muut työntekijänsä. Palkat määräytyivät rahassa. Kirkkoherran indeksiin sidottu vuotuinen rahapalkka oli muun muassa seurakunnan koon ja vaikeahoitoisuuden mukaan 36 000–60 000 markkaa sekä kappalaisen ja muun vakinaisen papin 24 000–40 000 markkaa ikälisineen. Pienissä seurakunnissa kirkkoherran palkka sai olla pienempikin, mutta ei alle 24 000 markkaa.

Palkkaus suoritettiin määrätyissä erissä ja määräaikoina seurakuntarahastosta, jonka vuositulon muodostivat rahaston korot, virkatalon puhdas tulo, kaikkien 16 vuotta täyttäneiden seurakunnan jäsenten suorittama 2–5 markan henkilömaksu ja kunnallisverotuksen perusteella määrättävä ja vain rahana maksettava kirkollisvero, jota suorittivat kaikki kunnalle yli 10 veröäyrin tuloista taksoitetut kirkkoon kuuluvat verovelvolliset. Samalla valtion maksamat raha- ja muut palkkaedut peruutettiin seurakunnilta evankelisluterilaisten seurakuntien vastikerahastoon, josta suoritettiin avustusta vähävaraisimmille seurakunnille papiston palkkaamiseen. Palkan järjestelyaika oli kaksi vuotta lain voimaantulosta.¹³³

Seurakunta maksoi kaikkien työntekijöittensä palkat. Papiston palkat taasoittuivat huomattavasti; varsinkin maaseutupapiston virkatalosta luontoisetuna tulevan palkan osuus väheni ratkaisevasti. Pitkään odotettu palkkausuudistus oli myös omiaan poistamaan yhteiskunnallisten ja taloudellisten olojen aiheuttamia epävarmuustekijöitä. Samalla papinviran luonne muuttui virkamiesmäisemmäksi.¹³⁴

Vuoden 1922 palkkauslaki jatkoi reformaation aikana luotua periaatetta,

¹³² Heinonen 1969, 52–53.

¹³³ AsK 180/4.8.1922; Kortekangas 1969, 463.

¹³⁴ Kertomus kirkon tilasta 1918–1923, 88; Siljander 1980, 85–87; M. Heikkilä 1989 a, 190; Orrström 1987, 26.

jonka mukaan valtiovalta määräsi papiston palkoista ja virkataloista sekä kansalta perittävistä veroista. Seurakunnissa laaditut palkkausedotuksetkin vahvasti valtioneuvosto. Laki oli uusi ja merkittävä askel kirkon yhteiskunnallisen aseman järjestämisessä itsenäisessä Suomessa. Merkittävin uudistus oli vanhojen kirkollisten veroperusteiden kumoaminen ja siirtyminen varsinaiseen kirkollisveroon. Tämä merkitsi radikaalia maksukäytännön muutosta: aikaisemmin papeille suoraan maksetut 'papinsaatavat', 'papinmaksut', muut kirkolliset maksut ja kirkollismaksu muuttuivat julkisten verojen luonteiseksi, seurakunnalle maksettavaksi kirkollisveroksi.

Kirkollisvero määräytyi kunnallisverotuksen perusteella, jolloin ikivanha ja paljon arvostelua aiheuttanut manttaaliperusteinen verotus lakkasi. Seurakunnan fyysisten jäsenten lisäksi kirkollisveroa maksoivat siten myös juridiset henkilöt ja muut yhteisöt. Kirkollisveroa kannettiin vain, elleivät seurakuntarahaston muut tulot riittäneet palkkoihin ja seurakunnan muihin menoihin.

On myös merkittävää, että kirkollisvero säädettiin papiston palkkauslain yhdessä sivulauseessa, ei vero- tai muulla erillisellä lailla. Tämä oli sinänsä johdonmukaista, sillä vuosisatojen ajan eri asetuksilla säädetty 'papinmaksut' ja '-saatavat' olivat käytännössä muodostaneet kirkollisveron, ainoan säännöllisesti maksettavan kirkollisen maksun. Nyt kaikki nämä maksut koottiin seurakunnalle maksettavaksi varsinaiseksi kirkollisveroksi.

5.7 Muita kirkollisverotukseen liittyviä uusia lakeja

Laki lukkari-urkurien palkkauksesta ja virkataloista 1922. Papiston palkkaus uudistuksen ohella myös lukkarien ja urkurien palkkaus haluttiin yhdenmukaistaa ja saattaa muidenkin kuin maanomistajien maksettavaksi. Vuosien 1885, 1888 ja 1894 valtiopäivillä asiasta tehdyt aloitteet oli aina hylätty.¹³⁵

Vuoden 1897 valtiopäivillä tehtyjen aloitteiden johdosta säädyt anoivat seuraaville valtiopäiville armollista esitystä lukkarien ja urkurien palkkauk-

¹³⁵ *Tps.* 1885 Ptk., 180–181; 1888 Ptk., 486–487; 1894 Ptk., 286–297; *Pps.* 1894 Ptk., 34–36, 169–171, 1402–1403; *Tuominen* 1964, 363.

sen järjestämisestä. Esitys asiasta annettiin vuoden 1900 valtiopäiville, joilla se hyväksyttiin vähäisin muutoksin, ja asetus lukkarien ja urkuri palkkauksen järjestämisestä Suomen evankelisuterilaisissa seurakunnissa annettiin huhtikuussa 1901. Sen mukaan heidän palkkauksensa oli vahvistettava tietyksi rahamääräksi, jota määrättäessä oli otettava huomioon seurakunnasta aiemmin suoritettut maksut sekä työmäärä. Palkkaukseen mahdollisesti kuuluneet asunto ja tilukset oli säilytettävä heille kuuluvana etuna.

Palkkausjärjestelyssä oli otettava huomioon myös vuoden 1681 asetuksen lukkareille ja urkureille säätämät ruokasaatatavat ja muut luonnontuotteina tai rahana suoritettut palkanlisät, jotka sellaisinaan samalla lakkautettiin. Luonnontuotteina suoritettuja saatavia arvioitaessa perusteeksi oli otettava paikakunnan keskihinta vuosilta 1890–99. Seurakunnan oli kannettava palkka ja suoritettava se palkansaajalle. Palkkauksen suorittivat samat maksajat samoin maksuperustein kuin papistonkin palkkaajat. Myös pappi, jolla oli manttaaliin pantu virkatalo, osallistui palkkaukseen manttaalinsa mukaan ja muut papit samoin perustein kuin muutkin seurakuntalaiset. Palkkaus oli järjestettävä kaikissa seurakunnissa viiden vuoden kuluessa. Kirkonkokouksessa tehdyn palkkausjärjestelyn vahvisti maaherra tuomiokapitulin lausunnon saatuaan.¹³⁶

Vuoden 1919 valtiopäiville jätetyssä aloitteessa eduskunnan toivottiin pyytävän hallitukselta lakiesitystä lukkarien ja urkuri palkkauksen järjestelystä, koska vuoden 1901 palkkausasetus ei määrännyt esimerkiksi heidän alinta palkkaansa eikä palkan suhdetta seurakunnan jäsenmäärään ja oloihin. Siksi palkat vaihtelivat suuresti eri seurakunnissa. Seurakunnat toivottiin jaettavan väkiluvun mukaan palkkausryhmiin, joissa jokaisessa olisi määrätty seurakunnan suorittama peruspalkka. Maaseurakunnassa lukkarille ja urkurille kuului myös seurakunnan rakentama ja ylläpitämä pieni virkatalo ja kaupunkiseurakunnassa rahapalkan lisäksi virkataloa viljelyksineen vastaava vuokratuotto.¹³⁷

Valtioneuvosto asetti (1919) esittelijäsihteeri Yrjö Loimarannan johtaman komitean valmistelemaan palkkausasiaa, sillä eduskunnan lisäksi myös

¹³⁶ *Pps. 1897* Asiak. V:2, ae n:o 19; *Tps. 1897* Asiak. V:2, ae n:o 48; *Vp 1897* Asiak. V:2, am n:o 46; *Vp 1900* Asiak. I, he n:o 6; ltvm n:o 1; *AsK* 13/22.4.1901; *Tuominen* 1964, 363.

¹³⁷ *Vp 1919* Liitt. V, ae n:o 75.

opetusministeriö oli kiirehtinyt sitä osana kirkon palkkauskysymyksen kokonaisratkaisua.¹³⁸

Työnsä pohjaksi komitea hankki seurakunnista tietoja voimassa olleiden perusteiden mukaisesta lukkar-urkuri-urkuri palkkauksesta. Vuonna 1734 lukkarin palkkaaminen oli sidottu manttaaliin, ja lukkarilla oli useimmiten myös jonkinlaisen toimeentulon taannut virkatalo. Rahanarvon heikentyessä alkuaankin niukat palkat olivat niukentuneet entisestään. Vaikka vuoden 1920 alussa suurin osa seurakunnista oli myöntänyt lukkareille palkanlisiä, heidän palkkansa oli riittämätön.

Komitea myönsi, että vanhojen perusteiden mukainen luontoispalkkaus olisi lukkar-urkureille rahapalkkaa edullisempi. Tästä huolimatta komitea ei halunnut palata siihen, vaan esitti lähinnä kansakoulunopettajien palkkaan verrattavaa rahapalkkaa, johon sisältyi myös virkatalo. Palkkausta varten seurakunnat oli määrä jakaa jäsenmäärän mukaan viiteen luokkaan, joissa jokaisessa määriteltiin vain lukkar-urkurin vähimmäispalkka. Ikälisät oli maksettava seurakunnan määräämän prosentin mukaan 5, 10 ja 15 vuoden palveluksesta. Palkka oli niiden maksettava, jotka seurakunnassa palkkasivat myös papin. Maksurasitus henkilöä kohden ei saanut olla ainakaan pienempi kuin 4,50 mk. Palkka oli kannettava seurakunnan toimesta. Komitea sisällytti säännökset sekä lukkar-urkuri-urkuri palkasta että virkataloista samaan lakiin, koska rahaksi arvioitavat virkataloedut olivat osa palkkaa.¹³⁹

Hallitus laati komitean mietinnön pohjalta lakiesityksen lukkar-urkuri-urkuri palkkauksesta ja virkataloista ja antoi sen huhtikuussa 1921 eduskunnalle. Eduskunta hyväksyi lakiesityksen lähes sellaisenaan, ja laki vahvistettiin kesällä 1922 yhdessä papiston palkkaus- ja virkatalolakien kanssa. Laki oli samansisältöinen kuin vastaavat papistoa varten säädetyt lait. Sen mukaan myös lukkar-urkurin palkka maksettiin seurakuntarahastosta. Palkan vaihteluväli oli viiden palkkausluokan puitteissa 9 000–21 000 markkaa. Palkkaustarkistus oli tehtävä hintatason muututtua 10 prosenttia vuoden 1921 tasosta. Mahdolliset virkataloedut oli arvioitava rahana ja sisällytettävä pe-

¹³⁸ Vp 1921 Ptk. III, 2380, 3097–3099; *Palkkauskomitea* 1922, 1; *Jalkanen* 1978, 32–35; *Autio* 1986, 119. – Komitean muut jäsenet olivat kansanedustaja K. E. Linna ja lukkar-urkuri K. F. Kylander sekä sihteerinä pastori Kyösti Sipilä, joka oli ollut vastaavassa tehtävässä jo papiston palkkauskomiteassa ja sen mietintöä tarkastavassa komiteassa.

¹³⁹ *Palkkauskomitea* 1922, 4–27.

ruspalkkaan. Yksityisestä kirkollisesta toimituksesta kirkossa tai hautausmaalla lukkari-urkuri ei saanut korvausta. Virkatalon rakentamis- ja ylläpitokustannukset oli suoritettava lukkari-urkurin virkatalorahastosta tai sen puuttuessa seurakuntarahastosta. Lain myötä lakkasi myös lukkari-urkurien luontoispalkkaus. Viimeistään vuoden kuluessa lain voimaan tulemisesta toimitettavan palkkausjärjestelyn vahvisti maaherra.¹⁴⁰

Lain toimeenpanoasetuksen mukaan lukkari-urkurin palkka oli määrättävä sellaiseksi, että se paikkakunnan elinkustannukset huomioon ottaen turvasi hänen toimeentulonsa. Alle 2 000 hengen seurakunnissa peruspalkan oli oltava tasaisin tuhansin markoin viisi kertaa seurakunnan väkiluku. Palkka suoritettiin seurakuntarahastosta, johon varat kerättiin lukkarien ja urkurien palkkausasetuksessa 22.4.1901 määrätyn perusteella, kunnes seurakunnassa alettiin noudattaa vuoden 1922 papiston palkkauslakia.¹⁴¹

Laki papiston virkataloista 1922. Kamarikollegio oli selittänyt kirjeellään vuodelta 1782, että mautilojen velvollisuus osallistua kirkon ja pappilan rakentamiseen oli laskettava ja määrättävä vähentämättömän manttaalimukaan. Asetuksella vuodelta 1867 perustaksi määrättiin uusi manttaali. Pappilalla tarkoitettiin kirkkoherran virkataloa. Kappalaisten ja pitäjänapulaisten oli itse rakennettava ja pidettävä kunnossa virkatalonsa.

Pappien virkataloasiat olivat olleet tuloksetta esillä vuosien 1863–64 ja vuoden 1867 valtiopäivillä. Valtiopäivillä 1872 pappissäädyssä tehdyissä aloitteissa esitettiin seurakunnille velvollisuutta rakentaa ja ylläpitää pappilat. Talonpoikaissäädyn aloitteessa ehdotettiin tämän velvollisuuden siirtämistä papeille itselleen. Aloitteiden johdosta säädetyt anoisivat, että seuraaville valtiopäiville jätettävään esitykseen papiston palkkausperusteista sisällytettäisiin myös määräyksiä pappiloiden rakentamisesta ja kunnossapidosta. Palkkauskomitea pyysi hallitsijalta uuden papiston virkatalojärjestyksen laatimista.¹⁴²

¹⁴⁰ Vp 1921 Ptk. III, 2380, 2947–2948, 2759, 3087–3099; Asiak. III, HE n:o 93; Itvm n:o 16; suurvm n:o 94; AsK 183/4.8.1922; Jääskeläinen 1973, 195; Jalkanen 1978, 32–35; Autio 1986, 119.

¹⁴¹ AsK 227/29.9.1922.

¹⁴² Pps. 1872 Ptk. III, 1311, 1568–1569; Tps. 1872 Ptk. I, 82–83, 97; Palkkauskomitea 1918, 198–200.

Kaupungeissa papin asunnon rakentaminen ja korjaaminen oli asunnon tai maata omistavien ja elinkeinonharjoittajien tehtävänä. Kunnallishallituksesta kaupungeissa annetun asetuksen (1873) mukaan rakentamisvelvollisuuden maksuperusteeksi tuli kunnallinen tulotaksoitus.¹⁴³

Vuoden 1882 valtiopäivillä säädetyt pysyivät seuraaville valtiopäiville vanhentuneiden ja vajavaisten säännösten tilalle esitystä kirkon ja pappilan rakentamisesta ja kunnossapidosta. Muun muassa vuoden 1859 elinkeinolaki oli kumonnut kauppapuodeista maalla annetun asetuksen, joka oli velvoittanut maakauppiaat osallistumaan kirkon ja pappilan rakentamiseen, ja vuoden 1879 elinkeinoasetus oli lakkauttanut porvariston ja talonmistajien vastaavan perusteen. Maaseudulla suuri osa teollisuuslaitoksista oli puuttuvien säädösten takia näistä suorituksista vapaita.

Aloitteen johdosta asetettiin komitea laatimaan ehdotusta papiston virkatalojärjestykseksi. Komitea jätti mietintönsä vuonna 1887, ja sen perusteella annettiin vuoden 1891 valtiopäiville kolme asetusehdotusta: asetukset velvollisuudesta osallistua kirkon ja pappilan rakentamiseen ja kunnossapitämiseen sekä asetus Suomen luterilaisten seurakuntien pappiloista yleensä. Säädetyt hyväksyivät esitykset, mutta eivät esitystä virkatalonrakennusrahaston ylijäämän siirtämisestä valtiokonttorin hoitoon eivätkä niiden käyttämisestä toisten seurakuntien hyväksi. Valtiopäivien päätöksen mukaiset asetukset annettiin vuonna 1892.¹⁴⁴

Papiston palkkauskomitea (1918) katsoi virkatalojen kuuluvan oleellisesti papiston palkkaukseen. Sen oli eduskunnalta 1907 saamansa evästyksen mukaan tutkittava myös papiston virkatalojen tarkoituksenmukaisempaa käyttöä. Työskentelynsä aikana komitea tuli yhä vakuuttuneemmaksi siitä, että juuri tämän asian mahdollisimman oikeudenmukainen järjestäminen saattoi hälventää kirkkoon kohdistuvaa tyytymättömyyttä.

Komitea piti tärkeänä pappisvirkatalojen säilyttämistä kirkon hallussa, sillä ne olivat ”itsenäisiä sääteitä papin palkkausta varten”, siis juridisia henkilöitä, jotka oli annettu tiettyyn tarkoitukseen eikä kenenkään omiksi. Niitä oli käytettävä tarkoitukseensa eli papinviran ylläpitämiseen niin kauan kuin tuo tarkoitus oli olemassa. Niiden avulla voitiin myös keventää seura-

¹⁴³ AsK 8.12.1873; *Palkkauskomitea* 1918, 195–197.

¹⁴⁴ Vp 1882 Asiak. V, am n:o 29; Vp 1891 Asiak. I, HE n:o 9; AsK 29/19.7.1892; Tuominen 1964, 363–364.

kuntalaisten verorasitusta. Tulevaisuudessa virkatalot olivat entistä tärkeämpiä, koska valtion tuen kirkolle odotettiin huomattavasti vähenevän. Virkatalot olivat siten seurakuntien ja kirkon taloudellisen riippumattomuuden elinehto. Virkatalot oli kuitenkin siirrettävä seurakuntien hoitoon ja vuokrattaviksi. Papille tuli jättää vain pienehkö, vähintään hevosen ja kahden lehmän elättämiseen riittävä maa-alue. Näin virkatalojen maat saatiin tehokkaampaan käyttöön. Samalla niiden parantunut tuotto voitiin käyttää papiston palkkauksen ja tasoisusrahaston katteeksi ja ”seurakunnan muihin opetustarkeoituksiin”. Samalla papisto oli määrä vapauttaa maanviljelyshuolista varsinaiseen seurakuntatyöhön.¹⁴⁵

Palkkauskomitean mietinnön valmistuttua käsityksen papiston virkatalojen juridisesta asemasta katsottiin muuttuneen. Vanhemman oikeuskäsityksen mukaan virkatalot olivat määrättyä tarkoitusta varten luovutettua säädeluonteista omaisuutta. Seurakuntien jakamista, yhdistämistä tai muuta muuttamista varten kirkkolakiin vuonna 1920 tehdyn lisäyksen myötä virkatalo luettiin uudemman positiivisen oikeuden mukaan kirkon ja seurakunnan omaisuuteen kuuluvaksi. Kirkon omaisuuteen luettiin siten kaikkein laajimmassa merkityksessä koko luterilaisen kirkon, sen yksityisten seurakuntien sekä kirkolle tai seurakunnille määrättyihin hengellisiin ja hyväntekeväisyystarkoituksiin luovutettu säädeluonteinen omaisuus. Pappisvirkatalojen omistajina oli siis pidettävä asianomaisia seurakuntia.¹⁴⁶

Hallitus antoi keväällä 1921 eduskunnalle lakiesitykset papiston ja kanttori-urkurien palkkauksesta sekä papiston virkataloista. Eduskunta käsitteli ne yhdessä ja hyväksyi virkatalolain kiireelliseksi julistettuna vuoden 1921 valtiopäivien lopulla 2.6.1922. Presidentin vahvistettua lain 4.8.1922 hallitus antoi sen täytäntöönpanoasetuksen.

Papiston virkatalolain mukaan virkatalot pysytettiin entisessä tarkoituksessaan. Maalaisseurakunnan vakinaisen papin oli saatava pappila laillisine huoneineen ja rakennuksineen sekä puutarha ja maata vähintään hevosta ja kahta lehmää varten. Pappilan ja virka-asunnon rakentamis- ja ylläpitokustannukset oli suoritettava virkatalorahastosta. Sen pääoma oli maaseudulla koottava rahaston ylijäämästä, virkatalojen metsän, maa-ainesten ja puun myynnistä sekä verona samojen perusteiden mukaan kuin maksut seurakun-

¹⁴⁵ *Palkkauskomitea* 1918, 30–31, 209, 212–217, 224–261.

¹⁴⁶ *Puhakka* 1928, 136–242.

tarahastoon. Maksuja oli kerättävä niin kauan, että rahaston korko riitti vuotuisiin menoihin. Virka- ja palkkatilat tulivat seurakunnan hoitoon uuden palkkausjärjestelyn astuessa voimaan. Kaupunkiseurakunnat saivat itse päättää kustannusten suorittamisesta.¹⁴⁷

Oleellista oli, että lailla erotettiin nyt toisistaan papin asunnoksi jäänyt ”pappila” ja seurakunnan hoitoon siirretty ”virkatalo”.

Laki eräiden kirkollisten suoritusten perusteista 1922. Koska vuoden 1892 asetuksen mukaan kirkon rakentamiseen ja kunnossa pitämiseen sekä eräisiin muihin kirkollisiin maksuihin tarvittavat varat koottiin samojen perusteiden mukaan kuin papiston palkkaukseen, myös tämä asetus oli muutettava uusia maksuperusteita vastaavaksi. Siksi hallitus antoi keväällä 1921 eduskunnalle myös lakiesityksen eräiden kirkollisten suoritusten perusteista.

Eduskunta käsitteli esityksen yhdessä edellä mainittujen lakiesitysten kanssa. Laki- ja talousvaliokunta hyväksyi esityksen asiallisesti sellaisenaan ja esitti myös sen julistamista kiireelliseksi. Eduskunta hyväksyi lain esityksen mukaisena, ja se vahvistettiin yhdessä palkkaus- ja virkatalolakien kanssa. Laki määräsi, että lukkarien ja urkurien palkkaukseen sekä kirkon ja kaiken siihen kuuluvan rakentamiseen ja kunnossa pitämiseen oli seurakunnan jäsenten ja muiden papiston palkkausta suorittavien osallistuttava samojen perusteiden mukaan kuin papiston palkkaukseen.¹⁴⁸

Uudet palkkaus- ja virkatalolait poistivat kaikkien kirkollisten maksujen manttaaliperusteen ja siirsivät ne kirkollisverotuksen piiriin. Kirkon piirissä lakeja pidettiin melko tyydyttävinä ja kohtuullisina, koska ne jättivät seurakunnille runsaasti liikkumavaraa. Kirkon johtoa rauhoitti sekin, että lakien täytäntöönpanoasetukset valmisteltiin virkamieshallituksen opetusministeriksi tulleen Yrjö Loimarannan vastuulla. Arkkipiispa Johanssonkaan ei pitänyt enää tarpeellisena piispainkokouksen kutsumista koolle seuraamaan asetusten valmistelua.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Vp 1921 Ptk. IV, 2351, 2748, 2932, 2953, 3051, 3081; Asiak. III, HE n:o 85; Itvm n:o 15; suurvm n:o 93, 93 a; AsK 181/4.8.1922, 225/29.9.1922; *Kortekangas* 1969, 463.

¹⁴⁸ Vp 1921 Ptk. III, 232, 2379, 2748–2759, 2932–2948, 293–194, 301–102, 3087–3089; Asiak. III, HE n:o 85, Itvm n:o 15, suurvm n:o 93, 93 a; AsK 182/4.8.1922.

¹⁴⁹ *Kena* 1979, 250–251; *Autio* 1986, 119–129.

5.8 Uskonnonvapaus ja kirkollisverotus

Uskonnonvapauskomitean mietintö 1908. Senaatin asettaman (1906) ja vuonna 1908 mietintönsä jättäneen uskonnonvapauskomitean peruslähtökohtana oli täydellinen uskonnonvapaus. Samalla se kuitenkin korosti evankelisluterilaisen kirkon erityisasemaa Suomen kansan yleisenä kirkkona sekä sen privilegiaseman säilyttämistä perustuslaissa.¹⁵⁰

Uskonnonvapauslakiehdotuksen 11 §:ssä komitea esitti, että luterilaiseen kirkkoon kuulumaton oli vapaa tämän kirkon papiston ja kirkonpalvelijoiden palkkaamisesta sekä kirkon, kellotapulin, hautausmaan ja pappilan rakentamisesta ja ylläpitämisestä. Kirkkoon kuulumattomien oli kuitenkin maksettava valtiolle samansuuruinen vero, minkä he olisivat joutuneet maksamaan kirkolle sen jäseninä. Muuhun uskonnolliseen yhdyskuntaan kuuluvan oli suoritettava kyseinen vero valtiolle vain kiinteästä maaomaisuudesta. Valtion näin saamat varat oli käytettävä kansan siveellisen kasvatuksen edistämiseen uskontunnustukseen katsomatta.

Komitea perusteli esittämänsä 'kulttuuriveroa' sillä, että se oli omiaan rajoittamaan "kevytmielistä", verojen takia tapahtuvaa kirkosta eroamista. Luterilainen kirkko palveli myös valtiota esimerkiksi väestörekisteriä ylläpitämällä. Kun valtion oli perustettava kirkosta eroavia varten siviilirekisteri, oli kohtuullista, että nämä maksoivat valtiolle kirkollisveroa vastaavan maksun. Oli myös oikein, että kaikki tukivat yhteiskunnan siveellisiä pyrkimyksiä: kirkon ja uskonnollisten yhteisöjen jäsenet omien yhdyskuntiensa toimintaa kannattamalla ja niihin kuulumattomat maksamalla valtiolle veroa samaan tarkoitukseen. 'Kulttuurivero' katsottiin siten oikeudenmukaiseksi tasoitustoimeksi, jolla voitiin eliminoida uskonnollisesta yhdyskunnasta eroamisesta koitua taloudellinen hyöty.

Vaikka ehdotuksen oli määrä poistaa arvostelua herättänyt eriuskolaislain määräys, jonka mukaan eriuskolaisten oli maksettava kiinteästä maaomaisuudestaan kymmenyksiä kirkolle, muutos oli vain periaatteellinen. Eriuskolaiset ja uskontokuntiin kuulumattomat suorittaisivat edelleenkin saman veron 'kulttuuriverona' valtiolle, ei enää luterilaiselle kirkolle. Professori Wilh. Chydenius esitti piispa Herman Råberghin kannattamana vastalau-

¹⁵⁰ *Brotherus* 1923, 240–245; *Murtorinne* 1967, 159–160, 169; *M. Heikkilä* 1985, 398.

seessaan, että maatiloilta menevä vero piti maksaa edelleenkin kirkolle, koska se oli vanhastaan kuulunut papiston erioikeuksiin.¹⁵¹

Jos uskonnonvapauslain johdosta kirkosta eroaisi suuri joukko ihmisiä, papiston palkkaus pienenesi huomattavasti varsinkin maaseurakunnissa, joissa se riippui suoraan seurakuntalaisten maksuista. Myös kaupungeissa, joissa papeilla oli määrätty palkka, jäljelle jäävien seurakuntalaisten kirkollismaksuja piti korottaa palkan pysyttämiseksi ennallaan. Kirkon suuren merkityksen sekä papiston valtiolle suorittamien palvelujen takia valtion oli huolehdittava siitä, etteivät papit kärsineet vahinkoa uskontolainsäädäntöä uudistettaessa, vaan että he saivat vastakin täydet virkatulonsa. Siksi valtion piti maksaa papeille korvausta niin kauan kuin he olivat virassaan uskonnonvapauslain voimaan tullessa. Korvausta oli maksettava myös silloin, kun seurakuntalaisten kirkollismaksut uhkasivat nousta liikaa kirkosta eroamisten takia. Papiston palkkaaminen oli kuitenkin aina ensi sijassa seurakuntien oma asia, ja tarvittaessa niiden oli lakkautettava virkoja tai liiyyttävä yhteen. Tilapäistä avustusta voitiin antaa myös pappilan, kirkon ja hautausmaan rakentamiseen ja ylläpitämiseen, jos siitä aiheutui seurakuntalaisille huomattava lisärasitus.¹⁵²

Komitea erotti siis henkilökohtaiset maksut kiinteistöistä suoritettavista maksuista. Yhteisöveron kannalta se teki siten kauaskantoisen periaateratkaisun: kiinteistökymmenykset katsottiin julkisoikeudellisiksi veroiksi, jotka rasittivat kiinteistöä riippumatta siitä, kuuluiko omistaja kirkkoon vai ei ja oliko kyseessä fyysinen vai juridinen henkilö. Yhteisöjen kirkollisverotusta ei tuolloin käsitelty enempää.¹⁵³

Uskonnonvapauskomitean mietintöä arvosteltiin muun muassa kirkollismaksuja koskevista ehdotuksista. Erityisenä vääryytenä pidettiin sitä, että eriuskolaisten oli suoritettava kaksinkertaiset kirkollismaksut: henkilökohtaiset kirkollismaksut ja kiinteistöistään kymmenykset valtiolle. Vielä suurempana vääryytenä ja perusteiltaan kestäättömänä pidettiin uskontokuntien ulkopuolelle jäävien kirkollisveroja vastaavan maksun suorittamista valtiolle heidän kiinteistöistään. Varsinkin radikaalien ja sosialistien lehdet

¹⁵¹ *Uskonnonvapauskomitea* 1908, 80–83, 111, 124–125, 128; *Murtorinne* 1967, 163–164.

¹⁵² *Uskonnonvapauskomitea* 1908, 101–103.

¹⁵³ Ks. myös *Valtion ja kirkon taloudelliset suhteet* 1997, 9.

pitivät ehdotusta kirkonkin kannalta arveluttavana, sillä sen takia uskonnosta välinpitämättömät jäivät kirkon jäseniksi, koska eroamisesta ei ollut käytännössä mitään hyötyä. Komitean ehdotusta puolustaneet taas korostivat uskonnonvapauden suomaa oikeutta käytettävän väärin, jos se tuotti taloudellista etua.¹⁵⁴

Tuomiokapitulien ja kirkolliskokouksen lausunnot uskonnonvapauslakiehdotuksesta. Senaatti pyysi ensin tuomiokapituleilta lausunnot uskonnonvapauslakiehdotuksesta. Turun arkkihiippakunnan tuomiokapituli katsoi, että silloisessa tilanteessa uskonnonvapautta ei ollut aiheutta laajentaa yli välttämättömän tarpeen. Muut tuomiokapitulit hyväksyivät lakiehdotuksen pienin muutoksin. Kirkollismaksujen suorittamiseen ne eivät ottaneet erikseen kantaa.

Tuomiokapitulien lausunnot saatuaan senaatti laati uskonnonvapauskomitean mietinnön ja senaattorivaliokunnan ehdotuksen pohjalta ehdotuksen uskonnonvapauslaiksi ja päätti pyytää siitä kirkkolain edellyttämän kirkolliskokouksen lausunnon. Senaatti teki komitean ehdotukseen vain vähäisiä muutoksia.¹⁵⁵

Vuoden 1908 kirkolliskokouksen uskonnonvapausvaliokunnan enemmistö kannatti täydellistä uskonnonvapautta. Se ehdotti myös, että valtion piti palauttaa kirkkoon kuulumattomien sille maksama 'kulttuurivero' kirkolle, koska maksu oli pappisprivilegien nojalla vanhastaan kuulunut papistolle. Kirkollistoimituskunnan päällikkö Y. K. Yrjö-Koskinen vastusti eriävässä mielipiteessään kirkosta eronneiden maanomistajien velvollisuutta maksaa valtion välityksellä veroa papistolle. Hän piti "kohtuuttomana ja vastenmielisenä" pakottaa luterilaiseen kirkkoon kuulumaton henkilö maksamaan veroa papistolle, jonka palveluksia tämä ei voinut eikä halunnut käyttää. Luonnon määräys aiheuttaisi jatkuvasti ikävyvyyksiä kirkolle ja sen papistolle.¹⁵⁶

Pitkään keskusteltuaan kirkolliskokous hyväksyi äänin 63–18 uskonnonvapausvaliokunnan mietinnön. Eniten erimielisyyttä aiheutti kysymys kir-

¹⁵⁴ *Framtid* 34/28.8.1908, Religionsfrihetskommitténs betänkande; *NP* 180/8.7.1908, Religionsfrihetsfrågan; *Työmies* 166/23.7.1908, Uskonnonvapautta kohti: *Päivä* 1908, 385–387, Uskonnonvapaudesta II; *Murtorinne* 1967, 167–172.

¹⁵⁵ *Murtorinne* 1967, 174–176, 179.

¹⁵⁶ *Kk 1908 Liitt.* IV A, uvvm n:o 1; *Murtorinne* 1967, 180–183.

kosta eronneiden maksuista luterilaiselle kirkolle. Useat edustajat vastustivat valiokunnan ehdotusta, jonka mukaan valtion piti suorittaa uskonnottomien ja eriuskolaisten maataloilta kantamansa maksut papistolle vanhojen privilegien nojalla. He pitivät sitä vääryytenä muihin uskonnollisiin yhdyskuntiin kuuluvia kohtaan, sillä nämä joutuivat huolehtimaan myös omien sielunhoitajiensa palkkauksesta. Kokous päättyi lopulta kompromissiin, jonka mukaan kyseisiltä maataloilta kertyvät maksut siirrettiäisiin luterilaisten seurakuntien vastikerahastoon.¹⁵⁷

Uskonnonvapauslakiehdotuksen raukeaminen ja uusi valmistelu. Venäjän yleisvaltakunnallisessa lainsäädäntöjärjestyksessä ja Suomen asioiden esittelyssä tapahtuneet muutokset (1908) sekä taantumuksellisen reaktion aiheuttama uskonnonvapauspyrkimysten hillintä heijastui Suomeenkin. Kun senaatti esimerkiksi alisti (1909) uskonnonvapauslakiehdotuksensa hallitsijalle pyytäen siitä esitystä eduskunnalle, kenraalikuvernööri V. A. Boeckman jätti sen esittelemättä katsoen senaatin ylittäneen valtuutensa. Myöskään senaatin puolen vuoden päästä asiassa tekemä uusi alistus ei johtanut toivottuun tulokseen. Näin ollen uskonnonvapausuhanke kariutui.¹⁵⁸

Venäjän maaliskuun vallankumouksen 1917 jälkeen Oskari Tokoi muodosti uuden senaatin, joka ilmoitti tavoiteohjelmassaan valmistelevansa eduskunnalle muun muassa uuden uskonnonvapauslakiesityksen. Se asetti-kin jo toukokuussa 1917 uskonnonvapauskomitean laatimaan esitystä uskonnonvapauslaiksi ”täydellisen uskonnonvapauden ja uskontoyhdyskuntien tasa-arvoisuuden aikaansaamiseksi silmälläpitäen kirkon ja valtion mahdollista eroa”. Samalla senaatti asetti viisijäsenisen komitean laatimaan selvitystä kirkon ja valtion erosta; sen jäsenet olivat samat kuin uskonnonvapauskomiteassa.

Kirkollis- ja opetusasiain toimituskunnan päällikön E. N. Setälän toivomuksesta komitea pyrki saamaan mietintönsä valmiiksi mahdollisimman pian, jotta asia saataisiin jo syksyllä 1917 valtiopäivien käsittelyyn. Kireä aikataulu pakotti komitean pitäytymään tarkoin vuoden 1908 vastaavan ko-

¹⁵⁷ *Kk* 1908 Ptk., 836–838, 842; *Murtorinne* 1967, 193; *M. Juva* 1976 a, 86; *M. Heikkilä* 1985, 398–399.

¹⁵⁸ *Tuominen* 1958, 257–260; *Tuominen* 1960, 194–195; *Murtorinne* 1967, 254–256; *M. Heikkilä* 1985, 399.

mitean mietintöön. Poliittisissa piireissä ja osin kirkonkin piirissä katsottiin jopa, että vuoden 1908 uskonnonvapausmietintö olisi riittänyt lain jatkovalmistelun ja -käsitteilyn pohjaksi. Loppuvaiheessa komitean työskentelyä haittasivat periaatteelliset ristiriidat sosiaalidemokraattien menetettyä eduskuntaenemmistönsä lokakuun 1917 vaaleissa.¹⁵⁹

Uskonnonvapauskomitean mietintö 1917. Uusi uskonnonvapauskomitea jätti 4.12.1917 edellisen komiteatyön pohjalle laatimansa mietinnön. Aluksi komitea selvitteli perusteellisesti tulkintaansa saamastaan toimeksiannosta. Komitean enemmistö tulkitsi kirkon lähinnä julkisoikeudelliseksi korporaatiksi. Työnsä lähtökohdaksi komitea otti valtion tunnustuksettomuuden ja tavoitteeksi täydellisen uskonnonvapauden.

Erityistä huomiota komitea kiinnitti arkaluonteisen veropykälän perusteluihin todeten edellisen komitean ehdottaneen, että uskontokuntiin kuulumattomien oli oikeudenmukaista maksaa kirkollisveroa vastaava 'kulttuurivero' valtiolle. Komitea oli halunnut sillä estää kevytmielisen kirkosta eroamisen taloudellisen edun takia. Maksuilla oli määrä kustantaa myös heitä varten perustettavan siviilirekisterin kulut.¹⁶⁰

Komitea ei katsonut voivansa perustaa uskonnonvapauslain määräyksiä joihinkin oletettuihin eroamismotiiveihin. Se piti kuitenkin mahdollisena ja "valitettavana", että eroamisia saattoi tapahtua myös taloudellisten etujen vuoksi. Komitean mielestä kirkolle tuskin oli kuitenkaan vahingoksi, jos siitä erosivat niin vähän siihen kiintyneet. Kirkon arvolle ei ollut sopivaa, että sen talous olisi osaksikaan rakentunut tällaisten maksujen varaan. Valtiolle maksettavaa 'kulttuuriveroa' ei voinut edellisen komitean tavoin puolustaa väestörekisterin pidollakaan, sillä tämä tehtävä kuului ilman muuta valtion velvollisuuksiin. Tämän veron maksaminen olisi ollut käytännössä vaikeaa kirkollisveron vaihdellessa ei seurakunnissa.

Halutessaan turvata verokysymyksessä yksilön ja uskonnollisen yhdyskunnan uskonnonvapauden komitea katsoi oikeudenmukaiseksi vapauttaa luterilaiseen kirkkoon kuulumattomat tälle kirkolle menevistä maksuista. "Jotta asia kävisi täysin selväksi", komitea selvensi verotuspykälää siten,

¹⁵⁹ *Reijonen* 1980, 50–51, 64.66, 86–87, 95–102.

¹⁶⁰ *Uskonnonvapauskomitea* 1917, 1, 4–7, 9, 13–14, 19, 24–26; *Reijonen* 1980, 102–106, 112; vrt. *Uskonnonvapauskomitea* 1908, 111.

että vapautus koski sekä henkilökohtaisia maksuja että tuloveroja. Luterilaiseen kirkkoon kuulumaton sekä muu uskonnollinen yhdyskunta ja sen seurakunta oli siten vapaa paitsi papiston ja kirkonpalvelijoiden palkkaamisesta myös pappilan, kirkon, kellotapulien ja hautausmaan rakentamiseen ja ylläpitämiseen sekä muihin kirkollisiin tarkoituksiin menevästä verosta. Vanhaan kymmenysjärjestelmään kuuluva maksu maatilalta tuli kuitenkin kirkkoon kuulumattomienkin edelleen suorittaa valtiolle, mutta ei kirkolle.¹⁶¹

Komitea ei halunnut puuttua yhdistysten tai yhtiöiden kirkollisverovelvollisuuteen sinänsä, vaan ainoastaan välittömästi uskonnonvapauden turvaamisesta koskeviin kysymyksiin, kuten uskonnollisten yhdyskuntien vapauttamiseen veroista luterilaiselle kirkolle. Kiinteistöistä meneviä kirkollisia maksuja pidettiin niihin kuuluvina rasituksina, joten tältä pohjalta syntyi lopullisen uskonnonvapauslain 12 §. Sen mukaan luterilaiseen tai ortodoksiseen kirkkokuntaan kuulumaton oli vapaa niille maksettavista kirkollisverosta, mutta yhteisöt – muita uskonnollisia yhdyskuntia lukuun ottamatta – olivat niille kirkollisverovelvollisia. Tämä periaate otettiin huomioon kirkollisverojärjestelmää uudistettaessa ja yhdistettäessä veroperusteet kunnallisveroon. Periaate on edelleenkin voimassa evankelisluterilaisten seurakuntien virkataloista ja rahastoista annetun lain (106/1966) 13 §:n perussääntönä.¹⁶²

Mietintöön liitetyissä Chydeniuksen ja Gummeruksen vastalauseissa ehdotettiin, että kirkkoon kuulumattoman kiinteistönomistajan olisi maksettava edelleenkin maaveronsa luterilaiselle kirkolle valtion huolehtiessa vain sen kannosta. Juristi ja kirkkohistorioitsija perustelivat ehdotustaan sillä, että maavero oli kirkon kymmenysjärjestelmään perustuva ikivanha oikeus eikä suinkaan valtiolta saatu etuoikeus. Siksi sitä ei voitu ilman muuta poistaa. Maisteri Georg Schaumanin ja rovasti Wilhelmi Malmivaaran vastalauseen mukaan maavero piti maksaa sille uskonnolliselle yhdyskunnalle, johon asianomainen kuului. Luterilaiselle kirkolle kyseinen maksu tulisi vain silloin, kun maksaja ei kuuluisi mihinkään uskonnolliseen yhdyskuntaan.¹⁶³

¹⁶¹ *Uskonnonvapauskomitea* 1917, 24–29, 60, 61, 91, 93; *Brotherus* 1922, 300–301; *Kaila* 1923, 41; *Kena* 1979, 160; *Reijonen* 1980, 111–112.

¹⁶² *Uskonnonvapauskomitea* 1917, 60–61; *Valtion ja kirkon taloudelliset suhteet* 1997, 9; *Reijonen* 1980, 111–112; *Sakki* 1981, 242–243.

¹⁶³ *Uskonnonvapauskomitea* 1917, 153–157; *Kena* 1979, 156, 160; *Reijonen* 1980, 114.

Kirkon virallinen kanta mietintöön. Senaatin tuomiokapituleilta pyytämät lausunnot uskonnonvapauskomitean mietinnöstä noudattelivat Turun tuomiokapitulin lausuntoa lukuun ottamatta osapuilleen piispainkokouksen asettaman valtuuskunnan laatimaa malliehdotusta. Sen mukaan komitean ehdotus oli pääosin hyväksyttävissä, mutta yksityiskohdissa valtuuskunta yhtyi yleensä Jaakko Gummeruksen vastalauseeseen näkemyksiin.¹⁶⁴

Senaatti oli aluksi erimielinen siitä, pitikö uskonnonvapauskomitean mietinnöstä pyytää vielä kirkolliskokouksen lausunto. Asiantuntijanlausuntojen perusteella se päättyi lopulta lausunnon pyytämiseen, koska vuosien 1908 ja 1917 komiteoiden mietinnöt erosivat melko paljon toisistaan. Samalla kirkolliskokouksen tietoon saatettiin kirkollis- ja opetustoimituskunnan laatima uskonnonvapauslain esitysehdotusluonnos sekä siihen liitetty kirkollis- ja opetustoimituskunnan päällikön E. N. Setälän kirjelmä, jossa käsiteltiin erinäisiä lakiehdotuksen rakennetta ja sisältöä koskevia periaatteellisia kysymyksiä.¹⁶⁵

Jo vuoden 1918 kirkolliskokouksessa käydyssä lakiehdotuksen lähetekeskustelussa toivottiin kiinnitettävän huomiota muun muassa kirkosta eroaville määrättävään veroon, sillä säädettävä laki ei saanut houkutella ketään eroamaan kirkosta taloudellisten etujen vuoksi. Julkisuudessaakin oli katsottu, että komitean ehdotus eronneiden vapauttamisesta kirkollisesta henkilömaksusta ja maakiinteistöveron maksamisesta valtiolle houkutteli ihmisiä eroamaan kirkosta taloudellista etua saadakseen. Asiasta oltiin kokouksessa erimielisiä.¹⁶⁶

Uskonnonvapausvaliokunta esitti, että kirkolliskokous ilmoittaisi hyväksyvänsä täydellisen uskonnonvapauden periaatteen. Evankelisluterilainen kirkko oli tunnustettava kansan yleiseksi kirkoksi, joka pysyi edelleenkin ”yhteisvaikutuksessa valtion kanssa”. Uskonnonvapauslaki ei saanut taloudellisin eduin houkutella ketään pois kirkosta. Valiokunta katsoi myös maatilalta menevän maksun veroksi, joka oli juridisesti riippumaton siitä, kuka maatilalla omisti. Kirkolla oli tähän veroon täysi oikeus, jota siltä ei voitu

¹⁶⁴ *Piispainkok. ptk.* 18.1.1918; *Kena* 1979, 162–163; *Reijonen* 1980, 155–158; *Autio* 1986, 101–102.

¹⁶⁵ *KA Tal.os.ptk.* 27.9.1918; *Vp 1920 Asiak. I*, HE n:o 2; *Kena* 1979, 184; *Reijonen* 1980, 117–122, 158–150.

¹⁶⁶ *Kk 1918 Ptk.*, 30; ks. esim. *Ingman* 1918, 71–72; *Reijonen* 1980, 163.

ottaa pois vastoin sen tahtoa. Maatilat voitiin siis vapauttaa verosta vain suorittamalla siitä korvaus. Veroa ei kuitenkaan pitänyt maksaa enää papistolle, vaan se meni valtiolle ja nimenomaan luterilaisen kirkon vastikerahastoon. Muille uskonnollisille yhdyskunnille sitä ei voinut maksaa, koska ne eivät olleet luterilaisen kirkon tavoin ”entisen kirkon suoranainen jatko”.

Varsinaisista henkilömaksuista luterilaisen kirkon papiston palkkaukseen ja muihin tarpeisiin tähän kirkkoon kuulumattoman kuului saada ”ehdoton vapaus”. Taloudellisista syistä tapahtuvan eroamisen estämiseksi uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumattoman oli suoritettava vastaava summa valtiolle luterilaisen kirkon vastikerahastoon. Kirkollistoimituskunnan päällikkö E. N. Setälä esitti kirjelmässään, että kirkosta eronneiden pitäisi maksaa maatilavero erityiseen kansan uskonnollissiveellisten tarpeiden tyydyttämiseksi perustettavaan rahastoon.

Yhdessä valiokunnan mietintöön liitetystä vastalauseista esitettiin, että mihinkään uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumattoman oli suoritettava valtiolle kaikki se, minkä hän muuten maksaisi kirkollisverona. Toisen vastalauseen mukaan kirkosta eroavalta ei perittäisi tuloveroa ja eriuskolaisten maakiinteistövero maksettaisiin heidän omille seurakunnilleen eikä vastikerahastoon. Kolmannessa vastalauseessa katsottiin, että olisi ”kauniimpaa ja rohkeampaa” vapauttaa eronneet kokonaan kirkollisveroa vastaavista maksuista, kuten muissakin maissa oli yleensä tehty. Myöskään valtiolle menevää ’kulttuuriveroa’ ei pitänyt säätää. Maaveron eronneet maksaisivat luterilaiselle kirkolle, joka kansankirkkona oli suorittanut perustavan raivaus- ja kasvatustyön, ja tälle valmiille pohjalle eriuskolaisetkin saivat rakentaa työnsä; maaveroa eli vanhoja kirkollisia kymmenyksiä ei siis ollut syytä antaa heille.¹⁶⁷

Valiokunnan mietintöä täysistunnossa käsiteltäessä vilkkain keskustelu käytiin jälleen lain verotuspykälästä. Osa puhujista kannatti periaatetta, jonka mukaan uskonnollisten yhdyskuntien ulkopuolelle jättäytyvän oli maksettava valtiolle kirkollismaksuja vastaavat verot. Tätä ”pakanaveroa” myös vastustettiin, koska siitä saattoi tulla tehokas kiihotuskeino kirkkoa vastaan. Kokous hyväksyi lopulta veropykälän valiokunnan esittämässä muodossa.¹⁶⁸

¹⁶⁷ Kk 1918 Ptk., 706–720; Liitt. IV A, uvvm n:o 1; M. Juva 1976 a, 102; Kena 1979, 170–171; Reijonen 1980, 168–169.

¹⁶⁸ Kk 1918 Ptk., 706–721; Kena 1979, 169–171; Reijonen 1980, 178–179.

Korkeimman oikeuden ja kreikkalaiskatolisen kirkon kirkollishallituksen lausunnot lakiehdotuksesta. Hallitus asetti keväällä 1919 ministerivaliokunnan laatimaan uskonnonvapauslakiehdotusta. Jo aiemmin mietinnöstä saamansa kirkolliskokouksen lausunnon lisäksi hallitus pyysi lausunnon korkeimmalta oikeudelta ja kreikkalaiskatoliselta kirkollishallitukselta.¹⁶⁹

Korkein oikeus kieltäytyi ensin tehtävästä katsoen uskonnonvapauslain sellaiseksi laiksi, josta sen ei pitänyt antaa lausuntoa. Vasta hallituksen uudistettua lausuntopyyntönsä valtioneuvoston määräyksenä se antoi lausuntonsa, jossa se katsoi tärkeimmäksi tehtäväkseen tarkastella lakiehdotuksen periaatteiden ja varsinkin tasapuolisuuden toteutumista lakitekstissä.

Mietinnön veropykälä oli siitä lausuntoehdotuksen laatineen oikeusneuvos I. J. Serlachiuksen mielestä selvimmin uskonnonvapauden periaatteen vastainen ja luterilaisen kirkon erityisasemaa kohtuuttomasti korostava. Hänen mielestään osallistuminen kirkon, pappilan ym. rakentamiseen ja ylläpitämiseen oli ollut vanhastaan pääasiassa maahan kohdistuva rasite, joka maalaisseurakunnassa tosiasiallisesti kohdistui edelleenkin seurakunnassa oleviin kiinteistöihin. Tämä säännös jäi voimaan ja luterilaisen kirkon jäsenten noudatettavaksi myös uskonnonvapauslain jälkeen. Säännös oli kuitenkin uskonnonvapauden vastainen, koska se määräsi uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumatonta verotettavaksi ikään kuin hän kuuluisi luterilaiseen kirkkoon. Kyseessä oli siten rangaistuksenomainen seuraamus mihinkään rekisteröityyn uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumattomalle.

Veropykälä taas oli muotoiltava niin, että maalaiskiinteistöistä luterilaisen seurakunnan papistolle suoritettava kymmenysvero oli edelleenkin maksettava, vaikka omistaja kuuluikin toiseen uskontokuntaan. Muutoin luterilaisesta kirkosta eronnut ja toiseen uskonnolliseen yhdyskuntaan liittynyt henkilö oli vapaa kaikista maksuista seurakunnalle sekä sen papistolle ja kirkonpalvelijoille. Kirkolliskokouksen esittämässä muodossa veropykälä velvoitti valtion kantamaan kirkosta eroamisen aiheuttamat taloudelliset seuraamukset.

Maan evankelisluterilaisten ja kreikkalaiskatolisten seurakuntien avustamisesta yleisistä varoista koskevista laeista Serlachius totesi, ettei valtion ollut syytä kantaa kirkosta eroamisen aiheuttamia taloudellisia seuraamuksia. Sekin oli uskonnonvapauden periaatteen vastaista ja asianomaisten kirk-

¹⁶⁹ *Reijonen* 1980, 158, 191.

kokuntien suosimista. Siksi kyseinen pykälä piti poistaa kokonaan.

Korkein oikeus ei hyväksynyt veropykälää oikeusneuvoksen ehdottamassa muodossa vaan siten, että maalaiskiinteistöstä suoritettava vero oli edelleenkin kiinteistöstä maksettava, vaikka omistaja kuuluikin toiseen tai ei mihinkään uskontokuntaan tai kiinteistön omisti uskonnollinen yhdyskunta tai sen seurakunta. Tässä tapauksessa kuitenkin valtion oli kannettava vero ja pantava se evankelisluterilaisten seurakuntien vastikerahastoon. Muulla tavoin luterilaiseen kirkkoon kuulumattoman henkilön ei tarvinnut osallistua sen papiston ja henkilöstön palkkaamiseen eikä pappilan, kirkon, kellotapulien ja hautausmaan rakentamiseen ja ylläpitämiseen tai muihin kirkollisiin tarkoituksiin meneviin veroihin. Mihinkään uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumaton oli kuitenkin velvollinen tarkemmin määrättävällä tavalla suorittamaan valtiolle sen maksun, joka hänen luterilaiseen seurakuntaan kuuluvana piti kunnallistaksoituksen perusteella suorittaa seurakunnan papiston palkkaukseen ja muihin kirkollisiin tarkoituksiin.¹⁷⁰

Kreikkalaiskatolisen kirkon kirkollishallitus ilmoitti pääosin kannattavansa lakiehdotusta. Verotusasiaan lausunnossa ei puututtu.¹⁷¹

Hallituksen esitykset uskonnonvapauslaiksi sekä laiksi maan evankelisluterilaisten ja kreikkalaiskatolisten seurakuntien avustamisesta yleisillä varoilla erinäisissä tapauksissa. Hallitus antoi vuoden 1920 valtiopäiville lakipaketin, joka sisälsi muun muassa ehdotukset uskonnonvapauslaiksi ja laiksi maan evankelisluterilaisten ja kreikkalaiskatolisten seurakuntien avustamisesta yleisillä varoilla erinäisissä tapauksissa. Esityksiä valmistelleet kaksi ministerivaliokuntaa ottivat huomioon kirkolliskokouksen lausunnon.

Uskonnonvapauslakiesityksessään hallitus määritteli uskonnolliseksi yhdyskunnaksi evankelisluterilaisen ja kreikkalaiskatolisen kirkon sekä muut asianmukaisesti rekisteröidyt uskontokunnat, joiden tarkoituksena oli julkisesti harjoittaa uskontoa. Lakiesityksen veropykälän (12 §) mukaan luterilaiseen kirkkoon kuulumaton henkilö ei ollut velvollinen osallistumaan sen papiston ja kirkonpalvelijoiden palkkaamiseen eikä rakennus- tai muihin kirkon tarkoituksiin meneviin veroihin. Kiinteistöstä luterilaisen seurakun-

¹⁷⁰ Vp 1920 Ptk. I, 20, 33, 35, 39; Asiak. I, HE n:o 2, liite n:o 1; *Reijonen* 1980, 192–195.

¹⁷¹ *Reijonen* 1980, 197–198.

nan papistolle menevä vero oli edelleenkin maksettava, vaikka omistaja kuuluikin toiseen tai ei mihinkään uskontokuntaan tai kiinteistön omisti uskonnollinen yhdyskunta tai sen seurakunta. Vero oli tällöin kannettava valtiolle erityiseen rahastoon, jonka varoja käytettiin kansan uskonnollisiveellisten tarpeiden tyydyttämiseen. Uskonnollisesta yhdyskunnasta eronneen oli suoritettava ennen eroamistaan erääntyneet maksut yhdyskunnalle. Jäsenen kuoltua hänen kuolinpesänsä vastasi erääntyneistä maksuista.¹⁷²

Hallitus varautui myös seurakuntien talouden ja seurakuntalaisten maksukyvyyn heikkenemiseen laajan kirkosta eroamisen varalta uskonnonvapauden toteutuessa. Sitä varten oli laadittu lakiesitys maan evankelisluterilaisten ja kreikkalaiskatolisten seurakuntien avustamisesta yleisillä varoilla erinäisissä tapauksissa. Sen mukaan papin palkkauksen huomattavasti vähentyessä tai seurakunnan jäsenten maksaman palkkausosuuden huomattavasti lisääntyessä kirkosta eroamisen takia valtion oli suoritettava seurakunnalle vastaava korvaus. Korvausta suoritettiin niin kauan kuin palkansaaja oli virassaan tai vielä senkin jälkeen, jos papiston palkkaus oli liian alhainen eikä seurakunta voinut kohtuullisesti korottaa sitä (2 §). Samoin perustein avustettiin rakentamista ja rakennusten ylläpitämistä (3 §).¹⁷³

Hallituksen antaessa presidentin esittelyssä 8.3.1920 tämän lain eduskunnalle sen enemmistö päätti äänin 5–4 poistaa lakiesityksestä pykälät 2 ja 3. Yksi ministeri vaati koko lain hylkäämistä. Presidentti K. J. Ståhlberg antoi kuitenkin lakiesityksen vähemmistön puoltamassa eli alkuperäisessä muodossa.¹⁷⁴

Perustuslakivaliokunnan mietintö lakiesityksistä. Uskonnonvapauskomitean työskentelyn aikana, vuonna 1917 pidetyissä vaaleissa eduskunnan kokoonpano muuttui porvarienemmistöiseksi (108–92). Poliittinen yleisilmapiiiri oli siis toinen kuin komiteaa asetettaessa.¹⁷⁵

Uskonnonvapauslakiesityksen lähete keskustelussa syntyi kiista siitä, mihin valiokuntaan asia lähetettiin valmisteltavaksi. Puhemiesneuvosto oli

¹⁷² Vp 1920 Asiak. 1, HE n:o 2; Kmaa 23/23.3.1920, Uskonnonvapaus (pk); Kena 1979, 252, 259; Reijonen 1980, 236.

¹⁷³ Vp 1920 Asiak. I, HE n:o 2.

¹⁷⁴ Vp 1920 Asiak. I, HE n:o 2, liite n:o 2; Kmaa 24/30.3.1920, Uskonnonvapauslakiehdotus eduskunnassa.

¹⁷⁵ Tuominen 1958, 405–407.

esittänyt sen lähettämistä perustuslakivaliokuntaan, mutta keskustelussa esitettiin vaihtoehdoksi lakivaliokuntaa. Äänestyksen jälkeen lakipaketti lähetettiin perustuslakivaliokuntaan.¹⁷⁶

Perustuslakivaliokunta ilmoitti yleensä hyväksyvänsä hallituksen esittämät uskonnonvapauslainsäädännön periaatteet. Eräissä tärkeissä kohdissa se oli kuitenkin asettunut poikkeavalle kannalle. Valiokunta muutti lakiesitystä liberaaliin suuntaan.

Vilkkaimman keskustelun valiokunta kävi verotuskysymyksestä. Se piti oikeudenmukaisena säännöstä, joka vapauttaisi luterilaiseen ja kreikkalais-katoliseen kirkkoon kuulumattomat näiden kirkkojen tarkoituksiin menevistä maksuista. Vapautus koskisi sekä henkilökohtaisia että kiinteistöveroja. Vaikka maalaiskiinteistöjä koskeva vero oli vanhastaan kirkolle menevä kymmenys, valiokunta poisti sen kokonaan: äänin 12–4 se päätti, ettei evankelisluterilaiseen tai kreikkalaiskatoliseen kirkkoon kuulumaton henkilö ollut velvollinen ”kiinteistöveron tai muussakaan muodossa ottamaan osaa niiden papistojen ja kirkonpalvelijain palkkaamiseen”. Heidän ei tarvinnut osallistua myöskään niiden pappiloiden, kirkkojen, kellotapuleiden ja hautausmaiden rakentamiseen ja ylläpitämiseen tai muihin niiden tarkoituksiin meneviin veroihin. Myös uskonnollinen yhdyskunta ja sen seurakunta olivat vapaat kirkollisverosta.

Kiinteistöveron kantamista valtiolle valiokunta ei hyväksynyt, koska se saattaisi maalaiskiinteistöjen omistajat valtiolle suoritettavien verojen suhteen poikkeusasemaan. Valtiolla oli muitakin keinoja hankkia varoja kansan uskonnollis-siveellisiin tarkoituksiin. Maalaiskiinteistöistä kirkkoille menevät maksut piti koota kansan uskonnollis-siveelliseen kasvatukseen tarkoitettuun rahastoon. Kirkon erioikeuksia vaadittiin myös tarkasteltavaksi kirkon ja valtion läheisen suhteen valossa: kirkko oli palvellut valtiota, ja kirkolle koottu vero koitui välillisesti myös valtion hyväksi. Siksi yhtiöiden verovelvollisuus oli valiokunnan enemmistön mielestä säilytettävä; valiokunnan vasemmistuedustajat vaativat senkin poistamista.

Perustuslakivaliokunnan mietinnön mukaan henkilö, joka ei ollut luterilaisen tai kreikkalaiskatolisen kirkon jäsen, ei ollut velvollinen kiinteistöveron tai muussakaan muodossa ottamaan osaa niiden papistojen ja kirkonpal-

¹⁷⁶ Vp 1920 Ptk. I, 33–34, 39; Ptk. III, 3018; Asiak. I, HE n:o 2.

velijoiden eikä niiden pappiloiden, kirkkojen, kellotapuleiden ja hautausmaiden rakentamiseen ja ylläpitämiseen tai muihin niiden tarkoituksiin meneviin veroihin. Myös muu uskonnollinen yhdyskunta ja sen seurakunta oli vapaa verosta, joka meni luterilaisen kirkon tarkoituksiin.

Lakiesityksen luterilaisten ja kreikkalaiskatolisten seurakuntien avustamisesta yleisillä varoilla erinäisissä tapauksissa valiokunta katsoi tarpeettomaksi, sillä uskonnonvapauteen pyrittäessä ei ollut syytä säätää lähempiä taloudellisia siteitä valtion ja seurakuntien välille.¹⁷⁷

Perustuslakivaliokunnan käsittelyn jälkeen julkisuudessa arvosteltiin uskonnonvapauslakiesityksen muuttumista hieman kirkolliskokouksen toivomaan suuntaan. Tyytymättömyyttä herätti muun muassa verotusta koskeva ehdotus, jonka katsottiin syrjivän maalaisia. Verotuskysymys herätti ärtymistä myös kirkollisissa piireissä. Valiokunnan mietintö vilkastutti entisestään lehdistökeskustelua. Esimerkiksi hallituksen kannalle asettunut professori Antti J. Pietilä arvosteli ehdotusta siitä, ettei kirkosta eroavan tarvitsisi maksaa veroa maalaiskiinteistöstään valtion uskonnollis-siveelliseen rahastoon. Vero oli hänen mielestään tarpeellinen, ja valtio saattoi valvoa, ettei varoja annettaisi vaikkapa jollekin uudelle, mahdollisesti yhteiskuntavastaiselle lahkolle.

Kauaskantoisimman esityksen teki professori E. N. Setälä ehdottaessaan kirkollisten verojen kantamista yhdessä kunnan ja valtion verojen kanssa. Pietilä vastusti ajatusta peläten järjestelyn sitovan kirkon ja muut uskonnolliset yhdyskunnat yhä kiinteämmin valtioon. Esimerkiksi pieni kirkolle vihamielinen vasemmistolainen kunta saattaisi aiheuttaa vaikeuksia kirkolle. Kirkon piti päinvastoin pyrkiä mahdollisimman suureen itsenäisyyteen valtiosta myös taloudellisissa asioissa.¹⁷⁸

Uskonnonvapauslaki 1922 ja kirkollisverotus. Uskonnonvapauslain ensimmäisessä käsittelyssä huhtikuussa 1921 käytettiin vain yksi puheenvuo-

¹⁷⁷ EA Prv. ptk. 21.10.1920, 10.12.1920; *Vp 1920 Asiak.* I–II, prvm n:o 6; *Kmaa* 18/8.3.1921, Uskonnonvapauslaki (pk); *Kena* 1979, 259; *Reijonen* 1980, 237–241.

¹⁷⁸ *Savo* 1/14.1.1921, 20/26.1.1921, Uskonnon-siveellisiin tarkoituksiin kannettavat verot; *SS* 67/23.3.1921, Uskonnonvapauslaki; *Kmaa* 26/8.4.1921, Uskonnonvapauslaki (pk); *SS* 91/22.4.1921, Uskonnonvapaus (J. A[il]io); *Kena* 1979, 252, 260; *Reijonen* 1980, 236–237.

ro. Siinä ehdotettiin lain veropykälän (12 §) hyväksymistä hallituksen esittämässä muodossa, sillä perustuslakivaliokunnan muotoilemana pykälä suorastaan houkutteli seurakuntalaisia eroamaan kirkosta verovapauden takia.¹⁷⁹

Suuren valiokunnan hyväksyttyä veropykälän perustuslakivaliokunnan esittämässä muodossa keskustelu jatkui lain toisessa käsittelyssä. Vasemmisto kannatti valiokuntien mietintöjä ja siten myös kirkollisten verojen ja maksujen poistamista kirkosta eroavilta. Se vastusti myös vahvasti yhtiöveroa. Kokoomuksen pappisedustaja Erkki Kaila puolestaan korosti uskonnonvapauslain tarpeellisuutta, sillä kirkonkin oli hyvä päästä sille vihamielisistä jäsenistään. Myös kirkosta eroavien kirkollisverot ja vastaavat maksut oli oikeudenmukaista poistaa. Yhtiöveron säilymistä hän piti välttämättömänä: yhtiöt ja yhdistykset kirkollisverosta vapauttava laki oli kirkon taloudelle tuhoisa, sillä monien seurakuntien talous oli täysin yhtiöveron varassa. Täsäkin asiassa kirkon etu oli myös valtion etu.¹⁸⁰

Lain yksityiskohtaisessa käsittelyssä muistutettiin lain veropykälän houkuttelevan ihmisiä eroamaan kirkosta taloudellisista syistä. Valtion ei pitänyt johdattaa heitä tähän kiusaukseen. Tosin myös hallituksen esityksen hyväksyminen johtaisi kirkosta eroavat ja toiseen uskonnolliseen yhdyskuntaan liittyvät maakiinteistön omistajat kaksinkertaisesti verotetuiksi. Vasemmisto vaati kirkosta eroavien vapauttamista kaikista sille menevistä veroista ja maksuista ja kohtuuttoman maaveron poistamista. Määräenemmistön jäätyä saavuttamatta uskonnonvapauslaki jäi vuoden 1921 valtiopäivillä lepäämään yli vaalien.¹⁸¹

Lain tultua syksyllä uudelleen eduskunnan käsittelyyn perustuslakivaliokunta tarkisti sen tekemättä siihen muutoksia. Valiokunnan mietintöön liitettyssä vastalauseessa toivottiin hallituksen antavan eduskunnalle vuonna 1920 annetun esityksen kaltaisen uuden esityksen.

Uskonnonvapauslaista käytiin uudessakin eduskunnassa laaja keskustelu, joka osoitti puolueiden asenteiden pysyneen jokseenkin ennallaan. Verokysymyksen osalta keskustelussa vaadittiin kirkosta eronneiden kulttuuriveron

¹⁷⁹ Vp 1921 Ptk. I, 35; Asiak. III, prvm n:o 6 (1920).

¹⁸⁰ Vp 1921 Ptk. I, 84, 87, 90–93, 95–97, 101–104; Asiak. III:2, suurvm n:o 2; *Kena* 1979, 261–264; *Reijonen* 1980, 250–253.

¹⁸¹ Vp 1921 Ptk. I, 93, 127–133; *Kmaa* 34/10.5.1921, Uskonnonvapauslain ratkaisu (pk); *Kena* 1979, 263; *Reijonen* 1980, 254–255.

maksamista valtiolle, jotta ketään ei houkuteltaisi eroamaan kirkosta aineellisin eduin. Eduskunnan äänestyksessä verokysymys hyväksyttiin pääosin perustuslakivaliokunnan ja suuren valiokunnan esittämässä muodossa. Sen mukaisesti evankelisluterilaiseen tai kreikkalaiskatoliseen kirkkoon kuulumaton henkilö ei ollut velvollinen kiinteistö- tai muun veron muodossa ottamaan osaa niiden pappien ja kirkonpalvelijoiden palkkaamiseen eikä pappiloiden, kirkkojen, kellotapulien ja hautausmaiden rakentamiseen ja ylläpitämiseen tai muihin niiden tarkoituksiin meneviin veroihin. Sama vapautus koski uskonnollista yhdyskuntaa ja sen seurakuntaa.

Eduskunnan hyväksyttyä uskonnonvapauslain 6.10.1922 se vahvistettiin 10.11.1922. Lain täytäntöönpanoasetus annettiin 29.12.1922.¹⁸²

Lakia maan evankelisluterilaisten ja kreikkalaiskatolisten seurakuntien avustamisesta yleisillä varoilla ei säädetty perustuslakivaliokunnan ehdotettua sen hylkäämistä.¹⁸³

¹⁸² Vp 1922 Ptk. I, 244–259, 262–271, 280, 286; Asiak. I, HE n:o 2; prvm n:o 2; AsK 267/10.11.1922; 334/29.12.1922; Jääskeläinen 1973, 194; Kena 1979, 334–337; Reijonen 1980, 255–256, 298–306.

¹⁸³ Vp 1920 Asiak. I, HE n:o 2; prvm n:o 6; Vp 1921 Asiak. III:2, suurvm n:o 2, 2 a.

6 Kirkollisverotus vuosina 1923–2001

6.1 Kymmenysjärjestelmän lopullinen purkaminen

Papiston palkkauslain (1922) toteuttaminen ja luontoispalkkauksesta luopuminen. Uuden papiston palkkauslain ja sen täytäntöönpanoasetuksen myötä kirkollinen verotus tapahtui maaseudullakin kunnallisverotuksen perusteella, ja kaikki palkat maksettiin seurakuntarahastosta. Rahaston varoja voitiin käyttää muihinkin kirkollisiin tarkoituksiin seurakunnan päättämällä tavalla. Palkkausjärjestelyt oli suoritettava pikimmiten ja viimeistään kahden vuoden kuluessa lain voimaantulosta. Maaherrojen oli huolehdittava järjestelyjen vahvistamisesta määräajassa. Uusi palkkaus saattoi astua voimaan viran tultua avoimeksi ja palkan vapauduttua, elleivät pappi ja seurakunta toisin sopineet. Virassa olevat papit saattoivat halutessaan säilyttää luontoistuotepalkkauksensa virkakautensa loppuun saakka.¹

Kun palkkaus- ja virkatalolakeja pantiin täytäntöön, papin hallinnassa olevan viljelyksen vähentyessä myös pappiloiden rakennuksia voitiin vähentää. Joissakin seurakunnassa papille jäävää viljelysmaata vähennettiin ”kohutuuttomastikin”. Suunnitteilla olleen seurakuntien virkatalojen pakkoluovuttamisen tilattomalle väestölle katsottiin loukkaavan kirkon omistusoikeutta. Jo virkataloihin kuuluvien torppien ja mäkitupa-alueiden lunastaminen alhaisesta summasta vuoden 1921 lain mukaan aiheutti seurakunnille suuria maa-alueumenetyksiä, niin kuin kirkon viisivuotiskertomuksessa todettiin.²

Palkkausjärjestelyt eivät toteutuneet kaikissa seurakunnissa säädettyssä

¹ AsK 180/4.8.1922, 5, 13, 15 §§; 225/29.9.1922, 1, 19 §§; KL 1869 (1922), § 15; *Kertomus kirkon tilasta 1923–1927*, 51.

² *Kertomus kirkon tilasta 1923–1927*, 45–46.

ajassa. Valtaosin ne kuitenkin vahvistettiin vuosina 1924–25. Palkkausuu-
distus eteni nopeimmin Tampereen ja Viipurin hiippakunnissa, joissa 70 %
seurakunnista käytti rahapalkkausta vuonna 1928. Hitaimmin se toteutui
Oulun hiippakunnassa. Papisto siirtyi rahapalkkaan vapaaehtoisesti tai vi-
ranhaltijan vaihtumisen yhteydessä. Kun palkkauslaki kumottiin vuoden
1944 vastaavalla lailla, maassa oli vielä kuusi seurakuntaa (Kuusisto, Hel-
singin pitäjä, Inkoo, Tornio, Ii ja Kemijärvi), joissa papisto sai kokonaan tai
osittain palkkansa vuoden 1886 asetuksen mukaan.

Palkkausjärjestelyssä monen papin palkka aleni ja muutamien nousi.
Oleellista oli, että papisto sai palkkansa säännöllisesti kuukausittain.
Luontoispalkka maksettiin entisin parselein: viljana, voina, kalana, lihana,
juustona ja jonkin verran muina luonnontuotteina. Niitä vaihdettiin myös
rahamaksuiksi. Luontoispalkkaus aiheutti entiseen tapaan papiston ja kansan
välisiä riitoja. Joskus seurakunta kieltäytyi ottamasta käyttöön rahapalk-
kausta, koska talollisten kirkollismaksujen vähentyminen uhkasi nostaa pal-
kansaajien maksuja.³

Vuoden 1886 papiston palkkausasetuksen mukainen papiston palkkaus
vaihteli suuresti. Seurakuntien taloudellisesta epätasaisuudesta ei puhuttu
niinkään paljon. Myös vuoden 1922 palkkauslakia noudattavissa seurakun-
nissa kirkollisveroäyriin hintaero saattoi olla hyvinkin kaksinkertainen. Suu-
rimmaksi epäkohdaksi koettiin epätasainen verorasitus: jossakin saattoi jou-
tua maksamaan kirkollisveroa monta kertaa enemmän kuin vastaavista tu-
loista toisessa seurakunnassa. Varsinkin pienissä seurakunnissa oli usein
korkea veroäyri, vaikka niiden vakituiset perusmenot olivat lähes samat kuin
verotuloiltaan suuremmissa seurakunnissa. Veroäyrien epätasaisuutta oli py-
ritty kompensoimaan muun muassa vastikerahaston avustuksilla. Tästä ai-
heutuneet kustannukset maksoivat enimmäkseen maaseurakunnat, koska
vastikerahasto sai tulonsa pääosin niiden virkatalojen metsänmyynnistä.

Hanke kirkon keskusrahaston perustamiseksi katsottiin hyväksi, sillä sen
välityksellä vakavaraiset seurakunnat voisivat auttaa köyhempiä seura-
kuntia.⁴

³ Godenhjelm 1927, passim; *Kertomus kirkon tilasta 1923–1927*, 66, 70–71;
Suomen evankelisluterilainen kirkko 1942–1946, 119; *Siljander* 1980, 88–97.

⁴ *Heliövaara* 1939, 24–27.

Kruununkymmenysten lakkauttaminen. Piispojen palkkausjärjestykseen ryhdyttäessä vuonna 1923 valtiovarainministeriö halusi selvittää, voitiinko samalla peruuttaa valtiolle eräitä kymmenyksiä kuten rovastintynnyreitä ja maalaiskirkkojen viinijyviä. Hankalista ja usein epäoikeudenmukaisista kymmenyksistä haluttiin päästä eroon maaverouudistuksen yhteydessä.⁵

Kruununkymmenykset lakkautettiin koko maassa Ahvenanmaata lukuun ottamatta vuoden 1925 alusta lukien. Tiettyjen talojen eräille maaseurakunnille suoraan viini- ja rakennusjyvien nimellä maksamat kruununkymmenykset suoritettiin valtionvaroista evankelisluterilaisten seurakuntien vastikerahastoon. Samaten korvattiin Maskussa ja Piikkiössä sijaitsevien eräiden talojen Turun seurakuntien papiston palkkaukseen suoraan maksamat kruununkymmenykset, kunnes myös nämä kymmenykset siirtyivät papiston palkkauslain (1922) nojalla seurakuntien vastikerahastoon.

Myös eräät maaverot (rälssi-, sääntönäis-, metsä- ja lapinvero), vero kalastuksesta ja hylkeenpyynnistä, veroheinärahat, silta- ja jahtivoudinkapat sekä papiston virkataloista maksettavat suostunta, karjarahat, taksa ja hengellinen rälssivero -nimiset verot ynnä kaupunkien maksama karjarahat lakkautettiin 1.1.1925 lukien.⁶

Piispojen palkkaus uudistus 1928. Kun reformaation aikana piispoille ja pitäjänkirkkoille kuulunut osa kymmenyksistä peruutettiin vähitellen kruunulle, Turun piispalle oli jäänyt tyydyttävä palkka palkkapitäjien turvin. Kustaa II Aadolfin asetus 1616 järjesti pysyvästi piispan palkan. Kun Turun piispasta tuli arkkipiispa (1817), hänen palkkaansakin korotettiin. Palkka järjestettiin vuonna 1884 annetulla asetuksella uudenaikaisemmalle kannalle, jolla se oli vielä 1920-luvulla.⁷

Kirkon palkkausjärjestelmän uudistus koski myös piispoja, joiden palkkauserot olivat suuret hiippakunnan iän mukaan. Hyväksyessään valtion tulo- ja menoarvion 1923 eduskunta kehotti hallitusta pohtimaan piispojen palkkauksen uudelleen järjestelyä, sillä arkkipiispan sekä Tampereen ja Oulun piispojen luontoistuotteisiin sidotut palkat olivat viljan hinnan nousun

⁵ KA OpM KD 59/444 1923; *Autio* 1986, 123.

⁶ *AsK* 294–295/29.11.1924.

⁷ *Kk* 1928 Liitt. VI F, tvm n:o 8.

vuoksi kasvaneet kohtuuttomiksi. Taustana oli myös laki valtion viroista ja toimista suoritettavan palkkauksen perusteista (1923), joka määräsi myös tuomiokapitulien virkamiehet valtion palkkauslain alaisiksi.⁸

Vuoden 1923 kirkolliskokous totesi lausunnossaan opetusministeriölle, ettei piispojen veroviljan peruutus korvauksetta tullut kysymykseen. Valtion oli korvattava piispojen viljapalkat vastaavilla suorituksilla kirkon vastikerahastoon, josta piispojen palkat maksettaisiin. Piispojen virkatalojen peruutuksesta ei voinut olla puhuttakaan.

Kirkon kielteinen kanta heijasteli papiston palkkauslain säätämisessä ilmenneitä vaikeuksia. Silloinkin oli huomautettu, ettei kirkon pitänyt korvauksetta luopua manttaaliverosta. Arkkipiispa Gustaf Johansson ja Tampereen hiippakunnan piispa Jaakko Gummerus olivat lisäksi opetusministeriön painostuksesta jo suostuneet sopimaan virkatalojensa torppareiden itsenäistämistä.⁹

Ollakseen ärsyttämättä piispoja heidän oikeuksiaan kaventavalla uudella toimenpiteellä opetusministeriö ei kiirehtinytkään palkkaus uudistusta. Kirkon ei tarvinnut pelätä opetusministeriön taholta mitakaan kiusallisia hankkeita, sillä opetusministereinä toimi vuosina 1924–26 kirkkoon myönteisesti suhtautuvia kokoomuslaisia (Yrjö Loimaranta, Lauri Ingman, E. N. Setälä). Ingman myös korosti pappiserioikeuksien vaikuttavuutta uusiinkin palkkausperusteisiin. Loimaranta taas tulkitsi piispat valtion virkamiehiksi. Eri mielisyyttä osoitti piispojen aseman, oikeuksien ja etuuksien kaipaavan selkiyttämistä.¹⁰

Väinö Tannerin sosiaalidemokraattinen vähemmistöhallitus laati ripeästi (1926) eduskunnalle esityksen piispojen palkkausjärjestelystä. Hallitus katsoi piispat valtion virkamiehiksi, joten heidän palkkansakin oli maksettava valtion varoista. Samalla heidän veroviljansa voitiin peruuttaa vastikkeetta valtiolle. Koroisten ja Strömsbergin virkatalot voitiin myydä ja piispoille hankkia virka-asunnot. Esittelijäsihteeri Loimarantakin hyväksyi tulkinnan piispasta valtion virkamiehenä ja veroviljan vastikkeettoman peruutuksen,

⁸ Vp 1922 Asiak. II, HE n:o 33 (10. Pl); vvm n:o 8, 8a; *Kansanaho* 1975, 446; *Autio* 1986, 123.

⁹ Kk 1923 Ptk., 604–605; Liitt. VI F, tvm n:o 8; Liitt. VII, 71–73 (kirje VN:lle 11.6.1923); *Kansanaho* 1975, 446–447; *Autio* 1986, 123.

¹⁰ *Autio* 1986, 123–124.

mutta piti hallituksen palkkatarjousta aivan riittämättömänä. Hän ajoi piispoille 70 vuoden eläkeikää ja halusi siitä säädetävän kirkko- eikä palkkalaisissa. Piispojen maaomaisuuteen hän huomautti muissa maissa kajotun varovaisesti ja esitti ainakin Turun piispalle vuodesta 1303 kuuluneen Koroisten virkatalon jättämistä pieteettisyyistä kirkolle. Hallitus ei välittänyt esittelijäsihteerin huomautuksista. Eduskunnan valtiovarainvaliokunta ei ehtinyt käsitellä hallituksen esitystä.¹¹

Hallitus ei jättänyt asiaa tähän, vaan asetti 7.7.1927 komitean pohtimaan valtion kirkollisbudjetin yksinkertaistamista ja laatimaan ehdotuksen piispojen palkkauksen järjestelystä. Se puolsi yksimielisesti palkkauksen järjestämistä lailla. Valtioneuvosto lakkautti 20.1.1931 komitean katsoen sen työn epäonnistuneen. Komitea ei jättänyt varsinaista mietintöä, mutta lähetti laatimansa pöytäkirjat, selvitykset ja luonnokset opetusministeriölle.¹²

Tannerin hallituksen ryhdyttyä valmistamaan uutta lakiesitystä piispojen palkkausjärjestelystä esittelijäsihteerin Loimaranta ilmeisesti viivytti sen laatimista saadakseen jätetyksi asian seuraavalle kabinetille. Esityksen antoikin eduskunnalle Sunilan maalaisliittolainen hallitus. Sen mukaan piispoja ei pidetty enää valtion virkamiehinä, joten heidän palkkauksensa perusteista oli säädetävä erillinen laki. Menettely katsottiin yhdenmukaiseksi papiston uuden palkkausjärjestelmän kanssa. Ehdotuksen mukaan valtion maksama piispan palkka vastasi jokseenkin maaherran palkkaa vapaine asuntoineen, lämpöineen ja edustusrahoineen. Eläkeoikeus piispoille taattiin 63-vuotiaana. Samalla hallitus esitti arkkipiispan sekä Tampereen ja Oulun piispan veroviljan peruuttamista valtiolle, Strömsbergin virkatalon myymistä ja Koroisten virkatalon siirtämistä valtiolle. Niiden arvoja vastaava rahasumma käytettäisiin piispojen virka-asuntojen hankkimiseen, hoitoon ja kalustamiseen.

Merkittävin ero hallitusten esityksissä oli, että Tannerin hallitus oli esittänyt piispojen palkan suorittamista valtion viroista ja toimista määrättyjen perusteiden mukaan, jolloin palkoista olisi säädetty asetuksella. Uusi esitys oli yhdenmukaisempi papiston palkkausjärjestelmän kanssa ja takasi virois-

¹¹ Vp 1926 Asiak. III:1, HE n:o 119; *Autio* 1986, 124–125.

¹² *Autio* 1986, 125. – Komitean jäseninä olivat jonkin aikaa muiden muassa keskeiset sosiaalidemokraattiset poliitikot Taavi Tainio ja Julius Ailio, sittemmin Tannerin kabinetin opetusministeri.

sa oleville piispoille entiset palkkaedut; luontoispalkat peruutettaisiin valtiolle aina viranhaltijoiden vaihtuessa.¹³

Eduskunnan valtiovarainvaliokunta muutti hallituksen esitystä siten, että virkatalojen myyntituloja ei kohdennettu piispojen virka-asuntoihin, sillä virkatalojen siirtyessä valtiolle niiden käytössä oli otettava huomioon niiden vuokraajien ja torppareiden edut. Valiokunta poisti myös piispojen edustusrahat ja muutti piispojen eläkkeet määräytymään valtion viranhaltijoiden eläkkeiden tavoin. Mietintöön jätetyissä vastalauseissa piispojen palkkaus ja eläke vaadittiin järjestettäväksi asetuksella ja ”kirkkoruhtinaiden” palkaksi esitettiin vain kymmenesosa valiokunnan ehdottamasta.

Valiokunta pyysi lakiesityksestä lausunnon myös perustuslakivaliokunnalta. Sen mukaan lakiesitys oli käsiteltävä perustuslain säätämisyjärjestyksessä, koska piispojen palkkauksen sekä virkatalojen ja muiden luontoisetujen peruuttaminen valtiolle oli ristiriidassa papiston erioikeuksien kanssa. Eriävän mielipiteen mukaan laki voitiin säätää tavallisena lakina, koska arkkipiispan sekä Tampereen ja Oulun piispojen palkkaus oli järjestetty kirjeillä useita vuosikymmeniä aiemmin.¹⁴

Opetusministeri Antti Kukkonen puolusti eduskunnassa lakiesitystä pitäen erityisen tärkeänä piispojen palkkojen määräämistä lailla, sillä piispat eivät olleet virkamiehiä. Oikeiston tukemana hän toivoi suuren valiokunnan hyväksyvän hallituksen esityksen Strömsbergin ja Koroisten virkatalojen osalta, koska ne olivat säädeomaisuutta, jota juridisesti ei saanut ottaa pois alkuperäisestä tarkoituksestaan. Virkatalojen riistäminen kirkolta oli siten mielivaltaa. Myös perustuslakivaliokunnan puheenjohtaja Kyösti Kallio puolusti valiokuntansa kantaa lakiesityksen käsittelystä perustuslain säätämisyjärjestyksessä. Vasemmiston edustajat pitivät ehdotettuja palkkoja liian suurina ja korostivat piispojen olevan valtion virkamiehiä, joten heidän palkkausperusteidensakin piti olla samat.¹⁵

Suuri valiokunta palautti lakiesitykseen momentin, jonka mukaan myytävien virkatalojen arvoja vastaava rahamäärä oli käytettävä virka-asuntojen hankkimiseen piispoille sekä niiden hoitoon, kunnossapitoon ja kalustami-

¹³ Vp 1928 Asiak. I, HE n:o 11; *Kansanaho* 1975, 447–448; *Autio* 1986, 125.

¹⁴ Vp 1928 Asiak. I, vvm n:o 10, liite: prvm n:o 8; *Kansanaho* 1975, 448.

¹⁵ Vp 1928 Ptk. I, 502–503, 504–506, 555–559, 629–630; *Autio* 1986, 125.

seen. Eduskunta julisti lain kiireelliseksi ja hyväksyi sen perustuslain säätämisjärjestyksessä vain kommunistien vastustaessa. Laki evankelisluterilaisten hiippakuntien arkkipiispan ja piispojen palkkauksen perusteista sekä laki näiden palkkauksesta ja eläkeoikeudesta vahvistettiin huhtikuussa 1928.¹⁶

Ratkaisu oli kirkon kannalta kohtuullinen, sillä piispat saivat pitää entiset palkkaetunsa, piispojen vanhat virkatalot siirtyivät valtiolle vasta viranhaltijan vaihtuessa, ja niiden hintaa vastaava rahamäärä kohdennettiin piispojen virka-asuntoihin. Kun piispojen verovilja sekä Strömsbergin ja Koroisten virkatalot oli peruutettu valtiolle, kymmenysjärjestelmä oli lähes kokonaan purettu. Purkaminen kesti miltei 10 vuotta.

Viljamaksut rahamenoksi sekä viini- ja rakennusjyvien peruuttaminen valtiolle 1930 ja 1932. Vuonna 1930 eduskunta hyväksyi perustuslain säätämisjärjestyksessä lain kirkollisiin tarkoituksiin viljassa määrättyjen valtionmenojen muuntamisesta rahamenoksi. Sen mukaan sanotut menot muutettiin rahamenoksi laskemalla rukiin hinnaksi 155, ohran 120 ja kauran 65 markkaa hehtolitralta. Myös viljan kuljetuskorvaus lakkautettiin. Vastaavasti muunnettiin rahamenoksi valtion tulo- ja menoarvion viljassa määrätty menot, jotka suoritettiin evankelisluterilaisten seurakuntain vastikerahastoon.

Vuonna 1932 eduskunta säati lain eräille maalaisseurakunnille viini- ja rakennusjyvien nimellä tulevien jaottamattomien kruununkymmenysten peruuttamisesta evankelisluterilaisten seurakuntain vastikerahastoon. Lain mukaan mainitut, rahassa suoritettavat kruununkymmenykset peruutettiin vuoden 1933 alusta alkaen ja suoritettiin vastikerahastoon.¹⁷

¹⁶ Vp 1928 Ptk. I, 556–559, 629–630; Asiak. I, suurvm n:o 24; AsK 142/27.4.1928, 143/27.4.1928; *Jääskeläinen* 1973, 195; *Kansanaho* 1975, 443, 446, 448; *Autio* 1986, 125.

¹⁷ Vp 1930 Ptk., 582, 586, 777, 1040; Asiak. II, HE n:o 21, vvm n:o 18; Vp 1932 Ptk. I, 222, 326, 361–362, 372–373; Asiak. I, vvm n:o 15, suurvm n:o 14; AsK 495/29.12.1930, 188/3.6.1932.

6.2 Verotus- ja palkkaussäännösten täsmennyksiä ja muutoksia

Muutoksia papiston palkkaus- ja virkatalolakeihin 1933, 1935 ja 1941. Papiston palkkauslain (1922) mukaan yhdistetyssä kaupunki- ja maaseurakunnassa papiston palkkauksesta aiheutuva verorasitus kohdistui raskaampana maaseudun kuin kaupunkien maksuvelvollisiin, mikä koettiin vakavaksi epäkohdaksi. Siksi eduskunta muutti vuonna 1933 palkkauslakia siten, että yhdistetyssä maa- ja kaupunkiseurakunnassa yhteisen papiston palkkausvarat määrättiin yhteisen verotuksen perusteella, mutta verojen kanto oli toimitettava kummassakin seurakunnassa muun kirkollisen veronkannon yhteydessä. Laki oli sama papin palvellessa useampia seurakuntia.¹⁸

Asutustoimikunnan esitettyä muun muassa pappiloiden pienentämistä hallitus pyysi asiasta lausunnon vuoden 1928 kirkolliskokoukselta, joka virkatalojen säätiöluonnetta ja pakko-oton lainvastaisuutta korostaen esitti asian raukeamista. Kirkon katsottiin jo vuoden 1921 torpparilain johdosta menettäneen eniten maanjaossa. Uudet suunnitelmat aiheuttaisivat pahoja häiriöitä palkkauslain (1922) toteuttamisen ollessa vielä kesken, kokous totesi. Kirkon yksiselitteisen kannan katsottiin riittävän komitean suunnitelmien hylkäämiseen.¹⁹

Papiston palkkauslakia muutettiin vuonna 1941 siten, että valtion kruunukymmenyksistä ja erityisten rahamääräysten nojalla tai muutoin suorittamat papiston raha- tai muut palkkaedut oli palkkausjärjestelyn tullessa voimaan peruutettava seurakunnilta ja pantava kirkon keskusrahastoon. Samalla papiston virkatalolakia vuodelta 1922 muutettiin siten, että virkatalorahaston pääoman kokoamiseen oli virkatalojen metsän ja maa-aineksen myynnistä saadun puhtaan tulon, vahingonkorvausten ja rahaston ylijäämän lisäksi kannettava vero samojen perusteiden mukaan kuin seurakuntarahastoon maksettiin papiston palkkausta varten.²⁰

¹⁸ Vp 1933 Ptk. I, 32, 430, 453–457; Asiak. II, HE n:o 30; AsK 274/3.11.1933; Jääskeläinen 1973, 434.

¹⁹ Kk 1928 Ptk., 546; Liitt. VI D, sivm n:o 7; Autio 1986, 127; vrt. Puhakka 1928, 238–240; A. I. Salminen 1933, 274–277.

²⁰ Vp 1941 Ptk. II, 1202, 1219–1222, 1241–1246, 1249–1269; Asiak. III, HE n:o 116, ltvm n:o 18, suurvm n:o 102; AsK 896–897/5.12.1941.

Papiston ja lukkari-urkurien palkkauksessa voimassa ollut, yleiseen hintatasoon sidottu ns. liukuva järjestelmä kumottiin vuonna 1935 säädetyllä lailla.²¹

Luterilaisten seurakuntien pappien ja kanttori-urkurien palkkauslain mukaisten palkkojen käytyä hintatason nousun vuoksi aivan riittämättömiksi heille oli valtioneuvoston päätösten mukaan suoritettava vuosina 1941–42 lisäpalkkoina kalliinajanlisää palkkauksen mukaan 450 tai 550 markkaa kuukaudessa. Jos viranhaltijan palkkaetuihin kuului virkatalo tai muita vastaavia luontoisetuja, lisä oli vain puolet edellä mainitusta.²²

Papiston palkkauslaki, laki seurakuntien virkataloista ja laki eräiden kirkollisten suoritusten perusteista 1944. Valtioneuvosto asetti vuonna 1941 Paavo Virkkusen johtaman komitean laatimaan ehdotusta luterilaisten seurakuntien papiston ja kanttori-urkurien palkkausta koskevan lainsäädännön uudistamiseksi. Komitea totesi vuoden 1922 palkkauslain pitäneen pappien ja kanttori-urkurien palkat kohtuuttoman alhaisina rahanarvon alentumisen ja luontoisetujen rahaksi arvioinnin takia. Tilannetta helpottaakseen seurakunnat olivat arvioineet luontoisedut mahdollisimman alhaisiksi ja lisänneet pappilan viljelysmaata yli lain salliman rajan. Tilanteen korjaamiseksi komitea esitti ajanmukaista, elinkustannusindeksiin perustuvaa papiston palkkausjärjestelmää, jossa luontoisetujen arvoa ei enää vähennettäisi peruspalkasta.

Kirkollisverotuksen osalta komitea ehdotti seurakuntarahastoon kultakin 16 vuotta täyttäneeltä seurakunnan jäseneltä perittävän henkilömaksun korottamista kaksinkertaiseksi (5–10 mk). Veroa tähän rahastoon edelleenkin kannettaisiin vain, elleivät sen muut vuositulot riittäneet papiston palkkaukseen ja muihin palkkauslain mainitsemiin tarkoituksiin. Virkatalorahastoon suoritettavan veron korottamisen komitea halusi siirtää opetusministeriön vahvistettavaksi.²³

Hallitus antoi eduskunnalle palkkauskomitean ehdotuksen pohjalta laaditun esityksen laiksi papiston ja kanttori-urkurien palkkauksesta. Eduskunta

²¹ Vp 1935 Ptk. I, 1028, 1139, 1173; Asiak. I, HE n:o 24; AsK 283/27.9.1935; Jääskeläinen 1973, 434.

²² AsK 470/19.6.1941; Vnp 19.6.1941; 36/15.1.1942, Vnp 15.1.1942.

²³ Palkkauskomitea 1942, 1–2, 5–8, 46–57.

hyväksyi lakiesityksen pääosin sellaisenaan, ja 29.12.1944 vahvistettu laki tuli voimaan 1.1.1945. Lailla kumottiin vuosina 1922 ja 1942 annetut vastaavat lait ja muut sen kanssa ristiriidassa olevat säännökset.²⁴

Uuden, vuoden 1944 palkkauslain mukaan kunkin seurakunnan oli paljattava pappinsa ja kanttori-urkurinsa. Kaikki palkat ja muut yleiset menot suoritettiin seurakunnan käyttörahastosta, jonka muodostivat seurakunnan aikaisemmat rahastot. Rahastoon tuloutettiin virkatalojen puhdas tulo, hautaustoimen tulot, pääomarahaston ylijäämä, rakennusrahastosta siirrettävä määrä, korot, muut tulot sekä vero, jota suorittivat kaikki kunnallisverotuksessa yli 10 veroäyrin tuloista taksoitetut luterilaiseen kirkkoon kuuluvat verovelvolliset tulojensa mukaan. Muita rahastoja olivat pääomarahasto ja rakennusrahasto. Lakkauteettavan seurakuntarahaston ja muiden rahastojen varoista oli muodostettava pääomarahasto, johon oli pantava seurakunnan kiinteän omaisuuden myyntitulot, rakennusrahastosta siirrettävät varat, rahaston ylijäämä ja 1–5 % edellisen vuoden maksuunpannusta veromäärästä. Lakkauteettavien virkatalorahastojen varoista oli muodostettava rakennusrahasto, josta suoritettiin pappiloiden, kanttoriloiden sekä virka-asuntojen vuotuiset kustannukset.²⁵

Laki evankelisluterilaisten seurakuntien virkataloista pysytti vuoden 1922 palkkauslailla papiston ja kanttori-urkurien hallinnasta seurakuntien hoitoon siirretyt virkatalot entisellään. Maaseurakunnan vakinaiselle papille kuului pappila polttopuineen sekä puu- ja kasvitarhoineen. Kaupunkiseurakunnassa pappi sai vastaavan virka-asunnon lämpöineen tai pappilan ja kanttori-urkuri kanttorilan tai virka-asunnon.²⁶

Myös lakia eräiden kirkollisten suoritusten perusteista muutettiin vuonna 1944 siten, että kirkon ja kaiken siihen kuuluvan, hautausmaan, siunauskapelin ja seurakuntatalon rakentamiseen ja kunnossa pitämiseen sekä kirkonpalvelijoiden palkkaukseen oli seurakunnan jäsenten ja muiden papiston palkkausta suorittavien otettava osaa samojen perusteiden mukaan kuin papiston palkkaukseen. Samojen perusteiden mukaan oli suoritettava myös ne kirkolliset maksut, joiden taksoittamisesta ei ollut annettu erityisiä määräyk-

²⁴ Vp 1944 Ptk. I, 645–653, 854, 884–900, 1014–1015; II, 1069–1075; Asiak. I, HE n:o 73, Itvm n:o 18, suurvm n:o 115, 115 a; AsK 1032/29.12.1944.

²⁵ AsK 1032/29.12.1944; Orrström 1987, 27–31.

²⁶ AsK 1034/29.12.1944.

siä. Lailla kumottiin vuosina 1908 ja 1922 annetut vastaavat lait.²⁷

Vuonna 1945 voimaan astuneen palkkauslain mukaiseen palkkaukseen siirtyivät myös vuoden 1886 asetusta vielä noudattaneiden seurakuntien papit joko vapaaehtoisesti, siihen velvoitettuina tai eläkkeelle siirryttyään vuoden 1953 loppuun mennessä. Pohjoisten seurakuntien kirkkoherrat saivat pitää lohikymmenyksensä loppuun saakka. Helsingin pitäjän kappalaisen siirtyminen uuteen palkkausjärjestykseen onnistui vasta sitä varten tehdyn kirkkolakimuutoksen (247 §) jälkeen, mikä salli kirkkohallituksen velvoittaa viranhaltijan siirtymään uuteen palkkaukseen. Seurakunnan oli tässä tapauksessa maksettava kappalaiselle kirkkoherran palkka.²⁸

Evangelisluterilaisen kirkon viimeinen palkkauslaki sekä laki seurakuntien virkataloista ja rahastoista 1966. Kirkollistaloutta koskevat lait on yleensä säädetty ja säädetään yksinkertaisessa lainsäätämisyjärjestyksessä. Pappisprivilegien takia eräät kirkon taloutta koskevat lait on kuitenkin säädetty perustuslain säätämisyjärjestyksessä. Sellaisia olivat muiden muassa papiston palkkauslaki ja laki papiston virkataloista vuodelta 1922. Sen jälkeen omaksuttiin periaate, että kun laki kerran oli säädetty perustuslain säätämisyjärjestyksessä, asiaa koskeva myöhempi lainsäädäntötoimi saattoi tapahtua yksinkertaisessa lainsäädäntöjärjestyksessä. Tämä supisti entises-tään pappisprivilegien kirkollistaloudellista vaikutusta.²⁹

Papiston ja kanttori-urkurien palkkauslaki muutettiin 4.6.1959 evangelisluterilaisen kirkon palkkauslaiksi. Samalla lakiin tehtiin eräitä muutoksia, jotka eivät kuitenkaan koskeneet kirkollisverotusta.³⁰

Viimeisessä evangelisluterilaisen kirkon palkkauslaissa (1966) määrettiin pappien, lehtorien, kanttori-urkurien ja diakonissojen rahapalkoista sekä luontoiseduista. Laki kattoi siten kaikki seurakunnan ja kirkon hengellisen työn tekijät. Seurakunnan muiden viran- ja toimenhaltijoiden palkkauksesta säädettiin erikseen. Tulojen hankkimiseksi lain tarkoittamiin menoihin oli

²⁷ Vp 1944 Ptk. I, 645–653, 884–900; II, 1069–1075; Asiak. I, HE n:o 73. Itvm n:o 18; AsK 1035/29.12.1944.

²⁸ Ojanen 1972, 273; M. Juva 1976 a, 187; Siljander 1980, 98–101, liite n:o 1, 1, 8, 16, 18.

²⁹ Kirkko ja valtio 1970, 26.

³⁰ Vp 1959 Ptk. I, 53, 149, 217, 252, 456, 543, 548, 556; Asiak. I, HE n:o 19, 26, Itvm n:o 4. 9, suurvm n:o 14, 43; AsK 252/4.6.1959.

seurakunnan muiden tulojen jälkeen määrättävä kannettavaksi kirkollisveroa erikseen säädetyllä tavalla. Heikossa taloudellisessa asemassa oleva seurakunta saattoi saada menoihinsa avustusta kirkon keskusrahastolta erikseen säädettävällä tavalla.³¹

Evangelisluterilaisten seurakuntien virkataloista ja rahastoista säädetyn lain ja sen täytäntöönpanoasetuksen mukaan seurakunta sai käyttää papin ja kanttorin viran ylläpitämiseksi sillä olevia virkataloja säädetyllä tavalla. Elleivät seurakunnan käyttöön otetut pääomatulot ja muut tulot riittäneet talousarviomenojen katteeksi, oli kannettava kirkollisvero, jonka suorittamiseen osallistuivat kunnallisverotuksessa taksoitettujen tulojen mukaan kaikki kunnallisveroa maksavat, ei kuitenkaan luterilaiseen seurakuntaan kuulumaton eikä muu uskonnollinen yhdyskunta ja sen seurakunta.

Seurakunnalla piti olla pääomarahasto, johon oli pantava kiinteän omaisuuden luovutuksesta kertyvät varat ja lakkautetun kirkonrakennusrahaston varat. Rahaston varojen määrän oli vastattava vähintään 0,25 penniä edellisenä vuonna maksuunpannulta kirkollisveroäyryltä. Rahaston kartuttamiseksi säädettyyn määrään talousarvioon oli otettava vuosittain määräraha, joka vastasi 1–5 % edellisen vuoden veromäärästä. Rahaston varoja sai käyttää pääomamenoihin ja kirkkohallituksen luvalla muihinkin menoihin edellyttäen, että rahasto pysyi säädetyn suuruisena. Seurakunnalla sai olla myös muita rahastoja.

Laki tuli voimaan 1.1.1967 ja sillä kumottiin vuoden 1944 vastaava laki.³²

Kirkossa siirryttiin virkaehtosopimusmenettelyyn vuonna 1974. Sitä varten annettiin lait evangelisluterilaisen kirkon virka- ja työehtosopimuksista (1974). Samalla annettiin laki kirkon sopimusvaltuuskunnasta, joka kirkon ja sen seurakuntien puolesta neuvottelee ja sopii viranhaltijoiden ja työntekijöiden puolesta palvelussuhteen ehdoista.³³

³¹ AsK 105/25.2.1966; *Orrström* 1987, 31–32.

³² AsK 106/15.2.1966, 253/22.4.1966.

³³ Vp 1974 Ptk. IV, 3884, 4384–4385, 4595–4065, 4824–4926; Asiak. III:1, HE 160–163, ltvm n:o 8–10, 15, suurvm n:o 144–146, 155; AsK 968/20.12.1974, 969/20.12.1974, 970/20.12.1974; *Orrström* 1987, 74–80.

6.3 Kirkollisvero ennakoperintään

Fyysisten henkilöiden verorasitus 1951. Valtiovarainministeriö asetti (1948) komitean tutkimaan verorasituksen jakautumista eri veronmaksajaryhmille ja tekemään sen perusteella tarpeelliset esitykset. Komitean mietintö ”Fyysillisten henkilöiden verorasitus v. 1949” valmistui vuonna 1951.

Komitea kohdisti tutkimuksensa valtion tulo- ja omaisuusveroon, omaisuudenluovutusveroon sekä kunnallis- ja kirkollisveroon. Kirkollisveron merkitystä komitea piti vähäisenä ja periaatteessa vapaaehtoisena, koska siltä saattoi välttyä kirkosta eroamalla. Koska kuitenkin 97,4 % väestöstä kuului tuolloin luterilaiseen tai ortodoksiseen kirkkoon, komitea katsoi tarkoituksenmukaiseksi lukea myös kirkollisveron ”pakollisluonteisiin” veroihin ja ”periaatteessa suhteelliseksi”, jollainen kunnallisverokin oli. Esimerkiksi vuosituloluokassa 100 000–3 000 000 mk yksinäisen henkilön ja lapsettoman pariskunnan kirkollisvero oli tasaisesti 1,4 % tuloista. Komitea totesi myös, että vuoden 1949 jälkeen kirkollisverotuksessa ei ollut tapahtunut muutoksia.³⁴

Kirkkohallituksen esitys kirkollisveron ennakoperinnästä. Kirkkohallitus esitti 3.8.1950 valtioneuvostolle, että verojen ja maksujen ennakoperinnästä saatujen hyvien kokemusten vuoksi myös kirkollisvero – yleisin ei-ennakkoperittävistä veroista – koottaisiin ennakoperinnällä. Veronmaksajien oli raskasta maksaa veroa, joka kannettiin yleensä vasta 1–2 vuoden kuluttua tulon saamisesta. Siksi myös kirkollisveroja rästytyt suhteellisesti enemmän kuin kunnallisverotuksessa. Tämä aiheutti seurakunnille taloudellisia vaikeuksia, koska suurten maanluovutusten takia kirkollisvero oli jäänyt niiden tärkeimmäksi ja usein myös ainoaksi tulolähteeksi. Monien, luovutusten takia köyhtyneiden seurakuntien veroäyrin korotuspaineet olivat suuret. Ennakoperintänä verot saataisiin paremmin perityksi. Uudistuksen ajateltiin myös yksinkertaistavan ja järkiperaistävän verotusmenettelyä ja palvelevan siten kirkkoihin kuuluvien, siis käytännössä koko kansan etua.

Kirkollisveron ennakoperintä voitiin toteuttaa helposti kunnallisveron yhteydessä: valtion viranomaiset jakoivat ennakoverot kunnille, jotka puo-

³⁴ *Fyysillisten henkilöiden verorasitus 1951*, 41, 45–48.

lestaan jakoivat seurakunnille niiden osuuden. Kunta kantoi myös lopullisen kirkollisveron saman veroluettelon mukaan ja samalla verolipulla. Seurakunnat korvaisivat kunnille tästä aiheutuneet kustannukset. Kirkon lainsäädäntö ei asettanut estettä menettelylle. Myös kirkkohallituksen, maalaiskuntien liiton ja kaupunkiliiton edustajista koostuva toimikunta oli suhtautunut myönteisesti uudistukseen. Kuntien edustajat olivat kyllä todenneet siitä aiheutuvan kunnille lisätehtäviä ja henkilöstötarvetta. Siksi he olivat esittäneet hankkeen toteuttamista asteittain ja aluksi vapaaehtoisena. Lopullisena tavoitteena oli kuitenkin kirkollisveronkin pakollinen ennakoperintä.³⁵

Ensimmäisen ylimääräisen kirkolliskokouksen (1951) kanta uudistukseen. Kirkko piti kirkollisveron ennakoperintää siksi tärkeänä, että sitä varten kutsuttiin koolle ylimääräinen kirkolliskokous huhtikuussa 1951; kokouksen toisena asiana oli papiston ja kanttori-urkurieläkelain muuttaminen. Kirkkohallitus antoi ennakoperintäasian kirkolliskokouksen käsiteltäväksi siltä varalta, että hallitus vaatisi asiassa senkin toimenpiteitä. Tarkoitus oli siis jouduttaa tärkeän asian valmistelua. Kirkkohallituksen käsityksen mukaan uudistus oli toteutettavissa muuttamalla ennakoperintälain (696/1946) kolmea pykälää ja lisäämällä siihen yksi uusi pykälä.

Täydennyksenä valtioneuvostolle tekemäänsä esitykseen kirkkohallitus viittasi vielä luterilaisten seurakuntien valtiolle antamaan (1944) korottoon ”kirkkolainaan” sekä pika-asutus- ja maanhankintalain nojalla tehtyihin seurakuntien maaomaisuuden pakkoluovutuksiin. Näissä seurakunnat olivat menettäneet lähes kolmasosan maaomaisuudestaan. Myös vuoden 1944 hintatasoon lasketut lunastuskorvaukset olivat vielä joko kokonaan maksamatta tai ne oli maksettu osittain valtion velkasitoumuksina. Kaikki tämä oli heikentänyt suuresti seurakuntien taloutta, jota ennakoperinnän avulla voitiin parantaa. Valtiolle tämä ei aiheuttanut sanottavia kustannuksia ja seurakunnat korvasivat kuntien kustannukset. Kirkkohallitus pyysikin kirkolliskokousta ilmoittamaan valtioneuvostolle, että se yhtyi kirkkohallituksen esitykseen ennakoperinnän ulottamisesta myös kirkollisveroon ja hyväksyi kirkkohallituksen asiassa suorittamat toimet.³⁶

³⁵ KKHA Cba 6–7 Ptk. 21.3.1949 178 §, liite; 3.8.1950 632 §, liite; *Kk 1951 I Y* Liitt. II B, KKHE n:o 2; ks. *Kolari* 1952, 78, 80–82; *Ojanen* 1986, 628.

³⁶ *Kk 1951 I Y* Liitt. II B, KKHE n:o 2.

Suomessa oli jo pitkään kaavailtu valtion- ja kunnallisverotuksen yhdistämistä. Vuonna 1948 valtioneuvosto asetti verokomitean tutkimaan mahdollisuutta yhdistää kunnallis- sekä tulo- ja omaisuusverotus ja laatimaan tarvittavat lakiehdotukset ja ehdotukset muun lainsäädännön muuttamiseksi. Tehdänsä mukaisesti komitea laati ehdotukset verolaiksi, ennakoperintälaiksi, laiksi uusien virkojen ja toimien perustamisesta verohallintoon sekä esityksen kunnallislain muuttamiseksi.³⁷

Verokomitean puheenjohtaja Aarne Rekola oli pyydetty vuoden 1951 kirkolliskokouksen verovaliokunnan kuultavaksi hankkeesta. Kuulemisen jälkeen ja asiaa selvitettyään valiokunta ilmaisi olevansa vakuuttunut ennakoperinnän hyödyllisyydestä: se tehostaisi kirkollisveron kantoa ja parantaisi siten seurakuntien taloutta. Veronmaksajillekin oli edullisempaa maksaa kirkollisvero yhdessä muiden verojen kanssa. Koska kirkko palveli monin tavoin valtiota, sen toivottiin puolestaan tukevan seurakuntia suomalla niille ennakoperintäoikeuden. Säännösten laatiminen asiasta kuului hallitukselle, joka jo valmistelikin yleistä vero- sekä ennakoperintälakia. Kirkolliskokous oli osaltaan valmis tekemään kirkkolakiin kirkollisveron maksuunpanoa ja kantoa koskevat muutokset. Verovaliokunta esitti, että kirkolliskokous pyytäisi valtioneuvostoa ryhtymään toimiin ennakoperintälainsäädännön ulottamiseksi myös kirkollisveroon.

Yleisistunnossa valiokunnan puheenjohtaja, hallintoneuvos Eino J. Ahla totesi vielä ennakoperintäasian saatetun ”yhdenläätoista hetkellä” kirkolliskokouskäsitteeseen. Kokouksen oli nyt ”kirkon koko arvovalalla” pyydetävä valtioneuvostoa valmistelevaan asiaa. Verokomitea ei ollut esimerkiksi saanut edes kirkkohallituksen kyseisestä asiasta valtioneuvostolle kesällä 1950 tekemää esitystä. Kirkon olikin seurattava tarkoin asian valmistelua ja oltava yhteistyössä verokomitean kanssa. Myös asian vaatimia kirkkolakimuutoksia valmistelevan komitean asema oli ”erinomaisen tärkeä”. Ahla itse oli esittänyt tällaisen komitean asettamista. Verovaliokunta kannatti aloitetta, sillä tulevat ennakoperintäsäännökset saattoivat poiketa kirkkolain kirkollisverosäännöksistä.

Kirkolliskokous hyväksyi lyhyen keskustelun jälkeen verovaliokunnan esityksen ja ilmoitti valtioneuvostolle päätöksestään. Kirkkolakimuutoksia

³⁷ Verokomitea 1951, esipuhe (s.n.), 2.

valmistelevan komitean asettamisen kokous hyväksyi äänestämällä, sillä tehtävää esitettiin myös kirkkohallitukselle tai kirkkolakikomitealle. Kolmi-jäsenisen komitean puheenjohtajaksi valittiin professori Kaarlo Kaira.³⁸

Verokomitean ehdotus yhteisestä veronkannosta 1951. Verokomitean ehdotus verolaiksi oli jo lähetetty lausuntokierroksella vuoden 1951 ensimmäisen ylimääräisen kirkolliskokouksen aikoihin, ja ennakkoperintälaki oli parhaillaan komitean käsiteltävänä. Komitean oli tarkoitus laatia myöhemmin uuden verolainsäädännön edellyttämät asetusehdotukset. Eduskuntakäsittelyyn veroreformi oli aikomus saada vuonna 1951 ja voimaan 1.1.1952.

Verokomitea esitti lakiehdotuksessaan myös luterilaisten ja kreikkalais-katolisten seurakuntien kirkollisveron maksuunpanon ja kannon yhdistämistä yhteiseen veronkantoon valtion- ja kunnallisveron kanssa. Kirkollisvero oli siten määrä kantaa samoin perustein kuin nämäkin verot. Verotuksen toimitti jokaisessa kunnassa verolautakunta, johon kuuluivat valtion ja kunnan valitsevat jäsenet sekä valtiovarainministeriön määräämä, valtion ja seurakuntien etua valvova valtionasiamies sekä kunnallishallituksen määräämä kunnanasiamies. Verolautakunta laati veroilmoitusten perusteella yhteisen veroluettelon valtion ja kunnan veroja sekä kirkollisveroja varten. Seurakunnat eivät siis enää laatineet omia veron maksuunpano- ja kantoluetteloita, vaan ne määräsivät entiseen tapaan kirkollisveroäyriin hinnan verolautakunnan ilmoittamien veroäyrimäärien mukaan ja ilmoittivat sen verolautakunnalle. Sekä valtionasiamies että seurakunta saivat hakea muutosta lautakunnan kirkollisveropäätöksiin.

Kirkollisverotuksen kannalta merkittävä oli ehdotus, että rahanarvon alennuttua kunnallisverotuksessa 1 000 markan tulo olisi vastannut yhtä veroäyriä entisen 100 markan tulon sijasta. Koska tämä ja muut esitykset vaativat muutoksia kirkkolakiin, komitea esitti verotusreformin toteuttamista kirkollisveron osalta asetuksella määrättävästä myöhemmästä ajankohdasta lukien.³⁹

Ennakkoperintälakiehdotuksen mukaan kaikki verot ja kansaneläkevaakuutusmaksu kannettiin yhdessä ennakkoperintänä. Henkilökohtaisista tu-

³⁸ *Kk 1951 I Y Ptk.*, 38–39, 50–58; Liitt. III, ae (Ahla); IV B, vevm n:o 1–2; V, kirje VN:lle 6.4.1951; *M. Juva* 1976 a, 177–180.

³⁹ *Verokomitea* 1951, johdanto (s.n.), 2–4, 14–18, 23–26, 41–45, 50–51, 54–58.

loista ennakkipidätys toimitettiin vahvistetun taulukon mukaan ja muista tuloista ennakkona kuudesti vuodessa edellisessä verotuksessa vahvistettujen tulojen mukaan. Kunnan ja seurakunnan oli tehtävä vuoden lopulla ehdotus valtioneuvostolle ennakkoäyrin hinnasta seuraavalle vuodelle. Kirkkoon kuulumattomalta kirkollisveron ennakkoa ei pidätetty. Seurakunnille suoritettiin ainakin kuudesti vuodessa ennakkoa edellisen vuoden veroäyrien ja ennakkoäyrin hinnan mukaan laskettuna.

Lopullista veronkantoa varten kullekin verovelvolliselle kirjoitettiin yksi verolippu, joka sisälsi kaikki maksettavat verot ja maksut. Ellei kannettu määrä riittänyt veroihin ja maksuihin, kertyneet varat käytettiin seuraavassa etuoikeusjärjestyksessä: 1–2) oma ja puolison kansaneläkevakuutusmaksu, 3) valtion- sekä kunnallisvero, 4) kirkollisvero. Veronkannon päätyttyä kantoviranomaisten oli tilitettävä kertyneet varat seurakunnalle ja toimitettava verojäämien kanto. Jäämät oli tilitettävä ainakin kerran vuodessa seurakunnalle edellä mainitussa etuoikeusjärjestyksessä. Seurakuntien oli osallistuttava verotuskustannuksiin 8 prosentilla, valtion 42:lla, kuntien 35:llä ja kansaneläkelaitoksen 15 prosentilla.⁴⁰

Kirkollisverojen ennakoperintäkomitea 1951. Vuoden 1951 ensimmäisen ylimääräisen kirkolliskokouksen asettama, kirkollisveron ennakoperinnästä aiheutuvia kirkkolakimuutoksia valmisteleva komitea otti nimekseen ”Kirkollisverojen ennakoperintäkomitea”. Se oli kiinteässä yhteydessä valtion verokomiteaan, jonka moniin kokouksiin puheenjohtaja Kaira osallistui kiinnittäen huomiota kirkon kannalta tärkeisiin seikkoihin.

Komitea totesi verokomitean ulottaneen verouudistuksen kirkollisverojen osalta niiden ennakoperintään (ennakoperintälaki) sekä maksuunpanoon ja kantoon (verolaki). Yleiset veroviranomaiset suorittaisivat siten kirkollisveron maksuunpanon ja kannon, vaikka ne kirkkolain mukaan kuuluivat seurakunnan omille elimille. Kirkkolakia oli siksi muutettava näiltä osin.

Muuttuneen tilanteen vuoksi komitea katsoi tehtävänsä rauenneen, koska toimeksiantonsa mukaan sen piti valmistella vain kirkollisveron ennakoperinnästä aiheutuvat kirkkolain muutosehdotukset. Komitea jätti kirkolliskokoukselle vain kirjelmän, jossa se totesi ennakoperintälain ja verolain aiheuttamien muutosten nivoutuvan niin lujasti toisiinsa, että niistä johtu-

⁴⁰ Verokomitea 1951, ennakoperintälakiehdotus, 1–4, 6–8.

vien kirkkolakimuutosten valmistelu oli annettava samalle elimelle. Samalla se pyysi kirkolliskokousta valitsemaan henkilöt tähän elimeen, ellei tehtävää annettu kirkkohallitukselle. Kirkkohallituksen pyynnöstä komitea oli laatinut myös ehdotuksen kirkolliskokouksen lausunnoksi valtioneuvostolle valtion verokomitean verolaki- ja enakkoperintälakiehdotuksista.⁴¹

Toisen ylimääräisen kirkolliskokouksen (1951) lausunto verokomitean ehdotuksista. Vuoden 1951 verokomitean esitettyä verouudistuksen ulottamista kirkollisverojen enakkoperintään ja niiden maksuunpanoon sekä kantoa yhdessä valtion ja kunnan verojen kanssa valtioneuvosto pyysi lakiehdotuksista kirkolliskokouksen lausunnon.

Asian tärkeyden ja kiireellisyyden vuoksi sitä varten kutsuttiin vuonna 1951 koolle toinen ylimääräinen kirkolliskokous. Arkkipiispa Ilmari Salomies totesi avauspuheessaan, että sen pitäminen tuntuu ”epäilemättä yllättävältä”. Kokouksen esityslistallakin oli vain yksi asia: ”lausunnon antaminen valtioneuvostolle verokomitean ehdotuksista verolaiksi ja enakkoperintälaiksi, mikäli nämä lait koskevat luterilaisille seurakunnille maksettavaa kirkollisveroa”.

Jo lähetekeskustelussa verolakikomitean ehdotukset todettiin kirkolliskokouksen aiemmin esittämien toiveiden mukaisiksi. Siksi suhtautumisen ehdotuksiin oletettiin edelleenkin olevan ”hyvin myönteinen”.⁴²

Kirkkohallitus totesi lausunnossaan kirkollisveron enakkoperinnän ja verouudistuksen toteuttamisen ”ensiarvoisen tärkeäksi” ja ilmoitti pääosin kannattavansa verokomitean ehdotusta. Samalla se ehdotti, että seurakunnan verotuksesta päättävään verolautakuntaan valittaisiin myös seurakunnan edustaja. Myös uuden järjestelmän seurakunnille aiheuttamista kustannuksista piti saada tarkempi selko. Kirkkohallitus toivoi kuitenkin kirkolliskokouksen muotoilevan lausuntonsa siten, etteivät sen huomautukset estäisi uudistuksen toteuttamista.⁴³

Kirkollisverojen enakkoperintäkomitea esitti lausuntoehdotuksessaan,

⁴¹ KKH Cba 8 Ptk. 7.9.1951 743 §, liite; *Kk 1951 II Y* Liitt. III, KKH:n kirje 7.9.1951; IV, kirkollisveron enakkoperintäkomitean kirjelmä kirkolliskokoukselle.

⁴² *Kk 1951 II Y* Ptk., 8–9, 27; Liitt. I, kk:n ohjelma; II, VN:n kirjelmä 7.8.1951.

⁴³ *Kk 1951 II Y* Ptk., 27–35; Liitt. II, VN:n lausuntopyyntö; III, KKH:n lausunto verokomitean ehdotuksista.

että kirkolliskokous puoltaisi kirkollisveron yhdistämistä valtion ja kunnan verotukseen sekä sen enakkoperintää lakiehdotusten mukaisesti seuraavin varauksin: 1) kirkollisvero oli asetettava verojen ja maksujen etuoikeusjärjestyksessä ennen valtion- ja kunnallisveroa tai ainakin rinnastettava niihin; 2) luterilaiset seurakunnat osallistuivat verotuskustannuksiin enintään 5 prosentilla; 3) eräissä kirkollisveroasioissa kirkkohallituksella olisi esitys- ja lausunto-oikeus; 4) lakiesityksen perusteluissa oli mainittava, että kirkollisveroa suoritetaan myös niiden tulojen perusteella, joista kunnallisveroa maksetaan kuntien avustusrahaan.

Komitea muistutti myös, että verotustehtävien siirtyessä kirkon elimiltä yleisille viranomaisille kirkkolakiin ja muihin kirkollisveroa koskeviin säännöksiin oli tehtävä vastaavat muutokset.⁴⁴

Kirkolliskokouksen verovaliokunta otti käsittelynsä pohjaksi kirkkohallituksen lausunnon ja enakkoperintäkomitean mietinnön ja yhtyi niissä esitettyihin käsityksiin. Se katsoi kuitenkin, että seurakunnan edustajalle verolautakunnan kokouksissa riitti läsnäolo- ja puheoikeus. Valiokunta esitti myös kahdesta papista, kahdesta lakimiehestä ja yhdestä muusta maallikosta koostuvan komitean asettamista valmistelemaan tarvittavia muutoksia kirkkolakiin ja muuhun lainsäädäntöön.

Kirkolliskokous hyväksyi valiokunnan mietinnön ja lähetti sen mukaisen lausunnon valtioneuvostolle. Kokous asetti myös ehdotetun komitean valmistelemaan verotusuudistuksen vaatimia muutoksia kirkkolakiin ja muuhun lainsäädäntöön. Viisijäsenisen komitean kokoonkutsujaksi nimettiin professori Kaarlo Kaira.⁴⁵

Kirkollisverotuksen uudistamiskomitean ehdotukset (1952) ja niiden hyväksyminen. Kairan johtama kirkollisverotuksen uudistamiskomitea valmisti ehdotuksensa valtion verokomitean mietintöjen ja niiden käsittelystä saatujen tietojen pohjalta. Sen oli tyydyttävä näihin tietoihin, sillä hallitus ei antanutkaan esitystään vuoden 1952 valtiopäiville, kuten oli odotettu.

Komitea korosti uudistuksen koskevan vain verotusmenettelyä, ei yleisel-

⁴⁴ *Kk 1951 II Y Liitt. III*, kirkollisverojen enakkoperintäkomitean mietintö, lausuntoehdotus verolakiehdotuksista, kirjelmä kk:lle kirkkolakimuutosten valmistelusta.

⁴⁵ *Kk 1951 II Y Ptk.*, 26, 35, 37–53; *Liitt. V A*, vevm n:o 1–2; *VI*, kk:n lausunto VN:lle; *M. Juva* 1976 a, 180.

lä lailla vahvistettuja verotusperusteita. Kirkollisveron maksuunpano ja kanto olivat kirkon sisäisiä asioita, joista oli säädettävä kirkkolaissa. Verosäännösten ottaminen yleisiin lakeihin ja verotustehtävien uskominen veroviranomaisille oli mahdollista vain antamalla siihen valtuutus kirkkolaissa ja poistamalla siitä vastaavat säännökset. Komitea ehdotti siten kirkkolain 305 §:ään uutta säännöstä: ”Kirkollisveron ennakkooperinnästä, maksuunpanosta ja kannosta on voimassa, mitä niistä on erikseen säädetty.”

Kirkkolakia oli myös muutettava siten, että kirkon tai seurakunnan tarpeista puuttuva osa oli kannettava nimenomaan kirkollisverona eikä entisen sanamuodon mukaan ”lisämaksuna”. Verotuksella kannettava määrä oli vahvistettava tulo- ja menoarviosta päätettäessä. Kirkkolaissa oli myös määrättävä, mikä seurakunnan viranomaisen teki valtioneuvostolle ehdotuksen ennakkoäyrin hinnaksi. Komitea esitti tehtävää kirkkovaltuustolle (kirkonkokoukselle) ja lopullisen veroäyrin hinnan määrääjäksi kirkkohallintokuntaa. Seurakunnalle ehdotettiin myös oikeutta korottaa laskennallista veroäyrin hintaa enintään 25 %:lla. Koska verolautakunta laati yhteisen veroluettelon kaikkia kolmea veroa varten, kirkkolaista oli poistettava määräys seurakunnan vastaavasta velvollisuudesta. Seurakunnalle oli varattava myös mahdollisuus kirkollisveron huojentamiseen tai poistamiseen.

Samassa kunnassa toimivien seurakuntien kirkollisverotus oli uudessa järjestelmässä mahdollista vain yhden veroäyrin mukaan, vaikka niillä muutoin olikin erillinen talous. Uudistus edellytti siten kuntien ja seurakuntien rajojen yhtymistä tai seurakuntien yhteistaloutta ainakin veroäyrin hinnan osalta. Komitea ehdottikin kirkkolakiin säännöstä seurakuntien yhteistaloudesta.

Komitean mielestä seurakunnan itsemääräämisoikeuden kannalta uudistuksessa oli tärkeintä, että seurakunnalle verotuksella kannettavan rahamäärän ja äyrihinnan määrääminen pysyi sen päätösvallassa. Mikäli yleisistä laeista poistettaisiin kirkollisveron maksuunpanoa ja kantoa koskevat määräykset, ne palautettaisiin kirkkolakiin. Komitea muistutti myös, että verolakiehdotukseen sisältyvä säännös, jonka mukaan kunnallisverotuksessa 1 000 markan tulo vastasi 100 markan sijasta yhtä veroäyriä, vähensi veroäyrien määrää kymmenenteen osaan entisestä. Veroäyrin hintakin pitäisi silloin korottaa kymmenkertaiseksi ja muuttaa kirkon keskusrahaston tuloja koskevia kirkkolain pykäläiä.⁴⁶

⁴⁶ *Kirkollisverotuksen uudistamiskomitea 1952, 4–13.*

Vuoden 1953 kirkolliskokouksessa veroasian valmisteli vero- ja eläkevaliokunta kirkollisverotuksen uudistamiskomitean mietinnön pohjalta. Se totesi myös kirkkohallituksen sekä synodaali- ja hiippakuntakokousten hyväksyneen komitean mietinnön lähes yksimielisesti. Laajennettu piispainkokous (LP) ei ollut katsonut aiheelliseksi pyytää siitä lausuntoja seurakunnilta. Valiokuntakin puolsi uudistusta ja toivoi sen pikaista toteuttamista. Ehdotettujen lakimuutosten ja muun lainsäädännön vahvistamisen jälkeen kirkolla oli kaikki juridiset edellytykset toteuttaa tämä kirkon talouden kannalta ensiarvoisen tärkeä reformi. Myös yhtenäisen verotuksen edellyttämä samansuuruinen kirkollinen veroäyri saman kunnan alueella oli valiokunnan mukaan järjestettävissä vuoden 1955 alkuun mennessä, jolloin uusi verolaki saattoi aikaisintaan tulla voimaan. Kirkollisverotuskin oli siten uudistettavissa rinnan valtion- ja kunnallisverotuksen kanssa ilman erillistä asetusta. Siltä varalta, että veroäyriperuste muuttuisi 100 markasta 1 000 markkaan, sitä koskevat lakimuutokset oli säädettävä mahdollisina.

Valiokunta esitti, että kirkolliskokous ilmoittaisi valtioneuvostolle hyväksyneensä tarpeelliset muutosehdotukset kirkkolakiin ja muuhun lainsäädäntöön verotusuudistuksen ulottamiseksi kirkollisverotukseen. Kirkko oli valmis soveltamaan uutta verotusjärjestelmää samanaikaisesti valtion- ja kunnallisverouudistuksen kanssa. Verotuksesta aiheutuvien yleiskustannusten katoksi valiokunta ehdotti viittä prosenttia esitetyn kahdeksan prosentin sijasta, sillä esimerkiksi vuonna 1952 kirkollisverojen osuus veroista ja maksuista oli ollut vain 2,9 %. Kirkolliskokous hyväksyi lyhyen keskustelun jälkeen valiokunnan esityksen. Samalla se korosti verotusuudistuksen pikaisen toteuttamisen olevan kirkolle ensiarvoisen tärkeä, koska raskaat maanluovutukset olivat saattaneet monet seurakunnat taloudelliseen ahdinkoon.⁴⁷

Kirkko oli tasoittanut rivakasti tietä sen talouden kannalta tärkeälle verouudistukselle. Se oli lainsäädännössään varautunut hyvin ja ajoissa kirkollisverojen ennakoperintään. Sen suurta halua päästä mukaan yhteiseen veronkantojärjestelmään ja ennakoperintään osoitti muun muassa kahden ylimääräisen kirkolliskokouksen pitäminen vuonna 1951 uudistuksen vuoksi. Merkittävän osan taloudellisesta pohjastaan runsaiden maanluovutusten takia menettäneelle kirkolle verotus oli entistä tärkeämpi, pääasiallinen tulo-

⁴⁷ Kk 1953 Ptk., 16, 19, 26, 138–141, 150–151; Liitt. VI D, veevm n:o 1, 3 a; LP Ptk., 14.5.1952 26 §.

lähde. Verosta oli jäänyt kuitenkin paikoin jopa puolet saamatta. Kun muut verot olivat ennakkoperinnässä, kirkollisverojen maksaminen jälkikäteen tuntui hyvin vastenmieliseltä, ja siksi niiltä välttyäkseen moni erosi kirkosta.⁴⁸

Veronlisäys kirkollisveron maksamisen laiminlyönnistä 1953. Seurakuntien taloudellisia vaikeuksia lisäsi osaltaan runsas kirkollisveron maksamatta jättäminen, koska siitä ei muiden verojen tavoin peritty sakkokorkoa. Viidennessä veroista saattoi mennä pakkoperintään ja aiheuttaa seurakunnalle myös korkotappioita.⁴⁹

Jo vuoden 1938 kirkolliskokouksessa oli tehty aloite veronlisäyksen säättämisestä maksamattomille kirkollisveroille, koska ne aiheuttivat seurakunnille huomattavia taloudellisia menetyksiä. Muille veroille lisäys oli säädetty jo aiemmin.

Kirkolliskokous piti asiaa tärkeänä ja kääntyi piispainkokouksen puoleen, että se pyytäisi hallitusta ryhtymään veronlisäyksen perimisen mahdollistaviin lainsäädäntötoimiin. Piispainkokous esitti asian jättämistä raukeamaan, sillä seurakunnilla oli jo oikeus ulosottoteitse perityttää maksamattomat verot. Piispainkokous pelkäsi myös lisäveron herättävän tyytymättömyyttä seurakuntalaisissa ja saattavan aiheuttaa jopa kirkosta eroamisia.⁵⁰

Asiasta tehtiin entisin perusteluin uusi aloite vuoden 1948 kirkolliskokouksessa, joka velvoitti kirkkohallituksen selvittämään kysymyksen. Kirkkohallitus puolsi aloitetta, sillä monissa seurakunnissa jäi veronkannossa saamatta huomattavia summia. Esimerkiksi sattumanvaraisesti valituissa 30 maaseurakunnassa ja 17 kaupunkiseurakunnassa verojäämät olivat (1950) keskimäärin 44,1 ja 27,3 % verotuloista. Maksamattomille kirkollisveroille oli siten ”täysi syy” määrätä veronlisäys. Verojäämien periminen ulosoton kautta aiheutti yhtä suurta tyytymättömyyttä kuin veronlisäyskin. Koska myös kirkollisverot olivat siirtymässä valtion ja kunnan verojen kanssa kannettavaksi, lainsäädäntötoimi oli kirkon osalta suorastaan välttämätön.

⁴⁸ Esim. Mäkinen 1957, 75.

⁴⁹ Esim. Kalkas 1952, 85–86; muista veronkorotuksista ks. *AsK* 323/23.12.1920, 151/6.4.1934, 1077/30.12.1943, 243/25.3.1948.

⁵⁰ *Kk* 1938 Ptk., 550, 572–579; Liitt. V E, yvm n:o 19; *piispainkok. ptk.* 7.12.1938 11 §, 4.5.1939 9 §.

Kirkkohallitus ehdottikin, että kirkolliskokous tekisi valtioneuvostolle esityksen, jonka mukaan veronmaksun laiminlyönnin johdosta suoritettavasta veronlisäyksestä annettu laki tuli muuttaa siten, että se koskisi myös luterilaiselle seurakunnalle suoritettavaa veroa. Vuoden 1953 kirkolliskokous hyväksyi esityksen.⁵¹

Verolakikomiteoiden 1954 ja 1957 ehdotukset ja verotuslaki 1958. Vuoden 1951 verokomitean ehdotukset raukesivat eduskunnan hajottamisen takia. Valtioneuvosto asetti uuden komitean laatimaan kiireellisesti tarpeellisia muutoksia edellisen verokomitean esittämiin verolakeihin. Kirkollisveron osalta ehdotukset olivat samat kuin vuoden 1951 komitean.⁵²

Verolakiesitysten jälleen rauettua hallitus asetti (1956) uuden komitean valmistelemaan ajankohtaisia verolakeja. Tämän verolakikomitean vuonna 1957 valmistuneen mietinnön mukaan verovelvollisen oli annettava valtion- ja kunnallisverotusta varten yksi veroilmoitus. Saman verolautakunnan oli toimitettava molemmat verotukset ja muutoksenhakuasteiden piti olla samat. Valtion- ja kunnallisvero oli kannettava yhdessä samalla verolipulla. Samaan maksuunpanoon ja kantoon yhdistettäisiin myös kunnallisverotuksen mukaan määräytyvä kirkollisvero. Uudistus oli kuitenkin toteutettavissa vasta, kun saman kunnan alueella toimivat luterilaiset seurakunnat olivat yhteistaloudessa ja kun kuntien ja seurakuntien vähäiset eroavuudet oli poistettu. Siksi komitea ehdotti kirkollisveron kannon järjestämistä vasta asetuksella määrättävästä myöhemmästä ajankohdasta lukien.

Yhdessä kannettavista verolajeista oli laadittava yhteinen veroluettelo, ja verotus katsottiin päättyneeksi, kun luettelo oli pantu julkisesti nähtäville ja veroliput lähetetty verovelvollisille. Myös verojen ennakot kannettiin yhdessä, ja niistä oli suoritettava etumaksuja myös seurakunnille. Ennakot oli käytettävä etuoikeusjärjestyksessä, jossa kirkollisvero oli viimeisenä kansaneläkevakuutusmaksun sekä valtion- ja kunnallisveron jälkeen. Veronkantoviranomaisen oli tilitettävä heti kannon päätyttyä 90 % kirkollisverosta seurakunnalle ja loppuosa viiden vuoden kuluttua verojäämien vanhennuttua. Veron-

⁵¹ *Kk 1948 Ptk.*, 173, 178–179, 227, 233; *Liitt. V*, ae n:o 20, VI C sivm n:o 7; *KKHA Cba 9 Ptk.* 5.2.1952 111 §, liite; *Kk 1953 Ptk.*, 20, 116, 123, 141–149; *Liitt. III*, *KKHE* n:o 7; *VI D*, vevm n:o 2.

⁵² *Verolakikomitea 1954*, passim.

kannon jälkeen kaikille veron ja maksujen saajille oli tehtävä tilitys.

Luterilaisten seurakuntien oli osallistuttava veronkantokustannuksiin, mutta ortodoksiset seurakunnat vapautettiin siitä niiden jouduttua sotien vuoksi vaikeaan taloudelliseen asemaan ja niiden jäsenten asuessa hajallaan ympäri maata. Kantokustannuksista valtion tuli maksaa 40 %, kuntien 40 %, kansaneläkelaitoksen 15 % ja luterilaisten seurakuntien 5 %.⁵³

Kirkolliskokouksen kantaa kirkollisveron ennakoiden etuoikeusjärjestyksen parantamisesta ei siten otettu huomioon, mutta kylläkin esitys kantokustannusten alentamisesta kahdeksasta viiteen prosenttiin.

Joulukuussa 1958 annettu verotuslaki koski valtion-, kunnallis- ja kirkollisveron sekä kansaneläkevakuutusmaksun määräämistä, maksuunpanoa ja kantoa. Veroäyrimäärästä tiedon saatuaan kirkollisten viranomaisten oli vahvistettava verotusta varten kirkollisveroäyriin hinta. Sen jälkeen verojohtajan oli määrättävä kunnallisveron ja seurakunnan jäsenen kirkollisveron määrä kertomalla veroäyriin hinta veroäyrien lukumäärällä ja pantava verot maksuun. Kansaneläkevakuutusmaksu ja kaikki verot kannettiin yhdessä. Kannettu ennakko oli käytettävä verovelvollisen verojen ja maksujen suoritukseksi. Elleivät kannossa suoritettut määrät riittäneet verojen ja maksujen täyteen suoritukseen, oli kertyneillä määrillä katsottava suoritettua niitä edellä mainitussa etuoikeusjärjestyksessä. Viiden vuoden kuluttua maksuunpanosta veroviranomaisen oli annettava lopputilitys veron saajille. Kustannuksista valtio ja kunnat maksoivat 43 %, kansaneläkelaitos 8 % ja seurakunnat 6 %.⁵⁴

Laki kirkollisverotusta koskevien kirkkolain säännösten muuttamisesta vahvistettiin huhtikuussa 1959.⁵⁵

Verotuslain soveltamisesta kirkollisverojen määräämiseen annetun asetuksen mukaan lakia oli sovellettava luterilaisten seurakuntien kirkollisveron määräämiseen 1.1.1960 lukien. Erillisen asetuksen mukaan myös Ahvenanmaan maakunnassa lakia noudatettiin kirkollisveron osalta samasta ajankohdasta lukien.⁵⁶

⁵³ Verolakikomitea 1957, 3, 8, 10–12, 31–38.

⁵⁴ AsK 482/12.12.1958.

⁵⁵ AsK 178/17.4.1959; *Autio* 1990, 353.

⁵⁶ AsK 323/17.7.1959; 368/25.9.1959.

Merimiesverolain mukaan kirkollisverovelvollisen merimiehen oli suoritettava veroa seurakunnalle määrää, joka saatiin jakamalla kunnalle tilitetty merimiesvero luvulla kymmenen.⁵⁷

Vuoden 1959 ennakkoperintälaki muutoksineen. Ennakkoperintälain mukaan valtion-, kunnallis- ja kirkollisveron sekä kansaneläkevakuutusmaksun perimiseksi oli toimitettava ennakonpidätys palkasta, palkkiosta, eläkkeestä ja elinkorosta sen maksamisen yhteydessä. Kiinteistö-, ammattitai muusta vastaavasta tulosta tai omaisuudesta toimitettiin ennakonkanto. Valtioneuvosto määräsi kunnan ja seurakunnan viranomaisen ehdotuksesta kunnallis- ja kirkollisveron ennakkoveroäyriin hinnat aina seuraavaa vuotta varten.

Veronkantoviranomaisen oli verovuoden aikana suoritettava etumaksuna kullekin kunnalle 96 % ja seurakunnalle 88 % siitä määrästä, joka saatiin kertomalla sovellettava veroäyriin hinta edellisen verovuoden veroäyrien lukumäärällä. Etumaksu oli suoritettava kuukausittain yhtä suurina erinä.

Ennakkoperintälaki tuli voimaan 1.1.1960, ja sen soveltamisesta kirkollisverojen perimiseen annettu asetus määräsi lain voimaan samasta ajankohdasta lukien myös kirkollisverojen osalta. Alueperiaatteen mukaan samassa kunnassa olevien seurakuntien piti olla kuitenkin yhteistaloudessa. Ahvenanmaan seurakuntien osalta laki tuli voimaan erikseen annetulla asetuksella samasta ajankohdasta lukien.⁵⁸

Yli vuosikymmenen kestäneen valmistelun jälkeen kirkollisverojen maksunpano ja kanto tapahtuivat yhdessä valtion- ja kunnallisveron kanssa. Samalla kirkollisvero tuli ennakkoperinnän piiriin. Uudistus oli kirkolle tärkeä, sillä se tehosti suuresti verojen perintää ja verojäämien radikaali vähentyminen paransi seurakuntien taloutta. Myös runsaasti työtä ja ikävyvyyksiä aiheuttanut kirkollisverojen erilliskanto lakkasi. Kirkkolain kohtien muuttamisen jälkeen verotusuudistus oli toteutettavissa luterilaisten seurakuntien osalta samaan aikaan muiden verouudistusten kanssa vuoden 1960 alusta lukien.

⁵⁷ AsK 208/16.5.1958.

⁵⁸ AsK 418/28.11.1959 1–6, 10–15, 36, 50, 56 §§; 419/28.11.1959; 468/18.12.1959; *Haapanen* 1963, 102; *Sakki* 1989, 247–248.

Ennakkoperintälain mukaan kirkollisen ennakkoveroäyriin hinta voitiin määrätä täyden ja puolen pennin tarkkuudella. Kirkkohallitus totesi jo vero-vuosien 1960–63 ennakkoveroäyrien hinnanmuodostusta tutkiessaan, että monelle seurakunnalle sopi yhden ja puolentoista pennin äyrihintä. Kirkko-hallituksen esitettyä valtiovarainministeriölle, että ennakkoperinnässä voi-taisiin käyttää useamman suuruisia kirkollisen ennakkoveroäyriin hintoja, ministeriö ei aluksi hyväksynyt esitystä. Vasta vuonna 1967 se päätti kirkko-hallituksen esityksestä sallia ennakkoveroäyriin määräämisen täyden, puolen ja neljännespennin tarkkuudella.⁵⁹

Ennakkoperintälain muuttamisesta annetun lain (1976) mukaan seura-kunnat tulivat saamaan vuoden 1977 alusta lukien kirkollisveron etumaksu-na 96 % siitä määrästä, joka saatiin kertomalla sovellettava ennakkoveroäy-riin hinta edellisen verovuoden äyrien lukumäärällä. Seurakunnat saivat en-simmäisenä välitilityksenä 2,5 % ja seuraavana vuonna toisena välitilitykse-nä 0,5 % edellisen vuoden kirkollisveron määrästä. Lopputilitys viisi vuotta aiemmin maksuunpantujen verojen määrästä oli 8 %.⁶⁰

Vuonna 1977 muutetun ennakkoperintälain ja -asetuksen mukaan kunta ja seurakunta saivat itse päättää 1.1.1978 lähtien kunnallis- ja kirkollisveron ennakkoveroäyriin hinnasta pennin, puolen tai neljännespennin tarkkuudella. Seurakunnan osalta kirkkovaltuuston oli kirkkolain nojalla päätettävä lopul-lisesti seuraavan vuoden ennakkoveroäyriin hinnasta viimeistään syyskuus-sa. Hintapäätös oli ilmoitettava viimeistään 15.10. tuomiokapitulille, joka toimitti ilmoitukset verohallitukselle 15.11. mennessä.⁶¹

Kirkkohallituksen verotusohjeita. Kirkon ylimmäksi hallintovirastoksi luotu kirkkohallitus sai hoitaakseen sellaisia taloudellis-hallinnollisia tehtä-viä, jotka aiemmin olivat kuuluneet osin opetusministeriölle, osin tuomioka-pituleille sekä kirkon keskusrahastolle. Toimivaltansa puitteissa kirkkohalli-tus on antanut runsaasti taloutta koskevia määräyksiä, ohjeita ja tiedotuksia seurakunnille. Osa niistä on koskenut kirkollisverotusta.⁶²

⁵⁹ *Kirkkohallituksen ohjeita ja tiedotuksia* n:o 3/1963, 22/1967.

⁶⁰ AsK 670/13.8.1976 50 §; 672/13.8.1976 116 §; *Kirkkohallituksen ohjeita ja tiedotuksia* n:o 20/1976.

⁶¹ AsK 465/17.6.1977; 515/23.6.1977; KL 1975 285, 296 §§; *Kirkkohallituksen ohjeita ja tiedotuksia* n:o 22/1977.

⁶² *Sormunen* 1943, 72.

Kirkkohallitus kehotti muun muassa 1950-luvulla seurakuntia toimittamaan kirkollisverotuksensa huolellisesti, niin ettei veroa pantu esimerkiksi kirkkoon kuulumattomien maksettavaksi. Seurakunnan oli oma-aloitteisesti oikaistava tällaiset virheet. Myös verojen perintää oli tehostettava, ja se oli toimitettava hyvissä ajoin elo–lokakuun aikana.⁶³

Yhtenäiseen verotusjärjestelmään vuoden 1960 alussa siirryttäessä kirkkohallitus antoi seurakunnille yksityiskohtaisia ohjeita esimerkiksi veroäyrin hinnan laskemisesta ja määrittämisestä sekä sen ilmoittamisesta verolautakunnalle. Kaikki tämä oli tehtävä vitkastelematta, ettei seurakuntien ennakonto vaarantunut eikä hidastelu haitannut verolautakuntien työtä. Kirkkovaltuuston ehdotus ennakkoveroäyrin hinnaksi oli ilmoitettava tuomiokapitulille määräaikaan mennessä. Yhteisöäyrien määrä, jonka perusteella seurakuntien oli maksettava kirkon keskusrahastoon menevä maksu, oli niiden itse pyydettävä verolautakunnalta.⁶⁴

Kirkollisveroäyrin käsitteestä luopuminen. Viimeisimmän kirkollisverotusta koskevan kirkkolain muutoksen mukaan veroäyrin käsitteestä luovuttiin 1.1.2002, ja veroäyrin hinta muuttui veroprosentiksi kunnallisveroprosentin tapaan. Henkilöverotuksessa käytetään siten termiä ”maksettava kirkollisvero” luvusta, joka on laskettu tuloveroprosentilla ja josta on tehty lain mukaisia vähennyksiä. Yhteisöverotuksessa valtiolle kertyneestä yhteisöverosta erotetaan seurakunnille säädetty jako-osuutta vastaava summa. Vuosille 2002 ja 2003 kyseinen jako-osuus on 1,7 %.⁶⁵

Samalla sulkeutui yksi 400 vuoden kirkollisverotuskehistä Suomen kirkossa: vuonna 1601 oli viimeistä vuotta virallisesti voimassa keskiaikainen kymmenysverojärjestelmä, vuonna 2001 taas oli viimeistä vuotta käytössä kirkollisveroäyri. Vuonna 1602 siirryttiin kylvöalan mukaisiin kymmenykseen ja vuonna 2002 prosenttina ilmaistavaan ”maksettavaan tuloveroon”.

⁶³ *Kirkkohallituksen ohjeita ja tiedotuksia* n:o 13/1953, 14/1956.

⁶⁴ *Kirkkohallituksen ohjeita ja tiedotuksia* n:o 14/1959, 14/1961, 4/1963.

⁶⁵ KKHA Yk 17/12.10.2002.

6.4 Kirkollisverotuksen nykyinen säädöspohja ja kirkon elinten verolinjauksia

Kirkollisverotusta koskevat kirkkolainmuutokset 1959, 1964, 1975, 1993. Kirkon taloudenpito on yksi sen päämäärien toteuttamisen välineistä. Siksi sitä on tarkasteltava verotusoikeuksineen ja verotuloineen kirkon toiminnan päämääristä käsin. Sen perusteella on mahdollista pohtia kirkon käytettävissä olevien taloudellisten resurssien käyttöä ja tehokkuutta.⁶⁶

Vuonna 1959 muutettujen kirkkolain verosäännösten mukaan kirkon ja erityiseen tarkoitukseen määrätyn rahaston varoja ja tuloja sai käyttää vain sen omiin tarpeisiin. Jos näistä tarpeista puuttuvaa erää ei saatu sen varoilla täytetyksi, oli kaikkien seurakunnan menojen suorittamiseen velvollisten maksettava kirkollisveroa säädettyjen perusteiden mukaan. Kirkollisverotuksella kannettava määrä oli vahvistettava meno- ja tuloarviosta päätettäessä. Kirkollisveron ennakoperinnästä, maksuunpanosta ja kannosta oli voimassa, mitä siitä oli erikseen säädetty.

Kirkonkokouksessa tai kirkkovaltuustossa oli tehtävä vuosittain ehdotus kirkollisen ennakkoäyrin hinnaksi. Kun kirkollisverotuksella kannettava määrä tulousarviossa oli vahvistettu ja seurakunta saanut verolautakunnalta tiedon kertyvien veroäyrien määrästä, kirkonisännöitsijän oli laskettava ja määrittävä kirkollisen veroäyrin hinta. Sen laskelmallista hintaa voitiin korottaa enintään 25/100. Verovelvollisen maksukyvyyn oleellisesti alennuttua seurakunta sai hakemuksesta vapauttaa hänet kokonaan tai osittain kirkollisverosta. Valtiovarainministeriö tai veroviranomainen sai myöntää lykkäystä kirkollisveron suorittamiseen. Verojäämät oli poistettava tileistä kirkonkokouksen ja kirkkovaltuuston määräyksestä.⁶⁷

Lähinnä kielellisesti uudistetussa vuoden 1964 kirkkolaissa pysyi säännös seurakunnan verotusoikeudesta, seurakunnan jäsenen verovelvollisuudesta ja seurakunnan varojen käytöstä. Sen mukaan seurakunnan jäsenten tuli osallistua erikseen säädettävällä tavalla niiden varojen hankkimiseen, ”joita tarvitaan kaiken sen voimassa pitämiseksi, mikä kuuluu seurakunnan kirkollisiin asioihin”. Seurakunnan oli osallistuttava myös niiden varojen

⁶⁶ *Elonen & Arimo* 1970, i–ii,

⁶⁷ *AsK* 178/17.4.1959.

keräämiseen, jotka olivat tarpeen taloudellisesti heikossa asemassa olevien seurakuntien tukemiseksi sekä muiden kirkon yhteisten tehtävien täyttämiseksi. Kirkon ja seurakunnan varsinaisia ja pääomatuloja sai käyttää vain kirkon ja seurakunnan menoihin; pääomatuloja ei saanut käyttää varsinaisiin menoihin, ellei erikseen toisin säädetty. Uutta oli se, että seurakunta saattoi tukea verovaroillaan myös lähetystyötä.

Kun verotuksella kannettava määrä oli talousarviossa vahvistettu ja seurakunta oli saanut verolautakunnalta tiedon veroäyrien määrästä, kirkkohallintokunnan oli laskettava ja määrättävä kirkollisen veroäyrien hinta. Hintaa voitiin sitä määrättäessä korottaa lasketun määrän yli enintään 25/100. Kirkkohallintokunnalla oli myös oikeus poistaa laittomasti määrätty luonnollisen henkilön vero, alentaa sitä osittain tai poistaa se kokonaan. Kirkkovaltuuston oli tehtävä ehdotus kirkollisen ennakoveroäyrien hinnasta, ja sillä oli oikeus poistaa perimättä jääneet verojäämät. Seurakunta sai perustaa myös verontausrahaston ja kerätä siihen varoja veroäyrien vakaana pitämiseksi.⁶⁸

Vuoden 1973 kirkolliskokous hyväksyi kirkkolakiin lukuisia muutoksia, joista useimmat koskivat seurakunnan hallinnon uudistamista. Lakiin tuli muun muassa uusi luku seurakuntayhtymistä. Sen mukaan saman kunnan alueella olevien seurakuntien oli muodostettava seurakuntayhtymä hoitamaan ainakin asiat, jotka koskivat kirkollisverotusta, kirkollisveron ja seurakuntien muiden yhteisten tulojen jakamista niiden kesken, maksuja kirkon keskusrahastoon sekä rahatointa, kirjanpitoa ja tilintarkastusta. Yhteistalous saattoi olla täydellinen tai osittainen. Kirkollisverotusta koskevia perussäännöksiä muutettiin vastaavasti siten, että kirkollisveroäyrien hinnan laski kirkkohallintokunnan sijasta kirkkoneuvosto tai yhteinen kirkkoneuvosto. Seurakuntalaisten oli osallistuttava entiseen tapaan seurakunnan tarvitsemien varojen hankkimiseen. Muutokset vahvistettiin vuonna 1975.⁶⁹

Vuonna 1982 muutetun virkatalo- ja rahastolain mukaan seurakunnalla piti olla veroäyrien hinnan vakaana pitämistä ja seurakunnan maksuvalmiuden turvaamista varten verontausrahasto. Siinä piti olla varoja vähintään 0,25 penniä kutakin edellisenä vuonna maksuunpantua kirkollisveroäyriä kohden. Määrä saattoi olla pienempikin, jos veroäyrien hinnan vakauden tai

⁶⁸ KZ 1964 10, 301, 360–361, 367–369 §§.

⁶⁹ AsK 632/25.7.1975; 633/25.7.1975 324–336, 367 §§.

seurakunnan maksuvalmiuden ylläpitäminen sen salli. Rahaston kartuttamiseksi vähimmäismääräänsä talousarvioon oli otettava vuosittain 2–10 % edellisen vuoden verojen määrästä, kunnes säädetty määrä oli saavutettu. Rahastoon voitiin siirtää myös edellisen vuoden rahoitussäästö.⁷⁰

Vuonna 1993 kirkkolaki jaettiin kirkkolakiin (KL), kirkkojärjestykseen (KJ) ja kirkon vaalijärjestykseen (KVJ). Kirkkolaissa säädetään kirkon järjestysmuodosta ja hallinnosta, ja se sisältää myös laintasoista säätelyä vaativia ”muodollisia” säännöksiä. Eduskunta vahvistaa kirkolliskokouksen ehdottaman kirkkolain tavallisen lain säätämisyjärjestyksessä. Kirkkojärjestyksen ja kirkon vaalijärjestyksen ”ainoastaan kirkon omia asioita” koskevat säännökset kirkolliskokous antaa itsenäisesti. Kirkon suhdetta valtioon tai toisiin uskonnollisiin yhdyskuntiin koskevista asioista säädetettäessä kirkolle on varattava tilaisuus antaa niistä lausunto. Muun muassa kirkollisverotus on tällainen asia, joten kirkolliskokouksella on oikeus antaa lausuntoja, tehdä esityksiä ja lausua toivomuksia sen perusteista.⁷¹

Vuoden 1993 kirkkolain mukaan seurakunnan jäsenten tulee osallistua ”seurakunnan tehtävien toteuttamiseen” tarvittavien varojen hankkimiseen. Varoja voidaan käyttää vain tähän tarkoitukseen sekä säädettyjen maksujen suorittamiseen kirkon keskusrahastoon. Talousarvioon otettujen muiden tulojen lisäksi menojen kattamiseen tarvittava määrä kootaan kirkollisverolla, jonka perusteista säädetään erikseen eli yleisellä lailla. Kirkkovaltuusto vahvistaa veroäyriin hinnan, joka saadaan jakamalla kirkollisverona koottavaksi arvioitu määrä arvioitujen veroäyrien luvulla. Hinta vahvistetaan korotettuna lähimpään 0,05 pennillä jaolliseen lukuun, minkä lisäksi hintaa voidaan korottaa 0,25 pennillä. Kirkollisvero on siten kunnallisveron tapaan ns. jakovero. Seurakuntayhtymä hoitaa seurakuntiansa kirkollisverotuksen ja verojen jaon niiden kesken.

Luonnolliset henkilöt ja kuolinpesät maksavat veroa kunnalle ja seurakunnalle ansiotulon perusteella määräytyvän tuloveroprosentin mukaan. Pääomatuloista ne maksavat veroa vain valtiolle (29 %). Kun verovelvollinen saa osittaisen tai täydellisen vapautuksen kunnallisverosta, hän saa vastaavan vapautuksen kirkollisverostakin. Tämän ”automaattisen” vapau-

⁷⁰ AsK 1009/23.12.1983 13 a §.

⁷¹ KL 1993 2:1–2; 20:7; Voipio & Träskman & Halttunen & Ventä 1997, 21–23, 25, 172–173; ks. Merikoski 1952, 37–46.

tuksen lisäksi kirkkoneuvosto voi erityisestä syystä hakemuksesta myöntää vapautuksen kirkollisverosta.⁷²

Nykyisin veroprosentti korvaa veroäyrin. Kirkkojärjestyksessä ei ole yhtään kirkollisverotusta koskevaa pykälää.

Kirkollisverotuksen perussäännökset ja niiden antaminen. Vuoden 1571 kirkkojärjestys oli kirkon itselleen säätämä hengellinen oikeus. Kuninkaalliset asetukset koskivat kirkkolaitoksen ylläpitämisestä aiheutuvaan taloudellista rasitusta. Kirkkojärjestyksen ja asetusten välinen raja oli ennen vuoden 1686 kirkkolakia periaatteessa erittäin selvä. Tätä loogista järjestystä sekoittivat papiston erioikeudet vuosilta 1650, 1655 ja 1675, joiden oli määrä muiden privilegien tavoin koskea vain asianomaisen säädyn etuja. Käytännössä niihin kytkettiin kuitenkin säännöksiä myös kirkon taloudellisista ym. oikeuksista. Kirkon ja papiston taloudellinen asema sekä eräät etuudet olivat säätyerioikeuksien suojaamat, joten privilegit turvasivat osaltaan koko kirkollistalouden.⁷³

Vuoden 1720 hallitusmuoto vahvisti aiemmin myönnetty erioikeudet ja määräsi, että uusia erioikeuksia sai myöntää vain säätyjen yhteisellä suostumuksella. Tämän mukaisesti annettiin vuonna 1723 pappissäädyn privilegikirja, jolla vahvistettiin myös papiston palkkaedut. Kirkon rakentamisvelvollisuus täsmennettiin vuoden 1734 lain rakennuskaaressa. Koska vuoden 1772 hallitusmuodon mukaan valtio oli virallisesti kristillinen ja kirkon toiminta valtion toimintaa, valtio säilytti luonnollisesti myös kirkon verotusoikeuden. Suomen erottua Ruotsista edellä mainitut säännökset sekä vuoden 1772 hallitusmuoto jäivät voimaan. Kirkon oikeudellinen asema ei muutenkaan muuttunut, sillä luterilaisen uskon ja kirkon perustuslaillinen asema taattiin Porvoon valtiopäivillä 1809.

Vuoden 1919 hallitusmuodon mukaan säätyerioikeudet olivat voimassa, ellei niitä erikseen kumottu perustuslain säätämisyjärjestyksessä. Vuosina 1922–70 säädettiinkin useita kirkkoa koskevia lakeja tässä järjestyksessä. Poikkeuksena oli kirkon palkkauslakia 1966 säädettäessä omaksuttu periaate, että kun vastaava laki kerran oli säädetty perustuslain säätämisyjärjestyk-

⁷² KL 1993, 15:1–3; Voipio & Träskman & Halttunen & Ventä 1994, 82, 107, 109–113, 307.

⁷³ Pirinen 1968, 70–71.

sessä (1922), asiaa koskeva myöhempi oikeustoimi saattoi tapahtua jo yksinkertaisessa lainsäätämisyjärjestyksessä.⁷⁴

Suomen hallitusmuodon (1919) ja uskonnonvapauslain (1922) mukaan valtio oli tunnustukseton ja kansalaisille oli taattu täydellinen uskonnon- ja omantunnonvapaus. Valtio on kuitenkin antanut perustuslaissaan Suomen kirkolle erikoisaseman ja suonut sille etuja, joita ei yleensä ole annettu muille uskonnollisille yhdyskunnille. Tämä johtuu paitsi historiallisista syistä ennen kaikkea siitä, että kansan suuren enemmistön kirkkona valtio on nähnyt tehtäväkseen tukea sen uskonnollista käsitystapaa ja kannattaa sen yleistä kansalaismoraalia tukevia arvoja. Luterilaisen kirkon erikoisen julkisoikeudellisen aseman vuoksi sen seurakunnille on myös myönnetty verotusoikeus. Jo tätä ennen seurakuntien verotusoikeus oli perustunut vuosisatojen ajan lailla vahvistettuihin maksuihin, joita alettiin kutsua kirkollisveroiksi.⁷⁵

Perussäännös seurakunnan jäsenten velvollisuudesta osallistua seurakunnan menojen suorittamiseen on kirkkolaisissa. Vuoden 1869 kirkkolain mukaan jokainen seurakunnan jäsen oli ”osallinen sen oikeuksissa ja velvollisuuksissa”, ja kunkin seurakunnan tuli osallistua niiden varojen hankkimiseen, joita tarvittiin ”kaiken sen ylläpitämiseen, mikä kuuluu seurakunnan kirkollisiin asioihin” erikseen säädettyjen perusteiden mukaan. Kirkollisverovelvollisuus voitiin siis säätää vain seurakunnan jäsenille. Vakinainen pappi taas sai ottaa virkansa vastaan kaikkine tuloineen. Seurakunnan oli myös rakennettava ja kunnossa pidettävä kirkko, kellotapuli ja hautausmaa, kuten yleisessä laissa ja asetuksissa oli säädetty. Tätä varten seurakunnan oli kartutettava kirkonkassaa kirkon rakentamiseen velvoitettujen vuotuisilla maksuilla. Seurakunnan tulo- ja menoarvion yhteydessä kannettavaksi päätetyt maksut oli kaikkien kirkollismaksuvelvollisten maksettava. Kirkon varoja ja tuloja sekä maatiloja sai käyttää vain sen omiin tarpeisiin; maatiloja sai myydä vain suurimmassa tarpeessa ja ”kirkon erinomaiseksi hyödyksi”.⁷⁶

⁷⁴ Pirinen 1968, 73–74, 76, 90–93; *Kirkko ja valtio* 1970, 10, 19–21, 23–25, 33; *Kirkko ja valtio -komitea* 1977, 97; *Kansanaho* 1978, 26; Pirinen 1979, 142; Virtanen & Pohjolan-Pirhonen 1983, 83–85, 241–242, 535–536; Karonen 1999, 248, 425–430.

⁷⁵ *Kirkko ja valtio* 1970, 10–13, 33–34; *Kirkko ja valtio -komitea* 1977, 15–16, 97, 102; Sakki 1989, 239, 242–243.

⁷⁶ *KL* 1869 8, 10, 256, 261–262, 290, 294, 299, 304–305 §§.

Yksityiskohtaiset verotussäännökset on annettu yleisillä laeilla ja asetuksilla. Tärkein niistä on kirkollisverotuksen perusteet ja veropohjan määrittävä laki evankelisluterilaisten seurakuntien virkataloista ja rahastoista (196/1966). Sen mukaan kirkollisveroa suorittavat kunnallisverotuksessa taksoitettujen tulojen mukaan kaikki, joiden maksettavaksi on pantu kunnallisveroa. Kirkollisverovelvollisuus koskee siis myös kunnallisveroa maksavia yhtiöitä. Uskonnonvapauslain (1922) vastaavan säännöksen (12 §) mukaan kirkollisverosta on vapaa luterilaiseen seurakuntaan kuulumaton henkilö sekä muu uskonnollinen yhdyskunta ja sen seurakunta. Laki eräiden kirkollisten suoritusten perusteista (1035/1944) säättää, että seurakunnan tehtävistä aiheutuviin ja siten kirkollisverolla katettaviin menoihin kuuluvat myös eräät kiinteistömenot.

Kirkollisverovelvollisuutta koskevia säännöksiä on myös luterilaisen kirkon palkkauslaissa (1966), laissa luterilaisten seurakuntien virkataloista ja rahastoista (1966), luterilaisen kirkon eläke- ja perhe-eläkelaissa (1966, 1970) täytäntöönpanoasetuksineen. Lait on säädetty tavallisina lakeina, ja niitä voidaan myös muuttaa samalla tavalla. Kirkollisverotusta koskevia säännöksiä ei ole sidottu kirkolliskokouksen kantaan, vaan ne ovat eduskunnan yksistään päätettävissä. Valtion viranomaiset toimittavat kirkollisverojen maksuunpanon ja kannon yhdessä muiden verojen kanssa verotuslaissa (1958), merimiesverolaissa (1958) ja ennakoperintälaissa (1959) olevien säännösten mukaisesti.⁷⁷

Edellä mainituissa laeissa ja asetuksissa säädettyjen asioiden ottaminen yleiseen lakiin johtuu ensi sijassa siitä, että jo vanhastaan kansan valitsemien edustajien asiana on ollut päättää kansalaisten maksettaviksi asetettavista maksuista. Niinpä perustuslain mukaan veroista on säädettävä aina lailla eli eduskunnan päätöksellä. Kirkkolakiin otetaan siten vain yleinen säännös kirkon jäsenten verovelvollisuudesta seurakunnalleen ja seurakuntien velvollisuudesta osallistua kirkon yhteisiin menoihin, mutta maksuperusteista säädetään tavallisella lailla. Kirkolle on kuitenkin annettava tilaisuus antaa lausunto lakiesityksestä ennen sen esittämistä eduskunnalle. Kirkon taloudelliset asiat liittyvät kiinteästi sen verotusoikeuteen ja siten myös kirkon ja

⁷⁷ *Kirkko ja valtio* 1970, 20, 35–36, 42; *Kirkko ja valtio -komitea* 1977, 103–104; *Sakki* 1989, 242–243.

valtion suhteisiin. Tätä on pidetty perusteltuna silloin, kun asiaan liittyy valtion oleellinen etu tai kyseessä on valtion valvottava asia.⁷⁸

Yhteisövero. Suomen luterilaisella kirkolla on hyvin merkittävä yhteiskunnallinen asema, koska valtaväestö kuuluu siihen ja sen toiminta on yhteiskunnallisestikin monitahoista. Verotusoikeutensa ansiosta kirkko kuuluu myös julkisen talouden piiriin. Esimerkiksi vuonna 1963 seurakuntien menot olivat noin 5 % kuntien ja noin 3 % valtion menoista. Koko julkisen talouden menoista kirkon talouden osuus oli noin 2 %. Tuloista 71 % oli verotuloja, joista yhteisöjen osuus oli 15 %. Niiden verovelvollisuus johtuu ennen muuta kirkon suorittamista yhteiskunnallisista tehtävistä. Kansankirkkona kirkko myös ylläpitää kansan yhtenäisyyttä ja luo siten osaltaan vakaat toimintaolot esimerkiksi elinkeinoelämälle.⁷⁹

Seurakunnan yhteisövero-osuuden perustana on myös virkatalolaki, jonka mukaan seurakunta saa veroa kaikista kunnallisverotetuista tuloista. Yhteisöverouudistuksenkin yhteydessä (1992) yhteisöjen kirkollisverovelvollisuutta harkittaessa perusteina olivat seurakuntien asema väestökirjaviranomaisena, niiden hoitama hautaus toimi ja muut yhteiskunnalliset tehtävät. Valtiovalta on pitänyt näitä tehtäviä yhteiskunnalle niin tärkeinä, että niihin on käytettävä myös yhteisöverotuloja. Esimerkiksi vuonna 1995 pelkät hautaus toimen nettomenot olivat 82 % seurakuntien yhteisöverotuloista.

Yhteisöjen kirkollisverotus on ollut äyriperusteinen, jolloin valtion- ja kunnallisverotuksessa veroäyrit on laskettu kullekin yhteisölle erikseen. Kunnallistaksoitukseen pohjautunut kirkollisvero on vaihdellut suuresti seurakunnittain äyrihinnan mukaan. Uusi tuloverolaki muutti järjestelmää siten, että yhteisöillä on nyt koko maassa yhtenäinen verokanta (29 %). Yhteisövero kerätään valtiolle ja kunnat sekä seurakunnat ovat sen osalta veronsaajina asianosaisia. Seurakuntien osuus yhteisöveron tuotosta on laskennallinen. Vuonna 1996 osuus oli 3,36 %, 1998 3,0 %, 1999 2,0 % ja vuonna 2001 1,7 %. Näistä osuuksista menee osa yhteisosuutena ortodoksisille seurakunnille (esim. vuonna 1996 0,08 %).⁸⁰

⁷⁸ *Kirkko ja valtio* 1970, 20; *Kirkkojärjestyskomitea* 1970, 35; *Kirkko ja valtio -komitea* 1977, 102.

⁷⁹ *Halme* 1965, 43–45.

⁸⁰ *Voipio & Träskman & Haltunen & Ventä* 1997, 120–121; ks. *AsK* 106/25.2.1966 13 §.

Vero-oikeudellisesti verotuloja ei voi pitää ns. korvamerkittynä tulona, joten verovelvollinen ei voi kieltäytyä maksamasta veroa tai sen osaa tai määrätä sen käytöstä. Yksityisellä kansalaisella ei ole siten mahdollisuutta vastustaa maksamiensa verojen käyttämistä sellaisiin tarkoituksiin, joita hän ei periaatteellisesti hyväksy. Yhteisöveron tuoton ohjaamista kokonaan suoraan kirkon keskusrahastolle ei ole pidetty hyvänä, sillä se tekisi siitä toisen kirkollisveron saajan.⁸¹

Laajennetun piispainkokouksen kirkko ja valtio -komitea 1970: kirkollisverotus säilytettävä. 1960-luvun radikaalissa ja uskonnonvastaisessa ilmapiirissä kirkko itse puuttui voimakkaan kritiikin kohteeksi joutuneeseen kirkon ja valtion suhteeseen. Laajennettu piispainkokous asetti joulukuussa 1966 piispa Erkki Kansanahon johtaman komitean tutkimaan niitä periaatteita, joiden mukaan Suomen luterilaisen kirkon suhteita valtioon tuli kehittää. Komitean oli myös tutkittava, oliko lainsäädännössä kohtia, jotka eivät riittävästi suojelleet kansalaisten uskonnonvapautta, ja tehdä siitä mahdolliset toimenpide-ehdotukset. Mietinnössään ”Kirkko ja valtio” komitea esitti kirkon ja valtion suhdetta koskevat ongelmat ja osoitti, mitä oikeudellisia ja taloudellisia näkökohtia oli otettava huomioon, jos kirkko ja valtio erotettaisiin toisistaan. Komitea antoi ”ikäänkuin valmiin esityslistan jatkuvalle kirkon ja valtion suhdetta koskevalle keskustelulle”.

Komitea julkaisi vuonna 1968 uskonnonvapautta koskevan osamietinnön. Varsinaisen mietintönsä se jätti vuonna 1969, ja se julkaistiin tammi-kuussa 1970.⁸²

Komitea halusi jättää kirkon ja valtion suhteen suurin piirtein ennalleen. Kirkon jo ennestäänkin suurta itsenäisyyttä oli kuitenkin lisättävä esimerkiksi ottamalla kirkkolakiin vain kirkon järjestysmuotoa ja hallintoa koskevat asiat sekä kirkon taloutta koskevat perussäännökset. Alempiasteiset täytännönpäytä- ja soveltamismääräykset kirkko antaisi itsenäisesti. Kirkkolain säätämisjärjestystä esitettiin muutettavaksi vain siten, että myös luterilaiseen

⁸¹ Voipio & Träskman & Halttunen & Ventä 1994, 109–110; *Valtion ja kirkon taloudelliset suhteet* 1997, 28–30, 100.

⁸² *Kirkko ja valtio* 1970, 6; osamietintö 1968; Pirinen 1979, 141. – Kansanahon lisäksi komiteaan kuuluivat professorit Pertti Pesonen, Kauko Pirinen ja Lars-Erik Taxell, kirkkoneuvos Mauno Saloheimo, kansanedustaja Edit Terästä ja sihteerinä dosentti Eino Murtorinne.

kirkkoon kuulumattomat kansanedustajat voisivat osallistua sen säätämiseen. Kirkon ylin hallitus esitettiin siirrettäväksi kirkon omalle elimelle. Tuomiokapituleja oli kehitettävä puhtaasti kirkollisiksi elimiksi, jopa kirkon itsensä kustantamina. Pappiserioikeudet tuli kumota.⁸³

Kirkollisia maksuja komitea totesi kannetun alkuaan pääasiassa papiston palkkaukseen sekä erikseen kirkon rakentamiseen ja muihin seurakunnan yhteisiin menoihin. Sitten näitä lailla vahvistettuja maksuja oli alettu kutsua kirkollisveroiksi. Seurakunnille myönnetty verotusoikeus säilyi myös itsenäisessä Suomessa. Perussäännös seurakunnan jäsenten velvollisuudesta osallistua seurakunnan menojen suorittamiseen on kirkkolaissa, ja yksityiskohtaiset verotussäännökset on annettu yleisillä laeilla ja asetuksilla. Valtion viranomaiset kantavat verot yhdessä muiden verojen kanssa. Seurakuntien maksamaa 6 %:n osuutta veronkantokuluista komitea piti ”riittävänä”. Koska luterilaisen kirkon verotusoikeutta oli pidetty epäoikeudenmukaisena suhteessa muihin uskonnollisiin yhdyskuntiin, komitea esitti tutkittavaksi vastaavien maksujen kantamisoikeutta niillekin.⁸⁴

Omaisuskymmenysten ja henkilömaksujen ohella myös teollisuuslaitosten, myllyjen, sahojen sekä muiden yhtiöiden ja laitosten oli pitänyt maksaa papinsaatavia. Koska kirkolliset kiinteistöverot katsottiin omaisuuteen kuuluviksi rasituksiksi, ne oli maksettava riippumatta siitä, oliko omistaja luterilaisen kirkon jäsen vai ei. Ortodoksisen omistajan oli suoritettava maksu kiinteistöistään ortodoksiselle seurakunnalle. Myös uskonnonvapauskomiteat vuosilta 1908 ja 1917 olivat katsoneet kymmenykset julkisoikeudelliseksi reaaliverokseksi, joka rasitti kiinteistöä omistajan tunnustuksesta riippumatta.

Yhteisöjen verovelvollisuus perustui siten eri näkökohtiin kuin seurakunnan jäsenten verovelvollisuus seurakunnalleen, jonka toimintavaroista he olivat vastuussa. Yhteisöverotuksen motiiveina ovat olleet henkilöverotuksen keventäminen ja osallistuminen kirkon yhteiskunnallisista tehtävistä aiheutuviin menoihin. Jos yhteisöjen kirkollisvero poistettaisiin, myös kirkon yhteiskunnalliset tehtävät pitäisi siirtää siltä pois. Fyysisten henkilöiden verorasitus kasvaisi yhteisöjen suhteellisesti vähäisen kirkollisverorasituksen pienentyessä.

⁸³ *Kirkko ja valtio* 1970, 19–21, 23–33.

⁸⁴ *Kirkko ja valtio* 1970, 10, 19–21, 27–36, 42; *Pirinen* 1979, 142.

Avoimien ja kommandiittiyhtiöiden, kuolinpesien ja pienten osakeyhtiöiden kirkollisverotus oli ongelmallinen, jos kaikki tai suurin osa omistajista eivät kuuluneet kirkkoon. Vaikein tilanne oli juutalaisten yhtymillä, jotka lakisääteisen kirkollisveron lisäksi maksoivat vapaaehtoisia jäsenmaksuja myös omalle seurakunnalleen. Komitea ehdottikin, että yhtymät, joiden osuuksien enemmistön omistivat luterilaiseen kirkkoon kuulumattomat henkilöt, vapautettaisiin kirkkovaltuuston harkinnan mukaan kokonaan tai osittain verosta luterilaiselle seurakunnalle. Muuten yhteisövero oli säilytettävä ennallaan. Vastaavasti komitea ei myöskään ehdottanut kirkon yhteiskunnallisiin tehtäviin kuuluvan väestökirjanpidon ja hautausmaiden hoidon siirtämistä pois seurakunnilta.⁸⁵

Komitea piti seurakuntien verotusoikeuden säilyttämistä välttämättömänä, sillä verotulot muodostivat niiden tärkeimmän (yli 80 %) tuloerän. Verotusoikeuden menettäminen vähentäisi suuresti kirkon ja seurakuntien tuloja ja heikentäisi siten niiden toimintaa. Seurakuntien pitäisi silloin luoda oma, kansantaloudellisesti epämielekäs veronkantojärjestelmä. Muutos nostaisi seurakuntalaisten maksuja, ja varojen kerääminen sitoisi runsaasti työvoimaa. Seurakuntien talous pitäisi perustaa pääosin vapaaehtoisin lahjoituksiin, joihin Suomessa ei ollut totuttu, koska kirkolliset maksut oli vuosisatojen ajan maksettu lakeihin perustuvina veroina. Seurakunnat voisivat silloin tulla riippuviksi varakkaista tukijoista. Verotusjärjestelmän luoma taloudellinen riippumattomuus takasi kirkolle ja seurakunnille mahdollisuuden itsenäiseen ja puolueettomaan toimintaan.

Verotusoikeuden menettäminen pakottaisi myös seurakunnat supistamaan lähinnä rakentamista ja sellaista harkinnanvaraista toimintaa, josta valtio ja kunnat saattoivat huolehtia. Seurakuntien työntekijöiden määrä vähentyisi huomattavasti ja heidän eläkejärjestelmänsä muuttuisi, sillä kirkon eläkelait perustuivat valtion ja kuntien tapaan ns. jakoperiaattele, jonka mukaan seurakunnilta kerättiin varoja vain sen verran kuin vuosittain tarvittiin eläkkeiden maksamiseen. Seurakuntien tuli tällöin luopua myös väestökirjanpidosta ja hautausmaiden ylläpidosta.⁸⁶

Eriävässä mielipiteessä esitettiin, että mikäli yhteisöjen kirkollisvero poistettaisiin, valtion ja kuntien oli otettava kantaakseen väestörekisteristä ja

⁸⁵ *Kirkko ja valtio* 1970, 42–47.

⁸⁶ *Kirkko ja valtio* 1970, 37–40; *Pirinen* 1979, 142–143.

hautausmaiden ylläpidosta aiheutuvat kustannukset. Myös komitean ehdottama eräiden yhtymien vapauttaminen kirkollisverosta saattoi nostaa kirkollisveroäyriin hintaa. Vähävaraisten seurakuntalaisten kirkollisveroa ei pitänyt kuitenkaan nostaa, sillä jakoverona se oli jo muutenkin heille tarpeettoman ankara.⁸⁷

Kirkkojärjestyskomitea 1979. Vuoden 1974 kirkolliskokouksen asettama kirkkojärjestyskomitea katsoi mietinnössään (1979), että luterilaisen kirkon kansankirkkoluonteeseen sopiva julkisoikeudellinen asema oli säilytettävä. Uuteen kirkkolakiin oli otettava vain perussäännökset kirkon järjestysmuodosta ja hallinnosta. Myös hallintoon kuuluvista taloudellisista asioista oli periaatteessa säädettävä kirkkolaiilla ja sen nojalla annettavilla täytäntöönpanomääräyksillä. Kirkkolakiin otettavan valtuutuksen nojalla kirkon omat elimet antoivat taloutta koskevat yksityiskohtaiset määräykset sekä tarpeelliset täytäntöönpanosäännökset. Komitean lähtökohtana oli, että kirkko sai pitää sille suodun verotusoikeuden ryhtymättä lähemmin perustelemaan ja puolustelemaan sen oikeutusta.

Kirkon jäsenten ja yhteisöjen velvollisuus maksaa kirkollisveroa oli kirkon ja valtion suhteita koskeva asia. Perustuslain mukaan veroista säädettiin lailla, sillä vanhastaan kansan valitsemien edustajien asiana oli ollut päättää kansalaisille asetettavista maksuista. Kirkollisveroa koskevat säännökset oli annettava tavallisella lailla, ja kirkkolakiin oli otettava säännös kirkon jäsenen velvollisuudesta maksaa veroa seurakunnalleen ja seurakuntien velvollisuudesta osallistua kirkon yhteisiin menoihin. Veron maksuperusteista säädettäessä kirkolle oli annettava tilaisuus antaa lausunto lakiesityksestä ennen sen esittämistä eduskunnalle.

Kirkon omaisuuden hoitamisesta, taloushallinnosta tai jostakin sen osasta ei ollut syytä säätää tavallisella lailla, vaikka talousarviot pääosin perustuitvatkin verovaroihin. Asiaa koskevat perussäännökset kuuluivat kirkkolakiin ja yksityiskohtaiset ohjeet kirkon antamiin täytäntöönpanosäännöksiin.⁸⁸

⁸⁷ *Kirkko ja valtio* 1970, 75.

⁸⁸ *Kk 1974 s Ptk.*, 56, 7; Liitt., sivm n:o 6, 6 a; *Kirkkojärjestyskomitea* 1979, 35–36.

Kirkkolain uudistamiskomitea 1988. Kirkolliskokouksen (1980) asettama kirkkolain uudistamiskomitea huomautti kirkon pyrkineen aina mahdollisimman suureen sisäiseen itsenäisyyteen. Pääosa kirkkoa koskevista oikeusnormeista oli sisältynyt kirkkolakiin ja siinä olevien valtuutusten nojalla annettuihin täytäntöönpanomääräyksiin. Uutena ratkaisuna komitea ehdotti kirkkolain jakamista lain tasoiseen kirkkolakiin sekä kirkolliskokouksen antamaan kirkkojärjestykseen ja kirkon vaalijärjestykseen.⁸⁹

Komitea katsoi, että seurakunnan hallintoon liittyvistä talouden perusteista oli säädettävä kirkkolaissa. Koska seurakunta toimii kirkon tehtävien toteuttamiseksi, myös sen varojen ja tulojen käyttötarkoitus määräytyy näistä tehtävistä käsin. Kun velvollisuus maksaa kirkollisveroa on kirkon ja valtion suhteita koskeva asia, myös kirkkolaissa on mainittava kirkon jäsenen velvollisuus suorittaa tätä veroa. Kirkollisverotuksen perusteista ja maksuunpanosta säädetään yleisellä lailla.

Komitea ei katsonut aiheelliseksi puuttua valtion oikeuteen antaa tavallisella lailla säädettyjä kirkkoa koskevia taloudellisia säännöksiä. Kirkkolakiin oli otettu vain asiaa koskeva perussäännös. Sen sijaan itse kirkkolaissa oli ollut aina hyvin vähän seurakunnan taloutta koskevia säännöksiä. Sitä koskevat määräykset olivat sisältyneet kirkkohallituksen päätöksiin sekä seurakuntien varainhoitosääntöihin. Kirkkolakiin oli vastakin otettava perussäännökset kirkon keskusrahastosta, säännös kirkollisverosta vapauttamisesta ja siitä, mitä menoja rahoitettiin seurakunnan tuloilla ja varoilla. Osa seurakunnan taloutta koskevista kirkkolain säännöksistä voitiin ottaa kirkkojärjestykseen.⁹⁰

Kirkkolain uudistamiskomitean kirkkojärjestykseen ehdottaman säännöksen mukaan seurakunnan tulojen ja menojen tasapaino saavutettiin kirkollisverolla. Kirkkojärjestyksen (15:4) mukaan varainhoitovuoden kirkollisveroksi oli otettava sama määrä, joka oli arvioitu kirkollisverolla koottavaksi varainhoitovuoden veroäyryn hintaa vahvistettaessa.⁹¹

⁸⁹ *Kirkkolain uudistamiskomitea 1988 I, 2.*

⁹⁰ *Kk 1980 s Ptk., 31; Liitt. VII B, pevm n:o 6; Kirkkolain uudistamiskomitea 1988 I, 1–3, 70; Leino 2002, 46.*

⁹¹ *Kirkkolain uudistamiskomitea 1988 II, 209.*

Kirkon keskusrahaston toimintasuunnitelma 1987–2000. Kirkkohallitus asetti vuonna 1987 toimikunnan laatimaan kirkon keskusrahaston toimintasuunnitelmaa vuosille 1987–2000. Toimikunta katsoi yhteiskunnallisten muutosten ja talouselämän vaatimusten saattavan aiheuttaa sen, että suunnittelukaudella ja sen jälkeen otettaisiin esille yhteisöjen verovelvollisuus ja mahdollisesti sen lakkauttaminenkin. Kirkon oli otettava huomioon tämä merkittäviä ja kauaskantoisia seurauksia aiheuttava vaihtoehto. Yhteisöveron poistaminen ei ollut ainakaan mahdollista ilman sen kompensointia kirkolle jollakin tavalla.

Yhteisöjen kirkollisveron poistaminen lopettaisi myös seurakuntien tällä perusteella kirkon keskusrahastolle maksamat erilliset maksut (0,12 penniä yhteisöäyryltä), mikä merkitsi keskusrahastolle 15 %:n ja seurakunnille 10 %:n tulojen menetystä. Yhteisöveron poistaminen nostaisi siten huomattavasti seurakuntien muita keskusrahastomaksuja. Niiden tuntuva korottaminen yhdessä saamatta jäävän yhteisöveron kanssa johtaisi seurakuntien yhteiskunnallisten velvoitteiden vähentämiseen ja uuteen keskusrahaston avustustoiminnan kohdentamiseen. Myös rahaston varoin tuettua toimintaa pitäisi supistaa tai lakkauttaa kokonaan sekä vähentää henkilöstöä.

Toimikunnan mukaan keskusrahaston seurakuntien maksuihin perustuva tulonmuodostus suunnittelukaudella edellytti entisenlaisen verotusoikeuden säilymistä seurakunnilla. Seurakuntien kirkollisverotulot olivat vuosina 1983–86 olleet seuraavat (milj. mk):

1983	1984	1985	1986
1 685	1 873	2 121	2 328

Kirkollisveroäyrimäärien arvioitiin viisivuotiskausittain 1990–2000 kehittyvän 3 ja 5 prosentin vaihtoehtoisen kasvuennusteen mukaan seuraavasti (milj. kpl):

1990		1995		2000	
3 %	5 %	3 %	5 %	3 %	5 %
187 959	202 989	217 896	259 071	252 601	330 648

Toimikunta piti 3 %:n kasvumallin toteutumista todennäköisempänä.

Jos kirkko menettäisi verotusoikeutensa tai olennaisen osan siitä, kirkon ja seurakuntien talous pitäisi järjestää kokonaan uudelle pohjalle. Suunnitelukaudella näin ei kuitenkaan arvioitu käyvän. Tosin toimikunta totesi ”viime vuosina eräillä tahoilla” harkitun yhteisöjen kirkollisverovelvollisuuden poistamista.⁹²

Kirkon keskusrahaston keskipitkän tähtäyksen taloussuunnitelman 1987–2000 lähtökohtana oli rahaston tulolähteiden pysyminen ennallaan. Pääosan rahaston tuloista (keskimäärin 92 %) muodostivat seurakuntien maksut. Niistä jäivät kuitenkin jo 1.1.1988 pois metsä- ja korkotulojen perusteella määräytyneet maksut. Vuoden 1991 jälkeiseltä ajalta toimikunta tarkasteli seurakuntien maksuja kolmen vaihtoehdoisen mallin pohjalta. Entisen tilanteen vuoteen 2000 säilyttävän mallin mukaan perus- ja eläkemaksut säilyisivät ennallaan ja seurakunnat voisivat maksaa maksuja myös yhteisöäyrien perusteella. Mallin mukaan seurakuntien perusmaksu pysyisi koko suunnittelukauden tasolla 0,059 penniä veroäyriä kohden ja lisämaksu tasolla 0,12 penniä yhteisöveroäyriä kohden.

Palkkaperusteisen eläkemaksumallin mukaan perusmaksu suunniteltiin pidettäväksi perusteiltaan ennallaan, mutta eläkemaksun arvioitiin muuttuvan palkkaperusteiseksi maksuksi. Tähän malliin siirtymisen laskettiin lisäävän hieman avustusten tarvetta. Palkkojen perusteella suoritettava maksu olisi vuonna 1990 22 %, 1995 23,4 % ja vuonna 2000 23,3 % palkkasummasta. Seurakuntien kannalta mallin etuna olisi sen oikeudenmukaisuus; se oli myös omiaan hillitsemään virkojen perustamista. Veroäyriperusteista maksua näytti puoltavan sen tasaava luonne.⁹³

Kirkolliskokous ei vuonna 1985 hyväksynyt eläkemaksun perusteen muuttamista, mutta 1987 se kehotti kirkkohallitusta laatimaan selvityksen siirtymisestä kirkon eläkkeiden rahoituksessa rahastoivaan järjestelmään. Samalla tuli tutkia seurakuntien maksujen maksuperusteet.⁹⁴

⁹² *Kirkon keskusrahaston toimintasuunnitelma 1987–2000* 1987, 22–23, 25–26.

⁹³ *Kirkon keskusrahaston taloussuunnitelma 1987–2000* 1987, 22–25.

⁹⁴ *Kk 1985 k Ptk.*, 12; *Liitt.* IV:5, *KKHE* 5/85; VII:3, *kltk*; *Kk 1985 s Ptk.*, 34; *Liitt.* VI:D, *KKHE* 5/85, *tvm n:o* 10 a; *Kk 1987 k Ptk.*, 21–22; *Liitt.* VII D, *tvm* 1/87.

6.5 Valtion komiteoiden, toimikuntien ja työryhmien kirkollisverotusta koskevia kannanottoja

Taustana puolueiden kirkkopoliittisten ohjelmien kannanotot kirkollisverotuksesta. Puolueiden ohjelmiin alkoi ilmestyä 1930-luvulta lähtien uusia kirkkopoliittisia kannanottoja ja korostuksia, vaikka uskonnonvapauslain säätämisen jälkeen puolueiden mielenkiinto kirkkoa ja uskontoa kohtaan yleensä laimenikin. Sotien aikana ja niiden jälkeen kirkon asema yhteiskunnassa vahvistui, sillä kirkon koettiin yleisesti vahvistavan kansallista identiteettiä. Esimerkiksi sosiaalidemokraattinen puolue (Sdp) poisti vuonna 1946 ohjelmastaan vaatimuksen kirkon ja valtion erottamisesta ja uskonnonopeuksen poistamisesta kouluista.⁹⁵

Henkisen ilmapiirin radikalisoituessa 1960-luvulla puolueiden ohjelmis-
sa alettiin korostaa yhteiskunnan moniarvoisuutta, suvaitsevuutta ja ajatuk-
senvapautta. Suomen kommunistinen puolue (Skp) vaati ohjelmassaan 1957
kansan verotaakan keventämiseksi kirkon erottamista valtiosta. Myös Suo-
men kansan demokraattinen liitto (Skdl) vaati periaateohjelmassaan 1967
kirkon erottamista valtiosta ja sen verotusoikeuden lakkauttamista. Voimak-
kaan uusvasemmistolaisen virtauksen vaikutuksesta vaadittiin yleisemmin-
kin porvarillista aatemaailmaa pönkittävän kirkon etuoikeutetun aseman
lopettamista, mikä tarkoitti muun muassa kirkon erottamista valtiosta ja sen
verotusoikeuden poistamista.

Kirkko vastasi haasteeseen ryhtymällä itse tutkimaan, miten kirkon suh-
detta valtioon oli kehitettävä ja miten uskonnonvapaus voitiin suojata mah-
dollisimman hyvin. Tätä varten laajennettu piispainkokous asetti (1966)
edellä mainitun Kirkko ja valtio -komitean (6.4), joka jätti lopullisen mietin-
tönsä vuoden 1970 alussa.⁹⁶

Sdp:n periaateohjelmassa 1952 vaadittiin uskonnonvapauden turvaamis-
ta, ja Sosiaalidemokraattisen nuorison keskusliiton periaatejulistuksessa ja
tavoiteohjelmassa 70–80 (1961) tavoitteeksi asetettiin, että ”minkään uskon-
nollisen yhteisön jäsenmaksuja” ei peritä valtiovallan eikä sen virkakoneis-
ton avulla. Sdp:n puoluekokous (1969) hyväksyi aloitteen selvityksen teke-
misestä kirkon ja valtion erottamisesta. Päätöksellä puolueen katsottiin

⁹⁵ Murtorinne 1977, 18–19; Pirinen 1979, 138–139.

⁹⁶ Borg 1970, 167; Murtorinne 1977, 22–23; Pirinen 1979, 140–141.

omaksuneen kylmäkiskoisen tai suorastaan vihamielisen asenteen kirkkoon. Siksi Kristillisten sosialidemokraattien liitto julkaisi (1969) kirkko ja valtio -kannanoton, jonka mukaan tutkimuksen suorittamista ei voinut leimata kirkolle vihamieliseksi. Liiton mielestä päätös ei muuttanut puolueen vuoden 1963 uskontopoliittisessa ohjelmassa ilmaistua myönteistä asennetta kirkkoihin ja kristilliseen uskoon. Kirkollisverotukseen kannanotossa ei puututtu.

Vuonna 1971 Sdp vaati kirkon ja valtion erottamista, sillä niiden liitto oli vaikea teologisesti puolustaa. Valtion lainsäädäntö oli erotettava kirkon omista säännöksistä, ja sen tilalle oli säädettävä yksi kirkon ja valtion suhteita säätelevä laki. Kirkollisvero oli muutettava jäsenmaksuksi, jonka kanto kuitenkin voitiin hoitaa sopimusten mukaan ennakkoperintänä muiden verojen yhteydessä. Kirkkojen oikeus verottaa yhtiöitä, yhtiöitä ja muita oikeushenkilöitä oli lakkautettava.⁹⁷

Vuosina 1971–73 lähes kaikki puolueet julkaisivat kirkkopoliittiset ohjelmansa. Eniten muutoksia vallinneeseen tilanteeseen vaativat vasemmistopuolueet. Skdl ja siihen kuulunut Skp eivät laatineet omaa kirkkopoliittista ohjelmaa, mutta Skdl:n kirkkopoliittinen työryhmä vaati luterilaisen kirkon erioikeuksien poistamista ja sen saattamista samaan asemaan muiden kirkkokuntien ja yhdistysten kanssa. Kirkollisvero oli poistettava, ja kirkko sai itse kerätä jäseniltään jäsenmaksun. Seurakuntien maaomaisuus voitiin luovuttaa yhteiskunnalle ja virkatalot kunnille. Seurakuntien omistukseen jäisivät vain kirkolliset toimitilat.⁹⁸

Porvarillisten puolueiden ohjelmat olivat maltillisempia. Radikaaleimpia ja selvimmin vasemmiston kannanottoja myötäileviä olivat Liberaalisen kansanpuoleen (Lkp) vuoden 1970 seurakuntavaaleja varten laatima seurakuntapoliittinen kannanotto sekä puolueen uskonto- ja kirkkopoliittinen ohjelma vuodelta 1972. Niissä korostettiin uskonnollisten vakaumusten ja tunnustusten yhdenvertaisuutta. Puolue kiirehti myös kirkon ja valtion suhteiden tarkistamista osaratkaisuin. Kukin kirkko tai uskonnollinen yhteisö sai kerätä veronsa tai sitä vastaavat maksunsa itse tai tekemällä sen kannosta sopimuksen valtion ja kuntien kanssa. Yhteisöt oli vapautettava kirkollisverosta. Kirkolle ja uskonnolliselle yhteisölle tehty lahjoitukset tuli hyväksyä verovähennyksiksi.

⁹⁷ Borg 1970, 18, 24; Pirinen 1979, 144–146.

⁹⁸ Pirinen 1979, 144–146, 158–159.

Keskustapuolueen kirkkopoliittisessa periaateohjelmassa vuodelta 1971 kirkon ja valtion täydellistä erottamista ei pidetty mahdollisena eikä toivotavana. Niiden suhteita voitiin kyllä tarkistaa, mutta kirkkoa ei saanut alistaa valtion holhoukseen, ei myöskään rajoittaa sen toimintaa ja heikentää ”ratkaisevasti” sen taloudellista tilaa. Tämä lienee tarkoittanut myös kirkon verotusoikeuden säilyttämistä.

Ruotsalaisen kansanpuolueen (Rkp) uskontopoliittisen ohjelman (1972) mukaan kirkollisverot voitiin edelleenkin kantaa ennakkoperintänä valtion ja kunnan verojen yhteydessä. Sama oikeus oli kuitenkin varattava muillekin uskonnollisille yhteisöille. Yhteisöverotus oli poistettava, ja sen korvikkeeksi kirkkoille ja uskonnollisille yhteisöille suositeltiin valtionapua sosiaaliseen ja kulttuurityöhön. Kirkon oli saatava myös korvaus väestörekisterin ja hautaustoimen ylläpidosta niin kauan kuin ne olivat sen hoidossa.⁹⁹

Kansallisen kokoomuksen uutta periaateohjelmaa (1969) leimasi kauttaaltaan pyrkimys moniarvoisuuteen. Uskonnollisia yhteisöjä oli kohdeltava tasa-arvoisesti, ja kirkkokuntien ja valtion välisiä siteitä oli voitava tarkastella yhteiskunnallisen kehityksen edellyttämällä tavalla. Puolueen erillisen kirkkopoliittisen ohjelman (1972) mukaan seurakuntien verotusoikeus oli säilytettävä kirkon taloudellisen riippumattomuuden ja yhteiskunnallisen merkityksen vuoksi. Kirkon riippumattomuus valtiosta oli molempien edun mukaista, ja valtiovallan oli turvattava kirkon ulkoiset toimintaedellytykset ja -vapaus. Verotusoikeus oli annettava muillekin sitä haluaville uskonnollisille yhdyskunnille. Yhteisöjen kirkollisverotusta oli tarkistettava niiden yhteisöjen osalta, joiden osakkaiden enemmistö ei kuulunut luterilaiseen kirkkoon.

Suomen kristillisen liiton (SkI) kirkkopoliittisen ohjelman mukaan valtion ja kirkon välillä piti vallita yhteistyö ja luottamus. Valtion oli taattava kirkolle sisäinen itsenäisyys ja tuettava sen toimintamahdollisuuksia. Kirkkokuntien julkisoikeudellinen asema oli säilytettävä, mutta hallituksen ei pitänyt olla enää luterilaisen kirkon ylimpänä hallituksena, vaan sitä varten oli luotava oma elin. Tuomiokapitulilaitos oli siirrettävä kirkolle, ja verotusoikeus oli annettava kaikille sitä haluaville kristillisille kirkkokunnille ja yhteisöille. Puolue kannatti kirkon yhteisöveron säilyttämistä, mutta yhtiöt,

⁹⁹ Pirinen 1979, 148–152.

joiden osakkaiden ja osuuksien enemmistö oli muiden kuin luterilaisen kirkkokunnan jäsenten hallussa, oli vapautettava kirkollisverosta. Ohjelmassa ehdotettiin myös valtionavun antamista kirkon sosiaaliselle työlle, lähetystyölle ja kristilliselle yhdistystoiminnalle.¹⁰⁰

Poliittisista puolueista siis vasemmistopuolueet (Sdp, Skdl) vaativat yksiselitteisesti kirkollisverotuksen poistamista ja sen muuttamista jäsenmaksuksi. Porvarillisista puolueista vain Lkp puhui veroista ”tai vastaavista maksuista”. Kokoomus, Rkp ja Skl halusivat selkeästi säilyttää verotusoikeuden ja ulottaa sen myös muihin sitä haluaviin uskonnollisiin yhteisöihin. Samaa tarkoitti ilmeisesti myös Lkp:n vaatimus uskonnollisten yhteisöjen tasavertaisesta kohtelusta. Yhteisöveron poistamista kokonaan vaativat Sdp, Lkp ja Rkp, ja sen rajoittamista vain oman kirkkokunnan tai uskonnollisen yhteisön jäsenten osakkaisiin ja osuuksiin kannattivat Skdl, Rkp ja kokoomus. Keskustapuolue ei ottanut suoraan kantaa kirkollisverotukseen.

Evangelisluterilaisen ja ortodoksisen kirkon verojakokomitea 1958. Luterilaisten seurakuntien papiston palkkauksesta annetun lain (1922) mukaan yhtymä ja yhdistys oli verovelvollinen luterilaiselle seurakunnalle. Ortodoksisen kirkkokunnan kirkolliskokous (1925) esitti kirkkokunnasta annettuun asetukseen lisäystä, jonka mukaan verovelvollisiksi tulisivat myös osakeyhtiöt, joiden hallinnon jäsenten osakemäärästä enemmistö kuului ortodoksista uskoa tunnustaville. Osakkeiden jakautuessa tasan edellä mainittujen jäsenten kesken hallinnon puheenjohtajan tunnustus ratkaisisi verovelvollisuuden.

Asia aktualisoitui, kun eräät luterilaiset seurakunnat alkoivat palkkauslain (1922) nojalla verottaa ortodoksisten osakkaiden omistamia yhtiöitä, jotka aiemmin olivat suorittaneet kirkollisveroa ortodoksille seurakunnille. Korkeimman hallinto-oikeuden vahvistettua menettelyn yhä useammat seurakunnat menettelivät samoin. Ortodoksisten seurakuntien menettäessä näin tulojaan kirkkokunnan kirkollishallitus ja eräät seurakunnat esittivät valtioneuvostolle, että ortodoksiset seurakunnat saisivat osuuden luterilaisten seurakuntien kantamasta yhteisöverosta. Valtioneuvosto asetti (1933) komitean selvittämään asiaa.

¹⁰⁰ Pirinen 1979, 153–157.

Komitean esityksen pohjalta annettiin vuonna 1935 laki eräiden yhtymien verovelvollisuudesta kreikkalaiskatolisille seurakunnille sekä laki Suomen kreikkalaiskatolisille seurakunnille suoritettavasta verohyvityksestä. Edellisen lain mukaan osake-, avoin, kommandiitti- tai muu vastaava yhtiö, osuuskunta tai muu yhtymä, jonka osakkeista tai osuuksista enemmän kuin puolet kuului verovuoden alussa kreikkalaiskatolisen kirkkokunnan jäsenille, oli verovelvollinen tämän kirkkokunnan seurakunnalle. Sama koski yhdistystä, jonka enemmistö oli sanotun kirkkokunnan jäseniä. Laki tuli voimaan 1.1.1936 ja sitä oli sovellettava vuodelta 1935 toimitettuun verotukseen.

Jälkimmäisen lain mukaan valtio suoritti ortodoksisen kirkkokunnan kirkollishallituksen välityksellä seurakunnille verohyvityksen, jonka vuotuinen määrä oli vahvistettava viideksi vuodeksi kerrallaan. Hyvityksen määrä oli vuosina 1936–40 150 000 markkaa vuodessa.¹⁰¹

Koska valtion suorittama verohyvitys ortodoksiselle kirkkokunnalle oli voimassa vain vuoteen 1959 asti, ortodoksinen kirkkohallitus esitti yhteisöverosta jaettavaksi kirkkokunnalle 1,5 % lopun jäädessä luterilaisille seurakunnille. Myös valtion suorittamista kirkollisveroista ehdotettiin maksettavaksi kirkkokunnalle verohyvityksenä 1,5 %.

Valtioneuvosto asetti asiaa selvittämään komitean, joka korosti luterilaisen kirkon ja ortodoksisen kirkkokunnan olevan valtiokirkkoja, jotka rinnastettiin usein myös lainsäädännössä. Valtio oli jo avustanut ortodoksista kirkkokuntaa huomattavasti, mutta ei ollut tarkoituksenmukaista, että se yksin avustaisi kirkkokuntaa sen vaikeassa taloudellisessa tilanteessa. Verohyvitysjärjestelmän perustana olleet valtion metsätkin oli luovutettu Neuvostoliitolle. Kirkkokuntaa voitiin siten avustaa luterilaisen kirkon kantamasta yhteisöverosta, koska kansankirkkoja ei ollut aihetta periaatteellisesti erotella. Näin toteutuisi myös kirkkojen verotuksellinen tasa-arvo.

Komitean mukaan luterilaisen kirkon keskusrahasto voisi suorittaa seurakunnilta yhteisöveron perusteella keräämistään maksuista väkilukusuhteen mukaisen osan ortodoksisen kirkon yleiselle rahastolle. Luterilaiset seurakunnat saisivat tästä enintään 0,1 prosentin kanto- ja tilityskorvauksen. Koska järjestelmä kuitenkin edellytti luterilaisen kirkon kirkkolain muuttamista, komitea päätyi esittämään juridisten henkilöiden saattamista suoraan vero-

¹⁰¹ AsK 191/10.5.1935; 192/10.5.1935; *Verojakokomitea* 1958, 5–8.

velvolliseksi myös ortodoksiselle kirkkokunnalle. Vero määräytyisi luterilaiselle kirkolle kannettavan kirkollisveron perusteella, ja määrätty osa verosta kannettaisiin ortodoksiselle kirkkokunnalle. Osuus olisi sama koko maassa. Asiasta piti säätää laki ja muuttaa samalla luterilaisten seurakuntien papiston ja kanttori-urkuriin palkkauslakia vuodelta 1944.¹⁰²

Ortodoksisesta kirkkokunnasta säädetyn lain (1969) mukaan kirkkokunnalla ja siihen kuuluvalla seurakunnalla oli sellainen verotusoikeus kuin sanotussa laissa ja muussa laissa säädetään. Kirkkokunta sai avustusta valtion varoista määrärahojen puitteissa.¹⁰³

Kirkko ja valtio -komitea 1977: ei perustavia muutoksia kirkollisvero-järjestelmään. Maailmankatsomuksellisten ristiriitojen ja ideologisten yhteenottojen sävyttämässä 1960- ja 1970-lukujen kiihkeässä ilmapiirissä kirkkoon kohdistui voimakkaita hyökkäyksiä. Se joutui tekemään myönnytyksiä (mm. kirkosta eroamisen helpottaminen, juhlapyhäsiirrot, lainsäädännön helpottaminen) ja hakemaan tukea kristillisiä arvoja kannattavilta tahoilta. Keskeisimpiä kitkakysymyksiä olivat kirkon ja valtion erottaminen tai ainakin niiden suhteiden radikaali tarkistaminen, yhteisöjen kirkollisvero, tunnustuksellinen uskonnonopetus ja tasa-arvokysymyksenä naispappuus.¹⁰⁴

Valtioneuvosto asetti vuonna 1972 filosofian lisensiaatti Aarne Laurilan johtaman 14-jäsenisen parlamentaarisen Kirkko ja valtio -komitean. Sen oli selvitettävä, mitä muutoksia yhteiskunnan kehittyminen oli aiheuttanut ja lähitulevaisuudessa saattoi aiheuttaa Suomen evankelisluterilaisen kirkon ja Suomen ortodoksisen kirkkokunnan asemassa ja toiminnassa, sekä tehdä ehdotukset näiden muutosten aiheuttamista järjestelyistä kirkkokuntien suhteissa valtioon ja niitä koskevaan lainsäädäntöön. Pitkään istuneen ja suhteellisen muutoshakuisen komitean työskentelyn aikana kiivain radikalismi ehti jo hiipua. Komitea jätti mietintönsä vuonna 1977.¹⁰⁵

Komitea totesi, että luterilaisen kirkon ja ortodoksisen kirkkokunnan historiallinen julkisoikeudellinen asema oli katsottu valtion edun mukaiseksi ja vaatimaksi. Hallitusmuodon 83 § ja valtiopäiväjärjestyksen 31 § vakuutti-

¹⁰² *Verojakokomitea* 1958, 9–15.

¹⁰³ *AsK* 521/8.8.1969 11 §.

¹⁰⁴ *Autio* 1997, 195.

¹⁰⁵ *Kirkko ja valtio -komitea* 1977, 3–4; *Autio* 1997, 195.

vat kirkon aseman perustuvan erikseen säädetyllä tavalla syntyvään kirkkolakiin. Vaikka kirkkoille oli suotu laaja itsehallinto, niiden toiminta perustui lainsäädäntöön ja valtion viranomaisilla oli huomattava rooli niiden hallinnossa. Kirkkoille suotujen monien julkioikeudellisten tehtävien vuoksi niiden ja valtion ideologinen side oli luja. Kirkon ja valtion mutkikkaisiin suhteisiin komitea ei nähnyt aiheelliseksi tehdä suuria muutoksia.

Kirkon muusta säännöstöstä huomattavasti poikkeava kirkon taloudellinen lainsäädäntö oli jätetty suurimmaksi osaksi kirkkolain ulkopuolelle, koska luterilaisen valtiokirkollisen perinteen mukaan valtiolla katsottiin olevan oikeus valvoa kirkon taloutta muun muassa papiston palkkauksen suhteen. Kirkollisverotuksen ja muiden kirkollisten suoritusten perusteet olivat perinteisesti riippuneet valtiopäivien suostumuksesta, joten niistä päättäminen kuului yhteiskunnalliseen lainsäädäntöön. Papiston edut ja oikeudet oli turvattu erioikeuksilla, joita ei voitu muuttaa ilman pappissäädyn suostumusta. Erioikeudet turvasivat osaltaan koko kirkollistalouden. Vuoden 1869 kirkkolakikaan ei muuttanut kirkon taloudellista lainsäädäntöä ja sen asemaa: siihen otettiin vain muutamia seurakuntien ja kirkon taloutta koskevia yleisiä säännöksiä ja papiston palkkausperiaatteita. Kirkollisverotus perustui siten edelleenkin valtiopäivien päätöksiin ja seurakuntien ikivanhaan velvollisuuteen ylläpitää pappinsa ja kirkkonsa.

Vuonna 1922 kirkolliset maksut ja suoritukset oli koottu kirkollisveroksi. Vuodesta 1958 lähtien kirkollisverotusta koskevat säännökset yhdistettiin yleiseen verolainsäädäntöön, ja vuoden 1960 alusta lähtien kirkollisverot oli kannettu yhdessä muiden verojen kanssa. Vanhalle pohjalle rakentuneen vuoden 1964 kirkkolain vähäiset taloutta koskevat säännökset koskivat seurakunnan verotusoikeutta ja seurakuntalaisten verovelvollisuutta, papinvirkojen palkkausta, seurakunnan taloutta ja kirkon keskusrahastoa. Merkittävä muutos luterilaisen kirkon taloudellisessa lainsäädännössä oli siirtyminen (1975) virka- ja työehtosopimusmenettelyyn. Kirkkolakiin tehtiin vastaavat muutokset, ja siihen jäi vain vähän taloudellisia säännöksiä. Sen jälkeen kirkon taloutta koskevia säännösryhmiä olivat kirkollisverotusta koskevat säännökset, virka- ja työehtosopimukset, seurakuntien taloutta sekä viranhaltijoiden ja työntekijöiden palvelussuhteen ehtoja koskevat kirkkolain perussäännökset ja jäljellä oleva erillislainsäädäntö. Papiston erioikeuksissa käsitellyt asiat oli siirretty yleiseen lainsäädäntöön.

Komitea katsoi seurakuntien taloushallinnon keskeisten säännösten kuu-

luvan edelleenkin kirkkolakiin sekä asiallisesti että hallitusmuodon vaatimina. Perussäännökset kirkollisverotuksesta sekä kirkon virka- ja työehtosopimuksista olivat kirkkolaissa. Yksityiskohtaisten määräysten antaminen voitiin siirtää kirkon omille elimille.¹⁰⁶

Komitea piti verotusta julkisyhteisön normaalina varainhankintakeinona. Kirkkojen julkisoikeudellinen asema mahdollisti myös niiden verotusoikeuden. Veroista ja veroluonteisista maksuista oli säädettävä yleisellä lailla, koska verotus oli julkista toimintaa julkisten tarkoituksien hyväksi; kirkkolaissa siitä oli vain viittauksenomaiset säännökset. Kirkollisverotuksen säätämisympäristystä ei ollut syytä muuttaa, sillä kirkolla oli julkisoikeudellinen asema, eduskunnan oli saatava päättää kansalaisten verorasituksesta ja yhtenäinen verotusmenettely edellytti yhtäläistä lainsäädäntöjärjestystä. Palaaminen kirkkojen omaan veronperintään merkitsisi paluuta kahteen rinnakkaiseen, kalliiseen ja seurakunnille haitalliseen veronkantojärjestelmään. Siksi kirkollisverotus oli tarkoituksenmukaista uskonnon- tai muuta vapautta loukkaamatta sitoa edelleenkin teknisesti kunnallisverotukseen. Julkisyhteisön varojen yhtenä keräystapana kirkollisverotus oli rinnastettavissa työnantajan velvollisuuden perii ammattiyhdistysten jäsenmaksut suoraan palkasta.

Edellyttäessään kirkkojen julkisoikeudellisen aseman säilyttämistä komitea katsoi myös kirkollisverotuksen säilyttämisen perustelluksi ja johdonmukaiseksi. Myöskään sen pääperusteisiin ei tarvittu oleellisia muutoksia. Kirkollisverotus takasi kirkkoille itsenäiset ja taloudellisesti turvatut toimintamahdollisuudet, joten siitä luopuminen merkitsisi kirkkojen taloudellisen aseman uudelleenarviointia. Valtion tuli luoda positiiviset edellytykset uskontokuntien toiminnalle, ja kirkollisverotuskin voitiin nähdä valtion kirkkoille tarjoamana palveluna. Kirkot itse myös maksoivat tämän palvelun. Maksujen periminen nimenomaan kirkollisverona eikä jäsenmaksuna oli terminologisesti perusteltua, sillä jäsenmaksu oli yleensä sama kaikille yhteisön jäsenille, kun taas kirkollisverossa otettiin huomioon vähennykset ja suuri osa kirkon jäsenistä – muun muassa lapset ja pienituloiset – ei maksanut lainkaan kirkollisveroa. Kirkollisverovelvollisuus ei koskenut kirkkoon kuulumattomia eikä uskonnollisia yhdyskuntia ja niiden seurakuntia. Puol-

¹⁰⁶ *Kirkko ja valtio -komitea* 1977, 64–66, 75, 97–98, 100–101, 103; *Autio* 1997, 195.

taessaan kirkkojen julkisoikeudelliseen asemaan perustuvan kirkollisverojärjestelmän säilyttämistä komitea huomautti kuitenkin, että kirkollisveron maksuperusteisiin oli mahdollisesti tehtävä muutoksia.¹⁰⁷

Suhteellisesti eniten komitea pohti yhteisöjen kirkollisverotusta. Kirkollisverojärjestelmää uudistettaessa (1922) veroperusteet kytkettiin kunnallisverotukseen kajoamatta erikseen yhteisöjen kirkollisverotukseen. Kunnallisveroa maksavat yhteisöt, säätiöt ja laitostyyppiset oikeushenkilöt maksoivat kirkollisveron yleensä luterilaiselle seurakunnalle. Siten myös oikeushenkilö, jonka osakkaat tai jäsenet eivät kuuluneet kirkkoon, maksoi kirkollisveroa. Yhteisöveron tuotoksi komitea laski vuonna 1974 12,0 ja vuonna 1975 10,2 % kirkollisverosta. Sen vähentyminen kasvatti luonnollisten henkilöiden verorasitusta. Veron tuotto vaihteli paikkakunnittain, ja yksittäisten seurakuntien yhteisöäyrien osuus vaihteli nolasta 48,8 prosenttiin.

Komitea totesi yhteisöveroa puolletun monin argumentein: Suomessa ei perinteisesti eroteltu luonnollisia ja oikeushenkilöitä kirkollisverotuksessa; kirkollisveron periminen yhteisöltä ei poikennut muiden verojen ja maksujen perimisestä, sillä muun muassa kunta peri veroa muussa kunnassa asuvan yksityisen liike- ja kiinteistötulosta; kirkot suorittivat yhteisöjä välillisesti hyödyttäviä yhteiskunnallisia palveluja; koska verorasitus pyrittiin jakamaan oikeudenmukaisesti, yhden ryhmän vapauttaminen kirkollisverosta nostaisi muiden verorasitusta; uskonnonvapauteen ei ollut syytä vedota, koska yhteisöllä ei voinut olla uskontoa; pääomatulot joutuisivat eri asemaan kuin palkkatulot, sillä suuri osa yhteisöjen tuloista muodostui pääoman tuotosta; yhteisövero oli kirkon, yhden julkisoikeudellisen yhteisön laillinen varainhankintakeino; yhteisöveron poistaminen vähentäisi seurakuntien tuloja keskimäärin 7,5 % paikallisten vaikutusten ollessa vielä suurempia.

Vastaavasti yhteisöjen kirkollisverotusta oli vastustettu eri perustein: niiden verovelvollisuus ei sopinut seurakuntien eli henkilöliittymien hallintoon; koska uskonto oli henkilökohtainen asia, myös kirkollisveron piti olla henkilökohtainen; yhteisöllä ei voinut olla uskontoa; kirkollisveroa joutui maksamaan myös oikeushenkilö ja yhtiö, jonka kaikki osakkaat olivat vailla uskontoa tai kuuluivat muihin uskonnollisiin yhdyskuntiin; myös kirkkoon kuulumattoman vainajan kuolinpesä oli kirkollisverovelvollinen.¹⁰⁸

¹⁰⁷ *Kirkko ja valtio -komitea* 1977, 98, 103–104, 106–109.

¹⁰⁸ *Kirkko ja valtio -komitea* 1977, 109–118; *Autio* 1997, 199.

Komitea katsoi yhteisöveroasiasta jääneen pohdintojen jälkeen jäljelle kolme päävaihtoehtoa: yhteisöjen yleisen kirkollisverovelvollisuuden pitäminen täysin ennallaan, pysyttäminen ennallaan eräin poikkeuksin (esim. yhtymien ja kuolinpesien verotusta muuttaen) tai sen lopettaminen kokonaan. Näistä komitea päätyi siihen, että historiallinen perinne, verorasituksen oikeudenmukainen jakautuminen ja yhteisöveron suuri merkitys seurakuntien taloudelle sekä kirkkojen julkisoikeudellinen asema ja kirkollisvero julkisyhteisön varainhankintakeinona puolsivat yhteisöjen yleisen kirkollisverovelvollisuuden säilyttämistä. Veroa voitiin perustella myös korvauksena kirkolle jäävistä yhteiskunnallisista tehtävistä, joista merkittävin oli yleisten hautausmaiden ylläpitäminen. Vapautuksen myöntäminen kirkollisverosta yhteisön osakkaiden tai jäsenten uskonnollisen jakauman perusteella edellyttäisi tarkkoja laskentasäännöksiä sekä kunkin uskonnollisen vakaumuksen selvittämistä eli käytännössä uskonnollisen rekisterin pitämistä yhteisön jäsenistä. Yhteisöverojärjestelmää oli myös pyrittävä kehittämään sen pahimpien epäkohtien poistamiseksi.

Komitea ehdotti erikseen verotettavien yhtymien ja yhteisöjen kirkollisveron perimistä valtiolle, joka jakaisi sen sitä haluavien kirkkojen ja uskonnollisten yhdyskuntien kesken niiden jäsenmäärien suhteessa. Kirkkoon tai uskonnollisiin yhdyskuntiin kuulumattomien osuus jäisi valtiolle. Ehdotuksen toteuttaminen vaati monien kirkollisverosäännösten muuttamista ja erilliskysymysten perusteellista selvittämistä.¹⁰⁹

Mietintöön liitettyssä seitsemän vasemmistoa edustaneen jäsenen eriävässä mielipiteessä vaadittiin luopumista ns. yhtiöverosta kirkolle, koska kirkot olivat yksityisten henkilöiden yhteenliittymiä eivätkä verovelvolliset yhteisöt ja yhtymät voineet siten kuulua niihin eivätkä tunnustaa mitään uskoa. Uskonnonvapauden kannalta oli pyrittävä siihen, etteivät kirkkoon kuulumattomat välillisestikään joutuneet maksamaan kirkollisveroa. Raino Westerholm taas katsoi eriävässä mielipiteessään kirkollisverovelvollisuuden johtavan joskus epäoikeudenmukaisuuksiin. Ne olivat vältettävissä vapautamalla kirkollisverosta yhtymät ja yhteisöt, joiden jäsenistön enemmistöä vastaavan pääoman näytettiin kuuluvan muille kuin luterilaisen tai ortodoksisen kirkon jäsenille. Näyttövelvollisuus olisi yhteisöillä.¹¹⁰

¹⁰⁹ *Kirkko ja valtio -komitea* 1977, 118–121; *Autio* 1997, 199.

¹¹⁰ *Kirkko ja valtio -komitea* 1977, 270–272, 278–280.

Keskustelua ja kannanottoja lukuun ottamatta Kirkko ja valtio -komitean 1977 linjaukset eivät ole aiheuttaneet konkreettisia muutoksia kirkollisverotukseen.

Yritysverotustoimikunta 1980: yhteisöjen kirkollisvero poistettava. Valtiovarainministeriö asetti (1978) professori Kari S. Tikan johtaman yritysverotustoimikunnan selvittämään varsinkin pienten ja keskisuurten yritysten verotuksen kehittämistä. Tavoitteena oli entistä yksinkertaisempi ja selkeämpi verojärjestelmä. Komitean oli erityisesti selvitettävä mahdollisuudet yritysomaisuuden lievempään verokohteluun sekä varallisuusverotuksen tarkistamiseen.

Toimikunta otti mietinnössään (1980) kantaa myös yhteisöjen kirkollisverovelvollisuuteen, vaikka asian käsittely ei nimenomaisesti kuulunut sen tehtäviin. Toimikunta piti kirkollisveron perimistä yhteisöiltä kansainvälisesti poikkeuksellisenä. Se totesi myös Kirkko ja valtio -komitean (1977) enemmistön halunneen säilyttää yhteisöjen kirkollisveron ja vähemmistön halunneen poistaa sen. Toimikunta ilmoitti yhtyvänsä komitean vähemmistön kantaan pitäen kirkollisveron perimistä yhteisöiltä vaikeasti perusteltavana, koska kirkot olivat luonnollisten henkilöiden yhteenliittymiä. Kirkollisvero poistamalla voitiin alentaa yhteisöjen korkeaa verokantaa ja -rasitusta. Esimerkiksi vuonna 1978 yhteisöt maksoivat kirkollisveroa noin 70 miljoonaa markkaa eli 8 % kirkollisveron kokonaistuotosta. Toimikunta huomautti tästä voitavan päätellä, mikä paine kirkollisveroäyrin hintaan veron poistamisesta aiheutuisi.

Edellä mainituin perusteluin toimikunta esitti ryhdyttäväksi toimiin yhteisöjen kirkollisveron poistamiseksi, ei kuitenkaan henkilöyhtymiltä. Täsmällistä ehdotusta veron poistamisen vaatimasta lainsäädännöstä toimikunta ei tehnyt.¹¹¹

Lausunnossaan 31.3.1981 valtiovarainministeriölle opetusministeriö torjui yritysverotustoimikunnan ehdotuksen todeten, ettei yritysten verotaakkaa ollut mahdollista keventää esitetyllä tavalla.¹¹²

¹¹¹ Yritysverotustoimikunta 1980, 1–2, 17.

¹¹² KA Opm 31.3.1981 Vm:lle AD 1981.

Lausunnot Kirkko ja valtio -komitean mietinnöstä ja opetusministeriön Kirkko ja valtio -työryhmän 1982 ehdotukset. Opetusministeriö pyysi lokakuussa 1977 kirkolliskokouksen lausuntoa Kirkko ja valtio -komitean mietinnöstä. Kirkolliskokous lähetti syysistuntokaudella 1977 asian valmisteltavaksi perustevaliokunnalle, joka ehdotti asetettavaksi seitsenjäsenisen komitean laatimaan asiasta lausuntoa ”käsiteltävän asian poikkeuksellisen laajuuden ja merkittävyyden vuoksi”. Asetettu komitea yhtyi Kirkko ja valtio -komitean kantaan kirkollisverojärjestelmän perusteiden säilyttämisestä entisellään ja kirkollisveron sitomisesta edelleenkin teknisesti kunnallisverotukseen. Komitea esitti myös periaatteessa hyväksyttäväksi yhteisöjen kirkollisveron perimisen valtiolle, joka jakaisi sen kirkollisveron osuutta haluavien kirkkojen ja uskonnollisten yhteisöjen kesken niiden jäsenmäärien suhteessa; niihin kuulumattomien osuus jäisi valtiolle. Kirkolliskokous lähetti asian vielä perustevaliokuntaan, jonka oli hankittava siitä lausunto myös lakivaliokunnalta ja talousvaliokunnalta.¹¹³

Kirkolliskokouksen talousvaliokunta yhtyi kirkollisverotuksen osalta komitean esitykseen, mutta halusi kirkolliskokouksen toteavan, että voimassa ollut verotuskäytäntö oli ”halvin ja tarkoituksenmukaisin varainhankintamuoto”. Yhteisöverolla oli suuri merkitys kirkon taloudelle. Entistä oikeudenmukaisemman jaon takaamiseksi luterilaisen kirkon osuus siitä pitäisi antaa kirkkohallituksen jaettavaksi. Valiokunta hyväksyi myös yhteisöveron jakamisen kirkkoille ja uskonnollisille yhteisöille paikkakuntaakohtaisesti, ei keskitetysti.

Kirkolliskokouksen perustevaliokunta täsmensi vielä kirkollisverotusta koskevaa kohtaa siten, että silloista järjestelmää, ”joka perustuu kirkkojen julkisoikeudelliseen asemaan ja veroon julkisoikeudellisen yhteisön varainhankintakeinona”, oli syytä jatkaa voimassa olevan lainsäädännön pohjalta. Kirkollisveron maksuperusteet valiokunta hyväksyi asiallisesti komitean esittämällä tavalla. Tosin se esitti harkittavaksi valtiolle jäävän osuuden osoittamista valtionapuna niille hautausmaiden ylläpitäjille, joille siitä aiheutuvat menot olivat erityisen suuria. Muut talousvaliokunnan kannanotot

¹¹³ *Kk 1977 s Ptk.*, 12, 46–47; Liitt. VII B, pevm n:o 7–8; *Kk 1979 k Ptk.* 18; Liitt. IV. KKHE lausunnoksi Kirkko ja valtio -komitean mietinnöstä; *Kk 1979 s Ptk.*, 16, 19–25, 41–44; Liitt. VIII A, pevm n:o 4, 4a.

perustevaliokunta jätti huomiotta. Kirkolliskokous antoi komitean mietinnöstä perustevaliokunnan ehdottaman lausunnon.¹¹⁴

Kirkon ja valtion suhteiden rauhallisiin, yhteistyötä korostaviin uumiin asettumista edisti suuresti kansliapäällikkö Jaakko Nummisen vuonna 1981 ajaman, kirkkopoliittisesti erittäin merkittävän ja kauaskantoisen Kirkko ja valtio -työryhmän asettaminen. Kirkon ja valtion suhteiden kokonaisvaltaisen tarkastelun tuloksena se totesi, ettei niissä ollut suuria ongelmia ja niitäkin voitiin hoitaa läheisellä kanssakäymisellä hienosäädön ja konsensuksen hengessä. Tämä vahvisti monia Kirkko ja valtio -komitean kannanottoja ja merkitsi myös peräytymistä eräistä 1970-luvun kiistellyistä uudistushankkeista. Kirkkopoliittisesti varovainen kymmenen hengen työryhmä tutki varsinkin Kirkko ja valtio -komitean ehdotuksia ja niistä annettuja lausuntoja. Mietintönsä se jätti vuoden 1982 lopussa.¹¹⁵

Kirkko ja valtio -komitean (1977) ehdotukseen kirkollisverojärjestelmän jatkamisesta voimassa olevan lainsäädännön pohjalta otettiin kantaa 28:ssä mietinnöstä annetussa lausunnossa. Useimmissa niistä (18) ehdotus hyväksyttiin ja yhdyttiin yleensä komitean perusteluihin kirkkojen julkisoikeudellisen aseman ja verotusoikeuden yhteenkuuluvuudesta. Seitsemän lausunnonantajaa ei kannattanut ehdotusta. Esimerkiksi vapaat uskonnolliset yhdyskunnat pitivät parempana yhteisön jäsenten vapaaehtoista taloudellista tukea. Toimihenkilö- ja virkamiesjärjestöjen keskusliitto (TVK) halusi selvitettävän erikseen siirtymisen jäsenmaksuperusteiseen kirkon toiminnan rahoittamiseen ja Vapaa-ajattelijain liitto vastusti jyrkästi kirkkojen verotusoikeutta.

Kirkollisverotuksen kytkemistä teknisesti kunnallisverotukseen sekä yhteisöveron säilyttämistä ja sen perimistä valtiolle sitä haluavien kirkkojen ja uskonnollisten yhteisöjen kesken jaettavaksi käsiteltiin 40 lausunnossa. Niistä 22 lausunnonantajaa ei hyväksynyt järjestelmän muuttamista tai ei torjunut mietintöä sen keskeisiltä osilta. Yhteisöjen kirkollisveron poistamista ehdotettiin 13 lausunnossa. Vapaa-ajattelijain liitto vaati ”täysin mielettömän” yhteisöveron välitöntä poistamista.

Vain muutamat lausunnonantajat asettuivat varauksettomasti vallitsevan järjestelmän kannalle; ainakin siihen piti tehdä joitakin muutoksia. Kirkko-

¹¹⁴ Kk 1979 s Ptk., 41–88; Liitt. VII A, pevm n:o 4, liitt. A, B; 4 a.

¹¹⁵ M. Juva 1994, 267–269, 304–305; Autio 1997, 196–198.

hallitus piti komitean esittämää jakoperustetta ainoana käyttökelpoisena tapana korjata esiintyneet epäkohdat. Luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen ja valtion viranomaisten lausunnoissa edellytettiin, että kirkolle korvattiin jollakin tavalla mahdollisesta yhteisöverosta luopumisesta aiheutuva tulomenetys.¹¹⁶

Opetusministeriön Kirkko ja valtio -työryhmä totesi (1982) vastaavan komitean mietinnöstä annettujen lausuntojen pohjalta kirkollisverojärjestelmään kuuluvan, että kirkot saivat hallitusmuodon niille takaaman itsenäisen aseman johdosta itse päättää niille kertyvistä verotuloista. Tämä periaate oli omaksuttu myös kirkkolaissa, jonka mukaan kirkon ja seurakunnan tuloja voitiin käyttää vain kirkon ja seurakunnan menoihin. Poikkeaminen tästä periaatteellisesta kannasta vaati erityiset perusteet. Työryhmä esittikin kirkkojen itsenäisen verotusoikeuden säilyttämistä ennallaan.

Myös kirkollisverotuksen maksuperusteiden osalta työryhmä yhtyi komitean kantaan. Yhteisövero kuitenkin puhutti paljon myös työryhmää. Se perusteli yhteisöveron säilyttämistä neljällä näkökohdalla: 1) seurakunnat hoitivat koko yhteiskunnan kannalta merkittäviä ja taloudellisesti raskaita tehtäviä, esimerkiksi hautausmaita; 2) yhteisöveron poistaminen saattaisi seurakunnat keskenään eriarvoiseen asemaan, sillä niiden yhteisöveron tuotto vaihteli 0,2 prosentista 43,7 prosenttiin (1980); 3) yhteisöveron poistamisen johdosta kirkon jäsenten kirkollisverorasitus jakautuisi epäoikeudenmukaisesti yritysmuodon mukaan; 4) kirkon keskusrahaston tulot vähentyisivät huomattavasti, mikä merkitsisi keskusrahastomaksun ja sen myötä kirkollisveroäyrin hinnan korottamista tai ainakin vähävaraisten seurakuntien avustusten supistumista. Työryhmä torjui ajatuksen, että valtio keräisi veron ja jakaisi varat sitä haluaville kirkkoille ja uskonnollisille yhteisöille jäsenmäärien suhteessa, sillä tämä mutkistaisi verotusta ja aiheuttaisi lisäkuluja.

Työryhmä totesi, että yhteisöjen verovelvollisuus oli säilytettävä ennallaan ja yhteisöveron tuotolla piti kattaa hautausmaiden ylläpito myös kirkkoon kuulumattomien osalta. Kannanotto jäädettiin toimet yhteisöveron kannon muuttamiseksi.¹¹⁷

¹¹⁶ Seppo 1980, 44–52.

¹¹⁷ Kirkko ja valtio -työryhmä 1982, 30–36; Autio 1997, 199.

Kirkon ja valtion yhteistyöelin opetusministeriön Kirkko ja valtio -työryhmän jatkajaksi. Kirkko ja valtio -työryhmän työn jatkajaksi perustettiin Nummisen johtama kirkon ja valtion yhteistyöelin, joka koostui valtiovarain- sekä opetusministeriön ja kirkkohallituksen edustajista. Sen käsittelemät kirkon ja valtion suhteissa ilmenneet ongelmat olivat kummunneet ennen muuta verokysymyksistä.¹¹⁸

Tulopoliittiseen kokonaisratkaisuun (1981) liittyi laki eräiden sosiaaliturva- ja eläke-etuuksien verottamisesta (sove). Veromuutos toi myös seurakunnille lisätuloja, jotka valtiolta halusi ”rahoitustasapainon saavuttamiseksi ohjata takaisin etuuksien rahoitukseen” valtiolle. Eri työryhmien laskelmat lisätulosta vaihtelivat kuitenkin suuresti, ja asian järjestämisestä syntyi paljon erimielisyyttä. Myös kysymys siitä, oliko kirkko ylipäättään korvausvelvollinen ja miten palautus hoidettaisiin, osoittautui juridisesti ja teknisesti vaikeaksi. Kirkon ja valtion yhteistyöelin esittikin asian järjestämistä valtion ja kirkon keskinäisellä sopimuksella, jonka mukaan valtiolle palautettaisiin 65 % seurakuntien saamista lisätuloista.

Kirkkohallituksen enemmistö vastusti kuitenkin sopimuksen tekemistä ja katsoi sen sisältävän sekä periaatteellisia että käytännöllisiä ongelmia, kuten esimerkiksi kirkkolain muuttamisen. Ehdotuksesta pelättiin koituvan myös huonoja seuraamuksia. Kyseisen menettelyn yleistymisen arveltiin vaikuttavan haitallisesti kirkon asemaan ja toimintaan. Ehdotettu malli olisi myös saattanut seurakunnat eriarvoiseen asemaan. Kirkkohallitus katsoi siten, että saatuja lisätuloja tulisi käyttää kirkon oman toiminnan rahoittamiseen. Se ehdotti valtiolle palautettavaksi lainsäädäntöteitse määrän, jonka valtio vuosittain käytti tuomiokapitulien menoihin.¹¹⁹

Kirkkohallituksen vuoden 1982 kirkolliskokoukseen tuoma ehdotus lähetettiin talousvaliokuntaan. Valiokunta ei kuitenkaan puoltanut sitä, vaan katsoi siihen sisältyvän monia puutteita. Sen sijaan valiokunta ehdotti, että kirkolliskokous kehottaisi seurakuntia käyttämään lisätulot seurakunnan tarpeen mukaan lapsi- ja diakoniatyöhön sekä kansainväliseen avustustoimintaan ja veroäyriin korotuspaineen tasaamiseen. Kirkolliskokous hyväksyi valiokunnan ehdotuksen.¹²⁰

¹¹⁸ M. Juva 1994, 267–269, 304–305; Autio 1997, 196–198.

¹¹⁹ Kk 1982 s Liitt. II/12; Heino 1985, 39; Smeds 1994, 10.

¹²⁰ Kk 1982 s Ptk. 17, 48 §§; Liitt. V:E; Smeds 1994, 11.

Kirkolliskokouksen päätös olla palauttamatta sove-uudistuksen tuomia lisätuloja valtiolle kiristi jonkin verran kirkon ja valtion suhteita. Koska valtio halusi joka tapauksessa korvausta seurakuntien saamista lisätuloista, se puolestaan korotti ”rangaistukseksi” kirkkotyönantajien sosiaaliturvamaksua kuntien suorittamaa maksua korkeammaksi.¹²¹

Yritysverotuksen kehittämislinjakomitea 1984. Valtiovarainministeriön asettama yritysverotuksen kehittämislinjakomitea ehdotti mietinnössään 1984 yhteisöjen kirkollisverotuksen poistamista. Samalla se ehdotti yhteisöjen valtion tuloverokannan alentamista 43 prosentista 30 prosenttiin. Ehdotukset olivat osa komitean esittämistä toimista yritysten tulorahoituksen parantamiseksi.¹²²

Kirkolliskokous katsoi mietinnöstä antamassaan lausunnossa (1985), ettei yhteisöjen kirkollisverovelvollisuuden poistamiselle ollut edellytyksiä. Yhteisöjen maksama kirkollisvero vuoden 1983 maksuunpanossa oli noin 171 miljoonaa markkaa eli 10,2 % kirkollisverosta. Sen osuus seurakuntien verotuloista oli 0,8–40,6 %; 93 seurakunnassa yhteisöäyrien osuus kaikista kirkollisveroäyreistä oli yli 10 %. Kolme vuotta myöhemmin (1986) vastaavat määrät olivat noin 208 miljoonaa markkaa ja 9,8 %. Jos yhteisöjen kirkollisverovelvollisuus poistettaisiin, seurakunnat menettäisivät siten keskimäärin 10 % tuloistaan. Yksittäisten seurakuntien verotulot vähentyisivät 1–40 %.¹²³

Verotulojen tilittämistoimikunta 1991. Valtioneuvosto asetti (1989) toimikunnan selvittämään ennakonpidätysten ja ennakonkannon tilitysjärjestelmien kehittämistä. Sen oli erityisesti selvitettävä, voitiinko ennakonkannon tilitysjärjestelmiä kehittää siten, että tilitettävien varojen jakautuminen eri veronsaajaryhmille vastaisi mahdollisimman hyvin lopullisessa verotuksessa maksuunpantuja määriä. Samalla järjestelmää oli tutkittava siten, että erityisesti kunnille ja seurakunnille tilitettävien määrien äkillisiltä heilahteluilta välttyttäisiin.

¹²¹ Heino 1985, 39; Autio 1997, 199.

¹²² Yritysverotuksen kehittämislinjakomitea 1984, 156.

¹²³ Kk 1985 k Ptk., 12, 33–39; Liitt. VI:1, KKH:n kirje; XI C, tvn 7/85.

Toimikunta totesi, että verovuodelta 1988 oli tilitetty veroja ja maksuja kunnille noin 4,0, valtiolle 3,5, Kansaneläkelaitokselle 7,5 ja seurakunnille 2,7 miljardia markkaa. Veronsaajaryhmien kaikista tuloista toimeksiannon tarkoittamien verojen ja maksujen osuus oli seurakunnilla keskimäärin 79,0 %, kunnilla 44,0 %, valtiolla 28,6 % ja Kansaneläkelaitoksella 26,3 %. Vuosina 1985–89 seurakuntien jako-osuudet olivat olleet 3,17–3,29 %. Niiden jako-osuudet oli laskettu viimeksi toimitetussa verotuksessa henkilökohtaisesta tulosta maksuunpantujen kirkollisveroäyrien perusteella.

Toimikunnan mukaan ennakonkantoa oli yleensä maksuunpantu koko maassa liian vähän. Parhaaksi keinoksi ennakoperinnän tilitysten osuvuuden parantamiseksi se näki uusien veroperusteiden voimaantulon ennakonpidätyksissä heti verovuoden alusta. Lopputilitysmenettely oli syytä säilyttää entisellään, koska se oli verovuoden tilinpäätös ja siten veronsaajille tarpeellinen ja tärkeä.¹²⁴

Valtion ja kirkon taloussuhteita käsittelevä toimikunta 1997. Lailla tuomiokapitulien ylläpidon ja kuurojenpappien virkojen siirtämisestä sekä eräiden tonttien luovuttamisesta Suomen evankelisluterilaiselle kirkolle tuomiokapitulilaitos siirrettiin kirkon kustannettavaksi vuoden 1997 alusta lukien. Samalla kuurojenpappien virat siirtyivät kirkon viroiksi. Viranhaltijat ja työntekijät säilyttivät muutoksessa entiset palkkaetunsa.

Samalla valtio sitoutui korvaamaan kirkolle siirtymisen aiheuttamat kulut neljän vuoden ajan (1997–2000). Korvaus määräytyi siirtoa edeltävänä kalenterivuonna tuomiokapitulien ylläpidosta valtiolle aiheutuneiden kustannusten ja entisten perusteiden mukaan (vuoden 1996 talousarviossa 15,6 milj. mk). Korvaus suoritettiin alentamalla mainittuina vuosina kirkkotyöntekijän sosiaaliturvamaksua vastaavalla määrällä. Valtio luovutti luterilaiselle kirkolle myös kolme kiinteistöä Porvoossa, Oulussa ja Turussa.

Tuomiokapitulien siirrolla ei ollut tarkoitus muuttaa valtion ja kirkon välistä kustannusten jakoa vuoden 2000 jälkeenkään. Siirtolain perusteluissa hallitus edellytti asetettavaksi toimielimen selvittämään valtion ja kirkon taloudellisia suhteita. Opetusministeriö asetti huhtikuussa 1996 sellaiseksi

¹²⁴ Verotulojen tilittämistoimikunta 1991 I–II, 1–2, 12–13, 19, 36–37.

kansliapäällikkö Jaakko Nummisen johtaman valtion ja kirkon taloussuhteita käsittelevän toimikunnan. Sen oli laadittava ehdotus valtion ja kirkon kustannusten kokonaisuudesta erityisesti ottaen huomioon kirkon sosiaaliturvamaksujen perusteet, kirkollisten rakennusten kiinteistöverotuksen sekä väestökirjanpidon, hautaustoimen ja tuomiokapitulilaitoksen kustannusten korvaamisen kirkolle 31.12.2000 jälkeen sekä muut mahdolliset kustannusvaikutukset. Toimikunnan mietintö valmistui vuonna 1997.

Toimikunta ehdotti, että valtion tuli korvata kirkolle pysyvästi tuomiokapitulilaitoksen siirrosta sille aiheutuvat kustannukset, koska siirrolla ei ollut tarkoitus muuttaa valtion ja kirkon välistä kustannusjakoa. Koska valtion katsottiin perivän korotetun sosiaaliturvamaksun kautta ylimääräistä valtionveroa kirkolta, korvaus tuli suorittaa kirkon maksamaa korkeaa sosiaaliturvamaksua pysyvästi alentamalla. Valtion kannalta ratkaisulla ei olisi olennaisia taloudellisia vaikutuksia. Lisäksi toimikunta esitti, että valtion ja kirkon välistä kustannusjakoa ei pitänyt muuttaa.¹²⁵

Toimikunta otti kantaa myös kirkon verotusoikeuteen todeten sen perustuvan kirkkolakiin (KL 1993 15:2) sekä materiaaliselta sisällöltään luterilaisten seurakuntien virkataloista ja rahastoista annettuun lakiin (106/1966 13 §). Myös tuloverolaissa säädetään tuloverovelvollisuudesta sekä yhteisöveron jakautumisesta valtion, kuntien, seurakuntien ja Kansaneläkelaitoksen kesken. Verotulojen osuus seurakunnan kaikista tuloista oli vuonna 1993 77,5 %, 1994 78 % ja 1995 78,5 %. Yhteisöäyrimäärä kasvoi samoina vuosina 4,2 %, 25,8 % ja 60,6 %, ja yhteisverojen osuus verotuloista oli samoina vuosina 8,0 %, 6,4 % ja 8,8 %. Vuosina 1991–95 seurakuntien verotulot muuttuivat 9,4 %, äyrimäärät –3,6 %, yhteisöäyrit –25,5 %, kaikki tulot 0,7 % ja pääomatulot –71,5 %. Pääomatulojen huomattava lasku johtui talouslamasta. Vuonna 1995 verotulot jäsentä kohden olivat 808 markkaa ja veroäyri keskihinta 1,33 penniä. Seurakuntien osuus verotuskustannuksista vuodelta 1996 oli 4,7 % noin 3 miljardin markan verotuloista. Samaan aikaan kunnat maksoivat 16,5 kertaa suuremmista verotuloistaan (noin 50 mrd mk) kantokustannuksia vain noin 6,5 kertaa enemmän kuin seurakunnat.

¹²⁵ AsK 935/29.11.1996; *Valtion ja kirkon taloudelliset suhteet* 1997, 1–3, 93–94, 96, 100, 102.

Toimikunta totesi kirkollisveron tuoton siis alentuneen merkittävästi 1990-luvun alussa ja saattaneen monet seurakunnat taloudellisiin vaikeuksiin. 1990-luvun puolivälissä verotuotto kasvoi jälleen taloudellisten olojen parannuttua. Kirkollisverokin on siten muiden verojen tapaan suhdanneherkkä.

Yhteisöveron suhteen toimikunta katsoi voitavan esittää viisi eri vaihtoehtoa:

- 1) Kirkkojen osuus yhteisöveron tuotosta poistetaan kokonaan. Ratkaisu olisi selväpiirteinen ja yksinkertainen. Se aiheuttaisi kuitenkin kirkolle niin suuria taloudellisia ongelmia, että luonnollisten henkilöiden kirkollisveroa pitäisi nostaa vastaavalla määrällä. Koska tähän ei katsottu olevan mahdollisuuksia, yhteisöveron poistaminen olisi kirkolle kohtuutonta.
- 2) Kirkkojen osuus yhteisöverotuksen tuotosta säilytetään ennallaan. Rekisteröidyille uskonnollisille yhdyskunnille suoritettaisiin pieni osa yhteisöveron tuotosta lähinnä yhteiskunnan niiltä edellyttämien hallintokustannusten kattamiseksi. Sanotut yhdyskunnat olivat aikaisemmista kannanotoistaan poiketen viitanneet tällaiseen mahdollisuuteen vaatimatta enää yksiselitteisesti yhteisöverotuksen poistamista.
- 3) Kirkkojen yhteisövero-osuus säilytetään, mutta sellaiset yhteisöt, joiden jäsenistön tai osakkaiden enemmistö ei kuulu kirkkoon, vapautetaan verosta. Mainitun enemmistön toteaminen saattaisi osoittautua ongelmalliseksi, ja ratkaisu olisi ollut muutenkin hankalasti toteutettavissa sen vaatiman hallinnollisen selvittelyn vuoksi. Toimikunta ei pitänytkaan tätä ratkaisua suotavana.
- 4) Yhteisöverotus säilytetään periaatteessa entisellään, sillä se on kiinteä osa verotusjärjestelmää, jota ei voinut ryhtyä pilkkomaan. Sen epäkohtien eliminoimiseksi veron tuotosta voitaisiin osoittaa luterilaiselle kirkolle sen jäsenmäärää vastaava osuus, ja loppuosa tuloutettaisiin valtiolle. Valtio puolestaan osoittaisi hakemuksesta erillisen avustuksen rekisteröidyille uskonnollisille yhdyskunnille. Myös tähän vaihtoehtoon mahdollisesti liittyvät periaatteelliset ja käytännölliset ongelmat tuli selvittää.
- 5) Kirkkojen osuus yhteisöveron tuotosta säilytetään nykyisellään. Perusteluna oli, että kirkolle tulevalle vero-osuudella seurakunnat hoitivat yhteiskunnallisia ja sosiaalisia tehtäviä kuten hautaustointia, diakoniatyötä ja kulttuurihistoriallisesti merkittävien rakennusten kunnossapitoa.

Toimikunnan mielestä kirkollisverotus oli säilytettävä ennallaan. Myös yhteisövero oli seurakunnille erittäin tärkeä, ja lainsäätäjät oli halunnut sillä taata seurakunnille niiden työssään tarvitsemat varat ja keventää yksityisten seurakuntalaisten verorasitusta. Kirkko hoiti myös kaikkia kansalaisia koskevia tehtäviä. Varsinkin seurakuntien monipuolinen sosiaalinen työ oli tukemassa eri yhteisöjen tekemää vastaavaa työtä. Monet yritykset ja laitokset olivat halukkaita juuri yhteisöveron muodossa tukemaan muun muassa tätä työtä.¹²⁶

Toimikunta yhtyi näin Kirkko ja valtio -komitean (1977) linjauksiin. Valtion ja kirkon taloudelliset suhteet -toimikunta oli viimeinen 1900-luvulla kirkollisverotukseen kantaa ottaneista kirkon ja valtion komiteoista ja toimikunnista.

Lehdistö suhtautui 1990-luvun alussa kirkollisverotukseen sekä kriittisesti että myönteisesti. Verotusoikeuden katsottiin kuuluvan kirkolle, sillä se mahdollisti kirkon monipuolisen työn. Kirkko oli vakaiden tulojensa ansiosta myös hyvä työllistäjä. Talouslaman vallitessa kirkon odotettiin verotulojen vastineeksi auttavan laman takia ahdinkoon joutuneita. Samalla muistutettiin, että kirkollisverosta vapautui eroamalla kirkosta. Yhteisöveroon useimmat lehdet suhtautuivat negatiivisesti ja vaativat sen lopettamista. Kirkon katsottiin myös tarrautuvaan kirkkoon verotusoikeuden takia.¹²⁷

6.6 Kirkon sisäinen verotus ja verotulojen tasaaminen

Suomen evankelisluterilaisten seurakuntien vastikerahaston varat ja suoritukset. Suomen evankelisluterilaisten seurakuntien vastikerahasto muodostettiin valtion aiemmin seurakunnille suorittamista ja sittemmin (1886) seurakunnilta peruutetuista kruununkymmenyksistä ja erityisistä rahamääräyksistä sekä muista vastaavista varoista. Papiston palkkauslain (1922) mukaan vastikerahasto sai edelleenkin tämänlaatuiset varat. Lisäksi rahastoon oli suoritettava vuosittain 10 % seurakuntarahaston korkojen ylijäämästä, jota ei tarvittu palkkausmenoihin, sekä sama määrä virkatalon

¹²⁶ Valtion ja kirkon taloudelliset suhteet 1997, 24–28, 98–101.

¹²⁷ Kauppinen 1997, 40–44.

metsänmyynnin puhtaasta tulosta. Metsänmyyntituloista oli täytettävä ensin virkatalorahaston mahdollinen vaje, otettava sen jälkeen 10 %:n vastikerahaston osuus ja siirrettävä loppu seurakuntarahastoon.

Opetusministeriön hoitamasta vastikerahastosta voitiin ministeriön harkinnan mukaan ja tuomiokapitulien lausuntojen perusteella suorittaa papien palkkausavustuksia vähävaraisille seurakunnille.¹²⁸

Vuosina 1923–27 vastikerahasto avusti 34:ää seurakuntaa. Rahaston pääoma kasvoi suuresti näinä vuosina. Siksi eduskunta siirsi hallituksen esityksestä vuoden 1928 budjetin käsittelyn yhteydessä vastikerahastosta suoritettaviksi myös valtion aiemmin maksamat Lapin pappien palkkausavustukset. Kirkon piirissä toimenpidettä pidettiin kohtuuttomana, sillä varoja tarvittiin moniin välttämättömiin kirkollisiin uudistuksiin. Kirkko toivoikin rahaston hoidon siirtämistä itselleen. Vuonna 1936 vastikerahastosta sai 81 seurakuntaa avustuksina yhteensä noin 1,5 miljoonaa markkaa. Ennen vastikerahaston varojen siirtoa kirkon keskusrahastolle sen säästö vuodelle 1942 oli noin 10,8 miljoonaa markkaa.¹²⁹

Kirkolliskokousrahasto ja Suomen evankelisluterilaisen kirkon yhteinen rahasto. Kirkolliskokousrahastosta suoritettiin kirkolliskokouksen maallikkoedustajien palkkiot, itse kokouksen ja sen asettamien komiteoiden kulut sekä piispainkokouksen kustannukset, ellei niitä suoritettu yleisistä varoista. Varat tähän piispainkokouksen hallinnoimaan rahastoon kannettiin seurakuntien kirkonkassoista väkiluvun mukaan. Esimerkiksi vuoden 1913 kirkolliskokouksen päätöksellä rahastoon kannettiin 35 000 mk ja vuoden 1918 päätöksellä vuosittain 100 000 mk. Vuosina 1924–27 rahastoon kannettiin vuosittain 200 000 mk. Vuonna 1918 piispainkokous otti valtiokonttorilta 60 000 markan korottoman lainan kirkolliskokouksen menoihin.¹³⁰

Suomen evankelisluterilaisen kirkon yhteinen rahasto oli muodostettu kirkkolain muutetun 455 §:n perusteella. Varoja siihen kannettiin kirkonkas-

¹²⁸ AsK 180/4.8.1922 9 §; *Elovaara* 1930, 66–75.

¹²⁹ Vp 1927 Ptk. II, 1336–1365, 1369–1372; Asiak. II, HE n:o 12 (Pl. 10/II), vvm n:o 13; *Kertomus kirkon tilasta 1923–1927*, 27; *1940–1942*, 381; *Heliövaara* 1939, 25.

¹³⁰ *Piispainkok. ptk.* 1.11.1913 2 §, 28.9.1918 2 §, 31.10.1918 2 §; *Kertomus kirkon tilasta 1923–1927*, 27.

soilta kirkollisten maksujen suorittamisesta säädettyjen perusteiden mukaan. Vuoden 1923 kirkolliskokous päätti maksun 10 penniksi hengeltä ja esitti samalla sen nostamista 20 penniin hengeltä rahanarvon alennuttua. Päätöksen mukaista ehdotusta valtioneuvostolle tehdessään kirkolliskokous totesi, että ”kuta vilkkaammaksi kirkon elämä ja toiminta elpyy, sitä huomattavamaksi käy myöskin lisättyjen varojen tarve puheenalaisiin tarkoituksiin. Näin ollen käynee kirkollisen itseverotusoikeuden kehittäminen vastaisuudessa välttämättömäksi.” Vuonna 1925 vahvistettu kirkkolain muutos oikeutti maksun nostamiseen 20 penniin hengeltä.¹³¹

Hallitus oli todennut jo esityksessään papiston palkkauslaiksi (1921), että palkkauskomitean suunnittelema tasoitusrahasto voitiin korvata kehittämällä kirkkolain 455 §:ssä säädettyä kirkon itseverotusoikeutta.¹³²

Vuoden 1928 kirkolliskokoukselle jätettiin anomusehdotus kirkon itseverotusoikeuden laajentamisesta. Siinä katsottiin, ettei kirkon yhteisiä tarpeita voitu enää tyydyttää kirkkolain sallimissa puitteissa. Kokouksen talousvaliokunta totesi aloitetta käsitellessään, että vuoden 1923 kirkolliskokouksen kirkon yhteiseen rahastoon kannettaviksi määräämät 10 penniä henkilöltä olivat tuottaneet vuosina 1926–27 noin 450 000 markan säästön. Varat eivät silti riittäneet, sillä eri tarkoituksiin tarvittaisiin heti kolme miljoonaa markkaa. Henkilölukuun perustuvaa seurakuntien verotusta ei voitu kuitenkaan enää korottaa, sillä sen pohjana olevasta maksuperusteesta oli jo lähes kokonaan luovuttu. Valiokunta ehdotti kirkolliskokoukselle oikeutta verottaa seurakuntia kirkon yleisiin tarpeisiin määrällä, joka vuosittain oli enintään kolme penniä kutakin kirkollismaksuihin osallistuvaa veroäyriä kohden. Kirkkolain 455 §:ään oli laadittava tätä tarkoittava muutosehdotus.

Kirkolliskokous palautti mietinnön valiokunnalle siten muutettavaksi, että kirkkolakikomitean tehtäväksi annettaisiin hankkia asiantuntijoiden selvitys siitä, voitiinko ja miten kirkolliskokoukselle kirkkolain 455 §:n mukaan kuuluvaa verotusoikeutta kehittää ja tehdä sen johdosta tarpeelliset ehdotukset. Kirkolliskokous hyväksyi näin muutetun valiokunnan mietinnön ja päätti nostaa samalla seurakuntien kirkonkassoista maksettavaksi sääde-

¹³¹ *KL 1869* (1908) 455 §; *AsK* 59/25.6.1918; *Kk* 1923 Ptk., 206–208, 214–215; Liitt. III, klkm n:o 15; VI A, klvm n:o 16; *AsK* 21/23.1.1925; *Kertomus kirkon tilasta 1923–1927*, 29.

¹³² *Vp* 1921 Asiak. III, HE n:o 85.

tyn veromäärän enintään 20 penniksi henkilöltä. Tällä perusteella kirkon yhteiseen rahastoon arvioitiin kertyvän vuosina 1929–33 noin 680 000 markkaa.¹³³

Vuosien 1933 ja 1938 kirkolliskokoukset päättivät maksujen yhteismääräksi vuosiksi 1933–37 360 000 ja vuosiksi 1938–43 340 000 markkaa vuodessa. Vuodelle 1941 kirkolliskokous hyväksyi koottavaksi maksuja 600 000 mk ja vuoden 1942 aikana 400 000 mk. Vuonna 1942 oletettiin jo kirkon keskusrahaston vastaavan kirkolliskokouksen menoista.¹³⁴

Piispainkokouksen kirkolliskokousrahaston toiminnasta 1.1.1938–31.12.1940 laatiman kertomuksen mukaan rahaston tulot ja menot olivat noin 1,5 miljoonaa markkaa. Tuloista noin 93 % oli taksoitettu seurakunnilta loppuosan koostuessa säästöstä, julkaisujen myynnistä ja lainasta. Menoista 55 % aiheutui kirkolliskokous- ja 21 % komiteamenoista. Hyväksyessään rahaston kertomuksen ja lisätalousarvion katteeksi 400 000 markan lisätaksoituksen seurakunnilta vuoden 1941 kirkolliskokous kehotti piispainkokousta valvomaan komiteamenoja.

Samalla kirkolliskokous hyväksyi piispainkokouksen kertomuksen luterilaisen kirkon yhteisen rahaston toiminnasta samalta ajalta. Tämän rahaston tuloina seurakunnilta oli taksoitettu noin 2,2 miljoonaa markkaa (64 %); muut tulot olivat säästöjä ja korkoja. Rahaston suurimpia menoeriä olivat hiippakunta-apulaisten ja nuorisotyöntekijöiden palkat, apulaisten hankkiminen sairaille ja vanhoille papeille sekä seurojen ja yhdistysten avustaminen; säästöön jäi noin miljoona markkaa.¹³⁵

Kirkolliskokousrahaston ja kirkon yhteisen rahaston tehtävät siirtyivät vuonna 1941 perustetulle kirkon keskusrahastolle, joka vastasi kirkon muistakin yhteisistä menoista. Kirkolliskokousrahastolta jäi vuodelle 1942 säästöä noin 70 000 mk, luterilaisen kirkon yhteiseltä rahastolta noin miljoona markkaa.¹³⁶

Tuomiokapitulien rahastot. Myös tuomiokapitulien hoidettavana oli joukko rahastoja. Osa niistä liittyi kirkon viralliseen toimintaan, ja niiden varat

¹³³ *Kk 1928 Ptk.*, 285–289, 442–443, 731–746; Liitt. VII E, tvm n:o 5, 8, 9.

¹³⁴ *Kk 1933 Ptk.*, 551–553; Liitt. VII F, tvm n:o 5; *Kk 1938 Ptk.*, 255–256; Liitt. V F, tvm n:o 4; *Kk 1941 a Ptk.*, 69, 73; Liitt. IV C, tvm n:o 2.; *Kk 1941 b Ptk.*, 67–68, 125–126; Liitt. IV C, tvm n:o 2.

¹³⁵ *Kk 1941 a Ptk.*, 28, 69, 70, 73; Liitt. IV C, tvm n:o 2–3.

¹³⁶ *AsK 896/5.12.1941 16 §; Kertomus kirkon tilasta 1940–1942*, 383, 385.

kerättiin papistolta tai seurakunnilta. Papisto maksoi vuotuista 'veroa' kirkollis- ja pappeinkokousrahastoon, josta maksettiin kirkolliskokouksen pappisedustajien palkkiot ja pappeinkokousten menot. Seurakuntien oli myös suoritettava eräänlaisena sisäisenä verotuksena väkiluvun mukaisesti maksuja tuomiokapitulin kiertokirjeiden painattamisrahastoon sekä kirkkoheranvirastoissa tarvittavien kaavakkeiden kustantamisrahastoon. Seurakuntien kappalaisviroista eräissä tapauksissa jäänyt palkansäästö oli suoritettava "köyhien ja virkaylennyksettä jääneiden" pappien avustusrahastoon. Tuomiokapitulien hoidossa oli myös joukko hyväntekeväisyys- ja lahjoitusrahastoja.¹³⁷

Kirkon keskusrahasto kirkon yhteisen talouden hoitajaksi ja seurakuntien talouden tasaajaksi. Vuoden 1918 kirkolliskokouksessa tehdyissä kahdessa anomusehdotuksessa esitettiin luterilaisten seurakuntien vastikerahaston ja kirkolliskokousrahaston hoito siirrettäväksi kirkolliselle keskushallitukselle. Kirkolliskokous antoi kirkkolakikomitean valmisteltavaksi hankkeen vaatimat kirkkolakimuutokset. Keskushallituksen perustamista ehdotettiin myös seuraavassa kirkolliskokouksessa 1923. Tässä vaiheessa keskustelut keskushallitukselle kaavailluista taloudellisista tehtävistä jäivät taka-alalle päähuomion kohdistuessa kirkon ylimmän johdon järjestämiseen kirkon ja valtion mahdollisen erottamisen varalta.¹³⁸

Papiston palkkauslain (1922) muuttaessa pappien palkat rahapalkoiksi myös seurakuntien taloudellinen eriarvoisuus kävi ilmeiseksi ja sen poistamiseen alettiin kiinnittää huomiota. Konkreettina toimenä valtioneuvosto asetti vuonna 1938 Paavo Virkkusen johtaman komitean ("Seurakuntien keskinäistä avustusta harkitsemaan asetettu komitea") selvittämään, miten köyhimpien seurakuntien taloutta voitiin entistä paremmin tukea seurakuntien keskinäistä avustustoimintaa laajentamalla. "Keskusrahastokomiteaksi" myöhemmin mainitun komitean mietintö valmistui vuonna 1940.

Komitea totesi, että papiston palkkauskomitean 1918 tarkoitukseen esittämä evankelisluterilaisten seurakuntien tasoitusrahasto ei ollut toteutunut.

¹³⁷ *Kertomus kirkon tilasta 1923–1927*, 30–31; Mäkinen 1957, 76.

¹³⁸ *Kk 1918 Ptk.*, 72–76, 85–86, 117–119; Liitt. IV C, yvm n:o 19; *Kk 1923 Ptk.*, 284–333, 334–338, 340–341; Liitt. VI A, klvm n:o 17; *Lehtonen 1942*, 341–343; *Sormunen 1943*, 71–72; *Murtorinne 1997*, 13–14, 17–23.

Myös vuoden 1938 kirkolliskokouksessa tehty aloite luterilaisten seurakuntien vastikerahaston kehittämisestä seurakuntien avustuselimeksi oli rauennut. Vastikerahasto sellaisenaan oli riittämätön seurakuntien avustajaksi, ja myös seurakunnat olivat haluttomia suorittamaan maksuja tähän opetusministeriön hoitamaan rahastoon. Avustustarve oli kuitenkin suuri verorasituksen epätasaisuuden ja seurakuntien puutteellisen taloudenhoidon takia. Maassa oli yli sata apua tarvitsevaa seurakuntaa. Sotaolot vaativat järjestämään kiireesti seurakuntien keskinäisen avustustoiminnan. Sitä varten komitea esitti perustettavaksi luterilaisten seurakuntien keskusrahaston ja laati sitä varten lakiehdotuksen.

Rahasto oli tarkoitettu taloudellisesti heikossa asemassa olevien seurakuntien avustamiseen ja Suomen luterilaisen kirkon yhteisten tarpeiden tyydyttämiseen. Rahaston tuloina olivat valtion suorittamat raha- ja muut palkkaedut, kaikkien seurakuntien vero- ja kiinteistötulojensa perusteella suorittamat maksut, korot sekä muut tulot ja lahjoitukset. Rahasto myönsi seurakunnille avustuksia hakemuksesta.

Keskusrahaston perustaminen edellytti sekä yleistä lainsäädäntöä että muutoksia kirkkolakiin. Koska kirkkolain mukaan seurakunnan varoja sai käyttää vain kunkin seurakunnan omiin tarpeisiin, asiaa koskevaan KL 305 §:ään oli lisättävä uusi momentti, joka mahdollisti varojen käyttämisen myös muiden seurakuntien avustamiseen ja kirkon yhteisiin tarpeisiin. Siksi asia oli käsiteltävä kahdessa kirkolliskokouksessa.¹³⁹

Hallitus pyysi keskusrahastomietinnöstä lausunnon vuoden 1941 kirkolliskokoukselta. Sen siviilivaliokunta korosti erityisesti rajaseutujen, siirto-seurakuntien ja muiden heikossa taloudellisessa asemassa olevien seurakuntien avustustarvetta. Vaikka poikkeukselliset sota-ajan olot ja pika-asutus heikensivät varakkaampien seurakuntien maksukykyä ja avustusmahdollisuuksia, siviilivaliokunta puolsi ”hartaasti” komitean esitystä ja toivoi keskusrahaston toiminnan alkavan mahdollisimman pian. Valiokunta kirjoitti kuitenkin laki- ja asetusehdotuksen uudelleen, koska siihen esitettiin monia muodollisia ja sisällöllisiä muutoksia. Kokous hyväksyi lopulta mietinnön lähes sellaisenaan, vaikka hankkeen toteuttaminen aiheuttikin seurakunnille

¹³⁹ *Keskusrahastokomitea* 1940, 3–15, 21–24, 28–37, 46, 52, 62–69; *Heliövaara* 1939, 26; *Ahla* 1942, 47–48; *Murtorinne* 1997, 23–24.

huomattavia lisämenoja. Kristillisen rakkauden ja ajan vaatimukset edellyttivät keskusrahaston perustamista. Kirkolliskokous toivoi keskusrahaston toiminnan alkavan vuoden 1942 alussa.

Samalla kirkolliskokous hyväksyi aloitteen kirkollisen keskusrahaston perustamisesta aiheutuvien muutosten ja lisäysten tekemisestä kirkkolakiin ja antoi ne kirkkolakikomitean tehtäväksi.¹⁴⁰

Kirkkolakikomitea katsoi keskusrahaston järjestysmuodon ja tehtävien aiheuttavan sellaisia muutoksia koko kirkon järjestysmuotoon, että rahaston perustaminen edellytti sitä koskevien perussäännösten ottamista kirkkolakiin. Nimenomaan keskusrahaston varojen keräämistapa edellytti kirkkolain muuttamista, koska seurakuntien rahastomaksut eivät tulleet sen omiin, vaan toisten seurakuntien tarpeisiin. Komitea laati tätä tarkoittavat lisäykset ja muutokset kirkkolakiin.¹⁴¹

Syyskuussa 1941 pidetty kirkolliskokous hyväksyi lopullisesti kirkon keskusrahaston perustamisen ja lisäsi sen edellyttämän uuden momentin kirkkolakiin (455 § 3 mom.). Sen mukaan seurakunnan tuli osallistua niiden varojen keräämiseen, jotka olivat tarpeen taloudellisesti heikossa asemassa olevien seurakuntien tukemiseksi sekä kirkon muiden yhteisten tarpeiden tyydyttämiseksi, niin kuin kirkkolaissa säädettiin. Säännös muovattiin niin avaraksi, että sen valtuutuksen piiriin mahtuivat myös kirkon tulevat yhteiset tarpeet.

Sekä keskusrahastokomitea että kirkkolakikomitea olivat edellyttäneet, että perusteet, joiden mukaan seurakuntien keskusrahastoon suoritettavat maksut määrättiin, sisältyisivät vain yleiseen lakiin. Useat kokousedustajat pelkäsivät, että maksujen ylärajaa saatettaisiin tällöin nostaa liikaa. Kirkon määräysvallan säilyttämiseksi säännökset maksuperusteista otettiin kirkkolakiin. Asia oli kyllä tulkinnanvarainen, koska kirkkolaissa oli taloudellisista asioista vain perussäännökset yksityiskohtaisten säännösten ollessa yleisessä laissa. Kun tässä tapauksessa ei ollut kuitenkaan kyse seurakunnan jäsenten verovelvollisuudesta – jota koskevat säännökset riidattomasti kuuluivat yleisen lainsäädännön piiriin –, vaan seurakuntien maksuvelvollisuus-

¹⁴⁰ *Kk 1941 a* Ptk., 32, 36, 57–58, 65, 74–75, 77–95, 96–115; Liitt. II, ae n:o 4; IV B, sivm n:o 1–2; *Puukko* 1941, 94, 96–98; *Ahla* 1942, 47–50; *M. Juva* 1976 a, 142, 148–149; *Murtorinne* 1997, 24.

¹⁴¹ *Kk 1941 b* Ptk., 12–24, 38–44, 138–173, 184–188; Liitt. II, klkm n:o II: IV A, klvm n:o 3, 3 a, sivm n:o 3; *Puukko* 1941, 98; *Ahla* 1942, 47–50; *Murtorinne* 1997, 24.

desta keskusrahastolle, maksuperusteet katsottiin voitavan ottaa kirkkolaikiin. Kirkolliskokouksen enemmistö hyväksyi tämän kannan.¹⁴²

Laki kirkon keskusrahastosta annettiin 5.12.1941 ja sen täytäntöönpanoasetus 19.12.1941. Vuoden 1942 alussa voimaan tulleen lain mukaan kirkkohallituksen yhteydessä toimiva kirkon keskusrahasto oli luterilaisen kirkon yhteinen rahasto, jonka varoja käytettiin taloudellisesti heikossa asemassa olevien seurakuntien tukemiseen ja kirkon yhteisiin tarkoituksiin. Se suoritti myös kirkon työntekijöiden eläkkeet ja huolehti kirkon yhteisistä varoista ja menoista sekä muista luterilaisen kirkon tai seurakuntien yhteisistä taloudellisista asioista. Keskusrahastosta voitiin myös myöntää seurakunnille verotulojen täydennystä sekä harkinnanvaraista avustusta papiston ja kanttori-urkuriin palkkaukseen, rakennusten ja hautausmaan rakentamiseen ja kunnossapitoon sekä seurakunnalliseen toimintaan. Avustusten myöntämisestä päätti piispainkokous keskusrahaston johtokunnan esityksestä. Päättös oli alistettava opetusministeriön vahvistettavaksi.

Keskusrahaston tulot koostuivat valtion ja seurakuntien suorittamista maksuista, rahaston koroista sekä lahja- ym. tuloista. Kunkin seurakunnan oli suoritettava keskusrahastoon vuosittain enintään 7 penniä veroäyriä kohden; pennimäärän määräsi piispainkokous ja vahvasti opetusministeriö kolmeksi vuodeksi kerrallaan. Lisäksi seurakunnan oli suoritettava keskusrahastoon 2 penniä yhteisöveroäyriä, 5 % metsän ja metsätuotteiden puhtaasta tulosta ja 3 % korkotuloista. Keskusrahaston perustamisen myötä seurakuntien vastikerahasto lakkautettiin, ja sen varat sekä valtion siihen aiemmin maksamat papiston palkka- ja muut edut siirrettiin siihen. Keskusrahastolla on siten oikeus seurakuntien verottamiseen.¹⁴³

Papiston palkkauksesta annetun lain muuttamisen jälkeen valtion joko kruununkymmenyksinä tai erityisten rahamääräysten nojalla tai muutoin suorittamat papiston raha- ja muut palkkaedut oli papiston palkkauslain (1922) mukaisen palkkausjärjestelyn tullessa noudatettavaksi peruutettava seurakunnilta ja pantava kirkon keskusrahastoon. Aiemmin kyseiset varat oli pantu evankelisluterilaisten seurakuntien vastikerahastoon.¹⁴⁴

¹⁴² *Kk 1941 b Ptk.*, 12–13, 38–43, 138–139, 142–173, 184–185, 188, 193–194; *Liitt. IV A*, klvm n:o 3, 3a; *Ahla* 1942, 49–50; *M. Juva* 1976 a, 150–152.

¹⁴³ *AsK* 894–896/5.12.1941, 899/19.12.1941; *Puukko* 1941, 97–98; *Ahla* 1942, 47; *Mäkinen* 1957, 76–77; *Murtorinne* 1997, 24–25.

¹⁴⁴ *AsK* 896/5.12.1941; vrt. *AsK* 180/4.8.1922.

Kirkon keskusrahasto perustettiin alkuaan tukemaan heikossa taloudellisessa asemassa olevia seurakuntia. Kirkkolain sekä keskusrahastolain ja -asetuksen mukaan se oli kirkon yhteinen rahasto, jonka varoja käytettiin laajennetun piispainkokouksen päättämällä tavalla ensisijaisesti taloudellisesti heikossa asemassa olevien seurakuntien tukemiseen, kristinopin taidon edistämiseen ja ”kristillisen elämän vartuttamiseen”, eläkkeiden suorittamiseen sekä kirkon yhteisten tehtävien hoitamiseen. Rahastosta suoritettiin myös kirkolliskokouksen, laajennetun piispainkokouksen, kirkkohallituksen, kirkon keskusrahaston, piispainkokouksen sekä pappein- ja hiippakuntakokousten menot.¹⁴⁵

Keskusrahaston aloitettua toimintansa muistutettiin, että se oli perustettu nimenomaan seurakuntien avustusrahostoksi. Siten sen menotkin olivat aluksi harkinnanvaraisia avustuksia, joita maksettiin varojen sallima määrä. Rahastosta tuli kuitenkin nopeasti kirkon yhteinen rahasto, jonka suoritettavaksi tuli yhä uusia, myös lakisääteisiä menoja. Alkuperäiseen tarkoitukseen jäi siten yhä vähemmän varoja. Kirkolliset uudistukset vaadittiin mitoitettaviksi taloudellisten mahdollisuuksien mukaisiksi. Siitä huolimatta rahaston pääluokka ”kirkon yhteiset tarpeet” sekä kirkon toimikuntien menot kasvoivat voimakkaasti.¹⁴⁶

Papit ja kanttori-urkurit saivat eläkeoikeuden vuonna 1949. Eläkeikä oli 65 vuotta ja täysi eläke 60 prosenttia peruspalkasta. Keskusrahaston maksassa eläkkeet kunkin seurakunnan tuli maksaa niiden suorittamiseksi vuodeksi kerrallaan vahvistettu rahamäärä. Eläkeoikeuden säätämisen nostettua huomattavasti keskusrahaston eläkemenoja laajennettu piispainkokous määräsi, että seurakuntien oli vuonna 1954 suoritettava kirkon keskusrahastoon 5 penniä sekä eläkkeiden maksamiseen 2 penniä kirkollisveroäyryltä. Keskusrahaston eläkemenot kasvoivat nopeasti jo vuosina 1966–71 lähes nelinkertaisiksi, ja vuodesta 1969 yli puolet rahaston loppusummasta on ollut eläkemenoja. Vuonna 1982 seurakuntien oli kirkolliskokouksen päätöksellä suoritettava keskusrahaston tarpeisiin 0,062 penniä ja eläkkeiden maksamiseen 0,127 penniä veroäyryltä eli yhteensä 0,189 penniä veroäyryltä. Lisäksi

¹⁴⁵ AsK 395/5.12.1941; 982/21.12.1944; KL 1964 498–500 §§; Ahlamo 1976, 82–83.

¹⁴⁶ Aro 1948, 156–157; Ahlamo 1976, 83.

seurakuntien oli suoritettava säädetyt maksut yhteisöäyrien sekä metsä- ja korkotulojen perusteella.¹⁴⁷

Kirkon keskusrahasto kirkkohallituksen alaiseksi. Kirkon keskushallituksen suunnittelua hallitsi aluksi ns. vaaramotiivi: pelättävissä olleen kirkon ja valtion erottamisen varalta kirkolla piti olla oma korkein hallintoelin vastaanottamassa valtiolta siirtyvät kirkon hallintotehtävät. Myöhemmin kirkkohallituksen perustamisen yhtenä perusteluna oli kirkon taloudellisen toiminnan keskittäminen, tehostaminen ja valvonta sekä kirkon ja valtion siteiden vähittäinen purku. Esimerkiksi kirkolliskokouksen asettamien komiteoiden ja muiden vastaavien menojen rahoittamiseksi kirkolla piti olla itseverotusoikeus. Kun kirkollista keskushallitusta ryhdyttiin uudelleen suunnittelemaan 1930-luvulla, taloudelliset kysymykset olivat enemmän esillä. Huomiota kiinnitettiin erityisesti taloudellisesti heikkojen seurakuntien avustamiseen, jonka katsottiin tapahtuvan parhaiten kirkollisen keskuhallituksen avulla.¹⁴⁸

Vuoden 1938 kirkolliskokouksen asettama kirkkolakikomitea ehdotti kirkon keskusrahaston johtotehtävien siirtämistä kirkkohallitukselle, joka toimisi rahaston johtokuntana ja keskusrahasto yhtenä sen osastona. Keskusrahaston johtajan oli määrä olla kirkkohallituksen virkamies, mutta ei välttämättä sen jäsen. Kirkkohallitus oli saamassa korostetusti taloudellisen luonteen. Esimerkkeinä tehostamista kaipaavista asioista mainittiin seurakuntien kiinteän omaisuuden hoito ja veronkanto. Kirkkohallitus saattoi toimia myös kirkon ja valtion yhdyselimenä.¹⁴⁹

Koska kirkkohallitusta ei ollut vielä kirkon keskusrahastoa perustettaessa, sen johto uskottiin aluksi sopivamman elimen puuttuessa piispainkokoukselle. Vuonna 1944 perustetun kirkkohallituksen tehtävänä oli hoitaa kirkollista hallintoa ja kirkon yhteistä taloutta. Se valvoi muun muassa seurakun-

¹⁴⁷ *Kirkkohallituksen ohjeita ja tiedoituksia* n:o 8/1953, 32/1981; Ahlamo 1976, 83.

¹⁴⁸ Lehtonen 1942, 341–343; Sormunen 1943, 71–72; Virkkunen 1943, 242–248; Kansanaho 1976, 193–200; Välimäki 1994, 228, 244–260.

¹⁴⁹ *Kk 1938 Ptk.*, 579, 667–683.; Liitt. II, klkm n:o 13, V A, klvm n:o 2; *Kk 1943 Ptk.*, 467–500, 517, 663–665; Liitt. II, klkm n:o 15; VII B khvm n:o 1, 1 a; Lehtonen 1942, 343–345; Sormunen 1943, 71–72; Virkkunen 1943, 247–248; M. Juva 1976 a, 142; Kansanaho 1976, 200–207.

tien taloudenhoitoa ja tilinpitoa sekä toimi kirkon keskusrahaston hallitukse-
na. Kirkkohallitus valmisti laajennetulle piispainkokoukselle keskusrahas-
ton talousarvion ja ehdotti sille seurakuntien kirkollisveron perusteella kes-
kusrahastoon vuosittain maksettavan maksun sekä päätti avustusten ja mää-
rärahojen jakamisesta. Keskusrahaston johtajasta tuli yksi kirkkohallituksen
kirkkoneuvoksista.¹⁵⁰

Seurakuntien taloudellisen rasituksen tasoittaminen 1958. Vuoden 1948
kirkolliskokous antoi kirkkohallituksen tehtäväksi tutkituttaa kirkon keskus-
rahaston toiminnan laajentamista siten, että seurakuntien verorasitusta voi-
taisiin tasoittaa ja kirkon taloudellista toimintaa yhtenäistää. Myös Oulun
hiippakunnan synodaalikokous oli lähettänyt kokoukselle aloitteen kirkolli-
sen verorasituksen tasoittamiseksi. Kokous päätti esittää laajennetulle piis-
painkokoukselle toivomuksen, että se kiinnittäisi erityistä huomiota keskus-
rahaston ensisijaiseen tarkoitukseen avustaa heikossa taloudellisessa ase-
massa olevia seurakuntia. Kirkkohallituksen oli myös toimitettava tutkimus
keskusrahaston toiminnan laajentamisesta siten, että seurakuntien taloude-
llista rasitusta tasattaisiin.¹⁵¹

Kirkkohallitus esitti kantanaan vuoden 1953 kirkolliskokoukselle, ettei
seurakuntien maksuja keskusrahastolle pitänyt lisätä. Rahaston tulolähteitä
oli parasta tarkistaa vasta sitten, kun seurakuntien verotuloja todennäköisesti
lisäävä kirkollisveron ennakkoperintä oli toteutunut. Myös Tampereen hiip-
pakuntakokous oli tehnyt kokoukselle aloitteen kirkollisen verorasituksen
saattamisesta entistä tasaisemmaksi seurakunnissa sekä siihen liittyvän kes-
kusrahastoa koskevan lainsäädännön tarkistamisesta. Kirkkohallituksen esi-
tyksen ja aloitteiden johdosta kirkolliskokous asetti professori Kaarlo Kairan
johtaman toimikunnan tekemään kirkkohallitukselle ja laajennetulle piis-
painkokoukselle tarpeelliset toimenpide-ehdotukset seurakuntien taloudelli-
sen aseman tasoittamiseksi.¹⁵²

Kairan toimikunta rajoittui ”Seurakuntien taloudellisen rasituksen tasoit-
taminen” -mietinnössään tekemään tarkistuksia seurakuntien keskusrahasto-

¹⁵⁰ *KL 1869*, 490–491, 498–499 §§; *Ahlamo 1976*, 82.

¹⁵¹ *Kk 1948 Ptk.*, 98–99, 227, 233; Liitt. VI C, sivm n:o 5.

¹⁵² *Kk 1953 Ptk.*, 16, 17, 21–23, 328–331, 348; Liitt. I:5, Tampereen hiippakuntako-
kouksen aloitteet; III, KKHE n:o 12; VI D vevm n:o 10, 11; *Ahlamo 1976*, 85.

maksujen maksuperusteisiin sekä avustusvarojen käytön tarkempaan sääntömiseen. Seurakuntien taloudellista asemaa (1954) selvitettyään toimikunta totesi niiden talouden tasoittuneen huomattavasti kirkon keskusrahaston toiminta-aikana. Kirkollisveron äyrihintavaihtelukin eri seurakunnissa oli hieman tasoittunut keskusrahaston avustustoiminnan ansiosta. Seurakuntien veroäyrin hinnat vaihtelivat seuraavasti:

<i>Veroäyrin hinta mk</i>	<i>Vuosi</i>			
	1937	1950	1952	1956
–1,00	174 srk.	161 srk.	127 srk.	145 srk.
1,01–1,50	144 ”	218 ”	243 ”	270 ”
1,51–2,00	137 ”	125 ”	134 ”	106 ”
2,01–2,50	43 ”	19 ”	11 ”	2 ”
2,51–3,00	32 ”	9 ”	2 ”	–
3,00–	9 ”	–	–	–
<i>Yhteensä</i>	539 srk.	532 srk.	517 srk.	523 srk.

Kirkon keskusrahaston tasaava vaikutus heijastui äyrihintaan siten, että alle 1 markan ja yli 1,50 markan äyrihinnan seurakunnat olivat merkittävästi vähentyneet vuosina 1937–56; edelliset olivat vähentyneet 32,3:sta 27,7 %:iin ja jälkimmäiset 41:stä 20,7 %:iin. Varakkaammat seurakunnat olivat joutuneet nostamaan äyrinsä hintaa keskusrahastomaksujen takia vähävaraisten seurakuntien voidessa laskea sitä rahastolta saamiensa avustusten ansiosta.

Veroäyrin keskihinta vaihteli vuosina 1950–56 seuraavasti:

1950	1,13 mk	1954	1,14 mk
1951	1,14 ”	1955	1,13 ”
1952	1,17 ”	1956	1,09 ”
1953	1,08 ”		

Veroäyrin keskihinta vaihteli myös hiippakunnittain melkoisesti. Alin keskihinta (1956) oli Tampereen hiippakunnassa (0,99 mk) ja korkein Kuopion hiippakunnassa (1,27 mk). Verojäämiä oli samana vuonna Oulun hiippakunnassa 33,4 prosenttia ja Kuopion hiippakunnassa 29,5 prosenttia.

Yhteisöverojen osuus seurakunnan verotuloista oli varsin tuntuva, ja se vaihteli (1956) hiippakunnittain seuraavasti:

Turun	hiippakunta	12,0 prosenttia
Tampereen	"	16,1 "
Oulun	"	11,8 "
Mikkelin	"	12,2 "
Porvoon	"	8,4 "
Kuopion	"	8,2 "
Lapuan	"	9,5 "
<i>Kaikki hiippakunnat</i>		12,5 prosenttia

Toimikunta katsoi veroäyriin hinnan, äyrien lukumäärän verovelvollista kohden ja verojäämien määrän vaikuttavan suuresti seurakunnan taloudelliseen asemaan. Siksi se oletti kirkollisveron ennakoperinnän mahdollistavan äyrihinnan alentamisen verojäämien vähentyessä ja seurakuntien maksuvalmiuden siten parantuessa. Järjestelmää, jossa äyrihintana olisi ollut sama (noin 1 mk) kaikissa seurakunnissa, toimikunta ei pitänyt mahdollisena, koska kirkkolain mukaan kukin seurakunta hoiti itsenäisesti taloutensa. Talous oli vastedeskin tasoitettavissa kirkon keskusrahaston avulla ja tarkistamalla asianomaiset kirkkolain pykälät (479–480 §§). Samalla oli tutkittava mahdollisuus luoda varallisuuden ja taloudellisen kantokyvyn mukainen seurakuntien yleinen varallisuusluokitus. Kaikissa tapauksissa verotulot olivat seurakunnille ensiarvoisen tärkeitä, sillä monilla niistä ei ollut juuri muita tuloja. Siksi verotusoikeuden säilyminen oli niiden elinehto.¹⁵³

Kirkon keskusrahaston varat eivät läheskään riittäneet seurakuntien avustamiseen. Siksi seurakuntien keskusrahastomaksujen maksuperusteita oli tarkistettava siten, että kukin seurakunta maksoi sille vuosittain: 1) enintään 7 penniä edellisen vuoden kirkollisveroäyriä kohden; 2) keskusrahastosta suoritettavien eläkkeiden maksamiseen kutakin edellisen vuoden kirkollisveroäyriä kohden tarvittava määrä; 3) 20–30 penniä kutakin edellisen vuoden yhteisöveroäyriä kohden; 4–5) 15–20 % edellisen vuoden metsämaiden tuotosta sekä korko-, osinko-, vuokra- ja muista vastaavista myynti- ym. tuloista.

Koska kirkon keskusrahasto oli alkuaan luotu nimenomaan heikossa taloudellisessa asemassa olevien seurakuntien avustamista varten, sen varoista vähintään 40 prosenttia oli käytettävä tähän tarkoitukseen. Minimiprosentti

¹⁵³ Kk 1958 Liitt. IV E, seurakuntien taloudellisen rasituksen tasoittaminen, 1–4, 11–12; *Mäki-Patola* 1983, 26–28.

oli asetettava siksi, että rahaston varoja oli käytetty yhä lisääntyvästi yleiskirkollisiin tarkoituksiin. Esimerkiksi vuonna 1942 rahaston varoista käytettiin seurakuntien avustamiseen 89,1 %, mutta vuonna 1957 enää 32,0 %.¹⁵⁴

Kirkkohallitus ei ehtinyt antaa Kairan toimikunnan mietinnöstä lausuntoa vuoden 1958 kirkolliskokoukselle, jolle se mietinnön kuitenkin lähetti. Kirkkohallitus katsoi sen sisältävän ”tärkeitä periaatteellisia ratkaisuehdotuksia ja saattavan tarjota aiheen ohjeiden antamiseen asian edelleen kehittämiseksi”.

Kirkolliskokouksessa asian valmistellut palkka- ja eläkevaliokunta katsoi toimikunnan menneen liian pitkälle asettaessaan tavoitteeksi seurakuntien veroäyrin hinnan mahdollisimman suuren tasoittamisen, sillä se loukkasi seurakuntien itsehallintoa. Valiokunta yhtyi kuitenkin toimikunnan huoleen keskusrahaston varojen kulkeutumisesta osin väärään suuntaan. Koska kirkkohallitus sekä pappein- ja hiippakuntakokoukset eivät olleet voineet antaa lausuntoaan mietinnöstä, asiaa ei voitu lopullisesti ratkaista kokouksessa. Valiokunta esittikin mietinnön palauttamista kirkkohallitukselle asianmuokaisessa järjestyksessä käsiteltäväksi. Kokous hyväksyi valiokunnan esityksen.¹⁵⁵

Kirkkohallitus lähetti mietinnön ja siitä antamansa lausunnon laajennetulle piispainkokoukselle, joka puolestaan palautti (1960) asian kirkkohallituksen valmisteltavaksi. Pyydyttyään tämän jälkeen mietinnöstä lausunnot tuomiokapituleilta kirkkohallitus jätti asian lepäämään odottaakseen, miten verouudistukset vaikuttivat seurakuntien talouteen.¹⁵⁶

Vuoden 1963 kirkolliskokoukselle asiasta tehtiin neljä aloitetta, joissa esitettiin vakinaisten pappien, kanttori-urkuri- ja diakonissojen palkan maksamista kirkon keskusrahastosta sekä keskusrahastomaksujen porrastamista kääntäen verrannollisesti veroäyrin hintaan tai niiden maksamista seurakuntien maksukyvyyn mukaan.

Kaikki aloitteet yhdessä käsitellyt kokouksen talousvaliokunta esitti ”lähinnä talous- ja hallintoalan tuntijoista” koostuvan toimikunnan asettamista.

¹⁵⁴ *Kk 1958 Liitt. IV E, seurakuntien taloudellisen rasituksen tasoittaminen*, 4–10.

¹⁵⁵ *KKHA Cba 15 Ptk. 19.8.1958 578 §, liite, 24.9.1958 712 §; Kk 1958 Ptk., 14, 49, 221, 223, 224; Liitt. I:7; IV E, seurakuntien taloudellisen rasituksen tasoittaminen; VI D pevm n:o 9; Mäki-Patola 1983, 28–29.*

¹⁵⁶ *LP Ptk. 9.12.1960; Kk 1963 Liitt. VI I, tvn n:o 4; Seurakuntien talouden tasoittamistoimikunta 1967, 6.*

Sen tuli tutkia uudelleen seurakunnan taloudellisen aseman tasoittamista edellisen toimikunnan mietinnön ja kokoukselle samasta asiasta lähetettyjen aloitteiden pohjalta. Kokous hyväksyi valiokunnan esityksen ja valitsi tehtävään maanviljelysneuvos Viljami Kalliokosken johtaman toimikunnan.¹⁵⁷

Uudella toimikunnalla oli takanaan 15-vuotinen esihistoria, mikä osaltaan kertoi asian hankaluudesta.

Seurakuntien taloudellisen aseman tasoittaminen 1967. Kalliokosken toimikunta otti nimekseen ”Seurakuntien taloudellisen aseman tasoittamistoimikunta”. Se oletti kirkollisveron ennakkoperintään siirtymisen parantavan seurakuntien taloutta, kuten kävikin. Esimerkiksi vuonna 1961 seurakunnille tilitettiin noin 36 % enemmän verotuloja kuin 1959, jolloin kirkollisverosta saatiin perityksi vain 76 %. Verojäämien määrä väheni samana aikana noin 44 %. Veroja jäi tilittämättä vielä seuraavillekin vuosille, sillä uuden verotuslain mukaisesti kunakin vuonna maksuunpannusta verosta jätettiin tilittämättä 10 % ja seuraavana vuonna tilitettiin vielä 2 % loppuosan (8 %) jäädessä viiden vuoden jälkeen selvitettäväksi. Verojäämien vähentyessä ennakkoperinnän ansiosta joidenkin seurakuntien todelliset verotulot saattoivat kasvaa 50–60 %.

Toimikunnan mielestä verouudistuksen suurin merkitys oli siinä, että uusia verojäämiä ei enää syntynyt yhtä paljon kuin ennen ja siirtymävaiheessa vanhojen jäämien perintä toi ”ylimääräistä” tuloa seurakunnille. Samalla myös verotuskulut olivat kasvaneet. Verouudistus sinänsä ei kuitenkaan ratkaissut seurakuntien talouden tasoittamisongelmaa, sillä joka tapauksessa seurakunnan päätulolähteen muodostivat verotulot. Niiden ohella vain metsätuloilla oli olennaista taloudellista merkitystä. Vuonna 1965 kaikkien seurakuntien (N=515) veroäyrien lukumäärä ja veroäyrihinnat olivat seuraavat:

¹⁵⁷ Kk 1963 Ptk., 50, 54, 55, 56, 83–94, 162, 163–164; Liitt. I IV:10, 37, 54; I V:8; VI I tvm n:o 4, 5; *Aspfors* 1997, 237; *Murtorinne* 1997, 59.

<i>Seurakuntia, joiden veroäyrien lukumäärä henkilöä kohden oli</i>		<i>Seurakuntia, joiden veroäyrien hinta oli</i>	
alle 1 000	1	alle 1,00 p	6
1 000–1 500	149	1,00 p	153
1 500–2 000	186	1,01 – 1,20 p	31
2 000–3 000	126	1,21 – 1,49 p	41
yli 3 000	54	1,50 p	210
		1,51 – 1,99 p	37
		2,00 p	37

Toimikunta totesi korkean veroäyrien seurakuntien vähentyneen huomattavasti kirkon keskusrahaston toiminnan käynnistämisen jälkeen (1.1.1942) avustusten ansiosta. Vuonna 1963 seurakunnat suorittivat rahastolle 4,7 % tuloistaan, ja niistä palasi avustuksina seurakunnille 28 % loppujen (72 %) mennessä muihin seurakuntia välillisesti hyödyttäviin tarkoituksiin.¹⁵⁸

Ehdotettua vakinaisten pappien, kanttori-urkurien ja diakonissojen palkan maksamista kirkon keskusrahastosta toimikunta ei hyväksynyt, koska se koski vain vakinaisia pappeja. Myös virkojen määrä seurakunnissa oli erilainen, ja järjestelyn myötä keskusrahastoon kertyisi suuria rahamääriä. Seurakuntien taloudellisen aseman tasoittamiseksi avustuksia ei pitänyt antaa tiettyihin tarkoituksiin, vaan seurakunnan koko talouden tukemiseen. Siksi seurakuntien reaalisen taloudellisen aseman selvittämiseksi oli laskettava kunkin seurakunnan väkilukuun suhteutetut sekä ”puhdistetut” tulot eli tiettyjen tulojen ja menojen erotus. Jos nämä tulot asukasta kohden jäivät seurakunnassa valtakunnallista keskiarvoa alemmaksi, sille annettaisiin hakemuksetta tasoitus- tai perusavustusta. Seurakunnille annettaisiin hakemuksesta myös erityisavustuksia rakentamiseen ja metsänhoidollisiin perusparannuksiin. Rajaseututyö oli oma avustuskohteensa.

Avustusvarat oli määrä koota seurakunnilta kirkon keskusrahastoon lakisääteisinä maksuina. Maksuperusteita kuitenkin yksinkertaistettaisiin siten, että maksuja kannettaisiin vain verotuloista. Toimikunnan radikaalein ehdotus oli yhteisöverosta keskusrahastolle suoritettavan maksuosuuden (0,02 %) nostaminen enintään 0,5 prosenttiin ja kaikkien siitä kertyvien varojen käyttäminen avustuksiin. Juuri yhteisöverolla siis tasattaisiin seurakuntien taloudellista asemaa. Muita menoja varten kerättävät maksut määräytyisivät muiden

¹⁵⁸ *Seurakuntien talouden tasoittamistoimikunta* 1967, 7–20.

kuin yhteisöveroäyrien mukaan: 0,07 % edellisenä vuonna maksuunpannusta kirkollisverosta ja samalla perusteella eläkkeiden maksamiseen tarvittava rahamäärä. Metsä-, vuokra- ja korkotuloista maksuja ei enää kerättäisi.

Toimikunnan mukaan kirkollisverotus oli säilytettävä ennallaan. Myös yhteisövero oli seurakunnille erittäin tärkeä: lainsäätäjä oli halunnut sillä taata seurakuntien työssään tarvitsemat varat, tasata seurakuntien taloudellista asemaa ja keventää yksityisten seurakuntalaisten verorasitusta. Kirkon työ kohdistui kaikkiin kansalaisiin, ja seurakuntien monipuolinen sosiaalinen työ oli tukemassa eri yhteisöjen tekemää vastaavaa työtä. Monet yritykset ja laitokset olivat halukkaita yhteisöveron muodossa tukemaan muun muassa juuri sosiaalista työtä. Koko yhteisöveron tuoton ohjaamista suoraan kirkon keskusrahastolle toimikunta ei hyväksynyt, sillä se tekisi rahastosta toisen kirkollisveron saajan. Yhteisövero oli tilittävä edelleenkin seurakunnille. Keskusrahastomaksujen kanto monen eri perusteen mukaan oli lopetettava, ja maksut kannettaisiin vain seurakuntien verotuloista.

Toimikunta laati myös esityksensä edellyttämät muutosehdotukset kirkkolakiin sekä keskusrahastolakiin ja -asetukseen. Se laski myös kaikkien seurakuntien keskusrahastolle suoritettavat maksut sekä tältä saatavat tasotus- ja perusavustukset olettaen, että sen ehdotus toteutettaisiin.¹⁵⁹

Kirkkohallitus puolsi eräin muutoksin toimikunnan ehdotusta vuoden 1968 kirkolliskokoukselle. Se katsoi, että toimikunnan ehdotus lisäsi huomattavasti monien seurakuntien maksuja. Samalla se merkitsi suurehkoa tulonsiirtoa teollistuneiden alueiden seurakunnilta maatalousvaltaisten alueiden seurakunnille, vaikka edelliset toimivatkin usein vaikeissa oloissa ja tarvitsivat varoja omaankin toimintaansa. Joka tapauksessa avustuksia tuli antaa vain hakemuksesta, ja niiden käyttöä oli myös valvottava. Kirkon muiden yhteisten tehtävien täyttämiseksi kirkkohallitus esitti ehdotetun maksun korottamista 0,06 prosenttiin.¹⁶⁰

Vuoden 1968 kirkolliskokouksessa mietinnöstä käytiin pitkä lähetekeskustelu, jossa varsinkin pohjoisimpien hiippakuntien edustajat toivoivat sen ehdotusten toteuttamista. Mietintöä myös vastustettiin, koska sen ehdotukset

¹⁵⁹ *Seurakuntain talouden tasoittamistoimikunta* 1967, 20–63; *Mäki-Patola* 1983, 29–33; *Himanka* 1993, 91–92; *Aspfors* 1997, 237–238; *Murtorinne* 1997, 59.

¹⁶⁰ KKHA CBA 25 Ptk. 16.5.1968 381 §, liite 1–2.

rakentuivat oleellisesti ”epäkristillisen” yhteisöveron varaan. Puhujat toivoivat odotettavan rauhassa yhtiövero- ja kuntauudistuksen tuloksia. Asiaa tutkimaan esitettiin myös uutta komiteaa. Tiukan äänestyksen jälkeen asia lähetettiin palkka- ja eläkevaliokuntaan; toiseksi käsittelypaikaksi esitettiin siviilivaliokuntaa, jossa toimikunnan puheenjohtaja Kalliokoski olisi ollut puolustamassa mietintöä.

Valiokunta antoi tunnustusta toimikunnan suorittamalle laajalle selvitystyölle, mutta totesi samalla sen esitysten merkitsevän mutkikkaan avustusautomaatin luomista ja keskusrahaston henkilöstön huomattavaa lisäämistä. Avustuksia saisivat myös seurakunnat, jotka eivät niitä tarvinneet. Ehdotus ei myöskään ottanut tarpeeksi huomioon teollistuneiden seutujen seurakuntien taloudellista kestäkykyä ja tarpeita. Niin ikään ehdotuksessa oli tutkittu vain tulot, mutta ei sitovia velvoitteita. Valiokunta esitti kuitenkin toimikunnan ehdotusten hyväksymistä eräin muutoksin, joista merkittävin oli seurakunnan yhteisöveron tuotosta kirkon keskusrahastolle maksettavan osuuden pudottaminen toimikunnan esittämästä 0,5 prosentista 0,12 prosenttiin. Valiokunta ehdotti myös uuden komitean asettamista tutkimaan seurakuntien taloudellisen aseman tasoittamista ”toiminnallisen ja taloudellisen kokonaisu suunnitelman pohjalta”.

Kirkolliskokous hyväksyi äänestyksin valiokunnan ehdotuksen. Kokous asetti siten myös uuden, hovioikeudenneuvos Kalervo Sukuran johtaman komitean tutkimaan ja kehittämään seurakuntien taloudellisen aseman tasoittamista.¹⁶¹

Seurakuntien kantokykyluokituskomitea 1973. Vuoden 1968 kirkolliskokouksen asettama Sukuran komitea otti nimekseen ”Seurakuntien kantokykyluokituskomitea”. Se totesi verotulojen muodostavan seurakuntien tärkeimmän tulolähteen. Eri seurakuntien verotuspohja oli kuitenkin hyvin erilainen, ja siksi myös verorasitus sekä siitä riippuva seurakunnan palvelutaso vaihtelivat suuresti. Myös seurakuntien maksut kirkon keskusrahastolle olivat lisääntyneet huomattavasti nopeammin kuin siltä saadut avustukset.

¹⁶¹ *Kk 1968 Ptk.*, 40–47, 48–54, 85, 499–507, 510–540, 541, 542, 597, 598, 644; *Liitt. IV D*, seurakuntain taloudellisen aseman tasoittamista tutkineen toimikunnan mietintö ja ehdotukset; *V aloite n:o 12*; *VI F*, pevm n:o 17; *Mäki-Patola* 1983, 33–38; *Aspfors* 1997, 238–239.

Sopivimmaksi ratkaisuksi seurakuntien rahoituspulmaan ja niiden talouden tasoittamiseksi komitea näki verorasituksen tasotusavustuksen. Sen avulla oli luotavissa järjestelmä, jossa kaikki seurakunnat pystyivät keskusrahaston avun turvin ylläpitämään kohtuullisen toimintatason. Ainakin osa avustuksista voitiin jakaa laskennallisin perustein ilman hakemusta. Seurakuntien keskusrahastomaksujen maksuperusteita ei pitänyt muuttaa. Komitea piti myös tärkeänä, että yhteisöveron tuotto pyrittiin käyttämään kokonaan seurakuntien talouden avustamiseen.

Tältä pohjalta komitea ehdotti laskennalliseen verontasausavustukseen nojautuvaa järjestelmää. Sen mukaan avustusta myönnettäisiin seurakunnalle, jos sen äyrimäärä henkeä kohden alitti kirkolliskokouksen verontasausavustuksen perusteeksi vahvistaman luvun. Tasotusrajana olevan äyrimäärän henkeä kohden tuli olla vähintään 60 % kaikkien seurakuntien vastaavasta äyrimäärästä. Verontasausavustuksen lisäksi seurakunnille myönnettäisiin myös toiminta- ja rakennusavustusta; rakennusavustus myönnettäisiin myös lainana.¹⁶²

Vuoden 1973 kirkolliskokouksessa komitean mietinnön sekä siihen liittyneet viisi pappein- ja hiippakuntakokouksen aloitetta valmistellut palkkaliokunta esitti, että kirkon keskusrahaston talousarviota vahvistettaessa perusmaksu kannettaisiin, jos mahdollista, täysimääräisenä. Myös rahaston ylijäämä oli käytettävä heti sijassa lisäavustuksiin. Kirkkohallituksen oli avustuksia myöntäessään pyrittävä ottamaan huomioon komitean ja valiokunnan esittämiä näkökohtia.

Kirkkohallituksen piti myös tutkia keskusrahastomaksujen riittävyyttä sekä seurakuntien kantokyvyn huomioon ottamista keskusrahastomaksuja määrättäessä. Avustuksia myönnettäessä oli tutkittava, miten seurakuntien palvelutaso voitiin parhaiten mitata ja niiden vähimmäispalvelutaso määritellä. Kirkkohallituksen oli tarvittaessa tehtävä ehdotus yhteisöäyrien perusteella kannettavan lisämaksun korottamiseksi niin, että avustustarpeen kasvu voitiin kattaa. Kirkolliskokous hyväksyi asiallisesti valiokunnan esityksen.¹⁶³

¹⁶² *Seurakuntien kantokykyluokituskomitea* 1973, 9–18; *Ahlamo* 1976, 85; *Mäki-Patola* 1983, 38–40.

¹⁶³ *Kk* 1973 Ptk., 253–260, 261–275; Liitt. IV D, seurakuntien kantokykyluokituskomitean mietintö; VI F 2, II pvm n:o 1; *Ahlamo* 1976, 85; *Mäki-Patola* 1983, 40–43.

Kirkon keskusrahaston menojen prosenttiosuudet olivat vuosina 1943–73 seuraavat:¹⁶⁴

<i>Menokohde</i>	<i>Vuosi</i>						
	1943	1948	1953	1958	1963	1968	1973
Avustukset	92						
Rahaston kulut	2						
Arvojen muutokset	6						
Hallintomenot		8	8	9	7	6	4
Harkinnanvaraiset avustukset		65					
Lakiin perustuvat avustukset		17					
Kiinteistökulut		2					
Ilmenneet uudet tarpeet		2					
Ylijäämä		6					
Avustukset seurakunnalliseen toimintaan			40	31	28	22	16
Rajaseututoiminta			7	6	3	3	1
Eläkkeet			22	31	39	40	56
Siirtoseurakuntien lakkautus			2	1	1	1	–
Kirkon muut yhteiset tarpeet			12	12	16	18	12
Hiippakunnallinen toiminta			–	4	3	4	2
Muut menot			<u>9</u>	<u>6</u>	<u>3</u>	<u>6</u>	<u>9</u>
<i>Yhteensä</i>		100	100	100	100	100	100

¹⁶⁴ Ahlamo 1976, 84.

Seurakuntien keskusrahastomaksujen korotus. Kirkolliskokouksen vuonna 1963 hyväksymä ja joulukuussa 1964 vahvistettu uusi kirkkolaki pysytti ennallaan seurakuntien maksut kirkon keskusrahastolle. Sen mukaisesti seurakunnat maksoivat perusmaksua enintään 0,07 % kirkollisverotuloista sekä samalla perusteella eläkemaksua eläkkeiden maksamiseen tarvittavan määrän, lisämaksua 0,02 % yhteisöverosta, 5 % metsätuotteiden myynnin puhtaasta tulosta ja 3 % puhtaista korkotuloista. Vuosina 1969 ja 1970 vahvistettujen kirkkolainmuutosten jälkeenkin maksuperusteet olivat samat lukuun ottamatta yhteisöveron perusteella määräytyvän lisämaksun korottamista 0,12 %:iin.¹⁶⁵

Vuoden 1994 alussa voimaan tulleen uuden kirkkolain mukaan perusmaksu pysyi 0,07 prosenttina ja lisämaksu 0,12 prosenttina, mutta eläkkeiden maksamista ja rahastointia varten maksettava eläkemaksu määräytyi prosentteina varainhoitovuonna maksetuista palkoista. Metsä- ja korkotulon perusteella maksuja ei enää määrätty.¹⁶⁶

¹⁶⁵ AsK 635/23.12.1964 501 §; 900/30.22.1969 501 §; 256/10.4.1970 501 §.

¹⁶⁶ KL 1993 22:8.

7 Kymmenyksistä kirkollis-veroon Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa

Verot ovat kehittyneet uskonnonharjoitusta ohjaaville papeille annetuista vapaaehtoisista ruoka- ja juomauhreista. Kun Vanhan testamentin mukaan koko maa oli Herran, hänen herrautensa tunnustettiin muun muassa maksamalla kymmenyksiä eli kymmenesosa maan tuotosta ja karjasta. Käytännössä Herralle lahjaksi annetuilla kymmenyksillä palkattiin ilmestysmajassa palvelevat papit eli leeviläiset sekä maksettiin avustuksia köyhille. Pian valtionverostakin tuli kymmenysvero. Myös Uudessa testamentissa kymmenysten maksamista pidetään selviönä. Kymmenyskäytäntö siirtyi varhaiskristilliseen kirkkoon, jossa se vakiintui toimintavarojen hankintakeinoksi. Kymmenykset olivat siten kirkollisen verotuksen varhaisin muoto.

Katolisessa kirkossa korostettiin kymmenysten maksamisen olevan uskonnollinen velvollisuus. Kymmenyskäytäntö hyväksyttiin yleisesti Euroopassa, ja hallitsijoiden tuella se muuttui varsinaiseksi kymmenysverotukseksi. Kymmenysverotus muodosti kirkon taloudellisen perustan taatessaan sille pysyvät tulot. Skandinaviaan kymmenysverotus tuli valmiina järjestelmänä 1100-luvun alussa ja koko Euroopassa järjestelmä vakiintui 1200-luvulla siirryttäessä yleisesti kanonisen lain mukaisiin 'oikeisiin' lyhdekymmenyksiin.

Kanonisen lain mukaan kymmenykset oli maksettava pellon hedelmistä ja karjasta. Suuria kymmenyksiä olivat vilja- ja karjakymmenykset. Viljakymmenyksiä oli maksettava kymmenesosa sadosta ja karjakymmenyksenä joka kymmenes vuoden aikana syntynyt eläin tai sitä vastaava rahakorvaus. Koska kymmenykset koskivat "kaikkeaa Jumalan antia ja lahjaa", ne oli maksettava myös metsästyksen ja kalastuksen tuotosta. Pikkukymmenyksiä

suoritettiin muun muassa pellavasta, hampusta, rehusta, pienkarjasta, hunajasta ja puutarhatuotteista. Henkilökymmenykset maksettiin henkilökohtaisesta tulosta. Järjestelmä mukautui joustavasti kulloiseenkin talousmuotoon. Kymmenykset jaettiin alkuaan tasan piispan, pitäjänkirkon ja -papin sekä köyhien kesken. Pohjolassa oli käytössä kolmijako, jonka mukaan edunsajina olivat piispa, pitäjänpappi ja -kirkko. Köyhien osuus otettiin pitäjänkirkon osuudesta ja suoritettiin suoraan heille.

Ensimmäisenä julkisena valtana katolisesta kirkosta tuli myös ensimmäinen verottaja Suomessa. Kanoninen laki edellytti pitäjäläisten huolehtivan pappinsa elannosta sekä kirkon, hautausmaan ja pappilan rakentamisesta ja ylläpidosta. Aluksi papit saivat toimeentulonsa pappilasta, toimitusmaksuista ja lahjoista. Vanhin suomalainen kirkollinen vero oli ruoka-aineina ja muina tuotteina maksettu 'ruokalisä'. Ilman maallisen vallan suostumusta ja myötävaikutusta kirkko ei voinut täälläkään verottaa kansalaisia. Jonkinlaisia kymmenyksiä kannettiin jo 1200-luvun alkupuolella, ja 1300-luvulla kymmenysverotus kattoi koko Suomen. Verotus perustui ensi sijassa piispan ja maksajien keskinäisiin sopimuksiin. Kymmenykset jaettiin tasan piispan sekä pitäjänpapin ja -kirkon kesken.

Kymmenysverona maksettiin viljakymmenykset (ruis ja ohra), karja-, voi-, kala- ja riistakymmenykset sekä nauriita, kaalia, pellavaa, hampua ja humalaa. Suomalaisen kymmenysoikeuden alueella olivat luonteenomaisia ruiskymmenykset ja -ruokalisä, ruotsalaisessa oikeudessa voi ja turkis-alueella oravan- ja kärpännahat. Veroyksiköitä olivat koukku, savu, talo, manttaali, vero, kiltti ja jousi. 'Kirkollisvero' tarkoitti siis ennen muuta pitäjäläisten suoraan papilleen maksamia 'papinsaatavia' eli 'papinmaksuja' sekä osallistumista kirkon ja pappilan rakentamiseen ja ylläpitoon. Seurakunnan toimintavarat koottiin erillisin maksuin, korvauksin ja lahjoituksin.

Reformaation jälkeen kuninkaasta tuli Ruotsi-Suomen evankelisluterilaisen kirkon pää. Kirkosta tuli valtionkirkko, ja kruunu päätti muun muassa sen taloudesta. Kymmenysverotus perusteineen jäi voimaan, mutta Kustaa Vaasan tahdosta Västeråsin resessillä ja ordinanttialla otettiin kaksi kolmasosaa kymmenyksistä sekä kirkon "liika omaisuus" kruunulle. Tämän kirkko-reduktion jälkeen kaksi kolmasosaa kymmenyksistä muuttui siten kruunun-kymmenyksiksi. Vain kirkkoherra sai pitää viljakymmenyksistä kolmanneksen eli tertiaalinsa sekä karja-, voi- ja muut kymmenykset. Papin viljatertiaali käsitettiin kruunun papille maksamaksi palkaksi. Myöhemmin myös voi-

kymmenys ja osa lohikymmenyksistä peruutettiin kruunulle. Kruununvoudit keräsivät kymmenysviljan, josta erotettiin tertiaali papille. Papit saivat pitää myös toimitusmaksut, muun muassa vähintään kuuden lehmän talosta isännän ja emännän hautausmaksuna vaatimansa ns. testamenttilehmän.

Piispat saivat kirkkoreduktion jälkeen kruunulta sopimuksen mukaisen ”säädyllisen” toimeentulon. Pitäjänkirkolle jätettiin sen kymmenysosuudesta ns. viinijyvät ehtoollisaineiden ostoon. Kruunu otti suuren osan myös seurakuntien maaomaisuudesta sekä kirkkojen rahoista ja arvoesineistä. Pitäjäläisten oli rakennettava ja ylläpidettävä kirkkonsa ja pappilansa ilman entistä kymmenysosuutta. Yleisten säännösten puuttuessa papinmaksut vaihtelivat eri seurakunnissa. Palkka maksettiin sopimusten mukaisesti ”vanhan tavan” mukaan.

Vuoden 1600 valtiopäivillä vahvistettiin vanha käytäntö maksaa kymmenykset vuodentulon mukaan. Vuodelta 1602 peräisin olevalla voutisäännöllä muutettiin koko veronkanto: keskiaikaiset satokymmenykset kumottiin ja määrättiin maksettaviksi kylvöalan mukaan, kuten Ruotsissa. Kirkkoherran palkka muutettiin vakioiseksi viljamääräksi ja ruokalisä sekä lehmäverovoi järjestettiin varsinaisiksi kymmenyksiksi. Kymmenykset sidottiin kiinteästi maan omistamiseen ja viljelemiseen. Tätä kehitystä vahvisti siirtyminen manttaaliverotukseen (1608), jolloin kullekin talolle määrättiin sen arvon osoittava manttaali eli veroluku.

Velvoittavien säännösten puuttuessa ’papinmaksujen’ maksaminen aiheutti riitoja seurakunnissa. Siksi Kustaa II Aadolf antoi erityisesti papiston toivoman ensimmäisen papiston palkkausasetuksen eli ’Örebron säännön’ (1617). Pääosin se kokosi yhteen ja vahvisti aiemmat kymmenysmääräykset. Asetuksen mukaan viljakymmenys oli kuusi kappaa kultakin ruis- ja ohra-tynnyrin kylvöltä; kirkkoherra sai siitä kolmanneksen. Kirkkoherra sai myös pappilan tuoton, voi-, karja-, kala- ja riistakymmenykset sekä entiseen tapaan kauraa, vehnää, herneitä, nauriita, kaalia, pellavaa ja hampppua. Veropohjaa laajennettiin siten, että kukin rippi-ikäinen sekä maata viljelemätön ja karjaa omistamaton käsityöläinen ja virkamies maksoi kirkkoherralle pääsiäisrahaa. Ruokalisänä (’jouluapaistina’) sai antaa vanhaan tapaan ruoka-aineita. Asetus määräsi tarkoin myös toimitusmaksut. Kirkkoherra sai tertiaalinsa voudin kymmenysaittaan keräämästä kymmenysviljasta, ja muut parselit toimitettiin suoraan hänelle.

Vuoden 1617 palkkausasetusta täydensivät vuoden 1638 asetus lisäyksei-

neen ja päätös Viipurin hiippakunnan pappien saatavista (1644). Kirkkoheran perussaatavat eivät muuttuneet, ja saatavat määritettiin myös kappalaisille ja lukkareille sekä (läänin)rovasteille 'rovastintynnyri'. Papiston oikeuksia turvasivat myös pappiserioikeudet (1650, 1675). Aikaa myöten annettiin erityismääräyksiä papinsaatavista, kuten esimerkiksi Ahvenanmaan ja Pohjanmaan papistolle annettu oikeus saada viljakymmenyksensä sadon mukaan lyhteinä entiseen tapaan.

Pappispalkkauksen ja veroperusteiden käytyä olojen kehittyessä yhä sekavammiaksi Kaarle XI antoi vuonna 1681 uuden palkkausasetuksen. Se säilytti vanhat vilja- ja karjakymmenykset, voiveron, pääsiäisrahat ja toimitusmaksut veropohjankin pysyessä entisenä. Viljakymmenys nostettiin kahdeksaan kappaan tynnyrin kylvöltä, josta kirkkoherra sai edelleen kolmanneksen. Voita oli maksettava markka lehmältä. Karjakymmenysten korvausmaksut taksoitettiin tarkoin. Asetuksessa mainitsemattomia parseleita ei saanut vaatia. Papeille maksettiin kuitenkin kaikkialla maassa ns. apukymmenyksiä "kyvyn ja halun mukaan". Asetus antoi myös uusia ohjeita kymmenysten kannosta ja kielsi pappien ripitysmatkat. Kaupunkiseurakunnat saivat entiseen tapaan sopia vapaasti pappiensa kanssa palkoista. Myöhemmin asetusta täydennettiin eri päätöksillä. Muun muassa "kymmenystenpanot" (1688) määrsivät kullekin tilalle karjan määrästä riippumattoman lehmäluvun; viljakymmenykset maksettiin manttaalin mukaan.

Saadakseen selvyyden papinsaatavien todellisesta määrästä ja kantotavasta Kaarle XI suorittui koko valtakunnassa asiasta tutkimuksen (1687–92). Tutkimuksen sekä kansan ja papiston vaatimuksesta vuoden 1681 asetusta täydennettiin uudella, Suomen oloihin tarkoitettulla vuoden 1694 palkkausasetuksella. Perussisällöltään se oli jokseenkin identtinen edellisen asetuksen kanssa. Karjakymmenykset sai maksaa kuitenkin myös viljana. Asetus otti entistä selvemmin huomioon myös kappalaiset, pitäjänapulaiset ja lukkarin laillistaen muun muassa kappalaisen palkan, joten sen maksaminen ei ollut enää vapaaehtoisuuden varassa. Asetukset vuosilta 1681 ja 1694 vähensivät palkkauserimielisyyksiä, ja papinsaatavat pysyivät perusrakenteeltaan niiden mukaisina vuoden 1886 palkkausasetukseen saakka.

Vuonna 1739 äänioikeus papinvaalissa sidottiin papinmaksuihin, ja sen perusteella myös myllyt ja tehtaat määrättiin osallistumaan kirkon ja pappilan rakentamiseen (1741). Vuonna 1762 muutkin vastaavat teollisuus- ym. laitokset määrättiin osallistumaan myös pappien palkkaamiseen. Tämä laa-

jensi huomattavasti veropohjaa ja merkitsi yhteisöveron alkua. Kun uusi vuoden 1772 hallitusmuoto teki Ruotsista virallisesti tunnustuksellisen valtion, kirkosta tuli osa valtiota. Samalla kirkolliset maksut tulivat julkisiksi maksuiksi, ja ne rinnastettiin valtion perimiin veroihin.

Suomen jouduttua Venäjän alaisuuteen vanhat Ruotsin vallan alaiset lait, myös papiston palkkausasetukset, jäivät voimaan. Yhteiskunnan ja varsinkin talouselämän kehittymisen myötä vanhat verotusperusteet kävivät yhä sopimattommiksi. Siksi valtiopäivien 1863–64 yhdeksi asiaksi esitettiin papiston palkkausperusteiden perusteellista uudistamista. Hallitsija antoiinkin valtiopäiville esityksen palkkausjärjestelyn periaatteista. Sen mukaan vanha palkkaus oli epätasainen, kohteli maksajia epäoikeudenmukaisesti, parselit olivat sopimattomat ja palkan kantotapa huono. Siksi kaikki kymmenykset esitettiin vaihdettaviksi tilojen vuotuismaksuiksi ja muut maksut henkilökohtaisiksi maksuiksi. Palkkaukseen olisivat osallistuneet myös tehtaat ja vastaavat laitokset.

Säädöt pitivät palkkausuudistusta tarpeellisena ja pyysivät komitean asettamista laatimaan esitystä papinmaksujen perusteista. Säädöissä haluttiin selvästi henkilöperusteista palkkausta maanomistukseen nojaavien perusteiden sijaan.

Palkkauskomitea jätti erimielisen mietinnön: enemmistö halusi muuttaa palkkauksen henkilöperusteiseksi, kun taas vähemmistö tahtoi pitää voimassa maanomistukseen perustuvan, vanhan kymmenysjärjestelmän mukaisen palkkauksen. Hallitsija antoi komitean vähemmistön kannan mukaisen esityksen vuoden 1867 valtiopäiville, joilla se hylättiin. Samalla uudistushanke raukesi. Seuraavilla valtiopäivillä (1872) tehtyjen anomusten johdosta hallitsija asetti uuden palkkauskomitean, joka esitti yksimielisesti palkkauksen kehittämistä henkilöperusteisen palkkauksen suuntaan vanhat perusteet pääosin säilyttäen. Hallitsija antoi sen mukaisen, siis pääosin entisen kaltaisen esityksen vuosien 1877–78 valtiopäiville. Valtiopäivät hyväksyivät esityksen erinäisin muutoksin tilapäisratkaisuksi. Muutosten takia hallitsija jätti kuitenkin asetuksen vahvistamatta, ja asia jäi silleen.

Vuoden 1882 valtiopäivillä hyväksytyjen aloitteiden johdosta hallitsija antoi vuoden 1885 valtiopäiville asiasta uuden esityksen, joka pääosin vastasi edellisille valtiopäiville annettua esitystä ja säätyjen siihen antamaa vastausta. Esityksessä oli kuitenkin kaksi oleellista muutosta: papeille ei pitänyt suorittaa enää ”riittävää” palkkaa ja tehtaat sekä muut laitokset nimenomaan velvoitet-

tiin osallistumaan papiston palkkaamiseen, kun niille oli aiemmin määritelty vain palkkaukseen osallistumisen perusteet. Säätyjen hyväksyttyä esityksen hallitsija vahvisti uuden, hartaasti odotetun vuoden 1886 palkkausasetuksen.

Uusi asetus takasi papistolle ”täysin määrin” entiset palkkaedut. Palkan kanto sekä sen jako maksajien kesken oli järjestettävä seurakunnittain. Asetus myös laajensi selkeästi veropohjaa sekä yksinkertaisti ja selkiinnytti pappispalkkausta. Palkat määritettiin viljana ja rahana, vanhasta kymmenysperusteesta luovuttiin ja palkkaus järjestettiin manttaaliperusteiseksi jyväpalkkojen säilyessä tiloilta maksettavana palkanlisänä. Muut luontoissuoritukset muutettiin vuosimaksuiksi sekä pääsiäisrahat ja muut maksut kaikille 16 vuotta täyttäneille lankeaviksi henkilömaksuiksi. Palkkaukseen osallistuivat myös tehtaat ja muut laitokset. Valtion suorittamat maksut lakkautettiin ja ne siirrettiin perustettavaan seurakuntien vastikerahastoon vähävaraisten seurakuntien avustamiseksi. Seurakuntien päättämät palkkaussopimukset vahvisti senaatti. Toimituspalkkiot lakkautettiin ja sisällytettiin palkkaan.

Kompromissina muotoutunut vuoden 1886 palkkausasetus oli jo syntyessään vanhentunut sekä nopeasti muuttuvaan yhteiskuntaan sopimaton. Siksi vuoden 1907 valtiopäivillä ja vuoden 1908 kirkolliskokouksessa tehtiin aloitteita sen muuttamiseksi. Myös poliittiset puolueet vaativat muutoksia pappispalkkaukseen ja sen aiheuttamiin muihin rasitteisiin. Senaatti vastasi aloitteisiin asettamalla vuonna 1909 papiston palkkauskomitean valmistelemaan asiaa.

Komitea katsoi (1918), että manttaalipohjaisesta verotuksesta ei voitu luopua korvauksetta, ja ehdotti palkkausuudistuksen toteuttamista ”historialliselta pohjalta”. Sen mukaan manttaalia rasittaneet maksut oli siirrettävä muille maksajille ja muutettava muut maksut henkilömaksuiksi; vanhat jyväpalkat oli muutettava rahaksi ja tasoitettava määritettävien palkkarajojen mukaisiksi. Palkkaukseen osallistuivat myös tehtaat ja muut vastaavat laitokset sekä kunnallisverotetut laitokset ja osuuskunnat. Maksut oli kytkettävä muutenkin enimmäkseen kunnallisveroon. Palkkauksen kantoivat ja maksoivat seurakunnat. Seurakuntien avustamista varten oli perustettava seurakuntien tasoitusrahasto.

Pitkään työskennelleen komitean ehdotus oli varovainen. Kun vuoden 1918 kirkolliskokous oli sen jo hyväksynyt, hallitus asetti vielä erillisen tarkastuskomitean tarkastamaan palkkauskomitean mietintöä. Tarkastuskomitean jäsenet olivat enimmäkseen samat kuin palkkauskomitean. Tarkas-

tuskomiteakin katsoi, että manttaaliperusteesta oli vaikea luopua ja uusille urille lähteminen oli uskaliaasta. Sen muutkin ehdotukset olivat lähes samat kuin varsinaisen palkkauskomitean. Piispainkokous kannatti pääpiirtein tarkastuskomitean ehdotuksia.

Hallitus poikkesi esityksessään papiston palkkauslaiksi oleellisesti molempien komiteoiden ehdotuksista. Hallitus esitti, että seurakuntien tuli palcata pappinsa ja siihen oli käytettävä ensisijaisesti virkatalojen tuloja. Lisävarat oli hankittava henkilömaksuina ja kunnallisverotukseen perustuvalla kirkollisverolla. Samalla manttaaliin sidottu palkkausperuste lakkasi. Seurakunnat saivat itse päättää palkoista määrättyjen rajojen puitteissa. Virka- ja palkkatilat siirrettiin seurakuntien hoitoon pappiloiden jäädessä pappien asunnoiksi. Tasoitusrahaston perustamista hallitus ei esittänyt.

Monipolvisen käsittelyn jälkeen eduskunta hyväksyi hallituksen esityksen joiltakin osin muutettuna. Kirkollisverotus pysyi laissa hallituksen esittämässä muodossa muutosyrityksistä huolimatta. Vuonna 1922 vahvistetun lain myötä Suomen kirkossa siirryttiin varsinaiseen kirkollisveroon. Toinen yhtä merkittävä seikka oli sen sitominen kunnallisveroon. Ratkaisu oli kauaskantoinen, kirkollisverotusta yksinkertaistava ja erittäin tärkeä seurakuntien taloudelle myös veropohjan laajentuessa. Veronkantajina tulivat olemaan nimenomaan seurakunnat, ei kirkko.

Varsinaisen kirkollisveron säätämiseen asti kirkollisverotuksen historia Suomessa on ollut vuoteen 1922 saakka olennaisesti pappispalkkauksen historiaa. 'Kirkollisverotuksen' ja papiston palkkauksen vuosisataisen symbioosin ilmauksena varsinaisen kirkollisverokin säädettiin papiston palkkauslaissa, ei erillisellä ja omalla lailla.

Myös kirkon "sisäinen verotus" siirtyi uuteen vaiheeseen kirkon keskusrahaston perustamisen johdosta (1942). Rahasto tasaa avustuksin seurakuntien taloutta ja toimintaedellytyksiä, maksaa seurakuntien työntekijöiden eläkkeet ja hoitaa kokonaiskirkon yhteisen talouden. Rahasto kerää varansa seurakunnilta säädettyjen perusteiden mukaan.

Seuraava suuri askel Suomen kirkon kirkollisverotuksessa oli siirtyminen (1.1.1960 alkaen) tämänkin veron ennakkoperintään. Muutos oli erittäin tärkeä jälkikäteisestä, erillisestä verotuksesta ja verojäämistä kärsiville seurakunnille. Muutos yksinkertaisti ja järkevöitti verotusmenettelyä, kun vero kannettiin yhdessä valtion- ja kunnallisveron kanssa. Ratkaisu vähensi radikaalisti kirkollisverojäämiä.

Viimeisin kirkollisverouudistus astui voimaan 1.1.2002, kun kirkollisverotuksessa luovuttiin veroäyrin käsitteestä ja henkilöverotuksessa siirryttiin prosenttimääräiseen ”maksettavaan kirkollisveroon”. Tämän jälkeen seurakunnissakaan ei enää määrätä vuosittain veroäyrin hintaa vaan kirkollisveroprosentti. Tasan 400 vuotta aikaisemmin (1602) oli lakkautettu keskiaikaiset kymmenysverot ja siirrytty kylvöalan mukaisiin kymmenyksiin.

Radikaalin ja kirkonvastaisen 1960-luvun jälkeen istuneet monet valtion ja kirkon komiteat, toimikunnat ja työryhmät ovat pitäneet kirkollisverotusta hyvänä ja tarpeellisena seurakuntien varainhankintakeinona. Niiden mielestä kirkon ja sen seurakuntien on saatava pitää verotusoikeutensa esimerkiksi monien suorittamiensa yhteiskunnallisten palvelujen vuoksi.

Ainoa muutosvaatimuksia herättävä yksityiskohta on ollut yhteisövero, jonka olemassaolo johtuu ennen muuta kirkollisveron kytkemisestä kunnallisverotukseen. Asia jäi silleen myös uskonnonvapauslakia säädettäessä. Siksi kunnallisverotetut yhteisöt ovat automaattisesti myös kirkollisverovelvollisia, vaikka niiden omistajat eivät kuuluisikaan luterilaiseen kirkkoon. Veron poistamista pohdittaessa sille ei ole löydetty oikeudenmukaista ja hyvää korvauskeino. Yhteisöveron tuotto on erittäin merkittävä varsinkin suurten taajamien seurakunnille.

Kun valtiovalta riisti reformaation aikana valtaosan kirkon tulolähteistä, se otti myös oikeudekseen kirkon ylimpänä hallituksena määrätä sen kirkollisverotuksesta. Toisaalta on myös aina pidetty kiinni periaatteesta, että verojen ja maksujen määrääminen kuuluu kansalle tai sen valitseville edustajille. Siksi esimerkiksi kirkon toimintaa muuten säätelevässä kirkkolaissa on ollut vain vähän taloutta koskevia säännöksiä. Reformaatiosta lähtien kirkollisverosta ja sen perusteista on säädetty aina valtiopäivien säätämällä yleisillä laeilla. Kirkkolakiin on kirjattu vain kirkollisveron säätämiseen valtuuttava perussäännös sekä kirkolle suotu lausunto-oikeus.

Valtiovalta on myöntänyt Suomen evankelisluterilaiselle kirkolle julkisoikeudellisena yhteisönä verotusoikeuden. Se on katsottu normaaliksi tällaisen yhteisön varainhankintakeinoksi. Kyseessä ei siis ole jäsenmaksu, vaan nimenomaan yleisellä lainsäädännöllä säädetty vero, jonka veronsaajina ovat seurakunnat. Kirkollisveron oikeampi nimitys olisikin ”seurakuntavero” kunnallisveron tapaan.

Kirkollisveroa eivät ole vastustaneet niinkään sen maksajat, vaan erityisesti eri yhdistykset ja kirkkoon kuulumattomat eri motiivein.

Liitteet

Liite 1. *Keskeisiä kirkollisverotapahtumia Suomessa*

Vuosi	Tapahtuma
1229	paavin lupa piispalle ottaa haltuunsa pakanalliset palvontapaikat
1281	kruunulta verovapaus kirkolle
piispa Bero I (1249–58)	'suomalaisten veron' lahjoitus kuninkaalle
piispa Ragvald I (1259–66)	'ruokalisän', ensimmäisen suomalaisen kirkollisen veron säättäminen
piispa Hem- ming (1338–66)	kymmenykset kannettava kanonisen lain mukaisesti suoraan pellolta
1369	arkkipiispa Birgerin määräys viljan ja voin maksamisesta papeille uhrilahjojen ja ruokalisän sijasta
1522	Turun viimeinen katolinen piispa Arvid Kurki pakenee Suomesta
1524	kirkolta avustusta Gotlannin sotaretkeen Kustaa Vaasan vaatimuk- sesta; sitä ennen sota- ja "tilapäislainoja" kirkolta
1525	Tukholman herrainpäivät: seuraavan vuoden kirkonkymmenykset kruunulle
1526	Vadstenan herrainpäivät: Tukholman päätöksen (1525) vahvista- minen: kaksi kolmannesta kirkonkymmenyksistä Lyypekin-velan maksuun; papiston suostumus kiinteään sopimusmaksuun (15 000 mk), josta Turun hiippakunnan osuus 20 %; dekaanien tulojen peruuksia kruunulle ja prelatureja hovin käyttöön
1527	Västeråsin valtiopäivien resessi ja ordinantia: kirkon ja luostarei- den tarpeeton omaisuus kruunulle, kirkon ylläpidettävä omaisuu- dellaan virat ja laitokset, tuomiokapitulien jäsenten tarpeettomat tulot kruunulle, viljakymmenyksistä kaksi kolmasosa kruunulle (vain pitäjänpappi sai pitää kolmanneksensa ja kirkot viinijyvät); ordinantia: resessin selvennys ja täydennys, kirkon erikoisaseman lakkauttaminen, kuninkaasta kirkon pää

- 1530 kuningas: kaupunkiseurakuntien luovutettava toinen kirkonkel-loistaan tai yhden kellon arvosta puolet rahana
- 1531 Örebron kokous: luovutuspäätös maaseurakuntien kirkonkelloista; vuoden 1531 kirkkojen kymmenykset, maatulot ja loput arvok-kaasta irtaimistosta kruunulle
- 1538 Kustaa Vaasa: ei enää peruutuksia; kirkkojen ja pappiloiden jäljel-ä olevan omaisuuden vahvistaminen niille ”ikuisiksi ajoiksi”
- 1540 kielto ritaristolle sekä vapaasukuisille ja muille ostaa kirkkojen, pappiloiden ja luostareiden omaisuutta
- 1544 Västeråsin valtiopäivät: Ruotsin valtakunta luterilaiseksi; morsius-kruunut palautettava kirkkoihin
- 1548 kilttiweron peruutus kruunulle; palkkatilojen liittäminen hiippa-kunnan johtaviin virkoihin
- 1551 hyljevero ensimmäisen kerran
- 1554 Suomen jako Turun ja Viipurin hiippakuntaan
- 1555–56 verotutkinta ’papinverosta’: tulos ohjeelliseksi, verotuksen tasoi-taminen
- 1556 kuninkaan kirje: kymmenysten maksaminen edelleenkin uskon-nollinen velvollisuus (vaikka kruunu ottikin niistä valtaosan); voi-kymmenys ja ruokalisä kruunulle; yleinen kirkollisten toimitusten taksa
- 1557 uusi verotusjärjestelmä voimaan: kruunulle pääveron lisäksi vilja-kymmenykset, ruokalisänä puoli leiviskää voita talolta ja lehmäve-rona naula voita lehmältä; kaksi kolmannesta kirkollisista kym-menyksistä kruununkymmenyksiksi; piispan nokkaverovoi kruu-nulle; lukkarinverosta puolet kruunulle
- 1570 kuningas Juhana III:n määräys: Suomen voutien peruutettava kruunulle kaikki kirkolle läänitetty kymmenykset sairaalaläänityk-siä lukuun ottamatta
- 1571 kirkkojärjestys: kirkkoherran palkkaetuina vilja-, voi-, karja- ja pikkukymmenykset sekä pappila tuottoineen; kirkkojen läheisyy-dessä oltava hospitaali 30 sairaalle
- 1572 kuningas Juhana III: kirkkoherrojen oli laskettava kuudennusmies-ten ja voutien kanssa leikattu sato pellolla

- 1586 ”Örebron artiklat”: papiston saatava esteettä tertiaalinsa varsi- eli lyhdekymmenyksistä
- 1593 Upsalan kirkolliskokous: kirkon luterilainen tunnustus pohja; kirkkopitäjien määrä Suomessa nousi 126:een; kuningas Sigismund: papistolle oikeus pitää kolmasosansa viljakymmenyksistä
- 1596 Kaarle-herttuan kehoitus antaa kappalaiselle lukkarin tulot, jos tämä hoiti myös lukkarin tehtävät
- 1600 Linköpingin valtiopäivät: kymmenykset maksettava vuodentulon mukaan jokaisesta kuhilaasta ja lyhteestä
- 1602 Kaarle-herttuan voutisääntö: veronkantuudistus ja vanhan, sadon arviointiin perustuvan kirkollisverojärjestelmän lakkauttaminen; kymmenykset kylvöalan mukaan yhdeksän kappa tynnyrin kylvöltä (vuoteen 1638 saakka käytännössä vain kuusi kappa); tavoitteena oli verotuksen yksinkertaistaminen, verotusolojen yhdenmukaistaminen ja ruotsalaisen tavan juurruttaminen Suomeen; uudistus koski vain isoja kymmenyksiä sekä niihin liitettyä ruokalisää ja lehmäverovoita, jotka näin järjestettiin varsinaisiksi kymmenyksiksi; vuodesta 1557 lähtien voutien tilikirjoihin merkitty ’papinvero’ muuttui papin saamaksi tertiaaliksi ja viinijyviksi; uutta kantojärjestelmää ei noudatettu Suomessa yhtenäisesti
- kymmenysten alentaminen katovuosien takia tilapäisesti kolmeen kappaan
- 1603 Kaarle IX:n verotavaraudistus: tavoitteena vähentää veronkantajien määrää ja yksinkertaistaa siksi parselivalikoimaa; kruunun haluamat parselit vähenivät 26:een ja yksittäisen talonpojan maksettavaksi jäi keskimäärin 7–12 parselia
- 1604 Norrköpingin valtiopäivät: kiinteä viljapalkka kirkkoherroille, mitä varten pitäjille määrättiin maksukiintiöt
- 1605 valtiontalouden järjestelyssä kirkkoherrojen viljapalkan alentaminen kolmeksi puntalästiksi (á 48 tynnyriä); palkan kantoivat kirkkoherrat itse
- 1608 verotavaraudistuksen toteutuminen Suomessa: siirtyminen pääasiassa maaomaisuuteen kohdistuvaan manttaaliverotukseen, jolloin kullekin talolle määrättiin sen arvioitun tuoton ilmaiseva veroluku eli manttaali: talot arvioitiin koko- sekä 1/2, 1/3, 1/4 ja 3/4 manttaalin suuruiseksi; entinen veroyksikkö koukku hävisi
- Pohjanmaan kirkkoherroille yhtenäinen 70 tynnyrin viljapalkka

- 1609 Kaarle IX: voutien kannettava jälleen myös pappien palkka kymmenysten kannon yhteydessä
käskynhaltija Arvid Stålarin: ohje Suur-Savon voudeille kantaa kymmenykset myös autioviljasta
- 1613 'viinijyvien' kiintiöinti
- 1616 Kustaa II Aadolfin asetus: valtiovallan huolehdittava kirkkoreduktion takia piispojen ja tuomiokapitulien kustannuksista
- 1617 Kustaa II Aadolfin 'Örebron sääntö': tavoitteena yhtenäistää Suomen papiston kymmenykset ja tulot Ruotsin käytäntöä vastaaviksi; yleensä kokosi yhteen ja vahvisti aiemmat määräykset sekä vakiinnutti papiston palkkauksen; asetus määritteli yksityiskohtaisesti papiston palkkauksen ja toimitusmaksut; asetuksen mukaan kymmenys tarkoitti verolukua, ei kymmenesosaa vuodentulosta; voudit keräsivät kymmenykset
- 1628 käskykirjeellä karjaveron kantamisesta kirkkoherrat määrättiin veroluetteloiden laatijoiksi
kenraalikuvernööri Nils Bielke: papiston oikeus Suomessa pikkukymmenyksiin; kymmenysaitta varustettava kahdella lukolla, jolloin sinne pääsi vain voudin ja kirkkoherran ollessa yhtä aikaa paikalla; papin ja kruunun kymmenysvilja oli säilytettävä eri laareissa
piispa Isak Rothoviuksen statuutit: muun muassa määräyksiä papin palkasta
- 1630 kuninkaan suostumus: Turun hiippakunnan kirkkojen ja kappeliin suoritettava vuosittain kaksi 'tuomiokirkkotynnyriä' Turun tuomiokirkon korjauksiin
- 1638 kymmenysasetus kirkonkymmenyksistä kuningatar Kristiinan nimissä; perustui Linköpingin (1600) ja Norrköpingin (1604) valtiopäivien päätöksiin; entistä tarkempia määräyksiä taas sadon mukaan maksettavien viljakymmenysten suorittamisesta: kruunun määräämä mies ja kirkkoherra laskivat lyhteet tai kuhilaat pellolla
kreivi Pietari Brahe: asetusta ei voinut noudattaa Suomessa pitäjien laajuuden takia; Brahen ehdotus luontoisverojen vähentämisestä neljään parseliin (vilja, voi, kala, terva); ei toteutunut valtakunnallisesti, vain hänen hallitsemillaan alueilla
kuninkaan kirje: varsikymmenykset kiinteiksi kymmenyksiksi (kahdeksan kappaa tynnyrin kylvöltä); ei koskenut Ahvenanmaata ja Pohjanmaata

- 1643 kuninkaallinen selitys Turun hiippakuntaa varten: maaherrojen valittava pappiloita uusien seurakuntien tarpeiksi
- 1644 piispa Petrus Bjuggin aloitteesta resoluutio Viipurin hiippakunnan papiston saatavista: täsmennyksiä papinsaataviin ja toimitusmaksuihin vuoden 1617 asetuksen pohjalta
- valtiopäiväpäätös: kymmenysvoutien ja kirjureiden poistaminen, kirkkoherran kannettava itse tertiaalinsa
- 1647 väliaikaiset erioikeudet papistolle
- 1649 eräiden kirkkoherrojen kruunulta saaman 'korvausviljan' peruutus
- 1650 väliaikaisten papiston erioikeuksien (1647) vahvistaminen: turvasivat papiston edut ja sisälsivät määräyksiä muun muassa kirkon taloudellisista oikeuksista
- 1651 Pietari Brahen välityksellä 'korvausviljan' palautus kaikille Pohjanmaan kirkkoherroille
- 1653 vahvistus Ahvenanmaan ja Pohjanmaan kirkkoherroille kantaa kymmenykset lyhteinä
- 1658 kymmenystarkastajia, ohje tarkastaa ja valvoa vuoden 1638 päätöksen mukaisten kymmenysten maksamista
- 1666 piispa Johannes Gezeliuksen statuutit: määräyksiä myös papin palkasta
- 1668 kuninkaallinen kirje: kaupunkilaisille oikeus antaa papeille vapaaehtoisia lahjoja ripille kirjoittautumisen yhteydessä
- 1675 resoluutio: papeille oikeus ottaa osuutensa kymmenysaitasta aina halutessaan
- Kaarle XI: papiston erioikeudet; takasivat muiden muassa papistolle maaomaisuuden ja kymmenysoikeudet
- 1678 Kaarle XI: Pohjanmaan papeille oikeus pysyä vanhassa palkkauksessaan
- 1681 papiston palkkausasetus: taustana epäselvät veroperusteet, tavoitteena verotuksen ja toimitusmaksujen yhdenmukaistaminen ja tasoittaminen sekä vanhojen verojen poistaminen; entisiä yleisempi ja selkeämpi asetus; talonpojille edullisempi verojärjestelmä säilytti vilja- ja karjakymmenykset vuodentulon mukaan sekä voiverron; pappilan rakennusvelvollisuus ja maksujen täsmennykset; veropohjan laajennus; myös virkamiehet ja maata viljelemättömät

papinsaatavien maksajiksi; myös kappalaisten ja lukkarien palkan määrittäminen; koski maalaispapistoa, kaupungeissa palkkaus-
 etinen

asetusta täydentävä resoluutio Turun hiippakuntaa varten: asetuk-
 sen selitystä ja täsmennystä

- 1682 Kaarle XI:n resoluutio: maaherran, piispan ja seurakunnan päätet-
 tävä papiston palkasta, elleivät papisto ja seurakunta päässeet siitä
 sopimukseen

Ahvenanmaan kirkkoherroille ja kruunulle oikeus kantaa puoliksi
 kirkonkymmenykset

Pohjanmaan papeille oikeus pysyä entisessä palkkauksessaan ja
 'korvausviljan' palauttaminen pappiloiden kestityksen osalta

Kaarle XI:n reduktio: seurakunnille tulleet lahjoitusmaita kruu-
 nulle

- 1683 viljakymmenysten pienentäminen yhdeksästä kahdeksaan kappaan
 kylvetyltä tynnyriltä; merkittävin reduktio sitten Kustaa Vaasan
 reduktion; lisäsi pappien ja pitäjäläisten keskinäisiä palkkaussopi-
 muksia

- 1686 kirkkolaki: valtion laki, jolla säädeltiin valtakunnan uskontotoimi;
 kirkosta valtion laitos; ei papiston palkkausta koskevia säännöksiä:
 ne annettiin kuninkaallisilla asetuksilla, plakaateilla ja säännöillä

- 1688 resoluutio, 'kymmenystenpanot': karja- ja voikymmenykset myös
 Turun hiippakunnassa kiinteiksi, viljakymmenykset entiseen ta-
 paan manttaaleittain; papinmaksut virallisesti myös kappalaisille
 ja pitäjänapulaisille

- 1687–92 papiston palkkauksen tutkijakunta: selvitti tarkoin papinmaksujen
 todellisen määrän ja laadun alueittain Suomessa (134 seurakun-
 taa); maksajat pitivät vanhoja, paikalliset olot huomioon ottaneita
 asetuksia uutta yhtenäisyyteen pyrkivää asetusta (1681) parempi-
 na; papit pitivät saatavansa vakiinnuttanutta uutta asetusta parem-
 pana; tulosten perusteella maaherrojen ehdotettava, mikä palk-
 kausjärjestelmä sopi parhaiten kullekin alueelle

- 1689 kuninkaan käsky: kappalaispappiloiksi luovutettava sopivia kruu-
 nuntiloja

määräys maakirjojen pitämisestä

- 1694 asetus papiston saatavista ja oikeuksista Turun hiippakunnassa; annettiin lähinnä papiston pyynnöstä; otettu huomioon tutkijakuntien, piispojen ja maaherrojen lausunnot, mutta oli lähinnä vuoden 1681 asetuksen sovellus Suomen oloihin; entiset palkkausperusteet ja toimitusmaksut; laillisti kappalaisen palkan
- 1694 asetus Pohjanmaan pappien oikeudesta pysyä entisessä palkkauksessa
- 1695 pappispalkkaus Viipurin läänissä entiseen tapaan valituksista huolimatta
- 1696 täsmennyksiä Lapin pappien palkkaukseen
- 1697 Kaarle XI: kaikkien äänivaltaisten osallistuttava kirkonkokouksiin
osa 'raamatunpainatustynnyrien' tuotosta lisäpalkaksi eräille opettajille
- 1704 hallitus: useimmissa Etelä-Pohjanmaan pitäjissä oikeus olla noudattamatta vuoden 1694 asetusta ja pysyä entisessä palkkauksessa
- 1719 resoluutio: sodan vuoksi Pohjanmaan seurakuntien kirkkoherroille hakemuksesta kaksi kolmannelta kruununkymmenyksistä tavanomaisen kolmanneksen sijasta
- 1720 valtiopäivät: kirkkoushien kieltäminen
- 1723 pappisprivilegit: perustuslain turvan omaavat privilegit turvasivat asetusten, sopimusten ja vanhan tavan mukaisen palkkauksen papeille; säätö pappispalkan perusteet; pappien ja seurakunnan tehtävä viralliset palkkaussopimukset; papeilla oikeus nauttia tulot pappilasta
- 1725–27 läntinen tutkijakunta: papiston palkkaussopimukset laillisiksi maaherran sekä tuomiokapitulin edustajan ja seurakunnan luottamusmiesten allekirjoituksin; palkkaus ei saanut ylittää vuoden 1694 määräyksiä, ellei siitä muuta sovittu seurakunnassa
- 1727 kuninkaallinen päätös: tehtaas, myllyt ja laitokset pappispalkan maksajiksi, perusteena niiden osallistuminen papinvaaliin; veropohjan huomattava laajennus; yhteisöveron juuret
lahjankeräily kinkereillä kielletty
- 1734 papinmaksuvelvollisuuden ulottaminen kauppiasiin, virkamiehiin ja sotilasiin sekä näiden omistamiin taloihin

maanlaki: kaupungeissa velvollisuus osallistua papin huoneiden rakentamiseen kiinteistönomistajilla ja elinkeinonharjoittajilla, maksuperusteena kunnallistaksoitus; lain rakennuskaari: määräykset pappilan huoneista ja rakennuksista

pappiloiden verovapauden palauttaminen

1739 ripille kirjoittautuvien ehtoollismaksuksi yksi hopeaäyri

papinvaaliasetus: äänioikeus kirkkoherran vaalissa papinmaksujen mukaan

1743 asetus papinsaataavista Pohjanmaalla: papeille oikeus kantaa vilja-kymmenykset pellolla arvioitun lyhdemäärän mukaan; papeille lisäksi karja-, voi-, kala- ja pikkukymmenykset, pääsiäisrahat, toimitusmaksut ja yksi päivätyö pappilaan; apupapeille ei vakiopalkkaa; lohikymmenykset vain kirkkoherroille

1759 resoluutio: kirkonkokouksessa asiat päätettävä yksimielisesti tai enemmistön mukaan

1762 kuninkaallinen päätös: perusteet vuorilaitosten, myllyjen, sahojen ja tehtaiden osallistumisesta papiston palkkaukseen maatiloja vastaavan suhdeluvun mukaan; kirkolliset kiinteistöverot katsottiin omaisuuteen kuuluviksi rasitteiksi, ja ne oli suoritettava riippumatta siitä, oliko omistaja luterilaisen kirkon jäsen vai ei; yhteisöveron alku; veropohjan laajennus

kymmenysten kanto Pohjanmaalla 10 edellisen vuoden keskimääräisen vuodontulon mukaan

1772 hallitusmuoto: Ruotsi virallisesti tunnustukselliseksi valtioksi, kirkolliset maksut valtion perimiin veroihin rinnastettaviksi julkisiksi maksuiksi

1774 kielto kirkkoon hautaamisesta; hautasijamaksujen huomattava vähentyminen

1775 kuninkaallinen kirje: muutoksia kalakymmenyksiin

1776 kuninkaallinen päätös: Ahvenanmaan kirkkoherroille oikeus varsi-kymmenyksiin entiseen tapaan

1782 kamarikollegio: maatilojen velvollisuus osallistua kirkon ja pappilan rakentamiseen vähentämättömän manttaalin mukaan

1789 hallitus: seurakuntien hankittava kappalaisille virkatalot

- 1790 Etelä-Pohjanmaan itäisten voutikuntien pitäjille omat kymmenys-määränsä
- 1805 kymmenysten laskutavan muuttaminen ja korottaminen Etelä-Pohjanmaalla: kymmenykset laskettava pellolla kymmenenä pe-rättäisenä vuotena täsmällisen veron määräämiseksi; kymmenyksiä korotettiin noin 45 %
- 1808 seurakuntien palkkaluokittelu Turun hiippakunnassa
- 1814 hallitsijan kiertokirje maaherroille: kymmenysperusteet uudis-maille ja käyttöön otetuille autioutilloille
- 1840 senaatin avustus uusien ylimääräisten papinvirkojen perustami-seen ja apulaispappien palkkaukseen
- 1851 Kuopion hiippakunnan perustaminen: piispan palkkasi kokonaan valtio
- senaatti: kappalaisten ja ylimääräisten pappien minimipalkan ko-rotus 60 viljatynnyriin; asteittain aleneva avustus siihen
- 1858 Turun arkkihiippakunnan tuomiokapituli: Turun hiippakunnassa papinviran tullessa avoimeksi papin palkka korotettava 60 vilja-tynnyriin tai virka lakkautettava
- 1859 maakauppa-asetus: maakauppiaat velvollisia osallistumaan papis-ton palkkauksen ja pappilan rakentamiseen
- 1862 'tammikuun valiokunta': papiston palkkaus uudistettava pikaisesti
- 1863–64 hallitsijan esitys valtiopäiville papiston palkkausjärjestelyn peri-aatteista: papeille kohtuullinen tulo pappiloineen, palkkaus koko maassa samojen perusteiden mukaan, kymmenykset tilojen maksa-miksi vuosimaksuiksi, maksajiksi myös tehtaat ja muut laitokset, pääsiäisrahat, toimitusmaksut ja muut maksut seurakuntalaisten suo-rittamiksi maksuiksi; säädyt: uusi palkkausjärjestely tarpeen, asia seuraaville valtiopäiville, pyyntö asiaa valmistelevasta komiteasta
- 1865 kunnalliset: kunnat hallinnollisesti erilleen seurakunnista
- senaatti: kirkkoherralle palkkana jyväveron lisäksi pääsiäisrahat, karja-, kala- ja pikkukymmenykset sekä hautausmaksut
- palkkapitäjäjärjestelmän lakkauttaminen
- 1866 palkkauskomitean erimielinen mietintö; enemmistö: pappispalk-kaus henkilöperusteiseksi, vähemmistö: palkkaus pidettävä van-han kymmenysjärjestelmän mukaisena

- 1867 hallitsijan esitysehdotus valtiopäiville: vähemmistön kannan mukainen
valtiopäivät: vain pappissääty hyväksyi esityksen; säätyjen kielteinen vastaus ja palkkaus uudistuksen raukeaminen
hallitsijan esitys valtiopäiville kirkon ja pappilan rakentamiskyvyydestä: osallistuminen uuden manttaalin mukaan; kirkon ja muun siihen liittyvän rakentanut kappeliseurakunta oli näistä ratkaisuista vapaa emäseurakunnan suhteen; hyväksyttiin
- 1869 Suomen evankelisluterilaisen kirkon kirkkolaki: seurakuntalaisten osallistuttava kaikkien ”seurakunnan kirkollisten asioiden” rahoittamiseen ja näiden varojen hankkimiseen niin kuin siitä oli ”erikseen säädetty”; papiston palkkasi seurakunta, jolla katsottiin olevan muitakin kuin papiston palkkausmenoja; ’papinmaksut’ muutettiin siten kirkollismaksuiksi
- 1872 aloitteita papiston palkkauksen uudistamisesta valtiopäivillä
uusi palkkauskomitea: yksimielinen asetusehdotus; ehdotus edellisten tapainen
- 1873 kaupunkien itsehallinnon uudistaminen
- 1877–78 komitean ehdotuksen mukainen hallitsijan esitys valtiopäiville; valtiopäivät: erimielisyys, muutoksia esitykseen, hallitsija ei vahvistanut palkkausasetusta
- 1879 elinkeinolaki: maakauppojen kirkollismaksujen lakkauttaminen
- 1882 palkkausaloitteita valtiopäivillä
- 1885 hallitsijan palkkauslakiesitys valtiopäiville: esitys enimmäkseen edellisten kaltainen; uutta: tehtaille ja laitoksille nimenomainen velvoitus osallistua papiston palkkaamiseen (aiemmin määritelty vain niiden maksujen perusteet); säädetyt hyväksyivät esityksen
- 1886 uusi papiston palkkausasetus: papistolle ”täysin määrin” entiset palkkaedut, palkat laskettiin pääosin jyvänä, voina ja kaloina, viljatertiaali ja jyväpalkat pysyivät manttaaliperusteisina, muut kymmenykset vuosimaksuiksi, pääsiäisrahat, toimitusmaksut ja muut maksut kaikkien vähintään 16-vuotiaiden maksettaviksi henkilömaksuiksi, maksujen maksajina myös tehtaat ja muut laitokset kunnallistaksoituksen mukaan, senaatti vahvisti palkkauksen, kirkonkokous valitsi maksujen kantajat; siirtyminen käytännössä papinmaksuista kirkollismaksuun

- 1889 eriuskolaislaki: ei-luterilaiset vapaat henkilömaksuista luterilaisen kirkon papistolle, mutta maksoivat manttaaliperusteiset kiinteistö-maksut sekä osallistuivat kirkon ja pappilan rakentamiseen
- 1892 virkataloasetus
- asetus osallistumisesta pappilan rakentamiseen ja kunnossa pitä-miseen: kustannukset virkatalonrakennuskassasta, johon maksoi-vat maksuja kaikki papistolle palkkaa maksavat
- 1897, 1900 valtiopäiväaloitteita vuoden 1886 palkkausasetuksen selventä-miseksi
- 1904/05 esitysehdotus valtiopäivillä: komitea tutkimaan vuoden 1886 palk-kausasetuksen palkkausperusteita
- hallitsijan esitys valtiopäiville eräiden kirkollisten maksujen tak-soitusperusteista: perusteet samat kuin osallistumisessa kirkon ra-kentamiseen; ei ehditty käsitellä
- 1907 papiston palkkauksen uudistamisaloitteita valtiopäivillä: pappis-palkkaus uudistettava; eduskunta: anomus hallitsijalle esityksestä papiston palkkauksen uudestaan järjestämisestä vuoden 1909 val-tiopäiville
- 1908 laki kirkollisten maksujen taksoittamisen perusteista: sama peruste kuin osallistumisessa kirkon rakentamiseen
- kirkolliskokous: aloitteita papiston palkkauksen uudistamisesta; päätös: palkkauksen uudistaminen tärkeä, toivomus komitean aset-tamisesta valmistelemaan asiaa
- uskonnonvapauskomitean ehdotus: luterilaiseen kirkkoon kuulu-maton vapaa henkilömaksuista, mutta valtiolle suoritettava saman-suuruinen maksu; kiinteistöstä maksut maksettava
- tuomiokapitulien ja kirkolliskokouksen hyväksyntä uskonnonva-pausehdotukselle
- 1913 kirkolliskokous: kirkkolakimuutokset kirkollisten maksujen tak-soittamisesta: maksujen kantoon muutoksia ja selvennyksiä; itse-verotusoikeus kirkolle;
- kirkolliskokous: kirkollisen äänioikeuden irrottaminen varallisuus-ta

- 1909–18 papiston palkkauskomitea: palkkausuudistus toteutettava ”historialliselta pohjalta”, maksurasitus ja palkat tasoitettava, rahapalkka papeille, manttaaliperuste säilytettävä, kymmenykset vuosimaksuiksi, henkilömaksu, tehtaat, muut laitokset ja yhtiöt maksajiksi
- 1917 uskonnonvapauskomitean mietintö: verotuksen osalta sama kuin edellisen komitean ehdotus, ilman kirkollisveroa vastaavan ’kulttuuriveron’ maksamista valtiolle; yhteisöjen kirkollisverovelvollisuuteen komitea ei enemmälti puuttunut
- 1918 kirkolliskokous: hyväksyi palkkauskomitean mietinnön
kirkolliskokous: hyväksyi uskonnonvapauslakiehdotuksen
- 1918–20 papiston palkkauskomitean mietinnön tarkastuskomitea: vähäisiä muutoksia
- 1919 valtiopäiväaloitteita papiston palkkauksen uudistamisesta
- 1921 piispaainkokouksen myönteinen lausunto tarkastetusta palkkauskomitean mietinnöstä: kannatti pääperkein ehdotuksia
hallituksen esitys papiston palkkauslaiksi ja papiston virkatalolaiksi eduskunnalle
- 1922 papiston palkkauslaki: siirtyminen varsinaiseen, kunnallisverotuksen perusteella määräytyvään kirkollisveroon
laki papiston virkataloista, laki lukkari-urkuriin palkkauksesta ja virkataloista
laki eräiden kirkollisten suoritusten perusteista: sama peruste kuin papiston palkkaukseen osallistumisessa
uskonnonvapauslaki: luterilaiseen kirkkoon kuulumaton ei velvolinen osallistumaan kiinteistö- tai muun veron muodossa sen papien palkkaamiseen ja seurakuntien rakentamisvelvollisuuksiin
- 1923 kirkolliskokous: aloite kirkon keskushallituksen perustamisesta
- 1924 kruununkymmenysten lakkauttaminen
- 1928 piispojen palkkausuudistus: laki piispojen palkkausperusteista ja eläkeoikeudesta; piispoilla entiset palkkaetunsa, virkatalot valtiolle ja niitä vastaavan rahamäärän kohdentaminen virka-asuntoihin
kirkolliskokous: aloite kirkon itseverotusoikeuden laajentamisesta
- 1930 viljamaksujen muuttaminen rahamenoksi: koski kirkollisiin taroituksiin viljassa määrättyjä maksuja

- 1932 viini- ja rakennusjyvien peruuttaminen valtiolle: vanhat kruununkymmenykset luterilaisten seurakuntien vastikerahastoon
- 1938–40 valtioneuvoston asettama seurakuntien keskinäistä avustamista selvittävä komitea: ehdotus kirkon keskusrahastosta
- 1941 papiston palkkauslain muutos: valtion kruununkymmenyksistä suorittamien papiston raha- ja muiden palkkaetujen peruuttaminen palkkausjärjestelyn yhteydessä seurakunnilta ja siirtäminen kirkon keskusrahastoon
- kirkolliskokous: myönteinen lausunto keskusrahastomietinnöstä ja päätös kirkon keskusrahaston perustamisesta
- 1944 papiston palkkauslaki, laki seurakuntien virkataloista ja laki eräiden kirkollisten suoritusten perusteista: kirkollisveroperusteet
- kirkon keskusrahasto kirkkohallituksen alaiseksi
- 1951 kirkkohallituksen esitys kirkollisveron ennakoperinnästä
- ylimääräiset kirkolliskokoukset (2): myönteiset lausunnot ennakoperinnästä, kirkolla valmiudet uudistukseen
- valtion verokomitean ehdotus yhteisestä veronkannosta
- 1952 kirkollisverojen uudistamiskomitea: uudistus koski vain verotusmenettelyä, ei verotusperusteita, ehdotukset kirkkolainmuutoksista
- 1953 kirkolliskokous: hyväksyntä kirkollisveron ennakoperinnän mahdollistaville kirkkolainmuutoksille
- kirkolliskokouksen esitys valtioneuvostolle veronlisäyksestä kirkollisveron maksamisen laiminlyönnistä
- 1954 verolakikomitean esitys: yhteinen veronkanto
- 1957 verokomitea: myös kirkollisvero yhteiseen ennakoperintään
- 1958 verotuslaki: kirkollisvero ennakoperintään, verotusmenettely, kustannusten ositus (seurakunnat kuusi prosenttia)
- seurakuntien taloudellisen rasituksen tasoittamista selvittäneen toimikunnan mietintö; kirkolliskokous asetti asiaa selvittämään uuden toimikunnan
- 1959 ennakoperintälaki: kirkollisvero ennakoperintään, ennakonpidätyks ja sen tilittäminen seurakunnille

- vahvistus kirkkolain kirkollisverotusta koskevien säännösten muuttamiselle
- 1966 luterilaisen kirkon viimeinen palkkauslaki sekä laki seurakuntien virkataloista ja rahastoista: kirkollisveroperusteet
- 1967 seurakuntien taloudellisen aseman tasoittamista selvittäneen toimikunnan mietintö: kirkolliskokous (1968): uusi komitea tutkimaan ja kehittämään seurakuntien taloudellisen aseman tasoittamista
- 1970 laajennetun piispainkokouksen asettaman kirkko ja valtio -komitean mietintö: kirkollisverotus säilytettävä sellaisenaan, yksityiskohtien säätöä harkittava
- 1973 seurakuntien kantokykyluokituskomitean mietintö; kirkolliskokous (1973) mietinnöstä: kirkon keskusrahaston perusmaksu kannettava – jos mahdollista – täysimääräisenä, rahaston ylijäämä käytettävä ensi sijassa lisäavustuksiin ja tarvittaessa kirkkohallituksen oli tehtävä ehdotus yhteisöäyrien perusteella kannettavan lisämaksun korottamisesta avustustarpeen kattamiseksi
- 1977 ennakkoperintälain ja -asetuksen muuttaminen: vuoden 1978 alusta lukien seurakunta sai itse päättää kirkollisveron ennakkoveroäyrin hinnasta
- valtioneuvoston asettama kirkko ja valtio -komitea: ei muutoksia yleensä kirkollisverotukseen, yhteisöjen kirkollisverotusta pohdittava ja tarvittaessa muutettava
- 1979 kirkkojärjestyskomitea: lähtökohtana verotusoikeuden pysyminen kirkolla
- 1984 yritysverotuksen kehittämislinjakomitea: yhteisöjen kirkollisverotus poistettava
- 1988 kirkkolain uudistamiskomitea: kirkollisverotus kirkon ja valtion suhteita koskeva asia, kirkkolaissa mainittava kirkon jäsenen velvollisuus suorittaa kirkollisveroa, kirkollisverotuksen perusteista ja maksuunpanosta säädetään yleisellä lailla
- 1991 verotulojen tilittämistoimikunta: ennakkokannon tilitysjärjestelmää muutettava vastaamaan mahdollisimman hyvin lopullista verotusta
- 1997 kirkollisverotus pysytettävä ennallaan, myös yhteisöveron tuotto oli erittäin tärkeä seurakunnille
- 2002 luopuminen kirkollisveroäyrien käsitteestä ja siirtyminen ”maksettavaan kirkollisveroon” ja kirkollisveroprosenttiin

Liite 2. Veroyksiköitä ja verotustermejä

<i>aatra</i>	Puuaura.
<i>alttarilahja</i>	Ks. ruokalisä.
<i>arkkiteini</i>	Arkkidiakoni, korkea tuomiokapitulin virkamies, piispanapulainen (kat. kirkko).
<i>auravero</i>	Ks. koukkuvero.
<i>harmaanahka</i>	Verona maksettu oravannahka. Varsinkin kirkonverona ”kirkon orava” ja ”oravainen” (= veronahka).
<i>heinävero</i>	Alkuaan papin kestitysvero, josta tuli myöhemmin pappilavero. Vero oli tavallisesti talvikuorma heiniä, joilla korvattiin pappiloiden puuttuvat niityt.
<i>hevosohrat</i>	Pappien ripitysmatkoillaan yökunnilta kantamat ohrat ja pienet kynttilät.
<i>huhta</i>	Varsinkin järeään havumetsään tehty kaski.
<i>itsellinen</i>	Maaseudulla tilapäisansioilla elävä, vakinaista tointa tai omaa maanviljelystä pitämätön henkilö.
<i>jousi</i>	Veroyksikkö, joka tarkoitti täysikasvuista eli jousen käyttöön kykenevää, veroa maksavaa miestä.
<i>jousinahka eli -raha</i>	Jousi-perusteella verona pitäjänkirkolle maksettu oravannahka, joka myöhemmin korvautui maksulla, ”harmaanahkarahalla”.
<i>kalakymmenykset</i>	Kalansaaliista suoritettut kymmenykset, ”kalavero”. Yleensä kymmenesosa saaliista tai säädetty määrä tuoretta tai suola- ja kapakalaa. Myös lohi- ja hyljekymmenykset.
<i>kapakala</i>	Kuivattu kala.
<i>kappa</i>	Kuivan tavarán astiamitta, 1/32 tynnyriä eli 4,58 litraa.
<i>karjakymmenykset (verikymmenykset)</i>	Vuotuisesta karjan kasvusta verona maksettava joka kymmenes karitsa, porsas, varsa, vasikka ja vohla. Lunastettiin usein rahana tai muina luonnontuotteina, koska vain harvoin vuodessa syntyi kymmenen kunkin lajin yksilöä.
<i>karpio</i>	vanha, suuruudeltaan vaihteleva vetomitta, tavallisesti 10 kappa.
<i>kaski</i>	Viljelyä varten kaadettu metsäala, jonka puut ja muu kasvullisuus poltetaan maan kasvuvoiman lisäämiseksi; raivattu polttoviljelys.

<i>kellonsoitto- raha</i>	Maksu kirkonkellojen soitosta hautauksen yhteydessä.
<i>kestitys</i>	Piispalle ja papille sekä heidän seurueilleen annettu muonitus ja majoitus heidän matkoillaan.
<i>kiihtelys</i>	40 kappaleen erä turkis-(tavallisesti oravan)nahkoja.
<i>kiltti</i>	Kilttiveron maksaja. Pohjanmaalla jousilukua kutsuttiin 1500-luvulla kiltiksi. Kiltti tarkoitti silloin metsästyskykyistä miestä.
<i>kilttivero</i>	Alkuaan turkiksina, myöhemmin rahana erityisesti piispalle suoritettu kymmenysvero, ”kilttirahat”.
<i>kinkeri</i>	Kestitysvero.
<i>kippunta</i>	Pohjoismaissa käytetty vanha painomitta, tavallisesti noin 20 leiviskää
<i>kirkonkymmenys</i>	Pitäjänsä kirkon osuus kymmenysverosta, kirkonvero.
<i>kirkottaminen</i>	Synnyttäneen vaimon kirkkoon ottaminen.
<i>koko- ja puolivero</i>	Täysi maaveroyksikkö ja sitä vastaava maaomaisuus, josta maksetaan yksi veroyksikkö; puolivero kokoveron puolikas.
<i>koukku</i>	Viljelysmaan mitta- ja veroyksikkö. Maa-ala, jonka yksi mies kykeni viljelemään aurallaan eli koukullaan. Myöhemmin täysimittainen tila, talo. Veronsaajan mukaan ne olivat esimerkiksi kiltti-, papin-, kirkon- tai kuninkaankoukkuja.
<i>koukkuvero</i>	Koulun mukaan suoritettu vero, auravero.
<i>lehmäverovoi</i>	Toinen karjavero, jota maksettiin papille naula kultakin lypsylehmältä ja puoli naulaa mahalta lehmältä.
<i>leipävakka</i>	Kahden kolmanneksen ruis- ja yhden kolmanneksen ohra-vero; perusvero Savossa.
<i>liinarahat</i>	Pääsiäisenä ehtoollispöytään jätetyt ”uhrirahat”.
<i>lyhdekymmen- nykset</i>	Lyhteinä eli olkineen (”varsineen”) maksetut viljakymmenykset, varsikymmenykset.
<i>lästi</i>	Tilavuusmitta, Suomessa tavallisimmin 12 tynnyriä.
<i>manttaali</i>	Tiluksen maa-arvon määrittänyt tilaluku (mantal = miesluku). Voitiin jakaa myös osiin. Keskeinen verotusyksikkö.
<i>nautakunta</i>	Veronkantoyksikkö.

<i>nokkavero</i>	Kirkollinen vero, jota suoritettiin perheen täysi-ikäisten henkilöiden mukaan (nokka = henkilö). Esimerkiksi nokkaverovoi, -ohrat ja -hauet.
<i>panni</i>	Vanha viljamitta, jonka tilavuus oli 1500-luvulla 15,5 kappaa eli 47 litraa ja vuoden 1638 asetuksen mukaan puoli tynnyriä.
<i>papinkymmenykset</i>	Pitäjänpapille eli kirkkoherralle suoritettut kymmenykset, papinvero.
<i>pappilavero</i>	Korvaus siitä, että pitäjäläiset eivät voineet varustaa papilleen Ruotsin lain mukaista pappilaa varsinkaan peltojen puolesta. Maksettiin yleensä turkiksina, kalana ja heinänä.
<i>parmas</i>	vanha halkomitta: kolme vanhaa kyynärää korkea ja neljä kyynärää pitkä pino
<i>parseli</i>	Veroesine luontoistuoteverotuksessa, esimerkiksi ruis, voi, kala.
<i>piispankymmenykset</i>	Piispalle suoritettu kymmenysosuus.
<i>pikkukymmenykset</i>	Maatalouskymmenyksiä, joita suoritettiin pellavasta, hampusta, humalasta, nauriista, kaalista, heinistä ja muista vastaavista tuotteista.
<i>punnanmaa</i>	Maa-ala, jolle kylvettiin Suomessa tavallisesti yksi punta eli kuusi pannia (ä 47 litraa) viljaa.
<i>puntalästi</i>	Viljamitta keskiajalla ja uuden ajan alussa, tavallisesti 12 puntaa eli 48 tynnyriä.
<i>pääsiäisrahat, -vero</i>	Vanhoista "uhreista" jäänteinä papiston palkkaukseen kuulunut henkilömaksu, jota kannettiin kultakin ehtoollisella käyneeltä.
<i>ruko</i>	heinänkorjuun aikana pellolle tehty tilapäinen, kekomainen heinäkasa
<i>ruokalisä</i>	Alttarilahja, keskiaikainen papinvero, joka suoritettiin papin elannoksi rukiina, voina tai kalana.
<i>savu eli suitsu</i>	Veroyksikkö, joka tarkoitti aluksi itsenäistä ruokakuntaa tai taloa. Maaveron veroluku.
<i>taalari</i>	Ruotsissa ja Suomessa käytetty rahayksikkö (hopea-, kupari-, rii-kintaalari)
<i>taloluku</i>	Taloluku tarkoitti samaa kuin manttaali ja savu (suitsu).

<i>talovero (bol)</i>	Koukkurahojen, ruokalisän sekä pikkukymmenysten lisäksi papille suoritettut maksut, jotka oli yhdistetty taloveroksi (muun muassa kalaa, hampppua, humalaa).
<i>tertiaali</i>	papin viljakymmenyksistä saama kolmasosa
<i>testamentti-lehmä</i>	Papille isännän ja emännän hautausmaksuna vähintään kuuden lehmän karjasta maksettu toimituspalkkio.
<i>tihunti</i>	rinnakkaissana tiunti (tionde), kirkon-, papinkymmenys
<i>tyynyri</i>	Tilavuusmittana 32 kappaa, noin 146,5 litraa.
<i>valkonahka</i>	Tavallisesti piispanverona maksettu kärpän tai nädän nahka.
<i>vero-oikeudet</i>	Kirkollisverotuksessa kunkin alueen taloudellisen kehityksen huomioon ottava verotusjärjestelmä, jonka mukaan verotus kohdistui juuri sille alueelle ominaisiin tuotteisiin. Viljanviljelyalueen suomalaisessa oikeudessa kymmenykset ja ruokalisä maksettiin viljana (ruis), karjatalousalueella vallitsevassa ruotsalaisessa oikeudessa voina sekä sopimusoikeuksissa (muun muassa Kyrön ja Hämeen oikeus) erätalouden tuotteina. Uudenmaan eli ”Helsinglänin” oikeuden erikoispiirteenä oli ruiskymmenysten jakaminen pitäjänpapin ja -kirkon kesken.
<i>viinijyvät</i>	Kustaa Vaasan reduktiossa kirkkoille jätetty osuus viljakymmenyksistä ehtoollisviinin ja kynttilöiden hankkimiseen
<i>yökunta</i>	Pitäjämatkoilla kulkeneen papin majoittamisesta ja kestityksestä ja myöhemmin myös veroista kollektiivisesti vastannut taloryhmä.
<i>äyri, äyri-tyinen</i>	rahayksikkö (1/100 kruunua), äyriytyinen äyriin kolmasosa

Lyhenteet

AD	anomusdiaari
ae	anomusehdotus
ahpk.	arkkihiippakunta
am	anomusmietintö
Asiak.	asiakirjat
AsK	asetuskokoelma
diss.	akateeminen väitöskirja
EA	eduskunnan arkisto
ee	eduskuntaesitys
em	esitysmietintö
es.	esitys
HA	Historian Aitta
HAik	Historiallinen aikakauskirja
HArk	Historiallinen arkisto
Hbl	Hufvudstadsbladet
HE	hallitsijan/hallituksen esitys
hpk.	hiippakunta
HT	Historiallisia tutkimuksia
HTF	Historisk tidskrift för Finland
k	kevätistuntokausi (Kk)
KA	Kansallisarkisto
KD	kirjediaari
Kk	kirkolliskokous
KKK	kirkolliskokouksen arkisto
KKH	kirkkohallitus
KKHA	kirkkohallituksen arkisto
KKHE	kirkkohallituksen esitys
khvm	kirkkohallitusvaliokunnan mietintö
kiertok.	kiertokirje
kirkonk.	kirkonkokous
KJ	kirkkojärjestys
KL	kirkkolaki
klk	kirkkolakikomitea
klkm	kirkkolakikomitean mietintö
kltk	kirkon laintarkastustoimikunta
klvm	kirkkolakivaliokunnan mietintö
KM	keisarillinen/kuninkaallinen majesteetti

Kmaa	Kotimaa
kn.	kirkkoneuvosto
KTK	Kirkon tutkimuskeskus
KÅ	Kyrkohistorisk årsskrift
Liitt.	liitteet
LP	laajennettu piispainkokous
ltvm	laki- ja talousvaliokunnan mietintö
lvm	lakivaliokunnan mietintö
miet.	mietintö
mtvm	maatalousvaliokunnan mietintö
nimim.	nimimerkki
NP	Nya Pressen
Opm	opetusministeriö
pelvm	palkka- ja eläkevaliokunnan mietintö
pervm	perustuslakivaliokunnan mietintö
pevm	perustevaliokunnan mietintö
pk	pääkirjoitus
porvs.	porvarissääty
ppk	pappeinkokous
pps.	pappissääty
prvm	perustuslakivaliokunnan mietintö
ptk	pöytäkirja
pvm	palkkavalioikunnan mietintö
Rit. ja aat.	ritaristo ja aateli
s	syysistuntokausi (Kk)
sivm	siviilivaliokunnan mietintö
SKHS	Suomen kirkkohistoriallinen seura
SKJS	Suomen kirkon julkisia sanomia
SKVK	Suomen kirkon vuosikirja
s.n.	sine numero
SS	Suomen sosialidemokraatti
SSLF	Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland
suurvm	suuren valiokunnan mietintö
SVT	Suomen virallinen tilasto
TA	Teologinen aikakauskirja
Tal.os.	Senaatin talousosasto
THArk	Turun historiallinen arkisto
tkli	tuomiokapituli
TMA	Turun maakunta-arkisto
tmk	toimikunta
tps	talonpoikaissääty
TTA	Turun tuomiokapitulin arkisto

tvm	talousvaliokunnan mietintö
US	Uusi Suometar
uvvm	uskonnonvapausvaliokunnan mietintö
vevm	verovaliokunnan mietintö
veevm	vero- ja eläkevaliokunnan mietintö
VJ	valtiopäiväjärjestys
Vja	Vartija
vlk	valiokunta
Vm	valtiovarainministeriö
VN	valtioneuvosto
Vp	valtiopäivät
vvm	valtiovarainvaliokunnan mietintö
Y	ylimääräinen
Yk	yleiskirje
yvm	yleisen valmistusvaliokunnan mietintö

Lähteet ja kirjallisuus

1 Painamattomat lähteet

Kansallisarkisto (KA)

Senaatin arkisto

Talousosasto (Tal.os.)

Pöytäkirjat 1918

Anomusdiaari (AD) 1917

Opetusministeriön arkisto

Anomusdiaari (AD) 1981

Saapuneet kirjeasiakirjat (KD) 1923

Kommissioner angående prästerskapets aflöning år 1687–1693

Finland (Mf FR:489)

Verifikationsbok

År 1681: n:o 9182 Pohjanmaa

År 1683: n:o 9186 Pohjanmaa

År 1687: n:o 8048 Häme ja Uusimaa, n:o 8676 Varsinais-Suomi ja Satakunta

År 1688: n:o 9196 Pohjanmaa

År 1690: n:o 8703 Karjala ja Savo

Eräiden valtion ja kirkon välisiä, etupäässä taloudellisia ja verotussuhteita koskevien kysymysten selvittelyä varten asetettu komitea 1927–1931

Pöytäkirja- ja lausuntokonseptit

Mietintö- ja lausuntoluonnoksia

Lausuntokonseptit piispojen palkkauksesta

Papiston palkkauskomitea 1865, 1918

Asiakirjat

Seurakuntien palkkatiedot

Eduskunnan arkisto (EA)

Perustusvaliokunnan pöytäkirjat 1920

Kirkkohallituksen arkisto (KKHA)

Pöytäkirjat 1948, 1950, 1951, 1953, 1958, 1968

Ohjeita ja tiedotuksia 1949, 1950–1953, 1956, 1958–1959, 1961, 1963, 1967, 1968, 1976, 1977

Yleiskirjeet 2001

2 Painetut lähteet

Asiakirjajulkaisut

Cederberg, J. A.

1886 Historiallisia Kokoelmia. Asiakirjoja, jotka pääasiallisesti koskevat kirkkohistoriaamme I. Turku.

Grotenfelt, Kustavi

1912 Suomenkielisiä historiallisia asiakirjoja Ruotsin vallan ajalta (vuosilta 1548–1809). Helsinki.

Lagus, Wilhelm Gabriel

1836–1839 Handlingar till upplysning i Finlands Kyrko-historia. Ny följd I–III. Åbo.

Leinberg, K. G.

1892–1907 Handlingar rörande Finska Kyrkan och Presterskapet I–VII. Jyväskylä, Helsingfors.

Stiernman, And. Anton

1728–1733 Alla Riksdagars och Möten Besluth 1521–1731. I–III. Stockholm.

Svenska riksdagsakter

1887 Svenska riksdagsakter jämte andra handlingar som höra till statsförfattningens historia under tidevarvet 1527–1718 I. Stockholm.

Waaranen, Johan E.

1863–1866 Handlingar upplysande Finlands historia I–III. Helsingfors.

Wallquist, Olof

1791–1792 Ecclesiastique Samlingar I–II. Stockholm.

Wilskman, Sven

1781–1782 Svea Rikes Ecclesiastique Werk I–II. Örebro.

Pöytäkirjat

Pappissääty (Pps. pkt)

1863–64 Högvördiga Presteståndets Pleni-Protokoll vid Landtdagen i Helsingfors 1863–1864 III. Helsingfors 1865.

1867 Presteståndets Protokoll vid Landtdagen i Helsingfors år 1867 II. Helsingfors 1892.

- 1872 Presteståndets Protokoll vid Landtdagen i Helsingfors år 1872 III. Helsingfors 1896.
- 1877–78 Presteståndets Protokoll vid Landtdagen i Helsingfors år 1877–78 III, V. Helsingfors 1898.
- 1882 Presteståndets Protokoll vid Landtdagen i Helsingfors år 1882 I. Helsingfors 1905.
- 1885 Suomen pappissäädyn pöytäkirjat valtiopäiviltä v. 1885 I–II. Helsinki.
- 1888 Suomen pappissäädyn pöytäkirjat valtiopäiviltä v. 1887 I–II. Helsinki.
- 1894 Suomen pappissäädyn pöytäkirjat valtiopäiviltä v. 1894 I–II. Helsinki.
- 1897 Suomen pappissäädyn pöytäkirjat valtiopäiviltä v. 1877 I–II. Helsinki.
- 1904–05 Suomen pappissäädyn pöytäkirjat valtiopäiviltä v. 1904–1905 I–II. Helsinki.

Porvarissäätö (Porvs. ptk)

- 1863–64 Protokoll förddt hos Välloflige Borgareståndet å Landtdagen i Helsingfors 1863–1864 IV. Wiborg 1865.
- 1867 Borgareståndets Protokoll vid Landtdagen i Helsingfors år 1867 I. Helsingfors.
- 1872 Protokoll förddt hos Välloflige Borgareståndet å Landtdagen i Helsingfors 1872 III. Helsingfors 1895.
- 1877–78 Borgareståndets Protokoll vid Landtdagen i Helsingfors åren 1877–1878 IV–V. Helsingfors 1902.
- 1885 Borgareståndets Protokoll vid Landtdagen i Helsingfors år 1885 III. Helsingfors.

Ritaristö ja aatelistö (Rit. & Aat. ptk)

- 1863–64 Protokoll förddt hos Höglöfl. Ridderskapet och Adeln å Landtdagen i Helsingfors åren 1863–1864 V. Helsingfors 1865.
- 1867 Protokoll förddt hos Högl. Ridderskapet och Adeln å Landtdagen i Helsingfors år 1867 II. Helsingfors 1871.
- 1872 Protokoll förddt hos Högl. Ridderskapet och Adeln å Landtdagen i Helsingfors år 1872 III. Helsingfors 1874.
- 1877–78 Protokoll förddt hos Ridderskap och Adel vid Landtdagen i Helsingfors år 1877 III, V, VI. Helsingfors 1878–1879.
- 1885 Protokoll förddt hos Finlands Ridderskap och Adel vid Landtdagen år 1885 III. Helsingfors 1886.

Talonpoikaissäätö (Tps. ptk.)

- 1863–64 Pöytäkirja Arvoisassa Talonpoikaissäädysssä Valtiopäivillä Helsingissä vuosina 1863–1864 II. Helsinki 1865.
- 1867 Suomen Talonpoikaissäädyn Pöytäkirjat Valtiopäivillä v. 1867 I–II. Helsinki 1868.
- 1872 Suomen Talonpoikaissäädyn Pöytäkirjat Valtiopäivillä v. 1872 II. Helsinki 1873.
- 1877–78 Suomen Talonpoikaissäädyn Pöytäkirjat Valtiopäivillä v. 1877–1878 II–III. Helsinki 1879.

- 1882 Suomen Talonpoikaissäädyn Pöytäkirjat Valtiopäivillä v. 1882 I. Helsinki 1883.
- 1885 Suomen Talonpoikaissäädyn Keskustelupöytäkirja Valtiopäivillä vuonna 1885 IV. Helsinki 1886.
- 1888 Suomen Talonpoikaissäädyn Pöytäkirjat Valtiopäivillä v. 1888 I. Helsinki 1889.
- 1894 Suomen Talonpoikaissäädyn Keskustelupöytäkirja Valtiopäivillä vuonna 1894 IV. Helsinki 1895.
- 1897 Suomen Talonpoikaissäädyn Pöytäkirjat Valtiopäivillä v. 1897 I. Helsinki 1898.
- 1900 Suomen Talonpoikaissäädyn Keskustelupöytäkirjat 1900 vuoden Valtiopäivillä I, III. Helsinki.
- 1904–05 Suomen Talonpoikaissäädyn Keskustelupöytäkirjat Valtiopäivillä 1904–05 I, III. Helsinki 1906.

Propositioner

- 1863–64 Hans Kejserliga Majestäts Nådiga Propositioner till Storfurstendömet Finlands ständer å landtdagen i Helsingfors åren 1863–1864, äfvensom vederbörande utskotts betänkanden och ständernes underdåniga svar i anledning af sagde propositioner I. Wiborg 1864.
- 1867 Hans Kejserliga Majestäts Nådiga Propositioner till Storfurstendömet Finlands Ständer å landtdagen i Helsingfors år 1867, äfvensom vederbörande utskotts betänkanden och ständernes underdåniga svar i anledning af sagde propositioner I. Helsingfors 1871.
- 1872 Propositioner och Utskottsbetänkanden från landtdagen 1872 i Helsingfors. Helsingfors.

Tammikuun valiokunta

- 1862 Pöytäkirjat pidetty siinä Suomen neljän säädyn Valiokunnassa, joka Keisarillisen Majesteetin Armollisen Ilmoitus-säännön mukaan Maaliskuun 29 (Huhtikuun 10) päivästä 1861 yhtyi Helsingissä Tammikuun 20 – Maaliskuun 6 päivinä 1862. Helsinki.

Valtiopäivät (Vp)

- 1863–64 Asiakirjat Valtiopäiviltä Helsingissä vuosina 1863–64 I. Helsinki 1864.
- 1867 Asiakirjat Valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1867 I. Helsinki.
- 1872 Asiakirjat Valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1872 IV. Helsinki.
- 1877–78 Asiakirjat Valtiopäiviltä Helsingissä vuosina 1877–1878 I. Helsinki 1879.
- 1882 Asiakirjat Valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1882 V. Helsinki 1883.
- 1885 Asiakirjat Valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1882 II. Helsinki 1886.
- 1891 Asiakirjat Valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1891 I. Helsinki.
- 1894 Asiakirjat Valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1894. Helsinki 1895.
- 1897 Asiakirjat Valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1897. Helsinki 1898.
- 1900 Asiakirjat Valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1900. Helsinki 1901.
- 1904–05 Asiakirjat Valtiopäiviltä Helsingissä vuosina 1904–05. Helsinki 1906.

- 1907 Valtiopäivät 1907. Pöytäkirja, Asiakirjat, Liitteet. Helsinki.
 1908 Valtiopäivät 1908. Pöytäkirja, Asiakirjat, Liitteet. Helsinki.
 1919 Valtiopäivät 1919. Pöytäkirja, Asiakirjat, Liitteet. Helsinki.
 1920 Valtiopäivät 1920. Pöytäkirja, Asiakirjat, Liitteet. Helsinki.
 1921 Valtiopäivät 1921. Pöytäkirja, Asiakirjat, Liitteet. Helsinki.
 1922 Valtiopäivät 1922. Pöytäkirja, Asiakirjat, Liitteet. Helsinki.
 1926 Valtiopäivät 1926. Pöytäkirja, asiakirjat, liitteet. Helsinki.
 1927 Valtiopäivät 1927. Pöytäkirja, asiakirjat, liitteet. Helsinki.
 1928 Valtiopäivät 1928. Pöytäkirja, asiakirjat, liitteet. Helsinki.
 1930 Valtiopäivät 1930. Pöytäkirja, asiakirjat, liitteet. Helsinki.
 1932 Valtiopäivät 1932. Pöytäkirja, asiakirjat, liitteet. Helsinki.
 1933 Valtiopäivät 1933. Pöytäkirja, asiakirjat, liitteet. Helsinki.
 1935 Valtiopäivät 1935. Pöytäkirja, asiakirjat, liitteet. Helsinki.
 1941 Valtiopäivät 1941. Pöytäkirja, asiakirjat, liitteet. Helsinki.
 1944 Valtiopäivät 1944. Pöytäkirja, asiakirjat, liitteet. Helsinki.
 1959 Valtiopäivät 1959. Pöytäkirja, asiakirjat, liitteet. Helsinki.
 1974 Valtiopäivät 1974. Pöytäkirja, asiakirjat, liitteet. Helsinki.

Kirkolliskokous (Kk)

- 1908 Suomen Evankelis-Luterilaisen kirkon kuudennen Yleisen Kirkolliskokouksen Pöytäkirjat ja Pöytäkirjain Liitteet. Turku 1909.
 1913 Suomen Evankelis-Luterilaisen kirkon seitsemännen Yleisen Kirkolliskokouksen Pöytäkirjat ja Pöytäkirjain Liitteet. Turku 1913, 1914.
 1918 Suomen Evankelis-Luterilaisen kirkon kahdeksannen Yleisen Kirkolliskokouksen Pöytäkirjat ja Pöytäkirjain Liitteet. Turku.
 1923 Suomen Evankelis-Luterilaisen kirkon yhdeksännen Yleisen Kirkolliskokouksen Pöytäkirjat ja Pöytäkirjain Liitteet. Turku 1923, 1924.
 1928 Suomen Evankelis-Luterilaisen kirkon kymmenennen Yleisen Kirkolliskokouksen Pöytäkirjat ja Pöytäkirjain Liitteet. Turku 1929.
 1933 Suomen Evankelis-Luterilaisen kirkon yhdeksännen Yleisen Kirkolliskokouksen Pöytäkirjat ja Pöytäkirjain Liitteet. Turku.
 1938 Suomen Evankelis-Luterilaisen kirkon kahdeksännen Yleisen Kirkolliskokouksen Pöytäkirjat ja Pöytäkirjain Liitteet. Turku.
 1941 a Suomen Evankelis-Luterilaisen kirkon kolmannentoista varsinaisen kirkolliskokouksen pöytäkirjat ja liitteet. Turku.
 1941 b Suomen evankelis-luterilaisen kirkon neljännen toista varsinaisen kirkolliskokouksen pöytäkirjat ja liitteet. Turku.
 1944 Suomen Evankelis-luterilaisen kirkon viidennen toista Yleisen Kirkolliskokouksen Pöytäkirjat ja Pöytäkirjain Liitteet. Turku.
 1948 Suomen Evankelis-luterilaisen kirkon kuudennen toista varsinaisen Kirkolliskokouksen Pöytäkirjat ja Pöytäkirjain Liitteet. Turku 1949.
 1951 I Y Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ylimääräisen kirkolliskokouksen pöytäkirjat ja liitteet. Pieksämäki.
 1951 II Y Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ylimääräisen kirkolliskokouksen pöytäkirjat ja liitteet. Pieksämäki.
 1953 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon seitsemännen toista kirkolliskokouksen pöytäkirjat ja liitteet. Pieksämäki 1954.

- 1958 Suomen evankelisluterilaisen kirkon seitsemännentoista kirkolliskokouksen pöytäkirja ja liitteet. Pieksämäki.
- 1963 Suomen evankelisluterilaisen kirkon yhdeksännentoista kirkolliskokouksen pöytäkirjat ja liitteet. Pieksämäki 1964.
- 1968 Suomen evankelisluterilaisen kirkon kahdenkymmenennen kirkolliskokouksen pöytäkirjat ja liitteet. Pieksämäki 1969.
- 1973 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kahdenkymmenennen ensimmäisen kirkolliskokouksen pöytäkirja ja liitteet. Pieksämäki 1974.
- 1974 s Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokous. Pöytäkirja ja liitteet. Pieksämäki.
- 1975 ks Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokous. Pöytäkirja ja liitteet. Pieksämäki.
- 1975 ks Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokous. Pöytäkirja ja liitteet. Pieksämäki 1978.
- 1979 ks Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokous. Pöytäkirja ja liitteet. Pieksämäki.
- 1980 s Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokous. Pöytäkirja ja liitteet. Pieksämäki.
- 1985 s Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokous. Pöytäkirja ja liitteet. Pieksämäki 1986.
- 1987 k Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokous. Pöytäkirja ja liitteet. Pieksämäki.
- 1994 s Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokous. Pöytäkirjat ja liitteet. Pieksämäki.

Laajennettu piispainkokous (LP)

- 1950 Laajennetun piispainkokouksen pöytäkirjat 1950. Pieksämäki.
- 1952 Laajennetun piispainkokouksen pöytäkirjat 1952. Pieksämäki.
- 1960 Laajennetun piispainkokouksen pöytäkirjat 1960. Pieksämäki.

Piispainkokous (Piispainkok. ptk.)

Piispainkokouksen pöytäkirjat 1894, 1900, 1907, 1913, 1917, 1918, 1919, 1920, 1921, 1938, 1939

Ppk. ptk. Kuopio

- 1917 Pöytäkirja pidetty Kuopion hiippakunnan yleisessä pappeinkokouksessa Oulussa lokakuun 9–11. päivinä vuonna 1917. Oulu 1918.

Ppk. ptk. Porvoo

- 1866 Protokoll fördt vid prestmötet i Borgå den 18–21 september 1866. Borgå 1867.
- 1871 Protokoll fördt vid prestmötet i Borgå den 30 augusti–5 september 1871. Borgå 1872.
- 1875 Protokoll fördt vid prestmötet i Borgå den 15–21 september 1875. Borgå 1876.

- 1890 Pöytäkirja tehty pappeinkokouksessa Porvoossa 10, 11, 12, 13, 15 ja 16 p:nä syyskuuta v. 1890. Helsinki 1891.
- 1912 Pöytäkirja tehty Porvoon hiippakunnan lakimääräisessä pappeinkokouksessa Porvoossa Lokakuun 1–4 päivinä 1912 ynnä liitteet. Porvoo.

Ppk. ptk. Savonlinna

- 1900 Pöytäkirja, joka pidettiin yksityisessä pappeinkokouksessa Savonlinnassa elokuun 7–9 päivinä 1900. Savonlinna 1913.
- 1912 Pöytäkirja tehty Savonlinnan hiippakunnan kolmannessa lakimääräisessä pappeinkokouksessa Savonlinnassa lokak. 1–5 p. 1912. Savonlinna 1913.

Ppk. ptk. Turku

- 1907 Pöytäkirja tehty Turun arkkihiippakunnan pappeinkokouksessa Turussa lokakuun 1–4 p:nä 1907. Turku 1908.
- 1912 Pöytäkirja tehty Turun arkkihiippakunnan pappeinkokouksessa Turussa lokakuun 1–4 p:nä 1912. Turku 1913.

Kirkkojärjestykset (KJ)

- 1571 Den svenska kyrkoordningen 1571 jämte studier kring tillkomst, innehåll och användning. Utgiven av Sven Kjollerström. Lund 1971.
- 1993 Kirkkojärjestys. Pieksämäki.

Kirkkolait (KL)

- 1686 Kircho-Laki ja Ordningi 1686.
Näköispainos ja uudelleen ladottu laitos vuoden 1686 kirkkolain suomennoksesta. Toimittaneet Lahja-Irene Hellemaa, Anja Jussila, Martti Parvio. Helsinki.
- 1869 Kirkkolaki evankelis-lutherilaiselle seurakunnalle Suomen Suuriruhtinaskunnassa. Helsinki.
- 1920 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkkolaki vuodelta 1869 sekä siihen vahvistetut muutokset aina 8 päivään maalikuuta 1920. Julkaisi Yrjö Loimaranta. Porvoo 1921.
- 1964 Kirkon lakikirja 1. Toimittaneet P. P. Piispanen ja Mauno Saloheimo. Suomen lakimiesliiton kirjasarja n:o 5. Pieksämäki 1965.
- 1980 Kirkon lakikirja 1980. Toimittaneet P. P. Piispanen ja Matti Halttunen. Suomen lakimiesliiton kirjasarja n:o 61. Mikkeli.
- 1993 Kirkkolaki. Pieksämäki.

Komiteanmietinnöt*Fyysillisten henkilöiden verorasitus*

- 1951 Fyysillisten henkilöideb cerorasituksen verorasituksen jakautumista eri veronmaksajaryhmien välillä tutkimaan asetetun komitean mietintö. Komiteanmietintö 1951:8. Helsinki.

Keskusrahastokomitea

- 1940 Seurakuntien keskinäistä avustusta harkitsemaan asetetun komitean mietintö. Komiteanmietintö 1940:1. Helsinki.

Kirkko ja valtio

- 1968 Kirkko ja valtio-komitean mietintö. – Kk 1968, liitt. II, LP:n esitys n:o 6. Helsinki.
- 1970 Kirkko ja valtio. Laajennetun piispainkokouksen asettaman komitean mietintö. Pieksämäki 1972.

Kirkko ja valtio -komitea

- 1977 Kirkko ja valtio -komitean mietintö. Komiteanmietintö 1977:21. Tampere.

Kirkkojärjestyskomitea

- 1979 Kirkkojärjestyskomitean mietintö. Pieksämäki.

Kirkkolain uudistamiskomitea

- 1988 I Kirkkolain uudistamiskomitean mietintö. I kirja. Suomen ev.-lut. kirkon keskushallinto. Sarja A 1988:2/1. Helsinki.
- 1988 II Kirkkolain uudistamiskomitean mietintö. II kirja. Suomen ev.-lut. kirkon keskushallinto. Sarja A 1988:2/2. Helsinki.

Kirkollisverojen jakokomitea

- 1934 Mietintö komitealta, jonka tehtävänä on selvittää kysymystä eräiden kirkollisverojen jakamisesta evankelisluterilaisten ja kreikkalaiskato-
listen seurakuntain kesken. Komiteanmietintö 1934:7. Helsinki.

Kirkollisverotuksen uudistamiskomitea

- 1952 Kirkollisverotuksen uudistaminen. Vuonna 1952 kokoontuneen toisen ylimääräisen kirkolliskokouksen asettaman komitean mietintö. Pieksämäki.

Palkkauskomitea

- 1918 Papiston palkkauksen uudestaan järjestämistä varten asetetun komitean mietintö. Helsinki.
- 1922 Lukkarien ja urkuriin palkkauksen uudestaan järjestämistä varten asete-
tulta komitealta. Komiteanmietintö 1922:1. Helsinki.

- 1942 Komitealta, joka on saanut tehtäväkseen valmistaa ehdotusta evankelis-luterilaisten seurakuntien papiston ja kanttori-urkurien palkkausta koskevan lainsäädännön uudistamiseksi. Komiteanmietintö 1942:7. Helsinki.

Seurakuntien kantokykyluokituskomitea

- 1973 Seurakuntien kantokykyluokituskomitean mietintö. Pieksämäki.

Tarkastuskomitea

- 1921 Papiston palkkauksen uudestaan järjestämistä varten asetetun komitean mietintöä tarkastamaan asetetulta komitealta. Komiteanmietintö 1921:3. Helsinki.

Uskonnonvapauskomitea

- 1908 Uskonnonvapauskomitean mietintö 1908:13. Helsinki.
1917 Uskonnonvapauskomitean mietintö 1917:2. Helsinki.

Verojakokomitea

- 1958 Evankelisluterilaisen ja ortodoksisen kirkon verojakokomitean mietintö. Komiteanmietintö N:o 7 – 1958. Helsinki.

Verokomitea

- 1951 Verokomitealta. Komiteanmietintö 1951:63. Helsinki.

Verolakikomitea

- 1954 Ajankohtaisia verolakeja valmistelevaan asetetun komitean mietintö. Komiteanmietintö 1954:49.
1957 Ajankohtaisia verolakeja valmistelevaan asetetun komitean mietintö. Komiteanmietintö 1957:43. Helsinki.

Yritysverotuskomitea

- 1984 Yritysverotuksen kehittämiskomitean mietintö. Komiteanmietintö 1984:54. Helsinki.

Toimikuntien ja työryhmien mietinnöt

Kirkko ja valtio -työryhmä

- 1982 Opetusministeriön kirkko ja valtio -työryhmän mietintö. Komiteanmietintö 1982:47. Helsinki.

Kirkon keskusrahaston taloussuunnitelma 1987–2000

- 1987 Kirkon keskusrahaston taloussuunnitelma vuosiksi 1987–2000. Kirkkohallituksen asettaman toimikunnan ehdotus. Suomen ev.lut. kirkon keskushallinto. Sarja C 1987:1.

Seurakuntien taloudellisen rasiituksen tasoittaminen

- 1958 Seurakuntien taloudellisen rasiituksen tasoittaminen. XVII yleisen kirkolliskokouksen 29.10.1953 asettaman toimikunnan mietintö. – XVIII yleisen kirkolliskokouksen 1958 liitteet IV E.

Seurakuntien talouden tasoittamistoimikunta

- 1967 Seurakuntain taloudellisen aseman tasoittaminen. Vuoden 1963 kirkolliskokouksen asettaman toimikunnan mietintö. Pieksämäki.

Uskonnollisten yhteisöjen oikeusasematoimikunta

- 1981 Uskonnollisten yhteisöjen oikeusasematoimikunnan mietintö. Komiteamietintö 1981:47. Helsinki.

Valtion ja kirkon taloudelliset suhteet

- 1997 Valtion ja kirkon taloussuhteita käsittelevän toimikunnan mietintö. Opetusministeriö. Komiteamietintö 1997:7. Helsinki.

Verotulojen tilittämistoimikunta

- 1991 Verotulojen tilittämistoimikunnan mietintö. Komiteamietintö 1991:22. Helsinki.

Yritysverotustoimikunta

- 1980 Yritysverotustoimikunnan mietintö. Komiteamietintö 1980:42. Helsinki.

Muut painetut lähteet*Ahla, Eino*

- 1942 Kirkon keskusrahastoa koskeva lainsäädäntö. – Vartija.

Aro, K. K.

- 1948 Kirkolliset uudistukset ja kirkkomme taloudelliset mahdollisuudet. – Vartija.

AsK

- 1850, 1859, 1862, 1865, 1867, 1873, 1886, 1889, 1892, 1898, 1901, 1908, 1918, 1921, 1922, 1924, 1925, 1928, 1930, 1932–1935, 1937, 1941–1945, 1928, 1958, 1964, 1966, 1969, 1970, 1974–1977, 1983, 1993, 1996. Helsinki.

Bergroth, Elis

- 1889 Eräs palkan-järjestämisasia. – Vartija.
1900 Palkansaajan velvollisuus maksaa papistolle palkkaa. – Vartija.
1903 Papiston palkkauksesta. – Vartija.

Blomberg, A. O.

- 1891 Raha-asioista vähäsen ja erittäin Kirkollisviraston leski- ja orpokassasta. – Vartija.

Brotherus, K. R.

1922 Uskonnonvapauslaki. – Lakimies 1922.

Ekman, Fredric

1863 Systematisk samling af udrag utur gällande författningar rörande ecclesiastik- och skole-staterne uti Stor-Furstendömet Finland med särskildt hänseende till Åbo erke-stift. Åbo.

Elovaara, K. V.

1930 Seurakuntien metsänmyyntituloista vastikerahastoon menevästä osuudesta ja sen määräämisestä. – Lakimies.

Etelä-Pohjanmaan nuorsuomalaisen maalaisliiton ohjelma

1906 E. P. Nuorsuomalaisen Maalaisliiton Ohjelma-vaatimuksia. Hyväksytty kokouksessa Kauhavalla 21–22 p. lokak. 1906. Vaasa.

Forsman, Juho Rud.

1898 Mietteitä 20 §:n johdosta asetusta pappilain rakentamisesta. – TA.

Godenhjelm, Hugo

1916 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ja papiston matrikkeli. Tampere.

1927 Suomen evankelis-luterilaisen papiston matrikkeli. Sortavala.

Haapanen, Arvo

1963 Seurakuntien yhteistalous. – TA.

Hahnsson, Hannu

1899 Papin velvollisuus rakentaa kirkkoa. – Vartija.

1901 Kirkollisten verojen ylöskannosta. – Vartija.

1903 Epäkohtia pappien ja pappilain alustalaisten välisissä oloissa. – Vartija.

Hedberg, Juuso & Hellman, J. F. & Hjelt, Arthur

1906 Eduskunta-uudistus ja kirkon suhde valtioon. – Vartija.

Heliövaara, O. K.

1939 Seurakuntiemme taloudellinen epätasaisuus. – Vartija.

H(eman), G. A.

1912 Pappilain synnystä ja omistusoikeudesta. – TA.

Hornborg, A. J.

1872 Sammandrag af Domkapitlets i Borgå härförinnan otryckta Cirkulärbref (1725–1839) i alfabetisk och kronologisk följd utarbetadt. Borgå.

Hurmerinta, K. V.

1912 Papiston Eläkelaitoksesta. – Vartija.

Hällström, Gustaf Gabriel

1824 Utdrag ur Dom-Kapitlets i Åbo Circulär-Bref. Åbo.

Ingman, Lauri

1912 Kirkon itseverotusoikeudesta. – Vartija.

1918 Kirkon ja valtion välien järjestäminen meillä II. – Vartija.

Johansson, Josua

1908 Kenenkä on pantava kirkollisten virkatalojen torpat kuntoon? – Vartija.

Juva, Mikko

1985 Aika ajatella, aika uskoa. Porvoo.

1994 Seurasin nuoruuteni näkyä. Muistettavaa vuosilta 1939–82.

Kaila, Erkki

1923 Uskonnonvapauslaki. Sen voimaantuleminen maassamme ja lähimmät seuraukset. Opas uskonnonvapauslain soveltamiseen. Helsinki.

Kertomus Suomen kirkon tilasta

1903–1907 Katsaus Suomen evankelis-luterilaisen kirkon nykyiseen tilaan. Toim. I. A. Björklund. Kokkola 1908.

1908–1912 Kertomus Suomen evankelisluterilaisen kirkon tilasta vuosilta 1908–1912. Seitsemättä yleistä kirkolliskokousta varten piispainkokoukselta toimeksi saaneena valmistanut Eero Hyvärinen. Kuopio 1913.

1913–1917 Kertomus Suomen evankelis-luterilaisen kirkon tilasta vuosilta 1913–1917. Kahdeksatta yleistä kirkolliskokousta varten piispainkokoukselta toimeksi saaneena valmistanut Eero Hyvärinen. Oulu 1918.

1918–1922 Kertomus Suomen evankelisluterilaisen kirkon tilasta vuosina 1918–1922. Yhdeksättä yleistä kirkolliskokousta varten piispainkokoukselta toimeksi saaneena valmistanut J. W. Wallinheimo. Sortavala 1923.

1923–1927 Kertomus Suomen evankelis-luterilaisen kirkon tilasta vuosina 1923–1927 piispainkokoukselta toimeksi saaneena valmistanut Leo Gummers. Sortavala 1928.

Koskinen, Juho

1907 Papiston palkkain tasauksesta. – Vartija.

Lagus, Wilhelm Gabriel

1836 Samling af Domkapitlets i Åbo Circulär-Bref ifrån 1564–1700. Åbo.

Lehtonen, Aleksi

1942 Eräitä näkökohtia kirkkohallituksen perustamisesta. – TA.

Leinberg, K. G.

1903 Åbo stifts herdaminne 1554–1640. SKHS toim. V. Helsingfors.

Loimaranta, Yrjö

- 1907 Katsaus yleiseen köyhäinhoitoon Suomessa ennen vuotta 1661. – Vartija.
 1919 Minkä hinnan mukaan ovat papiston viljasaatavat kannettavat? – Vartija.

Lähteenmäki, Olavi

- 1949 Yksityisten kirkollisten toimitusten palkkioista. – Vartija.

Maunu, J. A.

- 1914 Kirkoissamme kannettavista, ulosmenevistä kolehdeista. – TA.
 1915 N.s. leskien avusta. – TA.

Mäkinen, Mauno

- 1957 Epäajanmukaisia huomioita kirkollisesta taloudenhoidosta. – Vartija.

Neovius, Ad.

- 1893 Kyrkornas i Borgå stift inventariipersedlar, bibliotek och arkiv. Kuopio.
 1891–1893 Special-katalog öfer domkapitletsarkivet i Borgå I–II. Borgå.

Niinivaara, Erkki

- 1949 Pientä puhetta palkkioista. – Vartija.
 1950 Vielä kerran palkkioista. – Vartija.

Nordlund, Frans

- 1891 Pappein vanha palkka ja uusi palkka. – Vartija.
 1895 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon nykyinen suhde valtioon. – Vartija.
 1896 Huomattava päätös. – Vartija.
 1898 Papiston maksut virkatalon-rakennuskassaan. – Vartija.
 1899 Huomattava päätös, joka koskee kappalaisvirkatalojen rakentamista.
 – Vartija.

Nordlund, K. Ivar

- 1892 Papiston eläkelaitoksesta. – Vartija.

Nuorsuomalaisen puolueen ohjelma

- 1906 Nuorsuomalaisen puolueen ohjelma. Hyväksytty maaliskuun (po. huhti-
 kuun) 6–7 pnä 1906. Helsinki.

Nyholm, A.

- 1909 Pappisvirkatalon vuokralle antamisesta pitemmäksi ajaksi. – Vartija.

von Pfaler, Teodor

- 1901 Uuden palkkausjärjestyksen voimaan astumisajasta. – Vartija.

Puhakka, Y. W.

- 1928 Estääkö kirkkolaki säätämästä evankelis-luterilaisen seurakunnan papiston virkatalojen käytöstä asutustarkoituksiin muutoin kuin yleisen kirkolliskokouksen ehdottamalla lailla? – Lakimies.

Puukko, A. F.

1941 Kolmastoista varsinainen kirkolliskokous. – TA.

Salenius, J. M.

1908 Apulaispappien palkoista menneinä aikoina. – SKHS Vuosik. V (1904–1905). Helsinki.

Salminen, V.

1907 Papiston palkoista ja vähän muutakin. – Vartija.

Salminen, A. I.

1933 Periaatteet kirkollisvirkatalojen käytössä. – Lakimies.

Salonen, E. O.

1905 Pappilain synnystä ja hallintaoikeudesta. – Vartija.

Schauman, Frans Ludvig

1853 Handbok i Finlands kyrkorätt I. Helsingfors.

Schwartzberg, Joh.

1894 Pappisvirkatalojen rakennuskassoista. – Vartija.

Serlachius, Allan & Erich, Rafael

1913 Eräs lausunto vireillä olevista kirkkolakimuutosehdotuksista. – Vartija.

Solin, Lauri

1944 Kirkollisvirkakunnan uusi palkkauslaki. – Vartija.

Sormunen, Eino

1943 Kirkkohallitusta koskeva lakiehdotus ja kansankirkkomme rakenne. – TA.

Suomalaisen puolueen ohjelma

1906 Suomalaisen Puolueen Ohjelma. Hyväksytty puolueen yleisessä kokouksessa Helsingissä lokakuun 22–24 p:nä 1906. Helsinki.

Suomen kirkon vuosikirja (SKVK)

1939–1940 Suomen kirkon vuosikirja XIV 1/5 1939–30/4 1940. Toim. Sakari Loimaranta. Turku 1942.

1940–1942 Suomen kirkon vuosikirja XV 1/5 1940–30/4 1942. Toim. Sakari Loimaranta. Turku 1943.

1942–1944 Suomen kirkon vuosikirja XVI 1/5 1942–30/4 1944. Toim. K. Vahermo. Turku 1944.

Suomen maalaisväestön liiton ohjelma

1906 Suomen maalaisväestön liiton ohjelma. Hyväksytty Suomen maalaisväestön yleisessä kokouksessa Seinäjoella lokak. 26 ja 27 p:nä 1906. Oulu.

Tengström, J. J.

1820–1822 Afhandling om Presterliga Tjenstgörningen och Aflöningen i Åbo Erke-Stift I–III. Åbo.

Walle, A. G.

1888 Sananen papiston palkkauksen järjestämisestä. – Vartija.

Warelius, A.

1862 Papiston palkoista ja muista seurakuntalaisilta suoritettavista eduista. Ohjeita ja arveloja, yleisten päätösten mukaan. Turku.

Virkkunen, Paavo

1908 Mille kannalle on papiston asetettava virkatalokysymykseen nähden? – Vartija.

1943 Kirkkohallituksesta. – TA.

Vuornos, E. P.

1951 Kirkollisten toimitusten palkkioista. Vartija.

3 Sanoma- ja aikakauslehdet

Framtid 1908

Hufvudstadsbladet (HBL) 1921–22

Ilkka 1918

Kotimaa (Kmaa) 1908, 1918–21

Nya Pressen (NP) 1908

Päivä 1908

Savo 1921–22

Suomen sosialidemokraatti (SS) 1918

Työmies 1908

Uusi Suometar (US) 1908, 1912

Vartija (Vja) 1898–1903

4 Kirjallisuus

Ahlamo, Pekka

- 1976 Kirkon keskusrahasto kirkon yhteisen talouden hoitajana vv, 1942–1973. – Turun arkkihiippakunta 1976. Vuosikirja XXVI. Pori.

Ahti, Aimo

- 1956 Pitäjän itsehallinto ja kirkon talous Halikonlahden ympäristöpitäjissä vapaudenajalla. – Turun historiallinen arkisto XIII. Turku.

Alanen, Aulis J.

- 1948 Etelä-Pohjanmaan historia V:1. Isostavihasta Suomen sotaan 1700–1809. Vaasa.
1953 Ilmajoki vuoden 1809 jälkeen. Tiennäyttäjänä maakunnalle maamiesseura-aikana. Vaasa.
1957 Suomen maakaupan historia. Jyväskylä.

Alho, K. O.

- 1940 Läntinen tutkijakunta ja sen toiminta vuosina 1725–1727. Eräs Suomen jälleenrakennustyön vaihe isonvihan jälkeen. Historiallisia tutkimuksia XXVI. Helsinki.

Alsne, Sten

- 1966 Från prästtjandens till reglerad lön. Pastoraliekonventionerna i Uppsala ärkestift 1810–1862. Acta Universitatis Upsaliensis. Studio historico-ecclesiastica Upsaliensia 9. Diss. Uppsala.

Andersson, Edvard

- 1997 Johdatus vero-oikeuteen. Jyväskylä.
1995 Tuloverotus ja varallisuusverotus. Jyväskylä.

Anthoni, Eric

- 1928 Jacob Tengström och stiftsstyrelsen i Åbo stift 1808–1832 II. Helsingfors.

Aspfors, Raimo

- 1997 Viljami Kalliokoski 1894–1978 evankelisena ja alkiolaisena vaikuttajana. Studia historica septentrionalia 32. Diss. Oulu. Vammala.

Autio, Veli-Matti

- 1986 Ensimmäisen tasavallan kulttuuripolitiikkaa 1917–1944. Opetusministeriön historia IV. Pieksämäki.
1990 Jälleenrakennuksen ja kasvun kulttuuripolitiikkaa 1945–1965. – Opetusministeriön historia V. Pieksämäki.
1997 Vakiintuneisuudesta uusien muotojen etsimiseen 1981–1995. – Opetusministeriön historia VI. Pieksämäki.

Bertell, Erik

1993 Medeltida skattesystem på Åland. Mariehamn.

Björklund, Johannes

1939 Suomen papisto 1800-luvulla. SKHS Toim. 42. Diss. Helsinki.

Blomstedt, Yrjö

1960 Kirkko ja koulu. – Hämeen historia II:2. Noin vuodesta 1540 vuoteen 1721. Hämeenlinna.

1982 Asikkalan historia. Hämeenlinna.

von Bonsdorff, Johan Gabriel

1833 Stor-Furstendömet Finlands Kameral-Lagfarenhet I–II. Helsingfors.

Borg, Olavi

1965 Suomen puolueet ja puolueohjelmat 1880–1964. Poliitiikan tutkimuksia 7. Porvoo.

1970 Puolueiden ohjelmat 1970. Helsinki.

Brilioth, Yngve

1915 Den påfliga beskattningen af Sverige intill den stora schismen. Uppsala.

Brotherus, K. R.

1923 Valtio ja kirkko. Katsaus Suomen uskontolainsäädännön kehitykseen. Porvoo.

von Busse, Franz-Georg

1978 Gemeinsame Angelegenheiten von Staat und Kirche. Schriftenreihe Rechtswissenschaftliche Forschung und Entwicklung. Band 3. München.

Bäcker, Uwe

1980 Kirchenmitgliedschaft und Kirchensteuerpflicht. Würzburg.

Cederlöf, Johannes

1934 Det finländska prästerskapets ekonomiska ställning intill sjuttonde seklet. SSLF CCXXXIX. Diss. Helsingfors.

Donahue, John R.

1992 Jesus and the Tax Collectors. – The Anchor Bible Dictionary 6. Ed. David Noel Freedman. New York.

Ekbohm, Carl Axel

1976 Viennetionden i Norge. Stockholm.

Elonen, Heikki U. & Arimo, Antero

- 1970 Tutkimus kirkon taloudesta. Suomen Pankin taloudellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja. Sarja D:26. Helsinki.

Engelhardt, Hanns

- 1968 Die Kirchensteuer in der Bundesrepublik Deutschland. Bad Homburg.

Esler, Philip F.

- 2000 The Mediterranean Context of Early Christianity. – The Early Christian World I. Ed. Philip F. Esler. New York.

Feine, Hans Erich

- 1954 Kirchliche Rechtsgeschichte I. 2 Aufl. Weimar.

Fontell, A. G.

- 1883 Om ”svenska” och ”finska” rätten. Diss. Helsingfors.

Freyne, Seán

- 2000 The Galilean World of Jesus. – The Early Christian World I. Ed. Philip F. Esler. New York.

Grotenfelt, Kustavi

- 1920 Muutama kertomus veronkannosta ja rajoista Lapissa keskiajalla. – HArk XXVII. Helsinki.

Gummerus, Jaakko

- 1902 Viipurin piispa Petrus Bjugg’in kertomus hiippakuntansa tilasta 3. p. heinäkuuta 1643. – SKHS pöytäk. II (1898–1902). Helsinki.
1920 Pappispuute Suomessa 19:nnellä vuosisadalla. – TA.

Haapala, Pertti

- 1995 Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920. Helsinki.

Haatanen, Pekka

- 1968 Suomen maalaisköyhälistö tutkimusten ja kaunokirjallisuuden valossa. Porvoo.

Haavio, Martti

- 1948 Piispa Henrik ja Lalli. Piispa Henrikin surmavirren historia. Porvoo.

Hakalehto, Ilkka

- 1986 Maalaisliitto-keskustapuolueen historia 1. Maalaisliitto autonomian aikana 1906–1917. Tampere.

Halila, Aimo

- 1942 Suomen kaupunkien kunnallishallinto 1600-luvulla I. Historiallisia tutkimuksia XXVIII. Diss. Helsinki.
- 1954 Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1721–1775. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia V. Oulu.
- 1962 Porvoon valtiopäivät ja autonomian alkuaika. – Suomen kansanedustuslaitoksen historia I. Helsinki.
- 1964 Suurvalta-aika. – Suomen historian käsikirja I. Toinen painos. Porvoo.
- 1984 Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi suuren Pohjan sodan ja isonvihan aikana 1700–1721. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia IV. Kuusamo.

Halme, Veikko

- 1965 Kirkollisvero ja elinkeinoelämä. – Etsimme yhdessä. Turun arkkihiippakunnan vuosikirja XVI 1965. Turku.

Hammarström, Ingrid

- 1956 Finansförvaltning och varuhandel 1504–1654. De yngre Sturarnas och Gustav Vasas statshushållning. Uppsala.

Harjanne, Yrjö

- 1911 Luontais- ja karjatalous palkkauksessa Karjalan kannaksella. – Yhteiskuntatieteellinen aikakauskirja.

Harries, Jill

- 2000 Armies, Emperors and Bureaucrats. – The Early Christian World I. Ed. Philip F. Esler. New York.

Harva, Urpo

- 1948 Suomalaisten muinaisusko. Porvoo.

Heikkilä, Kauko

- 1977 Ikaalisten seurakunnan vaihteita vv. 1641–1941. Kiuruvesi.

Heikkilä, Markku

- 1985 Kielitaistelusta sortovuosiin 1869–1917. Opetusministeriön historia III. Pieksämäki.
- 1989 a Linnan pastoraatista kaupunkiseurakunnaksi. Hämeenlinnan seurakunnan historia 1639–1989. Jyväskylä.
- 1989 b Kirkko-oikeudesta oikeusteologiaan. – TA.

Heilimo, Olli

- 1958 Suomen evankelisluterilaisen kirkon oikeudellinen asema vuoden 1869 kirkkolain mukaan. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja B-sarja N:o 93. Vammala.

Heino, Harri

1985 Suomen evankelis-luterilainen kirkko 1980–83. Tampere.

Heinonen, Reijo E.

1969 Työ ja yhteys. Suomen Kirkon Pappisliitto 1918–1968. Pieksämäki.

Hiekkanen, Markus

1994 Stenkyrkorna i Åbo stift under medeltiden. – HTF.

Hietanen, Silvo

1982 Siirtoväen pika-asutuslaki. Asutuspoliittinen tausta ja sisältö sekä toimeenpano. Helsinki.

Himanka, Mikko

1993 Keskipohjalaista kirkkohistoriaa. Kokkolan rovastikunnan maallikkokoulun julkaisuja 2. Kokkola.

Hjerppe, Riitta

1990 Kasvun vuosisata. Helsinki.

Holmquist, Hjalmar

1933 Svenska kyrkans historia 3:2. Reformationstidevarvet 1521–1611. Uppsala.

1938 Svenska kyrkans historia 4:1. Svenska kyrkan under Gustaf II Adolf 1611–1632. Uppsala.

1940 Från reformationen till romantiken. – Handbok i svensk kyrkohistoria. Stockholm.

Huber, Wolfgang

1989 Die Finanzen der Kirche. Studien zu Struktur, Geschichte und Legitimation kirchlicher Ökonomie. München.

Huovinen, Kosti

1965 Sosialistisen työväenliikkeen suhtautuminen kirkkoon ja kristinuskoon 1917–1919. Kirkkohistorian pro gradu -työ. HYTTK.

Huttunen, Veikko

1956 Piirteitä Turun hiippakunnan maalaisseurakuntien itsehallinnosta Ruotsin vallan loppuaikana (noin vuosina 1750–1809). – THArk XIII. Turku.

Huuhka, Esa

1999 Maaverojen lakkauttaminen. Valtiopäiväkeskustelut 1863–1924. – Verotushistoriaa 1. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 51. Turku.

Hyötyniemi, J. E.

- 1930 Suomen keskiaikaisten pappilain maaomaisuuden synty ja omistusoikeudellinen asema. – SKHS Vuosik. VII–X (1917–1920). Jyväskylä.

Innamaa, Kerttu

- 1968 Suur-Ulvilan historia II. Pori.

Jaakkola, Jalmari

- 1924 a Pakanallisiin kulttitarkoituksiin ”vihitystä” maasta Suomessa. Kieli- ja kansatieteellisiä tutkielmia. Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia LII. Helsinki.
- 1924 b 1280-luvun kirkollisesta reduktсионista ynnä sen merkityksestä Suomessa. – HArk. XXXII. Helsinki.
- 1944 Suomen sydänkeskiaika. Porvoo.
- 1950 Suomen myöhäiskeskiaika. Porvoo.
- 1952 Suomen historian ääriviivat. V painos. Porvoo.
- 1958 Suomen varhaiskeskiaika. Suomen historia III. Porvoo.

Jalkanen, Kaarlo

- 1978 Lukkarin ja urkurin virka Suomessa 1870–1918. SKHS Toim. 108. Diss. Rauma.

Jokipii, Mauno

- 1956 Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat I. Historiallisia tutkimuksia XLVIII:1. Diss. Forssa.
- 1959 Vanhan Ruoveden historia eräkaudesta isoonvihaan I. Vammala.
- 1960 Suomen kreivi- ja maaherrakunnat II. Historiallisia tutkimuksia XLVIII:2. Forssa.
- 1974 Satakunnan historia IV. Satakunnan talouselämä uuden ajan alusta isoonvihaan. Pori.

Junnila, Heikki

- 1983 Eräkaudesta isonvihan loppuun. – Järviseudun historia I. Vaasa.

Jussila, Osmo

- 1996 Kenraalikuvernööri, ministerivaltiosihteeri ja senaatti. – Suomen keskushallinnon historia 1809–1996. Helsinki.

Jussila, Osmo & Hentilä, Seppo & Nevakivi, Jukka

- 1998 Finlands politiska historia 1809–1998. Esbo.

Jutikkala, Eino

- 1957 Väestö ja yhteiskunta. Hämeen historia II:1. Hämeenlinna.
- 1958 Suomen talonpojan historia. SKS Toim. 257. Helsinki.
- 1965 Pohjoismaisen yhteiskunnan historiallisia juuria. Porvoo.

- 1967 Väestö ja yhteiskunta. – Hämeen historia II:1. Noin vuodesta 1540 vuoteen 1721. Hämeenlinna.
- 1968 a Entisajan talonpoikaiskylä. – Suomen talous- ja sosiaalishistorian kehityslinjoja. Toim. Eino Jutikkala. Porvoo.
- 1968 b Sääty-yhteiskunta. – Suomen talous- ja sosiaalishistorian kehityslinjoja. Toim. Eino Jutikkala. Porvoo.
- 1972 Luentoja Suomen valtiojärjestyksen historiasta. Helsinki.
- 1980 Suurten sotien ja uuden asutusekspansioon kaudet. – Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi. Helsinki.
- 1983 Talonpoika, aatelismies, kruunu. Maapolitiikkaa ja maanomistusoloja Pohjoismaissa 1550–1750. Juva.

Jutikkala, Eino & Pirinen, Kauko

- 1999 Suomen historia. Asutuksen alusta Ahtisaareen. Juva.

Juva (Juvelius), Einar W.

- 1927 Sysmän pitäjän historia I–II. Lahti.

Juva, Einar W. & Juva, Mikko

- 1964 Suomen kansan historia I. Esihistoria ja keskiaika. Keuruu.

Juva, Mikko

- 1955 Varsinais-Suomen seurakuntaelämä puhtasoppisuuden hallitsemina vuosisatoina (1600–1808). Varsinais-Suomen historia VII:3–4. Diss. Turku.
- 1958 Suomen papisto eri aikoina. – Oma maa 3. Porvoo.
- 1965 Suomen kansan historia II. Uskonpuhdistuksen aika ja suurvallan synty. Keuruu.
- 1976 a Kirkon parlamentti. Suomen kirkolliskokousten historia 1876–1976. Pieksämäki.
- 1976 b Kirkkomme nykyinen järjestysmuoto syntyäikansa taustaa vasten. – TA.

Juva, Mikko & Niitemaa, Vilho & Tommila, Päiviö

- 1968 Suomen historian dokumentteja 1–2. Helsinki.

Jääskeläinen, Mauno

- 1973 Itsenäisyyden ajan eduskunta 1919–1938. Eduskuntalaitoksen historia VII. Helsinki.

Kahra, Heli

- 1964 Suomen papiston palkkaus 1600-luvulla. Pro gradu -työ. Helsingin yliopisto, Historian laitos.

Kalderstam, Johnny

- 1989 Kungamakt och kyrkojord. Göteborg.

Kalkas, Ilmo

- 1952 Kaupunkiseurakunnan taloushuolia. – Seurakunnan arkea ja pyhää. Turun arkkihiippakunnan vuosikirja 1953. Turku.

Kalleinen, Kristiina

- 1994 Suomen kenraalikuvernementti. Kenraalikuvernöörin asema ja merkitys Suomen asioiden käsittelyssä. Hallintohistoriallisia tutkimuksia 12. Diss. Helsinki. Helsinki.

Kallio, Reino

- 1987 Vanhan Saarijärven historia. Saarijärvi.

Kangasniemi, Jouko

- 1977 Kirkollisten lehtien pääkirjoitukset: tutkimus Herättäjä, Kotimaa, Kyrkpressen, Päivämies, Sana ja Uusi Tie -lehtien pääkirjoituksista vuosilta 1968, 1971 ja 1974. Käytännöllisen teologian pro gradu -työ. HYTTK.

Kansanaho, Erkki

- 1975 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon piispan virka-asema. – Investigatio memoriae patrum. SKHS Toim. 93. Rauma.
1976 Suomen kirkon hallinto. Vaasa.
1978 Pappisvirkaan vaadittava tutkinto. – SKHS Toim. 105.

Karonen, Petri

- 1999 Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809. Juva.

Kaukiainen, Yrjö

- 1980 Suomen asuttaminen. – Suomen taloushistoria 1. Helsinki.

Kauppinen, Arto

- 1997 Pitäisikö kirkon ja valtion erota? – Keskustelu kirkon ja valtion välisistä suhteista vuoden 1991 sanomalehdissä. Käytännöllisen teologian pro gradu -työ. HYTTK.

Kena, Kirsti

- 1979 Kirkon aseman ja asenteiden muotoutuminen itsenäistyneessä Suomessa 1918–1922. SKHS Toim. 110. Diss. Helsinki.

Kerckonen, Gunvor

- 1965 Helsingin pitäjän keskiaika. – Helsingin pitäjän historia. Porvoo.
1966 Obygd – Erämark – Nybygd. Koloniasatorisk bondeföretagsamhet i Norden. – HArk 60. Turku.
1970 Skatter. – Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid XV. Helsingfors.

Kerkkonen, Veikko

1947 Ruotsi-Suomen finansseista 1600-luvun alkupuolella. – HAik.

Keränen, Jorma

1986 Uudisraivauksen ja rajasotien aika. – Kainuun historia I. Kajaani.

Kivistö, Terhi

1999 Keskiajan 'alkukantaisuus'? Turun linnaläänin verotuskäytäntöä 1470–1530. – Verotushistoriaa 1. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 51. Turku.

2000 Muuttuva yhteiskunta – muuttuva verotus. – Verotushistoriaa 2. Toim. Jussi T. Lappalainen. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 58. Helsinki.

Kjällerström, Sven

1955 Historik. I. Den kyrkliga lagstiftningen i Sverige. – Kyrkomötets grundlagenliga befogenheter m.m. Betänkande avgivet av 1951 års Kyrkomöteskommitté. Statens Offentliga Utredningar 1955:47. Stockholm.

1971 Den svenska kyrkoordningen jämte studier kring tillkomst, innehåll och användning. Lund.

Kojonen, Eero

1963 Alavuden historia I. Alavuden vaiheita esihistoriallisesta ajasta vuoteen 1918. Jyväskylä.

Kolari, Eino

1952 Maalaisseurakunnan taloushuolia. – Seurakunnan arkea ja pyhää. Turun arkkihiippakunnan vuosikirja 1953. Turku.

Kopisto, Aarne & Paloposki Toivo J.

1967 Viipurin pitäjän historia I vuoteen 1865. Joensuu.

Korhonen, Martti

1981 Vehkalahden pitäjän historia II. Hamina.

Kortekangas, Paavo

1965 Suurlakko kirkollisena taitekohtana. – TA.

1969 Kirkko ja seurakunnallinen elämä. – Hämeen historia IV:1. Hämeenlinna.

Koskimies, Y. S.

1954 Jurvan seurakunnan historia. Forssa.

Krusius-Ahrenberg, Lolo

1981 a Valtiopäiväajatus etsii toteutumistaan (1856–1863) – Suomen kansanedustuslaitoksen historia II. Helsinki.

1981 b Uutta luovaa valtiopäivätoimintaa vanhoissa puitteissa (1863–1867). – Suomen kansanedustuslaitoksen historia II. Helsinki.

Kujala, Antti

- 2001 Miekka ei laske leikkiä. Suomi suuressa pohjan sodassa 1700–1714. Historiallisia Tutkimuksia 211. Hämeenlinna.

Kuoppala, Jussi

- 1963 Suomen papisto ja työväenkysymys 1863–1899. SKHS Toim. 65. Diss. Helsinki.

Kuujo, Erkki O.

- 1949 Roomalaiskatolisen kirkon kymmenysverotuksen kehityksen pääpiirteet. – HAik.

Kuusanmäki, Lauri

- 1956 Pitäjän itsehallinto. – Hämeen historia III:1. Vuodesta 1721 vuoteen 1870. Hämeenlinna.

Kuusi, Sakari

- 1935 Hollolan pitäjän historia I. Muinaisuuden hämärästä kunnallisen elämän alkuun 1860-luvulle. Porvoo.
1937 Hollolan pitäjän historia II. Muinaisuuden hämärästä kunnallisen elämän alkuun 1860-luvulle. Porvoo.

Kuusterä, Antti

- 1989 Valtion sijoitustoiminta pääomamarkkinoiden murroksessa 1859–1913. Helsinki.
1992 Valtio, talous ja valtiontalous. – Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta. Toim. Pertti Haapala. Helsinki.

Kuvaja, Krister

- 2000 Isonvihan verot. – Verotushistoriaa 2. Toim. Jussi T. Lappalainen. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 58. Helsinki.

Könönen, Aulis V. A. & Kirkinen, Heikki

- 1969 Pohjois-Karjalan historia I. Joensuu.

Laakso, Veikko

- 1982 Kustaa Vaasan verouudistusten toimeenpano ja vaikutukset Kokemäen kartanon läänissä. – THArk. 37. Turku.

Laaksonen, Jukka & Wikström, Kauko

- 1981 Suomen verolainsäädäntö. Turun yliopiston julkisoikeuden laitoksen julkaisuja N:o 21. Turku.

Laasonen, Pentti

- 1983 Papinvirkkojen täyttö Suomessa myöhäiskaroliinisena aikana 1690–1713. SKHS Toim. 124. Saarijärvi.
1991 Suomen kirkon historia 2. Porvoo.

Lagerroth, Fredrik

1927 Indelnings- och grundskatteväsendets avveckling. Malmö.

Lahti, Aimo

1956 Pitäjän itsehallinto ja kirkon talous Halikonlahden ympäristöpitäjissä vapauden ajalla. – THArk XIII. Turku.

Laine, Esko M.

1995 Papisto ja yhteiskunta Suomessa 1600-luvulla. – HArk 105. Helsinki.

Lappalainen, Jussi T.

1999 Verot verta joivat – vai joivatko? Kehityksen vuosisataiset pääpiirteet. – Verotushistoriaa 1. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 51. Turku.

Lappalainen, Pekka

1971 Säämingin historia I:2. Pieksämäki.

Larkio, Mauri

1967 Kirkon ja työväenliikkeen kohtaaminen Helsingissä. SKHS Toim. 76. Diss. Joensuu.

1968 Ärtymyksen aiheita Suomen kirkossa vuosisatamme vaihtuessa, – TA.

Lehtinen, Erkki

1961 Suomen kameraalinen keskushallinto 1600-luvun alkupuolella, – HArk 57. Helsinki.

1963 Lapuan historia I. Vaasa.

1984 Lapuan historia II. Vaasa.

Leino, Pekka

2002 Kirkkolaki vai laki kirkosta. Hallinto-oikeudellinen tutkimus kirkon oikeudellisista normeista ja niiden synnystä. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja N:o 231. Diss. Vammala.

Liakka, Niilo

1934 Ilmajoen pitäjä. Piirteitä sen synnystä, hallinnollisesta, elinkeinollisesta ja kirkollisesta kehityksestä sekä hajautumisesta. Vaasa.

Lindeqvist, K. O.

1909 Suomen talonpoikien oloista 1600-luvun keskivaiheilla. – HArk XXI, II. Helsinki.

1910 Suomen talonpoikien valituksia 1600-luvun keskivaiheilla. – HArk. XXI, II:1. Helsinki.

1926 Hämeenlinnan kaupungin historia. II osa. Kaupungin historia Ruotsin vallan aikana. Hämeenlinna.

1930 Hämeenlinnan kaupungin historia. III osa. Kaupungin historia vuosina 1809–75. Hämeenlinna.

Lindkvist, Thomas

- 1982 Medeltida bönder och skatter. En inledande problemställning.
– Historisk Tidskrift.

Lindström, Heimer

- 1973 Religion och politik. Studier i finländsk politisk idévärld och politisk miljö vid 1900-talets början. Acta Academiae Aboensis A 45:2. Diss. Åbo.

Luukko, Armas

- 1945 Etelä-Pohjanmaan historia III. Vaasa.
1950 Etelä-Pohjanmaan historia II. Keskiaika ja 1500-luku. Helsinki.
1954 Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin keskiaika ja 1500-luku. – Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia II. Oulu.
1958 Suomen karjavarallisuus 1620-luvulla. – HAik.

Lähteenoja, Aina

- 1932 Rauman kaupungin historia II. Rauma 1600–1721. Rauma.
1935 Rauman kaupungin historia III. Rauma 1721–1809. Rauma.
1946 Rauman kaupungin historia I. Rauma vuoteen 1600. Rauma.

Läntinen, Aarre

- 1978 Turun keskiaikainen piispanpöytä. Studia historica Jyväskyläensia 16. Diss. Tampere.

Lönnroth, Erik

- 1940 Statsmakt och statsfinans i det medeltida Sverige. Studier över skatteväsen och länsförvaltning. Göteborgs högskolaårsskrift XLVI 1940:3. Göteborg.

Mannermaa, J. A.

- 1912 Papiston kymmenykset ennen ja nyt. – Vartija.
1913 Papiston kymmenykset ennen ja nyt. – Vartija.

Manninen, Ilmari

- 1917 Liperin seurakunnan historia. SKHS Toim. XV. Helsinki.

Markkanen, Erkki

- 1983 Vanhan Viitasaaren historia. Saarijärvi.

Matinoli, Eero

- 1964 Piirteitä Kaarle IX:n kuvasta Suomessa. – THArk XVII. Turku.
1970 Tuomiokapitulit ja kirkkopitäjämme katsastusmieslaitos ennen vuoden 1869 kirkkolakia. – THArk XXII. Turku.

Melander, K. R.

- 1887 Kuvaus Suomen oloista vuosina 1617–1634 I. Diss. Helsinki.
 1920 Keskiaikaisia pappisveroja Hämeessä. Tieteellisiä ilmoituksia. – HArk XXVIII. Helsinki.

Merikoski, V.

- 1962 Suomen julkisoikeus pääpiirteittäin I. Porvoo.
 1976 Suomen julkisoikeus pääpiirteittäin II. Suomen lakimiesliiton julkaisusarja n:o 1. Porvoo.

Murtorinne, Eino

- 1964 Papisto ja esivalta routavuosina 1899–1906. SKHS Toim. 68. Diss. Kuopio.
 1967 Taistelu uskonnonvapaudesta suurlakon jälkeisinä vuosina. Porvoo.
 1977 Kirkon seitsemän vuosikymmentä. – Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla. Toim. Markku Heikkilä & Eino Murtorinne. Hämeenlinna.
 1992 Suomen kirkon historia 3. Autonomian kausi 1809–1899. Porvoo.
 1997 Viisi vuosikymmentä kirkon keskushallintoa. Kirkon keskushallinnon synty ja kehitys vuoteen 1994. Saarijärvi.

Murtorinne, Eino & Heikkilä, Markku

- 1980 Kotimaa 1905–1980 kristillisenä vaikuttajana suomalaisessa yhteiskunnassa. Jyväskylä

Mustakallio, Hannu

- 1983 Säätypapista kansalaiseksi. Papiston poliittis-yhteiskunnallinen rooli demokratisoitumisen murrosvaiheessa 1905–1907. SKHS Toim. 126. Diss. Loimaa.
 1989 Työtoverit ja veriveljet – kaksi suomenmielistä asesoria vuosisadanvaihteesta. – Turun arkkihiippakunta 1990, vuosikirja XXXIX. Loimaa.
 2001 Palvelun poluilla Pohjois-Suomessa. Oulun diakonissakoti 1896–1916. Oulun Diakonissalaitoksen tieteellisiä julkaisuja 2. Jyväskylä.
 2002 a J. R. Koskimies (1859–1936). Kansallisbiografian käsikirjoitus. Tekijän hallussa.
 2002 b J. A. Mannermaa (1871–1943). Kansallisbiografian käsikirjoitus. Tekijän hallussa.

Myllyniemi, Seppo

- 1990 Viidin historia 1800–1918. Vihti Venäjän vallan aikana. Jyväskylä.

Myrdal, Janken

- 1999 Jordbruket under feodalismen 1000–1700. Det svenska jordbrukets historia 2. Borås.

Myrsky, Matti

- 1997 Progressiosta verotuksessa. Jyväskylä.

Myrsky, Matti & Ossa, Jaakko

- 1995 Vero-oikeus pääpiirteittäin. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. Julkisoikeuden sarja A:29. Åbo.

Myöhänen, Sami

- 1999 Verotuskäytännön keskeiset kehityslinjat muinaisista korkeakulttuureista Euroopan kaksoisvallankumoukseen. – Lakimies.
- 2000 Polveutumista, ideansiirtoja ja harmonisointia. – Verotushistoriaa 2. Toim. Jussi T. Lappalainen. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 58. Helsinki.

Mäkelä, Anneli

- 1982 Linnaleiri kameraalisena tutkimusongelmana. – THArk 37. Turku.

Mäki-Patola, Olavi

- 1983 Evankelis-luterilaisten seurakuntien taloudellisen aseman tasaaminen. Kehitys vuosina 1942–1981 ja tilanne vuonna 1981. Käytännöllisen teologian pro gradu -työ. HYTTK.

Mäntylä, Eero

- 1976 Hattulan historia. Hämeenlinna.

Mäntylä, R. A.

- 1960 Raision vaiheet 1600-luvun alusta isonvihan päättymiseen. – Raision historia I. Turku.
- 1965 Raision historia II. Turku.

Nallinmaa-Luoto, Terhi

- 1983 Hämeenkyrön historia I. Esihistorialliselta ajalta vuoteen 1721. Vammala.
- 1990 Hämeenkyrön historia II. Vuodesta 1722 vuoteen 1865. Vammala.

Niitemaa, Vilho

- 1955 Hämeen keskiaika. – Hämeen historia I. Hämeenlinna.

Nikander, Hagar

- 1984 Espoo 1700–1865. Helsinki.

Nordenstreng, Sigurd & Halila, Aimo

- 1974 Haminan historia I. Ruotsin vallan aika (v:een 1742). Mikkeli.

Nuorteva, Jussi

- 1997 Suomalaisten ulkomainen opinkäynti ennen Turun akatemian perustamista 1640. SKHS Toim. 177, Bibliotheca historica 27. Diss. Helsinki.

Nygård, Toivo

- 1989 Suomen palvelusväki 1600-luvulla. Palkollisten määrä, työ, palkkaus ja suhteet isäntäväkeen. Historiallisia Tutkimuksia 150. Helsinki.

Oden, Birgitta

- 1955 Rikets uppbörd och utgift. Statsfinanser och finansförvaltning under sena 1500-talet. Lund.

Oja, Aulis

- 1955 Keskiaikaisen "Etelä-Suomen" asutus ja aluejaot. Diss. Forssa.
1966 Matskott. – Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid XI. Helsingfors.

Ojanen, Eeva

- 1972 Helsingin pitäjän historia. Helsinki.
1973 Helsingin pitäjän seurakunnan historia. Helsinki.
1986 Kirkollinen elämä. – Hämeen historia V. Toisen maailmansodan jälkeinen aika. Hämeenlinna.
1990 a Espoon seurakuntahistoria. Lappeenranta.
1990 b Tammelan seurakunnan historia. Forssa.
1998 Uranuurtaja. Forssan suomalaisen yhteiskoulun perustamisesta 100 vuotta. Forssa.

Oksanen, Eeva-Liisa

- 1981 Anjalan historia. Myllykoski.

Oksanen, Väinö

- 1911 Katsaus "vuotuiseen veroon" Varsinais-Suomessa uuden ajan alussa. – HArk. XXII, I. Helsinki.

Orrman, Elias

- 1982 Myöhäiskeskiajan asutuskehitys Suomessa. – HArk 77. Helsinki 1982.

Orrström, Guy

- 1987 Kirkon palkkausjärjestelmän kehitys vuosina 1922–1985. Kirkkososiologian pro gradu -työ. HYTTK.

Paarma, Jukka

- 1980 Hiippakuntahallinto Suomessa 1554–1604. SKHS Toim. 116. Diss. Pieksämäki.

Palmén, E. G.

- 1912 Raamatunpainatustynnyristä. – SKHS Vuosik. X (1909–1910). Jyväskylä.

Palola, Ari-Pekka

- 1997 Maunu Tavast ja Olavi Maununpoika – Turun piispat 1412–1460. SKHS Toim. 178. Diss. Saarijärvi.
- 1999 Turun piispat Kalmarin unionin aikana. – SKHS Vuosik. 87–88 (1997–1998). Jyväskylä.
- 2000 Kirkko keskellä kaupunkia. Hämeenlinna.

Papunen, Pentti

- 1959 Rauman seudun historia. Rauma.

Parvio, Martti

- 1958 Eräs julkaisematon Rothoviuksen hiippakuntasääntö. – TA.
- 1959 Isaacus Rothovius. Turun piispa. SKHS Toim. 60. Forssa.
- 1963 Petrus Bjugg ja hiippakuntalainsäädäntö – eräs lisä 1600-luvun statuutti-julkaisuihin. – SKHS Vuosik. 48–51 (1958–1961). Forssa.

Pasanen, Tuulikki

- 1968 Vuoden 1918 kirkolliskokous. Suomen kirkkohistorian pro gradu -työ. HYTTK.

Paunu, Eira

- 1952 Torsten Thure Renvall. Elämä ja toiminta. SKHS Toim. 53. Diss. Jyväskylä.

Perälä, Väinö

- 1909 Boetius Murenius, Turun kymnaasin lehtori ja Ahvenanmaan piirin rovasti. – SKHS Vuosik. VIII (1907–1908). Jyväskylä.

Pihlaja, Mirjam

- 1984 Isojoen pitäjän kirja. Vaasa.

Pikkusaari, Jussi

- 1998 Vaikea vapaus. Sosialidemokratian häviö kirkolle 1850-luvulta 1920-luvulle käydyssä Suomen kulttuuritaistelussa. Bibliotheca historica 32. Diss. Helsinki.

Pirinen, Kauko

- 1955 Suomen lähetysalueen kirkollinen järjestäminen. – Novella plantatio. SKHS toim. LVI. Forssa.
- 1956 Turun tuomiokapituli keskiajan lopulla. SKHS Toim. 58. Forssa.
- 1962 a Kymmenysverotus Suomessa ennen kirkkoreduktiota. HTutk LV. Forssa.
- 1962 b Turun tuomiokapituli uskonpuhdistuksen murroksessa. SKHS Toim. 62. Pieksämäki.
- 1967 Laki ja asetus Suomen kirkko-oikeudessa. Historiallinen katsaus. – Mietintö, jonka on laatinut XIX kirkolliskokouksen kirkon lainsäädännön ja hallinnon uudistamista tutkimaan asettama komitea, liite III. Pieksämäki.

- 1968 Fyra föredrag rörande orthodoxa kyrkans verksamhet på svenskt språkområde hållna vid konferensen i Åbo den 26.5.1968. Åbo.
- 1969 Suomen kirkollisen aluejaotuksen kehitys. – Suomen evankelis-luterilaisen kirkon matrikkeli II. Seurakuntamatrikkeli. Pieksämäki.
- 1976 Keskiajan ja uskonpuhdistuskauden tuomiokapituli 1276–1604. – Turun tuomiokapituli 1276–1976. Loimaa.
- 1979 Puolueiden kirkkopoliittiset ohjelmat 1969–1973. – SKHS Vuosik. 68–69 (1978–1979). Loimaa.
- 1982 Savon historia II:1. Rajamaakunta asutusliikkeen aikakautena 1534–1617. Pieksämäki.
- 1983 a Kirkollisen kulttuurin juurtuminen. – Suomen kulttuurihistoria I. Porvoo.
- 1983 b Suomen kirkon järjestysmuodon perusteista kirkkolakimme syntyäiköinä. – TA.
- 1991 Suomen kirkon historia 1. Porvoo.

Plöchl, Willibald M.

- 1953–54 Geschichte des Kirchenrechts I–II. Wien.

Pohjolan-Pirhonen, Helge

- 1970 Kansakunta etsii itseään (1772–1808). Kansakunnan historia 2. Porvoo.

Polyvinen, Tuomo

- 1984 Valtakunta ja rajamaa. N. I. Bobrikov Suomen kenraalikuvernöörinä 1898–1904. Juva.

Poulsen, Bjørn

- 1995 Kingdoms on the Periphery of Europe: The Case of Medieval and Early Modern Scandinavia. Economic Systems and State Finance. The Origins of the Modern State in Europe, 13th–18th Centuries. Edited by Richard Bonney. The European Science foundation.

Pulma, Panu

- 1994 Vaivaisten valtakunta. – Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia. Jyväskylä.

Punttila, L. A.

- 1971 Suomen poliittinen historia. Helsinki.

Pylkkänen, Ali

- 1996 Talonpojan vainiolta sotiin ruokapöytään. Tilojen ja niiden verojen osoittaminen sotilaille ja heidän perheille Suomessa 1636–1654. Bibliotheca historica 17. Diss. Helsinki.

Raivio, Arvi

- 1960 Suomen väestön elinkeinoryhmitys v. 1820–1870. – Väestöntutkimuksen vuosik. VI (1960). Vammala.

Ramsay, August

1984 Espoo. Espoon pitäjä ja Espoon kartano 1500-luvulla. Jyväskylä.

Ranta, Raimo

1995 Turun kaupungin historia 1600–1721. Turku.

1985 Verotus Viipurin komendanttikunnassa revisioon (1728) asti. – THArk 39. Turku.

Rantatupa, Heikki

1983 Järviseutu isostavihasta 1800-luvun puoliväliin. – Järviseudun historia I. Vaasa.

Rasila, Viljo

1993 Pirkanmaan historia. Pirkanmaan kotiseutusarja, osa 4. Pirkanmaan liiton julkaisu B 12. Tampere.

Reijonen, Mikko

1980 Uskonnonvapauden toteuttaminen Suomessa vuosina 1917–1922. SKHS Toim. 119. Diss. Mikkeli.

Renvall, Pentti

1949 Varsinais-Suomen historia V:1. Valtiolliset vaiheet ja hallinnollis-oi-
keudellinen kehitys. Turku.

1962 Ruotsin vallan aika. – Suomen kansanedustuslaitoksen historia I. Hel-
sinki.

Rinne, Juhani

1941 Turun tuomiokirkko keskiaikana I. Tuomiokirkon rakennushistoria.
Turku.

1947 a Hallinto ja verotus keskiajalla. Savon historia I. Kuopio.

1947 b Pitäjän itsehallinnon historiaa. – HArk 52. Helsinki.

1952 Turun tuomiokirkko. Turku.

Rosenqvist, V. T.

1928 Frans Ludvig Schauman II. SSLF 206. Helsingfors.

Ruuth, J. W. & Halila, Aimo (uudistanut)

1974 Viipurin kaupungin historia II. Lappeenranta.

Sakki, Olli

1989 Kirkollisverotusta koskevia näkökohtia erityisesti evankelisluterilaisen
kirkon osalta. – Juhlajulkaisu Lassi Kilpi 1920–4/2–1990. Suomalaisen
lakimiesyhdistyksen julkaisuja C-sarja n:o 22. Vammala.

Saloheimo, Veijo

- 1976 Pohjois-Karjalan historia II. 1617–1721. Joensuu.
 1980 Pohjois-Karjalan historia III. 1722–1809. Joensuu.
 1990 Savon historia II:2. Savo suurvallan valjaissa 1617–1721. Jyväskylä.

Salonen, Irmeli

- 1967 Turun kruununmakasiinin toiminta autonomian ajan alkupuolella.
 – THArk XX. Turku.

Sandholm, Åke

- 1963 Klockarämbetet i den svenska kyrkoprovinsen under medeltiden. Acta
 academiae Aboensis. Humaniora XXVI.1. Diss. Ekenäs.
 1966 En opublicerad klockarstadga från Johannes Gezelius d.y:s tid. – TA.

Schaper, Joachim

- 2000 Priester und Leviten im achämenischen Juda. Studien zur Kult- und
 Sozialgeschichte Israels in persischer Zeit. Tübingen.

Seppo, Juha

- 1980 Lausunnot kirkko ja valtio -komitean mietinnöistä. Helsinki

Seppälä, Suvianna

- 1999 Veronmaksun joustavuus. Saiko Vaasa-kauden kruunu haluamansa
 parselit? – Verotushistoriaa 1. Turun yliopiston historian laitoksen jul-
 kaisuja 51. Turku.
 2000 Päivätyöt, linnanrakennus, kyydit. – Verotushistoriaa 2. Toim. Jussi T.
 Lappalainen. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 58. Helsinki.

Siljamäki, Aaro

- 1963 Paavali Juustenin statuutti vuodelta 1593. – SKHS Vuosik. 48–51
 (1958–1961). Forssa.

Siljander, Pekka

- 1980 Papinsaatatavat lainsäädännön, maksukäytännön ja kansanperinteen va-
 lossa 1886–1953. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu
 -työ. HYTTK.

Sillanpää, L. A.

- 1969 Vanhan Ruoveden historia II:2. Keuruu, Multia, Mänttä, Pihlajavesi ja
 Ähtäri isostavihasta 1860-luvulle. Vammala.

Simolin, Albin

- 1909 Wiborgs stifts historia. Diss. Helsingfors.
 1912 Petrus Bång. En biografisk studie. SKHS Toim. X. Helsinki.

Smeds, Kirsi

- 1994 Kirkot verolle. – Uusi kiinteistöverojärjestelmä evankelis-luterilaisten seurakuntien näkökulmasta. Käytännöllisen teologian pro gradu -työ. HYTTK.

Snell, Daniel C.

- 1992 Taxes and Taxation. – The Anchor Bible Dictionary 6. Ed. David Noel Freedman. New York.

Soikkanen, Hannu

- 1961 Sosialismin tulo Suomeen. Ensimmäisen yksikamarisen eduskunnan vaaleihin asti. Diss. Turku.
- 1966 Kunnallinen itsehallinto kansanvallan perusta. Maalaiskuntien itsehallinnon historia. Helsinki.
- 1975 Kohti kansanvaltaa 1. 1899–1937. Suomen Sosialidemokraattinen Puolue 75 vuotta. Vaasa.

Soikkeli, Kaarlo

- 1908 Muutamia tietoja Suomen papistosta v:lta 1545. – SKHS Vuosik. VII (1906–1907). Jyväskylän.

Soininen, Arvo M.

- 1961 Pohjois-Savon asuttaminen keski- ja uuden ajan vaihteessa. – Historiallisia tutkimuksia 58. Forssa.

Suolahti, Gunnar

- 1912 Suomen pappilat 1700-luvulla. Porvoo.
- 1919 Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla. Porvoo.

Suvanto, Seppo

- 1954 Akaan historia. Vammala.
- 1973 Satakunnan historia III. Keskiaika. Pori.
- 1985 Keskiaika. – Suomen historia 2. Espoo.

Säihke, Irja

- 1963 Varsinais-Suomen historia. Turku.

Taxell, Lars-Erik

- 1970 Kirkon ja valtion ero – oikeudellisia ja taloudellisia näkökulmia. – Kirkko ja valtio. Laajennetun piispainkokouksen asettaman komitean mietintö. Pieksämäki 1972.

Tigerstedt, Karl

- 1849–50 Handlingar rörande Finlands historia kring medlet af 17:de århundradet. Diss. Helsingfors.

Tolonen, Markku

1980 Suomen papiston valtiopäiväedustus vapaudenajalla. Forssa.

Tornberg, Matleena

1972 Varsinais-Suomen kirkko- ja hallintopitäjät sekä niiden väliset alue-siirrot 1500-luvulta 1900-luvulle. – THArk XXVII. Turku.

1978 Kartanotalous ja rällsitalonpoikien asema Varsinais-Suomessa läänityks-kaudella. – THArk 43. Turku.

Tuominen, Uuno

1958 Autonomian ajan yksikamarinen eduskunta 1907–1914. – Suomen kansanedustuslaitoksen historia V. Helsinki.

1960 Helmikuun manifesti ja yritykset sen kumoamiseksi tai saattamiseksi sopusointuun Suomen lakien kanssa. – Venäläinen sortokausi Suomessa. HA XIV. Porvoo.

1964 Säätyedustuslaitos 1880-luvun alusta vuoteen 1906. Suomen kansanedustuslaitoksen historia III. Helsinki.

1981 Valtiopäivätyön satoa (1863–1878). – Suomen kansanedustuslaitoksen historia II. Helsinki.

Uotila, Kari

1995 Kuusiston piispanlinna – turvaa viholliselta, veroja kansalta. – Niin tuli sota maahan. THArk 49. Turku.

Ursin, Matti

1961 Kuudennusmieslaitoksen alkukehitys Suomessa. – HAik.

Waaranen, Johan Esaias

1860 Öfversigt af Finlands tillstånd i början af sjuttonde seklet. Diss. Helsingfors.

Vahtola, Jouko

1980 Haukiputaan seurakunnan historia. Kuusamo.

Veikkola, Juhani

1980 Nuorkirkollisen suuntauksen muotoutuminen Suomen kirkossa suurla-kosta 1905 ensimmäisiin kirkkopäiviin 1918. SKHS Toim. 118. Diss. Loimaa.

Vennola, J. H.

1899 Suomen vuotuiset tulot 1500-luvun jälkipuoliskolla. Todistuskappaleita Suomen historiaan III. Asiakirjoja, jotka valaisevat Suomen kameraa-lisia oloja IV vihko. Helsinki.

1904 Suomen kirkon irtaimiston anastuksesta uskonpuhdistuksen aikana. – Joukahainen XII. Pohjalais-osakunnan toimittama albumi. Helsinki.

Viikki, Raimo

- 1973 Suur-Huittisten historia II. Punkalaitumen eroamisesta kunnallisen itsehallinnon alkuun n. 1639–1860. Lauttakylä.
- 1989 Suur-Huittisten historia III:I. Hajoavan hallintokokonaisuuden kausi. Suur-Huittisten vaiheet kunnallisen itsehallinnon valmisteluajoista vuoteen 1917 asti. Huittinen, Kauvatsa, Keikyä ja Vampula. Jyväskylä.

Vilkuna, Anna-Maria

- 1998 Kruunun taloudenpito Hämeen läänissä 1500-luvun puolivälissä. Bibliotheca historica 31. Diss. Helsinki.

Vilkuna, Kustaa

- 1940 Siian lippoamisesta Tornionjoella. Helsinki.
- 1949 Pohjanmaan papiston lohikymmenykset. – SKHS Vuosik. XXXVII–XXXVIII (1947–1948). Helsinki.

Vilmusenaho, Risto

- 1985 Rantsilan seurakunnan kirkko 200 vuotta 1785–1985. Kirkkojen ja seurakuntaelämän vaiheita. Oulu.

Virrankoski, Pentti

- 1973 Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia. Kuusamo.
- 1975 Suomen taloushistoria kaskikaudesta atomiaikaan. Keuruu.
- 1978 Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1600-luvulla. Oulu.

Virtanen, Kari O. & Pohjolan-Pirhonen, Helge

- 1983 Kansakunnan historia 1. Kivikaudesta kustavilaiseen aikaan. Porvoo.

Voionmaa, Väinö

- 1909 Veropiirijärjestelmästä Suomessa uuden ajan alussa. – HArk XXI, 1.
- 1920 Kirkollisen verotuksen kysymyksiä keskiajan Suomessa. – SKHS Vuosik. III (1913). Jyväskylä.
- 1924 Keskiaikaisten maaseutukirkkojemme maanomistukset. – HArk XXXI. Helsinki.

Voipio, Jaakko & Träskman, Gunnar & Halttunen, Matti & Ventä, Kari

- 1997 Kirkkolainsäädäntö 1997. Kirkkolain, kirkkojärjestyksen ja kirkon vaalijärjestyksen kommentaari. Jyväskylä

Vuorela, Tapani

- 1976 Keisarillisen Suomen senaatin kirkkopoliitiikka 1809–1824. – Opetusministeriön historia I. Diss. Pieksämäki.
- 1980 Taantumuksesta uudistuksiin 1825–1868. Opetusministeriön historia II. Pieksämäki.

Wuorinen, Aimo

- 1969 Vaasan evankelis-luterilaiset kirkot ja seurakunnat kaupungin palon jälkeisenä aikana. Vaasa.

Vuorio, Juha

- 1975 Kirkollisen äänioikeuden kehittyminen Suomessa 1869–1973. Käytännöllisen teologian pro gradu -työ. HYTTK.

Välimäki, Hannu

- 1994 Lauri Ingman kirkkopoliitikkona. SKHS Toim. 166. Diss. Jyväskylä.

Ylönen, Aulikki

- 1951 Papiston palkkaus ja vv:n 1687–92 tutkijakunta. – SKHS Vuosik. XXXIX–XL (1949–1950). Helsinki.

Österbladh, Kaarlo

- 1933–1934 Pappissääty Suomen valtiopäivillä 1809–1906 I–II. SKHS Toim. 34. Helsinki.

Henkilöhakemisto

Aadolf Fredrik 159
Agricola, Mikael 54, 78
Ahla, Eino J. 303
Ailio, Julius 293
Aleksanteri I 160
Alkio, Santeri 221
Alsne, Sten 22
Antell, S. H. 177
Antila, Erkki 236, 248
Augustus 23
Autio, Veli-Matti 22

Bero I 38, 39, 378
Bielke, Nils 105, 109, 110, 111, 150, 381
Bielke, Tuure 73
Birger 41, 378
Bitz, Konrad 41
Bjugg, Petrus 116, 117, 118, 382
Boeckman, V. A. 277
Boije, H. G. 182
Brahe, Pietari 101, 105, 116, 119, 120, 381, 382
Brask, Hannu 63
Brilioth, Yngve 22

Cederlöf, Johannes 22
Chydenius, Wilh. 274, 279

Diocletianus 23

Ekbom, Carl Axel 22
Elavi 42
Elimaeus 109
Erik Pommerilainen 33
Erik Sveninpoika 61

Fincke, Kustaa 73
Furuhjelm, Viktor 174, 177

Gezelius, Johannes vpi 93, 129, 131, 147, 382
Granfelt, A. F. 174
Gregorius VII 32
Gregorius IX 36
Grotenfelt, Kustavi 116
Gummerus, Jaakko 254, 259, 279, 280, 292

Heikkilä, Markku 22
Hellman, J. F. 235
Heman, G. A. 236
Hemming 35, 38, 41, 45, 46, 378
Hermanson, Robert 233
Hirvinen, V. V. 236
af Hällström, Emil 236
Hästbacka, J. C. 254

Ingman, Lauri 221, 222, 224, 235, 236, 292
Johansson, Gustaf 203, 232, 253, 273, 292
Johansson, Josua 235, 236
Juhana III 50, 73, 76, 87, 88, 93, 107, 118, 379
Juusten, Paavali 68, 73, 83, 84

Kaarle IX 97, 98, 100, 102, 121, 380, 381
Kaarle XI 93, 111, 121, 122, 130, 132, 147, 149, 373, 382, 383, 384
Kaarle XIII 167
Kaarle-herttua 84, 95, 96, 97, 99, 104, 110, 380
Kaarle Knuutinpoika 64
Kahra, Heli 22
Kaila, Erkki 287

- Kaira, Kaarlo 304, 307, 359, 362
 Kallio, Kyösti 223, 294
 Kalliokoski, Viljami 363, 366
 Kansanaho, Erkki 323
 Karilas, Niilo 235, 236
 Knut II Pyhä 31
 Konstantinus Suuri 25
 Koskimies, J. R. 235, 236, 244, 245, 247, 248
 Koskinen, Juho 236
 Kristiina 93, 113, 116, 117, 118, 119, 121, 381
 Kukkonen, Antti 294
 Kurki, Arvid 62, 378
 Kustaa I Vaasa 48, 49, 50, 51, 54, 57, 58, 59, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 80, 81, 85, 86, 87, 94, 98, 100, 105, 107, 109, 128, 131, 143, 145, 173, 371, 378, 379, 383, 395
 Kustaa II Aadolf 90, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 113, 118, 120, 147, 185, 291, 372, 381
 Kustaa III 159
 Kylander, K. F. 269
 Kyrre, Olavi 31

 Laurentius Andreae 48, 63, 64
 Laurentius Petri 50, 75
 Laurila, Aarne 335
Leinberg, K. G. 22
 Liakka, Niilo 253, 259, 261, 262
 Lindberg, Julius 259
 Linna, K. E. 269
 Loimaranta, Yrjö 210, 236, 243, 248, 253, 254, 257, 268, 273, 292, 293
 Luther, Martti 48, 60
Läntinen, Aarne 22

 Malmivaara, Wilhelmi 279
 Mannermaa, J. A. 236, 243, 245, 248
 Maunu 38
 Maunu Eerikinpoika 33
 Maunu Ladonlukko 35
 Mikkola, Antti 222
 Murtorinne, Eino 323
 Nikolai II 235
 Nissinen, Oskar 227
 Nohrström, V. J. 248
 Numminen, Jaakko 342, 347

 Olaus Petri 48, 63

 Pentti 35, 38
 Pesonen, Pertti 323
 Petraeus, Eskil 110
 Pietilä, Antti J. 286
 Piper, G. A. 156
 Pirinen, Kauko 22, 323
 Puhakka, Onni 236

 Ragvald I 38, 44, 378
 Raitio, K. 227
 Rekola, Aarne 303
 Repo, Heikki 236
 Rothovius, Isak 93, 94, 113, 143, 146, 148, 150, 381
 Rudbeckius, Johannes 113
 Råbergh, Herman 274

 Salminen, Vihtori 236
 Saloheimo, Mauno 323
 Salomies, Ilmari 306
 Schauman, F. L. 183, 185, 186
 Schauman, Georg 279
 Serlachius, I. J. 282
 Setälä, E. N. 246, 253, 277, 280, 281, 286, 292
 Sigismund 77, 145, 380
Siljander, Pekka 22
 Sipilä, Kyösti 236, 248, 253, 269
 Skytte, Martti 78, 79
Stiernman, And. Anton 22, 96
 Stigzelius, E. A. 236
 Ståhlberg, K. J. 284
 Stålarin, Arvid 100, 381
 Sukura, Kalervo 366
 Sunila, J. E. 293

 Tainio, Taavi 293
 Tallgren, I. M. 236
 Tanner, Väinö 292, 293
 Taxell, Lars-Erik 323
Tengström, Jacob 22, 167
 Terästö, Edit 323
 Tikka, Kari S. 340
 Tokoi, Oskari 277
 Torppa, Juho 254

Waaranen, Johan E. 22
Waenerberg, G. M. 177, 179
Wallquist, Olof 22
Vennola, J. H. 255
Westerholm, Raino 339
Wilskman, Sven 22

Virkkunen, Paavo 259, 297, 353
Voionmaa, Väinö 22
Vuorela, Tapani 22

Yrjö-Koskinen, Y. K. 235, 236, 276

Zusammenfassung

Hannu Välimäki

Vom Zehnten bis zur Kirchensteuer. Die kirchliche Besteuerung in der evangelisch-lutherischen Kirche Finnlands von der Reformationszeit bis heute

Die Steuern sind aus freiwilligen Speise- und Trankopfern entstanden, die zugunsten der die religiösen Zeremonien leitenden Pfarrer gegeben wurden. Gehörte nach dem Alten Testament das ganze Land dem Herrn, wurde die Anerkennung seiner Herrschaft durch Zahlung des Zehnten, d.h. von 1/10 des Viehs und Ertrages des Landes zum Ausdruck gebracht. In der Praxis wurden mit den Zehnten, die als Gabe für den Herrn übergeben wurden, die in der Stiftshütte arbeitenden Priester, Leviten, bezahlt und Unterstützung für die Armen geleistet. Auch im Neuen Testament wird die Zahlung von Zehnten als Selbstverständlichkeit angesehen. Die Zehnten wurden von der frühchristlichen Kirche übernommen und bürgerten sich allmählich als Instrument der Mittelbeschaffung ein.

In der katholischen Kirche wurde der religiöse Pflichtcharakter der Zahlung des Zehnten hervorgehoben. Die Praxis des Zehnten verbreitete sich allgemein in Europa und wurde mit Unterstützung der Herrschenden allmählich zu einer Art Zehntensteuer ausgeweitet. Die Zehntenbesteuerung wurde zur wirtschaftlichen Grundlage der Kirche, da sie dieser ein festes Einkommen garantierte. Die Zehntenbesteuerung gelangte Anfang des 12. Jahrhunderts als fertiges System nach Skandinavien, und im 13. Jahrhundert bürgerte sich dieses System mit Einführung 'richtiger' sog. Garbenzehnten im Sinne des kanonischen Rechts in ganz Europa ein.

Laut kanonischem Recht sollten die Zehnten für die Früchte des Feldes und das Vieh gezahlt werden. Große Zehnten waren die Zehnten für Getreide und Vieh. Getreidezehnte waren für 1/10 der Ernte und bei den

Viehzehnten war jedes zehnte im Laufe eines Jahres geborene Tier oder eine entsprechende Geldsumme zu zahlen. Kleine Zehnten wurden u.a. für Flachs, Hanf, Futtergetreide, Kleinvieh, Honig und Gartenprodukte gezahlt. Auch für Erträge aus Jagd und Fischfang mussten Zehnten gezahlt werden. Persönliche Zehnten wurden für persönliche Erträge gezahlt. Das System passte sich gut der jeweiligen Wirtschaftsform an. Die Zehnten wurden anfänglich zu gleichen Teilen zwischen Bischof, Pfarrer, der Dorfkirche und den Armen verteilt. In Skandinavien war eine Dreiteilung üblich, bei der u.a. die Armen Nutznießer waren, deren Anteil von dem der Dorfkirche abgezogen und ihnen direkt ausgezahlt wurde.

Als erste öffentliche Gewalt wurde die katholische Kirche auch zum ersten Besteuerer in Finnland. Das kanonische Recht legte fest, dass die Dorfbewohner auch für den Lebensunterhalt ihres Priesters sowie für Bau und Unterhalt der Kirche, des Friedhofs und des Pfarrhauses Sorge zu tragen hatten. Anfänglich erhielten die Priester ihren Lebensunterhalt aus den Erträgen des Pfarrhofs, aus Gebühren für Amtshandlungen und aus Geschenken. Die erste kirchliche Steuer in Finnland war der sog. 'Speisenzusatz' der in Form von Nahrungsmitteln und sonstigen Agrarprodukten gezahlt wurde. Ohne die Einwilligung und Mitwirkung der weltlichen Herrschaft hätte die Kirche auch in Finnland den Bürgern keine Steuern auferlegen können. Eine Art von Zehnten wurde schon Anfang des 13. Jahrhunderts eingetrieben, und im 14. Jahrhundert hatte die Zehntenbesteuerung bereits ganz Finnland erfasst. Grundlage der Besteuerung waren in erster Linie gegenseitige Verträge zwischen dem Bischof und den Steuerzahlern. Die Zehnten wurden gleichmäßig zwischen dem Bischof, dem Dorfpfarrer und der Gemeindekirche aufgeteilt.

Die Zehntensteuern wurden in Form von Getreidezehnten (Roggen und Gerste), Vieh-, Butter-, Fisch-, und Wildbretzehnten sowie mit Steckrüben, Kohl, Flachs, Hanf, Hopfen und Fellen gezahlt. Besteuerungseinheiten waren die Größe des Landbesitzes und bestimmte Begriffe, die den Wert des Besitztums angaben, wie Pflug, Rauch, Haus, Hufe, Steuer, Gilt sowie Bogen, mit der eine Person gemeint war. "Kirchensteuer" bedeutete somit vor allem die von den Dorfbewohnern an ihren Pfarrer zu zahlenden 'Pfarrherrseinkommen' sowie die Beteiligung am Bau und dem Unterhalt von Kirche und Pfarrhaus. Die Mittel für die Arbeit der Gemeinde wurden gesondert in Gestalt diverser Abgaben, Vergütungen und als Spenden zusammengetragen.

Nach der Reformation wurde der König Oberhaupt der evangelischen Kirche Schweden-Finnlands. Die Kirche mutierte zur Staatskirche, und die Krone entschied u.a. auch über ihren Haushalt. Die Zehntenbesteuerung blieb samt ihren Grundlagen in Kraft, doch nach dem Willen Gustav Wasas wurden mit dem Vertrag und Ordinant von Västerås "überzähliges" Eigentum der Kirche sowie 2/3 der Zehnten für die Krone einbehalten, die somit zu Kronzehnten wurden. Nur der Pfarrer durfte ein Drittel der Getreidezehnten, d.h. sein sog. Tertial, sowie die Vieh-, Butter- und übrigen Zehnten behalten. Das Getreidetertial wurde als Gehalt, das von der Krone an den Pfarrer gezahlt wurde, verstanden. Später wurden auch die Butterzehnten und ein Teil der Lachszehnten für die Krone zurückgefordert. Die Kronvogte sammelten die Getreidezehnten ein, von denen dann ein Tertial für die Pfarrer abgezweigt wurde. Die Pfarrer durften auch die Amtshandlungsgebühren behalten.

Nach der Kirchenreduktion erhielten die Bischöfe von der Krone ein vertraglich zugesichertes "standesgemäßes" Einkommen. Der Dorfkirche wurden vom Zehntenanteil die sog. Weinkörner zum Kauf der Abendmahls Elemente belassen. Die Krone nahm einen großen Teil des Landeigentums der Gemeinden sowie der Geldmittel und Wertgegenstände der Kirchen an sich. Die Dorfbewohner mussten ihre Kirchen und Pfarrhäuser ohne ihren früheren Zehntenanteil aufbauen und unterhalten. Die nach den Verträgen und "nach altem Brauch" gezahlten Pfarrersgebühren waren je nach Gemeinde unterschiedlich.

Auf dem Reichstag 1600 wurde die alte Praxis bestätigt, nach der die Zehnten entsprechend dem Jahreseinkommen zu zahlen waren. Mit der Vogtreglung von 1602 wurde die gesamte Steuererhebung geändert: die mittelalterlichen Erntezehnten wurden abgeschafft und angeordnet, die Steuern nach der Saatfläche zu zahlen, wie es in Schweden üblich war. Als Gehalt des Dorfpfarrers wurde eine feststehende Getreidemenge festgelegt und der Speisezusatz sowie die Kuhsteuerbutter als eigentliche Zehnten eingerichtet. Die Zehnten hingen eng mit dem Landbesitz zusammen. Gefördert wurde diese Entwicklung durch die Einführung der Hufenbesteuerung (1608), bei der jedem Haus eine seinem Wert entsprechende Steuerzahl zugewiesen wurde.

Wenn Regelungen fehlten, verursachte die Zahlung der "Pfarrergebühren" Streitigkeiten in den Gemeinden. Deshalb erlies Gustav II. Adolf 1617 die von der Pfarrerschaft gewünschte erste Verordnung über die

Gehälter der Pfarrer. Sie war im Wesentlichen eine Zusammenfassung und Bestätigung der früheren Zehntenvorschriften. Laut Verordnung betrug der Getreidezehnte sechs Metze vom Ertrag des Saatgutes in einem Roggen- oder Gerstenfass; der Dorfpfarrer erhielt davon 1/3. Dem Pfarrer blieb auch der Ertrag des Pfarrhofes, die Butter-, Vieh-, Fisch-, und Wildbretzehnten sowie die traditionellen Naturalien Hafer, Weizen, Erbsen, Rüben, Kohl, Flachs und Hanf. Die Steuerbasis wurde dahingehend erweitert, dass jeder, der das 16. Lebensalter erreicht hatte, dem Pfarrer ein sog. Ostergeld zu zahlen hatte. Als Speisenzusatz, d.h. als 'Weihnachtsbraten' durfte man nach alter Sitte Nahrungsmittel abgeben. Die Verordnung legte auch genau die Gebühren für Amtshandlungen fest. Der Dorfpfarrer erhielt sein Tertial vom Zehntengetreide, das der Vogt im Zehntenspeicher gesammelt hatte; die restlichen Steuergegenstände wurden ihm direkt übergeben. Bei Vervollständigungen der Gehaltsverordnung (1638, 1644) änderten sich die Einkünfte der Dorfpfarrer zwar nicht, sie wurden jedoch auch den zweiten Pfarrern und den Küstern zugeteilt. Die Rechte der Pfarrerschaft wurden zudem von den Pfarrprivilegien gesichert (1650, 1675).

Als im Zuge der weiteren Entwicklung die Organisation der Bezahlung der Pfarrerschaft und die Besteuerungsgrundlagen immer verwirrender wurden, erließ 1681 der König eine neue Gehaltsverordnung. Sie behielt die alten Getreide- und Viehzehnten, die Buttersteuer, die Ostergelder und die Gebühren für Amtshandlungen bei. Die Besteuerungsgrundlage blieb unverändert. Die Getreidezehnten wurden auf acht Metzen des Saatgutes eines Fasses angehoben. Von dieser Menge erhielt der Hauptpfarrer weiterhin ein Drittel. An Butter war die Menge von einer sog. Mark pro Kuh zu zahlen. Die Vergütung für die Viehzehnten wurde genau taxiert. Steuergegenstände, die nicht in der Verordnung genannt waren, durften nicht verlangt werden. Trotzdem wurden den Pfarrern überall im Land sog. Hilfszehnten "nach Vermögen und Willen" gezahlt. Die Verordnung enthielt auch neue Anweisungen über die Eintreibung der Zehnten und verbot den Pfarrern, herumzureisen und Strafpredigten zu halten. Die Stadtgemeinden durften in alter Weise das Gehalt ihrer Pfarrer frei mit diesen aushandeln. Später wurde die Verordnung durch diverse Beschlüsse ergänzt, wie etwa (1688) durch die Festlegung einer bestimmten Kuhzahl für jeden Hof, die von der tatsächlichen Anzahl des Viehs unabhängig war; die Getreidezehnten wurden nach der Hufe bezahlt.

Um Klarheit über die tatsächliche Höhe der Pfarrereinkünfte zu bekommen, ließ König Karl XI. im gesamten Reich eine Untersuchung darüber durchführen (1687–1692). Auf ihrer Grundlage sowie auf Forderung des Volkes wie der Pfarrerschaft wurde die frühere Verordnung (1681) mit der speziell für Finnland vorgesehenen Gehaltsverordnung von 1694 ergänzt. Sie war im Wesentlichen gleichen Inhalts wie die vorherige Verordnung. Jedoch konnten die Viehzehnten auch in Form von Getreide bezahlt werden. Auch wurden in der neuen Verordnung die zweiten Pfarrer, die Gemeindeglieder und Küster besser berücksichtigt. Die Verordnungen verringerten Streitigkeiten über die Bezahlung ein, und die Pfarrereinkommen blieben auf ihrer Grundlage bis zur Gehaltsverordnung von 1886 stabil.

1739 wurde das Stimmrecht bei Pfarrerrahlen mit den Pfarrgebühren verknüpft, weshalb auch Mühlen und Werkstätten angewiesen wurden, sich am Bau von Kirchen und Pfarrhäusern zu beteiligen (1741). Im Jahre 1762 wurde auch den anderen vergleichbaren Gewerbe- und sonstigen Betrieben die Beteiligung an der Bezahlung der Pfarrer auferlegt. Dadurch wurde die Steuergrundlage beträchtlich erweitert und der Grundstein für eine Körperschaftssteuer gelegt. Als die neue Verfassung 1772 Schweden offiziell zu einem konfessionellen Staat machte, wurde die Kirche zu einem Teil des Staates. Aus den kirchlichen Abgaben wurden öffentliche Abgaben, die mit staatlichen Steuern gleichgesetzt wurden.

Auch nachdem Finnland unter russische Oberherrschaft geraten war, blieben die alten, noch aus der Schwedenherrschaften stammenden Gesetze, darunter auch die Verordnungen für die Pfarrergehälter, in Kraft. Im Zuge der gesellschaftlichen und vor allem der wirtschaftlichen Entwicklung stellte sich jedoch immer mehr heraus, dass die alten Besteuerungsgrundlagen ungeeignet waren. Deshalb wurde auf dem Landtag von 1863–1864 eine grundlegende Reform der Besoldungsgrundlagen für die Pfarrerschaft vorgeschlagen. In der Tat übergab der Regent dem Landtag eine Vorlage über die Prinzipien der Gehaltsordnung. Darin hieß es, dass die alte Besoldung ungleichmäßig war, die Zahler ungerecht behandelt wurden, die Steuergegenstände unpassend waren und die Art der Steuereintreibung unangemessen war. Es wurde vorgeschlagen, die Zehnten in jährliche Zahlungen der Höfe und die übrigen Abgaben in persönliche Abgaben umzuwandeln. Auch Gewerbebetriebe und Anstalten sollten sich an der Bezahlung beteiligen. Die Stände hielten die Gehaltsreform für notwendig und baten

um die Einsetzung eines Komitees, das einen Vorschlag über die Grundlagen der Zahlungen an die Pfarrer erarbeiten sollte. Man wollte in den Ständen eine Form der Gehaltszahlung, die eindeutig an die Person und nicht an den Landbesitz gebunden war.

Das Gehaltskomitee gab eine geteilte Stellungnahme ab: Die Mehrheit der Mitglieder des Komitees wollte die Bezahlung in eine personengebundene umwandeln, während die Minderheit die alte, auf dem Landbesitz beruhende und dem alten Zehntensystem entsprechende Bezahlungsweise beibehalten wollte. Der Regent übergab dem Landtag von 1867 eine Vorlage, die dem Minderheitsvotum entsprach. Der Landtag lehnte diese Vorlage ab, womit die Reform zugleich gescheitert war. Aufgrund von Anträgen, die für den nächsten Landtag (1872) gemacht worden waren, setzte der Regent ein neues Gehaltskomitee ein, das einmütig vorschlug, die Bezahlung auf eine personenbezogene Bezahlung hin unter Beibehaltung der alten Grundlagen zu entwickeln. Der Regent übergab eine dementsprechende, d.h. eine in den Hauptzügen der vorherigen ähnliche Vorlage dem Landtag 1877–1878. Diesmal verabschiedete der Landtag die Vorlage mit einigen Änderungen als Übergangslösung. Die Änderungen führten jedoch dazu, dass der Regent die Verordnung jedoch nicht ratifizierte, und alles beim alten blieb.

Aufgrund der auf dem Landtag von 1882 verabschiedeten Initiativen übergab der Regent dem Landtag von 1885 eine neue Vorlage in der Sache, die in der Hauptsache dem Landtag 1877–1878 übergeben worden war und der Antwort, welche die Stände auf diese Vorlage gegeben hatten, entsprach. Die neue Vorlage enthielt jedoch zwei wesentliche Veränderungen: Den Pfarrern brauchte nun nicht mehr ein "ausreiches" Gehalt gezahlt werden, und die Gewerbebetriebe und andere Anstalten wurden ausdrücklich verpflichtet, sich an der Bezahlung der Pfarrer zu beteiligen, wohingegen früher lediglich die Grundlagen ihrer Beteiligung an der Gehaltszahlung festgelegt worden waren. Nachdem die Stände die Vorlage gebilligt hatten, bestätigte der Regent 1886 die neue, lang erwartete Gehälterverordnung.

Die neue Verordnung garantierte den Pfarrern ihre bestehenden Gehaltsprivilegien. Je nach Gemeinde sollte die Eintreibung des Geldes und die Aufteilung unter den Zahlern organisiert werden. Die Verordnung erweiterte die Steuerbasis und vereinfachte die Gehaltszahlung. Die Gehälter wurden als Getreide und als Geldzahlungen festgelegt, die alte Zehntengrundlage

wurde aufgegeben, und die Zahlung hatte sich nun nach der Hufe zu richten. Andere Zahlungen wurden in Jahresabgaben umgewandelt. Die Ostergelder und sonstigen Abgaben wurden in persönliche Zahlungen der über 16-jährigen geändert. Die Entschädigungen für Amtshandlungen wurden abgeschafft. Auch Gewerbebetriebe und Anstalten beteiligten sich an der Gehaltszahlung. Die staatlichen Gebühren wurden abgeschafft und einem Umlagefonds der Gemeinden übertragen, aus dem minderbemittelte Gemeinden unterstützt wurden. Der Senat bestätigte die von den Gemeinden abgefassten Gehaltsabkommen.

Die Gehaltsverordnung von 1886 war als Ergebnis vieler Kompromisse entstanden und daher schon von Anfang an veraltet und unter den geänderten gesellschaftlichen Bedingungen ungeeignet. Deshalb wurden sowohl auf dem Landtag von 1907 als auch auf der Kirchensynode von 1908 Anträge zu ihrer Änderung eingebracht. Auch die politischen Parteien forderten Änderungen bei den Pfarrergehältern und den dadurch verursachten sonstigen Belastungen. Der Senat reagierte 1909 auf die Initiativen mit der Einsetzung eines Komitees, das diese Frage vorbereiten sollte.

Das Komitee war der Auffassung (1918), dass ein entschädigungsloser Verzicht auf die hufenbezogenen Besteuerung nicht möglich sei und schlug eine Reformierung der Gehaltszahlung "auf historischer Grundlage" vor. Die die Hufe belastenden Abgaben sollten an andere Zahler übertragen, die sonstigen Abgaben in persönliche Abgaben umgewandelt sowie die alten Getreidekorngehälter in Form von Geld bezahlt und auf ein einheitliches Niveau nach festzulegenden Gehaltsgrenzen gebracht werden. An der Bezahlung beteiligten sich auch Fabrikationsbetriebe und andere entsprechende Anstalten, sowie mit Kommunalsteuer belegte Einrichtungen und Genossenschaften. Die Abgaben sollten auch ansonsten meistens mit der Kommunalsteuer kombiniert werden. Für die Eintreibung und Auszahlung der Pfarrgehälter waren die Gemeinden zuständig. Zur Unterstützung der Gemeinden sollte ein besonderer Ausgleichsfonds geschaffen werden.

Der Vorschlag, den das Komitee, das lange mit seiner Aufgabe gerungen hatte, unterbreitete, war vorsichtig. Nachdem die Synode 1918 die Vorlage bereits gebilligt hatte, setzte die Regierung noch ein gesondertes Prüfungskomitee ein, das den Bericht des Gehaltskomitees überprüfen sollte. Die

Mitglieder dieses Prüfungskomitees waren im wesentlichen mit denen des Gehaltskomitees identisch. Auch das Prüfungskomitee war der Auffassung, dass auf die Bemessungsgrundlage der Hufen nur schwer verzichtet werden konnte, und neue Wege einzuschlagen ein gewagtes Unterfangen wäre. Auch die anderen Vorschläge dieses Komitees waren nahezu gleichlautend mit denen des eigentlichen Gehaltskomitees. Die Bischofskonferenz stellte sich im wesentlichen hinter die Vorschläge des Prüfungskomitees.

Die Regierung wich in ihrer Vorlage zum Gesetz über die Pfarrergehälter wesentlich von den Vorschlägen der beiden Komitees ab. Nach der Regierungsvorlage sollten die Gemeinden ihre Pfarrer bezahlen und dafür in erster Linie die Einkünfte der Amtshäuser verwendet werden. Zusätzliche Mittel sollten durch persönliche Abgaben und durch eine auf der Kommunalbesteuerung basierende Kirchensteuer beschafft werden. Gleichzeitig sollte die an die Hufe gebundene Bezahlungsgrundlage abgeschafft werden. Die Gemeinden sollten selbst über die Gehälter im Rahmen der festgelegten Grenzen entscheiden können. Die Amtshöfe und Prebenden wurden an die Gemeinden übertragen, wobei die Pfarrhäuser den Pfarrern als Wohnungen verblieben. Die Einrichtung eines Ausgleichsfonds sah die Regierungsvorlage nicht vor.

Nach langen Verhandlungen verabschiedete das Parlament mit einigen kleinen Änderungen die Regierungsvorlage. Die kirchliche Besteuerung ging trotz aller Änderungsversuche in der von der Regierung vorgeschlagenen Form in das Gesetz ein. Mit dem 1922 verabschiedeten Gesetz wurde in der finnischen Kirche eine Kirchensteuer im eigentlichen Sinn eingeführt. Der zweite, ebenso wichtige Umstand war die Anbindung dieser Kirchensteuer an die Kommunalsteuer. Es war eine folgenreiche Entscheidung, die die kirchliche Besteuerung vereinfachte und mit der Erweiterung der Besteuerungsbasis für die Haushalte der Gemeinden äußerst wichtig war. Es sollten ausdrücklich die Gemeinden sein, welche die Steuern erheben, nicht die Kirche.

Bis zur Einrichtung einer eigentlichen Kirchensteuer war die Geschichte der kirchlichen Besteuerung in Finnland bis 1922 im Wesentlichen die Geschichte der Pfarrergehälter. Als Ausdruck der jahrhundertelangen gegenseitigen Verknüpfung von kirchlicher Besteuerung und Bezahlung der Pfarrer wurde auch die eigentliche Kirchensteuer innerhalb des Gesetzes über die Pfarrerbezahlung verordnet, nicht durch ein eigenes Gesetz. Auch

die "interne Besteuerung" der Kirche änderte sich, als 1942 der Zentralfonds der Kirche gegründet wurde. Der Fonds sichert mit Beihilfen die Finanzen der Gemeinden, bezahlt die Renten der gemeindlichen Mitarbeiter und kümmert sich um den allgemeinen Haushalt der finnischen evangelischen Kirche. Der Fonds holt sich seine Mittel von den Gemeinden, wie es in den Bestimmungen festgelegt worden ist.

Der nächste größere Schritt in der kirchlichen Besteuerung der finnischen Kirche war die Einführung der Vorauserhebung auch dieser Steuer. Diese Änderung war besonders wichtig für die unter der getrennten Besteuerung und Steuerrückständen leidenden Gemeinden. Die Änderung rationalisierte das Besteuerungsverfahren, als die Steuer mit der staatlichen und der kommunalen Steuer zusammen erhoben wurde. Diese Entscheidung verringerte die Steuerrückstände radikal.

Die jüngste Reform der Kirchensteuer trat am 1.1.2002 in Kraft, als man in der Kirchensteuer eine veraltete Bemessungsgrundlage aufgab und bei der Personenbesteuerung zu einer nach Prozenten zu zahlenden Kirchensteuer übergang. In den Gemeinden wird somit heute die Kirchensteuer nach Prozenten festgelegt. Genau 400 Jahre zuvor (1602) waren die mittelalterlichen Zehntensteuern abgeschafft und nach der Saatfläche bemessene Zehnten eingeführt worden.

Zahlreiche staatliche und kirchliche Komitees, Ausschüsse und Arbeitsgruppen, die nach den radikalen und antikirchlichen 1960er Jahren zusammengetreten sind, sahen in der Kirchensteuer ein gutes und notwendiges Instrument der Mittelbeschaffung für die Gemeinden. Sie waren der Auffassung, dass Kirche und Gemeinden ihr Besteuerungsrecht beispielsweise wegen ihrer vielen gesellschaftlichen und sozialen Aufgaben behalten sollen.

Einzig die Körperschaftssteuer war eine Sache, die einen Veränderungsdruck auslöste. Ihre Existenz liegt vor allem an der Verknüpfung der Kirchensteuer mit der Kommunalbesteuerung. Auch bei der Neufassung des Gesetzes über die Religionsfreiheit wurde an diesem Punkt nichts geändert. Daher sind kommunalbesteuerte Körperschaften automatisch auch kirchensteuerpflichtig, selbst wenn ihre Besitzer gar nicht der ev.-luth. Kirche angehören. Bei Überlegungen zu einer Abschaffung dieser Steuer kam man auf keine gute und gerechte Neulösung. Der Ertrag der Körperschaftssteuer ist vor allem für Gemeinden in dichter besiedelten Gebieten von sehr großer Bedeutung.

Als die Staatsgewalt während der Reformationszeit einen großen Teil der Einkommensquellen der Kirche verstopfte, nahm sie sich auch das Recht als oberste Leitung der Kirche über die kirchliche Besteuerung zu entscheiden. Andererseits wurde immer auch am Grundsatz festgehalten, dass die Festlegung von Steuern und Abgaben dem Volk oder den vom ihm gewählten Vertretern zukommt. Deshalb gibt es beispielsweise im Kirchengesetz, in dem ansonsten das Handeln der Kirche geregelt ist, nur wenige Vorschriften über Haushaltsfragen. Diese sind in allgemeinen, vom Parlament erlassenen Gesetzen festgelegt. Das Kirchengesetz enthält dazu nur eine bevollmächtigende Grundsatzvorschrift. Die kirchlichen Organe durften bei den Entscheidungen über die Kirchensteuer und ihre Grundlagen lediglich ihre Stellungnahmen abgeben.

Der Staat hat der evangelisch-lutherischen Kirche Finnlands als öffentlich rechtliche Anstalt das Besteuerungsrecht bewilligt. Dies wird als normales Instrument zur Mittelbeschaffung einer solchen Organisation angesehen. Es handelt sich also nicht um einen Mitgliedsbeitrag, sondern ausdrücklich um eine durch die allgemeine Gesetzgebung vorgeschriebene Steuer. Empfänger dieser Steuer sind die Gemeinden. In der Tat wäre "Gemeindesteuer" in Analogie zur Kommunalsteuer eine zutreffendere Bezeichnung als Kirchensteuer.

(Übersetzung: Klaus-Jürgen Trabant)

Suomen kirkkohistoriallisen seuran julkaisuja
Finska kyrkohistoriska samfundets publikationer
Publications of the Finnish Society of Church History

Vuosikirja – Årsskrift (Yearbook)

33–34	1943–1944
35–36	1945–1946
37–38	1947–1948
39–40	1949–1950
41–42	1951–1952
43–44	1953–1954
45–47	1955–1957
48–51	1958–1961
52–53	1962–1963
54–57	1964–1967
58–59	1968–1969
60–61	1970–1971
62–63	1972–1973
64–67	1974–1977
68–69	1978–1979
70–71	1980–1981
72	1982
73	1983
74	1984
75	1985
76	1986
77	1987
78	1988
79	1989
80–81	1990–1991
82–83	1992–1993
84–85	1994–1995
86	1996
87–88	1997–1998
89–91	1999–2001

Toimituksia – Handlingar (Publications)

44:1–3 *Jaakko Gummerus* Mikael Agricolan Rukouskirja ja sen lähteet

47. *Xenia Ruuthiana*

48. *Ernst Newman* Edvard Björkenheim och den ”frikyrkliga” väckelsen i Finland I

- 50:3 *Lars Levi Laestadius* Dårhushjonet
53. *Eira Paunu* Torsten Thure Renvall
54. *Hilja Niemi* Suomalaisen virsikirjan uudistaminen vuoden 1886 viralliseksi virsikirjaksi
63. *Nils Näsmän* Baptismen i svenska Österbotten 1868–1905
66. In arce et vigilia. *Studia historico-ecclesiastica in honorem Ilmari Salomies*
- 67:1 *Yrjö Blomstedt & Eero Matinoli* Turun hiippakunnan paimenmuisto 1554–1809 I (Ahlainen-Hailuoto)
69. *Pentti Lempiäinen* Kastekäytäntö Suomen kirkossa 1500- ja 1600-luvulla
70. *Martti Parvio* Canon Ecclesiasticus
71. *Eeva Ojanen* Kirkko ja kansanelämä Länsi-Hämeessä 1800-luvulla
72. *Pentti Laasonen* Pohjois-Karjalan luterilainen kirkollinen kansankulttuuri Ruotsin vallan aikana
73. *Pentti Lempiäinen* Piispan- ja rovastintarkastukset Suomessa ennen isoavihaa
74. *Pekka Raittila* Lestadiolaisuuden matrikkeli ja bibliografia
75. *Kalevi Tamminen* Kansakoulun uskonnon opetussuunnitelma vuosina 1912–1939
77. *Bill Widén* Prästmöter i Åbo stift 1629–1864
78. *Taimo Iisalo* Suomen koulujen uskonnonopetus 1843–1883
79. *Juhani Veikkola* Teologinen lauantaiseura kirkon puolustajana suurlakon jälkeisenä aikana 1905–1914
80. *Oiva Virkkala* Emil Teodor Gestrin ja satakuntalainen pyhäliike
81. *Seppo J. Salminen* Johannes Raumannus
83. *Pentti Laasonen* Vanhan kirkollisuuden hajoaminen Pohjois-Karjalassa
84. *Olavi Rimpiläinen* Läntisen perinteen mukainen hautauskäytäntö Suomessa ennen isoavihaa
87. *Maija Rajainen* Luterilaisuus Venäjän valtikalan alaisena
88. *Åke Sandholm* Kyrkan och hospitalshjonen
89. *Mikko Mielonen* Suomen papisto ja alkoholikysymys 1859–1886
90. *Pentti Lempiäinen* Turun hiippakunnan tarkastuspöytäkirjat isonvihan ajalta
91. *Maija Rajainen* Naisliike ja sukupuolimoraali
92. *Simo Heininen* Marcus Henrici Helsingius
93. *Investigatio memoriae patrum. Libellus in honorem Kauko Pirinen*
95. *Kyösti Väänänen* Vanhan Suomen papisto
96. *Kyösti Väänänen* Pappissivistys Vanhassa Suomessa
97. *Pekka Halmesmaa* Kirkkokuri murroksen kynnyksellä
98. *Mauri Larkio* Papisto ja raittiuskysymys kieltolain voimassaolon aikana v. 1919–1932
99. *Harri Heino* Hyppyherätys – Länsi-Suomen rukoilevaisuuden synnyttäjä
100. *Aune Jääskinen* The Icon of the Virgin of Tikhvin
105. *Nova et vetera. Studia in honorem Martti Parvio*
106. *Seppo J. Salminen* Enevaldus Svenonius I
107. *Olavi Rimpiläinen* In labore et aerumna. Luterilaisten seurakuntien papinvirkojen hoito isonvihan aikana Suomessa
108. *Kaarlo Jalkanen* Lukkarin- ja urkurinvirka Suomessa 1870–1918
109. *Pekka Halmesmaa* Kirkkokurisäännöstö Suomessa 1848–1869 ja sen soveltaminen Turun ja Kajaanin rovastikunnissa
110. *Kirsti Kena* Kirkon aseman ja asenteiden muotoutuminen itsenäistyneessä Suomessa 1918–1922

111. *Pirkko Lehtiö* Uskonnonopetusta ilman koulua. Evangelisen kristinuskonope-
tuksen aseman ja sisällön kehitys Saksan demokraattisessa tasavallassa vuo-
teen 1959
112. *Markku Heikkilä* Kirkollisen yhdistysaktiivisuuden leviäminen Suomessa
114. *Nils Näsman* Carl Gustaf Ottelin
115. *Manuale seu Exequiale Aboense 1522*. Editio stereotypa cum postscripto a
Martti Parvio
116. *Jukka Paarma* Hiippakuntahallinto Suomessa 1554–1604
117. *Spiritus et institutio ecclesiae*. Libellus in honorem Erkki Kansanaho
118. *Juhani Veikkola* Nuorkirkollisen suuntauksen muotoutuminen Suomen kirkos-
sa suurlakosta 1905 ensimmäisiin kirkkopäiviin 1918
119. *Mikko Reijonen* Uskonnonvapauden toteuttaminen Suomessa vuosina 1917–
1922
120. *Matti Taipale* Rippikoulun syntyvaiheet Turun hiippakunnassa vuosina 1627–
1763
121. *Pekka Raittila* Lestadiolaisuus Pohjois-Amerikassa vuoteen 1885
122. *Kaarlo Arffman* Yliopistot ja kirkon magisterium reformaation alkuvaiheessa I
123. *Kari Vappula* Sotilaspapin virka Suomen ruotujakoisessa sotaväessä 1812–
1880
124. *Pentti Laasonen* Papinvirkojen täyttö Suomessa myöhäiskaroliinisena aikana
1690–1713
125. *Collegium scientiae*. Suomen oppihistorian kehityslinjoja keskiajalta Turun
akatemian alkuaikoihin
126. *Hannu Mustakallio* Säätypapista kansalaiseksi. Papiston poliittis-yhteiskun-
nallinen rooli demokratisoitumisen murrosvaiheessa 1905–1907
127. *Juha Seppo* Uskovien yhteisö vai valtionkirkko. Uskonnolliset vähemmistöyh-
teisöt ja evankelis-luterilaisesta kirkosta eroaminen Suomessa vuosina 1923–
1930
128. *Keijo Plit* Carl Henrik Alopaeus aistivammaistyön uranuurtajana Suomessa
129. *E. I. Kouri* Saksalaisen käyttökirjallisuuden vaikutus Suomessa 1600-luvulla.
Ericus Ericin Postillan lähteet
130. *Esko Koskenvesa* Synodaalikokous Porvoon hiippakunnan hallinnossa 1723–
1870
131. *Eija Köntti* Taistelu nuorisosta. Nuorisonvihkimyksen ja konfirmaation väli-
nen problematiikka Saksan demokraattisessa tasavallassa vuoteen 1964
132. *Kauko Pirinen* Schaumanin kirkkolain synty
134. *Seppo J. Salminen* Enevaldus Svenonius 2
135. *Kaarlo Arffman* Yliopistot ja kirkon magisterium reformaation alkuvaiheessa 2
136. *Timo Junkkaala* Hannulan herätyks. Tutkimus Lounais-Suomen lähetysherä-
tyksestä 1894–1914
137. *Immo Nokkala* Ehtoollispakkokysymys Suomessa 1818–1910
138. *Kaarlo Jalkanen* Lukkarin- ja urkurinvirka Suomessa 1721–1809
139. *Reijo E. Heinonen* Aineenopettajankoulutus kulttuuripolitiikan ristivedossa
140. *Ruth Franzén* Studentekumenik och väckelse. Finlands kristliga studentför-
bund i internationell brytning 1924–1950
141. *Esko Kilpi* Kirkon antama alkuopetus Turun hiippakunnassa 1866–1921
142. *Eila Helander* Naiset eivät vaienneet. Naisevangelistainstituutio Suomen hel-
luntailikkeessä. 2. p.

143. *Simo Heininen* (ed.) *Paulus Juusten, Catalogus et ordinaria successio episcoporum Finlandensium*
144. *Jouko Talonen* Pohjois-Suomen lestadiolaisuuden poliittis-yhteiskunnallinen profiili 1905–1929
145. *Kari Mäkinen* Unelma jälkikristillisestä kulttuurista ja uskonnosta. Tulenkantajien oppositio kansankirkollista arvomaailmaa vastaan 1924–1930
146. *Kari Vappula* Sotilaspapin virka Suomen asevelvollisessa sotaväessä 1881–1905
147. *Simo Heininen* Suomalaisen historiankirjoituksen synty. Tutkimus Paavali Juustenin piispainkronikasta
148. *Kaarlo Arffman* Yliopistot ja kirkon magisterium reformaation alkuvaiheessa 3
149. *Jaakko Ripatti* Suomen kirkon ulkomaansuhteet ja kansainvälinen politiikka 1944–1946
150. *Aila Lauha* Suomen kirkon ulkomaansuhteet ja ekumeeninen osallistuminen 1917–1922
151. *Jyrki Knuutila* Avioliitto oikeudellisena ja kirkollisena instituutiona Suomessa vuoteen 1629
152. *Esko Jossas* Agathon Meurman – suomalaisuusliikkeen uskonto- ja kirkkopoliittikko 1863–1899
153. *Kirkko ja politiikka*. Juhlakirja professori Eino Murtorinteen täyttäessä 60 vuotta 25.11.1990
154. *Juha Seppo* Kansainvälinen vapaa-ajattelijaliitto 1880–1905
155. *Hannu Mustakallio* Suomen kirkkohistoriallisen seuran julkaisut 1895–1991
156. *Juha Seppo* Vapaa-ajattelijaliikkeen organisoituminen ja sen herättämä kiista Suomessa 1936–1946
157. *Der Pietismus in seiner europäischen und aussereuropäischen Ausstrahlung*
158. *Teologia kirkossa ja yhteiskunnassa*
159. *Aila Lauha* Suomen kirkon kansainväliset suhteet 1923–1925
160. *Martti Takala* *Lex Dei – Lex Politica Dei*. *Lex Politica* -teos ja Kaarle IX:n lainsäädäntö
161. *Suomalaisen eksegetiikan ja orientalistiikan juuria*
162. *Martti Parvio* (toim.) *Confessio Fidei*
163. *Jouko Talonen* Esikoislestadiolaisuus ja suomalainen yhteiskunta 1900–1944
164. *Mikko Malkavaara* Luterilaisten yhteyttä rautaesiripun laskeutuessa. Luterilainen yhteysliike ja Itä-Euroopan luterilaiset vähemmistökirkot 1945–1950
165. *Matti Ijäs* Jaakko Gummerus kirkkohistoriantutkijana
166. *Hannu Välimäki* Lauri Ingman kirkkopoliitikkona
167. *Kaarlo Arffman* Reformaatio vai restitutio? Historiallinen argumentti reformaattoreiden ja kastajaliikkeen väittelyssä lapsikasteen oikeutuksesta (2. p.)
168. *Seppo J. Salminen* Den finländska teologin under frihetstiden
169. *Voldemar Ilja* Vennastekoguduse (herrnhutluse) ajalugu Eestimaal (Põhja-Eesti) 1730–1743
170. *Ermo Äikää* *Hymnus angelicus*. Turun hiippakunnan keskiaikaisen messusävelmistön Gloria-melodiat, niiden tekstipohja ja käyttö (2. p.)
171. *Pentti Laasonen* Luterilaisuus Rooman ja Geneven välissä. Luterilaisuuden identiteettiäistelu 1577 – noin 1590 [po. 1690]

172. *Suvi-Päivi Koski* Geist=reiches Gesang=Buch vuodelta 1704 pietistisenä virsi-kirjana
173. *Hannu Vapaavuori* Virsilaulu ja heräävä kansallinen kulttuuri-identiteetti
174. *Risto Lehtonen* Story of a Storm. The Ecumenical Student Movement in the Turmoil of Revolution, 1968 to 1973
175. *Kaarlo Arffman* Die Reformation und die Geschichte der Kirche
176. *Pekka Salo* Suomi ja Pyhä istuin 1918–1968. Suomen ja Vatikaanikaupungin valtion välisten suhteiden kehitys vuodesta 1918 vuoteen 1968
177. *Jussi Nuorteva* Suomalaisten ulkomainen opinkäynti ennen Turun akatemian perustamista 1640
178. *Ari-Pekka Palola* Maunu Tavast ja Olavi Maununpoika – Turun piispat 1412–1460
179. *Hannu Välimäki* Lauri Ingman suomalaisen uskontokasvatuksen ja koulun kehittäjänä
180. *Kati Kemppainen* Suomalaisen lähetysten suhteet anglikaaneihin ja katolilaisiin Lounais-Afrikassa 1919–1937
181. *Gustav Björkstrand* Försök till ny Redaction af Kyrko Lag för Finland
182. *Mirja Härkönen & Antti Raunio & Timo Vasko* (toim.) Lähetystyö ja ekumenia arkistojen valossa
183. *Mikko Ketola* The Nationality Question in the Estonian Evangelical Lutheran Church, 1918–1939
184. *Riho Saard* Eesti rahvusest luterliku pastorkonna väljakujunemine ja vaba rahvakiriku projekti loomine, 1880–1917
185. *Soili Tiimonen* Valoa kansalle. Luterilainen kirkko ja kansanopetuksen kehittämispyrkimykset autonomisessa Suomessa 1809–1848
186. *Ilkka Huhta* ”Täällä on oikea Suomenkansa”. Körttiläisyyden julkisuuskuva 1880–1918
187. *Mikko Ketola* (toim.) Kauko Pirinen in memoriam

Näitä teoksia myydään kirjakauppojen välityksellä. Seuran jäsenet saavat julkaisut edulliseen jäsenhintaan tilaamalla ne suoraan Tieteellisten seuran Tiedekirja-myy-mälästä, puh. (09) 635 177, os. Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki. Jäseneksi ilmoittautumisia ottavat vastaan seuran sihteeri dos. Hannu Mustakallio ja apulaissihteeri Timo Valtonen, os. PL 33 (Aleksanterinkatu 7), 00014 Helsingin yliopisto.

Dessa böcker erhålles via alla bokhandlar. Samfundets medlemmar kan få publikationerna med rabatt, om de beställes från Vetenskapliga samfundens Vetenskapsbokhandel, tel. (09) 635 177, adress Kyrkogatan 14, 00170 Helsingfors. Samfundets sekreterare emottar anmälningar som medlem i Samfundet. Sekreteraren är doc. Hannu Mustakallio och biträdande sekreterare Timo Valtonen, PB 33 (Alexandersgatan 7), 00014 Helsingfors universitet, Finland.

Kirkko oli ensimmäisenä julkisen vallan edustajana Suomessa myös ensimmäinen verottaja. Seurakunnan perustamisen ehtona oli nimittäin kirkon ja pappilan rakentaminen sekä papin palkkaaminen.

Hannu Välimäki tekee tutkimuksessaan selkoa kirkollisverotuksen pitkästä historiasta. Vanhaan testamenttiin pohjautuva kymmenysverotus vakiintui Suomessa 1300-luvulla. "Kirkollisvero" muodostui luontaistuotteina suoritettavista maksuista, jotka jaettiin piispan, kirkkoherran ja pitäjänkirkon kesken.

Reformaation yhteydessä kruunu otti haltuunsa pääosan viljakymmenyksistä. 1600-luvulta lähtien se myös määräsi papiston palkkauksesta. Palkkausasetuksissa säädeltiin tarkkaan, miten seurakuntalaisten ja yritysten maksut määräytyivät ja miten ne kannettiin.

Varsinainen kirkollisvero säädettiin vuonna 1922 papiston palkkauslaissa, jossa se sidottiin maanomistuksen sijasta kunnallisverotukseen. Vuodesta 1960 lähtien kirkollisvero on kuulunut ennakkoperinnän piiriin.

Hannu Välimäen tutkimus on Suomen historian alaan kuuluva väitöskirja. Tämä lajissaan harvinainen perusteos sisältää runsaasti tietoa luterilaisen kirkon talouden järjestämisestä vuosituhannen vaihteeseen saakka.

SUOMEN KIRKKOHISTORIALLINEN SEURA

9 789525 031232

ISBN 952-5031-23-3